

160723

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA (BÖLGESEL COĞRAFYA)
ANABİLİM DALI

COĞRAFİ PLANLAMA YÖNÜNDEN ŞANLIURFA İLİNİN
TARIMSAL YAPISI

Doktora Tezi

Sedat BENEK

160123

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ali ÖZÇAĞLAR

Ankara-2005

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA (BÖLGESEL COĞRAFYA)
ANABİLİM DALI

COĞRAFİ PLANLAMA YÖNÜNDEN ŞANLIURFA İLİNİN
TARIMSAL YAPISI

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ali Özçağlar

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
Prof. Dr. Berna ALPAĞUT (Jüri Bşk.)
Prof. Dr. Ali ÖZÇAĞLAR (Tez Danş.)
Prof. Dr. Mesut ELİBOYUK
Prof. Dr. E. Murat ÖZGÜR
Prof. Dr. Lütfi ÖZAY

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi 04.02.2005

ÖNSÖZ

“Coğrafi Planlama Yönünden Şanlıurfa İlinin Tarımsal Yapısı” adını taşıyan bu çalışma, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ile, başta tarım sektörü olmak üzere her alanda bir değişim ve dönüşüm sürecini yaşayan Şanlıurfa ili idari sınırları içinde gerçekleştirilen tarımsal faaliyetlerin mevcut durumunu, iyileştirilmesi gereken sorunlu alanları ve bu alanlara ilişkin çözüm önerilerini kapsamaktadır.

Araştırmalar sonucunda ortaya koyduğu bulgular itibarıyla, disiplinler arası bir bilimler topluluğu konumunda olan coğrafya, temelde doğal çevre ile insan arasındaki ilişkileri kendine has prensipleri (dağılıp, bağlantı, sebep-sonuç ve sentez) çerçevesinde irdeleyerek, bilim dünyasına katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda, söz konusu çalışma, ekonomik potansiyeli bakımından çok zengin olmasına rağmen, ülkemizin geri kalmış illerinden birisi olan Şanlıurfa ilinde yapılmış olması, ayrı bir heyecan ve önem taşımaktadır. Çünkü geri kalmış yörelerin ekonomik potansiyelini harekete geçirmenin en önemli adımlardan birisi, öncelikle o yörenin ekonomik potansiyelinin belirlenmesidir.

Günümüzde dünyanın vardığı noktada, küresel rekabetin yarattığı baskı ortamı; hem ekonomik bir analiz birimi olarak **“mekan”**ın, hem de önemli bir ekonomik unsur olarak **“yerel birimler”**in önemini artırmaktadır. Giderek önem kazanan bu olgu, sadece yerel ekonomik potansiyelleri harekete geçirerek değil, aynı zamanda, söz konusu yerel mekanlarda insan ile ilgili tüm unsurları da harekete geçirmeyi hedeflemektedir. Böylesi bir hedefe varabilmek için, ulusal ve uluslar arası gelişmeleri doğru okuyarak, mekansal planların hazırlanması ayrı bir önem taşımaktadır.

Ancak, hemen belirtmelidir ki, istatistiki verilere dayalı, disiplinler arası bilimsel bir planlamanın iki önemli kritik boyutu vardır: Birincisi, söz konusu çalışmada kullanılacak istatistiki verilerin güvenilir ve sağlıklı olup olmadığı; ikincisi ise, araştırmacı ya da araştırmacıların yeteneğine bağlı olarak istatistiki verilerin doğru okunup okunmadığıdır. Ne yazık ki, modern dünyanın yaşadığı bilgi çağında, Türkiye’de (2004), idari birimler, özellikle de köy bazında ilgili kamu kurum ve kuruluşlar ile bilimsel araştırma yapan araştırmacıların yararlanabileceği bir veri tabanı bulunmamaktadır. Köy bazında var olan veriler ise, kırsal mekana dayalı yapılan bilimsel çalışmalara cevap vermekten uzaktır. Bu durum, hazırlamış olduğumuz **“Coğrafi Planlama Yönünden Şanlıurfa İlinin Tarımsal Yapısı”** çalışmasının da en önemli sorunlu alanını oluşturmuştur. Bu nedenle, söz konusu

ihtiyaçlara cevap verecek şekilde, konu ile ilgili uzmanlık alanlarının görüşünü alarak, kamu kurum ve kuruluşların koordinasyonunda köy bazında bir veri tabanının hazırlanması zaruridir. Böylesi bir yaklaşım, hem Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) yelik sürecinde idari birimler bakımından entegrasyonuna, hem de il ve ilçe bazında hazırlanacak kalkınma planların daha sağlıklı olmasına zemin hazırlar.

Tez konusunun belirlenmesinden çalışmanın tamamlanmasına kadar geçen süreç içerisinde her türlü fikir, öneri ve bilgilerinin yanı sıra yardımlarını ve yapıcı eleştirilerini esirgemeyen Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Coğrafya Bölüm Başkanı, değerli hocam Prof. Dr. Ali zağlar'a teşekkür etmeyi içten bir borç bilirim. Buna ilaveten çalışma sırasında fikir ve düşüncelerinden yararlandığım hocalarım Prof. Dr. Mesut Elibüyük'e, Prof. Dr. E. Murat zgr'e, Prof. Dr. Hamdi Kara'ya katkılarından dolayı teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca, köy bazında veri toplama aşamasında Hilvan Tarım İlçe Müdürlüğü'nde Zir. Müh. Ali ncel'e, Siverek Tarım İlçe Müdürlüğü'nde Zir. Müh. Ali Uçar'a, Viranşehir Tarım İlçe Müdürü Zir. Müh. Hamza Atalay'a, Ceylanpınar Tarım İlçe Müdürü Zir. Müh. Zeki Berhuni'ye, Akçakale Tarım İlçe Müdürlüğü'nde Zir. Müh. Mehmet Mutlu'ya, Halfeti Tarım İlçe Müdürlüğü'nde Zir. Müh. Bekir apan'a, Bozova Tarım İlçe Müdürlüğü'nde Zir. Müh. şahin Karakoyun'a, Birecik Tarım İlçe Müdürlüğü'nde Zir. Müh. Muhitin Yener'e ve Tarım Merkez İlçe Müdürlüğü'nde Zir. Müh. Bedir Satan'a ve Nuri Pakır'a; yardımlarını esirgemeye M. Said şahinalp'a, H. Hakan Kılıç'a, Deniz Akça'ya ve Güler Ekici'ye olmak üzere tüm arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Öğrencilik yaşamıma büyük katkıları olan sevgili anneme ve çalışmalarım sırasında maddi ve manevi desteğini esirgemeyen eşim Dilek'e en içten şükranlarımı sunarım.

Ankara, şubat 2005

Sedat BENEK

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Şanlıurfa İli İlçeler ve İlçelerin Bağlı Köy Sayıları, Yüzölçümü ve Oranı (%)	6
Tablo 2: Şanlıurfa İlçelerinin Yüzölçümü ve Nüfus Yoğunluğu	7
Tablo 3: Şanlıurfa İli İlçelerinin Kırsal Nüfus Yoğunluğu	9
Tablo 4: Şanlıurfa İlinde İlçeler Bazında Arazi Kullanılışı(Dekar)	5
Tablo 5: Ceylanpınar Devlet Üretim Çiftliği'nde Arazi Bölünüşü	29
Tablo 6: Dönemler itibariye Şanlıurfa İlinde Topraksız Çiftçi Ailelerin Oranı(%)	30
Tablo 7: Şanlıurfa İlinde Arazi Bölünüşü	30
Tablo 8: Türkiye, Bölge ve Şanlıurfa GSYİH' lerinin Sektörel Oluşumu ve Yüzdeleri (1987 fiyatlarıyla, milyon TL)	35
Tablo 9: Şanlıurfa'da Kurulu Bulunan Sanayi Kuruluşlarının Dönemler ve Sektörler İtibariyle Dağılımı	36
Tablo 10: Şanlıurfa İlinde Morfolojik Birimlerin İlçelere Dağılışı (Ha) ve Oranı(%)	45
Tablo 11: Türkiye ve Şanlıurfa'da Arazinin Kabiliyet Sınıflarına Göre Dağılımı	46
Tablo 12: Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Arazi Sınıfları	46
Tablo 13: Şanlıurfa İlinde Arazi Kullanım Yetenek Sınıflarına Göre Arazi Kullanımının Mevcut Durumunun Genel Dağılımı (Ha)	47
Tablo 14: Arazi Varlığı ve Kullanım Durumu	56
Tablo 15: Şanlıurfa İlinde İlçeler Bazında İlçelerin Yüzölçümlerine Göre Arazi Kullanım Durumu ve Yüzölçümü Oranları (%)	57
Tablo 16: Şanlıurfa İlinde Büyük Toprak Gruplarının İlçelere Dağılışı(Ha)	61
Tablo 17: Güneydoğu Anadolu Bölgesi Topraklarının Derinlik ve Eğim Durumu	73
Tablo 18: Güneydoğu Anadolu Bölgesi Topraklarının Problemleri	74
Tablo 19: Şanlıurfa'nın Gerçek Mevsim Süreleri	76
Tablo 20: Şanlıurfa'da Gerçek Mevsimlik Ortalama Sıcaklık Ortalamaları (°C)	77
Tablo 21: Şanlıurfa ve Yakın Çevresinde Aylık Ortalama Sıcaklık Değerleri	81
Tablo 22: Şanlıurfa ve Yakın Çevresinde Aylık Ortalama Yağış Miktarı(mm)	82
Tablo 23: Şanlıurfa İlinde Otlak Alanlarının Arazi Sınıfları İçindeki Miktarı ve Oranı	90

Tablo 24: Şanlıurfa ilinde Su Kaynakları	93
Tablo 25: Şanlıurfa ilinde Mevcut Sulama Durumu	96
Tablo 26: Atatürk Baraj Gölü Avcılık Faaliyetleri (Anonim, 1996)	97
Tablo 27: Kırsal Yerleşmelerin Sayısı	106
Tablo 28: Şanlıurfa Merkez İlçesinde Yerleşim Alanı (Hektar)	107
Tablo 29: İlçeler İtibariyle Kırsal Alan Yerleşmelerindeki Sayısal Değişme	108
Tablo 30: Şanlıurfa ilinde Yerleşim Alanlarının Arazi Kullanım Yetenek Sınıflarına Dağılışı (ha)	109
Tablo 31: Şanlıurfa ilinde İlçeler İtibariyle Sanayi Kuruluşlarının Dağılımı (adet)	110
Tablo 32: Şanlıurfa ilinde Tarım Alanlarının Ekili-Dikili ve Kuru-Sulu Alanlara Dağılışı (Ha)	113
Tablo 33: GAP Su Kaynakları Geliştirme Programı Çerçevesinde Şanlıurfa ilinde Sulama Projeleri ve Son Durum (2002)	119
Tablo 34: Şanlıurfa ilinde İlçeler Bazında Nadas Alanları (Ha)	123
Tablo 35: 2001 GTS Tarımsal İşletmeler (Hanehalkı) Anket Sonuçlarına Göre Şanlıurfa ilinde Tarımsal İşletme Büyüklüğü ve İşletmelerin Tasarrufunda Bulunan Arazi (Dekar)	131
Tablo 36: Arazi Kullanım Durumuna Göre Çiftçi Hane Sayısı (1981)	132
Tablo 37: Arazi Kullanım Durumuna Göre Çiftçi Hane Sayısı (1997)	133
Tablo 38: Şanlıurfa ilinde 1973 yılında Yapılan Toprak ve Tarım Reformuna İlişkin Bilgiler	134
Tablo 39: Şanlıurfa ilinde Yapılan Toprak Reformu Çalışmalarının İlçelere Dağılımı	135
Tablo 40: Tarımsal Amaçlı kiracılık, Ortakçılık Yapan Çiftçi Aile Sayısı ve İşlenen Arazi	137
Tablo 41: Şanlıurfa ilinde Arazi Toplulaştırma Çalışmaları Yapılan Köylerin İlçelere Dağılımı	139
Tablo 42: Harran Ovası'nda Sulama ile Birlikte Arazi Düzenleme Çalışmalarına İlişkin Projeler	141
Tablo 43: Mevcut Tarım İşletmelerinin Parçalılık Durumu	143
Tablo 44: Şanlıurfa ilinin Türkiye Nüfusunun İçindeki Oranı (1927-2000)	146
Tablo 45: Şanlıurfa ilinde İlçeler Bazında Kırsal Nüfus Miktarı ve Oranı(%)	147
Tablo 46: Türkiye, GAP Bölgesi, Şanlıurfa İli Yıllık Nüfus Artış Hızları (‰)	148
Tablo 47: Türkiye, GAP, Şanlıurfa İli 2000 Yılı Üç Ana Yaş Grubuna Ait	

Oranları(%)	149
Tablo 48: Türkiye, GAP, Şanlıurfa İli 2000 Yılı Nüfusun Eğitim Açısından Çağ Gruplarına Göre Dağılımı(%)	150
Tablo 49: Tarımsal İşletmede Esas İş Tarımsal Faaliyet Olan Hanehalkı Fertleri	151
Tablo 50: Şanlıurfa İlinde Aritmetik, Fizyolojik ve Tarımsal Nüfus Yoğunlukları	153
Tablo 51: Şanlıurfa İlinde Tarımsal Nüfus Yoğunlu En Fazla Olan İlk Beş Köyün Genel Arazi Bölünüşü (Dekar)	154
Tablo 52: Şanlıurfa İlinde Köy Bazında Tarımsal Nüfus Yoğunluğu (1990)	155
Tablo 53: Şanlıurfa İlinde, GAP'ta ve Türkiye'de Üretici Örgütleri ve Üye Sayısı	162
Tablo 54: Şanlıurfa İlinde Tarımsal Açidan Önemli Olan Birlik veya Kooperatiflerin İlçelere Dağılışı	165
Tablo 55: DSİ XI. Bölge Müdürlüğü'ne Bağlı Sulama Birliklerinin İlçelere Dağılışı, Su Kaynağı ve Suladığı Alan (Ha)	166
Tablo 56: Şanlıurfa İlinde İlçeler Bazında Traktör Sayısı ve Her Köye Düşen Ortalama Traktör Sayısı	170
Tablo 57: Şanlıurfa İlinde İlçeler Bazında Alet ve Makine Bayilerinin Dağılışı	170
Tablo 58: Şanlıurfa İlinde Bazı Tarımsal Araç-Gereçlerde Sulu-Kuru Koşullarda İhtiyaç Durumuna İlişkin Senaryolar	171
Tablo 59: Sulamaya Açılan 62 Köydeki Alet-Ekipman Sayısı	173
Tablo 60: Şanlıurfa İlinde Tarımsal Sulama Amaçlı Su Motorları Çeşidi ve Sayısı	174
Tablo 61: Şanlıurfa İlinde Gübre Kullanımının Gelişimi	181
Tablo 62: Birim Tarım Alanında Gübre Kullanımın Oransal Gelişimi	181
Tablo 63: Şanlıurfa İlinde GAP'ta ve Türkiye'de Kimyevi Gübre Kullanımı (2002)	181
Tablo 64: Birim Tarım Alanına Gübre Kullanımı (2002)	182
Tablo 65: Şanlıurfa İlinin Tarımında Halk Sağlığı ve Zirai Mücadele Bayilerinin İlçelere Dağılışı	183
Tablo 66: Şanlıurfa İlinde Yetiştirilen Bazı Bitkilerin Genel Ekolojik İstekleri	187
Tablo 67: Şanlıurfa İlinde Tarım Ürünlerin Alanları, Verimi ve Üretimi (2003)	189

Tablo 68: Şanlıurfa İli ve Yakın Çevresinde Bazı Bitkilerin Ekim Dönemi	190
Tablo 69: Şanlıurfa İlinde Belli Başlı Tarımsal Ürünlerin Tarım Takvimi	191
Tablo 70: Şanlıurfa İli ve Yakın Çevresinde Buğday ve Arpa Vejetasyon Döneminde Aylık Ortalama Sıcaklık Değerleri	192
Tablo 71: Şanlıurfa ve Yakın Çevresinde Aylık Ortalama Yağış Miktarı(mm)	194
Tablo 72: Şanlıurfa İlinde, GAP'ta ve Türkiye'de Buğdayın Ekim Alanı, Üretimi ve Verimi (1935-2003)	200
Tablo 73: Şanlıurfa İlinde İlçeler Bazında Buğday Ekim Alanı, Üretim ve Verim (2001)	202
Tablo 74: Şanlıurfa İlinde Buğday Ekim Alanı 10.000 Dekar ve Üzerinde Olan Köyler ve Bağlı olduğu İlçeler (2003)	204
Tablo 75: Şanlıurfa İlinde Arpa Ekim Alanı, Üretim ve Verimi (1935-2003)	212
Tablo 76: Şanlıurfa İlinde İlçeler Bazında Arpa Ekim Alanı, Üretim ve Verim (2001)	214
Tablo 77: Şanlıurfa İlinde Arpa Ekim Alanı 10.000 Dekar ve Üzerinde Olan Köyler ve Bağlı olduğu İlçeler (2003)	215
Tablo 78: Şanlıurfa İlinde Pamuk Ekim Döneminde Sıcaklık (°C)	218
Tablo 79: Bleney Criddle Yöntemine Göre Pamuk Bitkisinin Su Tüketimi	219
Tablo 80: Çalışma Alanında Pamuk Ekim Döneminde Aylık Ortalamalar ve Yıllık Toplam Yağışa Oranı (mm)	220
Tablo 81: Şanlıurfa ve Siverek'te Aylık Ortalama Günlük Güneşlenme Sürelerinin Yıl İçindeki Durumu (Saat/Gün)	222
Tablo 82: Şanlıurfa İlinde Pamuk Ekim Döneminde Ortalama Nispi Nem Oranı (%)	223
Tablo 83: Değişik bölgelerdeki Pamuk Sulama Suyu ve Su Tüketimi	226
Tablo 84: Şanlıurfa İlinde Pamuk Ekim Alanı, Üretimi ve Verimi(1945-2003)	231
Tablo 85: Şanlıurfa İlinde İlçeler Bazında Pamuk Ekim Alanları (Ha)	232
Tablo 86: Şanlıurfa İlinde Pamuk Ekim Alanı 10.000 Dekar ve Üzerinde Olan Köyler ve Bağlı olduğu İlçeler (2003)	233
Tablo 87: Şanlıurfa İlinde, GAP'ta ve Türkiye'de Pamuk Ekim Alanlarının Gelişimi (Ha)	236
Tablo 88: Şanlıurfa İlinde, GAP'ta ve Türkiye'de Lif Pamuk Üretimi (Ton)	237
Tablo 89: Şanlıurfa İlinde, GAP'ta ve Türkiye'de Lif Pamuk Verimi (Kg/ha)	238
Tablo 90: Şanlıurfa İlinde Mercimek Ekim Alanı, Üretimi ve Verimi (1955-2003)	243

Tablo 91: Şanlıurfa İlinde İlçeler Bazında Mercimek Ekim Alanı, Üretimi ve Verimi (2001)	244
Tablo 92: Şanlıurfa İlinde Pamuk Ekim Alanı 10.000 Dekar ve Üzerinde Olan Köyler ve Bağlı olduğu İlçeler (2003)	245
Tablo 93: Şanlıurfa İlinde İlçeler Bazında Antepfıstığı	253
Tablo 94: Şanlıurfa İlinde En Çok Dikimi Yapılan İlk Beş Meyvenin GAP ve Türkiye'de Ağaç Sayıları ve Üretimi (2002 Yılı)	253
Tablo 95: Şanlıurfa İlinde Fıstık Dikim Alanı 500 Dekar ve Üzerinde Olan Köyler ve Bağlı olduğu İlçeler (2003)	254
Tablo 96: Şanlıurfa İlinde, GAP'ta ve Türkiye'de Antepfıstığı Ağaç Sayısı (Adet)	256
Tablo 97: Şanlıurfa İlinde, GAP'ta ve Türkiye'de Antepfıstığı Üretim Miktarı (Ton)	257
Tablo 98: Türkiye'de Kimyon Ekim ve Üretimini En Çok Yapan İller (2003)	259
Tablo 99: Şanlıurfa İlinde GAP'ta ve Türkiye'de Kimyonun Ekim Alanı, Verimi ve Üretimi	260
Tablo 100: Şanlıurfa İlinde Kimyon Ekim Alanı Olan Köyler ve Bağlı Olduğu İlçeler	261
Tablo 101: Şanlıurfa İlinde, GAP'ta ve Türkiye'de Bağ Alanları, Üzüm Verimi ve Üretimi (1965-2002)	267
Tablo 102: Şanlıurfa İlinde İlçeler Bazında Bağ Alanı (Ha), Üzüm Üretimi (Ton) ve Oranları (%)	269
Tablo 103: Şanlıurfa İlinde Bağ Dikim Alanı 500 Dekar ve Üzerinde Olan Köyler ve Bağlı olduğu İlçeler (2003)	270
Tablo 104: Şanlıurfa İlinde İlçeler Bazında Susam Ekim Alanı, Üretimi ve Verimi (2001)	274
Tablo 105: Şanlıurfa İlinde Susam Ekim Alanı, Üretimi ve Verimi(1965-2003)	275
Tablo 106: Şanlıurfa İlinde Susam Ekim Alanı Olan Köyler ve Bağlı olduğu İlçeler (2003)	276
Tablo 107: Şanlıurfa İlinde Ortalama Toprak Sıcaklık Değerleri	278
Tablo 108: Şanlıurfa İlinde İlçeler Bazında Karpuz Üretim (Ton) Miktarı	279
Tablo 109: Şanlıurfa İlinde Karpuz Üretimi (1928-2003)	280
Tablo 110: Şanlıurfa İlinde Karpuz Ekim Alanı Olan Köyler ve Bağlı Olduğu İlçeler	281
Tablo 111: Şanlıurfa İlinde Nohut Ekim Alanı, Üretimi ve Verimi(1965-2003)	282

Tablo 112: Şanlıurfa İlinde İlçeler Bazında Nohut Ekim Alanı, Üretimi ve Verimi (2001)	283
Tablo 113: Şanlıurfa Nohut Ekim Alanı Olan Köyler ve Bağlı Olduğu İlçeler	284
Tablo 114: Bazı Tarımsal ürünler (2002)	286
Tablo 115: Şanlıurfa İlinde İlçeler Bazında Domates, Biber, Patlıcan, Kavun ve Mısır Üretimi (Ton) Miktarları (2001)	288
Tablo 116: Şanlıurfa İlinde İlçeler Bazında Mısır Ekim Alanı, Üretimi ve Verimi (2001)	289
Tablo 117: Şanlıurfa İlinde Mısır Ekim Alanı, Üretimi ve Verimi (1928-2003)	290
Tablo 118: Karaali'de Kurulan Sera Sayısı, Kapladığı Alan ve Faaliyet Durumu	294
Tablo 119: Harran Ovası'nda ve GAP'ta Sulama Sonrasında Öngörülen Ürün Deseni	298
Tablo 120: Şanlıurfa İlinde Bazı Dönemler İtibariye Belli Başlı Tarımsal Ürünlerin Üretim Miktarları (Ton)	304
Tablo 121: Şanlıurfa İlinde 2002 Yılında Bazı Tarımsal Ürünlerinin Tarım Sektörü (GSYİH) İçindeki Ekonomik ve Pazarlama Değeri ve Yüzdeleri (1987 fiyatlarıyla, milyon TL)	206
Tablo 122: Şanlıurfa İlinde TMO Tarafından Alımı Yapılan Buğday, Arpa ve Mısırın İlçeler Bazında Dönemler İtibariye Miktarı(Ton)	310
Tablo 123: Şanlıurfa İlinde 2001 Yılında Yurtdışına İhraç Edilen Ürünlerin Ülkelere ve Sektörlere Dağılımı	313
Tablo 124: Şanlıurfa İlinde İmalat Sanayinin Sektörlere Dağılımı ve Oranı (%)	314
Tablo 125: GAP Bölgesi'nde Tekstil Sanayi Alt Sektörlerinin Dağılışı	315
Tablo 126: Şanlıurfa İlinde Gıda İmalat Sanayisi İçerisinde Direk veya Dolaylı Hammaddesi Tarımsal Ürünler Olan Sanayi Kuruluşları	316

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Cumhuriyet Döneminde Şanlıurfa İlinde Tarımsal Arazi Miktarındaki Gelişmeler (1927-2002)	28
Şekil 2: Şanlıurfa İlinde Arazi Kullanım Yetenek Sınırlarına Göre Dağılımı (Ha)	48
Şekil 3: Türkiye’de Genel Arazi Bölünüşü (%)	55
Şekil 4: GAP Bölgesi’nde Genel Arazi Bölünüşü (%)	55
Şekil 5: Şanlıurfa İlinde Genel Arazi Bölünüşü (%)	56
Şekil 6: Şanlıurfa İlinde İlçeler Bazında Yüzölçümlerine Göre Arazi Kullanım Durumunun Oranları (%)	58
Şekil 7: Şanlıurfa’da Süre Bakımından Gerçek Mevsimlerin Yıl İçindeki Oranı (%)	77
Şekil 8: Şanlıurfa’da Gerçek Mevsimlere Göre Yağışın Dağılışı Oranı (%)	78
Şekil 9: Şanlıurfa’nın Su Bilançosu	79
Şekil 10: Akçakale’nin Su Bilançosu	80
Şekil 11: Siverek’in Su Bilançosu	80
Şekil 12: Siverek’te Aylık Rüzgâr Yönü ve Esme Sayısı	83
Şekil 13: Şanlıurfa’da Aylık Rüzgâr Yönü ve Esme Sayısı	84
Şekil 14: Şanlıurfa İlinde Otlak Alanlarının Arazi Sınıfları İçindeki Miktarı	90
Şekil 15: Şanlıurfa İlinde Koruluk Alanların İlçelere Dağılışı (%)	105
Şekil 16: Şanlıurfa İlinde Yerleşim Alanlarının Genel Arazi Kullanım Yetenek Sınıflandırmasına Dağılışı (ha)	109
Şekil 17: Organize Sanayi Bölgesinde Faaliyete Geçen Sanayi Kuruluşlarının Sektörel Dağılımı	111
Şekil 18: Şanlıurfa İlinde İlçeler Bazında Ekili ve Dikili Tarım Alanlarının Oranı (%)	114
Şekil 19: Şanlıurfa İlinde İlçeler Bazında Dikili Tarım Alanlarının Oranı (%)	125
Şekil 20: İl Bazında Tarım İle İlgili Bazı Araç-Gereçlerin Gelişim Durumu (1991-2000)	175
Şekil 21: Şanlıurfa İlinde İlçeler Bazında Traktör Sayısındaki Gelişmeler (1991-2000)	175
Şekil 22: Şanlıurfa İlinde İlçeler Bazında Sulama Tesisi Sayısındaki Gelişmeler (1991-2000)	176

Şekil 23: Şanlıurfa İlinde İlçeler Bazında Biçer Döven Sayısındaki Gelişmeler (1991-2000)	176
Şekil 24: Türkiye’de 2002 Yılında Buğday Üretimindeki İlk Dört İlin Oranları (%)	201
Şekil 25: Şanlıurfa İlinde Buğday, Arpa ve Pamuk Ekim Alanlarındaki Değişmeler (1990-2003)	211
Şekil 26: Türkiye’de 2002 Yılında Arpa Üretimindeki İlk Üç İlin Oranları(%)	213
Şekil 27: Türkiye’de 2002 Yılında Pamuk Üretimindeki İlk Beş İlin Oranları (%)	237
Şekil 28: Türkiye’de 2002 Yılında Kırmızı Mercimek Üretimindeki İlk Dört İlin Oranları (%)	243
Şekil 29: GAP İlleri Arasında Fıstık Ağacının Oransal Dağılımı (%)	258
Şekil 30: GAP İllerine Fıstık Üretiminin Oransal Dağılımı (%)	258
Şekil 31: Türkiye’de Kimyon Üretiminin İllere Oransal Dağılımı (%)	259
Şekil 32: Şanlıurfa İlinde 1987 Yılı Fiyatlarıyla GSYİH’lerinin Sektörel Oluşumu Oranları (1987)	305
Şekil 33: Şanlıurfa İlinde 1987 Fiyatlarıyla GSYİH’lerinin Sektörel Oluşumu Oranları (2000)	305
Şekil 34: Şanlıurfa İlinde İmalat Sanayinin Sektörlere Dağılımı	314
Şekil 35: Şanlıurfa İlinde Dönemler İtibariye Kurulan Kuruluşların Dağılımı	317

FOTOGRAFLAR LİSTESİ

Foto 1: Harran Ovası'nda tarımsal faaliyetlerinin en yoğun olduğu alanda kurulmuş olan Sultantepe Höyüğü'nün uzaktan görünüşü	19
Foto 2: Harran Ovası'nda tarımsal faaliyetlerinin en yoğun olduğu alanda kurulmuş olan Sultantepe Höyüğü'nün yakından görünüşü	19
Foto 3: Uğurlu köyünden Harran Ovası'nın görünüşü	41
Foto 4: Kuzeyden Yaylak Ovası'nın görünüşü	42
Foto 5: Harran Ovası'nın kuzeyinde sulu tarım alanları üzerinde Şanlıurfa şehrinin yayılması	48
Foto 6: Şanlıurfa-Hilvan karayolunun Kabahaydar mevkiinde antepfıstığı ile üzüm asmalarının iç içe olduğu bahçelerden bir görünüş	63
Foto 7: Birecik-Halfeti Platosu üzerinde bir antepfıstığı plantasyonu	63
Foto 8: Suruç Ovası'nda yer altı suları ile ekilen pamuk tarımında bir görünüş	67
Foto 9: Birecik'in güneyinde bulunan Mezra Ovası'nda sebze-meyve tarımının yoğunlukta olduğunu gösteren bir fotoğraf	69
Foto 10: Suruç ilçesinin Aligör köyünde arazilerin kısmen taşlardan temizlenerek tarıma açılmış halinden bir görünüş	75
Foto 11: Hilvan ilçesinin Kırbaşı köyünde tarım alanlarının bittiği yerde başlayan otlak alanlarında bir sürünün görünüşü	86
Foto 12: Hayvancılık maçı Tektek Platosu'nda ilkbahar mevsiminde yeşeren otlak alanlarından yararlanan göçebe aileler	87
Foto 13: Birecik ilçe merkezinin kuzeyinde ticari amaçlı balıkçılık faaliyetleri	97
Foto 14: Fırat nehrinde balık avcılığı yapan bir balıkçı kayığı	98
Foto 15: Hilvan ilçesinin Akören köyü ile Kahta ilçesinin Yenikuşak köyü arasında yapılan feribot seferleri	99
Foto 16: Atatürk Baraj Göleti'nde "Uluslararası Atatürk Barajı Su Sporları Müsabakaları"ndan bir görünüş	99
Foto 17: Birecik ilçe merkezinin kuzeyinde Fırat nehri kenarında bir kum ocağı	101
Foto 18: Şanlıurfa-Gaziantep karayolunun 20. km.'sinde işletilmekte olan bir taş ocağı	101
Foto 19: Hilvan ilçesinin Kırbaşı köyünde kuzeye bakan tepe yamaçlarında koruluk alanların tahrip edilmesi sonucunda ortaya çıkan manzara	104

Foto 20: Birecik ilçe merkezinde topraklı evlerin çatısında kullanılmak üzere satış yerinde müşteri bekleyen kavak direkleri	105
Foto 21: Şanlıurfa-Gaziantep karayolu 16. km.'sinde kurulmuş olan I. OSB'den bir görünüş	111
Foto 22: Harran Ovası'nda yeraltı suyundan yararlanılarak açılan bir sulama kuyusunun elektrik tesisatı ve dalgıç motorunun içinde yer aldığı kabin	118
Foto 23: Hilvan ilçesi'nin Uluyazı köyünde Atatürk Barajı Göleti'nden yararlanılarak kurulan bir sulama tesisi	118
Foto 24: Harran Ovası'nın Koruklu köyünde Şanlıurfa ana kanalının kuzey-güney yönünde görünüşü	121
Foto 25: Şanlıurfa Merkez ilçeye bağlı Tülmen köyünden geniş karstik düzlüklerde tarımı yapılan fıstık bahçelerinden bir görünüş	126
Foto 26: Harran Ovası'nın kuzeyinde Şanlıurfa-Mardin yolu kenarında sulamadan arta kalan suların tarlanın hafif çukurlu alandan toplanması	127
Foto 27: Hilvan ilçesinin Akören köyünde bir tarlanın miras yoluyla üçe bölünmesi durumunun görünüşü	143
Foto 28: Harran Ovası'nda çocuk yaşta pamuk toplayan bir tarım işçisi	152
Foto 29: Hilvan İlçesini Üçüzler köyünde bir tarlanın anız yakılması sırasında görünüşü	168
Foto 30: Şanlıurfa Merkez ilçesi Tülmen köyünde modern şartlarda meyve fidan üretimi yapan bir seradan görünüş	178
Foto 31: Urfa-Bozova Platosu'nda otlak alanların içine sokulmuş bir buğday tarlasından görünüş	196
Foto 32: Harran Ovası'nda üst üste pamuk ekimi yapılan bir tarlanın ekim öncesi görünümü	226
Foto 33: Harran Ovası'nda pamuk bitkisinin ilk çapa döneminden bir görünüş	227
Foto 34: Harran Ovası'nda pamuk kozalarının açılmış halinden bir görünüş	229
Foto 35: Harran Ovası'nda Yardımcı köyünde I. el hasattan sonra pamuk tarlasından bir görünüş	
Foto 36: Uydu görüntüsünden Şanlıurfa ilinde pamuk ekim alanlarının dağılışı (2003)	225
Foto 37: Şanlıurfa Merkez ilçeye bağlı Tümen köyünden fıstık bahçelerinin görünüşü	250

Foto 38: Şanlıurfa Merkez ilçeye bağlı Kabahaydar köyünde fıstık ağaçlarıyla üzüm asmalarının bir arada bulunduğu fıstık bahçesi	268
Foto 39: Hilvan ilçesinin Asanlı köyünde kurulmuş olan Hasan Çelebi Organik Tarım Çiftliği'nden modern yöntemlerle dikilmiş bağ alanlarından bir Görünüş	269
Foto 40: Birecik şehrinin güneyinde bulunan Mezra Vadi Tabanı Ovası'nda sulu koşullarda ekilmiş olan susam tarlasından bir görünüş	275
Foto 41: Hilvan ilçesinin Saluca köyünde buğday harmanından sonra II. ürün olarak sulu koşullarda ekilen karpuz tarlasından bir görünüş	280
Foto 42: Şanlıurfa Merkez ilçeye bağlı Tümlen köyünde modern yöntemlerle ekilen bir domates tarlasından görünüş	287
Foto 43: Harran Ovası'nda sulu koşullarda II. ürün olarak ekilen bir mısır tarlasından bir görünüş	284
Foto 44: Karaali köyünde faaliyet gösteren, modern bir seradan görünüş	294
Foto 45: Harran Ovası'ndan faaliyet gösteren ilkel yöntemlerle kurulan bir seradan görünüş	294
Foto 46: Şanlıurfa Merkez ilçede tahıl alımı yapan Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) Şanlıurfa Şube Müdürlüğü	308
Foto 47: Şanlıurfa Merkez ilçede bulunan buğday pazarında bir görünüş	311
Foto 48: Şanlıurfa Merkez ilçede bulunan meyve-sebze hal pazarından bir Görünüş	312
Foto 49: Şanlıurfa-Akçakale yolu üzerinde faaliyet gösteren bir çırçır fabrikasından görünüş	315
Foto 50: Şanlıurfa ilinde evlerde imal edilen domates salçasının güneşte kurutulma aşamasından bir görünüş	318
Foto 51: Evelerde imal edilen Urfa Isotu'nun (Biber) hal pazarında müşteriye sunulmuş şeklinden bir görünüş	318
Foto 52: Şanlıurfa-Gaziantep karayolu kenarında tarıma açılmış olan tepelik alanlardan bir görünüş	327
Foto 53: Harran Ovası'nın kuzeyinde sulu tarım alanları üzerine yayılan Şanlıurfa şehri	328
Foto 54: Şanlıurfa şehrinin kuzeyinde Karaköprü mevkiinde fıstık tarım alanlarında inşaatı devam apartmanlarından kuzeybatıdan bir görünüşü	228

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1: Şanlıurfa İlinin Türkiye'deki Yeri ve Konumu	1
Harita 2: Şanlıurfa İli ve Yakın Çevresinin Hipsometrik Haritası	3
Harita 3: Şanlıurfa İli ve Yakın Çevresinin Jeomorfografik Haritası	4
Harita 4: Şanlıurfa İlinde Tarım Alanlarının Köy Yüzölçümleri İçindeki Oransal Dağılımı	8
Harita 5: Şanlıurfa İli ve Yakın Çevresinin Jeolojik Haritası	44
Harita 6: Şanlıurfa İlinde Tarım Arazilerinin Dereceli Olarak Tasnifi	51
Harita 7: Şanlıurfa İlinde Arazi Kullanım Haritası	54
Harita 8: Şanlıurfa İli Toprak Haritası	61
Harita 9: Şanlıurfa İlinde Köy Bazında Otlak Alanlarının Dağılışı (Dekar)	92
Harita 10: Şanlıurfa İli Hidrografi Haritası	95
Harita 11: Şanlıurfa İlinde Köy Bazında Tarım Dışı Alanların Dağılışı (Dekar)	102
Harita 12: Şanlıurfa İlinde Köy Bazında Ekili Tarım Alanlarının Dağılışı (Dekar)	115
Harita 13: Şanlıurfa İlinde Tarımsal Amaçlı Sulama Projelerin Bulunduğu Aşamaya İlişkin Son Durum (2003)	120
Harita 14: Şanlıurfa İlinde Köy Bazında Dikili Tarım Alanlarının Dağılışı (Dekar)	124
Harita 15: Şanlıurfa İlinde Toprak Reformu Biten Köylerin Dağılışı (2004)	136
Harita 16: Şanlıurfa İlinde Toplulaştırma İşlemleri Biten Köylerin Dağılışı (2004)	140
Harita 17: Şanlıurfa İlinde Arazi Tesviyesi Biten Köylerin Dağılışı (2004)	142
Harita 18: Şanlıurfa İlinde Köy Bazında Aritmetik Nüfus Yoğunluğu (1990)	156
Harita 19: Şanlıurfa İlinde Köy Bazında Tarımsal Nüfus Yoğunluğu (1990)	157
Harita 20: Şanlıurfa Tarımsal Amaçlı Kooperatifi Olan Köylerin Dağılışı (2004)	163
Harita 21: Şanlıurfa Sulama Birliklerin Dağılışı (2003)	167
Harita 22: Şanlıurfa İlinde Köy Bazında Buğday Ekim Alanlarının Dağılışı (Dekar)	205
Harita 23: Şanlıurfa İlinde Köy Bazında Ekmeklik Buğday Ekim Alanlarının Dağılışı (Dekar)	206
Harita 24: Şanlıurfa İlinde Köy Bazında Makarnalık Buğday Ekim Alanlarının Dağılışı (Dekar)	207

Harita 25: Şanlıurfa İlinde Köy Bazında Arpa Ekim Alanlarının Dağılışı (Dekar)	216
Harita 26: Şanlıurfa İlinde Köy Bazında Pamuk Ekim Alanlarının Dağılışı (Dekar)	235
Harita 27: Şanlıurfa İlinde Köy Bazında Mercimek Ekim Alanlarının Dağılışı (Dekar)	247
Harita 28: Şanlıurfa İlinde Köy Bazında Antepfıstığı Alanlarının Dağılışı (Dekar)	255
Harita 29: Şanlıurfa İlinde Köy Bazında Kimyon Ekim Alanlarının Dağılışı (Dekar)	262
Harita 30: Şanlıurfa İlinde Köy Bazında Bağ Alanlarının Dağılışı (Dekar)	271
Harita 31: Şanlıurfa İlinde Köy Bazında Susam Ekim Alanlarının Dağılışı (Dekar)	277
Harita 32: Şanlıurfa İlinde Köy Bazında Nohut Ekim Alanlarının Dağılışı (Dekar)	285

İÇİNDEKİLER

TABLOLAR LİSTESİ	I
ŞEKİLLER LİSTESİ	VII
FOTOGRAFLAR LİSTESİ	IX
HARİTALAR LİSTESİ	XII
<u>I.GİRİŞ</u>	<u>1</u>
1.1.ARAŞTIRMA ALANIN YERİ VE SINIRLARI	1
1.2.ARAŞTIRMANIN AMACI	9
1.3.ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	12
<u>II. ŞANLIURFA İLİNDE TARIMSAL FAALİYETLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ</u>	<u>16</u>
2.1.CUMHURİYET ÖNCESİ DÖNEM	16
2.2.CUMHURİYET DÖNEMİ	24
2.2.1.GAP ÖNCESİ DÖNEM(1923-1990)	25
2.2.2.GAP DÖNEMİ (1991'DEN GÜNÜMÜZE)	31
<u>III-ŞANLIURFA İLİNDE GENEL ARAZİ BÖLÜNÜŞÜ, TASNİFİ VE ARAZİDEN YARARLANMA DURUMU</u>	<u>37</u>
3.1.ŞANLIURFA İLİNDE HAMMADDE ÜRETİM ALANLARI	64
3.1.1.TARIM ALANLARI	64
3.1.2.OTLAK ALANLAR	84
3.1.3.SU ALANLARI	93
3.1.4.KAYALIK VE TAŞLIK ALANLAR	100
3.1.5.KORULUK ALANLARI	103
3.2.YERLEŞİM VE SANAYİ ALANLARI	106
3.2.1.YERLEŞİM ALANLARI	106
3.2.2. SANAYİ ALANLARI	110

IV. ŞANLIURFA İLİNİN TARIMSAL YAPISI VE SORUNLARI**112**

4.1. TARIM ALANLARININ BÖLÜNÜŞÜ	113
4.1.1.EKİLİ ALANLAR	113
4.1.2.DİKİLİ ALANLAR	123
4.2.TARIMSAL İŞLETME, PARSEL VE MÜLKİYET BÜYÜKLÜĞÜ	128
4.3. ARAZI TOPLULAŞTIRMA VE TESVİYESİ	138
4.4.TARIM NÜFUSUNUN NİTELİKLERİ	144
4.5.SERMAYE DURUMU	158
4.6. ÇİFTÇİ ÖRGÜTLENMESİ	159
4.7.MAKİNELEŞME	169
4.8.TOHUM KULLANIMI	176
4.9.GÜBRELEME	179
4.10.TARIMSAL İLAÇ KULLANIMI	182
4.11.ULAŞIM VE PAZARLAMA	184

V. ŞANLIURFA İLİNDE YETİŞTİRİLEN TARIM ÜRÜNLERİ**186**

5.1.ŞANLIURFA İLİNDE YETİŞTİRİLEN BELLİ BAŞLI TARIMSAL ÜRÜNLER	191
5.1.1.BUĞDAY	191
5.1.2.ARPA	208
5.1.3.PAMUK	217
5.1.4.KIRMIZI MERCİMEK	239
5.1.5.ANTEPFISTIĞI	247
5.1.6.KİMYON	259
5.1.7.ÜZÜM	263
5.1.8.SUSAM	272
5.1.9.KARPUZ	278
5.1.10. NOHUT	281
5.2.DİĞER TARIMSAL ÜRÜNLER	286
5.3.ŞANLIURFA İLİNDE SERACILIK (ÖRTÜ ALTI) FAALİYETLERİ	293
5.4.GAP İLE, ŞANLIURFA İLİNİN TARIMSAL YAPISINDA MEYDANA GELEN DEĞİŞİMLER VE YENİDEN OLUŞAN ÜRÜN DESENİ	295

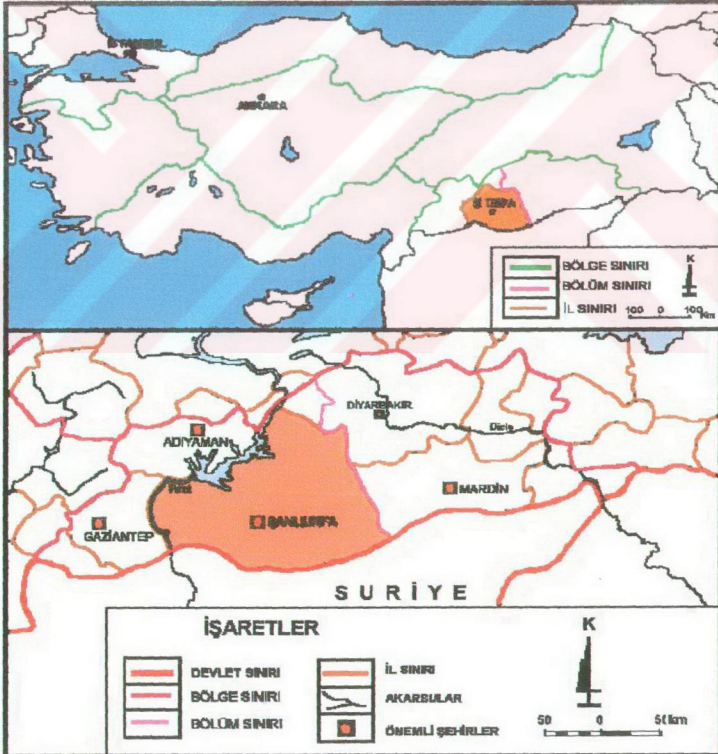
VI. TARIMSAL ÜRÜNLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ	299
6.1.TOPRAK MAHSULLERİ OFİSİ	308
6.2.BUĞDAY PAZARLARI	310
6.3.TÜCCAR	312
6.4.ŞANLIURFA İLİNDE TARIMA DAYALI SANAYİ	313
VII.TARIMSAL PLANLAMAYA İLİŞKİN ÖNERİLER	320
7.1.TARIM ALANLARININ AMACINA UYGUN KULLANILMASI	326
7.2.ŞANLIURFA İLİNDE UYGUN ÜRÜN DESENİ VE EKOLOJİK TARIM ALANLARI	329
7.3.ÜRETİCİ ÖRGÜTLENMESİNİN TARIMSAL ÜRÜN DESENİNİN PLANLAMASINA ETKİSİ	332
7.4.PİYASA ŞARTLARINA UYGUN ÜRETİM PLANLAMASI	332
VIII.SONUÇ VE ÖNERİLER	334
ÖZET	344
SUMMARY	345
BİBLİYOGRAFYA	346

I.GİRİŞ

1.1.ARAŞTIRMA ALANIN YERİ VE SINIRLARI

Araştırma alanımızı oluşturan Şanlıurfa ili, coğrafi bölge ayırımında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Orta Fırat Bölümü'nde yer almaktadır. Kapladığı alan itibarıyla, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin en geniş yüzölçümüne sahip olan Şanlıurfa ili, 36° 40' ve 38° 02' kuzey enlemleri ile 37° 50' ve 40° 12' doğu boylamları arasında bulunmaktadır. Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) merkezi konumunda olan çalışma alanımız, batısında Gaziantep, kuzeybatısında Adıyaman, kuzey ve kuzeydoğusunda Diyarbakır, doğusunda Mardin illeri ve güneyinde ise, 223 km uzunluğunda Türkiye-Suriye devlet sınırı ile çevrilidir (Harita 1).

HARİTA 1: ŞANLIURFA İLİNİN TÜRKİYE'DEKİ YERİ VE KONUMU

Çalışma alanımız, Erol tarafından, Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Güneydoğu Anadolu Batı Bölümü içerisinde "Urfa Yöresi" olarak adlandırılmaktadır. Urfa yöresini de "Urfa Batı Çevresi", "Urfa Kuzey Çevresi", "Harran Ovası" ve "Viranşehir Çevresi" olmak üzere dört çevreye ayırmaktadır.¹ Çalışma alanımızı tarımsal hammadde üretim alanları bakımından değerlendirdiğimizde, genel olarak beş farklı ünite ortaya çıkmaktadır. Bunlar; ağırlıklı olarak kalker arazilerden oluşan "Birecik-Halfeti Platosu", "Urfa-Bozova Platosu", bazaltik arazilerden oluşan "Siverek-Viranşehir Platosu", güneyde alüvyonlu arazilerden oluşan "Ceylanpınar-Harran-Suruç Ovaları" ve "Fırat Vadi Tabanı Ovaları (Mezra, Altınova)"dır (Harita 2, 3, Tablo 10).

Şanlıurfa ilinin idari sınırları fiziki coğrafya açısından incelendiğinde, genel olarak batı ve kuzeybatısı (Fırat nehri), kuzey ve kuzeydoğusu (Karacadağ'ın su bölümü çizgi) ve doğu (Büyükdere suyu) sınırları doğal, güneydeki Türkiye-Suriye devlet sınırı² ise, siyasi niteliktedir (Harita 2, 3).

Şanlıurfa ilinin Gaziantep ve Adıyaman illeri ile olan batı ve kuzeybatı sınırını, Fırat nehri ve bir dizi baraj oluşturmaktadır. Kaynağını Doğu Anadolu dağlarından alan Fırat nehri, çalışma alanımıza Siverek ilçesinin kuzeybatısında, yörede "Maktalan" adı verilen boğazdan girer. Harita 2'de de görüldüğü gibi, Fırat nehri, buradan, eski Halfeti kasabasına kadar kabaca kuzeydoğu-güneybatı, Halfeti kasabasından sonra ise kuzey-güneydoğu doğrultusunda uzanır. Çalışma alanımızdaki bir çok küçük dere ile birleşen Fırat nehri, genel olarak derin bir vadi içinde, Birecik şehrinden sonra ise, alçak tepeler arasında akarak Suriye tarafına geçer. Çalışma alanımızın batı ve kuzeybatı sınırını oluşturan Fırat nehrinin bu bölümünde Atatürk, Birecik ve Karkamış olmak üzere üç önemli baraj yapılmıştır. Bunlardan Atatürk barajı dünyanın sayılı ve Türkiye'nin de en büyük baraj göleti konumundadır. Dolayısıyla GAP çerçevesinde yapılan bu barajlar nedeniyle, çalışma alanımızın batı ve özellikle de kuzeybatı sınırını baraj göletleri oluşturmaktadır. Eski dönemlerde çalışma alanımızın batısı ile ulaşımı yörede "kelek" adı verilen sallarla sağlanırdı.³ Günümüzde ise, buralardaki ulaşım Birecik⁴'te ve Bozova'da yapılan köprüler vasıtasıyla karayolu ile, Hilvan ve Siverek ilçelerinde ise Adıyaman'ın Kahta ilçesi arasında Atatürk barajı göletinde günün belirli saatlerinde düzenlenen feribot seferleriyle gerçekleştirilmektedir.

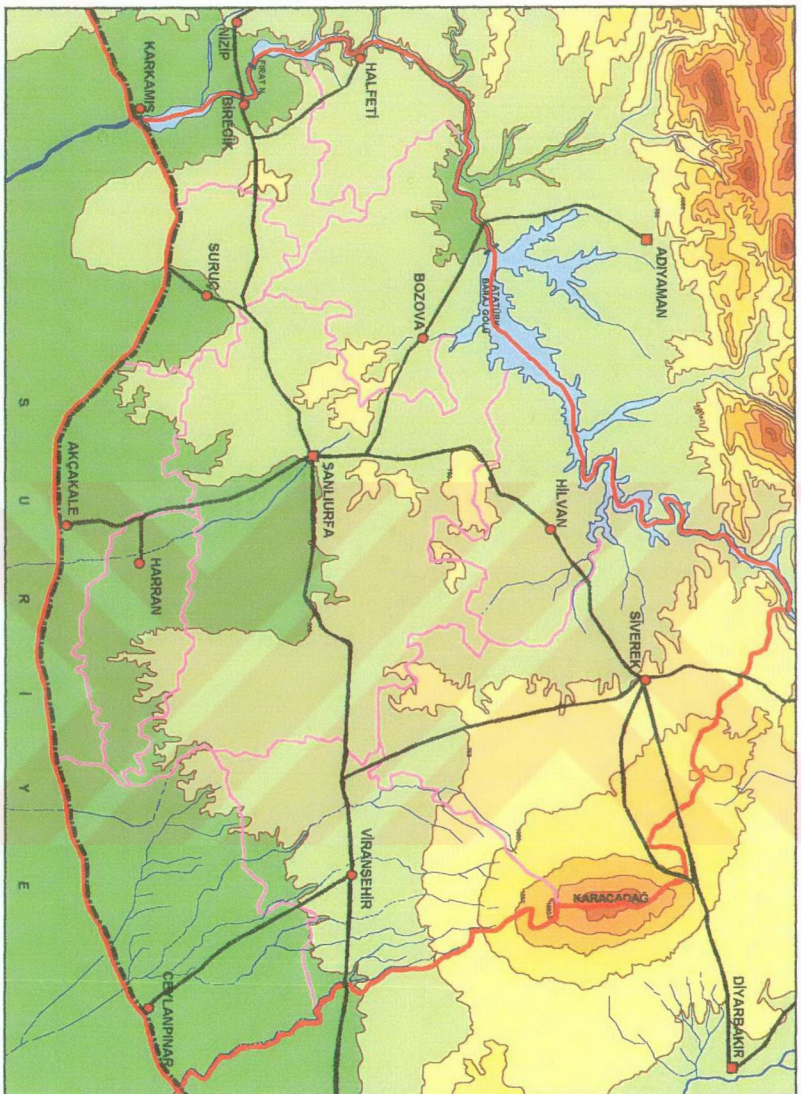
¹ O. Erol, "Türkiye'nin Doğal Yöre ve Çevreleri", İzmir, 1993, s.13-41.

² Türkiye-Suriye devlet sınırı, 1921, 1926, 1929 yıllarında yapılan Ankara Anlaşması ve 1930 Halep protokolüyle çizilmiştir.

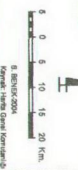
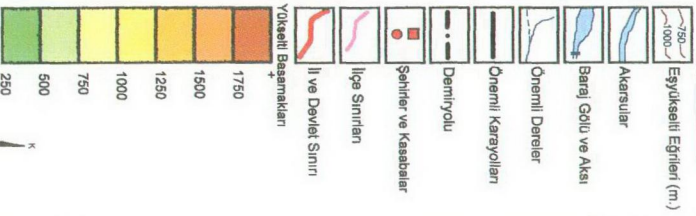
³ E. Güney, "Dicle Irmağında Kelek Taşımacılığı", Ankara, 1990, s.323-328.

⁴ Birecik Köprüsü 1956 yılında 750 metre uzunluğunda inşa edilerek faaliyet geçmiştir.

HARİTA 2: ŞANLIURFA İLİ VE YAKIN ÇEVRESİNİN HİPSOMETRİK HARİTASI

İSARETLER

Çalışma alanımızın güney sınırının batıdaki başlangıç noktasını, Fırat nehrinin Suriye'ye geçtiği nokta, Ziyaret köyünden başlayarak doğuya doğru uzanır. Birecik-Suruç ilçe sınırından sonra güneydoğuya doğru hafif şişerek devam eden Suriye sınırı, Akçakale ilçesinin Kepezli köyünden sonra tekrar hafif bir şekilde kuzeydoğuya doğru uzanarak Ceylanpınar ilçesinin doğusundaki Şanlıurfa-Mardin sınırı ile son bulur. Bu sınırın büyük bir kısmı, güneyden körfezler şeklinde sokulan ovaları ve ovaları birbirinden ayıran tepe ve sırtları enine keserek geçer. Onun için, çalışma alanımızın tek siyasi sınırı Türkiye-Suriye devlet sınırı olup, Şanlıurfa (Türkiye) ile Suriye arasındaki bağlantı, Akçakale şehrinde bulunan Akçakale Gümrük Kapısı'nda sağlanır. Bölgede ihracat ve ithalatı geliştirmek için Gümrük Müsteşarlığı, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde "Sınır Ticaret Merkezleri" kurulmasına ilişkin bir karar almıştır.⁵ Bu karara göre, sınır ticaret merkezlerinden birisi de, çalışma alanımızın güney sınırında bulunan Akçakale Gümrük Kapısı'dır. Bu sınır ticaret merkezinin faaliyete geçmesi durumunda, çalışma alanımızdaki özellikle de tarım ve tarıma dayalı sanayi ürünlerinin pazarlanmasında büyük bir rol oynayacaktır.

Çalışma alanımızın kuzeyindeki Şanlıurfa-Diyarbakır il sınırı, aynı zamanda doğal bir sınır olup, batıda Atatürk Baraj Gölü'nden başlayarak doğuya doğru Karacadağ'ın su bölümü çizgisini takip eder. Kuzey sınırı, daha doğuda Karacadağ'ın su bölümü çizgisi üzerinde bulunan Karacadağ'ın da en yüksek noktası olan 1938 m. yüksekliğindeki Mirinmir zirvesi üzerinden güneye doğru yönelmesi ile kuzey sınırı sona erer ve doğu sınırı başlar. Söz konusu su bölümü çizgisinin kuzeydoğusunda Dicle, güney ve güneybatısında ise Fırat havzası yer alır.

Karacadağ üzerindeki Mirinmir zirvesinden sonra başlayan Şanlıurfa-Mardin il sınırı, önce Karacadağ'ın güneyindeki tepe ve sırtları, daha sonra ise geçici bir akarsu olan Büyükdere yatağını takip ederek, siyasi bir sınır olan Suriye sınırı ile son bulur. Bu dere aynı zamanda, çalışma alanımızın güneydoğusunda bulunan Ceylanpınar Ovası ile Mardin ilinin sınırları içinde kalan Kızıltepe Ovasının doğal sınırı konumundadır.

Yukarıda sınırları çizilen çalışma alanımız, ova, plato ve dağlık alanlar olmak üzere üç ana morfolojik birimden oluşmaktadır (Harita 3, Tablo 10). Bu üç ana morfolojik birim üzerinde dağınık bir yerleşim şekli gösteren Şanlıurfa ili, 2000 Genel Nüfus Sayımı istatistiklerine göre yüzölçümü 18.584 km²'dir. Şanlıurfa ili, idari

⁵ Sınır Ticaret Merkezleri'nin kurulmasına ilişkin resmi yazı, 10 Nisan 2004 tarih ve 25075 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

bakımdan merkez ilçe ile birlikte 11 ilçe ve bu ilçelere bağlı 1078 köy idari ünitesinden oluşmaktadır (Tablo 1).

Tablo 1: Şanlıurfa İli İlçeler ve İlçelerin Bağlı Köy Sayıları, Yüzölçümü ve Oranı (%)

Şanlıurfa İli İlçeleri	Köy Sayısı	Yüzölçümü (km ²)	İlçe Alanlarının İli Yüzölçümü İçindeki Payları (%)
Siverek	118	4181	22,3
Merkez	309	3669	19,6
V.Şehir	115	2272	12,1
C.Pınar	32	2201	11,7
Bozova	77	1393	7,4
Hilvan	60	1136	6,1
Harran	94	1054	5,6
Birecik	70	790	4,2
Suruç	83	735	3,9
Akçakale	87	691	3,7
Halfeti	37	643	3,4
Toplam	1078	18765	100,0

Kaynak: DIE - Şanlıurfa Köy Hizmetleri İl Müdürlüğü.

İlde geniş bir dağlık alan ile kaplı olan Siverek ilçesi, il yüzölçümünün % 22,3'ü ile birinci sırada, % 19,6'sı ile Merkez ilçe ikinci sırada ve % 12,1 ile Viranşehir ilçesi üçüncü sırada yer almaktadır. Bu üç ilçe, aynı zamanda dağlık ve tepelik alanların en fazla olduğu ilçelerdir. İlde yüzölçümü bakımından en küçük ilçeler ise, sırasıyla % 3,4 ile Halfeti, % 3,7 ile Akçakale ve % 3,9 ile Suruç ilçeleri gelmektedir (Tablo 2). Bu durumda, çalışma alanımızda batıdan doğuya ve güneyden kuzeye doğru gidildikçe yerşekillerine bağlı olarak, idari bakımdan ilçelerin kapladığı alan büyümektedir. Başka bir ifade ile, güneyde yer alan ilçelerin yüzölçümleri içerisinde tarım alanlarının oranı (%), kuzey ve kuzeydoğudaki ilçelere göre daha fazladır (Harita 4).

Şanlıurfa ilinin nüfusu, 2000 Genel Nüfus Sayımı Sonuçlarına göre, 839.817 şehir ve 597.139 kır olmak üzere toplam 1.436.956'dır. İldeki nüfusun 1/3'ünden(% 37) fazlasını merkez ilçe barındırmaktadır. Merkez ilçedeki nüfus miktarının fazla olmasının temelinde; hem bu ilçenin ilçe merkezi, hem de ilin merkezi olan 385.588 nüfuslu Şanlıurfa şehrinin bulunmasından kaynaklanmaktadır. Şanlıurfa iline bağlı diğer 10 ilçedeki nüfusu en fazla olan üç ilçe sırasıyla % 16 ile Siverek, % 13 ile Viranşehir ve % 6 ile Suruç gelmektedir. İlçeler bazında ortalama nüfus yoğunluklarına bakıldığında ise, Şanlıurfa şehrinin barındırdığı büyük miktardaki

nüfus miktarı nedeniyle merkez ilçede km^2 'ye 146 kişi, tarımsal faaliyetlerin yoğunluğuna bağlı olarak da Akçakale ve Suruç ilçelerinde ise km^2 'ye 112 kişi düşmektedir. Nüfus yoğunluğu en az olan üç ilçe ise sırasıyla km^2 'ye 31 kişi ile Ceylanpınar, km^2 'ye 34 kişi ile Hilvan ve km^2 'ye 47 kişi ile Bozova ilçeleri gelmektedir (Tablo 2). Ceylanpınar ilçesinde nüfus yoğunluğunun bu kadar az olmasının temelinde 176.162 hektarlık alana sahip TİGEM'in bu ilçe sınırlarının içerisinde yer alması yatmaktadır.

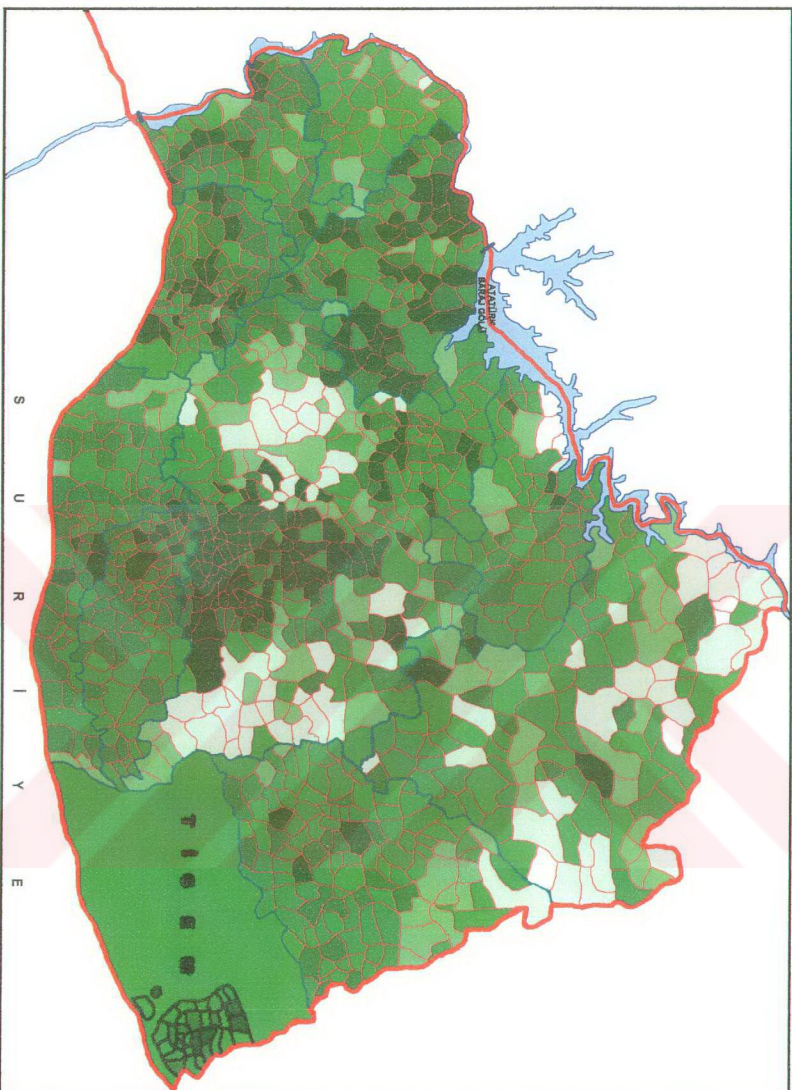
Tablo 2: Şanlıurfa İlçelerinin Yüzölçümü ve Nüfus Yoğunluğu

İlçe Adı	2000 Yılı İlçe Nüfusları	İlçe Yüzölçümü (km^2)	İlçe Nüfus Yoğunluğu (kişi/ km^2)	İlçe Nüfuslarının İl Nüfusu İçindeki Payı (%)
Merkez	534706	3669	146	37
Siverek	224102	4181	54	16
Viranşehir	187705	2272	83	13
Suruç	82247	735	112	6
Akçakale	77261	691	112	5
Birecik	74671	790	95	5
Ceylanpınar	67817	2201	31	5
Bozova	65842	1393	47	5
Harran	56258	1054	53	4
Hilvan	38411	1136	34	3
Halfeti	34402	643	54	2
Toplam	1443422	18765	77	100

Kaynak: 1985-1994 Şanlıurfa İl Envanter, DİE, 2000 Genel Nüfus Sayımı Kesin Sonuçları, DİE.

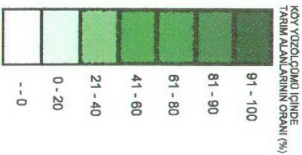
Çalışma konumuzla ilişkili olarak kırsal nüfusu en fazla olan ilk üç ilçe sırasıyla Merkez (149.118 kişi), Siverek (97.282 kişi) ve Viranşehir (66.323 kişi) ilçeleri yer almaktadır. Toplam nüfus içerisinde kırsal nüfus oranı (%) en fazla olan üç ilçe ise, % 92 ile Halfeti, % 84,4 ile Harran ve % 69,9 ile Bozova ilçeleri gelmektedir (Tablo 3).

HARİTA 4: ŞANLIURFA İLİNDE TARIM ALANLARININ KÖY YÜZÖLÇÜMLERİ İÇİNDEKİ ORANSAL DAĞILIMI

İSARETLER

- Akarsular
- Baraj Gölü ve Aklısı
- Köy Sınırı
- İlçe Sınırı
- İl ve Devlet Sınırı

Tablo 3: Şanlıurfa İli İlçelerinin Kırsal Nüfus Yoğunluğu

İlçe Adı	Kırsal Nüfus	İlçeye Göre Nüfus Oranı (%)	Kırsal Alandaki Nüfus Yoğunlukları (kişi/km ²)
Merkez	149118	27,9	40,6
Siverek	97282	43,4	23,3
Viranşehir	66323	35,3	29,2
Harran	47474	84,4	45,0
Bozova	45994	69,9	33,0
Akçakale	45147	58,4	65,3
Suruç	37826	46,0	51,5
Birecik	34617	46,4	43,8
Halfeti	31636	92,0	49,2
Ceylanpınar	23559	34,7	10,7
Hilvan	22317	58,1	19,6
Toplam	601293	41,7	32,0

Kaynak: DİE

Şanlıurfa ili ve çevresi, iklim koşulları açısından değerlendirildiğinde, bulunduğu enlem, bölgeye hakim olan subtropikal hava kütleleri ve rölyefin etkisiyle ülkemizde en kurak şartların yaşandığı alandır. Şanlıurfa ili ve yakın çevresinde görülen bu şiddetli kuraklık, her yerde aynı değildir. Bu şiddetli kuraklık kuzeyden güneye doğru gidildikçe yükseltinin azalmasına ve güneyden sokulan subtropikal hava kütlelerinin etkisine bağlı olarak artar.

Genel olarak kışları az soğuk, yaz ayları ise çok sıcak geçen çalışma alanımızda, iklim özellikleri tarımsal üretim üzerinde çok büyük bir rol oynamaktadır. İşte tarımsal üretim üzerinde bu kadar olumsuz etki yapan kuraklık durumunu gidermek için GAP devreye girmiştir.

1.2.ARAŞTIRMANIN AMACI

Araştırmamızda esas itibarıyla, Şanlıurfa ilinde genel arazi bölünüşü içerisinde tarım alanlarının coğrafi dağılışını, yapısal özelliklerini, ekonomik yönden kullanımını ve mevcut potansiyelin ortaya çıkmasında etkili olan faktörleri ele alarak, tarımsal planlamaya dair bir coğrafi veri tabanı oluşturmak amaçlanmıştır.

Yeryüzünün bütününde veya bir kısmında yürütülen tarımsal faaliyetleri coğrafi yaklaşımla inceleyen ekonomik coğrafya dalına tarım coğrafyası (agricultural geography) denilmektedir⁶. Bu bağlamda tarım coğrafyasının kapsamına, genel olarak, topraktan ürün almak amacıyla toprağın işlenmesi, tohum ekilerek veya fidan

⁶ A. Özçağlar, Coğrafyaya Giriş, Ankara, 2000, s. 121-125.

dikilerek zirai bitki yetiştirilmesi ve olgunlaşan ürünün hasat edilmesi ve elde edilen ürünlerin pazarlanmasına kadar olan süreç girmektedir. Bu çerçeveden hareketle, çalışma konumuzu **“Coğrafi Planlama Yönünden Şanlıurfa İlinin Tarımsal Yapısı”** oluşturmaktadır.

Bu konunun seçilmesindeki temel gerekçeleri şöyle sıralamak mümkündür;

1-Çalışma alanımızın da için bulunduğu Güneydoğu Anadolu Bölgesi, GAP ile birlikte ciddi bir değişim ve dönüşüm süreci yaşamaktadır. Konumuzu, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni kalkındırarak, tüm sektörlerde diğer bölgelerle entegrasyonunu sağlamak amacıyla ortaya çıkan GAP boyutunda, coğrafi bir yaklaşımla incelemektir. Bu çalışma; çalışma alanımızın tarımsal yapısı bakımından GAP öncesindeki durumu ile GAP süreci ile meydana gelen değişme/gelişmelerin saptanması ve gelecekte tarım sektöründe meydana gelebilecek değişimleri coğrafya prensipleri çerçevesinde planlanması için bir yaklaşımın belirlenmesi,

2-GAP'ın ilk iki ve temel hedefi olan bölgenin “toprak ve su” kaynaklarının optimum bir şekilde değerlendirilmesi düşüncesinin benimsenmesi ve bu yönden hayata geçirilmeye çalışılması. Bu bağlamda, Şanlıurfa ilinin, GAP'ın tam anlamıyla faaliyete geçmesi halinde, tüm proje içerisinde sulanacak alanların % 25'ine (766.000 ha.) sahip olması,

3-Şanlıurfa ilinin sahip olduğu 1.858.400 hektar (ha) alanın, yaklaşık 2/3'ünün (1.205.000 ha.) tarımsal faaliyetlerinin yapılabilir topraklar oluşturmaları nedeniyle, GAP içerisinde merkezi bir konuma sahip olması,

4-Söz konusu konunun seçilmesinde etkili olan diğer önemli bir gerekçe ise, araştırma konumuz olan tarımın, tarihsel açıdan bakıldığında, yapısal olarak mülkiyet durumu, yüzyıllardır süregelen geleneklerin geçerli olduğu toplumsal yapısı, tarımsal üretimin doğal koşullara bağlılığı gibi nedenlerle ekonominin en az planlanabilen kesimini oluşturmuş olmasıdır. Ekonomik gelişmenin sağlanabilmesi için tarımdan diğer sektörler kaynak aktarımı ne denli önemli ise nüfusumuzun 1/3'ünden fazlasının geçim kaynağının tarımdan olması nedeniyle, bu gelişmenin toplumsal yanları da o derece önemlidir. Tarımın toplumsal ve yapısal durumunun ayrıntılarıyla ortaya konması, planlı bir düzenlemenin yapılabilmesi açısından önemlidir⁷. Bu nedenle, çalışmamızda tarımın ekonomik potansiyeli ışığında planlamaya yönelik veri temelli öneriler ortaya koymak, ayrı bir önem arz etmektedir.

⁷ N. Yıldırak ve Arkadaşları, “Tarımsal Nüfus ve Yapısal Dönüşüm” Ankara, 1995, s.97-114.

Ayrıca, genel arazi kullanımının mevcut durumu tarım açısından belirlenirken, bir anlamda da, tarımın yapıldığı kırsal mekanın amaca uygun kullanılıp kullanılmadığının tespit edilecek olması,

5-Çalışma alanımız olan Şanlıurfa ilinin tarımsal yapısının, coğrafyacı gözüyle incelenmemiş olmasıdır.

Bu gerekçelerden hareketle, "Kırsal kalkınma çalışmalarının amacı; toprak, su ve insan kaynaklarının geliştirilmesi ve kırsal alanlardaki sosyal ve fiziksel altyapının organize edilmesi suretiyle mevcut potansiyelin en iyi bir şekilde kullanılabilmesini sağlamak amacıyla, gerekli olan çalışma ve yatırımların planlanmasıdır"⁸. Bu bağlamda yapılacak planlar; kırsal ekonominin kaynağı olan toprak, su ve insan bileşenlerinin önemi ve kapsamı çerçevesinde yapılmalıdır.

Bu nedenlerden dolayı, son yıllarda ülkemizin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne ait araştırmalar hızla artmıştır. Özellikle GAP kapsamındaki araştırmalar, daha da büyük bir önem kazanmıştır. İşte, **bu tür bir araştırmayı yapmaktaki temel amaç; gerek GAP ve gerekse Şanlıurfa ili için hammadde sektörünün temelini oluşturan tarımsal ürünler ve bu ürünlerle ilgili faaliyetlerinin ekonomik potansiyelini coğrafi bir perspektifle tespit etmek; bu tarımsal ekonomik potansiyelin tespiti sonucunda il ölçüsünde tarım, sanayi ve hizmet sektörleri konularında yapılacak planlamalar için bir temel sağlanması hedeflenmektedir.** Böylesi bir yaklaşım, aynı zamanda, GAP Master Planı'nda da belirtildiği gibi, **Kırsal Kalkınma** amaçlı projelerin **sürdürülebilir insani gelişme felsefesiyle** gerçekleştirilebilmesi için temel bir kaynak sağlanmış olacaktır.

Bu amaç çerçevesinde hazırlanan çalışma, Şanlıurfa ilinin tarımsal faaliyetlerinin potansiyelini tespit etmek ve bu potansiyellere bağlı olarak kurulu ve kurulabilecek sanayi kuruluşlarının faaliyet alanı ve yer seçiminin daha sağlıklı belirlenmesine zemin oluşturacaktır. Buna ek olarak, bu çalışma, ilin gelişmesine yönelik hazırlanacak planlamaların daha sağlıklı olmasına yardımcı olacaktır.

Ayrıca, araştırmanın sonucunda Şanlıurfa ilinin tarımsal yapısı ile ilgili veriler doğrultusunda arazi kullanım açısından planlanmasına da imkan verecektir. Dolayısıyla, bu çalışma, bir ölçüde üretimi yapılacak ürünlerin rastgelelikten kurtararak en uygun yerden üretilmesi yönünde çalışmaların yapılmasına ön ayak olacaktır. Böylece, tarımsal ürünlerin üretim alanlarının bu şekilde belirlenmesine bağlı olarak, tarıma dayalı sanayi tesislerinin nerelerde kurulması gerektiği de ortaya çıkacaktır.

⁸ H. Ocaklı, "GAP'ta Yönetim Birimi Uygulamaları", Şanlıurfa, 1989, s.29.

Bu amaçla ele almaya çalıştığımız araştırmamızda, Şanlıurfa İlinde Tarımsal Faaliyetlerin Tarihsel Gelişimi, Genel Arazi Bölünüşü, Arazi Tasnifi ve Yararlanma Durumu, Şanlıurfa İlinin Tarımsal Yapısı ve Sorunları, Şanlıurfa İlinde Yetiştirilen Tarımsal Ürünler, Tarımsal Ürünlerin Değerlendirilmesi ve Tarımsal Hammadde Üretim Alanlarının Planlamasına İlişkin Öneriler olarak altı ana başlıkta belirlenmiştir.

1.3.ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırma alanının incelenmesi, yöntem ve izlenen yol bakımından coğrafya biliminin dağılışı, nedensellik, ilişki kurma ve karşılaştırma ilkeleri esas alınarak yapılmıştır. Bu çalışmanın ilk aşamasına malzeme toplanarak başlanmıştır. Malzeme toplama aşamasında öncelikle saha (Şanlıurfa ili) ve konu (tarım) ile ilgili literatürün toplanması olmuştur. Çalışmamıza saha ile ilgili literatür toplanması ve bunların tasnifiyle başlanmış, arazi çalışmaları, sayısal veri toplama ve elektronik ortamda harita çizimleri takip etmiştir. Bu hazırlıklardan sonra, amaca uygun olarak çalışmamızın metin kısmı tablo ve grafiklerle desteklenmiştir. Elde ettiğimiz sayısal verilerin dağılışı daha iyi gösterebilmek için dağılışı ve yoğunluk haritaları hazırlanmıştır. Alanla ilgili analiz çalışmalarını daha da somutlaştırmak için ise fotoğraflar çekilerek desteklenmiştir.

Ayrıca, Şanlıurfa Tarım İl Müdürlüğü'nden 2003 yılında pamuk ekim alanlarını saptamak için çekilen uydu görüntüsünden de yararlandık. 2003 yılında ilçe müdürlüklerinden pamuk ekim alanlarına ilişkin derlediğimiz verilere dayanarak hazırlamış olduğumuz köy bazında pamuk ekim alanları haritası ile uydu görüntüsü ile belirlenmiş olan pamuk ekim alanları örtüşmektedir.

Bu çerçevede yapılan çalışmada, Şanlıurfa ilinde arazi kullanımı açısından genel arazi bölünüşü yapılmış ve bu arazi bölünüşü içinde tarım alanlarının dağılışı ve özellikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Böylece coğrafi çevre şartları ile beşeri faktörlerinin tarımsal faaliyetler üzerindeki etkileri ve ilişkileri tespit edilerek farklı başlıklar altında değil, metin içinde anlatılmaya çalışılmıştır. Tarımsal ürünlerin doğal istekleri, ekim alanı, üretimi ve verimi ele alınıp, bazı önemli ürünlerde GAP ve Türkiye'nin üretimindeki payı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Haritalar hazırlanırken Harita Genel Komutanlığı, Köy Hizmetleri, Devlet Su İşleri, GAP İdaresi ve Tarım Reformu Bölge Müdürlüğü'nden faydalanılmıştır. Çalışma alanının incelenmesinde, Harita Genel Komutanlığı'nın hazırlamış olduğu 1/100.000 ölçekli, L39, 40, 41, 42, M39, 40, 41, 42, 43, 44, N39, 40, 41, 42, 42, 44,

O39, 40, 41, 42, 43 ve 44 paftalarından yararlanılmıştır. Haritaların, metinle ilişkilendirilebilmesi için belli oranlarda küçültülerek 1/500.000 ölçekli topografya, hidrografiya, toprak ve arazi kullanım haritaları hazırlanmıştır. Jeoloji için 1/500.000 ölçekli Türkiye Jeoloji haritasının Hatay ve Diyarbakır paftalarından ve jeolojik raporlardan yararlanılmıştır.

Coğrafya çalışmalarında özellikle de tarımla ilgili çalışmalarında tarımsal ürünler gibi bazı önemli parametrelerde idari bir ünite olarak köy bazında dağılımlarını çizmek büyük bir önem arz etmektedir. Zaten kırsal kesime yönelik yapılacak coğrafi planlamalarda veya planlamaya yönelik önerilerin ortaya konulmasında bir idari ünite olarak köy bazına inilmesi şarttır. Bu düşünceden hareketle, çalışmamızda bazı parametrelerde köy bazında dağılımları göstermek için ilçe ve köy sınırlarını gösteren bir idari harita çizilmiştir. Bu idari haritada, genel arazi kullanımı ve bölünüşü içinde yer alan tarım alanlarını, tarım alanlarını da ekili-dikili alanlar içerisinde belli başlı tarımsal ürünlerinin (buğday, arpa, pamuk, mercimek, antepfıstığı, kimyon, üzüm, susam, nohut ve karpuz) köy bazında ekili-dikili miktarının (da) dağılım haritaları hazırlanmıştır. Ancak, çalışma alanımızda 2002 yılı itibariye sayıları bini (1078 köy) geçen köy olmasına rağmen, halihazırda 1981 yılında KHGM Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Dairesi'nce hazırlanan Köy Envanter Etüdü'nde 688 köye ait idari sınırlar 1/200.000 ölçekli haritada mevcut idi. Bu durumda, 1981 yılında bağlı mahalle iken, 1981-2002 yılları arasında köy tüzel kişiliğini kazanan 390 köyün ve bu köylerin daha önce bağlı oldukları köy isimleri İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü'nün arşivinden belirlendi. Daha sonra söz konusu köylerin sınırları, 1/100.000 ölçekli topografya paftalarından yararlanılarak doğru veya en doğruya yakın bir şekilde çizilmiştir. Burada belirtilmelidir ki, kullanılan idari köy sınırları kesin bir sınır olmayıp, daha çok doğru veya doğruya en yakın bir durumu arz etmektedir. Böylece ortaya çıkan köy sınırları elektronik ortama aktararak, temel haritalar dışında tarımsal ürünlerin dağılımına ilişkin haritalar çizilmiştir. Ancak, *mevcut köylerin idari sınırlarını kesin bir şekilde tespit etmek hem çok zamana hem birden fazla uzmanlık alanına hem de ciddi bir ekonomik bütçeye ihtiyaç vardır.*

Tarımsal faaliyetler ile ilgili genel veriler, Şanlıurfa Tarım İl Müdürlüğü, GAP İdaresi ve Devlet İstatistik Enstitüsü'nde elde edilmiştir. Çalışmada köy bazında kullanılan veriler ise, Tarım İlçe Müdürlüklerinden sağlanmıştır. Tüm ilçe müdürlüklerine gidilerek, köy bazında var olan veriler alınmış, halihazırda verisi olmayan köyler için de, ilçe müdürlüklerinde çalışan ziraat mühendisleri ile birlikte

söz konusu köylere ait veriler oluşturulmuştur. Bu yöntemle Şanlıurfa ilindeki 11 ilçeye bağlı 1078 köye ilişkin tarımsal veriler toplanarak, köy bazında elektronik ortamda yoğunluk haritaları hazırlanmıştır.

Bu bağlamda, çalışmada karşılaşılan en büyük sorun, verilerin temininde yaşanmıştır. Kamu kurum ve kuruluşlarda elde edilen bu verilerin birbirini tutmaması, bazı verilerde kayıtların düzenli olmaması veya var olan verilerin sağlanmasında bürokratik engeller ile karşılaşılması, Türkiye’de ve özellikle de Güneydoğu Anadolu Bölgesinde bu tür bir araştırmayı yapmanın zorluklarını ortaya koymuştur. Bu duruma ilişkin en somut örnek, çalışma alanımızla ilgili tarım alanlarının miktarına ilişkin ilgili kamu kurumlarının verdiği rakamlarda çok net bir şekilde görülmektedir. Şanlıurfa ilinde tarım alanlarının miktarına ilişkin DIE 10.996.208 dekar, Tarım İl Müdürlüğü 11.918.200 dekar ve İlçe Tarım Müdürlüklerinin köy bazında verdikleri verilerin toplamında ortaya çıkan rakam ise 10.489.982’dir (Tablo 4). Bu rakamlara ilişkin böyle çelişkili bir durumun ortaya çıkmasında, Türkiye’de idari bir ünite olarak köylerle ilgili kamu kurum ve kuruluşlarının bir koordinasyon içinde, şimdiye kadar herhangi bir çalışma yapmamış olmalarından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla köy bazında elde ettiğimiz ve yoğunluk haritalarında kullandığımız veriler, kesin rakamlar değil, bir eğilim niteliğindedir. Bu bağlamda köy bazında sağlıklı bilgiler elde edebilmek ve böylece kırsal kalkınma çalışmalarına bir veri tabanı oluşturmak amacıyla, ilgili tüm kamu kurum ve kuruluşların amaçları ve köylerin ihtiyaçları doğrultusunda sistematik bir şekilde çalışmalar yapılmalı ve bu çalışmalar günün koşullarına uygun olarak sürekli yenilenerek devam etmelidir. Günümüzde, artık böylesi bir çalışma ihtiyaç değil, bir zorunluluktur.

Tablo 4: Şanlıurfa İlinde İlçeler Bazında Arazi Kullanılışı (Dekar)

İLÇE ADI	TOPLAM ALAN			TARIM ALANLARI		
	DİE	İl Müd.	İlçe Müd.	DİE	İL Müd.	İlçe Müd.
Siverek	4.181.000	3.905.280	4.077.006	2.136.595	2.004.590	1.709.240
Merkez	3.669.000	3.503.980	3.521.985	2.074.352	1.844.370	1.759.181
V.Şehir	2.272.000	1.397.240	1.877.400	812.281	1.180.700	1.240.225
C.Pınar	2.201.000	3.058.700	1.931.490	1.027.034	1.632.900	1.156.910
Bozova	1.393.000	1.359.510	1.327.250	924.039	905.780	894.334
Hilvan	1.136.000	1.179.030	1.126.236	970.108	1.021.070	818.128
Harran	1.054.000	823.110	694.000	628.118	803.830	532.180
Birecik	790.000	825.110	847.894	697.555	593.050	575.994
Suruç	735.000	817.100	808.085	602.629	642.220	606.650
Akçakale	691.000	1.072.680	1.011.517	845.208	912.560	820.640
Halfeti	643.000	642.260	640.080	278.289	377.130	376.500
Toplam	18.765.000	18.584.000	17.862.943	10.996.208	11.918.200	10.489.982

II. ŞANLIURFA İLİNDE TARIMSAL FAALİYETLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ

2.1.CUMHURİYET ÖNCESİ DÖNEM

İlk insanların ortaya çıkışından günümüze değin, tarımsal faaliyetler bir çok evre (avcılık, toplayıcılık vb.) geçirmiştir. Bu evrelerin en önemlilerinden birisi de, insanların toprakla uğraşmaya ve dolayısıyla tarımsal faaliyetlerini gerçekleştirmeye başlamalarıdır.

Bugünkü insanların atası, uzun yıllar avcılık ve toplayıcılıkla karınlarını doyurup, mağaralarda ya da ağaç kovuklarında yaşayarak, nesillerini sürdürmüşlerdir. Bu insanlar, herhangi bir üretim yapmaksızın gıda ihtiyaçlarını doğada yetişen doğal bitkilerden veya avladıkları hayvanlardan sağlayarak yaşamlarını sürdürdükleri için, bu döneme **“toplayıcılık ve avcılık”** dönemi denilmektedir. Bu dönemde yaşayan insanlar, yiyecek-içeceklerini temin etmek için biraz da iklim koşullarına bağlı olarak sürekli hareket halinde bir arayış içinde olmuşlardır. Bu arayış sonucunda, ilk insanlar hayvanların yavru, bitkilerin ise tohum vermeleriyle nesillerini sürdürdüklerini gözlemlemişlerdir. İşte, insanların, hayvanların yavru, bitkilerin de tohum vermeleriyle nesillerini sürdürdükleri fark etmesi durumuna **“esrarlı devir yasası”** denilmektedir. Bu, insanlık tarihi açısından bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü, bu gelişme üretimin başlamasına ve dolayısıyla sosyal yapının da değişmesine neden olmuştur.⁹

Paleolitik çağın avcı ve toplayıcı göçebe insanları, Neolitik Çağ'da (M.Ö. 9500-5500) doğa ile olan ilişkilerini kendi tarafına çevirmeyi başarıp, çevresinde var olan bitki ve hayvan türlerinden bazılarını evcilleştirerek kendi eliyle üretir hale gelmiş ve ilk çiftçi ve çoban köylerini kurarak yerleşik düzene geçmişlerdir.¹⁰

Yine de yapılan araştırmalara göre tarımın ilk olarak nerede ve ne zaman başladığı konusunda çok değişik görüşler ortaya atılmaktadır. Öncelikle tarımın nerede ve ne zaman başladığına ilişkin konuya geçmeden önce, tarımın başlayabilmesi için insanların *sedanter* döneme geçmiş olması gerekmektedir. Bir yerleşme; doğal çevre, insan ve insanlar tarafından yapılan eserlerden oluşan bir mekan birimi olarak tanımlanabilir. İlk yerleşmeler açısından bakıldığında, jeolojik yapı, rölyef, toprak, su kaynakları, iklim özellikleri ile bitki topluluklarından oluşan “doğal çevre”nin bir yerleşmenin kurulup, gelişebilmesi için sağladığı imkan ve kaynaklara bağlıdır. Başka bir ifade ile, coğrafi açıdan bakıldığında, ilk çağlarda bir

⁹ Z. Dinler, Tarım Ekonomisi, Bursa, 2000, s.2.

¹⁰ C. Kırkçüoğlu, “Şanlıurfa Mimari Eserlerine Genel Bir Bakış”, Şanlıurfa, 2002, s.67.

yerleşmenin olabilmesi için uygun bir topografya, toprak, su kaynakları, elverişli bir iklim ve bitki toplulukları ile birlikte uygun bir tarım alanının olması gerekmektedir. Çalışma alanımız olan Şanlıurfa ili, ilk yerleşmelerden ve dolayısıyla tarımın ilk başladığı önemli yerlerden birisi olabilecek özelliklere sahiptir. Söz konusu dönemde, ilk yerleşme yerlerinden birisi olan bugünkü Şanlıurfa şehri, bir yerleşmenin olabilmesi için uygun bir yerde kurulup, gelişmiştir. Bu durumun göstergesi ise, Şanlıurfa şehrinin güneyinde verimli bir Harran ovasının bulunması; gerek doğal koşullar ve gerekse saldırılardan korunmak için uygun bir yer olması; hem içmek ve hem de sulama amaçlı kullanılabilecek bir su kaynağının bulunması; uygun bir iklim kuşağında olması bu tezi doğrulamaktadır. Bu nedenle, "...Şanlıurfa, coğrafi özelliği nedeniyle üzerinde birçok bağımsız devlet ve beyliğin kurulmuş olduğu, değişik kültürel oluşumların kaynaştığı bir yerleşim olmuştur. Gerek tarihinin başladığı ilkçağlarda ve gerekse diğer devirlerde Urfa, hemen her zaman doğu ile batı kültürleri arasında bir köprü görevini yapmıştır. Doğuya ve batıya bağlayan ticari ve askeri yolların buradan geçmesi, Urfa'ya geçmiş dönemlerde büyük önem kazandırmıştır"¹¹. Bu nedenden dolayıdır ki, Yukarı Mezopotamya Bölgesi sınırları içerisinde yer alan Şanlıurfa şehri¹², yeryüzünde kurulan ilk yedi yerleşim merkezinin ilki ve en önemlilerinden birisi olarak kabul edilmektedir.¹³

Bundan dolayıdır ki, çalışma alanımız olan Şanlıurfa ili, matematik ve özel coğrafi konumu nedeniyle tarihte bir çok medeniyetin gelişip yaşamasına zemin hazırlamıştır. Bu tarih yolculuğunda, bir idari alan olarak Şanlıurfa ili ve bir yerleşim birimi olarak da Şanlıurfa şehri, oynadığı önemli rolünden dolayı, günümüzde, "Peygamberler şehri", "Müze şehir" ve "Tarih ve Tarım Şehri" gibi unvanlarla anılmaktadır.

İlk olarak tarımın nerede ve ne zaman başladığı konusunda bilim adamları arasında da bir fikir birliği sağlanmış değildir. Ancak, yine de çalışmamızın ilk tarımın başladığı alanlarından birisi olduğu yönünde yoğun bir eğilim vardır. İlk üretimcilğe geçilen dünyanın üç farklı bölgesinden biri olan Güneybatı Asya'da tarımın ortaya çıktığı ana çekirdek bölge¹⁴, bugünkü İran, Irak, Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Suriye, Lübnan ve İsrail topraklarını kapsayan alandır.¹⁵

¹¹ B. Açma, "Urfa'nın Genel Ekonomik Yapısı ve GAP", Şanlıurfa, 2002, 145.

¹² A.N. Sözer, "Herbert Louis'in "Landeskunda Der Türkei", İzmir, 1993, s.1-12.

¹³ Şanlıurfa TSO, Ekonomik Rapor, Şanlıurfa, 1989, s.1.

¹⁴ Ana Çekirdek Bölge: Neolitik dönemde tarıma alınacak bitkilerin yabancı türlerinin ve evcilleştirilecek hayvanların yabancı ata babalarının yaşamasına elverişli doğal çevreye ve koşullara sahip bölge.

¹⁵ TÜSİAD, Coğrafya, Ankara, 2001, s.120.

Tarımın ilk olarak nerede ve ne zaman başladığını tam olarak bilinmediğini belirten araştırmacılar da vardır. Bazı arkeologlar ilk tarım faaliyetlerinin Yakın Doğu'da 7-8 bin yıl önceleri başladığı, bazıları da bu tarihlerden çok daha eski olduğu fikrindedirler. Tarım faaliyetlerinin ilk görüldüğü alanlar da tartışma konusudur.¹⁶ İnsanoğlu dünyaya geldiği zamandan beri yaşamını sürdürmek için bulunduğu ortamdan besinlerini temin etmeye başlamıştır. Başlangıçta toplayıcılıkla geçimini sağlayan insanoğlu, yerleşik hayata geçmesi ile birlikte tarım yapmaya, hayvanları evcilleştirmeye kısmen de balıkçılık yapmaya başlamıştır. Tarımla ilgili faaliyetler; Anadolu, Mezopotamya, Mısır, Afganistan, Hindistan ve Çin'de en az 6000 yıl öncesine kadar dayanmaktadır.¹⁷ Bu durum, Mezopotamya'nın dolayısıyla çalışma alanımız olan Şanlıurfa ilinin ilk tarımsal faaliyetlerinin yapıldığı yerlerden birisi olduğunu göstermektedir.

Başka bir anlatımla, Şanlıurfa ili, tarih boyunca Irak, Suriye, Mısır ve Anadolu'da kurulan sayısız devletin sınırları içinde kalmıştır. Bu açıdan Şanlıurfa tarihi, Mezopotamya'ya bağlı sayılır. Mezopotamya Yunanca'da "iki nehir arasındaki toprak parçası" anlamına gelmektedir.¹⁸ Çalışma alanımız olan Şanlıurfa ili, bugün Dicle ile Fırat arasında kalan Anadolu'nun güney bölgesinde yer alan Kuzey Mezopotamya sınırları içerisinde yer almaktadır.¹⁹

Nitekim, Tarih Öncesi Karma Projesi adı altında 1963-1974 yılları arasında Şanlıurfa, Diyarbakır ve Siirt illerinde yapılan araştırmalar sonucunda, çalışma alanımız olan Şanlıurfa ilinin ilk yerleşme ve dolayısıyla tarımsal faaliyetlerin ilk yapıldığı yerlerden biri olduğunu gösterdi. Bu araştırma, "...Güneydoğu Anadolu illerinin (Diyarbakır, Siirt ve Şanlıurfa) tarım köy topluluklarının en eski evresi konusunda bilgi edinebilecek verimli bölgeler olduğunu ortaya koydu. Yapılan araştırmalar ortaya koydu ki, Güneydoğu Anadolu Bölgesi, bugünkünden çok farklı görünümüyle, bugünküne yakın bir tarımsal faaliyetin ilk gelişme bölgesiydi. Buradaki doğal çevreyi, geniş ormanlık alanlar, yabancı tahıl türleriyle karışık bitki toplulukları, tahıl üretimine uygun sulak topraklar ve ılıman iklim oluştuyordu. Bölge, kuzey ve güney komşu bölgeler arasındaki kavşak noktası durumundaki konumuyla da her türlü kültürel alışverişe açıktı. Böylece hem doğal hem de kültürel çevrenin varlığı bölgede önemli sonuçlara yol açmış, besin üretimine geçmiş ilk köy

¹⁶ E Tümertekin, Ekonomik Coğrafya, Ankara, 1984, s.51-52.

¹⁷ İ. Atalay, Genel Beşeri ve Ekonomik Coğrafya, İzmir, 1999, s.63.

¹⁸ Şanlıurfa TSO, Ekonomik Rapor, Şanlıurfa, 1989, s.1.

¹⁹ S. Lloyd, Türkiye'nin Tarihi, Ankara, 2000, s.3.

toplulukları ortaya çıkmıştır.²⁰ Ancak, çalışma alanımız, bu süre içerisinde, iklim açısından ılıman bir iklimden yarı kurak bir iklimin hakim olmaya başlamasıyla doğal bitki topluluklarını olumsuz yönde etkilemiştir. Buna insanın tahribatı da eklenmesiyle bugünkü halini alınmasına neden olmuştur.

Bu çerçevede yapılan çok sayıda araştırma ve kazılar sonucunda, Şanlıurfa ilinin sınırları içinde Paleolitik ve Neolitik (M.Ö. 8000-5000), Kalkolitik (M.Ö. 5000-3000) ve Tunç Çağı (M.Ö. 3000-1200)'na ait yüzlerce yerleşim alanı ve höyükler olduğu tespit edilmiştir. Nitekim, sahada yaptığımız gezi, gözlem ve incelemelerde de, bu höyüklere rastlanılmıştır. Höyüklerin bulunduğu alanlar, bugün dahi tarımsal faaliyetlerin en yoğun olduğu alanlardır. Çünkü, buralar geniş ve verimli tarım alanlarından meydana gelmektedir (Foto 1, 2).

Foto 1: Harran Ovası'nda tarımsal faaliyetlerinin en yoğun olduğu alanda kurulmuş olan Sultantepe Höyüğü'nün uzaktan görünüşü

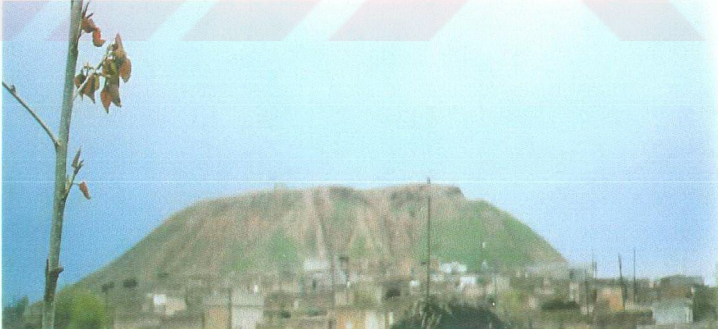

Foto 2: Harran Ovası'nda tarımsal faaliyetlerinin en yoğun olduğu alanda kurulmuş olan Sultantepe Höyüğü'nün yakından görünüşü

²⁰ Garanti Bankası, Suyla Yeniden Doğan Kent Şanlıurfa, İstanbul, 1999, s.42.

Suyun sulama amacı için kullanılabilir hale getirilmesi konusu, insanlık tarihi açısından uzun bir geleneğe sahiptir. İstisnasız tüm yüksek uygarlıklar büyük ırmakların yakınında oluşmuş ve insanlar ırmaklardan yararlanmıştır. Sınırlı bir yerleşim alanında, ancak yeterince su olduğu zaman verimli olan topraklar üzerinde yaşayan bir nüfusun giderek artması sonucu, zorunlu olarak yapay sulama sistemlerinin geliştirilmesi konusunu beraberinde getirmiştir. Böylelikle Fırat ve Dicle ırmakları bölgelerinde yerleşmiş olan uygarlıklar da, baştan beri akarsulardan yararlanma düşüncesi ve sulama projeleri üzerine kurulmuştur.²¹

Yukarıda da belirtildiği gibi, çalışma alanımız olan Şanlıurfa ili, yerçekilleri, iklim, toprak özellikleri ve coğrafi konumu itibarıyla uygun bir yer olması nedeniyle tarih boyunca tarım açısından önemli bir yer olarak süregelmiştir. Çalışma alanımızın tarım açısından önemli bir yer olduğunu ortaya koyan diğer bir kanıt ise, Urfa isminin kökenine ilişkin ileri sürülen tezlerden birisinin dolaylı olarak tarımla ilgili olmasıdır. Urfa, Aramiler tarafından Urhay olarak çağrılıyordu. M.Ö. 302 yılında I. Seleukos Nikator tarafından eski bir yerleşim alanının kalıntıları üzerine yeniden kurularak "suları bol" anlamına gelen "Edessa" ismini almıştır. Edessa o dönemde Makedonya'nın başkentinin adı idi; Urfa'ya da o dönemde sulak ve yeşilliğinin bolluğundan dolayı Edessa'ya benzediği için bu isim verilmiştir.²² Bu durum, bize, çalışma alanımızın çok eski yerleşme yerlerinden biri olduğunu ortaya koyarken, aynı zamanda tarımsal faaliyetlerinin de yoğun olduğunu göstermektedir.

2000 yılında, Gaziantep'in Nizip ilçesine 10 km. uzağında, Fırat nehrinin kıyısında bulunan Belkıs (Zeugma) antik kentinde yapılan kazı çalışmalarında çok sayıda mozaik rastlanılmıştır. Bunlardan Fırat nehrinin kralı Akheloos'un mozaikinde, Fırat çevresinde yetişen üzüm, armut, incir, nar, yenidünya, ayçiçeği gibi tarımsal bitki resimlerinin işlenmiş olması, bu döneme ait yetişen tarımsal ürünler ve bu ürünlerin önemi hakkında bilgi vermektedir.²³

Çalışma alanımız hemen hemen her dönemde önemli bir tarım merkezi olarak önemini korumuştur. Kuruluş yerinin uygun olması nedeniyle egemenliğine girdiği devletlerin ilgi odağı olmuştur. Tarım potansiyeli açısından arz ettiği durum itibarıyla, tarıma ayrı bir önem verildiği ve geçim kaynağının tarıma dayalı olduğu yapılan tarihi araştırmalardan da anlaşılmaktadır. Çalışma alanımız olan Şanlıurfa ili, Ortaçağ'da Bizans İmparatorluğu döneminde, Mayıs 499'da kente büyük bir çekişme sürüşü gelmiş ancak bunlar yumurtalarını toprağa bırakarak kenti terk etmişlerdir.

²¹ G. Lerner, Entstehung Des Patriarchats, Frankfurt-New York, 1995, s.83.

²² Garanti Bankası, 1999, a.g.e., s.129.

²³ M. Önal, "Belkıs/Zeuğma Antik Kentinde Fırat Nehri Konulu Mozaikler", Ankara, 2000, s.13-19.

Bu yılın eylül ayında oldukça şiddetli bir zelzele meydana gelmiş ve bu yer kaymasından dolayı kentin sularında büyük bir yarık oluşmuştur. Toprağa bırakılan yumurtalarından çıkan çekirgeler 500 yılının mart ayında halkın üzerine hücum etmişler ve Urfa'nın bütün mahsulünü yalayıp yutmuşlardır.²⁴ Ayrıca, bu dönemde, kentte su baskınlarının sık sık yaşandığını ve bu nedenle de Bizans İmparatoru Jüstinyen, kentin içinden geçen Dayşan (Skirtos)²⁵ Nehrinin mecrasını değiştirmek için bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmada, nehrin akış istikameti düzeltilmiş; suyun dere yatağından geçişi kontrol altına alınmış ve küçük bir baraj da yapılmıştır. Bu da, Şanlıurfa şehrinin özellikle de güneyinde sulı tarımının yapılması için o günkü şartlarda uygun bir yer olduğu anlaşılmaktadır. Buradan da anlaşıldığına göre, çalışma alanımız ortaçağdaki su potansiyeli bugünkünden farklı bir durum arz etmektedir.

Yine yapılan araştırmalar, Şanlıurfa'ya da hakim olan Sümerlerin tarımla hatta sulı tarımla uğraştıklarını göstermektedir. Bu dönemde, savaşlar ve aşırı nüfus nedeniyle, aşırı sulamadan dolayı topraklarda tuzlanma sorunun ortaya çıktığı, Tümerterkin tarafından, şu şekilde belirtilmektedir. Tuzlanma –toprakta tuzun birikmesi ve yoğunlaşması- sulama uygulanan her yerde sorundur. Eğer sulama suyuyla taşınan tuz tarlalarda birikirse, bitkiler suyu daha güçlükle emebilmekte, toprağın dokusu zarar görmekte, verimlilik ve hasıla düşmekte ve arazinin terk edilmesi gerekmektedir. Tuz birikimini azaltmak için de tuz oranı düşük su kullanmak ya da geniş ölçekli su uygulamalarıyla tuzu köklerin bulunduğu zondan aşağılara, yer altı suyuna doğru yıkamak gerekir. Sümer'de tuz birikimi, ilk başlarda, sulama sınırlanarak ve arazi dönüşümlü yıllarda ekilip-biçilerek kontrol altında tutuluyordu. Fakat, savaşlar ve arazi üstündeki nüfus baskısı aşırı sulama ve sürekli ekim zorunluluğunu doğurmuştu. Bu uygulamalar da M.Ö. 2400 ile 1700 yılları arasında tuzlanmayı artırmış ve Sümer'in düşüşünde nedensel faktör olmuştur.²⁶

M.S. 240-639 yılları arasında Edessa'da geçimin büyük bir kısmı ziraattan sağlanıyordu. Edessa tepelerinin eteklerinde bulunan ovada güney ve doğuda yer alan topraklardan bu dönemin kronikçileri tarafından **"bereketli topraklar"** olarak söz edilmişti. Bu topraklarda bulunan bol sulı kuyularla meyve, sebze ve bol miktarda hububat ürünleri üretiliyordu. Bu ürünlerin hasat zamanında çok sayıda işçiye ihtiyaç duyulmaktaydı. Hasat zamanındaki bu iş yoğunluğu nedeniyle yöredeki şehir ve kasabalarda ücret karşılığında işçiler getiriliyordu. Kasabalı ve kentli olan bu

²⁴ Garanti Bankası, 1999, a.g.e., s.34.

²⁵ Dayşan nehri, bugün Karakoyun deresi adıyla anılmakta ve şehrin ortasından geçmektedir.

²⁶ E. Tümerterkin -N. Özgüç, Beşeri Coğrafya, İstanbul, 1998, s.517.

işçiler, hasat zamanında büyük malikanelerde gelişigüzel işlerde olduğu gibi, köylerde de çalışıyorlardı. Köylüler, ürettikleri tarımsal ürünlerini şehir kapısı dışında bulunan pazarda satmaya getiriyorlardı ve oradan da köyde imal edilmeyen ürünler satın alıyorlardı.²⁷

Segal'in M.S. 639-1146 yılları arasında Edessa'da tarımsal faaliyetler, M.S. 240-639 tarihleri arasında olduğu gibi, daha da geliştiğini Chr. Zugmin'den naklen 766 yılına ait bir durum tespitinde şöyle ifade etmektedir: "Kırsal kesimin tümü üzüm bağlarıyla muhteşemdi ve tarlalarıyla ve sığır sürüleriyle bolluk içinde bulunuyordu. Bir köy içinde sabanı, keçileri ve eşekleri olmayan yoksul tek bir insan yoktu ve üzüm bağı dikili olmayan az çok ekilebilir arazisi olmayan tek bir insan yoktu. Buğday ve üzüm asmaları bol bol yetiştiriliyordu."²⁸ Ancak, ekonomik ve sosyal yaşamı etkileyen kuraklık, sel ve çekirge tehlikelerinden bahsedilmektedir. Tarihte Daişan adıyla anılan bugünkü Karakoyun deresinde hemen hemen her yüzyılda sel baskınlarının yaşandığı belirtilmektedir. M.S. 667, 740, 834 dönemlerinde sel baskını, 679 ve 717 yıllarında deprem, 784 yılında ise çekirge baskını yaşandığını ifade etmektedir.

Araştırma alanımız olan Şanlıurfa ili, M.S. 640'larda İslam egemenliğine geçmiştir. İslam egemenliği altında bulunduğu süre içinde açılan sulama kanalları ile bereketli toprakları daha da verimli hale getirilen Şanlıurfa, iyice zenginleşmiştir. Nitekim Evliya Çelebi, seyahatnamesinde, Harran Ovası ile ilgili olarak şu tanıklığı yapmaktadır: "Her yanı bağ bostandır; elvan elvan kayısı olur, ayvası, limon ve turuncu, hurması, inciri, narı ve üzümü meşhurdur. Şehrin içerisinde ve dışarısında bir çok su değirmeni vardır ki benzeri yoktur. Urfa'nın suyu ve havası gayet mutedil olup, yazı yaz, kışı kıştır. Kışın kar yağar, baharda yağmur."²⁹

Nitekim, çalışma alanımıza tarım açısından sahip olduğu potansiyeli nedeniyle Emeviler döneminde de büyük bir önem verilmiştir. Emevi halifesi II. Mervan (744-750) çalışma alanımız olan "... Urfa bölgesinde kanallar açtırarak tarım ve ticareti geliştirmiştir. Elcezire bölgesi onun devrinde altın çağını yaşamıştır. Bu dönemde Urfa bölgesi ve özellikle Harran, devlete en çok vergi ödeyen vilayet olmuştur."³⁰ Bu konuda GAP İdaresinin yaptığı bir çalışmada da, bu durum doğrulanmaktadır. Geçmişte Kuzey Mezopotamya Düzlüğü'nde Cüllap ve Deysan Irmakları'ndan kanallara getirilen su ile tarım yapılan Harran Ovası, bu ırmakların

²⁷ J.B. Segal, Kutsanan Şehir Edessa, Şanlıurfa, 1997, s.129-130.

²⁸ J.B. Segal, 1997, a.g.e., s.184.

²⁹ Şanlıurfa Valiliği, Her Yöntüyle Şanlıurfa'97 İl Yıllığı, Şanlıurfa, 1998, s.210.

³⁰ Garanti Bankası, 1999, a.g.e., s.37.

kurumasiyla, kurak bir ova haline gelmiştir.³¹ Bu bağlamda, sahada yaptığımız gezi, gözlem ve incelemeler sonucunda, bugünkü Şanlıurfa şehrinin bulunduğu alanda içme ve sulama amaçlı kanal ve kehrizlere rastlanılmıştır.

Çalışma alanımızda yaklaşık 800 yıl önce Harran Ovası'nda sulamalı tarımın yapıldığını, C. Kürkçüoğlu'ndan naklen İbni Şeddad'a göre, "Deysan ve Cüllap nehirleri arasında kurulmuş olan şehirdeki imalathanelere Cüllab nehrinden su gelirdi. Cüllap, Diphisar adlı bir köyden çıkar ve Harran'ı sulardı. Nehrin suları şehrin bazı evlerine kadar ulaşırdı. Devlet ovadaki sulamadan 170.000 dirhem vergi alıyordu."³²

Çalışma alanımız olan Şanlıurfa ili, 1517 yılında Dulkadir Beyliği'nden alınarak Osmanlı'nın eline geçtikten sonra, 1594 yılında, Urfa Rakka Eyaletinin merkezi olmuştur. Çalışma alanımız daha sonra, 1839-1843 yılları arasında kısa süreli de olsa Mısırlıların(Kavalalı'nın oğlu İbrahim Paşa) eline geçmiştir. 1865 yılında bir Sancak olarak Halep vilayetine bağlanmıştır. Çalışma alanımıza ilişkin Osmanlı dönemine ait daha somut ve sayısal veriler bulunmaktadır. Fransız seyyah Oliver'in 1790 yılında Birecik ve Urfa'ya yaptığı seyahati sırasında, çalışma alanımızla ilgili olarak şunları yazmaktadır: "Urfa, sadece bir zahire ve ticaret antrepusu değildir. Önemli miktarda hububat ve bakliyat üretir. Pamuklu dokuma sanayi ve kendi usta ve işçilerinin imal ettikleri mücevherat ile de ünlüdür."³³

On dokuzuncu yüzyılda, Halep Vilayet Salnamesi'nde, çalışma alanımıza ilişkin şu bilgiler yer almaktadır: "...Hem Halep hem de Diyarbekir önemli ticaret merkezleriydi. Ve onların hemen yakınındaki Şanlıurfa Sancağı da bu canlı ticaret yaşamından payına düşeni alıyordu. O dönemde Şanlıurfa'dan Halep'e Diyarbekir'e tahıllar, fıstık, yün ve yapağı ile mücevherler ve çeşitli dokumalar giderdi. XIX. Yüzyıl'da Şanlıurfa Sancağı'nda halkın en önemli iki uğraş dalı tarım ve hayvancılıktı. 1870 Halep Vilayet Salnamesi'nde Şanlıurfa Sancağı'nda 3.735.723 dönümlük toplam arazinin 2.670.315 dönümünün tarla olduğunu kaydetmektedir."³⁴

Karlıklı editörlüğünden hazırlanan "Suyla Yeniden Doğan Kent Şanlıurfa" çalışmasından naklen Cuinet'e göre de benzer bir durum ortaya konulmaktadır. "...Şanlıurfa Sancağı'nın belli başlı dış satım ürünlerinde, birinci sırayı buğdayın aldığını belirtiyor. Buğdayı, diğer tahıllar, susam ve kuru üzüm izliyor. Şanlıurfa Sancağı'nın tahıl dışı tarım ürünleri arasında üzüm, zeytin, kavun-karpuz,

³¹ GAP-BKİ, Harran, Ankara, 2000, s.6.

³² C. Kürkçüoğlu, Harran Yolların Buluştuğu Kent, Şanlıurfa, 2000, s.16.

³³ S.E. Güler, "Fransız Seyyah Oliver'in Türkiye Seyahatnamesinde Birecik ve Şanlıurfa", İstanbul, 1999/1, s.30.

³⁴ Garanti Bankası, 1999, a.g.e., s.88.

meyankökü, kenevir, badem ve pamuk ilk sıraları almaktaydı.³⁵ Burada da anlaşılmaktadır ki, çalışma alanımız olan Şanlıurfa, Osmanlı döneminde daha çok kuru tarımın hakim olduğu, satılan ürünlerde anlaşılmaktadır.

2.2.CUMHURİYET DÖNEMİ

Cumhuriyet döneminde uygulamaya konulan ilk tarım politikalarının temel hedefi tarım ürünlerinde ithalat yapmadan kendi kendine yeterliliğe ulaşmaktır. Bu da, ancak sahip olduğumuz zengin tarım potansiyelini kullanıma açmakla mümkün olacaktı. Bunun için tarımsal altyapı yatırımlarının artırılması, tarım kredi ve satış kooperatiflerinin kurulması ve üreticilerin eğitilmesi ve yönlendirilmesi gibi bir dizi atılımlar yapılmıştır. Yine bu dönemde, Devletçilik ilkesinin de bir gereği olarak devlet, tarımla ilgili çok sayıda kamu kurum/kuruluşu kurmuştur. Bunlar arasında Atatürk Orman Çiftliği (1925), Zirai Kombinerler İdaresi (1937), Toprak Mahsulleri Ofisi (1937), Devlet Üretim Çiftlikleri Genel Müdürlüğü (1938) ve Türkiye Zirai Donatım Kurumu (1944) yer almaktadır. Ancak, tüm bu girişimlere rağmen Cumhuriyetin ilk dönemlerinde (1923-1950) tarımda istenilen seviyeye gelinememiştir. Tarımdaki asıl gelişmeler, İkinci Dünya Savaşı sonrasında tarımda izlenen “kendi kendine yeterli” olmasının yanında ihracata da yönelmesi politikalarının benimsenmesi ile başlamıştır. Verimi artırmak için de temel araç olarak tarımda hızla makineleşmek olmuştur.

Tarım sektörü, cumhuriyetin kuruluşundan bu yana yaklaşık 80 yıl içerisinde çok önemli ekonomik, sosyal ve teknolojik değişimlere tanık olmuştur. Tarım kesiminin bu dönemde yaşadığı yapısal değişimleri; toprak, su, işgücü ve sermaye gibi üretim faktörlerinin bileşimindeki nitel ve nicel değişimlerde, işletme yapılarındaki değişimlerde, tarımsal üretim ve verimlilikteki gelişimlerde, ürün bileşimindeki değişimlerde, tarımın diğer ekonomik kesimlerle olan ilişkilerinin yoğunluğunda ve nihayetinde kırsal sosyal yapıların geçirdiği dönüşümlerde gözlemek mümkündür.³⁶

³⁵ Garanti Bankası, 1999, a.g.e., s.88.

³⁶ A. Şahinöz, “Tarım Sektörü”, Ankara, 2001, s.76.

Türkiye’de tarımsal büyümenin son elli yıldaki kaynakları araştırıldığında, ellili yıllarda ekilen toprakların genişletildiğini, altmışlı yıllarda gübre kullanımına başlanıldığını, yetmişli yıllarda mekanizasyon ve sulamanın yaygınlaştığını, seksenli yıllarda ürün kompozisyonu ve rotasyonlardaki iyileştirmelerle artan talebi karşılayıp fazlasının dünya piyasalarına satılmasının mümkün olduğunu ve nihayetinde iki binli yıllarda küreselleşen dünyanın bir parçası ve dolayısıyla dünyadaki gelişmelerde dolaylı değil, artık direk etkilenen bir toplum haline geldiğini görüyoruz. Bu durumda, dünya ile entegre olmaktan başka bir şansımızın olmadığı bütün çıplaklığıyla ortaya çıkmıştır.³⁷

Türkiye tarımında olduğu gibi, Şanlıurfa tarımında da benzer bir yapısal değişim gözlenmektedir. Bu yapısal değişimleri tarım alanlarının genişlemesinde, sulamaya açılan alanların artmasında, mülkiyet dağılımında, kırsal nüfus oranında, ürün çeşidinde ve veriminde vb. konularda ortaya koymak mümkündür. Ayrıca, GAP’ın Şanlıurfa tarımı üzerinde önemli bir etkisi olmuş ve olmaya devam etmektedir. Cumhuriyet döneminin en büyük entegre projelerinde olan GAP, Şanlıurfa ilinin tarımı açısından incelendiğinde, bir dönüm noktası niteliğindedir. Daha da ötesi GAP’ı Şanlıurfa ilinin kalkınmasına yaptığı ve yapacağı katkılarından dolayı bir milat ifadesini kullanmak istatistiki veriler açısından abartı sayılmaz.

Bu nedenden dolayı, Cumhuriyet döneminde, çalışma alanımızda tarımın gelişimini, hem Türkiye’deki tarım sektöründe meydana gelen gelişmeler, hem de GAP süreci ile birlikte meydana gelen gelişmeler ışığında ayrı ayrı ele almak büyük bir önem arz etmektedir. Bunun için Cumhuriyet döneminde Şanlıurfa ilinin tarımsal yapısını GAP Öncesi Dönem (1923-1990) ve GAP Dönemi (1991-Günümüze kadar) olmak üzere iki başlık altında ele alacağız.

2.2.1.GAP ÖNCESİ DÖNEM (1923-1990)

GAP öncesinde Şanlıurfa ili, Türkiye’nin gelişmişlik ortalamasına göre, gelir düzeyi düşük; çağdaş yaşam koşullarının çok gerisinde seyreden gelenekçi toplumsal bir yapıya sahipti. Ekonomik yapısı dışa kapalı ve geleneksel tarıma dayalı bir toplum yapısı görünümündeydi. Bu nedenle de gelişme sürecinde ihtiyaç duyulan iç dinamizmden yoksundu. Geleneksel yöntemlerle yapılan tarımsal faaliyetler sonucunda elde edilen tarımsal hammadde ürünleri işlenmek üzere, il dışında pazarlanmaktaydı. Çünkü bu hammaddeleri işlemek üzere sanayi kuruluşu

³⁷ GAP-BKİ, Tarım Ürünleri Pazarlaması ve Bitki Deseni Planlaması ile Pazarlama ve Bitki Deseni Planlaması Çalışmasının Entegrasyonu, Ankara, 1992, s. 37.

birkaç kamu kuruluşu dışında hemen hemen yok denecek kadar azdı. Mevcut sanayi kuruluşları ise daha çok atölye ölçeğinde ve teknolojik donanımdan yoksundu. Sanayi sektörü gibi ildeki hizmet sektörü de gelişmemişti. Kısacası hammadde, sanayi ve hizmet sektörlerinin gelişim durumları bakımından Şanlıurfa ili, ülke standartlarının çok altındaydı.

Bütün bunlarla birlikte, Şanlıurfa ili, tarihte de olduğu gibi, önemli bir tarımsal alanın yanında, aynı zamanda, batı ve doğu arasında önemli bir ticaret merkezi idi. Şanlıurfa'daki ticareti canlı kılan önemli merkezlerinden birisi de güneydeki ticaret merkezi Halep şehri idi. Ankara Antlaşması ile Halep'in sınırlarımız dışında kalması, Şanlıurfa ilinin ticaretine olumsuz bir etki yapmıştır.³⁸

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında, çalışma alanımızdaki tarımsal yapıya ilişkin en somut verileri, Kapaklı tarafından 1998 yılında Osmanlıca'dan Türkçe'ye çevrilen 1927 tarihli "Urfa Salnamesi"³⁹nde rastlamaktayız. Bu dönemde tarımın iki temel problemi olarak "kuraklık" ve "çekirge" olduğu ifade edilmekte ve hatta kuraklık olmadığı ve çekirgenin uğramadığı yıllarda başta buğday ve arpa olmak üzere ürün fazlasının il dışına satıldığı belirtilmektedir. Bu ürünlerin gönderildiği yerlere bakıldığında ise, tarihte olduğu gibi, güneyde Halep'e, batıda ise Adana, İstanbul ve İzmir illerine, yılda yaklaşık 50.000-60.000 ton tarımsal hammadde gönderilmekte olduğu ifade edilmektedir. Bu çalışmada, Cumhuriyetin kuruluş aşamasında çalışma alanımızdaki ekili-dikili alanlara değinirken, yaygın bir şekilde kuru şartlarda ekili alanların hakim olduğunu, bunun yanında iklim ve toprak şartları bakımından uygun bir alan olmasına rağmen bağcılığın fazla gelişmediği belirtilmektedir. Dikili tarım alanları arasında yetiştirilen ürünlerin başında nar, üzüm, incir, ceviz, kayısı, erik, elma, ve armut gelmektedir. Turfandacılık tarımı ise, ilde tanınmamış gibidir.

Bu çalışmada en çok dikkati çeken önemli noktalardan birisi de, kuraklık ve çekirge probleminin yaşanmadığı dönemlerde ürünlerin verimine ilişkin verilen bilgilerdir. "Bu topraklar her nevi hububatı yetiştirmeye salih (uygun) olmakla beraber, buğday ve arpa zeriyyatına (tarımına) son derece elverişlidir. Çekirge tahribatına ve kuraklığa maruz kalmadığı seneler Harran, Suruç ve Viranşehir ovalarında bire elli kadar mahsul alındığı kesretle (kuvvetle) vakidir (görölmüştür). Bu miktarın yüze kadar çıktığı da görölmüştür."⁴⁰

³⁸ H. Hayırlı, "Urfa'da Ticaret ve Sanayi (1923-2003)", Şanlıurfa, 2004, s.17.

³⁹ K. Kapaklı, Urfa Hakkında Salname (1927), İstanbul, 1997, s.22.

⁴⁰ K. Kapaklı, 1997, a.g.e. s.22.

Ancak, Şanlıurfa ilinin genel yapısının GAP öncesi döneme ilişkin ortaya konulan bu manzaraya karşın, 1923-1990 tarihleri arasında tarımsal yapı az da olsa bir değişime uğramıştır. Arazi bölünüşü durumu tarım açısından incelendiğinde, sürekli tarım alanlarının genişlemesi lehine bir gelişme olmuştur. Bu gelişme, Cumhuriyetin kuruluşundan 1950'li yıllara kadar normal bir seyir içinde olurken, bu dönemden sonra ciddi bir artış gerçekleşmiştir. Şanlıurfa ilinde 1927 yılında 61.000 hektarlık bir alanda tarımsal faaliyetler yapılırken, 23 yıllık bir dönem (1927-1950) içerisinde, tarım alanları 2.9 kat artarak 1950 yılında 177.500 hektarlık bir alana ulaşmıştır.

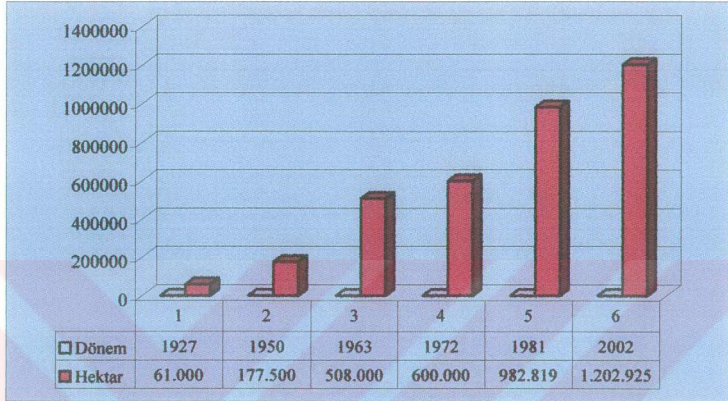
II. Dünya savaşı yıllarında ortaya çıkan kriz, Türkiye'yi etkilediği gibi Şanlıurfa'yı da etkilemiştir. Halk arasında "Karne Senesi" olarak nitelenen yıllarda, bazı tüketim mallarının kısıtlı olarak dağıtılması sağlanarak zorluklar aşılmaya çalışılmıştır. Bu dönemde, ekonomik hayatta önemli bir gelişme olmamakla birlikte, Şanlıurfa'da yalnız 1890 yılında kurulan Ziraat Bankası'nın yanı sıra 1946 yılında Türkiye İş Bankası faaliyete geçmiştir.⁴¹ II. Dünya savaşı sonrası, gerek Türkiye'de, gerekse Şanlıurfa ilinde tarımsal yapıyı olumlu etkileyen gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmeler paralelinde 1955'te Akbank, 1957'de Türkiye Halk Bankası, 1960'da Sümerbank, 1962'de Emlak Kredi Bankası, 1967'de Türk Ticaret Bankası, 1968'de Türkiye Vakıflar Bankası ve 1969'da ise Yapı Kredi Bankası Şanlıurfa'da hizmete açılmışlardır.

1950'li yıllar, hem Türkiye hem de Şanlıurfa tarımı için önemli bir dönemin başlangıcıdır. Bu dönemde, tarımda makineleşme hareketi ile birlikte traktör, zirai ekipman, biçer döver gibi önemli tarımsal araç-gereçlerin sayısı artmıştır. Bunun yanında ürün destekleme ve kredi politikaları yoluyla tarım sektörü desteklenmiş; çalışma alanımızda tarım sektörünün süratle gelişmesi, beraberinde hizmet ve imalat sektörlerinin de gelişmesine zemin hazırlamıştır.

Bu olumlu gelişmelerden dolayı, çalışma alanımızda 1950'den sonra tarım alanları 2.7 katlı bir artışla 1963 yılında 508.000 hektarlık bir alana ulaşmıştır. Bu dönemde tarım alanlarındaki hızlı artışın temelinde, Marshall yardımları çerçevesinde tarımda makinalaşmanın hızla artması ve karayolu ağının geliştirilmesi sonucunda kullanılmayan alanlarla meraların tarım alanlarına katılması yatmaktadır. Bu olumlu gelişmeleri destekleyen diğer bir gelişme ise, çalışma alanımız için büyük bir önemi olan Birecik Köprüsü'nün 1956 yılında inşa edilerek faaliyete girmesidir.

⁴¹ H. Hayırlı, 2004, a.g.e., s.27.

Böylece üretilen ürünlerin daha kolay bir şekilde pazarlanması sağlanmıştır. Tarım alanları artmaya devam ederek 1972 yılında 600.000 hektara, 1981'de daha hızlı bir artışla 982.819 hektara ve 2002 yılında ise GAP'ın da etkisiyle bir milyonu aşarak 1.202.925 hektara ulaşmıştır (Şekil 1).

Şekil 1: Cumhuriyet Döneminde Şanlıurfa İlinde Tarımsal Arazi Miktarındaki Gelişmeler (1927-2002)

Çalışma alanımızda tarım alanlarının genişlemesi ve gelişmesine katkı yapan diğer bir gelişme ise, Türkiye'nin en büyük deneme çiftliği olan Ceylanpınar Devlet Üretme Çiftliği'nin (DÜÇ) "Urfa Grup Amirliği" adıyla 1943 yılında Viranşehir ilçesinde kurulmuş olmasıdır. Bu çiftliği önemli kılan en önemli özelliği, kuruluş amacı itibarıyla Şanlıurfa tarımını kalkındırmak hedefinin olmasıdır. Nitekim kuruluş amaçları arasında çeşitli tarım ürünleri yetiştirmek, üreticilerin tohumluk, fidan, damızlık gereksinimlerini karşılamak, yöre koşullarına en iyi uyum sağlayabilecek bitki ve hayvan türlerini belirlemek ve bunların yaygınlaşmasını sağlamak yer alıyordu.⁴²

Pınar, Beyazkule ve Gümüşsuyu adlarında üç işletmeden oluşan, çalışma alanımızdaki en büyük Kamu İşletmeleri Teşebbüsü (KİT) olan çiftlik, idari olarak da tarla tarımı, bahçe kültürleri ve hayvancılık şubeleriyle faaliyetlerini sürdürmektedir. İlk yıllarda 170.000 hektarlık hazine arazisi üzerinde kurulan çiftlik, 2004 yılı itibariye arazi varlığı 176.162 hektara ulaşmıştır. Ceylanpınar DÜÇ'inde arazi bölünüşü,

⁴²Garanti Bankası, 1999, a.g.e., s.52.

Şanlıurfa ilindeki genel arazi bölünüşünün paralelinde bir durum arz etmektedir. Çiftlikteki arazilerin % 58'inde tarımsal faaliyetler yapılmakta ve bu alanlarda çok sayıda ürün yetiştirilmektedir (Tablo 5).

Tablo 5: Ceylanpınar DÜÇ'inde Arazi Bölünüşü

Arazi Bölünüşü	Hektar	%
Tarım Alanları	102.945	58.4
Otlak Alanları	48.108	27.3
Diğer	25109	14.3
Toplam	176.162	100.0

Çalışma alanımız olan Şanlıurfa ilinde Toprak Su İşleri ile DSI tarafından yapılan çalışmalar sonucunda, ilki 1956 yılında olmak üzere Harran Ovası'nda sulama amaçlı iki kuyu açıldı. Daha sonra Akçakale'de Toprak ve Tarım Reformu adıyla 6 proje sonuçlandırılarak 15.000 hektar alan sulamaya açılmıştır. 1960- 1990 yılları arasında, yeraltı sularından yararlanmak amacıyla açılan kuyularda Harran Ovası'nda 100-200 m., Suruç Ovası'nda ise 30-40 metre arasındaki derinliklerde suya ulaşılmaktaydı. Suruç Ovası'nda bu süre içerisinde çok sayıda sulama amaçlı kuyunun açılmasıyla su seviyesi daha derinlere inmiştir. Nitekim, günümüzde 150-200 metre arasında ancak suya ulaşılabilir. Hatta ovada eskiden beri işletmede olan çok sayıda sulama amaçlı kuyu kurumuştur.

Yine kamu tarafında Ceylanpınar DÜÇ'de sulama ve pompalama projelerinin faaliyete geçmesiyle 6700 hektar sulamaya açılmıştır. Daha sonra yapılan çalışmalarda Ceylanpınar DÜÇ'inde 8850 hektarlık alan yağmurlama yöntemiyle sulandı. Sulama alanları neredeyse yok denecek kadar az iken, kamunun bu çalışmalarını örnek alan çiftçiler, özellikle de Suruçlu çiftçiler yer altı sularından yararlanmaları sonucunda, GAP öncesinde çalışma alanımızda kamu sulamaları da dahil yaklaşık 40-45.000 hektar civarında bir alan sulamaya açılmıştır. Sulamaya açılan bu alanların yaklaşık % 80'ninde pamuk tarımı yapılmakta idi.

Ancak, tüm bu gelişmelere rağmen, Şanlıurfa ilinde tarımsal yapı istenilen seviyeye gelememektedir. Şanlıurfa Valiliğince 1967 yılında hazırlanan yıllıkta, tarımsal yapıya ilişkin şu tespit yapılmaktadır: "Urfa ilinin ekonomisi geniş ölçüde tarıma dayanmaktadır. Tarihi Mezopotamya bölgesinin kuzey bölümünü teşkil eden Urfa'da son zamanlara kadar, tarımsal hayat ilkel usullerle yürütülmüş ve imkanlardan yeterli bir şekilde istifade sağlanamamıştır. Başlıca tarımsal ürünleri; hububat, bakliyat, üzüm, fıstık, ve pamuktur. Endüstriyel hayat yok denecek

derecededir. Endüstrinin kurulması için lüzumlu alt yapı tesisleri henüz bulunmamaktadır.⁴³

Çalışma alanımızda tarımın geçirdiği yapısal sorunlardan birisi de tarımla uğraşan kesimin mülk sahibi olma durumu ve oranıdır. Nitekim, bu konuda yapılan çalışmalarda, çalışma alanımızda tarımla uğraşıp da, arazisi olmayan çiftçi ailelerin oranı 1960 yılında % 55 iken, bu oran 1981 yılında % 42'ye ve 1997 yılında ise % 17'ye inmiştir (Tablo 6). Topraksız köylülerin oranında bu denli düşüşün temelinde topraksız köylüleri topraklandırmak değil, bu kesimin geçimini sağlamak için kente göç etmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Tablo 6: Dönemler itibariye Şanlıurfa İlinde Topraksız Çiftçi Ailelerin Oranı(%)

Yıl	Topraksız Çiftçi Ailelerin Oranı(%)
1960	55
1981	42
1997	17

Kaynak: KHGM-DİE.

Çalışma alanımızda, 1971 yılında TOPRAKSU'nun (Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü) yaptığı çalışmada, ilin % 58,4'ü tarım alanları, bunun da % 93,8'inde kuru tarım alanı olarak değerlendirilmekte idi (Tablo 7). Başka bir ifade ile, ekili-dikili alanların sadece % 3,4'ünde "sulu tarım" yapılmakta idi.

Tablo 7: Şanlıurfa İlinde Arazi Bölünüşü

ARAZİ KULLANIM TÜRÜ	ARAZİ MİKTARI (HA)	ORAN (%)
1.TARIM ALANLARI	1.116.997	58,4
1.1.Ekili Alanlar	1.091.354	
1.1.1.Sulu Alanlar	43.764	
1.1.2.Kuru Alanlar	1.047.590	
1.2.Dikili Alanlar	25.643	
2.ORMAN ALANI	11.426	1,9
3.ÇAYIR-MER'A ALANI	742.529	39,7
TOPLAM	1.870.952	100,0

Kaynak: TOPRAKSU, 1971.

Şanlıurfa ili ile birlikte Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 8 ili kapsayan, temelde ve başlangıçta var olan toprak ve su kaynaklarını harekete geçirerek, daha sonra ise tüm sektörlerde artı değer sağlayarak bölge insanının refah düzeyini artırarak diğer bölgelerle entegrasyonunun sağlanabilmesi için GAP ortaya çıkmıştır.

⁴³ Şanlıurfa Valiliği, 1967 Urfa Yılı, Şanlıurfa, 1968, s.14.

2.2.2.GAP DÖNEMİ (1991'DEN GÜNÜMÜZE)

Çalışma alanımızda, GAP döneminde tarımsal yapıda meydana gelen değişim/gelişmelere geçmeden önce, GAP nedir? sorusunu kısaca açıklamak, konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Teorik olarak GAP, insani gelişmeyi merkez alan bir bölgesel kalkınma projesidir. Proje, bölge halkı için tercihlerini ve ekonomik potansiyellerini eksiksiz biçimde hayata geçirme olanakları oluşturmayı amaçlamaktadır. Uygulandığı bölge ile Türkiye'nin daha gelişmiş bölgeleri arasındaki farkı ortadan kaldırmayı ve eşitlikçi bir gelişmeye katkıda bulunmayı hedefleyen GAP'ta, sosyal araştırmalar ve bunlara dayalı uygulamalar da bunun en önemli bileşenleridir. Başka bir ifadeyle GAP; toprak, su ve insan kaynaklarını geliştirerek topyekün sosyo-ekonomik kalkınmaya yönelik entegre ve sürdürülebilir insani gelişme ilkesine dayalı bir girişimdir.⁴⁴

GAP, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Adıyaman, Diyarbakır, Batman, Siirt, Gaziantep, Kilis, Şanlıurfa, Mardin ve Şırnak illerinde uygulanmaktadır. Buna göre, GAP Bölgesi kapsamına alınan illerin toplam yüzölçümü 75.000 km² olup, ülke yüzölçümünün % 9.7'sini oluşturmaktadır. 1990 nüfus sayımına göre 5.16 milyon kişinin yaşadığı bu bölgede, 2000 nüfus sayımına göre ise, 6.61 milyon kişi yaşamaktadır. Bu nüfus ülke nüfusunun % 9.7'ini oluşturmaktadır. Bölge, 1990-2000 dönemindeki yaklaşık % 24,8'lik nüfus artış hızı ile, Marmara Bölgesi'nden sonra ikinci bölge özelliğini taşımaktadır.⁴⁵

GAP tamamlandığında, ikisi birlikte yılda 50 milyar m³'ten fazla su akıtan, Fırat ve Dicle nehirleri üzerindeki tesislerle, Türkiye toplam su potansiyelinin % 28'ini kontrol altına almış olacaktır. Bunun sonucunda ise sahada 1.7 milyon hektarın üzerinde oldukça geniş bir tarım arazinin sulanması sağlanacak ve aynı zamanda 7460 MW'ın üzerinde bir kurulu kapasiteyle yılda 27 milyar kilovat-saatlik elektrik enerjisi üretilmesi mümkün olacaktır. Planlanan toplam sulama alanı, Türkiye'de ekonomik olarak sulanabilir toplam alanın (8.5 milyon hektar) % 19'una ve toplam yıllık elektrik üretimi ise Türkiye'nin ekonomik olarak gerçekleştirilebilir elektrik enerjisi potansiyelinin (118 milyar kilovat-saat) % 22'sine ulaşacaktır. GAP'ın sulama projeleri tamamlandığında ise Türkiye'de halen sulanmakta olan alanın yarısı kadar bir alan daha sulu tarıma açılmış olacaktır.

GAP'ın meydana getireceği tarım ve sanayi potansiyeli ile bölgede gelir düzeyinin 5 kat artacağı düşünülmektedir. Proje kapsamına giren alandaki nüfusun

⁴⁴ GAP-BKİ, 1998 Yılı Faaliyet Raporu, Ankara, 1999, s 17-18.

⁴⁵ DİE, 2000 Genel Nüfus Sayımı, Ankara, 2003, s.64-78.

yaklaşık 3.5 milyonuna yine bu projenin olumlu sonuçlarına bağlı olarak iş olanaklarının sağlanabileceği de tahmin edilmektedir.⁴⁶ Yine bu projeye bağlı olarak tarımsal üretimde meydana gelecek ürün fazlasının ihraç edilmesi ile ülke ekonomisine de çok büyük katkılar sağlanmış olacaktır. Diğer taraftan üretimi artan tarım ürünlerinin işleneceği sanayi tesislerinin de sayıları artacaktır.

Bu yaklaşımla ortaya çıkan GAP; bölgenin sosyo-ekonomik düzeyini yükseltmek, bölgeler arası dengesizliği gidermek, Türkiye ekonomisine katkılarıyla ulusal kalkınmayı hızlandırmak ve ekonomik durumu iyileştirmek amacı taşımaktadır. Bu doğrultuda atılan önemli adımlardan birisi de 11 Nisan 1995 yılında Şanlıurfa Tünelinden Harran Ovası'na su verilmesidir. GAP'ın tam anlamıyla faaliyete geçmesi halinde, tüm proje içerisinde sulanacak alanların % 25'i ile üretilen enerjinin % 50'si Şanlıurfa ilinde bulunmaktadır. Bu yüzden Şanlıurfa ili, GAP içerisinde merkezi bir konuma sahiptir.

Kalkınma ve gelişme bir bütündür. Bir ekonomide, tarım, sanayi ve hizmet sektörleri arasında çok yakın ilişkiler vardır. Ekonomik anlamda gelişme de, ancak bu üç sektörün birbiriyle uyumuyla gerçekleşebilir. Bu durum, özellikle GAP Bölgesi'nin kalkınarak diğer bölgelerle entegre olabilmesi, bölgenin doğal zenginlikleri itibarıyla "olmazsa olmaz" ilkesi konumundadır. Dolayısıyla tarım ve sanayi sektörleri birbirlerinin tamamlayıcısı aynı zamanda destekleyicisi durumundadırlar. Tarım kesimi, bir taraftan sanayi ürünlerini kullanırken, diğer taraftan sanayiye hammadde sağlamaktadır. Öte yandan sanayi kesimi de, hem tarım ürünlerini girdi olarak kullanmakta hem de bu sektöre girdi sağlamaktadır. Nitekim, GAP Bölgesi'nde, mevcut sanayi kuruluşlarının yaklaşık ¾'ünün tarıma dayalı olması bu durumu desteklemektedir.

Şanlıurfa ilinde tarım sektörünün il, bölge ve Türkiye ekonomisine katkılarının çoğaltılması, yöre insanına istihdam imkanlarının oluşturulması, modern tarıma geçişin hızlandırılması, pazar imkanlarının iyileştirilmesi ve geliştirilmesi, gelir dağılımındaki dengesizliğin giderilmesi, üretkenliğin ve verimin artırılması için, tarım ve sanayi sektörlerinin bir entegrasyona gitmesi gerekmektedir.⁴⁷

Ayrıca, GAP'ın ortaya çıktığı 1990'lı yılların başından günümüze değin tarım politikalarının belirlenmesinde etkili olan unsurları irdelemek, konumuz açısından yararlı olacaktır. Ülkemizde makro tarım politikalarına ilişkin kısa, orta ve uzun vadeli stratejileri Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından yapılmaktadır. Nitekim, DPT

⁴⁶ GAP-BKİ, GAP Dergisi, Ankara, 1995, s.5.

⁴⁷ S. Paksoy ve Arkadaşları, "GAP'ın Şanlıurfa İlinde Tarıma Dayalı Sanayinin Gelişme Sürecine Etkileri", Şanlıurfa, 1998, s.732-733.

2000 yılında hazırlamış olduğu Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, tarım sektörüne ilişkin politikaların belirlenmesinde etkili olan uluslar arası anlaşma ve referansları açıklamıştır. "...Tarımsal politikaların belirlenmesinde, Dünya Ticaret Örgütü Anlaşması, Avrupa Topluluğu Ortak Tarım Politikası ve diğ er uluslar arası yükümlölükler dikkate alınacaktır."⁴⁸ Avrupa Birliğı Ortak Tarım Politikaları uyum sürecinde yapılan çalışmalar, Dünya Ticaret Örgütü anlaşmaları çerçevesinde tarife dışı vergilerin tarifeye dönüştürölmesi, ithalat tarifelerinin dondurulması veya düşürölmesi, ihracat teşviklerinin azaltılması gibi çabalar, Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası'na sunulan niyet mektuplarında verilen taahhütler doğrultusunda yapılması planlananlar, Türkiye tarım politikalarını yönlendirmektedir.⁴⁹

Yüksek Planlama Kurulu'nun da kabul edilmesi ile Aralık 2003'te yayınlanan "Ön Ulusal Kalkınma Planı (2004-2006)"nda, tarım sektörüne ilişkin devletin nasıl bir politika içerisinde olacağı şöyle belirtilmektedir: "Tarımda devlet müdahaleleri yerine üretimin piyasa koşullarında talebe uygun olarak yönlendirilmesi sağlanırken, atıl stokların önlenmesi ve üretici gelir düzeyinin artırılması ve fiyat istikrarının sağlanması esas olacaktır. Tarım politikaların belirlenmesinde, Dünya Ticaret Örgütü Anlaşmaları, Avrupa Birliğı Ortak Tarım Politikası ve diğ er uluslararası yükümlölükler dikkate alınacaktır."⁵⁰

Ayrıca, Ön Ulusal Kalkınma Planı raporunda, tarım sektörüne yönelik öncelikle yapılması gerekenler ise şöyle sıralanmaktadır: Tarım sektöründe verimliliğ in artırılmasına, çiftçilerin eğitime, danışmanlık faaliyetlerinden yararlanmalarına, üretici örgütlerin güçlendirilmesine, Ar-Ge faaliyetlerine, tarımsal işletmelerin rekabet güçlerinin artırılmasına ve pazarlama ağlarının geliştirilmesine önem verilecektir.⁵¹

Ancak, DPT'nin tarım sektörüne ilişkin politikaların belirlenmesinde edilgen bir rol içinde olmasına, ekonomik gelişme sürecinde nisbi önemi giderek azalsa da, tarım sektörü Türkiye'de sosyo-ekonomik yaşamın temel dayanaklarından biri olmayı bugün de sürdürmektedir. Günümüzde Ulusal Gelir'in % 13'ünü, ihracatın % 7'sini oluşturan tarım kesimi, çalışan nüfusun da % 25'ine istihdam olanağı yaratmaktadır.

⁴⁸ DPT, Uzun Vadeli Gelişmenin (2001-2003) ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planının (2001-2005) Temel Amaçları ve Stratejileri, Ankara, 2000, s.23.

⁴⁹ F. Yavuz ve T. Erem, "Küreselleşme Sürecinde Türkiye Tarım Politikalarına Genel Bir Bakış", Şanlıurfa, 2003, s.149.

⁵⁰ DPT, Ön Ulusal Kalkınma Planı (2004-2006), Ankara, 2003, s.75.

⁵¹ DPT, 2003, a.g.e., s.75.

GAP olgusunun ortaya çıkmasıyla, özellikle 1990'lı yıllarda, Şanlıurfa ilinde gerek sosyal gerekse ekonomik alanda değişimler başlamış ve bu değişim süreci devam etmektedir. Tarımsal alanda görülen değişme ve gelişmelerin yansımaları, diğer sektörler de yansımaktadır. GAP öncesinde, çalışma alanımızda yapılan tarımsal faaliyetlerinin en büyük problemlerinden birisi de kuraklık ve kuraklığa bağlı diğer sorunlar teşkil etmekte idi. Bu nedenle GAP, daha öncede de belirtildiği gibi, Şanlıurfa ili için bir dönüm noktasıdır. Bugüne kadar projenin somut sonuçlarının yansımaları, bu tespiti doğrulamaktadır. Çünkü araştırma alanımızda tarımsal faaliyetler, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) öncesinde, geleneksel kuru tarım tarzı hâkimdi. Bunun temel nedeni ise, tarımın ekonomik faaliyet olmasında daha çok doğal çevre şartlarının etkili olması idi.

GAP süreci ile birlikte ilin tarımsal faaliyetlerinde ciddi değişimler yaşanmaktadır. Bugün uygulanmakta olan GAP'ın bir gereği olarak Şanlıurfa'nın ekonomisi öncelikle tarım ve tarıma dayalı sanayiye yönelmiştir. GAP çerçevesinde tarımsal kalkınma amaçları; kırsal kesimde gelir düzeyini artırmak, bölge sanayi için girdi sağlamak, kırdan kente göçü asgariye indirerek istihdam sağlamak ve üretimi ihracata yönelik olarak artırmaktır.⁵²

Nitekim, yapılan istatistiki çalışmaları bu durumu doğrulamaktadır. DİE'nin hazırladığı İl istatistiklerine göre, çalışma konumuzu teşkil eden Şanlıurfa ilinin sektörel oluşumu bölge ve Türkiye'nin sektörel oluşumu ile karşılaştırıldığında, GAP ile birlikte sektörel bazda oransal değişmelerin olduğunu net bir şekilde görülmektedir. Tarım sektörü 1987'de Türkiye'nin sektörel oluşumunun içindeki oranı % 17,8 iken, GAP Bölgesi'nin bu sektördeki oranı % 26,5, Şanlıurfa ilinin ise % 41,8'dir. Buna karşılık, katma değeri daha yüksek olan sanayi sektörünün oranı Şanlıurfa ilinde sadece % 3,4 gibi çok düşük bir seviyede kalmaktadır (Tablo 4).

Ancak, GAP'ın etkisiyle, Şanlıurfa ilinde sektörel oluşum 2000 yılında tarım lehine bir durum ortaya koymaktadır. Bu dönemde, sektörel oluşum bakımından, ağırlıkları itibarıyla, Türkiye'de hizmet (% 58,1), sanayi (% 28,4) ve tarım (% 13,4); GAP Bölgesi'nde hizmet (% 52,3), tarım (% 28,3) ve sanayi (19,2); Şanlıurfa ilinde ise, Türkiye ve GAP Bölgesi'nin aksine birinci sırada hizmet sektörü yerine tarım (% 53,1), ikinci sırada hizmet (% 35,3) ve üçüncü sırada ise sanayi (% 11,4) yer almaktadır (Tablo 4). Bu iki dönem içerisinde Şanlıurfa ilinin sektörel yapısında meydana gelen bu oransal değişimin temelinde GAP olgusu yatmaktadır. Burada, başka önemli bir noktayı da açıklamakta yarar vardır. Şanlıurfa ilinin sektörel

⁵² GAP-BKİ, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), Ankara, 2000, s.2.

oluşumunun yarısından fazlasının tarım(% 53,1) sektörünün oluşturmasının temelinde iki neden vardır. Birincisi; Şanlıurfa ilinin tarımsal potansiyeli açısından çok zengin olması, İkincisi ise, GAP çerçevesinde tarım sektörüne yönelik yapılan yatırımlarının çok büyük bir kısmının mekansal olarak Şanlıurfa ilinde gerçekleşmiş olmasıdır(Tablo 8). GAP Bölgesi'nde, emek yoğun sanayi için tarım ürünleri hammadde açısından büyük önem taşımaktadır. Bunun nedeni, gelişmekte olan ülkelerde veya bölgelerde sanayi sektörünün daha çok tarım ürünlerini işlemeye yönelik olarak kurulmasıdır.

Tablo 8: Türkiye, Bölge ve Şanlıurfa GSYİH'lerinin Sektörel Dağılımı (1987 fiyatlarıyla, milyon TL)

	Türkiye	Bölge	Şanlıurfa
1987	74 721 900	3 905 910	486 482
Tarım	13 314 271/ % 17,8	1 038 278/ % 26,5	203 360/ % 41,8
Sanayi	19 275 707/ % 25,7	823 554/ % 21	16 807/ % 3,4
Hizmet	42 131 947/ % 56,3	2 044 077/ % 52,3	266 315/ % 54,7
2000	118 789 113	6 068 009	1 250 401
Tarım	15 961 788/ % 13,4	1 722 101/ % 28,3	664 248/ % 53,1
Sanayi	33 737 896/ % 28,4	1 170 245/ % 19,2	143 621/ % 11,4
Hizmet	69 089 429/ % 58,1	3 175 663/ % 52,3	442 532/ % 35,3

Kaynak: DİE, İL İstatistikleri

GAP olgusu ile birlikte Şanlıurfa ilinin tarımsal yapısında meydana gelen en önemli özelliklerden birisi de, tarımda verimlilik üzerinde etkili olan sulamaya açılan alanların miktarındaki gelişmelerdir. Bu anlamda, GAP döneminde çalışma alanımızda sulamaya açılan alanın, bugün istenilen düzeyde olmamasına rağmen, önceki dönemlerle kıyaslanamayacak derecede bir gelişme içerisindedir. GAP öncesinde, Şanlıurfa ilinde sadece 43.764 ha. alanda sulama yapılırken, GAP ile birlikte 2002 yılı verilerin göre 7 kat artarak sulamaya geçen miktar 307.480 ha.'a ulaşmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında, GAP çerçevesinde sulama amaçlı projelerin bir kısmının uygulamaya girmesinin etkisi vardır. Ancak, şu da belirtilmelidir ki, 2001 yılı verilerine göre tarım sektörüne yönelik sulama projelerinin, GAP çerçevesinde gerçekleşme oranı sadece % 16,8'dir.⁵³

Çalışma alanımızda tarımın geçirdiği yapısal değişimlerden birisi de makineleşme durumudur. GAP öncesinde(1981) Şanlıurfa ilinde toplam 3105 traktör varken, GAP döneminde(2002) bu sayı 12003'e ulaşmıştır. Sahada yaptığımız gezi,

⁵³ GAP'ın diğer sektörlerde gerçekleşme oranı enerjide % 78,7, ulaşım ve haberleşmede % 33,7, turizmde % 25,1 ve diğer kamu hizmetlerinde % 71,4; global olarak gerçekleşme oranı ise % 48,1'dir.

gözlem ve incelemelerde, sulamaya açılan alanlarda artı değerin yükselmesine bağlı olarak makineleşme oranının da yükseldiği açıkça görülmüştür.

Şanlıurfa ilinde, GAP öncesi dönemde(1971-1990) sadece 34 sanayi tesisi kurulurken, GAP döneminde(1991-2001) ise 234 sanayi tesis kurulmuştur. Başka bir ifade ile, 2001 yılı itibarıyla, Şanlıurfa ilinde kurulu sanayi tesislerin sadece % 12,7'si GAP öncesi yani 1990 öncesinde, geri kalan % 87,3'ü ise GAP ile birlikte, yani 1991 yılından sonra kurulmuştur. Bu tesislerin ¾'ünü (% 77.6) başta tekstil sanayi tesisi olmak üzere tarıma dayalı sanayi kuruluşlarından oluşmaktadır (Tablo 9). Şanlıurfa ili, 2000 yılında, GAP Bölgesi'nde üretilen lif pamuğun % 58,7'sini (245602 ton) karşılamıştır. Bu dönemde, GAP Bölgesi ise Türkiye lif pamuk üretiminin % 41,4'ünü sağlamıştır. Bu iki olgu, GAP'ın bölge ve özellikle de Şanlıurfa ilinde tarımın gelişmesinde önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, bu göstergeler, GAP Master Plan'ında da öngörüldüğü gibi, GAP'ın ve özellikle Şanlıurfa ilinin Türkiye'nin "Tarım ve tarıma dayalı sanayinin ihracat üssü" olacağının göstergesidir.

Tablo 9: Şanlıurfa'da Kurulu Bulunan Sanayi Kuruluşlarının Dönemler ve Sektörler İtibarıyla Dağılımı

Sektör	Dönem				Toplam	
	1971-1990		1991-2001			
	İşletme Sayısı	%	İşletme Sayısı	%	İşletme Sayısı	%
Tarıma Dayalı	26	76.5	182	77.8	208	77.6
Diğer Sektörler	8	23.5	52	21.2	60	22.4
Toplam	34	100,0	234	100,0	268	100,0

Kaynak: Şanlıurfa Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü, 2001

III-ŞANLIURFA İLİNDE GENEL ARAZİ BÖLÜNÜŞÜ, TASNİFİ VE ARAZİDEN YARARLANMA DURUMU

Çalışma alanımızda, mevcut araziden faydalanma durumunu ortaya koymadan önce, bu konuyu kuramsal açıdan inceleyerek bir çerçeve oluşturmak büyük bir önem arz etmektedir. Özçağlar, araziden yararlanma konusuna, "İnsanın içerisinde yaşadığı ve devamlı olarak karşılıklı etkileşim halinde bulunduğu doğal çevrenin özellikleriyle, bu etkileşim sonucunda ortaya çıkan faaliyetler coğrafya biliminin temel konularını oluşturmaktadır. Doğal çevrenin önemli bir bölümünü teşkil eden yeryüzü, insanlar tarafından imkanlar ölçüsünde değişik şekillerde değerlendirilmekte ve buna bağlı olarak ekonomik faaliyetler çeşitlilik kazanmaktadır. Burada asıl üzerinde durulması gereken husus, doğanın mevcut potansiyeli ile insanın bundan nasıl ve ne ölçüde yararlanabildiğinin ortaya çıkarılması"⁵⁴ şeklinde yaklaşmaktadır. Doğanay ise, "toprakten yararlanma" terimine geniş ve dar anlamını yükleyerek iki şekilde ele almaktadır. Terimin geniş anlamını, toprağın değişik ve sosyal amaçlarla kullanılması veya değerlendirilmesi faaliyetine; terimin dar anlamını ise, üzerinde tarım yapılan bir arazinin, nasıl kullanılmakta olduğu, yani araziye nasıl değerlendirmekte olduğu"⁵⁵ şeklinde tanımlamaktadır.

Bu tanımlardan sonra tarihsel açıdan araziden yararlanma durumuna bakıldığında, her dönemde farklı tarz ve amaçlarda kullanıldığı görülmektedir. "İnsanlar önceleri araziden, avcılık ve toplayıcılık yaparak yararlanırken, ziraat devriminden itibaren yararlanma olanakları artmıştır. Diğer yandan da insan nüfusu hızlı bir şekilde çoğalarak, daha önce boş ve bakir olan alanlar insanoğlunun kullanımına girmiştir. Bu bakımdan, günümüzde, kullanılan mekanlardan yararlanma ve planlama çalışmaları ile mevcut potansiyelin daha iyi değerlendirilmesi yönünde kullanılmaktadır. Bu çalışmalar batı ülkelerinde artık bir yandan, bozulmuş olan ekolojik dengeyi düzeltmek, bir yandan da araziden maksimum ve optimal düzeyde yararlanmak amacını taşımaktadır."⁵⁶

Bu çerçeveden hareketle, araziden yararlanma durumunun coğrafi bir perspektiften irdelenmesi, çalışmamız açısından ayrı bir önem arz etmektedir. Son zamanlarda, Coğrafya biliminin en çok ilgilendiği alanlardan birisi de "araziden yararlanma" durumudur. Yukarıda araziden yararlanma durumuna ilişkin genel bir

⁵⁴ A. Özçağlar, "Çarşamba Ovası ve Yakın Çevresinde Araziden Faydalanma", Ankara, 1994, s.91.

⁵⁵ H. Doğanay, Türkiye Ekonomik Coğrafyası, İstanbul, 1995, s.62.

⁵⁶ N. Tunçbilek, Türkiye'de Relief Şekilleri ve Arazi Kullanımı, İstanbul, 1985, s.3.

çerçeve ortaya konulduktan sonra, bu tür çalışmalarda öncelikle yapılması gerekenlerin ve bu doğrultuda nasıl hareket edilmesi gerektiği bilinmelidir. Özçağlar, araziden yararlanma çalışmalarında öncelikle yapılması gerekenleri üç aşamada toplamaktadır.⁵⁷

I.Aşamada; Bir sahanın mevcut araziden yararlanma durumunu tespit edebilmek için, öncelikle o alanın genel ve ayrıntılı arazi tasnifinin (sınıflandırılmasının) yapılması,

II.Aşamada; Arazi tasnifi yapılan sahaların en son haliyle ne amaçla ve nasıl değerlendirildiğinin (yararlanıldığının) tespit edilmesi,

III.Aşamada ise; Mevcut yararlanma durumunun analizi yapılarak ideal yararlanma planlarının hazırlanmasıdır.

İdeal araziden yararlanma planlarının hazırlanması, bir anlamda kırsal kesimin potansiyeline uygun kalkındırma çalışmalarının temeli ve başlangıcı sayılır. Bu bağlamda kırsal kesimi kalkındırmanın bileşenlerinden birisi, çalışmamızın da konusu olan tarımdır. Burada tarım için önemli olan potansiyel tarım alanlarının ne derecede amaca uygun kullanılıp kullanılmadığının saptanmasıdır. Bu saptamayı önemli kılan durum, mevcut arazinin doğru veya yanlış kullanımı sonucu ortaya çıkan toprağın yapısı ve bu yapının kullanım durumuna göre gösterdiği tepkidir. Çünkü, "Toprak, fiziksel, kimyasal ve biyolojik olaylarla çok uzun zamandan oluşan, ancak yanlış kullanım ve erozyon sonucu kolayca bozulan ve kaybolan bir varlıktır. Toprak tarımsal faaliyetler için gerekli, fakat kısıtlı bir kaynak olduğu için, kullanımı rasyonel bir plana bağlı olmalı ve sadece acil gereksinmelere değil, verimlilik kapasitesinin artması veya en azından uzun sürede bozulmamasını sağlayacak yönde kullanılmalıdır. Toprağın içerdiği fiziksel ve kimyasal özellikler ile bulunduğu coğrafi ortam, onun tarım, ormancılık veya diğer amaçlarla kullanılmaya uygun olup olmadığını tayin eder."⁵⁸

Nüfus artışı ile birlikte, insanlar hem araziden daha fazla yararlanmak için kullanılmayan alanları kullanıma açmış hem de kullanıma açılmış alanlarda kullanım tarzı ve amacı değişmiştir. Bu durum karşısında, Coğrafyacılar 20. yüzyılın ortalarında daha verimli bir şekilde araziden yararlanma çalışmalarını yürütmeye amaç, yöntem ve kapsam konusunda ortak bir dil kullanmak için toplanmışlardır. Bu çerçevede, araziden yararlanma çalışmaları için, ortak bir patern oluşturma konusunda 1949 yılında, Portekiz'in başkenti Lizbon'da Milletlerarası Coğrafya

⁵⁷ A. Özçağlar, 2000, a.g.e., s. 117.

⁵⁸ U. Dinç ve Arkadaşları, Türkiye Toprakları, Adana, 1995, s.196.

Kongresinde kurulmuş olan bir komisyon, çeşitli öneriler ortaya sürmüştür. Bu konuda çalışmalar yapan GÖZENÇ de, bu komisyonun öne sürdüğü tavsiyeler doğrultusunda, Türkiye için bir patern hazırlamıştır. Buna göre, arazi bölünüşü; ziraat alanları (ekili alanlar- dikili alanlar), orman alanları (iyi ormanlar, bozuk ormanlar, makilik ve çalılık alanlar), çayır ve meralar (iyi otlaklar, kuru bozuk meralar, yüksek sahaların yayla çayırları), kullanılmayan boş alanlar (kayalık, taşlık, kumluk, bataklık) ve yerleşme alanları olarak ele alınmıştır.⁵⁹

Gözenç'in yaptığı bu arazi bölünüşünün amaca uygun bir şekilde hayata geçirilebilmesi için bazı etkenlerin beraber değerlendirilmesi gerekmektedir. Kırsal kesimin kalkınmasına ve rasyonel arazi kullanımına etki eden ve birlikte ele alınması gereken bu etmenler şunlardır: Teknik, sosyal, ekonomik ve uygun bir mevzuat yapılmasıdır. Bir kırsal mekan üzerinde yaşayan insanların refah düzeyinin artırılabilmesi için öncelikle o mekandaki arazinin rasyonel bir şekilde kullanılması gerekir. Söz konusu mekandaki arazilerin maksimum ve sürdürülebilir bir şekilde kullanıma açılabilmesi için de, mutlaka yukardaki etmenlerin mevcut ve geçerli olması gerekmektedir. Bu etmenlerden biri bile etken değil veya eksik ise; bu koşullarda arazi düzenlemesine dayalı toplum kalkınmasından söz edilemez.⁶⁰ Bu durum, kırsal kesimin sorunlarını bütünsel bir yaklaşımla ele alınması zorunluluğunu ortaya koymaktadır. Kırsal kesimin sorunlarına ilişkin saptanacak çözüm önerileri, o alanın doğal potansiyeline uygun olması durumunda uygulama aşamasında başarı şansını artırır.

İşte bu durumda, sınırları belli olan doğal veya idari bir üniteye iyi bir planlamanın yapılabilmesi için, öncelikle o üniteye var olan ekonomik potansiyel durumunun bilimsel bir şekilde belirlenmesi gerekir. İnsanın hiçbir etkisi olmadan doğada kendiliğinden yetişmiş işlenmemiş haldeki her türlü doğal ürünlerle, insanın bizzat uğraşarak yetiştirdiği işlenmemiş ürünlere hammadde denilmektedir. Bu tanıma göre hammaddeleri doğada hazır olan hammaddeler ve insan tarafından yetiştirilen hammaddeler olmak üzere iki grupta toplamak mümkündür. Hammadde elde etmek veya üretmek maksadıyla yürütülen faaliyetleri **“hammadde üretimiyle ilgili faaliyetler”** şeklinde tanımlanmaktadır. Bu çerçevede uygulanış yöntemleri ve elde edilen ürünleri birbirinde farklı olan tarım, hayvancılık, ormancılık, avcılık ve

⁵⁹ S. Gözenç, “Arazi Kullanma “Land-Use” Haritalarında Standardizasyon Türkiye İçin Bir Öneri” İstanbul, 1980, s. 46.

⁶⁰ C. Cigangir-D. Poyraz, “Güneydoğu Anadolu Bölgesi”nin Arazi Varlığı,Tarım Topraklarının Konumu ve Yörede Çevre Düzeni Planı ve Toprak Amenajmanı Projelerinin Önemi” Diyarbakır, 2003, s.403.

madencilik faaliyetleri, hammadde üretimiyle ilgili faaliyetler başlığı altında toplanmaktadır.⁶¹

Bu bağlamda, çalışma alanımızdaki hammadde üretim alanlarını; **tarım alanları, otlak alanları, taşlık ve kayalık alanlar, su yüzeyleri ve koruluk alanları** başlıkları altında ele alacağız. Ancak, bu alt başlıklara girmeden önce, çalışma alanımızda hammadde üretim alanlarındaki arazinin “değer” bakımından durumunu ortaya koymak gerekir. Arazi değerini ortaya koyabilmek için yapılan sınıflandırmalar çerçevesinde bir durum tespiti yapılarak, hammadde üretim alanlarının gerçek değerine uygun faaliyetlerde kullanılıp kullanılmadığının ortaya konulması büyük bir önem arz etmektedir. Böylesi bir yaklaşım içerisinde yapılan saptamalar, coğrafi planlamaya yönelik ortaya konulacak önerilere de daha rasyonel bir zemin hazırlamaktadır.

Genel olarak araziden yararlanma durumuna ve arazi bölünüşünün alt başlıklarına ilişkin ortaya konulan bu çerçeveden sonra, çalışma alanımızda ve yakın çevresinde genel arazi bölünüşü üzerinde etkili olan morfolojik birimler, yükselti, toprak şartları, hidrografi durumu ve iklim özellikleri gibi doğal coğrafya faktörlerinin incelenmesi, özellikle tarım açısından büyük bir önem taşımaktadır. “Bütünyle geniş bir plato görünümünde olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi, hafifçe kıvrımlı ve kısmen de faylı bir jeolojik yapıya sahip bulunur. Bölgede geniş sahaları içine alan kalker formasyonlar, bazı kesimlerde ilgi çekici karst şekillerinin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Çok geniş bir yayılma alanına sahip olan volkanik formasyonlar ise kenar kıvrımlarıyla Suriye-Arabistan bloku arasındaki büyük tektonik faylardan doğan bazalt akıntılarına tanıklık eder.”⁶²

Çalışma alanımızda kademeli olarak çeşitli yükseklikte dağlar ve tepeler mevcuttur. Kuzeyde yer alan dağlar ve tepeler güneyde yer alan dağlar ve tepelere nazaran daha yüksektir. Başka bir ifade ile, çalışma alanımız kuzeyden güneye doğru gidildikçe alçalmaya başlar. Çalışma alanımızın en yüksek alanı, kuzeyde yer alan sönmüş bir volkanik dağ olan Karacadağ kütlesinin üzerinde bulunan. Mirinmir (1938 m) zirvesi oluştururken, en alçak alanı ise güneyde yer alan Harran Ovası (375 m.) oluşturmaktadır. Bu kuzey-güney yönündeki tedricen yükselti düşüşünün bir sonucu olarak, çalışma alanımızda orta ve kuzeyinde platolar ve güneyde ise, ovalar sıralanmaktadır. Yukarı Mezopotamya'nın bir uzantısı durumunda olan bu ovaların

⁶¹ A. Özçağlar, 2000, a.g.e., s. 122-123.

⁶² A.N. Sözer, “Güneydoğu Anadolu'nun Doğal Çevre Şartlarına Coğrafi Bir Bakış”, İzmir, 1984, s.9.

en önemlileri Harran, Suruç ve Ceylanpınar ovalarıdır. Bu ovalar, aynı zamanda, tarımsal etkinliklerin en yoğunlaştığı alanlardır (Foto 3).

Foto 3: Uğurlu köyünden Harran Ovası'nın görünüşü

Çalışma alanımızda çok geniş bir alan kaplayan platolar (Birecik-Halfeti Platosu, Urfa-Bozova Platosu, Siverek-Viranşehir Platosu, Tektek Platosu ve Fatik Platosu), Fırat'ın doğusunda Karacadağ'a, güneyde Suriye'ye doğru uzanan akarsularla yarılmışlardır. Güneyinde bu platolara körfezler halinde sokulmuş ovalar yer alır. Doğudaki Siverek-Viranşehir Platosu lavlarla, batıdaki Urfa-Bozova ve Birecik ve Halfeti Platosu ise yataya yakın marn ve kalkerlerle örtülüdür. Doğudaki volkanik örtü çok yeni devirlerde lav akıntıları halinde yeryüzüne ulaştığından, aradan toprak oluşumuna imkan verecek zaman geçmiş değildir. Genç lav örtüleri plato yüzeyine arızalı bir görünüş kazandırmıştır. Bu arızalı topraksız alanlar, boş bırakılmış kayalık sahalardan veya az verimli küçük ziraat alanlarından ibarettir. Batıdaki platoların yüzeyi çok sayıda karstik çukurluklarla delik deşik olmuştur. Tabanlarında Terra-Rossa toprakları bulunan polyelere rastlanır. Bozova-Ovacık arasında yer alan depresyon, bölümün en yüksek polyesine tekabül eder.⁶³ Yörede bu depresyon alanı, yayık benzediği için "Yayık Ovası", resmîyette ise "Yaylak Ovası" adıyla anılmaktadır (Foto 4).

⁶³ A. Özçağlar, "Türkiye'de Tarım Alanlarının Coğrafi Dağılımının Doğal Çevreyle İlişkisi", Ankara, 1988, s.147-148.

Foto 4: Kuzeyden Yaylak Ovası'nın görünüşü

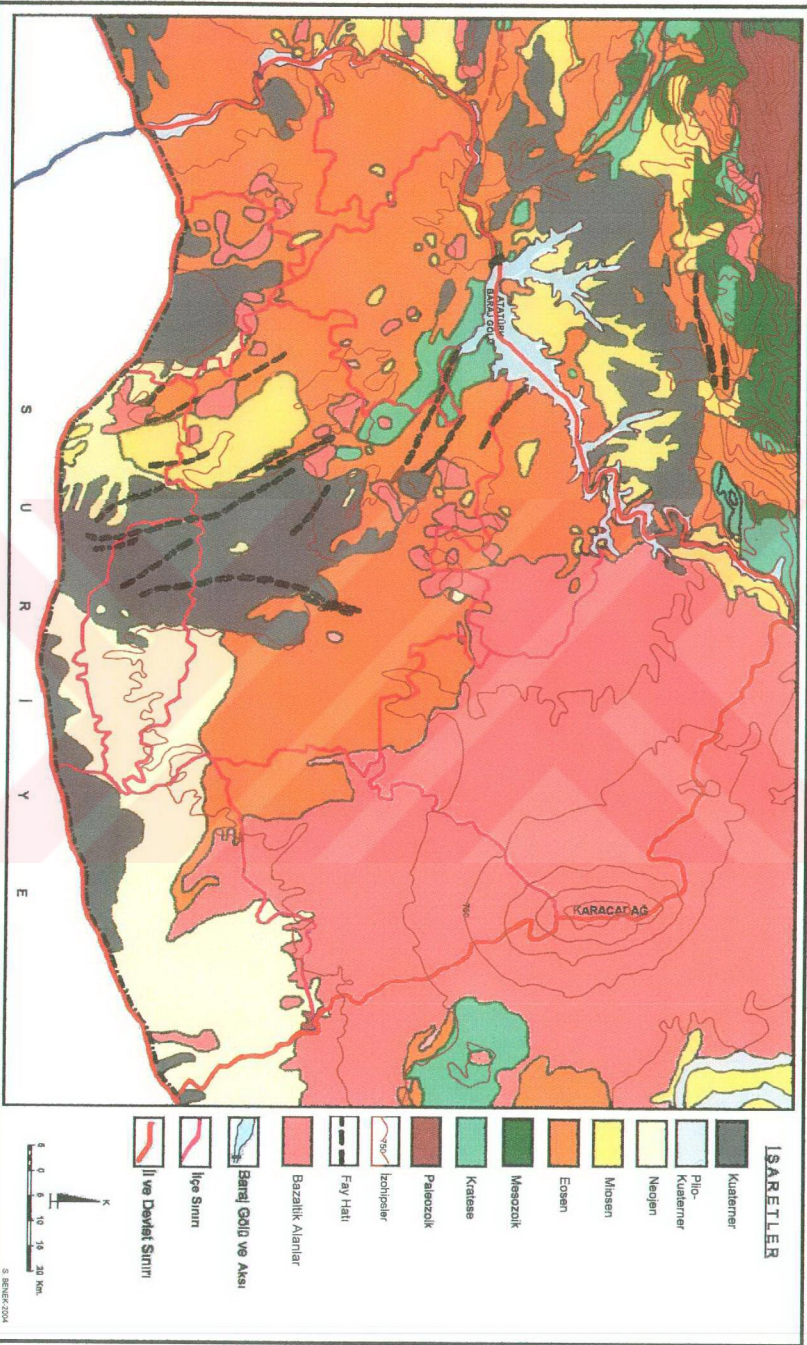
Çalışma alanımızda, Güney-doğu Toros dağları ile sert Arap platformu arasında sıkışması sonucu, bölge içinde bazı zayıf noktalar kırılmalara uğramış, bu kırılan saha içinde Karacadağ ve çevresindeki volkanik alanlar meydana gelmiştir. Siverek ilçesinin tamamı, Hilvan ve Viranşehir ilçelerinin ise büyük bir kısmı, IV. zamanda meydana gelen Karacadağ'dan inen bazaltlarla kaplanmıştır. Bu bazaltik alanlar, çalışma alanımızın güneyinde kuaterner döneminde alüvyonlu malzeme ile oluşan ovalardan (Harran, Suruç ve Ceylanpınar) sonra tarımsal faaliyetlerin en yoğun olduğu verimli tarım alanları oluşturmaktadır. Güneydeki ovalar ile Siverek-Viranşehir bazaltik platoları çevresi dışında, Birecik-Halfeti Platosu, Urfa-Bozova Platosu ile Tektek Platosu'ndan başlayarak kuzeyde Hilvan ilçesinin de bir kısmını içine alarak Fırat nehrine kadar uzanan alanda Eosen dönemde kalkerli arazilerden oluşan karstik bir topografya yer alır. Bu karstik alanda erimeler sonucunda çok sayıda çukurluklar ve ova görünümlü alanlar oluşmuştur. Bu karstik topografyanın en önemli ovası, yukarda da belirtildiği gibi, Bozova ilçesi sınırları içinde kalan Yaylak ovasıdır (Harita 5). Buralardaki karstik şekiller (dolin, polye vb.) özellikle 1990'lı yıllardan sonra gerek Atatürk barajı göletinde ve gerekse yeraltı su kaynaklarının değerlendirilmesi sonucunda sulama imkanlarının artmasıyla yoğun tarımsal faaliyetlerinin yapıldığı alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışma alanımızda Karacadağ dışında, yükselti genel olarak 400 ila 800 m. arasında değişmektedir. Suriye sınırı üzerinde yükselti 400 m.'nin altına düşer. Şanlıurfa ili doğusunda Tektek Platosu (747 m.), kuzeydoğusunda Susuz Tepesi (812 m.), güneyinde Nemrut Tepesi (800 m.), Birecik'in doğusunda Arat Tepesi (801

m.) gibi tepelerle çevrilmiştir. Buralarda açık renkli ve ufalanmış kireç taşlarının meydana getirdiği rölyef üzerinde serpilmiş koyu renkli bazalt lavlarına da rastlanır.⁶⁴

⁶⁴İ. Dağdeviren-H. Ferhatoğlu, Şanlıurfa Yöresinde Pamuk ve Domatesin Üretim Girdileri ve Maliyetleri, Şanlıurfa, 1987, s.5.

HARİTA 5: ŞANLIURFA İLİ VE YAKIN ÇEVRESİNİN JEOLojİ HARİTASI

Çalışma alanımıza ilişkin yapılan bu genel coğrafi görünümde, genel olarak sade bir yeryüzü şekli oluşturmakla beraber ovalar, platolar, dağlık alanlar olmak üzere 3 ana morfolojik birimden oluşmaktadır. Morfolojik birimlerin oransal dağılımına bakıldığında; il yüzölçümünün % 61,7'sini "plato yüzeyi", % 22'sini "dağ ve tepelik alanlar" ve % 16,3'ünü "ovalar" oluşturmaktadır (Harita 3, Tablo 10).

Tablo 10: Şanlıurfa İlinde Morfolojik Birimlerin İlçelere Dağılışı (Ha) ve Oranı(%)

İlçeler	Morfolojik Birimler						İl Yüzölçümü (ha)
	Plato Yüzeyi		Tepelik ve Dağlık Alanlar		Ovalar		
	ha	%	ha	%	ha	%	
Merkez	289640	69,8	61340	14,8	63930	15,4	414910
Siverek	246992	64,3	136900	35,7	-	-	383892
V.Şehir	178027	84,0	33800	16,0	-	-	211827
C.Pınar	58700	32,5	2950	1,6	118871	55,9	180521
Bozova	103599	69,9	16300	11,0	28400	19,1	148299
Hilvan	114652	88,7	14600	11,3	-	-	129252
Akçakale	27031	26,2	7000	6,8	69100	67,0	103131
Birecik	49791	58,1	14200	16,6	21668	25,3	85659
Harran	21500	25,2	6800	8,0	56970	66,8	85270
Suruç	17449	23,7	3800	5,2	52500	71,1	73749
Halifeti	47083	86,0	7640	14,0	-	-	54723
Toplam	1154464	61,7	305330	16,3	411439	22,0	1871233

Bu bilgilerden sonra, çalışma alanımızda yer alan toprakların veya hammadde üretim alanlarının "değer" bakımından sınıflandırılmasının yapılması, özellikle çalışma konumuz açısından büyük bir önem arz etmektedir. Türkiye'de genel olarak hammadde üretim alanlarını değer bakımından araziyi sınıflandırmada Köy Hizmetleri'nin yaptığı çalışmalar dikkate alınmaktadır. Bu sınıflandırma, *toprak kalınlığı, drenaj, eğim ve sulama* durumları dikkate alınarak yapılmaktadır. Bu çerçevede toprak değer bakımından 8 sınıfa ayrılmaktadır. Bu bağlamda, araştırma alanında tarım topraklarının büyük bir bölümü, verimliliği yüksek arazilerden oluşmaktadır. İl topraklarının % 23,9'u (451.625 ha) I. Sınıf, % 12,4'ü (234259 ha) ise II. Sınıf arazilerden oluşmaktadır. Verimlilik açısından, en uygun tarım toprakları olarak kabul edilen bu iki grubun (685.884 ha) il yüzölçümünün % 36,3'ünü, ilin ekili-dikili alanlarının ise % 57,1'ine tekabül etmektedir (Tablo 1).

Atalay; yapılan bu arazi yetenek sınıflandırmasını tarım açısından değerlendirerek iki gruba ayırmaktadır. Birinci gruptaki topraklar; tarıma uygun

araziler, İkinci gruptaki topraklar ise; tarıma elverişli olmayan arazilerdir.⁶⁵ Bu iki grup, Tablo 10'da da görüldüğü gibi, değer bakımından yapılan arazi sınıflandırmasına göre, Şanlıurfa ilinin % 62,1'i, Türkiye'nin % 34,6'sı ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin ise % 43,6'sı tarıma uygun topraklardan oluşmaktadır (Tablo 11, 12).

Tablo 11: Türkiye ve Şanlıurfa'da Arazinin Kabiliyet Sınıflarına göre Dağılımı

Esas Kullanmaya Uygunluk	TÜRKİYE					ŞANLIURFA			
	Arazi Sınıfı	Alan (Ha.)	%	Toplam Alan (Ha.)	%	Alan (Ha.)	%	Toplan Alan (Ha.)	%
Tarıma Uygun Araziler	I	4.973.162	6.5	20.374.593	34.6	451.625	23,9	1,173,657	62.1
	II	6.705.943	8.8			234.259	12,4		
	III	7.532.049	9.9			248.362	13,2		
	IV	7.163.439	9.4			239.411	12,6		
Tarıma Uygun Olmayan Araziler	V	165.076	0.2	49.750.738	65.4			716,045	37.9
	VI	10.189.857	13.4			133.742	7,1		
	VII	36.232.151	47.6			563.574	29,8		
	VIII	3.163.654	4.2			18.729	1,0		
Toplam		76.125.331	100	76.125.331	100	1.889.702	100	1.889.702	100

Tablo 12: Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Arazi Sınıfları

İller	Arazi Kullanma Kabiliyeti Sınıfları (%)								
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	Diğer
Adıyaman	3	7	9	9	-	11	55	4	1
Diyarbakır	9,5	13,5	9,5	13	0,1	15	33,5	5	0,2
Gaziantep*	9,5	16	10	11	-	8,5	44	0,5	0,5
Mardin**	14,5	13,5	9	6	-	16	37,5	3,5	-
Siirt***	2	3	5	6	-	11	64,5	8	0,2
Şanlıurfa	26	12	13	10	-	7	30	1	1

Kaynak: TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, Türkiye Toprak Kaynakları, 2003.

(*Kilis dahil; **Önceki durumu ile Şırnak dahil; *** Batman ve Şırnak dahil)

Değer bakımından araziye tarım açısından değerlendiren Köy Hizmetleri ise, "Arazi Kullanma Kabiliyet Grup ve Sınıflandırmaya göre araziye genel olarak; sürüme uygun araziler (I., II. III. ve IV. Sınıf), sürüme uygun olmayan araziler (V., VI. ve VII.

⁶⁵ İ. Atalay, Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği, İzmir, 2000, s.276.

Sınıf) ve tarıma uygun olmayan araziler (VIII. Sınıf)" olmak üzere üç grup şeklinde sınıflandırmaktadır. Bu sınıflandırmaya göre, çalışma alanımızın yaklaşık 2/3'ünü (% 62,1) "sürüme uygun araziler", 1/3'ünden (% 36,9) fazlasını ise "sürüme uygun olmayan arazi" oluşturmaktadır. Çalışma sahasında "tarıma uygun olmayan arazi" sadece % 1'dir. Bu durum, çalışma alanımızın hem tarımsal alan büyüklüğü hem de tarım topraklarının verimliliği bakımından, büyük bir potansiyel teşkil ettiğini göstermektedir.

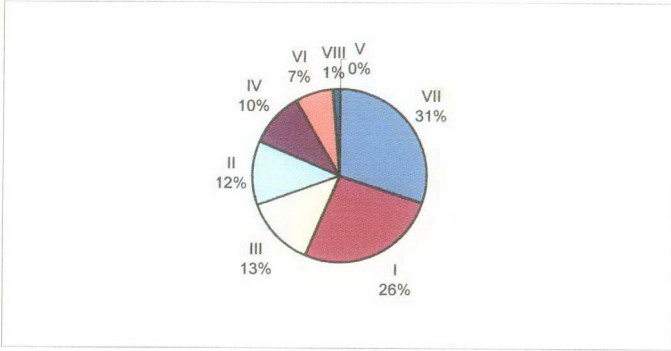
Arazi kullanım yetenek sınıflaması konusunda bir çalışma yapan Cihangir ve arkadaşları, arazi kullanım yetenek sınıflamasını şöyle ele almaktadırlar: "Arazi Kullanım Yetenek Sınıflaması: Toprak işlemesine elverişli arazilerin; sınırlı arazi kullanma intensitesine sahip topraklardan, özel bakım gerektirmeyen çok yoğun kullanıma kadar olan potansiyel verimliliğini ve bunların sınıflandırılmasını belli kurallara göre gruplandırılarak ortaya konmasıdır. İşlemeli tarıma uygun olmayan araziler ise sürekli bitki örtüsünün oluşturulması için gruplandırılır ve kötü amenajman altında oluşabilecek toprak bozunumu hakkında bilgi verir. Arazi kullanım yetenek sınıflaması, tarımsal kullanıma uygunluk derecesi ve mahsuldarlığın devamı için gerekli toprak amenajmanı dikkate alınarak yapılır. Bu değerlendirmede 8 tane "yetenek sınıfı" ve arazi kullanım durumlarına göre 4 ana grup vardır.⁶⁶ Bu gruplar (Tablo 13, Şekil 2) ;

Tablo 13: Şanlıurfa İlinde Arazi Kullanım Yetenek Sınıflarına Göre Arazi Kullanımının Mevcut Durumunun Genel Dağılımı (Ha)

Mevcut Arazi Kullanımı	Mutlak ve Potansiyel Tarım Toprakları				Çayır	Özel Plantasyon Alanları, Mera ve Orman Arazileri		Yerleşim alanları vb.
Arazi Sınıfı	I.	II.	III.	IV	V.	VI	VII.	VIII.
Toplam	500660	225905	245759	194879	265	134811	571604	24666
%	26,4	11,9	12,9	10,3	0,01	7,1	30,1	1,3
Tarım Alanları	495868	214284	209150	123683	265	82329	30234	
Otlak Alanı		10843	35704	70419		49855	533454	
Koruluk Alanı	315					2317	5870	
Yerleşim Alanı	4477	778	905	777		310	2046	
Diğeri								24666

Kaynak: III. GAP ve Sanayi Kongresi, s.45, Diyarbakır, 2003.

⁶⁶ C. Cihangir-D. Poyraz, 2003, a.g.e., s.403-404.

Şekil 2: Şanlıurfa İlinde Arazi Kullanım Yetenek Sınıflarına Göre Dağılımı (Ha)

1. Mutlak ve Potansiyel Tarım Toprakları (I., II., III., IV.)

Bu gruptaki topraklardan özellikle I., II. ve III. arazi kullanım yetenek sınıflarına giren araziler işlemeli tarım dışında, çok zorunlu olmadıkça diğer amaçlarla kesinlikle kullanılmamalıdır. IV. sınıfındaki araziler ise üzerinde ayrıntılı çalışma yapıldıktan sonra veya arazi kullanım planlaması sonrası tarım toprağı olarak, işlemeli tarım veya mera arazisi olarak değerlendirilir. Çalışma alanımızda, mutlak ve potansiyel tarım topraklarının oranı, toplam yüzölçümünün % 61.5'ine (1.167.203 ha) tekabül etmektedir. Ancak, bu gruba giren tarım topraklarının % 10.6'sı (124218 ha) tarım dışı, yani yerleşim ve sanayi alanı, otlak alanı ve koruluk alanı olarak değerlendirilmektedir (Foto 5, Tablo 3).

Foto 5: Harran Ovası'nın kuzeyinde sulu tarım alanları üzerinde Şanlıurfa şehrinin yayılması

Mutlak ve potansiyel tarım topraklarının çalışma alanımızdaki dağılımlarına bakıldığında (Harita 6), yer şekillerin oluşumuna bağlı olarak plato yüzeyindeki düzlüklerde ve güneydeki ovalarda kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan yoğunlukları itibariyle doğu, orta ve batı olmak üzere üç kuşak şeklinde sıralanmaktadır.

I. Doğu Kuşak; Bu kuşak, Fırat nehrinin Hilvan-Siverek ilçeleri arasındaki girintili-çukuntılı alandan başlayarak doğuda, kuzeyden güneye doğru Karacadağ'ın dağlık alanları ile Şanlıurfa-Mardin il sınırı, batıda ise Hilvan, Siverek, Viranşehir ve Ceylanpınar ilçelerinin Şanlıurfa ilçe merkezi ile olan ilçe sınırları arasında uzanan ve güneyde Türkiye-Suriye sınırı ile son bulur. Ayrıca, bu kuşağın Viranşehir ve Ceylanpınar ilçelerinin bulunduğu alanlardaki batı sınırını, aynı zamanda kuzey-güney yönünde uzanan Tektek Platosu oluşturmaktadır. Bu kuşağın çok büyük bir kısmı, çoğunluğu bazaltik topraklarla kaplı olan Siverek-Viranşehir Platosu'nun düzlük alanları oluştururken, güneyde kalan az bir kısmı ise Ceylanpınar ilçe merkezi ve yakın çevresinde yer alan ve aynı isimle anılan Ceylanpınar ovası oluşturmaktadır. Bu geniş tarım alanları, aynı zamanda, ilerde daha geniş anlatılacağı gibi, Harran Ovası'ndan sonra halk sulamaları sonucunda sulamalı tarımın en yoğun yapıldığı ve dolayısıyla pamuk tarımının en çok yapıldığı alandır (Harita 6).

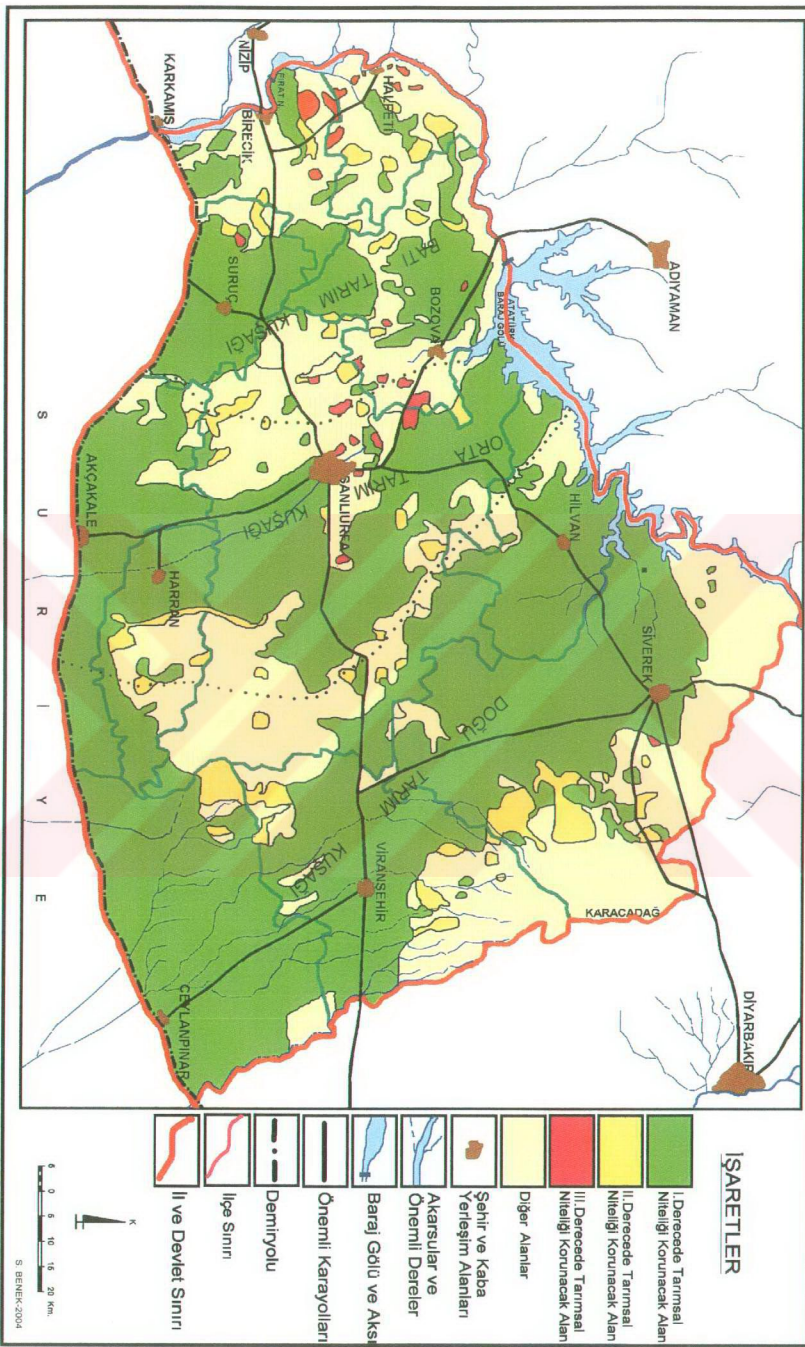
II. Orta Kuşak; Bu kuşağın doğu sınırı, yukarıda da anlatıldığı gibi, doğu kuşağın batı sınırı olan kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda plato yüzeyindeki tepelik alanlar (Tektek Platosu) oluşturmaktadır. Orta kuşağın batı sınırını kuzeyde Bozova-Şanlıurfa merkez ilçe sınırında plato yüzeyindeki tepelik alanlar ile Şanlıurfa'nın batısında kuzey-güney yönünde Tektek Platosu'na paralel uzanan Fatik Platosu oluşturmaktadır. Bu kuşağın güney kısmını oluşturan Harran Ovası, Atatürk Barajı'ndan Şanlıurfa Tüneli'yle getirilen su ile sulanmaktadır. Bu kuşağın Şanlıurfa şehrinin kuzeyinde kalan alanlarda, Hilvan'ın batısında sınırlı bir alan hariç, genelde kuru tarım yaygındır. Kuru tarım şartlarında özellikle fıstık ve bağ bahçeleri dikkat çeker (Harita 6).

III. Batı Kuşak; Bu kuşak, Bozova ilçesi sınırları içinde kalan karstik karakterli Yaylak Ovası ve çevresi ile Suruç ilçesi sınırları içinde yer alan ve aynı isimle anılan alüvyonlu malzeme ile örtülü Suruç Ovası ve bu ovanın kuzeyindeki plato yüzeyinde yer alan düzlükler oluşturmaktadır. Bu kuşakta yer alan Yaylak ve Suruç ovaları ve yakın çevresindeki tarım alanları, diğer kuşaklara nazaran çok sayıda tepe, sırt ve dağlık alanlarla sınırlandırılmaktadır (Harita 6).

Çalışma alanımızda, mutlak ve potansiyel tarım topraklarını bu üç kuşak dışında, vadi tabanı ovası niteliğinde olan Birecik şehrinin kuzeyinde yer alan Altınova ve güneyinde yer alan Mezra ovası ile yer yer plato yüzeyindeki düzlükler oluşturmaktadır. Fırat nehrinin doğu yakasında bulunan bu iki vadi tabanı ovaları, çalışma alanımızda özellikle patlıcan, domates ve biber gibi sebze yetiştiriciliği oldukça gelişmiştir.

HARİTA 6: ŞANLIURFA İLİNDE TARIM ARAZİLERİNİN DERECELİ OLARAK TASNİFİ

2.Çayır Arazisi(V.)

V. arazi yetenek sınıfındaki araziler, eğimsiz bölgelerde ve dolaylı olarak erozyon sorunu bulunmayan; buna karşın drenaj sorununun yoğun olduğu sık sık sel baskınına da uğrayabilen, işlemeli tarıma elverişli olmayan ve çayır arazisi olarak öncelikle değerlendirilebilen toprakları temsil eder. Çalışma alanımızda V. sınıf arazi toprakları yok denecek kadar azdır (265 ha).

3.Özel Plantasyon Alanları, Mera ve Orman Arazileri(VI. ve VII.)

VI. ve VII. Arazi kullanım yetenek sınıflarındaki topraklar, özel plantasyon alanları, mera ve orman bölgeleri olarak kullanılmaktadır. Çalışma alanımızda bu gruba giren arazilerin toplam il yüzölçümünün % 37,2'sını (706415 ha) oluşturmakta olup, söz konusu alanlar çalışma alanımızdaki sırt, tepe ve dağlık alanlardan meydana gelmektedir. Bunlar; çalışma alanımızın kuzey ve kuzeydoğusunda yer alan Karacadağ dağlık alanı, Harran Ovasını Ceylanpınar ve Suruç ovalarından ayıran Tektek ve Fatik Platoları, Suruç Ovası'nın batısında yer alan Arat dağı ile bu dağlık alanların yakın çevresinde yer alan sırt ve tepelik alanlardan oluşmaktadır.

4.VIII. Sınıf Arazileri

VIII. arazi kullanım yetenek sınıfındaki araziler, kültür bitkilerinin yetişmesi ve ağaçlar içinde elverişli değildir. Yaban hayatı, eğlence alanı, yerleşim alanları olarak değerlendirilir. Bu araziler şiddetli erozyona uğramış bölgeler, çıplak kumullar, kazılarak maden çıkarılan yerler, tuzla kaplı alanlar ve bataklık gibi alanlardır. Çalışma alanımızda bu gruba giren arazi toprakları, toplam il yüzölçümünün % 1.3'ünü (24666 ha) oluşturmaktadır. Çalışma alanımızda bu arazilerin büyük bir kısmı, Karacadağ'ın zirvesinde ve yakın çevresinde anakayanın yüzeye çıktığı çıplak araziden oluşmakla beraber, diğer dağlık alanlarda da yer yer çok az da olsa anakayanın çıplak hale geldiği alanlarda bulunmaktadır (Harita 7).

Bu arazi kullanma kabiliyeti sınıflandırmaya göre, çalışma alanımızdaki toprakların % 62,1'i "mutlak ve potansiyel tarım toprakları" ve % 36,9'u ise "özel plantasyon alanları, mera ve orman arazisi" olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

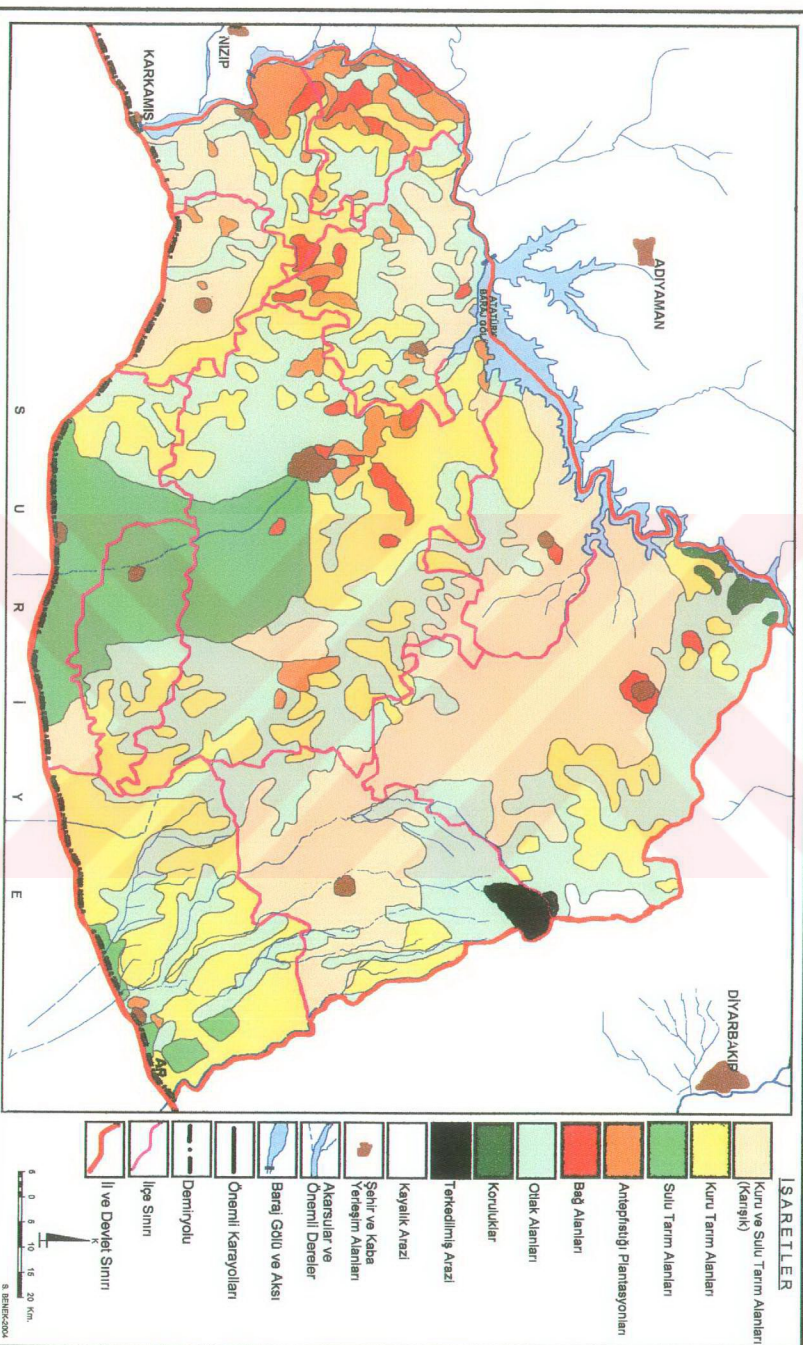
Ancak, çalışma alanımızda arazi kullanma kabiliyeti sınıflarının mevcut kullanım durumlarına bakıldığında, I. sınıfın % 99'u, II. sınıfın % 95'i, III. sınıfın % 85'i, IV. sınıfın % 63,5'i, V. sınıfın hepsi, VI. sınıfın % 61'i ve VII. sınıfın % 5'i tarımda kullanılmaktadır. I. sınıf arazilerin geriye kalanın çoğu yerleşim yeri olarak kullanılmaktadır.⁶⁷

⁶⁷ M.Y. Dizdar, Türkiye'nin Toprak Kaynakları, Ankara, 2003, s.191..

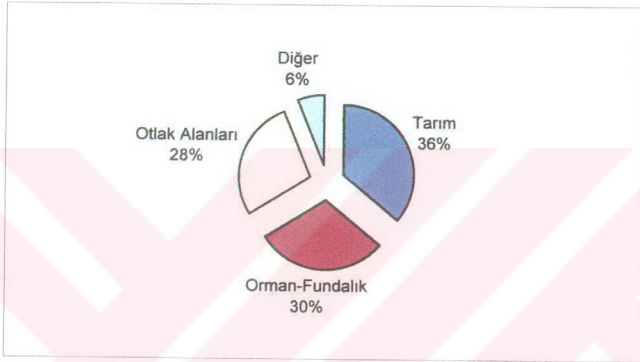
Türkiye'deki arazi bölünüşüne bakıldığından, 2002 yılı itibariyle, % 36'sının tarım, % 29,8'inin orman-fundalık, % 27,6'sının çayır-mera ve % 6,7'sinin ise diğer alanlara ayrıldığı görülmektedir (Tablo 13, Şekil 3). Çalışma alanımızın da içerisinde yer aldığı GAP Bölgesi, arazi bölünüşü bakımından, ülkemiz içerisinde özellikle de tarım açısından önemli bir yere sahiptir. Bölge, ülke yüzölçümünün % 9,7'sini, tarım alanlarının ise % 11,7'sini kaplamaktadır. GAP Bölgesi'nde arazi bölünüşüne bakıldığında, tarımsal faaliyetlere ayrılan oran % 43,6'dır ki, bu oran Türkiye'de tarımsal faaliyetlere ayrılan oranın (% 36) üzerindedir. Bölgede otlak alanlara ayrılan alan % 29,4, orman-fundalık alanlara ayrılan alan % 19,2 ve diğer alanlara ayrılan alan miktarı ise % 7,8'dir (Şekil 4). Bölgede tarım alanlarının fazla olması, birinci derecede yeryüzü şekillerinin bir sonucudur.⁶⁸

68 GAP Bölgesi'nde tarım alanlarının fazla olmasının temelinde, diğer bölgelere göre daha sade bir yer şekline sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

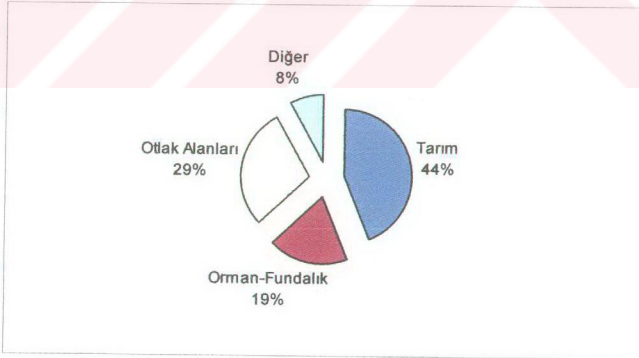
HARİTA 7: ŞANLIURFA İLİ ARAZİ KULLANIM HARİTASI

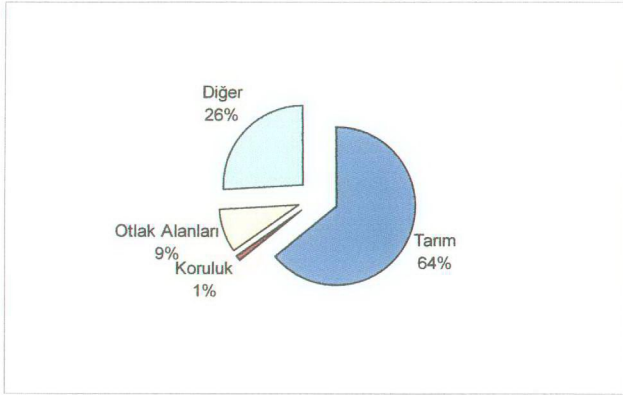
Çalışma alanımızın tarımsal potansiyeli, bölge ve ülkemiz açısından büyük bir öneme sahip olduğunu, arazi bölünüşü ortaya koymaktadır. Şanlıurfa ili, genel arazi bölünüşü içerisinde tarım alanları bakımından hem Türkiye'deki tarım alanları (% 36), hem de GAP Bölgesi'ndeki tarım alanlarına (% 43) göre daha avantajlı bir orana (% 64,1) sahiptir (Şekil 3, 4, 5). Bu büyük potansiyelinden dolayıdır ki, çalışma alanımız GAP içerisinde "tarım üssü" olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca, bölgedeki toplam tarım alanlarının % 36,2'sini, Türkiye'deki tarım alanlarının ise % 4,2'sini barındırmaktadır (Tablo 14).

Şekil 3: Türkiye'de Genel Arazi Bölünüşü (%)

Şekil 4: GAP Bölgesi'nde Genel Arazi Bölünüşü (%)

Şekil 5: Şanlıurfa İlinde Genel Arazi Bölünüşü (%)

Tablo 14: Arazi Varlığı ve Kullanım Durumu

Arazi Dağılımı	Şanlıurfa İli		GAP Bölgesi		Türkiye		Şanlıurfa İlinin GAP İçindeki Payı(%)	Şanlıurfa İlinin Türkiye İçindeki Payı(%)
	Alan(da)	Oran (%)	Alan(da)	Oran (%)	Alan(da)	Oran (%)		
Tarım Alanı	11915860	64,1	32905750	43,6	280593970	36,0	36,2	4,2
Çayır-Mera	1579910	8,5	22144730	29,4	215060280	27,6	7,1	0,7
Orman-Fundalık	156670	0,8	14511850	19,2	232482970	29,8	1,1	0,1
Diğer Araziler	4931560	26,6	5847670	7,8	51314780	6,6	6,7	9,6
Toplam Arazi	18584000	100,0	75410000	100,0	779452000	100,0	84,3	2,4

Kaynak: Şanlıurfa Tarım Master Planı, 2002, s.79.

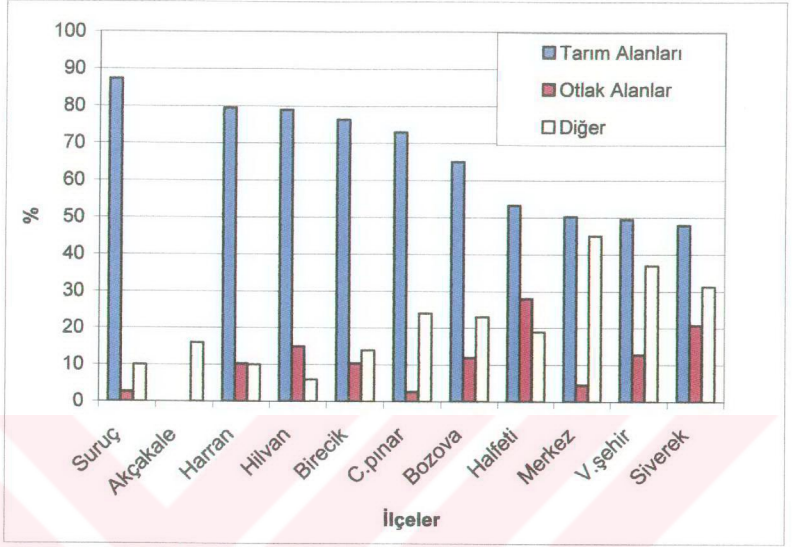
Çalışma alanımızda, Tarım İl Müdürlüğü'nün verilerine göre, ilçeler bazında arazi bölünüşüne bakıldığında, % 90,3 (102256 ha) tarım alanı en fazla olan ilçe Hilvan, % 47,9 (200142 ha) tarım alanı en az olan ilçe ise Siverek'tir. Bu iki ilçe, çalışma alanımızın kuzeyinde yer alan iki komşu ilçedir. Siverek ilçesi, plato yüzeyi ile Karacadağ arasındaki geçiş alanında bulunmaktadır. Bu nedenle de tarım alanlarının yüzölçümü itibarıyla az olması tamamen yer şekillerinin bir sonucudur.

Ancak burada belirtilmesi gereken diğer önemli bir nokta ise, Siverek ilçesi, il bünyesindeki ilçeler arasında en büyük yüzölçümü olan ilçe konumundadır (% 22,3). Bunun yanında Siverek ilçesi, otlak alanları (% 20,8) ve koruluk alanları (2,6) bakımında en fazla alan kaplayan ilçedir (Tablo 15, Şekil 7).

Tablo 15: Şanlıurfa İlinde İlçeler Bazında İlçelerin Yüzölçümlerine Göre Arazi Kullanım Durumu ve Yüzölçüm Oranları (%)

İlçeler	Tarım Alanları		Otlak Alanlar		Koruluk Alanlar		Tarım Alanı (Yerleşim alanı, alanları, ve Alanlar)		Dış su Taşılık Kayalık	İlçelerin toplam yüzölçümü	İlin Yüzölçümü içindeki Payı (%)
	(ha)	%	(ha)	%	(ha)	%	(ha)	%		(ha)	%
Siverek	200.142	47,9	86.965	20,8	10.069	2,4	120.924	28,9		418.100	22,3
Merkez	184.437	50,3	17.000	4,6	3.269	0,9	162.194	44,2		366.900	19,6
V.şehir	112.557	49,5	29.200	12,9	-		85.443	37,6		227.200	12,1
C.pınar	160.649	73,0	5935	2,7	-		53.516	24,3		220.100	11,7
Bozova	90.707	65,1	16.780	12	1.306	0,9	30.507	21,9		139.300	7,4
Hilvan	102.562	78,7	19.477	14,9	232	0,2	8.671	7,6		130.942	7,0
Akçakale	109.317	84,1	19.982		691	1				129.990	6,9
Harran	83.758	79,5	10.828	10,3	-		10.814	10,3		105.400	5,6
Birecik	60.331	76,4	8.200	10,4	100	0,1	10.369	13,1		79.000	4,2
Suruç	64.217	87,4	1990	2,7	-		7.293	9,9		73.500	3,9
Halfeti	34.243	53,3	18.000	28	-		12.057	18,8		64.300	3,4
Toplam	1.202.925	64,1	234.357	12,5	15.667	0,8	423.551	22,6		1.876.500	100,0

Kaynak: Tarım İl Müdürlüğü, 2000.

Şekil 7: Şanlıurfa İlinde İlçeler Bazında Yüzölçümlerine Göre Arazi Kullanım Durumunun Oranları (%)

Sulanması planlanan Aşağı Fırat ovaları ülkemizde halen sulanmakta olan ovaların topraklarından oldukça farklı bir durum arz etmektedirler. Çukurova, Aksu, B. Menderes, K. Menderes, Gediz, Meriç, Sakarya, Bafra, Çarşamba ve Aras ovaları, içlerinden akan ırmakların ürünü genç delta ve ovalar olmalarına karşın GAP alanı ovaları genellikle etraftaki yüksek arazilerden taşınan materyal üzerinde oluşan, çoğunlukla genetik horizonlara sahip nispeten daha yağışlı toprakları içermektedirler. Aluviyal topraklar çok küçük bir alan kaplamaktadır.⁶⁹

Toprak, horizonları oluşmuş veya oluşmamış olsun, karada yaşayan bitkilerin gelişmesi için gerekli olan doğal ortamdır. Herhangi bir yerdeki toprağın özellikleri, iklim ve canlıların, relief şartlarına bağlı olarak ve uzun bir zaman periyodu içinde ana kaya maddesi üzerinde yaptıkları müşterek tesiri neticesinde meydana gelir. Kültür şartları ve insanların toprağı kullanma şekilleri de bu müşterek tesire dahildir.⁷⁰

⁶⁹ İ Akalan, "GAP Alanı Topraklarının Bazı Sorunları", Ankara, 1990, s.44.

⁷⁰ H. Oakes, Türkiye Toprakları, İzmir, 1958, s.35.

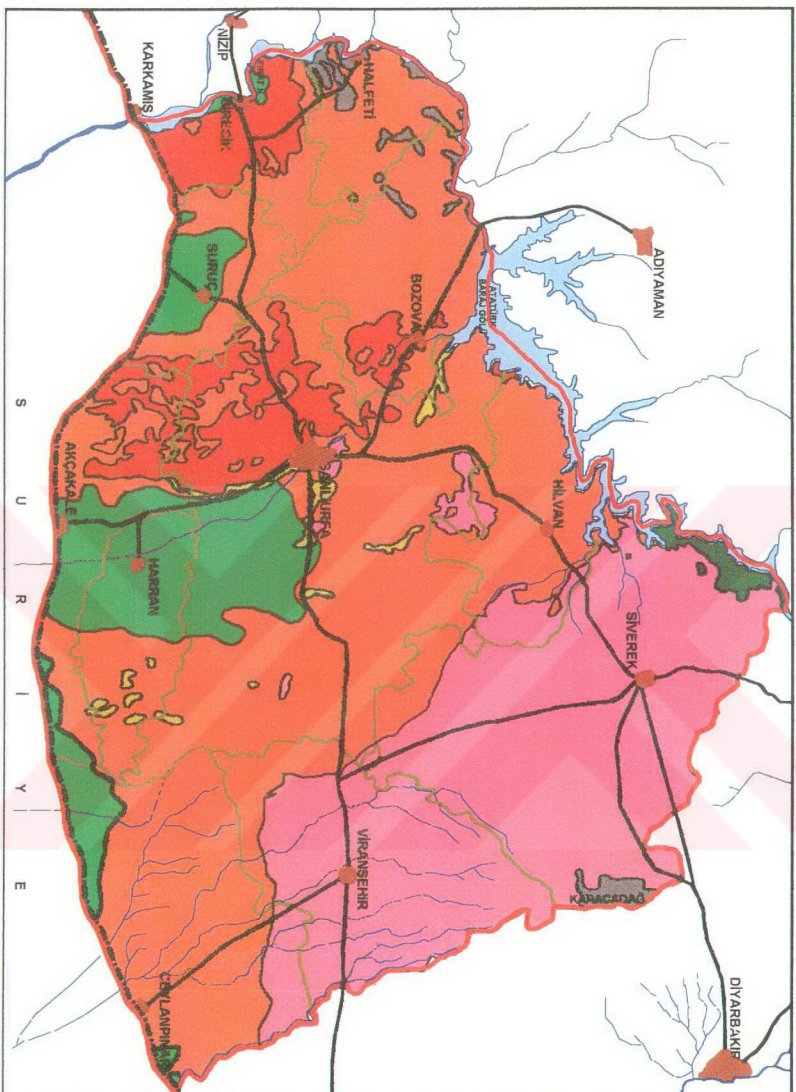
Güneydoğu Anadolu Bölgesi, diğer bölgelerimize göre, tarım toprakları çok az sömürülmüş olan bir toprak varlığına sahiptir. Yoğun tarım yapılan diğer bölgelerde toprak dengeleri bozulmuşken, buralarda bakir, yoğun üretimle zorlanmamış, örneğin taşların toplanması gibi ufak bir yatırım, girdi kullanımında artış ve sulama ile büyük verim artışı sağlayabilecek topraklar vardır. Bölge toprakları Türkiye topraklarının yaklaşık onda birine sahipken, sulama olanaklarının tümüyle hayata geçirilmesiyle, ülkedeki toplam sulama alanlarının da dörtte biri bu bölgede bulunacaktır. Yine yer altı ve yerüstü su potansiyelinin dörtte birinin bu bölgede olması, bölge için uygun ürün deseninin bulunması ve sulama olanaklarının geliştirilmesinin hızlandırılması koşuluyla verim ve üretim artışı sağlayacak ve Türkiye'nin kimi sorunlarını görünür gelecek için hafifletecektir.⁷¹

Kuzeydeki dağlık alan dışında, düzlüklerden oluşan Şanlıurfa ili'nin hakim toprağı 1261564 (% 67,4) ha.'lık alan kaplayan Kırmızımsı Kahverengi topraklardır. Bu topraklar en çok merkez ve daha sonra Ceylanpınar, Viranşehir, Bozova, Hilvan ve diğer ilçelerde yer almaktadır. İkinci grup 423359 (% 22,5)ha.'lık alan kaplayan Bazaltik topraklardır. Bunlar, 314853 ha.'lık alanla en fazla Siverek'te, daha az olarak Viranşehir, Hilvan ve Merkez ilçede ve pek azı Ceylanpınar'da bulunmaktadır. Bunları en çok merkez, Birecik, Akçakale ve Bozova'da bulunan Kahverengi topraklar izlemektedir. Siverek'te görülen Kahverengi Orman topraklarının oranı (% 0.6) çok düşüktür. Bunlar dışında, ilde Kolüvyal topraklar % 0,9 ve alüvyal topraklar ise % 0,4 oranındadır (Tablo 16). Alüvyal toprakların miktarının bu kadar az görünmesinin nedeni, alüvyal kökenli eski toprakların zaman içinde toprak oluşum işlemleri sonucu başka büyük toprak gruplarına dönüşmüş olmalarıdır. Alüvyal topraklar daha çok Birecik'te ve Kolüvyal topraklar ise en çok Merkez'de, daha sonra Harran ve Bozova'da ve daha az miktarlarda diğer ilçelerde görülmektedir.⁷²(Harita 8).

⁷¹ E. Gülcan ve Arkadaşları, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Tarım Teknolojilerindeki Değişimin Üretici Davranışlarına ve Bunun Çevreye Olası Etkileri, Ankara, 2002, s.98-99.

⁷² M.Y. Dizdar, 2003, A.g.e., s.190.

HARİTA 8: ŞANLIURFA İLİ TOPEAK HARİTASI

İSARETLER

- Kızırmızı Kahverengi Topraklar
- Bazaltik Topraklar
- Kahverengi Topraklar
- Alüvyal Topraklar
- Koliyal Topraklar
- Kahverengi Öman Toprakları
- Çıplak Kaya Alanları
- Şehir ve Kasaba Yerleşim Alanları
- Akarsular ve Önemli Dereeler
- Baraj Gölü ve Akışı
- Önemli Karayolları
- Demiryolu
- İlçe Sınırı
- İl ve Devlet Sınırı

Tablo 16: Şanlıurfa İlinde Büyük Toprak Gruplarının İlçelere Dağılışı (Ha)

İlçeler	Büyük Toprak Grubu						Toplam
	Kırmızı Kahverengi Topraklar	Bazaltik Topraklar	Kahverengi Topraklar	Külliye Topraklar	Kahverengi Orman Toprakları	Alüvyal Topraklar	
Merkez	334440	5317	63395	11758	-	-	414910
Siverek	51328	314853	5991	160	11560	-	383892
V.Şehir	138026	75801	-	-	-	-	211827
C.Pınar	179791	780	-	-	-	-	180571
Bozova	130711	-	13862	1384	-	2342	148299
Hilvan	100721	26608	592	113	-	1218	129252
Akçakale	82029	-	20759	343	-	-	103131
Birecik	35843	-	46459	-	-	3357	85659
Harran	83782	-	-	2488	-	-	85670
Suruç	70123	-	3626	-	-	-	73749
Halfeti	54770	-	-	-	-	153	54723
Toplam	1261564	423359	154684	16246	11560	7070	1871683
%	67,4	22,5	8,2	0,9	0,6	0,4	100,0

Kaynak: KHGM, Şanlıurfa İli Arazi Varlığı, 1995, Ankara, s.38.

Çalışma alanımızdaki plato yüzeylerinde farklı toprak türleri bulunmaktadır. Siverek, Hilvan ve Viranşehir çevrelerinde hafif eğimli arazilerde Karacadağ kökenli bazaltik vertisol topraklar, Tektek Platosunun doğusunda, Şanlıurfa'nın kuzeyi, Bozova çevresinde, Atatürk Barajı'nın batı kesimlerinde ve Birecik çevresinde orta derecede eğimli arazilerde kırmızımsı kahverengi topraklar, Şanlıurfa çevresinde, Hilvan-Şanlıurfa arasında, Suruç'un kuzeyi ile Halfeti doğusundaki hafif eğimli arazilerde kırmızımsı kahverengi topraklar, Tektek Platosunda, Suruç-Şanlıurfa arasındaki tepelik alanlarda, Halfeti'nin kuzeyi kesimlerinin tepelik alanlarda litosol özellikle kahverengi topraklar, Atatürk Barajı'nın Bozova yakın kesimlerinde çok eğimli yüzeylerde kahverengi topraklar, Siverek'in batısı ve Hilvan'ın kuzey kesimlerindeki Fırat nehrinin parçalanmış olduğu dağlık alanlarda litosol özellikli kireçsiz kahverengi topraklar plato yüzeyini örtmektedirler.⁷³

Bütün bu bilgilerden sonra, çalışma alanımızda mevcut arazi kullanımının, kullanım amacına ve dağılışı (Harita 7) bakımından değerlendirildiğinde, tarım alanları, otlak alanları, koruluk alanları, terk edilmiş ve kayalık alanlar, su alanları ve yerleşim alanları olmak üzere 6 ana grupta ele alınmaktadır. Buna göre tarım alanlarının dağılışına bakıldığında, en yoğun olarak çöküntü nitelikli Harran, Ceylanpınar ve Suruç ovalarında, Karacadağ kütesinin güneyinde yer alan Hilvan, Siverek ve Viranşehir ilçelerindeki bazaltik karakterli Siverek ve Viranşehir

⁷³ N. Yenmez, Güneydoğu Anadolu Projesi'nde Orta Fırat Bölümü'nün Ziraat Coğrafyası, İstanbul, 2003, s.33.

düzlüklerinde, kalkerli arazilerden oluşan karstik ova karakterli Yaylak ovası ve plato yüzeyindeki diğer düzlüklerde ve Fırat nehri kenarında yer alan vadi tabanı ovası olan Mezra ve Altınova alanları oluşturmaktadır.

Kullanım amacına göre çok geniş bir alan kaplayan tarım alanları da, karışık bir şekilde kuru ve sulu tarım alanları, kuru tarım alanları, sulu tarım alanları, antepfıstığı plantasyonu ve bağ alanları olmak üzere 5 alt başlıkta ele alınarak Harita 8'de gösterilmiştir. Bu tarım alanları içerisinde en fazla alan kaplayan karışık halde kuru ve sulu tarım alanları, Siverek ve Viranşehir platolarındaki tarım alanlarında, Hilvan çevresi, Suruç ve Yaylak ovalarında ve Birecik'in güneyinde yoğunluk kazanmaktadır. Siverek, Hilvan, Bozova ve Birecik ilçelerinin Fırat nehri kenarında yer alan köylerinde, yöre çiftçileri kendi imkanlarıyla kurdukları, yörede "sulama tesisi" ismiyle anılan su pompaları vasıtasıyla Atatürk, Birecik ve Kargamış baraj göletlerinden; söz konusu ilçelerin iç kısımlarında kalan köyleri ile Suruç, Viranşehir, Ceylanpınar ve Şanlıurfa merkez ilçelerindeki bazı köylerinde ise yer altı su kaynaklarından yararlanmak üzere açılan kuyularda sağlanan su ile sulama yapılmaktadır. Tamamiyle sulamalı tarım yöntemi uygulanan tarım alanlarının başında Harran ovası ile kamu tarafından Akçakale şehrinin kuzeybatısında ve Ceylanpınar ilçesinde ise 4 adacık halinde açılan yer altı sulamalarıyla gerçekleştirilmektedir (Harita 7).

Çalışma alanımızda, tarım alanları içerisinde dikkat çeken diğer önemli bir alan da antepfıstığı ile bağ tarım alanlarının bulunduğu alanlardır. Bu alanların en yoğun olduğu yerlerin başında Birecik şehriden başlayan kuzeye doğru Halfeti ilçesini de içine alarak Fırat nehrine kadar giden alan gelmektedir. Bu alanın yanında Şanlıurfa-Gaziantep ve Şanlıurfa-Bozova karayolu boyunca sağlı-solu adacıklar halinde antepfıstığı ve bağ tarım alanları sıralanmaktadır. Ayrıca, Tektek Platosu'nun kuzey doğusunda, Ceylanpınar şehrinin kuzey ve batısında TİGEM'e ait iki adacık halinde ve başta Hilvan olmak üzere Siverek, Viranşehir ve Suruç ilçelerinde hemen hemen her köyde sınırlı sayıda da olsa adacıklar halinde antepfıstığı ve bağ tarım alanlarına rastlamak mümkündür. Burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta ise, bazı tarlalarda antepfıstığı ile üzüm asmaları sıra halinde iç içe iken, bazı bahçelerde antepfıstığı ile asma üzümleri bahçelerinin ayrı ayrı olabilesidir (Foto 6, 7).

Foto 6: Şanlıurfa-Hilvan karayolunun Kabahaydar mevkiinde antepfistığı ile üzüm asmalarının iç içe olduğu bahçelerden bir görünüş

Foto 7: Birecik-Halfeti Platosu üzerinde bir antepfistığı plantasyonu

3.1.ŞANLIURFA İLİNDE HAMMADDE ÜRETİM ALANLARI

3.1.1.TARIM ALANLARI

Tarım, gerekli ve yararlı bitkileri yetiştirmek amacıyla toprak üzerinde yapılan çalışmaların bütünü olup, "Ürün elde etmek amacıyla toprağın işlenmesi ve bakımının yapılması, yetiştirilecek zirai bitkilerin (kültür bitkilerinin) tohumlarının ekilmesi veya fidanlarının dikilmesi, bu bitkilerin yetiştirme dönemlerinde gerekli olan her türlü bakımın ve mücadelenin (sulama, çapalama, budama, gübreleme, ilaçlamanın vb.) yapılması ve yetiştirilmiş ürünlerin hasat edilmesi"⁷⁴ şeklinde tanımlanmaktadır.

Coğrafi bir mekan üzerinde tarım alanlarının geniş veya dar bir alan kaplamasına büyük oranda coğrafi özellikler etkili olmaktadır. "Türkiye'de tarım alanlarının coğrafi dağılışı, doğal çevre özelliklerine bağımlılık gösterir. Tarımsal ürün elde edebilmek için yararlanılan alanların dağılışında, yüzey şekillerinin durumu, iklimin elverişliliği veya elverişsizliği, doğal bitki örtüsü, toprak ve hidrografi şartların etkisi altındadır. Buna bağlı olarak da, yurdumuzdaki tarım alanları, akarsu vadi tabanı ovaları, tektonik ovalar, kıyı ovaları, delta ovaları, karstik ovalar, plato ve aşınım düzlükleri ile eğimi uygun yamaçlarda yer almaktadır."⁷⁵

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin jeolojik yapısı ve oluşumu, çalışma alanımızın coğrafi görünümü, özellikleri ve potansiyeli üzerinde önemli ölçüde etkiler yaratmıştır. Bunun temelinde ise, çalışma alanımızın ve yakın çevresinin tektonik bakımdan şiddetli kırılma ve kıvrımlara fazla uğramamasından dolayı bölge ve özellikle de çalışma alanımız sade ve fazla arızalı olmayan bir topografya özelliği kazanmıştır (Harita 3). Böylece çalışma alanımızda morfolojik birim olarak plato ve ovaların geniş bir alanda yaygınlık göstermesi, tarım alanları açısından önemli bir potansiyel alan oluşturmaktadır.

Çalışma alanımızda, jeolojik durumu itibarıyla üçüncü zaman arazisi hakimdir. Alt ve üst tersiyerin muhtelif formasyonlarını münferiden veya birbirlerine karışmış halde ihtiva eden üçüncü zaman arazisi hakim yer yer volkanik alanlar ve alüvyonlarla örtülmüş bulunmaktadır.⁷⁶ Kuzey ve doğu kısmında bilhassa Viranşehir ve Siverek ilçeleri arazileri Karacadağ volkanik kütesinin çıkarmış olduğu bazalt

⁷⁴ A. Özçağlar, 2000, A.g.e., s. 123.

⁷⁵ A. Özçağlar, 1988, A.g.e., s.131.

⁷⁶ M. Özbebek, Urfa'da Nüfus Hareketleri, Ankara, 1969, s.9.

lavlarıyla örtülmüştür.⁷⁷ Araştırma alanımızın güneyinde yer alan Suruç, Harran ve Ceylanpınar ovalarında ise alüvyonlu araziler hakimdir (Harita 8).

Çalışma alanımızda oluşan morfolojik birimler, bölgede yaşanan jeolojik ve tektonik oluşumların izlerini taşımaktadır. Bu morfolojik birimlerin fiziki görünümü, beşeri ve ekonomik hayatın şekillenmesinde ve önem kazanmasında önemli rol oynamıştır. Nitekim, çalışma alanımızda tarımsal faaliyetler, morfolojik birim olarak en çok ovalarda (çöküntü, karstik ve vadi tabanı ovaları) ve plato yüzeyindeki düzlüklerde (karstik ve bazaltik düzlükler) yapılmaktadır (Harita 3, 5, 6, 7). Bu çerçeveden hareketle, çalışma alanımızda oluşumları ve yüzeyde yer alan malzemeleri itibarıyla tarımsal faaliyetlerin yoğun bir şekilde yapıldığı ova ve düzlükleri dörde ayırmak mümkündür. Bunlar;

- 1.Çöküntü Ovaları,
- 2.Karstik Ova ve Düzlükler,
- 3.Vadi Tabanı Ovaları
- 4.Bazaltik Düzlüklerdir.

1.Çöküntü Ovaları

Bu ovalar, çalışma alanımızın güneyinde adeta birer körfez şeklinde platoya sokulan doğudan batıya doğru Ceylanpınar, Harran ve Suruç Ovalarıdır (Harita 3). Çalışma alanımızın jeolojik oluşumu II. Jeolojik zamana kadar uzanmaktadır. Özellikle Miosen ve sonrasında meydana gelen tektonik olaylar sonucunda kuzey-güney doğrultusunda kırılmalar meydana gelmiştir. Bu kırılmalarla birlikte Harran Ovası'nın doğusunda ve batısında horstlar oluşurken, faylanmanın olduğu ova tabanında ise grabenler meydana gelmiştir. Çalışma alanımızda, Pliyosenden Kuaternerin başına kadar devam eden bu tektonik çökme ve kırılmalar sonucunda güneyde oluşan horst ve grabenler dışında, kuzeyde Karacadağ yöresinde ise volkanik püskürmeler gerçekleşmiştir (Harita 5). Ayrıca, Harran Ovası'nın kuzeydoğusunda yer alan Karaali köyünde bulunan jeotermal kaynaklar, bu alanların tektonik çökme ve kırılmalar sonucunda oluştuğunu gösteren bir başka somut delildir. Karaali'deki bu jeotermal kaynak, özel idare ve özel sektör tarafından yapılan kaplıca ve seralarda kullanılarak değerlendirilmektedir. Buradaki seralar, modern şartlarda bir seranın sahip olması gereken tüm şartlara sahip olup, burada üretilen domates, biber, salatalık, çiçek vb. ürünlerin büyük bir kısmı ihraç edilmektedir. Bu konu ileride daha detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

⁷⁷ A. Ardel, "Güneydoğu Anadolu'da Coğrafi Müşahadeler", İstanbul, 1961, s.140.

Yurdumuzdaki pek çok «alüvyal dolgulu çöküntü ovaları» ile, bugün, yükselmiş veya yüksekte kalmış horst niteliği taşıyan dağlarımızın hemen hepsi, Neojen ve Kuaterner esnasındaki kırıcı tektoniğin sonucunda oluşmuşlardır.⁷⁸ Miosen esnasında Harran Ovası'na denizel bir ortam hakimdi. Ancak Miosenin sonlarına doğru kuzeybatıdan gelen şaryaj ve bindirme kuşakları ile güneyde yer alan Arap Platformu arasında sıkışması sonucunda, bölgedeki kırıkların aksine kuzey-güney uzanımlı Tektek (doğuda) ve Fatik (batıda) horstları oluşurken, çöküntü alanında ise Harran ve Akçakale grabenleri oluşmuştur (Harita 5).

Akçakale grabeni, Güneydoğu Anadolu'da Miosen ve sonrasında oluşan şiddetli tektonizmanın son ürünlerinden birisidir. Bölgenin kuzeyindeki şaryaj ve bindirme kuşaklarını oluşturan kompresif tektonik etkenlerin doğal bir sonucu olarak bölgenin güneyinde ekstansif tektonizma gelişmiş ve birden fazla graben oluşumunu sağlamıştır. Bunların en gelişmiş olanı Akçakale grabenidir (Suruç ve Ceylanpınar grabeni gibi). Kompresif hareketlerin birincil ürünlerinin genelde D-B uzanımlı olmasına karşın, bu grabeni oluşturan fay sistemleri ve yapı eksenleri yaklaşık K-G uzanımlıdır.⁷⁹ Bu faylanmalar sonucunda, çalışma alanımızın güneyinde oluşmuş olan Harran, Suruç ve Ceylanpınar grabenleri, daha sonraki dönemlerde dış kuvvetlerin etkisiyle çevredeki yüksek alanlardan toprakların aşınarak, taşınması ile bugünkü alüvyon karakterli verimli ovalar meydana gelmiştir. Eğim değerleri % 0-6 arasında olan bu ovalar, çeşitli yükseltilerdeki tepe ve sırtlarla birbirinden ayrılmaktadır. Bu ovalarda genellikle kırmızı kahverengi topraklar hakimdir.

Çalışma alanımızda tarımsal faaliyetler açısından Harran Ovası, günümüzde, en önemli sulamalı tarım alanıdır. Harran ovası gerek kapladığı alan ve gerekse toprak verimliliği açısından hem Şanlıurfa'nın, hem Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin ve hem de Türkiye'nin en önemli tarımsal alanlarından birisidir. Kuzeyi (Germüş Platosu 800 m.), doğusu (Tektek Platosu 801 m.) ve batısı (Fatik Platosu 800 m.) dağlarla çevrili olup, güneyinde ise Türkiye-Suriye sınırı yer almaktadır. Bu sınırlar içerisinde Harran Ovası'nın en geniş yeri güneyde 60 km., en dar yeri ortada Tektek Platosu ile Fatik Platosu arasında 30 km., uzunluğu ise kuzey-güney istikametinde 65 km.'dir. Bu sınırlar içinde kalan ova 200506 ha. olup, ova rakımı ise 360-500 m. arasında değişmekle beraber arazinin ekseriyetinde ortalama 400 m.'dir.⁸⁰

Çalışma alanımızın güneyinde sıralanan üçüncü önemli ova ise, Suruç ovasıdır. Devlet Su İşleri (1970) tarafından yapılan hidrojeolojik çalışmalarında,

⁷⁸ M. Ardos, Türkiye Kuaterner Jeomorfolojisi, Ankara, 1992, s.99.

⁷⁹ TPAO, "Akçakale Grabeni'nin Yapısal Stratigrafik Özellikleri ve Petrol Potansiyeli", Ankara, 1987, s.31.

⁸⁰ DSİ, Urfa-Harran Ovası Planlama Arazi Tasnifi Raporu, Ankara, 1968, s.1.

Suruç ovasının genç jeolojik formasyonlarından oluştuğu belirtilmektedir.⁸¹ Suruç ovası, yeni alüvyal topraklarla örtülü olup, yüzölçümü ortalama 710 km²'dir. Harran ovası gibi kırmızı renklidir. Toprak kalınlığı 50-100 cm. arasında değişmektedir. Verimli toprak tabakasının altında yer yer eosen kalkerlerine rastlanılmaktadır.⁸²

Suruç ovasının doğusunda Fatik Platosu, kuzeyde Karahöyük ile Mağara tepeleriyle, batıda Karadağ ve güneyde ise, Harran ve Ceylanpınar ovalarında olduğu gibi Türkiye-Suriye sınırı ile çevrilidir. Bu ovanın bir kısmı Ceylanpınar ovası gibi Suriye tarafından kalmaktadır. Çalışma alanımızda özel sektör tarafından yeraltı sularından faydalanılarak ilk sulamaların yapıldığı alanların başında burası gelmektedir. Ovanın kuzeyinde geniş bir platonun yer alması ve bu platodan ovaya doğru (kuzeyden güneye) eğimin azalmasına bağlı olarak yeraltı su kaynakları bakımından zengin bir durum arz etmektedir. Bu durumu fark eden Suruçlu çiftçiler, 1960'lı yıllardan itibaren kuyular açarak sulu tarıma geçmişler ve pamuk bitkisini ekmeye başlamışlardır (Foto 8).

Foto 8: Suruç Ovası'nda yer altı suları ile ekilen pamuk tarımında bir görünüş

Çalışma alanımızda yer alan diğer önemli bir ova ise Ceylanpınar ovasıdır. Ceylanpınar ovası kırmızı kahve renkli ve ağır bünyeli topraklarla kaplı olup, kireççe zengindir. Ovada erozyon ve taşlılık sorunu yoktur. Arazi sulamaya elverişli ve genel eğim % 0-2 arasındadır.⁸³ Şanlıurfa ilinin güneydoğusunda yer Ceylanpınar ovası, batıda Tektek Platosu, kuzeyinde Viranşehir platosundaki tepelerle, doğusunda

⁸¹ DSİ, Suruç Ovası Hidrojeolojik Etüt Raporu, Ankara, 1970.

⁸² Tarım ve Köyşleri Bakanlığı (TKB), Şanlıurfa Tarım Master Planı, Şanlıurfa, 2002, s.35.

⁸³ TKB, 2002, A.g.e., s.35.

Kızıltepe ovası ile güneyde ise Suriye'deki Abdülaziz dağları arasında yer almakta olup, çok az rölyeflidir. Bir kısmı Suriye tarafında kalan Ceylanpınar ovasının Türkiye'de kalan kısmı, Şanlıurfa-Mardin il sınırı ile Türkiye-Suriye sınırının kesiştiği alanda yer alır. Ceylanpınar ovasının bulunduğu bu alanda Ceylanpınar ilçe merkezi ve bağlı köyler yer alır. Buradaki yerleşmelere ait tarımsal alanların büyük bir kısmı sulanmaktadır. Büyük ve Küçük Cırcıp dereleri, ovanın en önemli su kaynaklarını oluşturmaktadır. Ceylanpınar ovası, DSI ve Köy Hizmetleri tarafından 1970'li yıllarda açılan kuyularla yer altı su kaynaklarında faydalanılarak sulamalı tarımın yapıldığı ilk kamu sulama alanlarından birisidir.

2.Karstik Ova ve Düzlükler

Suruç Ovası ile Harran Ovasını birbirinden ayıran Fatik Platosu, Harran Ovası ile Ceylanpınar ovasını birbirinde ayıran Tektek Platosu kuzeyde Urfa Platosu ile kesişirler. Suruç ilçe merkezinin kuzeyinde-Şanlıurfa Merkez ilçesinde (uç platonun kesişti noktada) ve Viranşehir ilçe merkezinin güneyinde geçecek şekilde çekilecek bir hattın kuzeyi, genel olarak Urfa platosu ve bu plato üzerinde yer yer tarımsal faaliyetlerin yoğunlaştığı düzlükler ile tarımın kesintiye uğradığı tepelikler ve dağlık alanlar yer alır (Harita 3). Bu alanın batı ve kuzeybatı sınırını Fırat nehri, kuzeydoğu ve doğu sınırını ise Karacadağ ve bu dağın etrafındaki yükseltiler sınırlandırmaktadır. Urfa platosunun batı ve kuzeybatı genellikle kalkerli araziler, kuzey ve doğusunda ise bazaltik karakterli araziler hakimdir.

Çalışma alanımızda, genel olarak sade ve kalkerli bir yapı niteliğinde olan bu plato alanları, yer yer tepelik alanları nedeniyle arızalı bir görünüm kazanmaktadır. Ayrıca, bu genel durumun yanında temelde Miyosen kalkerleri yer yer bazaltik lavlarla yer yer de Kuaterner'e ait alüvyonlarla örtülü durumdadır.

Plato yüzeyinde Hilvan çevresi, Siverek-Viranşehir arası, Suruç'un kuzeyi ile Halfeti'nin doğusu genellikle hafif eğimli bir arazi özelliği, Hilvan-Bozova arası, Şanlıurfa'nın doğusundaki Tektek Platosu, Bozova'nın güneyi, Şanlıurfa-Suruç arası ile Birecik-Halfeti arası ise tepelik alanlar niteliğindedir.

Urfa platosunun batısında geniş bir kalker arazi uzandığından dolayı bu alanda karstik bir topografya yer almaktadır. Bu karstik topografyada kalkerlerin erimesi sonucunda çok sayıda mağaralar, polyeler, dolinler vb. çukurluklar ve düzlükler oluşmuştur. Bu çukurlukların bazıları öyle gelişmiştir ki, bugün bir ova niteliği kazanmıştır. Buna en güzel örnek de, Fırat nehrinin doğusunda Bozova ilçesinin sınırları içinde yer alan karstik karakterli Yaylak Ovasıdır (Foto 1). Çok

geniş bir alan kaplayan bu kalkerli arazilerden benzer irili ufaklı çok sayıda düzlüklere rastlanır (Foto 8).

Karstik şekillerin olduğu bu alanın Şanlıurfa Merkez İlçeden Bozova ilçe merkezine doğru, yani güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda birbirini takip eden çok sayıda geniş düzlükler bulunmakta ve bu alanda yoğun tarımsal faaliyetleri yapılmaktadır. Bu alanda yapılan tarımsal faaliyetler içinde Bağ ve Fıstık alanları dikkat çeker.

3.Vadi Tabanı Ovaları

Tarımsal faaliyetler için önemli bir morfolojik birim de vadi tabanı ovalarıdır. Fırat nehrinin vadi tabanında Birecik'in kuzeyinde (Altınova) ve güneyinde (Mezra Ovası) oldukça geniş bir saha konglomeralar, kumlar, killer ve limonlardan meydana gelmiş kalın bir alüvyon alan bulunmaktadır. Buralardaki alüvyonlar, özellikle yağmurlu mevsimlerde (Kış, ilkbahar) Fırat nehrinin suları tarafından kuzeyden ve kısmen de platodan bu vadi tabanı ovasına akan geçici dereler tarafından getirilmiştir. Buralarda daha çok biber, domates, patlıcan, salatalık ve diğer sebze tarımı yaygın bir şekilde yapılmaktadır (Foto 9).

Foto 9: Birecik'in güneyinde bulunan Mezra Ovası'nda sebze-meyve tarımının yoğunlukta olduğunu gösteren bir fotoğraf

4.Bazaltik Düzlükler

Şanlıurfa merkez ilçeden doğu ve kuzeydoğuya doğru gidildikçe, özellikle de Hilvan ve Viranşehir ilçelerinden itibaren bazaltik topraklar kendini göstermeye başlar. Karcadağ'ın yamaçlarına doğru gidildikçe bazaltik karakterli toprakları adeta örten siyah taş ve molozlarla kaplı taşlık alanlar yaygınlaşır. Son yıllarda bu taşlık

alanlardan taşlar temizlenerek tarıma açılmıştır. Verimli topraklara sahip olan bu alanlarda, aynı zamanda yer altı su seviyesinin de yüksek olması nedeniyle, sulama amaçlı çok sayıda kuyu açılmıştır. Bu kuyular sonucunda, ileride de değinileceği gibi, önemli bir tarım alanı sulamaya açılmıştır (Harita 7). Çalışma alanımızın genelinde olduğu gibi, burada da en yaygın ürün pamuktur. Bu durumun en önemli göstergesi ise Tarım İl Müdürlüğü'nün verilerine göre pamuk tarımının en yaygın yapıldığı ilçelerden birisinin de Viranşehir ilçesinin olmasıdır.

Morfolojik birimler tarım alanlarının dağılışı üzerinde etkili olurken, yine morfolojik birimlerle de ilişkisi olan toprak ve toprak yapısı da yetiştirilen bitkilerin verimlilik durumu üzerinde etkili olmaktadır. Bu durumu, çalışma alanımızda da görmek mümkündür. Tarımsal faaliyetleri etkileyen toprak özelliklerini irdelemek, çalışmamız açısından ayrı bir önem arz etmektedir.

"Toprak, dünyadaki kara satırlarının dış kısmını birkaç mm ile birkaç metre derinlikte saran, organik veya inorganik maddelerin karışımından oluşan, belirli oranlarda hava ve su bulunduran, içinde ve üzerinde canlı bir ortamı barındıran, bitkilere durak yeri ve besin kaynağı sağlayan ayrılmış bir zondur"⁸⁴. "Toprağın teşekkülünde iklim, yerli kaya, bitki örtüsü, hidrografi ve zaman gibi amillerin önemi çok çeşitli özellikler arz eder."⁸⁵

Karacadağ'dan başlayarak batıda Fırat vadisine, güneybatıdan Hilvan'a, güneyde Viranşehir'e kadar uzanan kesim Karacadağ volkanından çıkmış bazaltlı lavlarının yayılma alanıdır. Şanlıurfa ilinin batı yöresinin büyük bir bölümü altta tebeşir devri ve üstte miyosen devri kayaların da kapsayan eosen arazisinden meydana gelen ve yapısında kireç taşının çok olduğu alanlardır. Ayrıca, buralarda açık renkli kireç tozlarının meydana getirdiği rölyef üzerinde serpilmiş koyu renkli bazalt lavlarına da rastlanır.⁸⁶ Plato yüzeyinde bazaltik alanlar dışında genellikle kalkerli araziler hakim olurken, güneyde yer alan çöküntü ovalarında ise alüvyal araziler hakimdir (Harita 5).

Harran Ovasını doğu, batı ve kuzeyden çevreleyen Tektek, Fatik ve Urfa Platolarından gelen çamur akıntılarının oluşturduğu toprak seriler bulunmaktadır. Bu çamur akıntılarının oluşturduğu toprak serileri genelde ovanın kuzey kısmında yer almaktadır. Ovanın güneyinde ise; üst toprak kahverengi alt toprak sarımsı

⁸⁴ İ. Atalay, Toprak Coğrafyası, İzmir, 1989, s.6.

⁸⁵ S. Göney, Türkiye Ziraatinin Genel Esasları, İstanbul, 1987, s.47.

⁸⁶ İ. Dağdeviren-H. Ferhatoglu, 1987, A.g.e., s.5.

kırmızıdır. Yukarıdan aşağıya ve seyrek kireç benekleri görülür. En alt katmanda yoğun orta büyüklükte jips kristallerine rastlanmıştır. Tüm profil çok kireçlidir.⁸⁷

Harran Ovası'nda yapılan ayrıntılı toprak araştırmasında hem toprak birlikleri hem de büyük toprak ve hatta alt toprak grupları ile arazinin ana jeomorfolojik birimleri arasında sıkı bir ilişki ve uygunluğun bulunduğu görülmektedir. Ova dahilindeki belli başlı morfolojik birimler büyük toprak gruplarına tekabül etmektedir. Şöyle ki, dağlık alanlarda aşınmaya uğrayan kesimlerde ve koluviyal depolar üzerinde Entisol, hafif engebeli, düz alanlarda bölgenin iklim şartlarına göre Ardisol ordosuna ait topraklar, ağır bünyeli olan eski göl depoları üzerinde de vertisol'ler gelişme göstermiştir.⁸⁸

Ova topraklarının profil yönünden zonal topraklar olması, tarımsal potansiyeli açısından önemli olduğunu göstermektedir. Çünkü, zonal topraklar, iyi gelişmiş profil özelliğine sahip olup, bu takımda bulunan topraklar, toprağı oluşturan aktif iklim ve vejetasyon şartlarına göre oluşmuş topraklardır.⁸⁹ "Bu topraklar, ortalama iklim, ana madde ve relief şartları altında teşekkül eder."⁹⁰

Çalışma alanımızda, GAP çerçevesinde sulamaya açılan/açılacak 766 bin ha.'lık alanın sulamasında kullanılan/kullanılacak baraj suyunun kalitesi C₂S₁ olup sulama suyu olarak idealdir.⁹¹

Toprağı verimli kılan diğer önemli bir etken ise tarımsal faaliyetlerin yapıldığı arazilerin derinlik durumudur. Toprak derinliği genellikle, köklerin kolayca nüfuz edebildiği ve bitkilerin su ve besin maddelerinden yararlanabildiği derinliği ifade etmektedir. Derin, iyi drene olan ve arzulanen tekstür ve yapıya sahip topraklar çoğu ürünlerin yetiştirilmesine elverişlidir. Toprak derinliği ile besin ve su tutma kapasitesi sıklıkla, özellikle yaz bitkilerinde, ürün verimini tayin eder.⁹²

Bu bağlamda, ülkemiz topraklarının % 14.2' sini oluşturan 11.108.114 ha'lık bölümü 90 cm. den derindir; geriye kalan % 85.8' in % 11.9' unu oluşturan 9.299.614 ha'lık bölümü orta derin (50-90 cm), % 30.5' ini oluşturan 23.699.973 ha'lık bölümü sıg (20-50 cm.) ve % 37.2 sini oluşturan 28.908.455 ha'lık bölümü ise çok sıg (< 20 cm) toprak sınıfına girmektedir.⁹³ Toprak derinliği bakımından Şanlıurfa ili topraklarına bakıldığında; 90 cm. ve üzeri derinliğe sahip toprakların

⁸⁷ U. DİNÇ ve Arkadaşları, Güneydoğu Anadolu Toprakları, I. Harran Ovası, 1988, Ankara, s.121-232.

⁸⁸ İ. Atalay, 1989, A.g.e., s.331.

⁸⁹ İ. Atalay, Türkiye Jeomorfolojisine Giriş, İzmir, 1982, s.196.

⁹⁰ H. Oakes, 1958, A.g.e., s.42.

⁹¹ GAP-BKİ, Şanlıurfa-Harran Ovaları I. Aşama Sulamasına Ait 1995 Yılı Uygulamalarının Değerlendirilmesi, Ankara, 1996, s.13.

⁹² M.Y. Dizdar, 2003, A.g.e., s.6.

⁹³ İ. Akalan, "Türkiye'nin toprak Kaynakları, Bunların Sorunları ve Çözüm Yolları", Ankara, 1992, s.2.

oranı % 23, 50-90 cm. arasında derinliğe sahip alanların oranı % 21, 20-50 cm. arasında derinliğe sahip toprakların oranı % 24 ve 0-20 cm. arasında derinliğe sahip toprakların oranı ise % 33'tür. Şanlıurfa ilindeki toprakların derinlik durumu, Türkiye toprak derinliği ortalamasına benzer bir durum arz ederken, bölge illerine göre ise daha iyi durumdadır (Tablo 17).

Ancak, çalışma alanımızın her tarafından toprak derinliği aynı değildir. Örneğin toprak derinliği açısından Harran Ovasına bakıldığında, 155.291(%77,5'i) hektarında toprak derinliği 150 cm veya daha derin, 27.325 (% 13.6 sı) hektarında 60-150 cm arasında ana kaya, 9726 (% 4.9 u) hektarında ise 30-60 cm arasında taş ve çakıl ile toprak gövdesi sınırlıdır. Ovanın iç kısımlarında 1982 (% 1' i) ha arazide 0.50-0.30 cm arasında, 5959 (% 3' ü) ha arazide 0.3 cm/saat ten az geçirgenlik mevcuttur.⁹⁴ Bu durum, Ovanın genel olarak toprak derinliği bakımından elverişli topraklara sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Tarımsal faaliyetleri etkileyen faktörlerden birisi de tarımın yapıldığı alanın eğim durumudur. Toprak eğimi toprak yüzeyinin eğikliğidir. Toprak eğimi genellikle el nivosu ile ölçülür ve yüzde olarak ifade edilir. Arazi topografyası yüzey akışı ve erozyon potansiyeli, sulama yöntemi, toprak ve suyu muhafaza için gerekli yönetim uygulamalarını büyük ölçüde belirler. Çok eğimli arazi daha fazla yönetim, emek ve ekipman harcamalarını gerektirir.⁹⁵

"Eğimin artması ve toprak tabakasının kalınlığını kaybetmesi, yağışlardan elde edilen suyun önemli kısmının eğim fazlalığı nedeniyle akıp gitmesi, toprağa geçen suyun ise yeterli derecede olmaması, bu ortamda bitki örtüsünün karakterini değiştirir. Yer yer görülen ağaç veya ağaçcıklarla beraber daha az eğimli sahalarda görülen zengin bitki örtüsü, bu faktörlere bağlı olarak fakirleşir ve dolayısıyla çalı tipi bir vejetasyon ortaya çıkar. Böylece eğim faktörü kuraklığa yön vermekle kserofit karakterli bir bitki topluluğunu meydana getirir. Şüphesiz bu özelliklere sahip bir yerde beşeri faaliyetlerde daha güç şartlar içinde kalırlar. Böylece ziraat faaliyetleri daha kısıtlanmış olur."⁹⁶

Şanlıurfa ili topraklarından eğim, tarımsal faaliyetler için ciddi bir sorun teşkil etmemektedir. Toprakların yaklaşık 1/3'ü (% 32'si) "düz ve düze yakın" topraklar oluştururken, yaklaşık 1/4'ü (% 23) ise "hafif" eğimli topraklardan oluşmaktadır (Tablo 2). Bu durumda Şanlıurfa ilindeki toprakların yarısından fazlası (% 55) düz, düze

⁹⁴ DSİ, 1968, a.g.e., s.2.

⁹⁵ M.Y. Dizdar, 2003, A.g.e., s.8-9.

⁹⁶ N. Tunçbilek, Türkiye Eğim Haritası Raporu, İstanbul, 1969, s.6.

yakın ve hafif eğimli olduğunu göstermekte, bu da tarımsal faaliyetlerin, bir anlamda, daha az emek ve ekipman harcaması gerektirdiğini göstermektedir.

Çalışma alanımız, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan iller içerisinde toprak derinliği ve eğim durumu açısından en iyi il konumundadır. Bu durumun ortaya çıkmasında yer şekillerin büyük bir etkisi vardır (Tablo 17).

Tablo 17: Güneydoğu Anadolu Bölgesi Topraklarının Derinlik ve Eğim Durumu

İller	Derinlik (toprakların %'si)				Eğim (toprakların %'si)					
	Derin-Çok Derin(90-+ cm)	Orta Derin (50-90 cm)	Sığ(20-50 cm)	Çok Sığ(0-20 cm)	Düz-Düze Yakın(0-2)	Hafif(2-6)	Orta(6-12)	Dik(12-20)	Çok Dik(20-30)	Sarp-Çok Sarp(30-+)
Adıyaman	11	14	22	53	4	10	17	21	24	24
Diyarbakır	15	15	25	45	17	18	28,5	19,5	16	0,5
Gaziantep	17	15	22,5	45	11	24	24	21	11	9
Mardin	17,7	16	19,7	46,7	21	19	26	16,5	15,5	1,5
Siirt	4,5	5,5	21	69	6,5	4,5	14,5	19,5	46,5	8,5
Şanlıurfa	23	21	24	33	32	23	23	7	6	0,7

Kaynak: TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, Türkiye Toprak Kaynakları, 2003.

Şanlıurfa ilinde amacına uygun kullanılan tarım alanlarında su erozyonu sorunu bulunmamaktadır. Ancak, daha öncede de belirtildiği gibi, çalışma alanımızda tarım alanlarına açılan VI. ve VII. Sınıf arazilerin (112554 ha) eğime bağlı olarak su erozyonu sorunu bulunmaktadır. Bu alanlar, daha çok plato yüzeyinde yer alan düzlük alanlardan tepelik alanlara geçiş alanlarında yer almaktadır.

Tunçdilek, "Türkiye'de Relief Şekilleri ve Arazi Kullanımı" çalışmasında, Türkiye'nin yarısından fazlasının dik eğimli, arızalı, çok arızalı olmasına rağmen, az eğimli sahaların yer yer büyükçe alanları kaplayacak kadar genişlediği bölüm ya da yöreler de vardır. Bu yörelerden birisi de Urfa yöresidir. Urfa yöresinde tüm eğimler

% 50-200 arasında kalmakla beraber, genellikle orta, az ve pek az eğimli alanlardan meydana gelmektedir.⁹⁷

Çalışma alanımızdaki tarım alanlarının sorunlarından birisi de, özellikle bazaltik lav alanlarında, taşlılık sorunudur. Bu taşlık alanlarda, tarım alanlarına uygun olmasına rağmen taşlılık nedeniyle tarım yapılamamaktadır. GAP süreci ile birlikte taşlık alanların bir kısmı, taşlardan temizlenerek tarıma açılmıştır. Ancak, halen taşlık alanlar mevcuttur. Sahada yaptığımız gözlem ve incelemeler sonucunda özellikle volkanik malzemenin kapladığı alanlarda, taşlılık sorunu çok ileri safhadadır. Bu alanların başında Siverek, Viranşehir ve Hilvan ilçeleri gelmektedir. Bu konuda yapılan bir çalışmada, Şanlıurfa ilinin 1/3'ünde (% 33) taşlılık sorunu olduğu saptanmıştır (Tablo 18, Foto 10).

Tablo 18: Güneydoğu Anadolu Bölgesi Topraklarının Problemleri

İller	Su Erozyonu (toprakların %'si)				Taşlılık	Kayalılık	Yaşlılık	Çoraklık	
	Hiç veya Hafif	Orta	Şiddetli	Çok Şiddetli					(toprakların %'si)
Adıyaman	9	21	46	24	36	15	0,2	-	
Diyarbakır	21	23	25	31	27	5	-	-	
Gaziantep*	11	32	31	26	21,5	10	0,15	-	
Mardin**	25	18,5	33,5	23	42,5	0,25	0,1	-	
Siirt***	5	10	27	58	33,3	1,6	-	-	
Şanlıurfa	35	30	20	14	33	4	-	-	

Kaynak: TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, Türkiye Toprak Kaynakları, 2003.
(*Kilis dahil; **Önceki durumu ile Şırnak dahil; *** Batman ve Şırnak dahil)

⁹⁷ N. Tunçbilek, 1985, A.g.e., 1985, s.172-173.

Foto 10: Suruç ilçesinin Aligör köyünde arazilerin kısmen taşlardan temizlenerek tarıma açılmış halinden bir görünüş

Herhangi bir sahanın kuraklık durumunu ortaya koymak amacıyla, bazı araştırmacılar (Eriñç, de Mortonne ve Thornthwaite) tarafından çeşitli kuraklık indis formülleri geliştirilmiştir. Bu kuraklık indis formülleri kullanılarak, Elmastaş ve arkadaşlarının yaptığı bir çalışmada, Şanlıurfa ve yakın çevresinde tarımsal faaliyetleri hayati önemde etkileyen kuraklık şiddetine ve iklim tipine ilişkin şöyle bir sonuç ortaya çıkmıştır.⁹⁸ Eriñç'in formülüne göre, "kurak ve yarı kurak", De Martonne göre, "yarı kurak (step)" ve Thornthwaite göre de "yarı kurak, mezotermal (orta sıcaklıkta), su noksanı yaz mevsiminde ve çok kuvvetli olan, kontinental şartlara yakın iklim tipi"ne girmektedir. Çalışma alanımıza hakim olan kurak ve yarı kurak iklimin bir sonucu olarak bitki örtüsü de steptir.

Çalışma alanımızda tarımsal faaliyetler üzerinde iklim özellikleri de etkili olmaktadır. İklim özelliklerinden özellikle sıcaklık ve yağış, tarımsal bitkilerin yetiştirilmesinde önemli bir etki yapmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, özellikle mevsimsel tarım ürünlerinin yetiştirilmesinde etkili olan sıcaklık ve yağış durumunu, mevsimsel ürünler için daha anlaşılır bir şekilde ortaya koyabilmek için çalışma alanımızda ve yakın çevresinde gerçek mevsim sürelerini ve bu sürelerde sıcaklık ve yağış değerlerini saptamak, ayrı bir önem arz etmektedir.

Hava sıcaklığının ülkemizde insanlar ve bitkiler üzerinde yarattığı fizyolojik etkilere dayanarak genel hatlarıyla ortalama günlük sıcaklıkların +10°C ila +20°C arasında süreklilik gösterdiği dönemi **ilkbahar**; +20°'nin üzerindeki dönemi **yaz**; +20°C ila +10°C **sonbahar**, +10°C'nin altındaki dönemi ise **kış** mevsimi olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca, kış mevsimi kendi içerisinde **ılık kış devresi** (+10°C ila

⁹⁸ N. Elmastaş ve Arkadaşları, "Şanlıurfa ve Yakın Çevresinde Kuraklık Sorunu", Şanlıurfa, 1998, s.786.

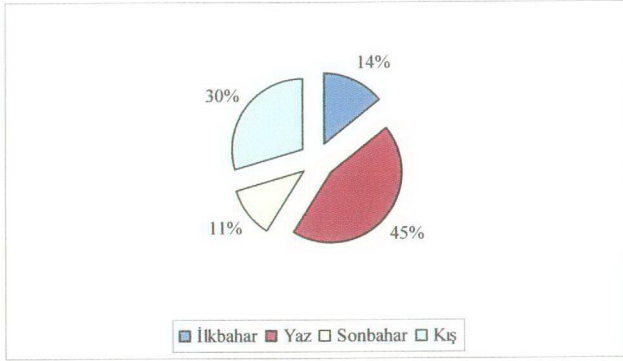
+5°C) ve **gerçek kış devresi** (+5°C'nin altındaki dönem) olarak ikiye ayrılmaktadır. Yaz mevsimi için de **normal yaz devresi** (+20°C ila 25°C arasındaki dönem) ve **tropik yaz günleri devresi** (+25°C'nin üzerindeki dönem) ayrılabilir.⁹⁹

Bu çerçeveden Şanlıurfa'nın gerçek mevsim sürelerine bakıldığında, ilkbahar mevsiminin 2 aydan daha az 52 gün (15 mart-5 mayıs), yaz mevsiminin 5.5 aya yakın 164 gün (6 mayıs-16 ekim), sonbahar mevsimin 1.5 aydan az 41 gün(17 ekim-26 kasım) ve kış mevsiminin ise 3.5 aydan fazla 109 günlük(27 kasım-14 mart) bir süreye tekabül ettiği görülmektedir (Tablo 19). Bu durumda, Şanlıurfa'da gün sayısına göre gerçek mevsimlerin oranlarına bakıldığında, yaz mevsimi yılın % 45'ini, kış mevsimi ise % 30'unu kapsamaktadır. Başka bir ifade ile, yaz ile kış mevsimleri yılın ¾'üne tekabül ederken, sonbahar (% 11) mevsiminin çok daraldığı görülmektedir (Şekil 7). Ayrıca, Şanlıurfa'nın gerçek mevsim ortalama sıcaklıkları bakımından incelendiğinde de, ortalama sıcaklık değeri en düşük mevsim 3°C ile kış, ortalama sıcaklık değeri en yüksek mevsim ise 27.4°C ile yaz mevsiminde yaşanmaktadır. Gerçek ilkbahar (14.9°C) ile sonbahar (14.4°C) mevsimlerinin ortalama sıcaklık değerleri birbirine çok yakın bir durum arz etmektedirler (Tablo 20).

Tablo 19: Şanlıurfa'nın Gerçek Mevsim Süreleri

Gerçek Mevsimler	Gün Sayısı	Kapsadığı Dönem	Sıcaklıklar (°C)
İlkbahar	52 gün	15 Mart-5 Mayıs	10-20°C arasındaki dönem
Yaz	164 gün	6 Mayıs-16 Ekim	20°C'nin üzerindeki dönem
Sonbahar	41 gün	17 Ekim-26 Kasım	20-10°C arasındaki dönem
Kış	109 gün	27 Kasım-14 Mart	10°C'nin altındaki dönem

⁹⁹ A. Özçağlar, 2000, A.g.e., s. 30.

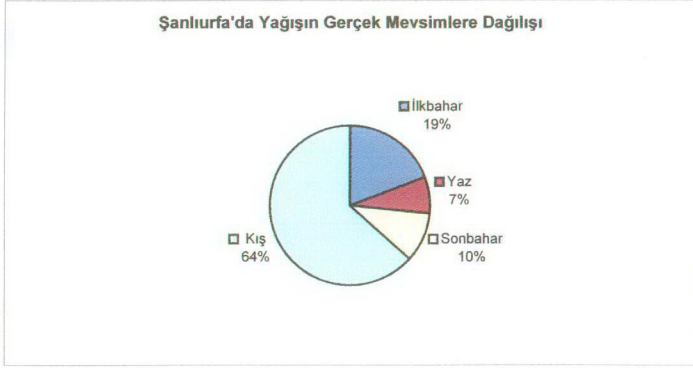

Şekil 7: Şanlıurfa'da Süre Bakımından Gerçek Mevsimlerin Yıl İçindeki Oranı (%)

Tablo 20: Şanlıurfa'da Gerçek Mevsimlik Ortalama Sıcaklık Ortalamaları (°C)

Gerçek Mevsimler	Ortalama Mevsim Sıcaklığı (°C)
İlkbahar	14.4
Yaz	27.4
Sonbahar	14.9
Kış	3.0

Şanlıurfa'da bu gerçek mevsim sürelerinde düşen yağış oranlarına bakıldığında, gerçek kış mevsiminde yağışın 2/3'ü (% 64'ü), gerçek ilkbahar mevsiminde yaklaşık 1/5'i (% 19'u), gerçek sonbahar mevsiminde % 10'u ve gerçek yaz mevsiminde ise % 7'si düşmektedir (Şekil 8). Gerçek mevsim sürelerinin ve bu sürelerde düşen yağış miktarı durumu açısından değerlendirildiğinde, yaz mevsiminde yetiştirilen mevsimlik ürünler için süre bakımından büyük bir avantaj, ancak bu süre içerisinde sıcaklıkların yüksek oluşu ve buna bağlı olarak düşen yağış miktarının da çok az olması kuraklık sorunu bir dezavantaj olarak ortaya koymaktadır. Bu durumda, sulama imkanları yaratıldığı takdirde, tarımsal faaliyetler açısından olumsuz olan kuraklık sorunu da giderilmiş olacaktır.

Şekil 8: Şanlıurfa'da Gerçek Mevsimlere Göre Yağışın Dağılışı Oranı (%)

Tarımı etkileyen iklimatik faktörler birbirleriyle de çok sıkı bir biçimde ilişkilidir. Her bir iklimatik faktör tarımsal üretimi etkilerken, bu etkilemede diğer iklimatik faktörlerin de etkilerini yansıtır. İklimatik faktörlerin uygunluğu hiçbir bitki için ayrı ayrı düşünülemez; bunlar daima birbirleriyle ilişki ve karşılıklı etki halindedir.¹⁰⁰ İklimatik faktörleri tarımsal ürünlerin yetiştirilmesinde önemli bir rol oynar. Ancak, iklimatik faktörlerinin tarımsal ürünlerin istediği ideal şartlara sahip olması ile yüksek verimli bir tarımın yapılabilceği düşünülmemelidir. İklimatik faktörler ile birlikte toprak özellikleri gibi diğer doğal özellikler ile beşeri faktörlerin bir uyum arz etmesi tarım için önemli bir şarttır.

Bölge, farklı mevsimlerde basınç sistemlerinin etkisi altında kalmaktadır. Yaz mevsiminde Basra Alçak basıncının etkisinin tam olarak hissedildiği alanda basınç değerleri karasallığın da katkısı ile daha fazla düşmektedir. Yaz mevsiminde hemen hemen kararlı basınç koşulları yaşanmaktadır. Gezici alçak basınçların sokuluğu ile bu kararlı basınç koşulları çok seyrek olarak bozulabilir. Yaz mevsiminin de hakim olan bu şartlarla bölgede gökyüzü açık ve mavi; nispi nem düşük, güneş radyasyonu şiddetli, sıcaklıklar yüksek, buharlaşma çok fazla ve yağış çok zayıftır.¹⁰¹

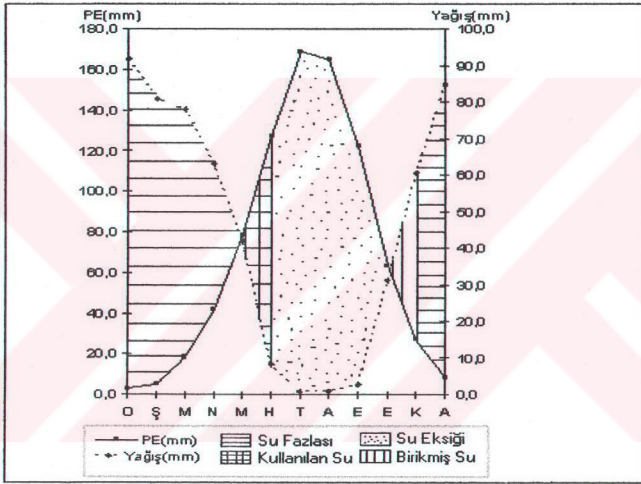
Bir yerdeki güneş enerjisinin miktarı güneşleme süresine de bağlıdır. Teorik olarak güneşleme süresi gün uzunluğu olarak alınır, ancak bulutluluk vb. nedenlerle güneşlenme süresi gün uzunluğunda farklı bir değer taşır. Bu bakımdan gün uzunluğu mümkün olan güneşleme süresi olarak alındığında gerçekleşen güneş

¹⁰⁰ E. Tümtekin Ekonomik Coğrafya, İstanbul, 1994, s.113.

¹⁰¹ DMİ, GAP Proje Sahasının Meteorolojik Etüdü, Ankara, 1990, s.102.

enerjisinin bu süreye oranı % cinsinden hesaplanır.¹⁰² Olaya bu yönüyle bakıldığında, araştırma sahasının güneşlenme müddetinin sıcaklığa olan etkisi daha iyi anlaşılmaktadır.

Tarımsal üretime etki yapan başlıca iklimatik faktörler olan sıcaklık yetiştirme devresinin uzunluğu, nem, güneş ışığı ve rüzgar aynı zamanda doğal bitki örtüsünü de etkiler.¹⁰³ Bu konuda bir çalışma yapan İ. ÇİÇEK¹⁰⁴e göre; yarı kurak koşullar, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ve dolayısıyla çalışma alanımızda hüküm sürer. Çalışma alanımızda kurak ve yarı kurak koşulların hakim olduğu, su bilançolarında da net bir şekil ortaya çıkmaktadır (Şekil 9, 10, 11).

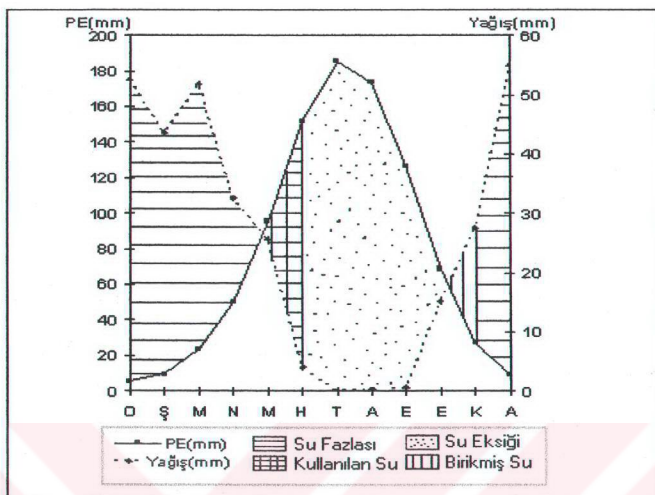

Şekil 9: Şanlıurfa'nın Su Bilançosu

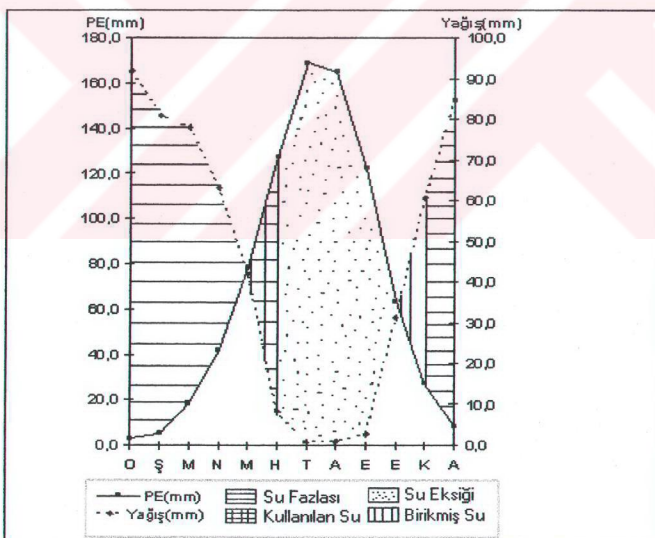
¹⁰² DMI, 1990, A.g.e., s.300.

¹⁰³ E. Tümertekin, 1994, A.g.e., s.113.

¹⁰⁴ İ. Çiçek, "Thorthwaite Metoduna Göre Türkiye'de İklim Tipleri", Ankara, 1996, s.39-40.

Şekil 10: Akçakale'nin Su Bilançosu

Şekil 11: Siverek'in Su Bilançosu

Ancak, çalışma alanımızda bu genel duruma karşın, Atatürk Barajı'nın tamamlanması, sulama kanalları ve sulanan tarım arazilerinden dolayı çalışma alanında nispi nem ortalamasında bir artış görülmektedir. Bu konuda bir çalışma yapan Yurt'a göre; Atatürk Baraj gölü ve yakın çevresinin yarı kurak iklim tipinin bozulmuş özellikli step bitki örtüsünün kısmen de olsa baraj göletinin tamamlanması ile bir değişime girdiği gözlemlenmektedir. Yağış ve oransal nemde nispi bir artış, sıcaklıkta ise nispi bir gerileme görülmektedir.¹⁰⁵ Bu durum, bir noktaya kadar tarımsal faaliyetler için olumlu bir gelişmedir.

Çalışma alanımız olan Şanlıurfa ili ve yakın çevresinde yıllık ortalama sıcaklığın dağılışına baktığımızda, sıcaklığın güney kesiminde (ovalarda) yüksek olduğu (18°C civarında), kuzeydeki plato yüzeyine doğru gidildikçe, yükseltiye bağlı olarak, yaklaşık 2°C'lik bir sıcaklık düşmesi meydana geldiği görülmektedir (Siverek'te 16°C). Ancak, yıllık ortalama sıcaklık hiçbir zaman 3°C'nin altına inmemektedir. Şanlıurfa ilinin yakın çevresinde yer alan il merkezlerinin ortalama sıcaklıklarına da bakıldığında, çalışma alanımıza yakın değerler göstermekle birlikte yer şekillerine ve özellikle yükseltiye bağlı olarak ortalama sıcaklığın biraz düştüğü (Gaziantep'te 14,6°, Diyarbakır'da 15,7°, Mardin'de 16°C ve Adıyaman'da 17,3°C) görülmektedir (Tablo 21).

Tablo 21: Şanlıurfa ve Yakın Çevresinde Aylık Ortalama Sıcaklık Değerleri

İstasyon	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Yıl Ort.
Birecik	5,3	6,9	11,1	15	15,7	21,7	27,4	30,8	30	25,3	18,4	11,8	18,3
Şanlıurfa	5,4	6,6	10,4	16	21,8	27,8	31,5	31	26,7	19,9	12,7	7,3	18,1
C. pınar	5,4	7,0	10,9	16	22,4	28,6	31,9	30,9	25,6	19,0	11,8	7,0	18,0
Akçakale	5,4	7	11,1	16	22,3	28,1	31,1	30,1	25,7	18,9	11,9	6,8	17,9
Adıyaman	4,3	5,6	9,5	15	20,4	26,4	30,7	30,2	25,6	18,7	11,4	6,3	17,3
Viranşehir	4,3	6,4	10,4	15	21	27	30,8	29,7	25,3	19,1	11,9	6,2	17,3
Siverek	3,1	4,3	8,7	14	19,6	25,7	30,1	29,7	25,1	17,4	10,8	5,6	16,2
Mardin	3,2	3,6	7,4	14	19,8	25,6	29,9	29,4	25,3	18,1	10,6	5,1	16,0
Diyarbakır	1,5	3,4	8,1	14	19,2	26	31	30,2	24,8	17,1	9,5	3,9	15,7
Gaziantep	2,7	3,9	7,4	13	18,3	23,7	27,3	26,9	22,4	15,7	9,1	4,5	14,6

¹⁰⁵ R. Yurt, "Atatürk Baraj Gölü" nün Yakın Çevresi İklim Etkileri", Şanlıurfa, 1997, s.48.

Çalışma alanımızın ve yakın çevresinin tarımsal faaliyetler açısından ortalama sıcaklık veya sıcaklık değerleri bakımından genel olarak sınırlayıcı bir faktör olmadığı ortaya çıkmaktadır. Ancak, bu sıcaklık farkı yağış miktarı ve düşen yağış miktarının aylara dağılışı, don olaylarının başlama ve bitiş tarihleri, nemlilik durumu ve hakim rüzgar yönü ve şiddeti gibi faktörler tarımsal ürünlerin az da olsa çeşidi, verimi ve elde edilen ürünün kalitesi üzerinde etkili olmaktadır. Örneğin, ortalama sıcaklığın ve hakim rüzgar yönü ve şiddeti nedeniyle, Harran ovasında yetiştirilen pamuk elyafı, Siverek'te yetiştirilen pamuğa göre daha uzundur ve dolayısıyla talebi daha fazladır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yıllık yağış tutarları rölyefe bağlı olarak Güneydoğu Toroslar'dan Suriye platformuna doğru tedrici şekilde azalır.¹⁰⁶ Çalışma alanındaki 6 merkezin yağış rasatlarına bakıldığında; kuzeyden güneye doğru Siverek'te yıllık yağış ortalaması 544,8 mm., Viranşehir'de (575 m.) yıllık yağış ortalaması 509,4 mm., Şanlıurfa'da (549 m.) yıllık yağış ortalaması 472,3 mm. , Birecik'te (347 m.) yıllık yağış ortalaması 366,1, Cevlanpınar'da (398 m.) yıllık yağış ortalaması 333,9 ve en güneyde yer alan Akçakale'de (375 m.) ise yıllık yağış ortalaması 308,9 mm.dir (Tablo 22). Çalışma alanımızın kuzeyi (Siverek istasyonu) ile güneyi (Akçakale istasyonu) arasındaki (yaklaşık 130 km.) yıllık yağış ortalama farkı 236 mm.'dir. İstasyonlar arasındaki bu yağış farkının temelinde yükselti gelmektedir. Bu durumda, çalışma alanımızda, yükseltinin sıcaklık ve yağış üzerinde etkili olduğu ve dolayısıyla yükseltinin yetiştirilen tarımsal ürünlerin dağılışı üzerinde etkili olan en önemli faktörlerden birisi olduğu görülmektedir.

Tablo 22: Şanlıurfa ve Yakın Çevresinde Aylık Ortalama Yağış Miktarı (mm)

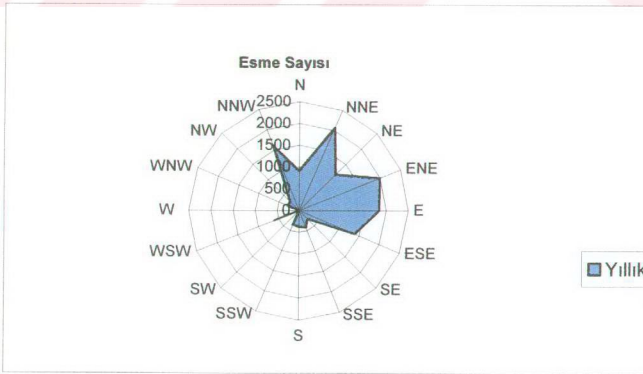
İstasyon	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	YIL MK.
Adıyaman	154,1	114	106,7	78	47,8	7,5	1,5	0,6	3,3	35	79,1	140,3	766,5
Mardin	122,7	110	106,1	92	44,2	4,6	0,5	0,3	1,5	33,1	75,4	115	703,9
Gaziantep	101,6	81,6	76,5	54	30,2	7,3	1,7	1,3	4,4	34,3	62	94,8	549,9
Siverek	91,8	80,9	78,0	63	42	8,2	0,7	0,9	2,6	31,2	60,6	84,8	544,8
Viranşehir	92,5	76,6	82,2	63	38	4,4	0,1	0,6	0,7	19,2	45,5	86,5	509,4
Diyarbakır	74,4	67,1	67,7	71	41,9	7,2	0,7	0,5	2,8	30,5	54,3	70	488,4
Şanlıurfa	95,8	68,8	70	50	28	3,1	0,5	0,7	1	26,2	46,2	81,5	472,3
Birecik	63,7	54,6	55,9	39	20,1	3,6	0,5	0,9	1,3	22,3	35,4	68,9	366,1
C.pınar	60	48,2	51,1	46	23,9	2,2	0,1	0	1	18	30,3	53,4	333,9
Akçakale	52,6	43,6	51,9	33	25,7	4	0,1	0,2	0,6	15,2	27,5	54,9	308,9

¹⁰⁶ A.N. Sözer, 1984, A.g.c., s.9.

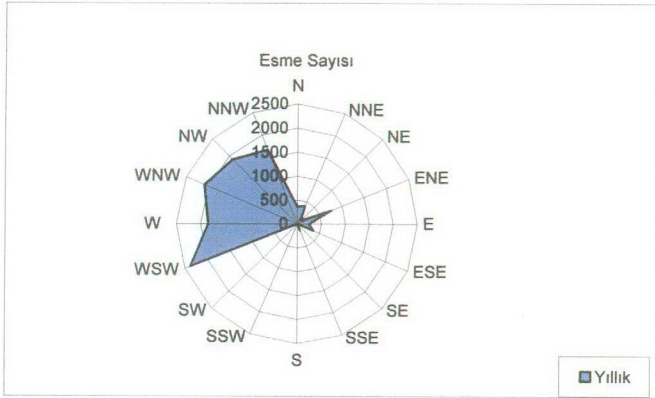
Ortalama yıllık yağış miktarı bakımından çalışma alanında yağışın yetersizliği net olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak, yıllık yağış miktarı yanında yağışın aylara dağılışının da dengesiz olması, özellikle yaz mevsimi açısından kuraklık sorununu daha da derinleştirmektedir. Bu konuda, çalışma alanında yetiştirilen ürünler bölümünde daha detaylı bilgiler verilecektir. Yıllık yağış ortalaması bakımından, çalışma alanımızın yakın çevresindeki illerin yağış miktarlarının biraz daha yüksek olmasına rağmen yağışın aylara dağılışı, çalışma alanımızda olduğu gibi, dengesiz bir durum sergilemektedir. Bu durumda çalışma alanımız ve yakın çevresinde yazlık tarımsal ürünlerde sulama imkanı sağlamadığı takdirde çok sayıdaki ürün için sınırlayıcı bir faktör olarak hayati önemini sürdürecektir.

Tarımsal faaliyetleri etkileyen iklimik faktörlerden birisi de şüphesiz rüzgârdır. Rüzgârın tarımsal faaliyetleri etkilemesi daha çok estiği döneme, hakim yönüne ve şiddetine bağlıdır.

Bu çerçevede, rüzgârların yetiştirilen bitkiler için olumsuz olduğu kadar olumlu etkileri de vardır. Ancak, çalışma alanımızda yetiştirilen bitkilerin rüzgâra olan talebi yetiştirme devrelerine göre değişmektedir. İleride de değinileceği gibi, pamuğun hasat zamanında kuvvetli rüzgârların esmesi durumunda zarar verir. Çünkü bu dönemde esen kuvvetli rüzgârlar, pamuk bitkisinin dallarını kırması ve kozaların düşürmesine neden olur. Çalışma alanımızda genel olarak plato ile dağlık kesimin kesiştiği alanda (Siverek'te) kuzeydoğu, güneydeki Harran ovası ile Şanlıurfa platosunun kesiştiği alanda (Şanlıurfa'da) batı ve kuzeybatı ve güneyde (Akçakale'de) ise daha çok güney sektörlü rüzgâr yönleri hakim olmaktadır (Şekil 12, 13).

Şekil 12: Siverek'te Aylık Rüzgâr Yönü ve Esme Sayısı

Şekil 13: Şanlıurfa'da Aylık Rüzgâr Yönü ve Esme Sayısı

3.1.2.OTLAK ALANLAR

Şanlıurfa ilinin kırsalında ekonomik bir faaliyet olarak tarımsal üretimden sonra, hayvancılık faaliyetleri gelmektedir. Genel olarak “açık mera hayvancılığı” şeklinde yapılan küçükbaş hayvancılık faaliyetleri, bölgede tarımsal üretim kadar bir geçmişe sahiptir. Geçmişte ve günümüzde büyük oranda tarımsal üretimle iç içe yapılması ve ekonomik değer bakımından da tarımsal üretimden sonra gelmesinin temelinde, çalışma alanımızın hayvan yetiştiriciliği bakımından uygun ekolojik koşullara sahip olması yatmaktadır. Çalışma alanımızda, özellikle de plato yüzeyinde yapılan hayvancılık faaliyetleri, ekonomik değer bakımından daha çok tarımsal faaliyetleri destekleyici nitelikte olup, “küçük aile işletmeciliği” şeklinde gerçekleşmektedir.

Araştırma alanımızda yer şekillerinin uzanışına bağlı olarak, tarımsal faaliyetlerle hayvancılık faaliyetleri iç içe girmiştir. Nitekim, DİE tarafından 1997 yılında yapılan Köy Envanter çalışmasında, Şanlıurfa ilinde, kırsal kesimde yaşayan hanelerin % 47,2'sinin (35787 hane) geçim kaynağı olarak “Bitkisel üretim ve hayvancılık faaliyetleri”, % 16,7'sinin ise sadece “hayvancılık faaliyetleri” olduğunu ortaya koymuştur.¹⁰⁷ Şanlıurfa ilinde, hayvancılık faaliyetleri daha çok küçük aile işletmeciliği şeklinde olup, küçükbaş hayvan yetiştiriciliği yapılmaktadır. Küçükbaş

¹⁰⁷ DİE, 1997 Köy Envanteri Şanlıurfa, Ankara, 2002, s.25.

hayvancılık faaliyetlerinin yoğun olması, çalışma alanımızda hakim bitki örtüsünün step olmasından kaynaklanmaktadır.

İnsanların gereksinim duydukları hayvansal ürünlerin (hammaddelerin) sağlanması amacıyla değişik ortamlarda, çeşitli türde hayvan besleme faaliyetlerine hayvancılık denir. Büyükbaş-küçükbaş hayvanların beslenme alanlarını çayır ve mera alanları oluşturmaktadır. Çayır ve mera alanları, genel arazi bölünüşü ve araziden yararlanma kapsamında "otlak alanları" olarak değerlendirilmektedir.¹⁰⁸ Çalışma alanımızda, tarım alanlarından sonra geniş bir alan kaplayan otlak alanları, yer şekillerine ve iklim özelliklerine bağlı olarak, genellikle tarım yapılamayan arazilerden oluşmaktadır. Bu otlak alanları, sıcaklıkların yükselip, yağışların arttığı dönemde (ülkemiz için genelde ilkbahar) yeşeren; yaz sıcaklıklarının ve kuraklığın artmasıyla da kuruyan bir bitki örtüsü niteliğindedir.

Çalışma alanımız, genel arazi bölünüşü ve yararlanma durumu bakımından incelendiğinde, geniş tarım alanlarından (%64,1) sonra, gerek alansal olarak ve gerekse ekonomik faaliyet olarak otlak alanları (% 12) ve dolayısıyla hayvancılık faaliyetleri ikinci sırada yer almaktadır. Otlak alanları, güneydeki ova alanlarına nazaran plato yüzeyinde daha geniş bir alan kaplamakta ve tarımsal alanlarla içe içe girmiş bir şekilde dağılış göstermektedir. Plato yüzeyinde tarım alanları ile otlak alanlarının böyle bir durum arzemesinin nedeni, çalışma alanımızdaki yer şekillerin uzanışının bir sonucudur. Plato yüzeyi, tarım alanları konusunda da açıklandığı gibi, Bozova, Hilvan, Şanlıurfa merkez, Birecik ve Halfeti ilçeleri arasında kalan alan dalgalı; Siverek ve Viranşehir ilçelerinde ise dalgalı bir arazi ile birlikte kuzeyden güneye eğimin azaldığı ve bazaltik kayaların geniş yer aldığı bir durum arzetrektedir. Dolayısıyla plato yüzeyinde tarım alanları yer yer kesintiye uğramaktadır. İşte tarımın kesintiye uğradığı bu alanlar (tepelik alanlar, eğimli alanlar, taşlık alanlar ve dağlık alanlar vb.) tabii otlak alanları olarak yer almaktadır (Foto 11).

¹⁰⁸ A. Özçağlar, 2000, A.g.e., s.126-129.

Foto 11: Hilvan ilçesinin Kırbaşı köyünde tarım alanlarının bittiği yerde başlayan otlak alanlarında bir sürünün görünüşü

Çalışma alanımız olan Şanlıurfa ilinde genel olarak yer şekilleri bakımından sade bir durum arz ettiğinden dolayı tarım alanları dışında kalan alanlar, hayvancılık faaliyetleri için potansiyel bir otlak alanını oluşturmaktadır.

Ülkemizde olduğu gibi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde de küçükbaş hayvancılık daha çok mera hayvancılığı şeklindedir. Bölgede ve çalışma alanımızda küçükbaş hayvancılık faaliyetlerinin yaygın olması, temelde kurak iklim şartlarından dolayı ortaya çıkan step bitki örtüsünün bir sonucudur.¹⁰⁹ Ana çizgileriyle, ağaçsız yerler anlamına gelen step (bozkır) bitki örtüsü, doğal olarak yağışları pek az olan yerlerde yani kurak bölgelerde bu bitki örtüsü oluşur. Böyle yerlerde bitkiler, iklim şartlarına uyabilmek, özellikle su zararını azaltabilmek için keçe gibi tüylü, dikenli, az yapraklı, yumrulu bitkiler olarak büyümüşlerdir. İşte "bozkır bitki topluluğu" (bozkır florası) adı altında toplanan bu bitkiler sade görünümüne rağmen, bitki topluluğu içinde sayıları yüzleri geçen bitki türleri vardır. Yer yer değişen toprak şartlarına, nemliliğe, yamacın baktığı yöne, yamacın eğimine göre değişik durumlar bulunur. Bu bitki toplulukları bulundukları alanlarda Nisan, Mayıs ve hatta Haziran ayları içerisinde arazi, yeşil otlaklar, çayırlar ve çiçek bahçesi görünüşüne bürünür, güzel dokunmuş bir halı gibi, geçici bir güzellik kendini belli eder. Bu 2-3 aylık süreden sonra, otlar sararır, çiçekler solar, kurur, o güzel görünüşlü yerler sanki bozlaşır. İşte

¹⁰⁹ A. Özçağlar, "Türkiye'de Küçükbaş ve Büyükbaş Hayvanların Coğrafi Dağılışı", Ankara, 1995, s.34.

bundan ötürü böyle yörelerimize *bozkır* denilmiştir. Bu kelime ülkelerde ve bizde de kullanıla gelmiş olan *step* teriminin karşılığıdır.¹¹⁰

Ancak, step alanlarının uzanışı ve bitki türü, yeryüzü şekillerinin türlü derecelerine bağlı olarak çeşitlilik gösterir. Çalışma alanımızda step alanlarının verimlilik durumu, iklim şartlarına özellikle de yağış durumuna bağlı olarak Karacadağ eteklerinde ve Tektek platosu üzerindeki daha gür ve yine sıcaklık durumuna bağlı olarak da daha uzun ömürlüdür. Bu nedenden dolayı hayvancılık faaliyetlerinin en yoğun olduğu alanlar buralardır (Foto 12). Çalışma alanımızdaki bu step alanları, bugün, otlak alanları olarak değerlendirilmektedirler. Dolayısıyla zamansız ve rastgele yapılan otlatma faaliyetleri, otlak alanlarının daha da fakirleşmesine neden olmaktadır.

Foto 12: Hayvancılık amaçlı Tektek Platosu'nda ilkbahar mevsiminde yeşeren otlak alanlarından yararlanan göçebe aileler

Çalışma alanımızda otlak alanları; asırlardır bilinçsiz bir şekilde hayvan otlatılması, amaç dışı kullanılması ve bu iki faktöre iklim özelliklerinin (özellikle sıcaklık ve yağış) de eklenmesiyle verimsiz ve yeterince değerlendirilmeyen alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Yavuzer'e göre; Güney Doğu Anadolu Bölgesinde çayır-mera varlığı olumsuz bir yapı göstermekte ve özellikle verim açısından çok düşük düzeylerde bulunmaktadır. Çok sınırlı bir bölümü çayırlar olmak üzere toplam 2427816 ha alanı kaplayan çayır-meralar; yanlış amenajman uygulamaları, aşırı ve bilinçsiz otlatmalar sonucu son derece fakir üretim alanlarına dönüşmüş durumdadır.

¹¹⁰ R. İzbirak, Coğrafya Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1986, s.272.

Bu durumun ortaya çıkmasında, asırlardır uygulanan bölge otlatma alanlarının bitki örtülerini zayıflatmış, klimaks çoğunlukla ortamı terk edip yerine değersiz bitkilerden oluşan istila edici türlere bırakmıştır.¹¹¹

Çalışma alanımızda, modern hayvancılık yetiştiriciliğinden daha çok mera hayvancılığı yapılmaktadır. Meraların bulunduğu otlak alanlarının durumuna bakıldığında, aşırı derecede tahribata uğramış, verimden düşmüş ve hatta yer yer ana kayalar yüzeye çıkmış durumdadır. Bu aşırı ve bilinçsizce otlatılmanın yanında, çalışma alanımızda yarı kurak bir iklimin de hakim olmasından dolayı cılız bir otlak alanı karşımıza çıkmaktadır. Zaten vejetasyon süresi de kısa olan bu otlak alanlarına bağlı bir hayvancılık faaliyeti yerine, ahır hayvancılığının geliştirilmesi kaçınılmaz bir durumdur. Çünkü GAP ile birlikte büyük tüketim merkezleri ortaya çıkmaktadır.

Çalışma alanımızdaki otlak alanlarının en büyük sorunlarından birisi de, hayvanların otlak alanlara erken ve zamansız bırakılmasıdır. Otlak alanlarına erken ve zamansız bırakılan hayvanlar, bitki örtüsü iyice büyümeden, hayvan otlatılmasına maruz kalmakta, hatta hayvanlar henüz yeterince büyümeden bu bitkileri kökleri ile birlikte yemektedirler. Bu durum, bu bitkilerin kuruyup, bir sonraki sene için tekrar toprağa tohum olarak düşmesine fırsat vermeden ortadan kaldırılmaktadır. Böylece, çalışma alanımızdaki otlak alanlarında hem bitki türlerinde azalmalar meydana gelmekte hem de az miktarda bitki yetişmesine neden olmakta ve dolayısıyla geriye zayıf bir bitki örtüsü kalmaktadır. Otlak alanlarının zayıf düşmesinin olumsuz başka bir sonucu ise, toprak erozyonunun gelişmesine neden olmasıdır.

Çalışma alanımızda hayvancılık faaliyetleri için büyük bir potansiyel alan oluşturan otlak alanlarını, sürdürülebilir bir kullanım alanına dönüştürmek için ciddi önlemler alınmalıdır.

Çalışma alanında, otlak alanlarının yoğunluk bakımından dağılışı incelendiğinde, yoğunlukları itibarıyla iki alan dikkat çekmektedir (Harita 9).

1.Otlak Alanların Birinci Derecede Yoğun Olduğu Alanlar

Çalışma alanımızda otlak alanların birinci derecede yoğun olduğu alanlar, 5 adacık şeklinde dağılış göstermektedir. Batıdan doğuya doğru bu adacıklar şöyle sıralanmaktadır:

¹¹¹ G.B. Yavuzer ve Arkadaşları, "GAP Bölgesi'nde Çayır-Mera Alanlarının Bugünkü Durumu, Sorunları ve Çözüm Önerileri", Diyarbakır, 2003, s.205.

I-Halfeti ilçesi ve yakın çevresi,

II-Şanlıurfa şehrinin güney, güney batı, batı ve kuzeybatı yönlerinin yakın çevresi,

III-Şanlıurfa, Hilvan ve Siverek ilçe sınırlarının kesiştiği alanda başlangıcı Fırat nehri olan kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda Viranşehir İlçesine kadar uzanan alan,

IV-Harran ovasının doğusunda yer alan Tektek Platosundan başlayarak Ceylanpınar (özelikle TIGEM'de bu alana dahildir) ve Viranşehir ilçelerinin tamamını kaplayan alan,

V-Siverek ilçe merkezinin güneyinden geçecek şekilde başlangıcı Fırat nehri olan kuzeybatı-güneydoğu yönünde çekilecek bir hattın kuzeyinde kalan alan. Bu alan aynı zamanda, plato yüzeyi ile dağlık alanın kesişti alandan(Karacadağ bu alanın içinde kalmaktadır) oluşmaktadır (Harita 9).

Burada hemen belirtilmelidir ki, ilk iki alan aynı zamanda başta fıstık alanları olmak üzere dikili alanların da en yoğunlaştığı alanlardır. Bunun nedeni ise, buralarda karstik yer şekillerinin (çukurluk ve ova görünümü düzlük alanların) parçalı bir şekilde dağılışı göstermesidir. Bu düzlüklerde tarım, tepelik alanlarda ise hayvancılık faaliyetleri yapılmaktadır. Tarım alanlarında yaygın ürün olarak fıstık ve bağ alanları dikkat çekmektedir. Ancak, fıstık bitkisinin bir yıl meyve tutması ve ertesi yıl da tutmaması nedeniyle, yöre insanı imkanlar ölçüsünde başka gelir getirici faaliyetlere yönelmiştir. Buralarda tarım alanları dışında geniş bir step alanının olması nedeniyle özellikle küçükbaş hayvan yetiştiriciliği faaliyetleri öne çıkmıştır.

2.Otlak Alanların İkinci Derecede Yoğun Olduğu Alanlar

Otlak alanların ikinci derecede yoğun olduğu alanlar, çalışma alanının güneyindeki tarımsal faaliyetlerin yoğun bir şekilde yapıldığı ovalar(doğudan batıya sırasıyla Ceylanpınar, Harran, Suruç ovaları) ile plato yüzeyinde tarım alanları ile birinci derecede otlak alanlarının olduğu alanlar dışındaki yerler bu grup içinde yer almaktadır (Harita 9). İkinci derecede otlak alanları, daha öncede değinildiği gibi aynı zamanda, "bitkisel üretim faaliyetleri ile hayvancılık faaliyetleri"nin birlikte yapıldığı alanlara örnek verilebilir.

Şanlıurfa'da hayvancılık faaliyetleri ekstansif koşullarda, bir başka deyişle, emek, sermaye ve tarım teknolojilerinin çok az olduğu, küçük aile işletmelerinde yapılmaktadır. Bunlar genelde aile ihtiyaçlarını gidermeye yönelik, verimliliği düşük işletmelerdir. Küçük aile işletmelerinde, ileri hayvancılık tekniklerinin uygulanmasını,

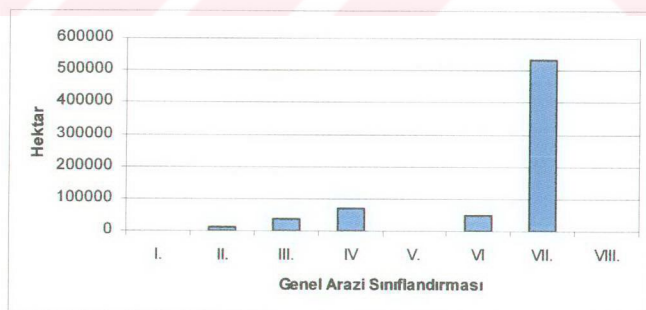
maliyetin yüksek oluşu engellemektedir. Çalışma sahasında hayvancılık faaliyetlerinde verimin düşük olmasının diğer bir nedeni ise hayvancılıkta kullanılan hayvan ırklarının çoğu düşük verimli yerli ırktan oluşmasıdır. Az miktarda kültür ve kültür melez ırklar bulunsada, gerekli bakım ve beslenmenin uygulanmaması yüzünden istenen verim elde edilememektedir.¹¹²

Çalışma alanımızda otlak alanları olarak değerlendirilen arazilerin yaklaşık 1/5'i (% 19,3) tarımsal faaliyetler için büyük bir önem taşıyan II. ve III. sınıf arazilerden, % 36'sı ise IV. Sınıf arazilerden oluşmaktadır (Tablo 23, Şekil 14). Ancak, çalışma alanımızda hayvancılık faaliyetleri için geniş bir potansiyel otlak alanları olmasına rağmen sıcaklıkların yüksek ve yağışların yetersiz olmasından dolayı bitki örtüsü bakımından oldukça fakirdir. Bu nedenden dolayı, çalışma alanımızda hayvancılık faaliyetlerinin gelişebilmesi için hayvan beslenmesi açısından mera hayvancılığından ahır hayvancılığına, aile tipi hayvancılık faaliyetlerinden ticari amaçlı hayvancılık faaliyetlerine düzenli bir şekilde geçilmesi gerekmektedir. Çünkü başta Şanlıurfa şehri olmak üzere çalışma alanımızda ve yakın çevresinde gittikçe şehir nüfusu artmakta ve dolayısıyla hayvansal ürünlere talep de artmaktadır.

Tablo 23: Şanlıurfa İlinde Otlak Alanlarının Arazi Sınıfları İçindeki Miktarı ve Oranı

Arazi Sınıfı	I.	II.	III.	IV	V.	VI	VII.	VIII.	Top.
Toplam	500660	225905	245759	194879	265	134811	571604	24666	1898549
Otlak Alanı		10843	35704	70419		49855	533454		700275
%		4,8	14,5	36,1		37,0	93,3		36,9

Kaynak: III. GAP ve Sanayi Kongresi, s.415, Diyarbakır, 2003.

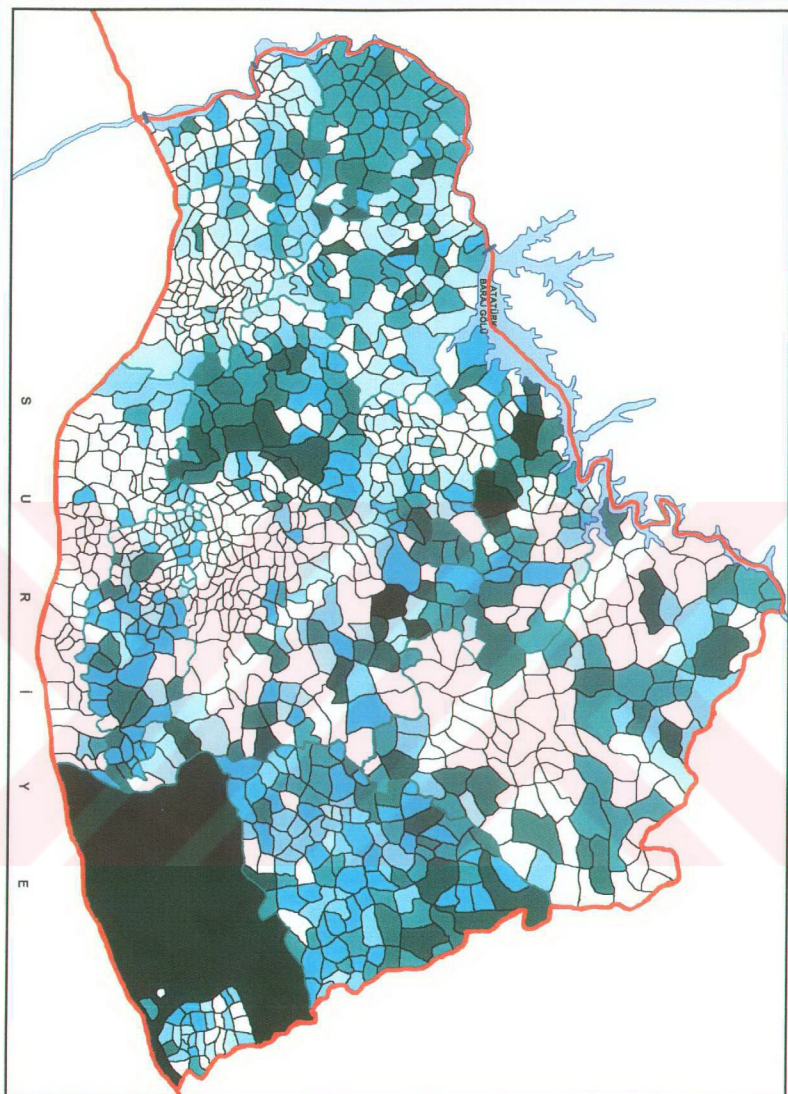
Şekil 14: Şanlıurfa İlinde Otlak Alanlarının Arazi Sınıfları İçindeki Miktarı

¹¹² Şanlıurfa Valiliği, 1998, A.g.e., s.216.

Çalışma alanımızda yapılan hayvancılık faaliyetlerinin büyük bir kısmı, yukarda da belirtildiği gibi, ekstansif koşullarda açık mera hayvancılığı şeklinde gerçekleşmektedir. Entansif hayvancılık faaliyetlerinin gelişimi için iki önemli kuruluş dikkat çekmektedir. Bunlardan biri 1943 yılında kurulan bir kamu kuruluşu olan Ceylanpınar TİGEM, diğeri ise 2000 yılında Tektek Platosunun kuzeyinde, Şanlıurfa merkez ilçeye 25 km. mesafede, Şanlıurfa-Mardin karayolunun Çamlıdere mevkiinde bir özel sektör girişimi olarak kurulmuş olan Koç-Ata Besi Çiftliği'dir. Kısmen üretime ve işletmeye açılan bu modern besi çiftliğinde, 1000 baş inek besiciliği ve yılda 9 milyon litre süt üretimi, 5000 baş dana besiciliği ve 3000 ton dana eti üretimini hedeflenmektedir. Bu iki kuruluşta da, planlı ve programlı bir şekilde silaj, kuru ot ve kesif yemleme esasına dayalı bir beslenme yöntemi uygulanmaktadır.

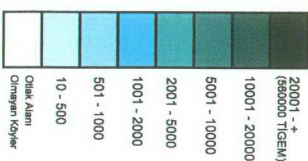
Burada asıl değinmemiz gereken temel konu, tarımsal amaçlı olarak otlak alanlarının tarıma açılması, zamansız ve bilinçsizce yapılan hayvan otlatılması sonucunda zaten yağış yetersizliğinden dolayı cılızlaşan otlak alanlarının daha da fakirleşmesi, sulamalı tarım alanlarının artması ile açık mera hayvancılığının gerilemesi vb. nedenlerden dolayı otlak alanları gittikçe hem daralan hem de verimsizleşen bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bütün bu ve benzeri nedenlere ek olarak, çalışma alanımızda ve çevresinde çok büyük miktarlarda hayvan ürünlerini kullanan büyük tüketim merkezlerinin ortaya çıkması, modern hayvancılık faaliyetlerini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, söz konusu işletmelere başta çalışma alanımız olmak üzere bölgede modern hayvancılığın gelişmesinde önemli bir rol düşmektedir.

HARİTA 9: ŞANLIURFA İLİNDE KÖY BAZINDA OTLAK ALANLARININ DAĞILIŞI (DEKAR)

İSARETLER

- Akarsular
- Baraj Gölü ve Aksı
- Köy Sınırı
- İlçe Sınırı
- İl ve Devlet Sınırı

3.1.3.SU ALANLARI

Araştırma alanımızdaki su alanlarını, Şanlıurfa il sınırı boyunca, "Fırat nehri ve üzerinde yapılan ve yapılmakta olan baraj göletleri" ile Fırat nehri kolları üzerinde veya çalışma alanımızda yer alan diğer geçici akarsular üzerinde kurulan "sulama amaçlı göletler" oluşturmaktadır.

Şanlıurfa ili Fırat nehri ve kollarından oluşan bir akarsu ağı tarafından sulanır. Fırat nehri Siverek ilçesinin kuzeybatısından Şanlıurfa topraklarına girer. Kabaca kuzeydoğu güneybatı doğrultusunda uzanır. Fırat nehri il sınırları içerisinde Şehit çayı ve Çam çayı gibi bir çok küçük dere ile birleşir. Daha sonra Birecik ilçesinin güneyinde Suriye'ye geçer. Şanlıurfa il topraklarını sulayan Çermelek, Cudi, Nelluz, Colap, Circibi gibi küçük akarsular da Suriye'ye geçtikten sonra Fırat'a karışır. Fırat'ın ve dolayısıyla Atatürk baraj gölünün su kalitesi T2A1'dir. Yani bu suyun sulamada kullanılmasıyla toprakta meydana gelebilecek tuzluluk zararı orta, sodyum zararı düşüktür. Planlı bir sulama idaresi ile bu zarar ortadan kaldırılabilir.¹¹³ Bir akarsu yatağında akıntıyı keserek, geride suyu kabartmaya, toplamaya yarayan dayanıklı yapılara baraj denir.¹¹⁴ Çalışma alanımız dahilinde Fırat nehri üzerinde elektrik üretimi ve sulama amaçlı Atatürk, Birecik, Kargamış ve Hacıhıdır olmak üzere dört önemli baraj yapılmıştır. Diğer gölet alanları ile birlikte, çalışma alanımızda 1430 hektarlık "sulama amaçlı gölet alanı" ile yaklaşık 37405 hektar "elektrik üretimi ve sulama amaçlı baraj göleti alanı" olmak üzere toplam 38835 hektarlık su yüzey alanı bulunmaktadır (Tablo 24, Harita 10). Çalışma alanımızdaki bu su yüzey alanı, iç su ürünleri üretimi açısından önemli bir potansiyel oluşturmaktadır.

Tablo 24: Şanlıurfa ilinde Su Kaynakları

Baraj Gölleri	Hektar	Göletler	Ha
Atatürk	28500	Sırrın	12
Birecik	5625	Derbi	55
Hacıhıdır	440	Solutepe	39
Karkamış	2840	Yenice Yayık	188
		Payanlı	1000
		Yeleken	136
Toplam	37405		1430

Kaynak: DSI Genel Müd. -Tarım ve Köyşleri Bak., s.18, 2003.

¹¹³ KHGM, Şanlıurfa İli Arazi Varlığı, Ankara, 1995, s.11-12.

¹¹⁴ R. İzbirak, 1986, A.g.e., s.31.

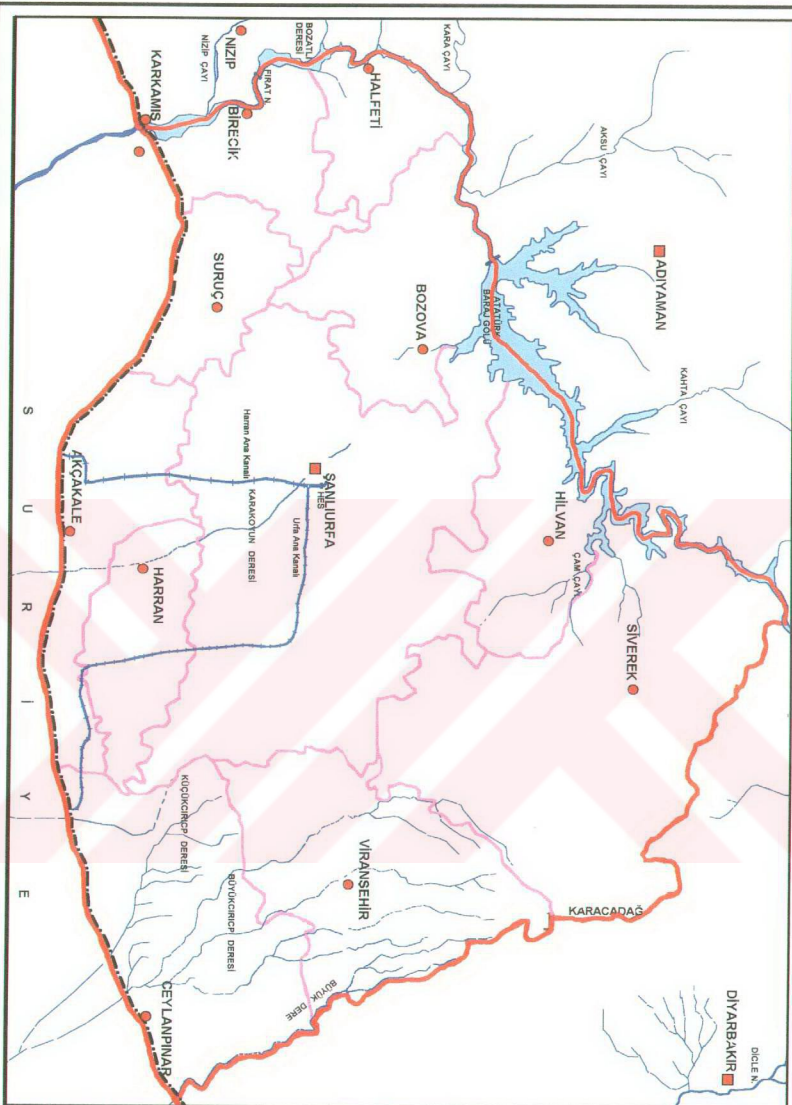
Çalışma alanımız olan Şanlıurfa ili, GAP ile birlikte, değişik ekonomik amaçlarda kullanılabilecek geniş, potansiyel su alanları ortaya çıkmıştır. Bu su alanları içerisinde 28500 ha alanı kaplayan Atatürk barajının ayrı bir önemi vardır. Su alanlarına ilişkin ortaya çıkan bu tablonun, yöre insanı tarafından nasıl değerlendirildiğine bakıldığında, başlangıç aşamasında az ve yetersiz de olsa, ticari amaçlı balıkçılık faaliyetleri, feribotlarla ulaşım, su sporları ve sulama amaçlarıyla yararlanıldığı görülmüştür. Bu bağlamda, çalışma alanımızda yapılan barajların amaç ve sonuçları itibarıyla, “su alanlarından yararlanma” durumunu iki başlık altında incelemek mümkündür;

1. Elektrik Üretimi ve Sulama Amaçlı Yapılan Barajlar,

2. Bu Baraj Göletlerinde Balıkçılık, Spor, Ulaşım, Dinlenme vb. Amaçlarla Sulardan Yararlanma Durumu.

Çalışma alanımızda, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) çerçevesinde yapılan barajlarda 1217,15 Kurulu Güç'te(kw) yılda 3260,37 (GWh/yıl) elektrik enerjisi üretmek ve baraj ve yer altı sulardan olmak üzere toplam 766020 ha.'lık alanı sulamaya açmaktır.

HARİTA 10: ŞANLIURFA İLİ HİDROGRAFYA HARİTASI

İSARETLER

- Akarsular
- Baraj Gölü ve Akısı
- Önemli Dereler
- Suama Ana Kanalı
- HES
- Demiryolu
- Şehir ve Kasaba Yerleşim Alanları
- İlçe Sınırı
- İl ve Devlet Sınırı

"Türkiye'de ziraat faaliyetleri ile yetiştirilen mahsullerin verim ve kalitesinde, sular ve bunlardan istifade edilebilmesinin etkisi çok büyüktür. Sulardan faydalanmak ve suya hakimiyet, ileri tekniğin ve medeniyetin tezahürüdür. Sulama ve sudan yararlanma, entansif ziraatin en başta gelen şartlarıdır"¹¹⁵. Bu çerçevede çalışma alanımızda, 2002 yılı itibarıyla, 171.080 hektarı devlet sulaması ve 141.437 hektarı ise halk sulaması olmak üzere toplam 318.517 ha.'lık alan sulamaya açılmıştır (Tablo 25).

Tablo 25: Şanlıurfa İlinde Mevcut Sulama Durumu

SULAMA TÜRÜ		SULAMA ADI	SULAMA ALANI(HA)
Kamu	Baraj Sulamaları*	Şanlıurfa-Harran Ovaları (Kısmi)	120.000
		Hacıhıdır Barajı ve Sulaması	2.080
	Yeraltı Sulamaları*	Akçakale Yeraltı Suları	15.000
		Ceylanpınar Yeraltı Suları	27.000
		Suruç Yeraltı Suları	7.000
	Halk Sulamaları**	İl Genelinde	141.437
Toplam			312.517

Kaynak: *GAP İdaresi-**İl Planlama ve Koordinasyon Müdürlüğü, 2002.

GAP çerçevesinde çalışma alanımızda kurulan baraj göletleri, balıkçılık faaliyetleri için önemli bir potansiyele sahiptir. Bu geniş su potansiyel alanlarına ilaveten, ekolojik koşullardan biri olan iklim özelliklerinin de balık yetiştiriciliği için uygun koşullar sergilemesi, ekonomik olarak balıkçılık faaliyetlerinin gelişebilmesi için ayrı bir önem taşımaktadır. Çünkü çalışma alanımız ve yakın çevresi, kışın soğuk, yazın sıcak geçmesi ve de yaz aylarında baraj göletlerinde ortalama su sıcaklığının 20°C civarında olması, çok sayıda balık çeşidinin yetişmesine olanak vermektedir. Ayrıca, çalışma alanımızda ve yakın çevresindeki bu su alanlarında, en azında şimdilik herhangi bir kirlilik sorununun bulunmaması, balık yetiştiriciliği için ayrı olumlu bir durumdur. Bu kapsamda 1996 yılından beri Atatürk Barajı göletinde, 1998 yılından beri ise Hacıhıdır Barajı göletinde balıklandırma çalışmaları

¹¹⁵ S. Göney, 1987, A.g.e., s.60.

yapılmaktadır. Çalışma alanımızda özellikle Birecik ve Bozova ilçelerinde son zamanlarda modern balıkçılık faaliyetleri artmaktadır (Foto 13).

Foto 13: Birecik ilçe merkezinin kuzeyinde ticari amaçlı balıkçılık faaliyetleri

Bugün üretimi az da olsa, balık yetiştiriciliği başlamış durumdadır. Çalışma alanımızda balık yetiştiriciliği kültürü, henüz yeni olduğundan yöredeki balık üreticileri yeterli düzeyde bilgi ve beceriye sahip değildir. Çalışma alanımız içerisinde en büyük baraj göleti olan Atatürk baraj göletinde ilkel yöntemlerle balık avcılığı yapılmaktadır. Bu balık avcılığı faaliyetleri ile ilgili yapılan bir çalışmada, Atatürk barajı göletinde 902 balıkçı ve 153 adet kayık ile günde ortalama 2390 (kg/gün) kg. balık tutulduğu saptanmıştır. Atatürk baraj göletinde yapılan balık avcılığının yaklaşık 1/3'ü Hilvan ve Bozova ilçelerinde yapılmaktadır (Tablo 26, Foto 14).

Tablo 26: Atatürk Baraj Gölü Avcılık Faaliyetleri (Anonim, 1996)

İlçe	Balıkçı (adet)	Kayık (adet)	Ortalama Av Miktarı (kg/gün)
Bozova (Ş.Urfa)	244	47	280
Hilvan (Ş.Urfa)	45	14	100
Kâhta (Adıyaman)	165	23	500
Gerger (Adıyaman)	70	13	320
Adıyaman Merkez	333	50	1100
Samsat (Adıyaman)	45	6	90
Toplam	902	153	2390

Kaynak: GAP II. Mühendislik Kongresi, s.813. Şanlıurfa, 1998.

Foto 14: Fırat nehrinde balık avcılığı yapan bir balıkçı kayığı

GAP su kaynaklarında ilk aşamada Sazan, Yayın, Alabalık, Tatlısu Kefali ve Sudak çeşitleri yetiştiriciliği için uygun düşmektedir¹¹⁶. Baraj göletlerinde mevcut su ürünleri potansiyelinin muhafazası ve artırılması, yeni açılan kaynakların verimli şekilde değerlendirilmesi amacıyla yürütülen balıklandırma çalışmaları, ilde balıkçılığın geliştirilmesine olumlu etki yapmaktadır. Ancak, bu çalışmalar yeterli değildir. Nitekim, GAP İdaresinin bu konuda yaptığı bir çalışmada, çalışma alanımızın dahilindeki su alanlarında su ürünleri toplam üretim miktarı 2001 yılı itibariye 405 ton olarak gerçekleşmiş olup, bunun 30 tonu yetiştiricilikten elde edilmiştir. Çalışma alanımızın su alanlarında yapılacak çalışmalar sonucu, halen 405 ton/yıl olan üretimin doğal avcılık yoluyla 3700 ton, yetiştiricilik ile 2000 ton balık ve toplamda yaklaşık 5700 ton/yıla ulaşması mümkün görülmektedir¹¹⁷.

Çalışma alanımızda Atatürk Barajı göletinde su yolu ile ulaşım bakımından da yararlanılmaktadır. Bu konuda biri Hilvan ilçesinde biri de Siverek ilçesinde olmak üzere iki feribot aktif olarak çalışmaktadırlar. Buralardaki ulaşım, Hilvan İlçesinin Akçaören köyü ile Adıyaman'ın Kahta İlçesinin Yenikuşak köyü ve Siverek ilçesinin Kayalık köyü ile Adıyaman'ın Kahta ilçesinin Keferge köyleri arasında günün belirli saatlerinde feribot seferleri yapılarak su yolu ile ulaşım sağlanmaktadır (Foto 15).

¹¹⁶ TOBB, Güneydoğu Anadolu Projesi, Ankara, 1993, s.128.

¹¹⁷ GAP-BKİ, Şanlıurfa İli Ekosistemine Uygun Tarımsal Ürünler, Ankara, 2003, s.19.

Foto 15: Hilvan ilçesinin Akören köyü ile Kahta ilçesinin Yenikuşak köyü arasında yapılan feribot seferleri

Güneydoğu Anadolu Bölgesi turizmine katkıda bulunulması ve GAP'ın dünyaya tanıtılması amacıyla her yıl "Uluslararası Atatürk Barajı Su Sporları Müsabakaları" düzenlenmektedir. Böylece su alanları, spor amaçlı faaliyetler için kullanılarak, hem yöre turizminin hem de ekonomik gelirin artmasına zemin oluşturmaktadır. Bu su spor müsabakaları çerçevesinde yüzme, yelken ve kürek dallarında yarışmalar yapılmaktadır (Foto 16).

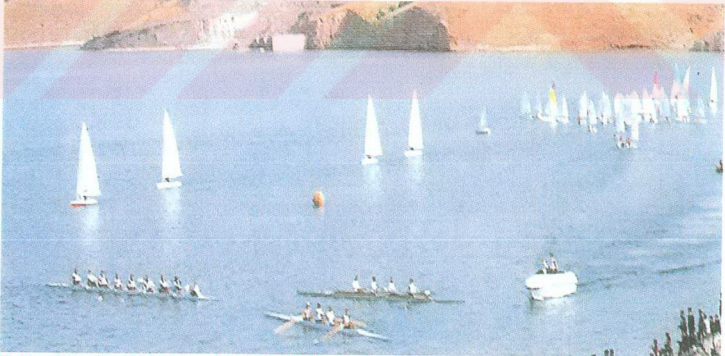

Foto 16: Atatürk Baraj Göleti'nde "Uluslararası Atatürk Barajı Su Sporları Müsabakaları"ndan bir görünüş

Bunlar yanında, yine de çalışma alanımız içerisinde yer alan su yüzeylerinden yararlanma bakımından değerlendirildiğinde, çok düşük seviyelerde

değerlendirildiği görülmektedir. Çünkü, Fırat nehri kıyısı boyunca özellikle Bozova-Hilvan-Siverek arasında kalan Atatürk barajı göleti çevresinde dinlenme tesisi, su sporları, geziler ve balıkçılık vb. faaliyetler için uygundur. Ancak, bu geniş potansiyel alanda söz konusu alanlarla ilgili olarak çok sınırlı çalışmalar dışında herhangi ciddi girişimlerin olmadığı görülmüştür.

3.1.4.KAYALIK VE TAŞLIK ALANLAR

Üzerinde toprak örtüsü bulunmayan parçalanmamış veya kısmen parçalanmış sert kaya ve taşlarla kaplı sahalara çıplak kaya ve molozlar şeklinde tanımlanmaktadır. Bu alanlar genellikle bitki örtüsünden yoksundurlar. Bazen arasında toprak bulunan kaya çatlaklarında veya topraklı küçük ceplerde yetişen çok seyrek ağaçlar, çalı ve otlaklar bulunabilir. Şanlıurfa ilinde bu tip arazilerin alanı 21991 hektar olup il genel yüzölçümünün % 1.7'sini oluştururlar.¹¹⁸

Çalışma alanımızda, arazi kullanım haritasında da görüldüğü gibi, Şanlıurfa ilinin kuzeydoğundaki Şanlıurfa-Diyarbakır il sınırının kesiştiği alanda, Karacadağ'ın zirvesi ve yakın çevresinde (1300-1919 metre arası) kuzey-güney uzanışlı "terkedilmiş arazi" ve "kayalık arazi"ler yer almaktadır (Harita 8). Bu iki alan dışında, bazı köylerin bir bölümünde tarım ve otlak alanları dışında kalan geniş alanlar bulunmaktadır. Bu alanlar daha çok dağlık, tepelik ve sırtların yoğunlaştığı alanlar olarak Siverek-Viranşehir platoları, Fatik ve Tektek Platoları ile Halfeti ilçesinde bulunmaktadır (Harita 11).

Ayrıca, Arazi kullanım haritasında gösterilmeyen ancak çok küçük adacıklar şeklinde bulunan ve günümüzde yer yer kullanıma açılmış olan taş ocakları, kum ocakları, mermer ocakları vb. alanlar bulunmaktadır (Foto 18, 19). Bu alanlar araştırma alanımızda akarsu boylarında ve plato yüzeyinde kalkerce zengin sırt ve tepelik alanlarda bulunmaktadır.

Araştırma alanımızda, yol, bina, avlu ve bahçe yapımında kullanılmak üzere plato yüzeyinde özellikle kasaba ve şehir yerleşim yerlerine ve ana yollara yakın yerlerde taş ve mermer ocakları, Fırat nehrinin kenarında ise kum ocakları aktif halde işletilmektedir (Foto 17, 18). Birecik ilçe merkezinin kuzeyinde kum ocakları işletilmekte ve bu ocaklarda çıkarılan kum bina yapımında harç ve briket imalatında kullanılmaktadır. Nitekim, DİE'nin 1997 Yılı Köy Envanteri'ne göre, ilin kırsal alanında 68.189 konut amaçlı bina, 27.925 konut dışı bina bulunmaktadır. Bu binalardan 62.999'unun taşıyıcı sistemi yığma, 6.686'sının ki ahşap kagir,

¹¹⁸ KHGM, 1995, A.g.e., s.13-14.

18.467'sinin ise betonarmedir. Yapı malzemesi olarak 35.273'ünde kerpiç, 2.996'sında tuğla, 30.109'unda taş, 22.098'inde briket ve diğer tür malzeme kullanılmıştır.¹¹⁹

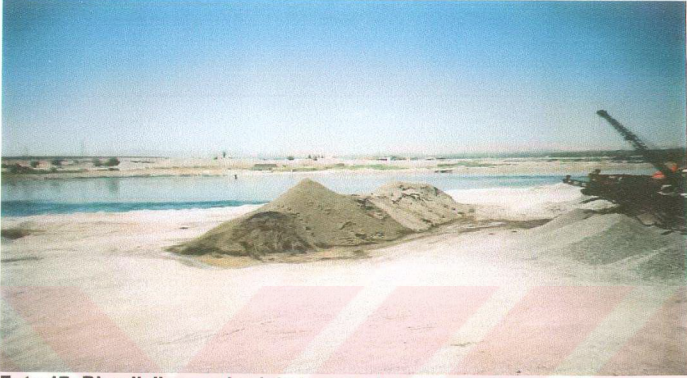

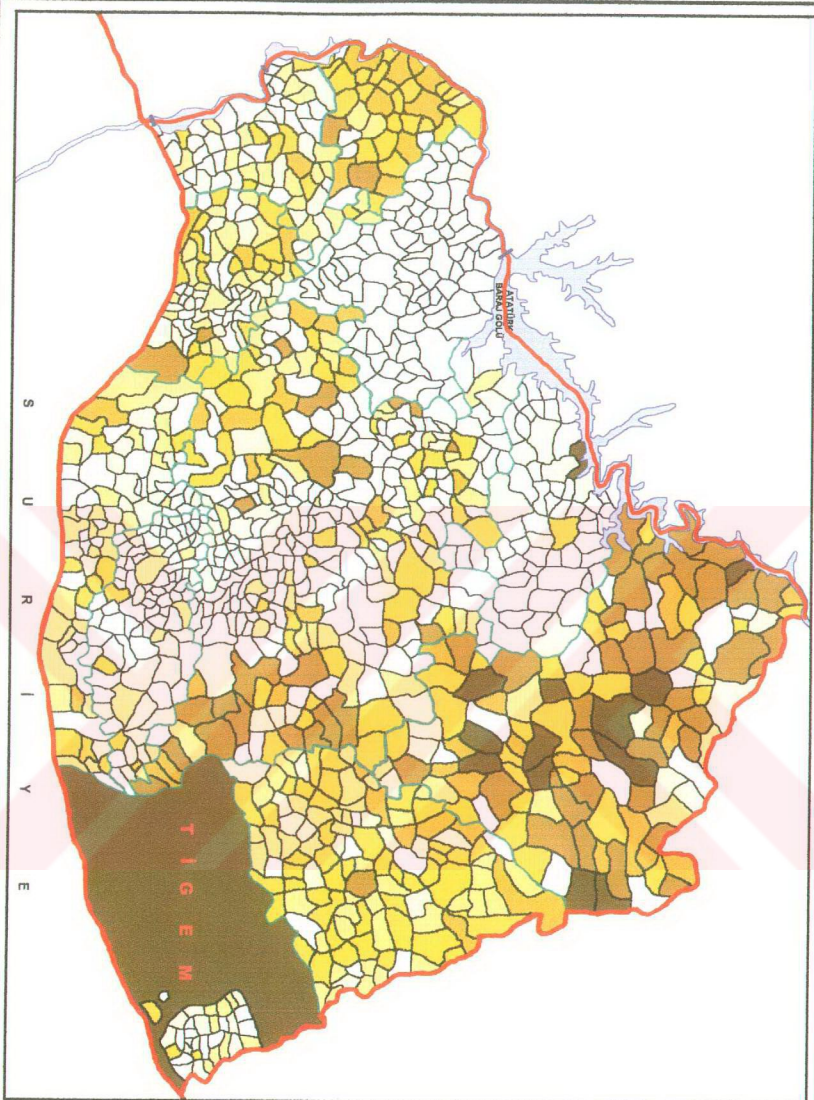
Foto 17: Birecik ilçe merkezinin kuzeyinde Fırat nehri kenarında bir kum ocağı

Foto 18: Şanlıurfa-Gaziantep karayolunun 20. km.'sinde işletilmekte olan bir taş ocağı

¹¹⁹ DİE, Şanlıurfa Köy Envanteri, 2002, Ankara, s.10-13.

HARİTA 11: ŞANLIURFA İLİNDE KÖY BAZINDA TARIM DIŞI ALANLARIN DAĞILIŞI (DEKAR)

İŞARETLER

- Akarsular
- Baraj Gölü ve Akısı
- Köy Sınırı
- İlçe Sınırı
- İl ve Devlet Sınırı

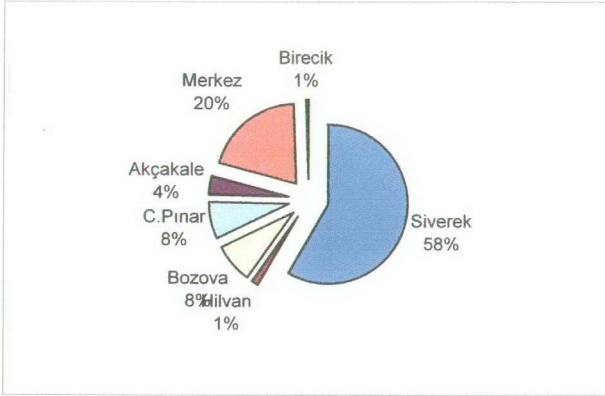

3.1.5.KORULUK ALANLARI

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, orman varlığı bakımından Türkiye'nin en fakir bölgesidir. Bölgenin güney kısmında geniş bir alan kaplayan ova ve plato yüzeyinde orman ve ağaç topluluklarına nadiren rastlanılmaktadır. Bu bağlamda, Bölgenin güneyinde yer alan çalışma alanımız, tabii bitki örtüsü bakımından oldukça fakirdir. Tabii bitki örtüsü bakımından fakir olmasının bir çok nedeni vardır. Bu nedenler arasında en önemlileri; yağış miktarının yetersizliği ve düşen yağışın da mevsimlere dengeli dağılmaması ve buna bağlı olarak yaz döneminde sıcaklıkların çok yüksek olması sonucunda belirgin bir yaz kuraklığının yaşanması ile eskiden beri olagelen bilinçsizce bir beşeri tahribatin olması gösterilebilir. Bu iklim özelliklerinden dolayı tabii bitki örtüsü genellikle steptir. Ilkbahar yağışlarıyla yeşeren bu ot toplulukları, yazın şiddetli kuraklıklardan sararır ve yok olurlar. Bunlar papatya, gelincik, çiğdem, kekik, devediken, yaban buğdayı, sarı çiçek vb. bitkilerdir. Bu alanlar ova ve plato yüzeyindeki tarım alanlarından tepelik ve dağlık alanlara geçiş bölgelerinde yer alırlar. Bu alanlar, otlak alanları olarak kullanılmaktadır. Ağaç toplulukları, daha çok tepelik ve dağlık alanlarında görülmektedir.

Ancak, çalışma alanımızda GAP İdaresine göre, 2000 yılı itibarıyla, orman varlığı 17241 hektardır. Bu alanın % 53,1'i doğal orman arazisi, % 44,69'u ise ağaçlandırılmış orman arazisi oluşturmaktadır. Bu orman alanlarının dağılışına bakıldığında, % 58,40'ı Siverek'te, % 20,06'sı Merkez'de, % 7,98'i Bozova'da, % 7,58'i Ceylanpınar'da, % 4'ü Akçakale'de, % 1,40'ı Hilvan'da ve % 0,58'i Birecik'te yer almaktadır (Şekil 15).¹²⁰ Ancak, sahada yaptığımız gözlem ve incelemelerde orman varlığına rastlanılmamıştır (Foto 19). Orman Bakanlığı'nca orman olarak gösterilen alanlar, aslında koruluk alanları niteliğindedir ve bunun için bu konuyu “**koruluk alanları**” başlığı altında ele almaktayız. Bu koruluk alanların en yoğun olduğu yer, yer şekilleri bakımından engebeli ve yağış değerleri bakımında ise biraz daha yüksek olan Siverek ilçesinin batı ve kuzeybatısında, Fırat nehrinin kenarında yer almaktadır (Harita 7). Burada meşe, palamut ve alıç bulunmaktadır ki, bugünkü durumu itibarıyla çok bozuk, baltalık vasfında ve ağır tahrip görmüş vaziyettedir.

¹²⁰ GAP-BKİ, 2003, A.g.e., s.20.

Şekil 15: Şanlıurfa İlinde Koruluk Alanların İlçelere Dağılışı (%)

Foto 19: Hilvan ilçesinin Kırbaşı köyünde kuzeye bakan tepe yamaçlarında koruluk alanların tahrip edilmesi sonucunda ortaya çıkan manzara

Orman alanlarından yoksun olan çalışma alanımızda yer alan ağaç toplulukları, akarsu boylarında, tepelik ve dağlık alanlarda yer almaktadır. Akarsu boylarında daha çok kavak ve söğüt ağaçları bulunur. Çok az da olsa, kavak ağaç toplulukları toprak evlerinin çatılarında kullanıldığında, söğüt ise daha çok kışın soğuklardan korunmak için yakıt olarak kullanıldığında ticari amaçlı dikimi yapılmaktadır (Foto 20). Ancak, bu ağaç topluluklarının dikim alanları olan akarsu boylarının büyük bir kısmı, Fırat nehri üzerinde yapılan barajlar sonucunda sular altında kalması nedeniyle dikim alanları daralmıştır. Günümüzde bu ağaç topluluklarının dikim alanları, daha çok Birecik ile Siverek ilçelerinde yapılmaktadır.

Foto 20: Birecik ilçe merkezinde topraklı evlerin çatısında kullanılmak üzere satış yerinde müşteri bekleyen kavak direkleri

Çalışma alanımızdaki koruluk niteliğindeki ağaç topluluklarının en yaygın olduğu alan, Siverek ilçesinin kuzeybatısında akan Fırat nehrinin doğusundaki Karacadağ'ın uzantısı olan dağlık alanlarında adacıklar şeklinde rastlanılır (Harita 8). Bu alandaki ağaç topluluklarının alanı gittikçe daralmaktadır. Çünkü bu ağaç toplulukları, yöre insanı tarafından bilinçsizce yakıt olarak kullanılmak üzere kesilmektedir.

Çalışma alanımızda görülen ağaç topluluk alanlarından birisi de Tektek Dağları'ndaki yabani fıstık alanlarıdır. Bu yabani fıstık alanlarının bir kısmı, yöre halkı tarafından zamanla aşılaraq üretime kazandırılmıştır ve fıstık alanları olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.2.YERLEŞİM VE SANAYİ ALANLARI

3.2.1.YERLEŞİM ALANLARI

Barınmak veya belirli bir faaliyeti sürdürmek amacıyla bir alan üzerinde inşa edilmiş bir veya birden fazla konuttan oluşan ünitelere yerleşme, üzerinde yerleşim faaliyetlerinin gerçekleştiği arazi parçalarına da yerleşim alanı denilmektedir.¹²¹ İnsanlar herhangi bir sahada ilk önce kendilerine en uygun yerleri seçerek yerleşirler ve sonra o yerleşim yerleriyle çevresinde ekonomik faaliyetlerde bulunurlar. Yerleşme yeri seçiminde ise, relief, su, toprak, iklim, bitki örtüsü ve ulaşım gibi birçok faktör etkili olmaktadır. Genelde yerleşim alanları ekonomik faaliyet alanlarının çekirdeğini oluşturdukları için, çok yerde onlarla iç içe girmiş durumdadırlar.¹²² Bu özellikleri çalışma alanımızda da gözlemlemek mümkündür.

Çalışma alanımızda yerleşmeleri şehir ve kasaba ile kır yerleşmeleri olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Şehir ve kasaba yerleşmelerin başında geniş bir alana yayılan Şanlıurfa şehri gelmektedir. Çalışma alanımızda Şanlıurfa şehri dışında yer alan diğer kasaba ve şehirler ise Siverek, Viranşehir, Ceylanpınar, Akçakale, Harran, Suruç, Birecik, Halfeti, Bozova ve Hilvan'dır. Kırsal yerleşmeler ise, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde olduğu gibi, çalışma alanımızda da sayısı oldukça fazladır. Şanlıurfa ili, Bölge içinde en çok kırsal yerleşmeye (1.082 köy) sahip olup, ülke genelinde de Sivas'tan (1.236 köy) sonra en fazla köye sahip ildir (Tablo 27). 2000 yılı nüfus sayımına göre kırsal nüfusu 601.293 kişidir ve bir kırsal yerleşmede ortalama 218 kişi yaşamaktadır. Bu sayı ülke (311 kişi) ve Bölge (276 kişi) ortalamalarına göre düşüktür.

Tablo 27: Kırsal Yerleşmelerin Sayısı

	Köy	Mahalle	Toplam
Şanlıurfa	1.088	1.669	2.757
Bölge	4.258	4.673	8.931
Türkiye	35.114	41.317	76.431

Kaynak: KHGM. 2001 yılı Hizmet Uygulamaları Genel Envanteri.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi genelinde kırsal yerleşmeler sayıca çok ve dağınıktır. Kırsal yerleşmelerin gerek çalışma alanımızda

¹²¹ A. Özçağlar, 2000, A.g.e., s.60.

¹²² A. Özçağlar, 1994 A.g.e., s.91.

ve gerekse Bölgede çok ve dağınık olması, Bölge'nin coğrafi, ekonomik ve toplumsal yapısının bir sonucudur. Nitekim, Devlet İstatistik Enstitüsü'nün (DİE) 1997 yılında hazırladığı Köy Envanter çalışmasında, çalışma alanımızda morfolojik birimlere göre köylerin; 515'i ovada, 77'si dağda, 208'i yamaçta, 9'u vadide, 16'sı nehir kenarında, 25'i şehirlerarası yol kenarında ve 12'si göl, gölet, baraj gölü kenarında yerleşmiş olduğunu saptamıştır¹²³. Bu durum, çalışma alanımızdaki yer şekilleri hakkında da bir fikir vermektedir. Kırsal yerleşmelerin büyük bir kısmının tarımsal faaliyetlere bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim, kırsal yerleşmelerinin yaklaşık yarısının ovada kurulmuş olması, bu durumu doğrulamaktadır. Ancak, sahada yapılan gözlem ve incelemelerde kasaba ve şehir yerleşmelerinin kuruluş yeri olarak genelde ova ile platonun kesiştiği alan ve yakın çevresinde ve aynı zamanda ulaşımın elverişli olduğu alanlarda kurulmuş olduğu saptanmıştır.

"Ülkemizde tarım için elverişli olmayan arazi varlığı, konut alanları ihtiyacını karşılayacak miktarda olmasına rağmen çoğunlukla tarım alanları işgal edilmektedir. Yerleşim alanları etrafındaki tarım arazilerinin arsaya dönüşmesi ve değerindeki meydana gelen ani artış karşısında bu alanların tarımda kullanımı güçleşmektedir."¹²⁴ Bununla birlikte, çalışma alanımızda, kasaba ve şehirlerin (özellikle Şanlıurfa şehri) verimli tarımsal alanlar üzerinde bir yayılma gösterdiği görülmüştür. "Şanlıurfa şehrinin yerleşim ve sanayi alanı olarak kullanılan arazi varlığı 1970 yılında 6949 hektar iken, bu alan 1995 yılında 9293 hektara ulaşarak 2344 hektarlık bir artış göstermiştir"¹²⁵ (Tablo 28). Bu 2344 hektarlık alanın bir kısmı, Harran Ovası'ndaki tarım arazisinden oluşmakta olup, yerleşim alanı olarak kullanılarak, tarım dışı bırakılmıştır. Tarımsal faaliyetlere uygun olup da, tarım dışı kullanılan bu alanların özellikle I. ve II. sınıf arazilerden oluşması dikkat çekicidir (Foto 4).

Tablo 28: Şanlıurfa Merkez İlçesinde Yerleşim Alanı (Hektar)

Dönem	1970	1995
Yerleşim ve	6949	9293
Sanayi Alanı		

Kaynak: GAP II. Mühendislik Kongresi, s.773. Şanlıurfa, 1998

¹²³ DİE, 2002, A.g.e., s.4-5.

¹²⁴ M. Özdemir, "Tarım Arazilerinin Korunması, Yanlış ve Amaç Dışı Kullanımı", Ankara, 2001, s.27.

¹²⁵ S. İrmak-R. Gündoğan, "Şanlıurfa İlinin Toprak Kaynakları ve Toprakların Amaç Dışı Kullanımı" Şanlıurfa, 1998, s. 772.

Çalışma alanımızda, başta tarımsal faaliyetler olmak üzere kırsal kesimde meydana gelen olumlu gelişmeler, kırsal yerleşmelerinin sayılarının artmasına neden olmaktadır. Bu durumu GAP süreci ile birlikte tarımın yoğun bir şekilde yapıldığı alanlarda daha net görmekteyiz. Çalışma alanımızda 1980 yılında 688 olan köy sayısı, 1990'da 766'ya ve GAP sürecinin de etkisiyle 2000'de 1082'ye çıkmıştır. Kırsal kesimde mahalle yerleşim biriminden köy yerleşim birimine doğru bir kayma yaşanmaktadır (Tablo 29).

Tablo 29: İlçeler İtibariyle Kırsal Alan Yerleşmelerindeki Sayısal Değişme

İlçe Adı	Yıllar							
	1980		1985		1990		2000	
	Köy	Mah.	Köy	Mah.	Köy	Mah.	Köy	Mah.
Merkez	184	447	185	447	207	432	309	435
Siverek	65	402	65	102	69	395	118	372
V.Şehir	44	262	45	262	52	260	115	217
*Harran					61	110	94	118
Akçakale	116	238	117	238	59	126	87	119
Suruç	73	152	73	152	75	149	83	143
Bozova	77	108	77	108	80	100	77	73
Birecik	40	101	40	101	44	94	70	75
Hilvan	55	110	55	110	55	106	60	78
Halfeti	33	37	34	37	36	32	37	28
C.Pınar	1	46	1	44	28	18	32	17
Toplam	688	1.903	692	1.901	766	1.822	1.082	1.675

Kaynak: Şanlıurfa Köy Hizmetleri İl Müdürlüğü.

* Harran İlçesi 1990 yılında önce Akçakale'ye bağlıydı.

Mevcut kırsal yerleşmelerin yaklaşık % 60'ı "mahalle" konumundadır. İdari olarak köy muhtarlıklarına bağlı mahalleler, yöre insanı tarafından "mezra"¹²⁶ olarak tanımlanmaktadır ki bu ifade şekli yanlıştır. Bölgedeki mahallelerin ortaya çıkış nedenlerinin başında mülkiyet dağılımı gelmektedir. Bu mahallelerin büyük bir kısmı, büyük toprak sahiplerinin çiftlikleri olup, bu çiftlikleri kendilerinin işletme imkanı bulamadıkları hallerde, yarıcı ve kiracı köylülere vererek işlettirilmektedir. Bu mahalleler, köylülerin önceleri geçici yerleşim alanları olan bu mekanlar süreç içinde sürekli yerleşim yeri haline dönüşmüştür.

Şahada yaptığımız gözlem, inceleme ve görüşmelerde köy tüzel kişiliği kazanan köylerin en çok tarımın yoğun olduğu alanlarda gerçekleştiği görülmüştür. Bu gelişmeler morfolojik birim olarak ovalarda, özellikle de Harran ovasında; idari birim olarak da Merkez, Harran ve Akçakale kırsal alanında sulu tarımın

¹²⁶ A. Özçaglar, 2000, A.g.e., s.71.

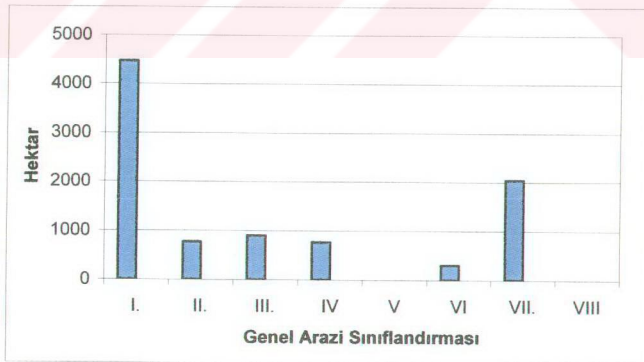
yaygınlaşması ile birlikte hızlanmıştır. Özellikle sulu tarıma açılan alanlarda dağınık bir yerleşim deseni oluşmakta olduğu saptanmıştır. Yine sulu tarımın yaygınlaştığı diğer alanlarda da bu durum gözlenmektedir. Bu alanlar Suruç ovası ile Viranşehir ve Siverek ilçelerinde sulu tarımın yoğun bir şekilde yapıldığı alanlardır. Bu durumu, çalışma alanımızda özellikle sulamalı tarımsal faaliyetlerin yoğun bir şekilde yapıldığı güneydeki ovalarda idari haritada da görüldüğü üzere, köylerin idari sınırı küçülmektedir (Harita 4). Bu alanlarda mahalle konumundaki yerleşim birimlerin, 1980'den sonra özellikle de 1990'lı yıllarda köy statüsü kazandığını görmekteyiz (Tablo 30).

Tarım alanlarında (özellikle Harran Ovası'nda) hızlı bir yapılaşma süreci yaşanmakta ve bu alanların denetiminde herhangi bir önlem alınmamaktadır (Foto 5, 53). Bu durumu, Şanlıurfa ilinde yapılan bir çalışmada, yerleşim alanı olarak kullanılan alanlarda arazi kullanım yetenek sınıflarına dağılımı, en çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır. Tablo 28'de de görüldüğü gibi, yerleşim alanı olarak kullanılan alanın yaklaşık yarısını (% 48.2) I. sınıf arazi oluşturmaktadır (Tablo 29, Şekil 16).

Tablo 30: Şanlıurfa İlinde Yerleşim Alanlarının Arazi Kullanım Yetenek Sınıflarına Dağılışı (ha)

Arazi Kullanım Sınıfı	I.	II.	III.	IV	V.	VI	VII.	VIII.	Top
Yerleşim	4477	778	905	777		310	2046		9293
%	48.2	8.4	9.7	8.4		3.3	22.0		100.0

Kaynak: III. GAP ve Sanayi Kongresi, s.415, Diyarbakır, 2003.

Şekil 16: Şanlıurfa İlinde Yerleşim Alanlarının Genel Arazi Kullanım Yetenek Sınıflandırmasına Dağılışı (ha)

3.2.2. SANAYİ ALANLARI

Sanayi, GAP ile birlikte, Şanlıurfa ili için son dönemlerde en fazla gelişme kaydeden sektördür. Bir başka deyişle, Şanlıurfa sanayileşmekte olan illerimizden biridir. Şanlıurfa Sanayi İl Müdürlüğü'nün verdiği bilgilere göre, 2003 yılı itibarıyla, 226'sı Şanlıurfa merkez ilçede, 52'si de diğer ilçe merkezlerinde olmak üzere toplam 278 sanayi tesisi bulunmaktadır.

Sanayi kuruluşlarının Merkez ilçe ve ilçelere dağılımına bakıldığında, kuruluşların büyük bir kısmı (226 adet) merkez ilçede toplanmıştır. Merkez ilçeyi Birecik (15), Siverek (8), Akçakale (5) ve Ceylanpınar (5) izlemektedir. Bütün ilçelerin ortak noktası, sahip oldukları sanayi kuruluşlarının büyük bir kısmının tekstil (123) ve gıda (92) sektörlerinden oluşmuş olmasıdır. Tekstilde pamuk, çirçir, ve prese; gıda da ise bulgur, mercimek ve ham yağ alt sektörleri ön plana çıkmaktadır (Tablo 31).

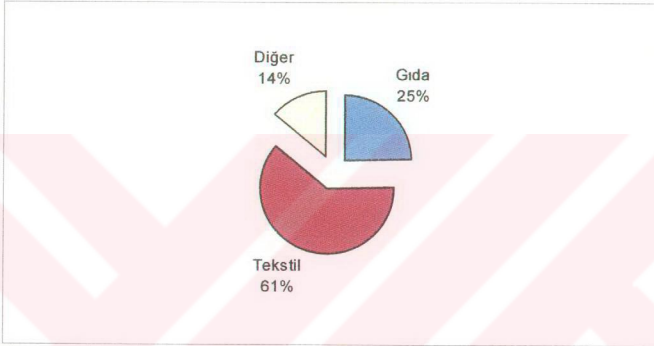
Şanlıurfa ilinde, merkez ilçede bulunan I. Organize Sanayi Bölgesi'ndeki sanayi kuruluşları hariç, geri kalan sanayi kuruluşlarının büyük bir kısmı (% 56) tarım alanlarından kurulmuşlardır. Şanlıurfa merkez ilçede kurulmuş (226 adet) olan sanayi kuruluşlarının % 46'sının (104 adet) büyük bir kısmı Şanlıurfa-Akçakale ve Şanlıurfa-Mardin karayolu civarındaki tarımsal alanlar üzerinde kurulmuştur. Buradaki tarımsal alanlar, daha öncede de belirtildiği gibi, bir taraftan yerleşim alanına açılmakta, diğer taraftan ise sanayi kuruluşları tarafından işgal edilmektedir.

Tablo 31:Şanlıurfa İlinde İlçeler İtibarıyla Sanayi Kuruluşlarının Dağılımı (adet)

Sektör	Merkez	A.Kale	Birecik	Bozova	C.Pınar	Harran	Hilvan	Siverek	Suruç	V.Şehir	Toplam
Gıda içki ve bütün sanayi	71		10	-	4	-	1	3	1	2	92
Tekstil örme konfeksiyon ve deri sanayi	104	7	-	-	2	2	1	2	2	3	123
Kimya, kimyasal ürünler,petrol, kömür ve plastik sanayi	22		4	-	-	-	-	1	1	-	28
Metal ve metal eşya sanayi	10		1	-	-	-	-	2	-	-	13
Elektrikli makineler cihazlar, alet ve malzemeler sanayi	4		-	-	-	-	-	-	-	-	4
Ağaç, mantar ürünleri ve mobilya sanayi	1		-	-	-	-	-	-	-	-	1
Taş, toprak ve taşa dayalı sanayi	14	-	-	1	1	-	1	-	-	-	17
Toplam	226	7	15	1	7	2	3	8	4	5	278

Kaynak: Şanlıurfa Sanayi ve Ticaret Odası, 2001.

Şanlıurfa merkez ilçede bulunan sanayi kuruluşlarının 118'i Şanlıurfa-Gaziantep karayolunun 16. km.sinde 1992'de temeli atılan ve bugün faaliyete geçen I. Organize Sanayi Bölgesi'nde bulunmaktadır (Şekil 17, Foto 21). I. OSB 291 hektarlık alan üzerinde 272 sanayi parsel sayısına 121 müteşebbis başvurmuştur. Daha sonra müteşebbislerin yoğun talebi üzerine I. OSB'nin yanında 1134 hektarlık alan üzerinde, 1997 yılında planlanarak temeli atılan II. OSB, günümüzde inşaat çalışmaları devam etmektedir. Şanlıurfa'nın sanayileşme sürecinde OSB'nin(Organize Sanayi Bölgesi) önemli bir yeri vardır. Ayrıca, Merkez ilçe, Siverek, Suruç, Birecik ve Akçakale ilçe merkezlerinde birer adet küçük sanayi siteleri bulunmaktadır.

Şekil 17: Organize Sanayi Bölgesinde Faaliyete Geçen Sanayi Kuruluşlarının Sektörel Dağılımı

Foto 21: Şanlıurfa-Gaziantep karayolu 16. km.'sinde kurulmuş olan I. OSB'den bir görünüş

IV. ŞANLIURFA İLİNİN TARIMSAL YAPISI VE SORUNLARI

Şanlıurfa ili, mevcut tarım potansiyeli itibarıyla zengin ve elverişli bir durum arz etmektedir. Ancak, çalışma alanımız modern tarım açısından ele alındığında, bu zengin tarım potansiyelinin yeterince değerlendirilmemesinin bir sonucu olarak çok ciddi temel yapısal sorunlarının bulunduğu dikkat çekmektedir. Bu temel sorunlarının başında sulama, sermaye, kredi kullanımı, çiftçi örgütlenmesi, makineleşme, kaliteli tohumluk kullanımı, gübre ve tarımsal ilaç kullanımı, pazarlama ve kalifiye insan gücü konularındaki yetersizlikler ve mülkiyet sorunu gelmektedir. Şanlıurfa ilinde ve dolayısıyla Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde tarım sektörünün temel yapısal sorunlarını ortadan kaldırmak veya en aza indirebilmek için GAP devreye girmiştir. GAP bünyesinde, 15 yıllık (1989-2004) bir dönemi kapsayan süre zarfında yürütülen çalışmaların, söz konusu projelerin gerek hedeflenen süre içerisinde tamamlanması gerekse bu yapısal sorunların çözüme kavuşturulması noktasında istenilen düzeye henüz ulaşamadığı, hatta çok düşük bir seviyede gerçekleştiği görülmektedir. Daha da ötesi, GAP Tarım Master Planı'nda bölgenin tarım ve tarıma dayalı sanayi ile kalkınması öngörülmuş olmasına rağmen, 2002 yılı itibarıyla, GAP toplamında tamamlanma oranı % 50 iken, tarım sektörüne yönelik yürütülen projelerin tamamlanma oranı sadece % 18'dir.¹²⁷ Bu durum, GAP çerçevesinde tarım alanındaki projelerin gerçekleşme oranının düşük olmasından dolayı, çalışma alanımızda ve dolayısıyla GAP bölgesinde tarımın temel yapısal sorunlarının giderilerek, tarımın modernleşmesini geciktirmektedir.

Oysaki, "günümüzde tarım, özellikle gelişmiş ülkelerde, basit bir üretim şekli ve bir yaşam biçimi olmaktan çıkmış, pazar için üretim yapan ve kâr etmeyi amaçlayan karmaşık bir üretim sistemi ve iş alanı haline gelmiştir."¹²⁸

Tarımsal üretimde, modern tarzda entansif yöntemlerin uygulanıp uygulanmadığının başlıca göstergeleri, toprakların bakımı, sulanması, verimi yüksek tohumluk ekilmesi ve yine verimi yüksek meyve fidanlarının dikilmesi, makineleşme ve pazarlama sorunlarının çözülüp çözülmemiş olmasıdır.¹²⁹ Bu nedenle, bu bölümde, çalışma alanımızda tarım sektörünün yapısı ve sorunları genel olarak şu başlıklar altında ele alınacaktır: Tarım Alanlarının Bölünüşü, Tarımsal İşletme, Parsel ve Mülkiyet Büyüklüğü, Arazi Toplulaştırma ve Tesviyesi, Tarım Nüfusunun

¹²⁷ GAP-BKİ, 2002 Yılı Faaliyet Raporu, Ankara, 2003, s.10.

¹²⁸ GAP-BKİ, GAP Bölgesinde Tarımsal Mekanizasyon Gereksinimleri Etüdü Projesi, Ankara, 1996, s.3.

¹²⁹ H. Doğanay, 1995, A.g.e., s.68-69.

4.1. Tarım Alanlarının Bölünüşü

Bu başlık altında, çalışma alanımızdaki tarım alanları ekili ve dikili alanlar ile sulanma durumuna bağlı olarak da sulu ve kuru alanlar şeklinde incelenecektir.

Çalışma alanımızda genel arazi bölünüşü içerisinde tarım alanlarının miktarı 1.200.573 (toplam ilin % 64,6) hektar kadardır. Tarım alanlarını yıllık ve sezonluk üretim için ayrılmış alanlar (ekili alanlar) ile uzun ömürlü tarımsal bitkilere ayrılmış alanlar (dikili alanlar) şeklinde ele almak mümkündür. İşte, çalışma alanımızdaki tarım alanlarının içerisinde 1.083.506 (% 90,2) ha "ekili", 117.067 ha ise "dikili" alan olarak kullanılmaktadır (Harita 14, 15).

Şanlıurfa İl Planlama ve Koordinasyon Müdürlüğü'nün, 2002 yılı verilerine göre, çalışma alanımızdaki tarım alanlarının % 25,7'si (308730 ha) sulu, % 74,3'ü (891.843 ha) ise kuru tarım alanı olarak değerlendirilmektedir. Sulanan tarım alanları ekili-dikili alanlar bakımından incelendiğinde, ekili alanların % 28,4'ünde (307.480,6 ha) sulu tarım yapılırken, dikili alanların ise sadece % 1,1'inde (1249 ha) sulu tarım yapılmaktadır (Tablo 32).

Tablo 32: Şanlıurfa İlinde Tarım Alanlarının Ekili-Dikili ve Kuru-Sulu Alanlara Dağılışı (Ha)

TARIM ALANLARI	HEKTAR (Ha)	%
1.1.Ekili alanlar	1.083.506	90,2
1.1.1.Sulu alanlar	307.481	28,4
1.1.2.Kuru alanlar	776.025	71,6
1.2.Dikili alanlar	117.067	9,8
1.2.1.Sulu alanlar	1.249	1,1
1.2.2.Kuru alanlar	115.818	98,9
Toplam	1.200.573	100,0

Kaynak: İl Planlama ve Koordinasyon Müdürlüğü, 2002.

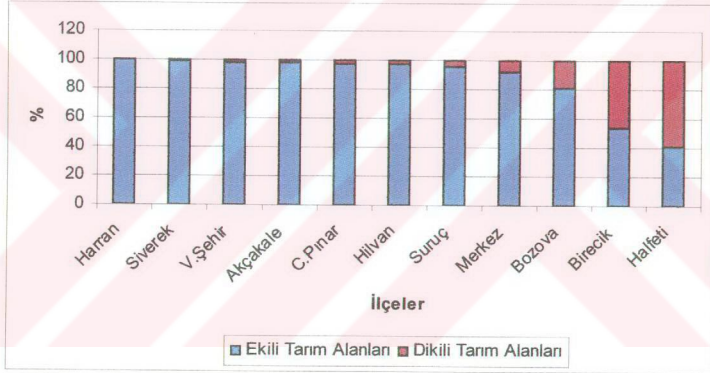
4.1.1.Ekili Alanlar

Yukarıda da açıklandığı gibi, toprağın işleniş tarzına ve bitkinin toprakta kalma süresine bağlı olarak yapılan tasnif çerçevesinde ekili tarım alanları, "tohum ekerek üzerinde yıllık veya sezonluk zirai bitki yetiştirilen, her ürün alınıştan sonra yeniden işlenen tarım alanları"¹³⁰ şeklinde tanımlanmaktadır. Modern tarımın parametrelerinden biri olan sulama durumuna bağlı olarak, çalışma alanımızdaki

¹³⁰ A. Özçağlar, 2000, A.g.e., s.124.

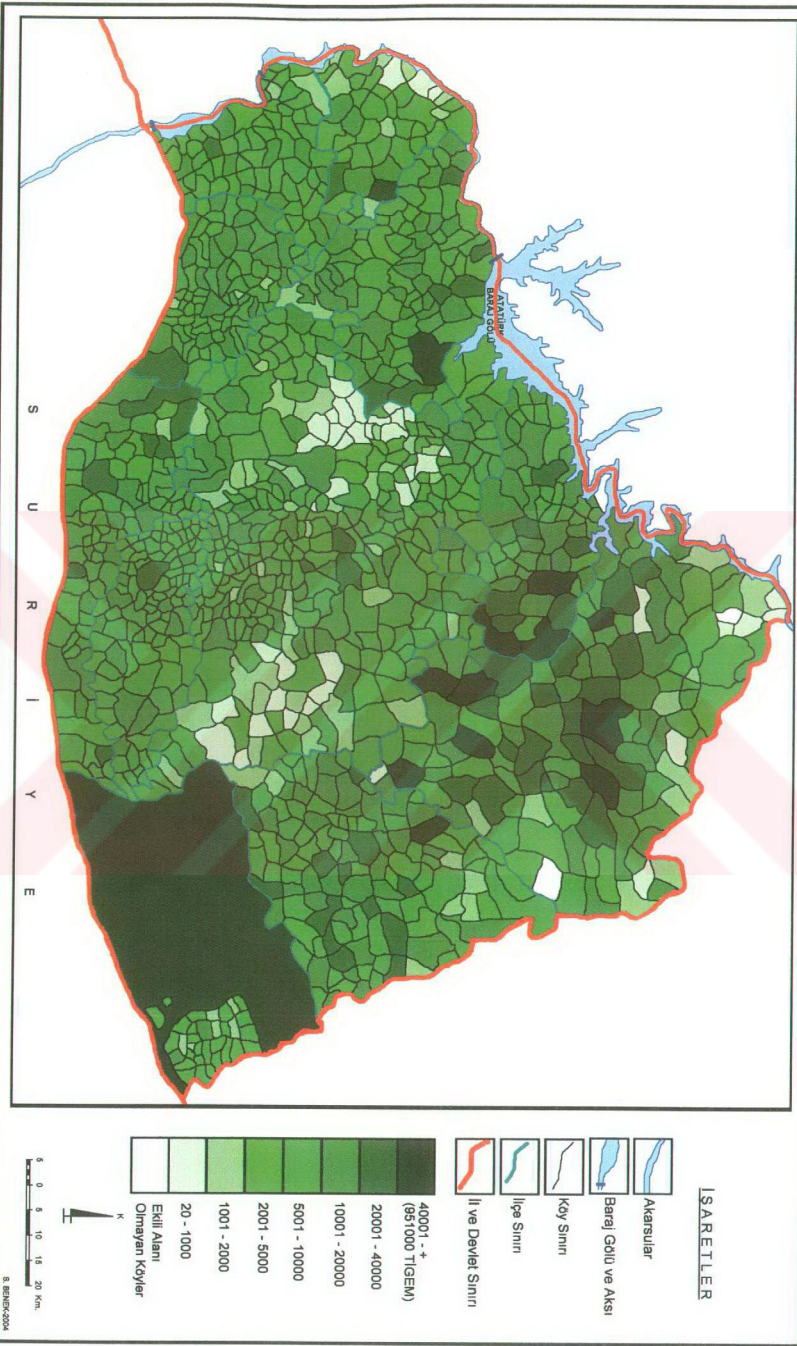
ekili tarım alanlarını da **sulanan ekili alanlar**, **sulanmayan ekili alanlar** olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür.

Ekili tarım alanlarının ilçeler bazında dağılışına bakıldığında, en yüksek oranla (% 99,6) Harran ilçesi birinci sırada, en düşük oranla (% 41,1) Halfeti ilçesi son sırada yer almaktadır. Başka bir ifade ile, çalışma alanımızda ekili alanlar, dikili alanların yoğun olduğu Birecik, Halfeti ve kısmen de Bozova ilçeleri dışındaki ilçelerde yoğunlaşmakta ve hatta bu ilçelerde (Harran, Akçakale, Ceylanpınar, Suruç, Merkez, Hilvan ve Viranşehir) % 90'nın üzerine çıkmaktadır (Şekil 18). Bu ilçelerden Hilvan ve Viranşehir ilçeleri dışında kalan diğer ilçeler, Harran, Suruç ve Ceylanpınar ovalarının bulunduğu alanlarda yer almaktadır. Bu da, çalışma alanımızda ekili tarım alanlarının daha çok ovalarda yoğunlaşmakta olduğunu göstermektedir (Harita 12).

Şekil 18: Şanlıurfa İlinde İlçeler Bazında Ekili ve Dikili Tarım Alanlarının Oranı (%)

HARİTA 12: ŞANLIURFA İLİNDE KÖY BAZINDA EKİLİ TARIM ALANLARININ DAĞILIŞI (DEKAR)

Ekili tarım alanlarının çalışma alanımızdaki dağılışına geçmeden önce sulama durumuna ilişkin bir durum değerlendirmesi yapmak, çalışma konumuz açısından büyük bir önem taşımaktadır. Tarımsal sulama deyince tarımı yapılan bitkilerin ihtiyacı olan suyu yağmurların yeter derecede karşılamadığı hallerde, başvuru sun'i sulama şekli anlaşılar.¹³¹ Yağmur sularının yetersiz kaldığı dönemlerde, özellikle de yazlık tarımsal bitkilerde su, verim ve dolayısıyla üretim üzerinde artırıcı bir rol oynamaktadır. Daha da önemlisi, çalışma alanımız ve yakın çevresinde olduğu gibi, yaz yağışlarının yetersiz ve ilkbahar yağışlarının da istikrarsız olduğu alanlarda sulamanın ayrı bir yeri vardır. Bu açıdan bakıldığında, özellikle de tarım sektörü açısından GAP'ın önemi bir kez daha anlaşılmış olur.

"Gerek toprak örtüsü ve jeolojik yapı şartlarıyla, gerekse iklim faktörlerinin etki dereceleriyle ilgili olarak, yeryüzünün kimi yerinde sular, gereğinden çok toplandığı, böyle yerleri bitkilere ve insan yaşayışına zararlı olacak derecede pek doygun duruma getirdiği halde, kimi yerde bitkilerin daha iyi yetişmesine yarayacak yeterince suyu toprakta bulmak güçtür. "...Tabiatın bu olaylarını, yeterince, değiştirmek ve bunlara daha yararlı bir yön vermek için, insan bilgisine ve göreneklerine uyar bir şekilde toprağı gerektiği kadar nemli duruma getirmek üzere sulama işlerine, topraktaki fazla suları uzaklaştırmak üzere de akaçlama (kurutma, drenaj) işlerine eskiden beri yer verilmiştir."¹³²

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, genel iklim koşulları göz önüne alındığında, yağış ve sıcaklık koşullarının olumsuzluğu nedeniyle etkili olan şiddetli yaz kuraklığı, bazı yıllarda etkisini yaygınlaştırarak yılın geneline yayılmakta, bazen de birkaç yıl sürmekte ve tarımsal etkinliklerde büyük zararlara neden olmaktadır (1960, 1961 ve 1973 yıllarında olduğu gibi). Kuraklığın tarım alanlarındaki olumsuz etkilerinin ortadan kaldırılması ve gerekli ürün artışının sağlanması için, bölgenin büyük bir bölümünde sulama zorunlu hale gelmektedir.¹³³ Yağış ve sıcaklık koşullarının olumsuzluğu nedeniyle şiddetli yaz kuraklığı, sadece çalışma alanımızda değil aynı zamanda GAP'ta ve Ortadoğu ülkelerinde etkili olmaktadır. Bu nedenle, bütün dünya ülkelerinde olduğu gibi Ortadoğu bölgesinde de, insanoğlu; suyun etki alanını genişletmek, mevcut düzensiz veya az miktardaki sulardan daha iyi yararlanmak için çeşitli yöntemler geliştirmiştir.¹³⁴ Bu yöntemlerin başında ise, barajlardan kanallarla sağlanan su ile tarım alanlarının sulanması gelmektedir. Sulama; insan

¹³¹ A. Demir, Türkiye İçsularından Faydalanma, Ankara, 1963, s.17.

¹³² R. İzbirak, Sular Coğrafyası, Ankara, 1969, s.106.

¹³³ G.Gürgeç, Güneydoğu Anadolu Bölgesinin İklimi, Diyarbakır, 2002, s.145.

¹³⁴ R. Özey, "Türkiye'nin Sınırtaş Suları ve Sorunları", Erzurum, 1997, s.50-58.

eliyle yetiştirilen bitkilerin daha iyi gelişmesini sağlamak, toprak verimliliğini yükseltmek üzere toprağa su verilmesi işlerine denir.¹³⁵

Bir başka açıdan "sulardan faydalanmak ve suya hakimiyet, ileri bir tekniğin ve medeniyetin tezahürüdür. Sulama ve sudan yararlanma entansif ziraatın en başta gelen şartlarıdır."¹³⁶ Bu nedenlerle ortaya çıkan GAP; Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki toprak ve su kaynaklarının ileri teknoloji kullanılarak geliştirilmesi ve bunun sonucu olarak hızla artacak ekonomik ve sosyal faaliyetlerin sağlıklı ve düzenli olarak gelişiminin sağlanmasını temel hedef almıştır.

Bu çerçevede yapılan araştırmalara göre, Şanlıurfa ilinde ekili-dikili tarım alanı olan 1.200.573 ha'nın 836.000 ha'ı (% 69,6) sulamaya elverişli olduğu sonucuna varılmıştır. Çalışma alanımızda GAP'ın direkt ve dolaylı etkisi ile, sulama alanları artmış olup, 2002 yılı itibariyle, sulamaya elverişli ekili-dikili alanların % 36,9'u (308.748 ha) sulamalı tarıma açılmıştır. Bu sulamaların; 171.080 hektarı kamu sulaması ve 141.437 hektarı ise halk sulaması şeklindedir (Tablo 25). Kamu sulamaları, Atatürk Barajı'ndan Şanlıurfa Tüneli ile getirilen baraj suyu ile Harran Ovası'nın tamamını; KHGM ile DSI tarafından çıkarılan yeraltı suları ile de 4 adacık şeklinde Ceylanpınar Ovası'nın bir kısmını oluşturmaktadır (Harita 15).

Çalışma alanımızda sulamaya açılan alanlarla ilgili olarak, mutlaka büyük bir önemle değinilmesi gereken önemli bir konu da halk sulamalarının gelişim durumudur. Çalışma sahasımızda, yıllardır geleneksel kuru tarımda umduklarını bulamayan çiftçiler, kamu tarafından sulamaya açılan alanlarda başta pamuk olmak üzere elde edilen yüksek miktardaki artı değerden etkilenmişlerdir. Bu durumda, başta Suroç ilçesindeki çiftçiler olmak üzere yöre çiftçileri, gelecekte sulama olanağına kavuşacak olsalar bile bunu beklemeden, bulundukları yörenin su potansiyelinin durumuna göre farklı yöntemler kullanarak kendi imkanları ile tarlalarını sulamaya açmışlardır. Bu bağlamda, bir kısım yöre çiftçisi yeraltı su kaynaklarını değerlendirerek sulama kuyusu (Foto 22); bir kısım yöre çiftçisi de baraj göletlerinde sulama tesisleri (Foto 23) kurup sulama olanaklarını yaratmışlardır. Bu durum, bize, yöre çiftçisinin bir an önce sulu tarım yapma arzularının güçlü ve bir anlamda da zemin oluşturulduğunda girişimci olduğunu göstermektedir. Halk sulamaları sonucunda, neredeyse kamu sulama alanları (171.080 ha) kadar bir alan, sulama (141.437 ha) imkânına kavuşmuştur. Halk sulamalarının en yaygın olduğu alanlar Siverek-Viranşehir platosunda (Siverek, Hilvan ve Viranşehir ilçelerinde),

¹³⁵ R. İzbirak, 1969, A.g.e., s.109.

¹³⁶ S. Göney, 1987, A.g.e., s.60.

Urfa-Bozova Platosunun batısında Bozova ilçesinin kuzeyinde Atatürk barajı göletinin yakın çevresinde, Suruç Ovası'nda, Fırat vadi tabanındaki Mezra ve Altınova vadi tabanı ovalarında tarımsal alanlardır (Harita 7).

Foto 22: Harran Ovası'nda yeraltı suyundan yararlanılarak açılan bir sulama kuyusunun elektrik tesisatı ve dalgıç motorunun içinde yer aldığı kabin

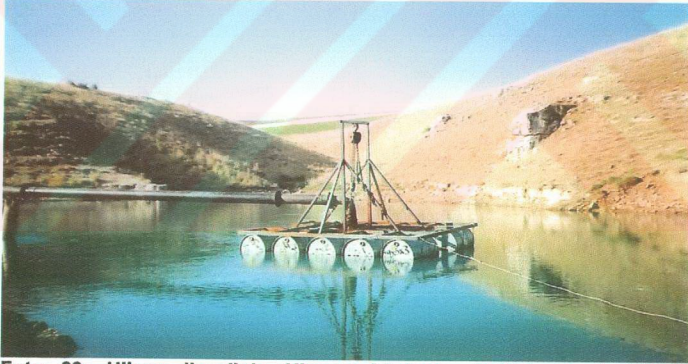

Foto 23: Hilvan ilçesi'nin Uluyazı köyünde Atatürk Barajı Göleti'nden yararlanılarak kurulan bir sulama tesisi

Çalışma alanımızda, GAP su kaynakları geliştirme programı çerçevesinde sulama amaçlı 10 proje ve bu projelerin sonucunda ise 545561 ha'lık alanın sulanması öngörülmektedir. Bu kamu sulamaları sonucunda net olarak, Şanlıurfa İl Planlama ve Koordinasyon Müdürlüğü'nün bilgilerine göre, yukarıda da belirtildiği gibi, 171.080 ha'lık alan sulamaya açılmış olup, bu da 2002 yılı itibarıyla halk

sulamaları da dahil sulamaya açılan alanın yarısından fazlasına (% 54.7), kamu sulamaları çerçevesinde sulamaya açılacak alanın yaklaşık 1/3'üne (% 31,4), çalışma alanımızda sulanabilir alanın da 1/5'ine (% 20.5) tekabül etmektedir. Ayrıca, kamu sulamalarının 2/3'ünden (% 70,1) fazlası Harran Ovası'nda yer almaktadır (Tablo 33, 3, Harita 13, Foto 24).

Tablo 33: GAP Su Kaynakları Geliştirme Programı Çerçevesinde Şanlıurfa İlinde Sulama Projeleri ve Son Durum (2002)

Proje ve Ünitesi	Sulama Alanı (ha)	Proje Durumu
I.Aşağı Fırat Projesi	706281	
Şanlıurfa-Harran Sulaması	151420	İnşa + İşletme
Siverek-Hilvan Pompaj Sulaması	188778	Planlama
Bozova Pompaj Sulaması	36699	Kati Proje
Bozova Pompaj Sulaması I. Kısım	8669	İnşa
II.Suruç-Yaylak Projesi	114826	
Yaylak Ovası Sulaması	20012	İnşa
Suruç Ovası Sulaması	94814	Planlama-Proje
III.Münferit Projeler	45169	
Akçakale Yer altı Sulaması	15000	İşletme
Ceylanpınar Yer altı Sulaması	27000	İşletme
Hacıhıdır Barajı	2080	İşletme
Bozova Merkez Pompaj Sulaması	1089	İnşa
Toplam	545561*	

Kaynak: DSİ Genel Müdürlüğü

***Sadece Şanlıurfa ilindeki sulamaları kapsamaktadır.**

HARİTA 13: ŞANLIURFA İLİNDE TARIMSAL AMAÇLI SULAMA PROJELERİN BULUNDUĞU AŞAMAYA İLİŞKİN SON DURUMU (2003)

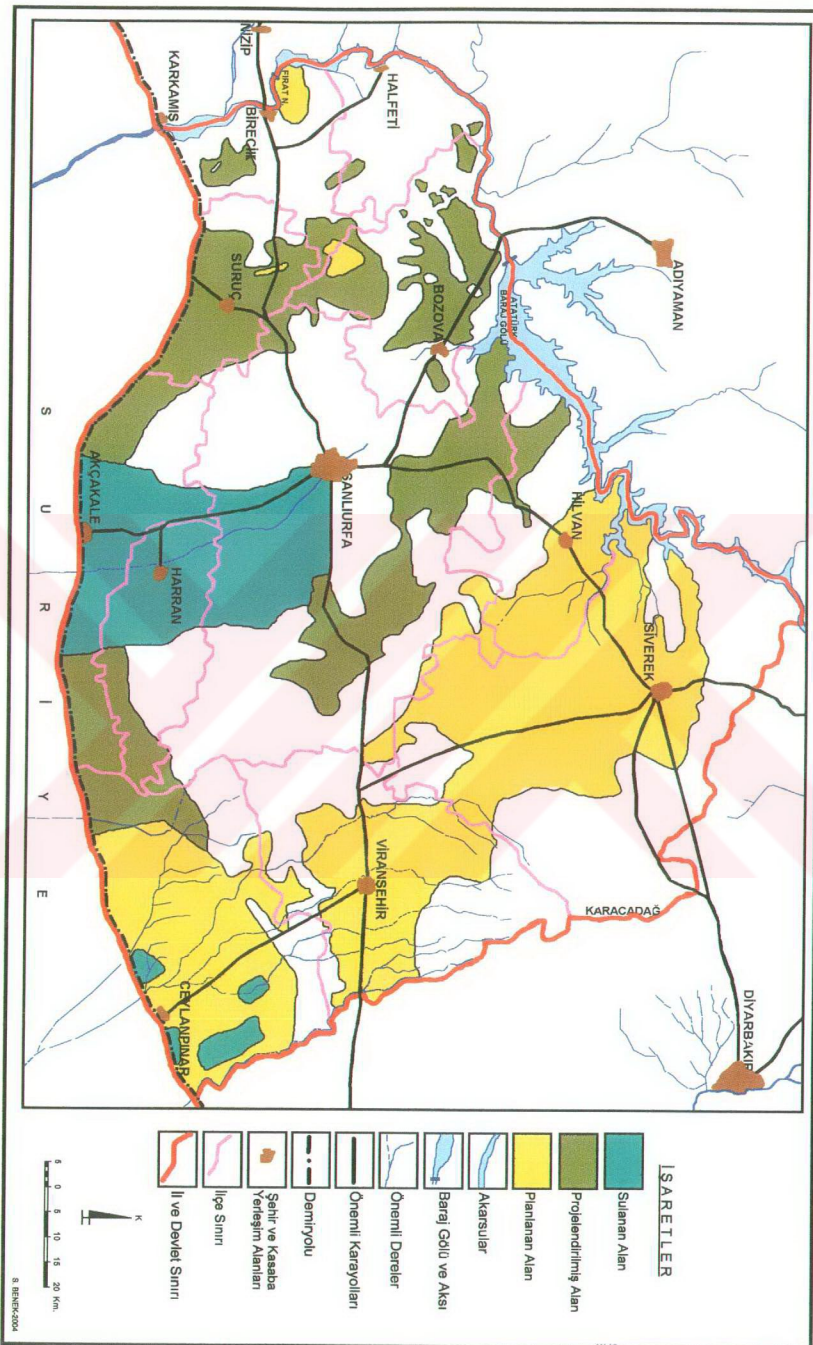

Foto 24: Harran Ovası'nın Koruklu köyünde Şanlıurfa ana kanalının kuzey-güney yönünde görünüşü

Sulamada kullanılan suyun kaynağı bakımından incelendiğinde, yer altı su kaynaklarından ve baraj göletlerinden sağlanan su olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu sulamaların dağılışına bakıldığında ise, yeraltı sularından en çok yararlanan alanların başında Viranşehir, Ceylanpınar, Suruç, Akçakale'nin kuzeybatısı ile Siverek ilçesinin güneydoğusu gelmektedir. Çalışma alanımızın büyük bir bölümü, daha öncede de anlatıldığı gibi, kalker ve bazaltik topraklarla kaplı kuzeyden güneye doğru yükseltinin tedricen azaldığı platolardan oluşmaktadır. Platonun bu özelliklerinden dolayı kış ve ilkbahar mevsimlerinde düşen yağışlar, toprağa sızarak yeraltı suların oluşmasına neden olmaktadır. Bu durumda, platolarının özellikle güney kısımları yeraltı su kaynakları bakımından oldukça zengindir. Çalışma alanımızdaki potansiyel, gerek kamu ve gerekse yöre çiftçileri tarafından 1950'li yılların sonlarından beri değerlendirilmektedir. Ancak, yer altı suyundan yararlanma durumu 1990'lı yılların başında yaygınlık kazanmıştır. Kamu tarafından değerlendirilen yer altı sulama kuyuları Akçakale ve Ceylanpınar ilçelerinde yoğunlaşırken, halk tarafından açılan yer altı sulama kuyuları ise daha çok Viranşehir, Suruç, Siverek ve diğer ilçelerde yoğunlaşmaktadır (Harita 8). Nitekim,

Viranşehir ilçesinin 2002 yılı itibariye, pamuk tarımının en yoğun yapıldığı ilçe olarak karşımıza çıkması, bu durumun bir kanıtıdır. Sulamaya açılan alanlarının yaklaşık % 80'i civarında pamuk tarımı yapılmaktadır. Sulamaya açılan alanlarda pamuk tarımı dışında az da olsa mısır, domates, biber, patlıcan vb. sebzeler de ekilmektedir.

Çalışma alanımızda, GAP ile birlikte oranı düşmekle birlikte her yıl ekili tarım alanlarının bir kısmı nadasa bırakılır. Nadas, bir tarlanın sürüldükten sonra bir yıl dinlendirmeye bırakılmasıdır. Tarlanın yüzeyini kaplayan otlarla birlikte alt üst olan toprak, bu süre içinde daha verimli bir durum alır ve topraktaki besleyici maddeler artar.¹³⁷ Çalışma alanımızda nadasın temel nedeni, yaz döneminde sıcaklık değerlerinin çok yüksek ve yağışların da yok denecek kadar az olması nedeniyle yaşanan yaz kuraklığıdır. Böylece, bir tarla kuru koşullarda üst üste ekilmek suretiyle verimsizleşmekte, üretim ve verim düşmektedir. Bu durumda, yöre çiftçileri verimsizleşen tarlayı sürerek bir yıl boyunca herhangi bir ürün ekilmeksizin boş bırakmaktadır. Ancak, ertesi yıl yağışların yetersiz olması durumunda yine de düşük seviyede bir üretim gerçekleşmektedir. Nitekim, bu durum, çalışma alanımızda ve yakın çevresinde sıkça yaşanmaktadır.

Şanlıurfa ilinde, 1994 yılında ekili tarım alanlarının % 7,1'i nadasa bırakılmıştır. Bu dönemde ekili alanlar içerisinde nadas alanları en fazla olan ilk üç ilçe, sırasıyla Siverek (% 21,1), Harran (13,9) ve Halfeti'dir (% 9). 2001 yılına gelindiğinde ise, Şanlıurfa ilinde ekili tarım alanları içerisinde nadasa bırakılan alanın oranı, 1994 yılına göre artarak % 8,3'e yükselmiştir. Bu dönemde tarım alanları içerisinde nadas alanlarının en fazla olduğu ilk üç ilçe sırasıyla Ceylanpınar (% 58,7), Siverek (% 9,1) ve Halfeti'dir (% 9). Bu iki dönemde de görüldüğü gibi, gerek il bazında gerekse ilçeler bazında dönemden döneme farklılıklar görülmektedir (Tablo 34). Kuru koşulların hakim olduğu alanlarda, ilçeler bazında yıldan yıla nadasa ayrılan tarım alanlarının oranı değişmektedir. Bunun temelinde yıldan yıla değişen miktarlarda düşen yağış miktarından kaynaklanmaktadır. Bu durumda, çalışma alanımızda nadas olayını ortadan kaldırmak veya en aza indirebilmek için sulama imkanlarını artırmak gerekmektedir.

¹³⁷ R. İzbirak, 1986, A.g.e., s.247.

Tablo 34: Şanlıurfa İlinde İlçeler Bazında Nadas Alanları (Ha)

İlçe Adı	İlçelerin Toplam Tarım Alanları (Ha)	Dönemler			
		1994		2001	
		Ha	%	Ha	%
Siverek	213660	45000	21,1	19500	9,1
Merkez	207435	14000	6,7	-	-
Ceylanpınar	102703	529	0,5	60000	58,7
Hilvan	97011	1000	1,0	5100	5,3
Bozova	92404	-	-	1550	1,7
Akçakale	84521	-	-	-	-
Viranşehir	81228	4650	5,7	-	-
Birecik	69756	1140	1,6	2300	3,3
Harran	62812	8738	13,9	-	-
Suruç	60263	200	-	500	0,8
Halfeti	27829	2505	9,0	2500	9,0
Toplam	1099621	77762	7,1	91450	8,3

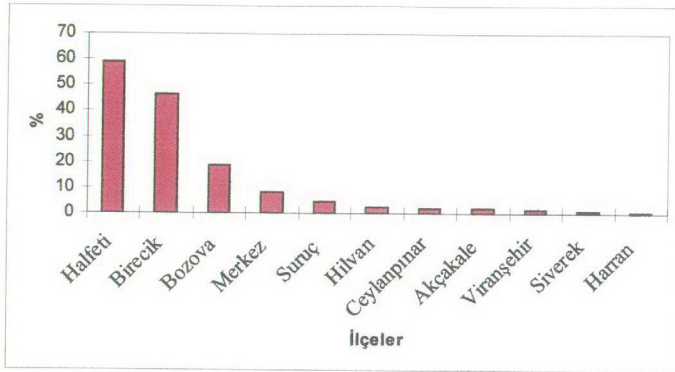
Kaynak: DİE

4.1.2. Dikili Alanlar

Yıllık bitki türlerinin aksine, üzerinde antepfıstığı, üzüm asmaları, ceviz badem gibi uzun ömürlü kültür bitkilerine yer veren tarım alanları **dikili alanlar** şeklinde ele alınmaktadır. Genelde tohum ekilerek veya fidan dikilerek oluşturulan bahçelerde tarımsal bitkiler devamlı olarak toprakta kalmaktadır. Bakımı düzenli olarak yapıldığı takdirde, dikili alanlardan uzun yıllar boyunca her yıl veya belirli periyotlarda ürün alınabilmektedir. Bu nedenle dikili alanlar üzerinde yetiştirilen kültür bitkilerine uzun ömürlü bitkiler de denilmektedir. Dikili alanlar da **sulanan dikili alanlar** ve **sulanmayan dikili alanlar** olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.¹³⁸

Dikili alanlar, çalışma alanımızın daha çok batısında yer alan Birecik-Halfeti Platosu'ndaki Halfeti ilçesi (% 58,9) ile Birecik ilçesi (% 46,5) ve kısmen de Urfa-Bozova Platosunun kuzeyindeki Bozova ilçesinde (% 18,9) bir dağılım göstermektedir (Harita 14, Şekil 19). Buralarda antepfıstığı tarımı daha çok Birecik ilçesinde, üzüm tarımı ise Halfeti ilçesinde yapılmaktadır. Dikili tarım alanları içerisinde sulanan alanlar (1249 ha) sadece % 1,1'dir. Sulu dikili tarım alanlarında en çok kayısı, şeftali, dut, kiraz, erik, nar, ceviz elma vb. meyveler üretilmektedir. Çalışma alanımızda en çok tarımı yapılan iki ürün olan antepfıstığı ve üzüm ise kuru koşullarda yetiştirilmektedir.

¹³⁸ A. Özçağlar, 2000, A.g.e., s.124.

Şekil 19: Şanlıurfa İlinde İlçeler Bazında Dikili Tarım Alanlarının Oranı (%)

Ekili-dikili alanlarda tek tür tarım bitkisi yetiştirilirse bu tür tarıma **monokültür tarım** denilmektedir. Geniş alanlar kaplayan bu bahçelerde söz konusu bitkiler arasına başka tarım bitkileri sokulmamaktadır. İşte, tek tür tarım bitkisi yetiştirilen dikili tarım alanlarına **“plantasyon”** denilmektedir.¹³⁹ Çalışma alanımızda bazen antepfıstığı ile bağ alanları iç içe girmiş şekilde aynı bahçede birbirine ardışık bir şekilde dikilmektedir. Ancak, özellikle antepfıstığının çok yaygın bir şekilde tarımının yapıldığı alanlarda, antepfıstığı tarlalarının tek dikilen ürünü olabilmektedir. Aynı durum, üzüm asmaları için de geçerlidir. Bu nedenle, söz konusu bu alanlara **“fıstık plantasyonu”** alanları adı da verilir (Foto 25). Dikili alanlar içerisinde antepfıstığı ve üzüm asmaları dışında incir, erik, elma, zeytin, badem, kiraz, nar, ceviz, kayısı ve şeftali gibi meyvelerin de tarımı yapılmaktadır. Ancak, bu meyve bitkilerinin büyük bir kısmı ticari amaçla değil, daha çok ailenin ihtiyacını karşılayacak şekilde tarlaların uygun bir yerine sınırlı sayıda dikimi yapılmaktadır. Sulama alanlarının artmasıyla çalışma alanımız, çok sayıda dikili ağacın yetişmesi için çok uygun koşulları taşımaktadır. Ancak, burada temel problem, sınırlı sayıda ve sınırlı üretici dışında, bu dikili meyvelerin tarımında henüz ticari amaç güdülmemesidir. Çünkü büyük tüketim merkezlerinin ortaya çıkmasıyla bu ürünlere olan talep artacaktır.

¹³⁹ A. Özçağlar, 2000, A.g.e., s.125.

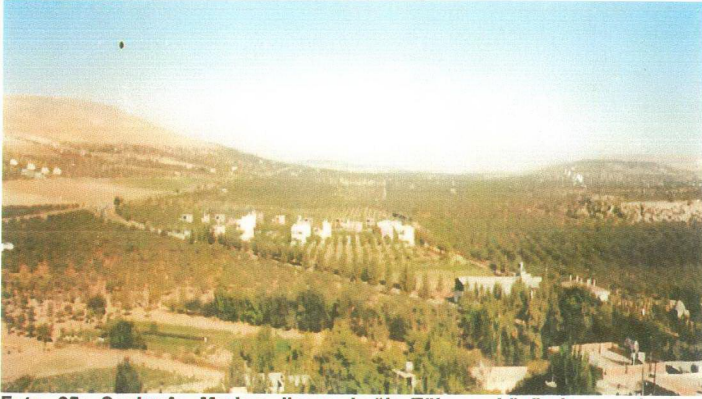

Foto 25: Şanlıurfa Merkez ilçeye bağlı Tülmen köyünden geniş karstik düzlüklerde tarımı yapılan fıstık bahçelerinden bir görünüş

Çalışma alanımızda karşılaşılan sorunlar arasında bilinçsizce yapılan sulamalar sonucu meydana gelen tuzlanma sorunu önemli yer tutmaktadır. Bunun nedeni ise, "Şanlıurfa'daki Harran ve Suruç ovalarında toprağın altında tuzun bulunmasıdır. Yeterli drenaj önlemleri alınmazsa, sulama arttıkça bu tuzlar yüzeye doğru yükselecektir."¹⁴⁰ Nitekim, 1960'lı yıllardan beri Akçakale ilçesinin kuzey ve kuzeydoğusunda yeraltı sularından yararlanılarak sulamaya açılan alanlarda (14500 ha), bilinçsizce yapılan sulamalar sonucu, topraklar bugün çoraklaşmayla karşı karşıyadır. Sahada yaptığımız gözlemlerde bilinçsizce yapılan sulamalar sonucunda, sulamadan arta kalan suların tarlanın belirli yerlerinde biriktiği, bu biriken suların yüksek sıcaklıklardan dolayı aşırı buharlaşma ve dolayısıyla kılcallaşma olaylarının etkisiyle tuzlanmaya sebep olduğu görülmüştür. Önlem alınmadığı takdirde, bu durum doğal olarak çoraklaşmaya neden olabilecektir (Foto 26).

¹⁴⁰ M.Y. Dizdar, 2003, A.g.e., s.273.

Foto 26: Harran Ovası'nın kuzeyinde Şanlıurfa-Mardin yolu kenarında sulamadan arta kalan suların tarlaların hafif çukurlu alandan toplanması

Bazı yarı kurak yörelerde pamuk, sulama yapılmadan yetişebilmekte iken, çalışma alanımızda ise sulama yapmadan pamuğun yetişmesi olanaksızdır. Bu nedenle pamuk sulaması bu bölge için son derece önemlidir. Sulama bir taraftan verimi artırırken, dikkatli olunmadığı takdirde hem verimin azalmasına, hem de uzun dönemde toprakların drenaj, tuz ve sodyumluluk nedeniyle elden çıkmasına neden olabilmektedir.¹⁴¹ Harran Ovası'nın güneybatısında (Akçakale şehrinin kuzeybatısında) pamuk tarımı yapılan alanlarda çoraklaşma konusunda şikayetler oldukça fazladır. Özellikle Akçakale ilçesinde şimdiden 15 bin ha'lık bir alanda çoraklaşmanın sorun hale geldiği görülmektedir.

Nitekim, çalışma alanımızda yaptığımız gözlem ve görüşmelerde, tüm sulama yöntemleri yapılmakla birlikte, bazı yerlerde küçük tavalara halinde seddeler oluşturularak sulama yapılmaktadır. Bu durumda seddeler su ile doldurulduğu ve doldurma süresi kısa bir dönemden oluştuğu için suyun toprağa girişi tam olmamaktadır. Ayrıca, günün sıcak saatlerinde sulamanın yapılması ve suyun ısınmasından dolayı da bitkiler zarar görmektedir.

Zaten Harran Ovası'nın da yüzey sulama yöntemleri ile sulanması planlanmıştır. Ancak buharlaşmanın ve infiltrasyon hızının çok yüksek olduğu Harran Ovası'nda yüzey sulama yöntemlerinin kullanılmasıyla büyük su kayıplarının olacağı kaçınılmazdır. Bu nedenle ova çiftçilerimizin süratle yağmurlama hatta

¹⁴¹ Ö. Çetin-L. Bilgel, Pamuk Sulamasının Genel İlkeleri ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Pamuk Sulaması, Ankara, 1996, s.2.

damla sulama yöntemlerine eğilim göstermeleri gerekir.¹⁴² Ayrıca sulama sezonu boyunca sulamadan dönen fazla suların drenaj kanallarıyla uzaklaştırılması gereklidir (Foto 26).

Çalışma alanının sulanmasında kullanılan baraj suyunun kalitesi C₂S₁ olup sulama suyu olarak idealdir. Sulama sahasındaki toprakların kimyasal karakteristikleri normal bir durum sergilemekle birlikte, tuzluluk ve alkalilik Harran Ova'sının genelinde 10.700 ha alanda gözlenmiştir. Her ne kadar tuzlu-alkalili toprak miktarı az gibi görünse de ova genelinde kilin yoğun olarak bulunması ve toprağın alt katmanlarında yoğunlaşmış olan tuzun, sulama ile yüzeye taşınma olasılığı bulunması, bu konularda önlemlerin kısa sürede alınmasını gerekli kılmaktadır.¹⁴³

4.2. Tarımsal İşletme, Parsel ve Mülkiyet Büyüklüğü

Türkiye'de tarımsal yapının temel problemlerinden ve hatta en önemlilerinden birisi de işletmelerin parsel ve mülkiyet büyüklüğüdür. Bu yapısal sorun, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ve özellikle çalışma alanımız olan Şanlıurfa ilinde daha derinleşmektedir. Söz konusu alanda çalışmalar yapan ilgili kamu kuruluşu olan DİE'den alınan veriler incelendiğinde, tarımsal işletmelerin parsel ve mülkiyet büyüklüğüne ilişkin son durum halen sorunsallığını korumaktadır.

Tarım alanlarından en üst düzeyde yararlanabilmek için çağdaş tarım teknik ve yöntemlerini kullanmak kaçınılmazdır. Ancak, modern yöntemlerin kolaylıkla ve en az emekle uygulanabilmesi için arazinin yeterli büyüklükte olması gerekir. Ülkemiz tarım işletmelerinin arazi mülkiyetinden kaynaklanan dengesiz dağılımının yanı sıra, üretici arazi varlığının parçalı, birbirinden uzak ve dağınık olması, küçük parsellerden oluşması, tarımsal üretimden alınan verimi düşürmekte ve modern araçların kullanılmasını güçleştirmektedir.¹⁴⁴ Türkiye'de gelişmiş batı bölgelerinden geri kalmış doğu bölgelerine doğru gidildikçe parsel büyüklüğü durumunda çok net farklılıklar görülmektedir. Coğrafi bölgeler arasında bu farklılıkların ortaya çıkmasında jeolojik yapı, toprak ve uygulanan tarım türünün, bunun topladığı nüfus yoğunluğunun, topografik durumun, yükseltinin, iklimik faktörlerin, tarihi ve sosyal olayların değişik oranlarda ve yerine göre önem bakımından birinci plana geçebilen etkileri bulunmaktadır.¹⁴⁵

¹⁴² H. Karata, Şanlıurfa-Harran Ovası Sulama Rehberi, Şanlıurfa, 1991, s.14.

¹⁴³ GAP-BKİ, 1996, A.g.e., s.13.

¹⁴⁴ E. Gözde, "Yararlanma Bakımından Türkiye Topraklarının Bölünüşü ve Zamanla Gösterdiği Değişimler", İzmir, 1996, s.230-231.

¹⁴⁵ M. Emiroğlu, "Erzurum Kır Yerleşmelerinin Ortalama Yüzölçümleri, Parsel Sayıları ve Büyüklükleri İle İlgili Bir Araştırma", Ankara, 1974, s.169.

Bunun yanında tarımla uğraşan çiftçi ailelerin araziye sahip olma veya sahip olduğu arazi miktarının geçimini sağlayacak düzeyde olup olmaması da önemlidir. Tarımsal işletmelerde işletme büyüklüğü, toprak mülkiyeti ve arazilerin parça sayısı ile bunların çiftçi ailelerine dağılımı tarımsal ekonomiye etki eden en önemli faktörlerdendir. Toprağa sahip olma ve üretim olanakları, kır kesiminde yaşayan üretici ve üretmeyen toplumun sosyal ve ekonomik yapısını doğrudan veya dolaylı olarak etkiler.¹⁴⁶

Türkiye'de tarım topraklarının parçalı oluşu tarımda olumsuz etki yapan önemli bir unsurdur. Bu konuda yapılan araştırmalar, Türkiye'de tek bir arazi parçasını işleyen çiftçileri toplam miktarın ancak % 5'ini oluşturduğunu, çiftçilerin % 11,3'ünün ise 13 ve daha fazla sayıda tarlayı işletmekte olduğunu göstermiştir. Öte yandan bu oranların ülke içinde yer yer çok değiştiği de gözlenmiştir.¹⁴⁷ İşletme sayısı bakımından Türkiye ile gelişmiş Avrupa Birliği (AB) ülkeleri karşılaştırıldığında, iç açıcı olmayan bir manzara ortaya çıkmaktadır. 1973-80 döneminde Türkiye'de işletme aysısı % 8,9 ve 1980-91 döneminde % 10,3 oranında artarken, AB ülkelerinde 1975-85 döneminde % 14,6 oranında azaldığını göstermektedir.¹⁴⁸ Bu durum, bize, gelişmiş ülkelere işletme sayısı azalıp, ortalama arazi genişliği artarken, Türkiye'de işletme sayısının artışına bağlı olarak arazi genişliği azalmaktadır. Türkiye'de tarımsal işletmelerde mülk arazi oranı oldukça yüksektir. 2001 Genel Tarım Sayımı (GTS) Tarımsal İşletmeler (hane halkı) Anketi¹⁴⁹ sonucuna göre, yalnız kendi arazisini işleten işletmelerin oranı % 81,34 iken, bu işletmelerin işledikleri arazi oranı % 73,96'dır. Yalnız kendi arazisini işleten işletmelerin en fazla olduğu, çalışma alanımızın da içinde bulunduğu bölge, % 90,16 ile Güneydoğu, en düşük olduğu bölge ise % 70,24 ile Marmara Bölgesi'dir. Yine aynı çalışmada, Türkiye genelinde ortalama işletme büyüklüğü 61,01 dekar olarak belirlenmiştir. İller bazında ortalama işletme büyüklüğü incelendiğinde, 11,51 dekarla Rize ilinde en düşük, 194,85 dekarla Şanlıurfa ilinde en yüksek ortalama işletme büyüklüğü ortaya çıkmaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasında birinci derecede etkili olan faktör, Şanlıurfa ilinin yer şekilleri bakımından Rize iline göre çok sade, düz (genellikle palto konumunda) ve geniş olması etkili olmaktadır. Böylece

¹⁴⁶ H. Kara, "Çukurova'nın Üç Köyünde Tarım Nüfus İlişkileri ve Bölge Kır Kesiminin Sorunları Konusunda Bir İnceleme", Ankara, 1977, s.162.

¹⁴⁷ E. Tümertekin, "Türkiye Tarımı'nda Yeni Gelişmeler" İstanbul, 1986-87, s.34.

¹⁴⁸ Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Türkiye Sulama Raporu, Ankara, 2001, s.10.

¹⁴⁹ DİE, 2001 GTS Tarımsal İşletmeler (Hanehalkı) Anketi Sonuçları, Ankara, 2003, s.4.

Şanlıurfa ilindeki ortalama tarımsal işletme büyüklüğünün (194,85 dekar), Türkiye ortalamasının (61,01 dekar) 3.2 katı kadar olduğu görülmektedir (Tablo 5).

Bu çerçevede yapılan değerlendirmeler, Şanlıurfa ilinde, Türkiye ortalamasına göre çok çarpıcı sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Buna göre, bu alanda 10 dekar ve altındaki büyüklüğe sahip işletmelerin oranı % 5,7 ve bu işletmelerin sahip olduğu arazi miktarının da % 0,3 gibi çok düşük bir oranda kalmaktadır. Türkiye ortalamasına göre, bu gruptaki işletme sayısının oranı % 16,1 ve bu işletmelerin sahip olduğu arazi miktarı ise işletme sayısına oranla düşerek % 1,4'e inmektedir. 10-49 dekar arasında araziye sahip işletme sayısının oranı Şanlıurfa ilinde yaklaşık 1/5'i (% 23,67) ve bu işletmelerin sahip olduğu arazi miktarı da % 3.60; bu durum Türkiye ortalamasına göre işletme sayısının yarısına (% 50,08) ve bu işletmelerin sahip olduğu arazi miktarının ise ¼'üne (% 20,57) tekabül etmektedir (Tablo 5). Başka bir ifade ile, Şanlıurfa ilinde küçük işletme (1-49 dekar) olarak kabul edilen işletme sayısının oranı % 25 ve bu işletmelerin sahip olduğu arazi miktarının oranı ise % 3.8; orta işletme (50-199 dekar) olarak kabul edilen işletme sayısının oranı % 50,1 ve bu işletmelerin sahip olduğu arazi miktarı ise % 25,6; büyük işletme (200 ve üzeri dekar) olarak kabul edilen işletme sayısının oranı % 24,9 ve bu işletmelerin sahip olduğu arazi miktarı ise % 70,6'dır. Türkiye'de küçük işletme sayının oranı % 67,00 ve sahip olduğu arazi miktarı % 22,12; orta işletme sayısının oranı % 27,64 ve sahip olduğu arazi miktarı % 50,93; büyük işletme sayısının oranı % 5,36 ve sahip olduğu arazi miktarı ise % 73.05'dir (Tablo 35). Bu durumda, Şanlıurfa ili, işletme büyüklüğü bakımından Türkiye ortalamasının çok üzerinde bir durum sergilemektedir.

Tablo 35: 2001 GTS Tarımsal İşletmeler (Hanehalkı) Anket Sonuçlarına Göre Şanlıurfa İlinde Tarımsal İşletme Büyüklüğü ve İşletmelerin Tasarrufunda Bulunan Arazi (Dekar)

İşletme Büyüklüğü (Dekar)	TÜRKİYE				ŞANLIURFA			
	1991		2001		1991		2001	
	İşletme Sayısı (%)	Arazi (Da) (%)	İşletme Sayısı (%)	Arazi (Da) (%)	İşletme Sayısı (%)	Arazi (Da) (%)	İşletme Sayısı (%)	Arazi (Da) (%)
0-49	67.1	22.1	67.1	22.06	28.1	4.4	25.0	3,6
50-199	27.6	40.9	27.6	40.93	51.0	29.4	50.1	25,6
200-999	5.0	26.3	5.0	26.4	18.5	40.3	23.3	42.1
1000 +	0.3	10.7	0.3	10.7	2.4	25.9	1.6	27.7
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak: DIE

Yüzölçümü dikkate alınmadan, sadece parsel sayıları ortalamaları arazinin bölünmesi ile ilgili bilgi ve fikir vermektedir. Toprağın bir yerde fazla bölünüp bölünmediğini anlamak için, söz konusu alandaki parsel sayısı ve yüzölçümü ortalamalarının belirlenmesi gerekir. Bu durumdan sonra genel olarak çiftçi-toprak ilişkileri hakkında bir fikir edinmek mümkün olabilir.¹⁵⁰ Çalışma alanımızda tarımın verimliliği üzerinde etkili olan diğer bir faktör ise tarımla uğraşan nüfusun mülkiyeti durumudur. Başka bir ifade ile, topraksız köylü konumunda olan çiftçilerin oranı, son yıllarda kırdan kente göçle birlikte azalmış olmasına rağmen, halen önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. KHGM tarafından 1981 yılında yapılan Köy Envanter Etüdü çalışmasına göre il genelinde toplam çiftçi aile sayısı 73.579 iken, DIE tarafından 1997 yılında yapılan Köy Envanteri çalışmasına göre ise çiftçi aile sayısı azalarak 50.974'e düşmüştür. Bu her iki sayım arasında en dikkat çekici nokta, 1981 yılında topraksız çiftçi aile sayısı % 42,3 (31146 aile) iken, 1997 yılında topraksız çiftçi aile sayısında ciddi bir azalma yaşanarak % 17'ye (8656 aile) inmiş olmasıdır (Tablo 36, 37).

¹⁵⁰ M. Emiroğlu, 1974, A.g.e., s.167.

Bu sonuçlardan hareketle, hem çiftçi aile sayısında hem de topraksız çiftçi aile sayısında bir düşüş eğilimi yaşanmaktadır. Burada dikkat çeken diğer önemli bir nokta ise, GAP süreci ile birlikte sulamaya açılan alanların artmasına, yani daha fazla tarım işçisine ihtiyaç duyulmasına rağmen bu durumun izlenmiş olmasıdır. Bu sonuçlar, bize, topraksız köylülerin, çalışma alanımızın tarım alanlarında özellikle 1990'lı yıllardan sonra iş olanaklarının artmasına rağmen, kırdan kente göç olgusunun devam ettiğini göstermektedir. Oysa, sahada yaptığımız gözlem ve incelemelerde, özellikle sulu tarıma açılan alanlarda daha çok pamuk ekimi yapılmakta olduğu ve pamuk tarımı ile uğraşan çiftçi ailelerin büyük bir kısmının tarımda çalışabilecek yeterli sayıda işçiye sahip topraksız köylülerden meydana geldiği saptanmıştır. Bu topraksız köylüler, toprak sahipleri ile daha çok "yarıcı", "ortakçı" veya "sucu" şeklinde tanımlanan yöntemlerle çalışmaktadırlar.

Çalışma alanımızda 1981 yılında topraksız köylülerin oransal olarak en fazla olduğu üç ilçe sırasıyla % 57,7 ile Siverek ilçesi, % 49,4 ile merkez ilçe ve % 47,6 ile Akçakale ilçeleridir. 1997 yılında topraksız köylü oranı en fazla olan ilk üç ilçe değişerek % 67,8 ile bu arada ilçe olan Ceylanpınar ilçesi birinci sırada, % 36,5 ile Harran ilçesi ikinci sırada ve % 22,4 ile Viranşehir ilçesi de üçüncü sırada yer almaktadır (Tablo 36, 37). 1997 yılında toplam çiftçiler arasında topraksız çiftçilerin en fazla olduğu ilçeler, aynı zamanda sulamaya açılan tarım alanlarının en fazla olduğu ilçelerdir. Bu durum, sulamaya açılan alanlarda daha fazla tarım işçisi ihtiyacını artırmakta ve dolayısıyla bu alanlarda çalışmak üzere geçici bir mevsimlik işçi hareketinin yaşanmasına neden olmaktadır.

Tablo 36: Arazi Kullanım Durumuna Göre Çiftçi Hane Sayısı (1981)

İlçeler	Toplam Çiftçi Aile Sayısı	Topraklı Çiftçi Aile Sayısı	Topraksız Çiftçi Aile Sayısı	Topraksız Çiftçi Ailelerin Oranı(%)
Merkez	14727	7446	7281	49.4
Siverek	11963	5065	6898	57.7
Akçakale	9484	4969	4515	47.6
Suruç	8693	5301	3392	39.0
Viranşehir	8125	4807	3318	40.8
Bozova	7577	5842	1735	22.9
Halfeti	5324	4005	1319	24.8
Birecik	4677	2983	1694	36.2
Hilvan	3009	2015	994	33.0
Ceylanpınar	-	-	-	-
Harran	-	-	-	-
Toplam	73579	42433	31146	42.3

Kaynak: KHGM

Tablo 37: Arazi Kullanım Durumuna Göre Çiftçi Hane Sayısı (1997)

İlçeler	Toplam Çiftçi Aile Sayısı	Topraklı Çiftçi Aile Sayısı	Topraksız Çiftçi Aile Sayısı	1997 Yılında Topraksız Çiftçi Ailelerin Oranı (%)	1981 Yılında Topraksız Çiftçi Ailelerin Oranı (%)	Topraksız Çiftçi Ailelerin Oranında Değişme (%)
Merkez	10.580	9.547	1.033	9.8	49.4	-39.6
Siverek	6.977	5.731	1.246	17.9	57.7	+39.8
Akçakale	3.425	2.757	668	19.5	47.6	-21.8
Suruç	4.472	4.056	416	9.3	39.0	-29.7
V.Şehir	4.761	3.694	1.067	22.4	40.8	-18.4
Bozova	4.768	4.379	389	8.2	22.9	-14.6
Halfeti	3.780	3.519	261	6.9	24.8	-17.9
Birecik	4.178	3.753	452	10.8	36.2	-25.4
Hilvan	2.222	1.871	351	15.8	33.0	-17.2
C.Pınar	2.116	682	1.434	67.8		-
Harran	3.668	2.329	1.339	36.5		-
Toplam	50.974	42.318	8.656	17.0	42.3	-25.0

Kaynak: DİE

Çalışma alanımızda işletme büyüklüğü, işletme sayısı ve mülkiyet dağılımı durumuna ilişkin tablolar (Tablo 36, 37), bir toprak reformunun gerekli ve zaruri olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak, Anayasamızın özel mülkiyet hakkı edinme maddesine göre en azından şahıslara ait toprak reformunun yapılmasını engellemektedir. Nitekim, daha önceki dönemlerde yapılan toprak reformları, bu nedenden dolayı başarısız olmuştur.

Dar anlamda toprak reformu; topraksız ve az topraklı çiftçiler lehine, toprak mülkiyet hakkının yeniden düzenlenmesi olarak tarif edilmektedir. Tarım reformu ise; tarımsal yapının düzeltilmesi yönünden ele alınabilecek her türlü tedbirleri ifade etmektedir.¹⁵¹ Bu anlamda, 19.7.1973 yılında çıkarılan Toprak ve Tarım Reformu Kanunu çıkarılmıştır. Aynı yıl yürürlüğe giren bu kanun, sadece Şanlıurfa ilinde uygulanmıştır. Kanunun ilk uygulamasının Şanlıurfa ilinde başlatılmasının nedeni, söz konusu ilde arazi mülkiyetinin dağılımında, dikkat çekici bir adaletsizliğin olmasıdır. Bu bakımdan, Şanlıurfa ilinde yapılan uygulamalar, Tablo 38'de de görüldüğü gibi, sayısal olarak şu şekildedir¹⁵²: 75.000 kişi toprak almak için başvurmuş, 10.507 adet müracaat incelenmiş ve 1218 aileye 231 km² toprak dağıtılmıştır. Kamulaştırılan 1616 km² toprak ise 1613 kişiden (aileden)

¹⁵¹ Z. Babagiray, "GAP Alanındaki Muhtemel Toprak Reformu ve Öneriler, Ankara, 1996, s.3.

¹⁵² Z. Dinler, 2000, A.g.e., s.27.

kamulaştırılmıştır. Ancak bu kanun, kısa bir süre sonra, 1977 yılında Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiş ve 10.5.1978 yılında yürürlükte kaldırılmıştır.

Tablo 38: Şanlıurfa İlinde 1973 yılında Yapılan Toprak ve Tarım Reformuna İlişkin Bilgiler

Toplam 697 köyden kamulaştırma yapılanlar	329 köy
Kamulaştırılan arazi miktarı	1616 km ²
Toprak dağıtılan köy sayısı	47 köy
Topraklandırılan aile sayısı	1218 aile
Dağıtılan toprak miktarı	231 km ²
Toprak isteyen aile sayısı (istenen bildirge sayısı)	75.700 aile
İncelenen bildirge sayısı	10.507 aile

Kaynak: DINLER, Z, Tarım Ekonomisi, 27, 2000, Bursa.

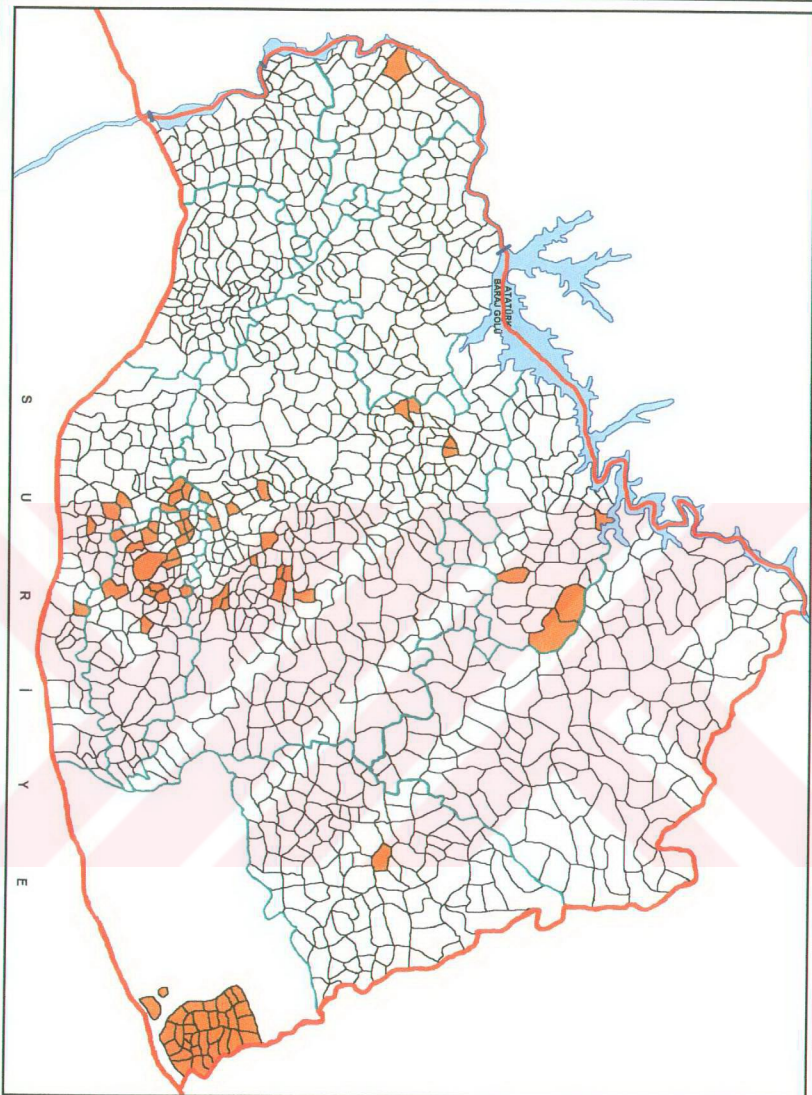
Yine tarım reformu çerçevesinde 3083 sayılı "Sulama Alanlarında Arazi Düzenlemesine Dair" kanuna istinaden 16.06.1986 tarihinde "Bakanlar Kurulu Kararı" ile gerek işletme büyüklüğü ve mülkiyet durumu bakımından gerekse GAP'ın merkezi olması nedeniyle Şanlıurfa ili, daha önceki dönemlerde de olduğu gibi, uygulama alanı ilan edilmiştir. Bunlara ek olarak Şanlıurfa ilinin pilot bölge seçilmesinde etkili olan diğer bir gerekçe ise, 1.000.000 dekar hazine arazisinin varlığıydı. Bu hazine arazisine istinaden yapılan hesaplamalara göre, söz konusu olan arazinin topraksız ve az topraklı çiftçilere dağıtılması durumunda 6000 çiftçi aileye yetecek kadar bir büyüklükte idi. Bu çalışma ile toprağın verimli şekilde işletilmesi, birim alandan azami ekonomik verimin alınması, tarım üretiminin sürekli olarak artırılması, değerlendirilmesi ve bunlarda istihdam imkanlarının artırılması amaçlanmıştır. Bu çerçevede 1987 yılında başlatılan çalışmalar 2004 yılı itibarıyla, Akçakale, Ceylanpınar, Harran, Hilvan, Halfeti, Merkez ve Viranşehir ilçelerine bağlı 83 köyde 3953 parsel uygun şartlara sahip 3791 çiftçi aileye (hak sahibine) toplam 253155 dekar hazine arazisi dağıtılmıştır. Ceylanpınar ilçesinde toprak dağıtımını işlemleri tamamlanmış olup, diğer ilçelerde ise çalışmalar devam etmektedir. Bu çalışmanın amaçlarından birisi de sulamaya açılan alanlarda başlatılmasıdır (Tablo 39, Harita 15).

Tablo 39: Şanlıurfa İlinde Yapılan Toprak Reformu Çalışmalarının İlçelere Dağılımı

İlçe Adı	Köy Sayısı	Hak Sahibi Sayısı	Parsel Sayısı	Arazi Miktarı (Dekar)
Ceylanpınar	34	2088	2074	110657
Harran	17	640	603	48846
Merkez	16	407	421	47714
Akçakale	10	372	479	28991
Hilvan	4	64	77	12837
Halfeti	1	217	295	3431
Viranşehir	1	3	4	679
Toplam	83	3791	3953	253155

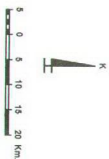
Kaynak: Şanlıurfa Toprak ve Tarım Reformu Bölge Müdürlüğü, 2004.

HARİTA 15: ŞANLIURFA İLİNDE TOPRAK REFORMU BİTEN KÖYLERİN DAĞILIŞI (2004)

İSARETLER

- Akarsular
- Baraj Gölü ve Akısı
- Köy Sınırı
- İlçe Sınırı
- İl ve Devlet Sınırı
- Tamam Reformu Biten Köyler

Tarımda, mevcut tarımsal işletmelerin parsel ve mülkiyet büyüklüğü dağılımındaki dengesizlik ile az toprak veya topraksız köylülerin varlığı nedeniyle, Türkiye genelinde olduğu gibi, çalışma alanımızda da "kiracılık", "ortakçılık" gibi farklı işletme tiplerini ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda, 1997 Köy Envanterine göre, 3554 aile kiracılıkla, 1877 aile de ortakçılıkla olmak üzere toplam 5431 topraksız çiftçi ailesi, tarımsal amaçlı kiracılık ve ortakçılık yaparak tarımla uğraşmaktadır (Tablo 9). Bu topraksız ailelere az topraklı aileler de eklenince, çalışma alanımızda 2188 topraklı çiftçi aile, 5431 ise topraksız çiftçi aile olmak üzere toplam 7619 çiftçi aile kiracılık veya ortakçılık tarımla uğraşmaktadır ki, bu çiftçi aile sayısı, toplam çiftçi aile sayısının (50974 çiftçi aile) % 15.0'ına tekabül etmektedir (Tablo 40). Bu tarımsal işletme tipi, bir taraftan az veya topraksız çiftçi ailelerin tarımla geçimlerini sağlama imkanını verirken, diğer taraftan toprak açısından bakıldığında, çeşitli olumsuzlukları ortaya çıkarmaktadır. Sahada yaptığımız gözlem ve görüşmelerde, bu tip işletmelerde ortakçı veya kiracı konumundaki çiftçi ailelerin toprağa ilişkin ileriye dönük yatırımlara girişmediği; yanlış ve yoğun kullanımdan dolayı belli bir süre sonra toprağın verimsizleşmesine neden olabildiği tespit edilmiştir.

Tablo 40: Tarımsal Amaçlı kiracılık, Ortakçılık Yapan Çiftçi Aile Sayısı ve İşlenen Arazi

İlçe	KİRACILIK				ORTAKÇILIK			
	Topraklı Çiftçi Aile Sayısı	İşlenen Arazi (dekar)	Topraksız Çiftçi Aile Sayısı	İşlenen Arazi (dekar)	Topraklı Çiftçi Aile Sayısı	İşlenen Arazi (dekar)	Topraksız Çiftçi Aile Sayısı	İşlenen Arazi (dekar)
Merkez	221	21.165	300	22.923	44	16.962	302	42.354
A.Kale	278	13.484	560	20.096	123	22.810	237	19.913
Birecik	24	4.480	1	150	412	11.650	29	2.280
Bozova	129	18.105	14	19.269	80	11.587	35	2.640
C.Pınar	63	2.915	1.559	86.698	16	640	171	9.608
Halfeti	115	1.500	59	1.000	17	735	8	520
Harran	196	12.349	385	22.168	85	6.999	378	19.536
Hilvan	21	17.000	1	150	34	23.000	282	61.501
Siverek	25	4.545	594	74.326	9	1.480	244	29.367
Suruç	11	870	34	1.185	128	6.614	56	4.745
V.Şehir	12	2.462	47	13.772	145	45.800	135	19.090
Toplam	1.095	98.875	3.554	261.737	1.093	148.277	1.877	211.554

Kaynak: DİE, Şanlıurfa 1997 Köy Envanteri, Şubat 2002.

"...Çeşitli nedenlerle toprakların kullanılış özelliklerine göre değişen büyüklük, küçüklük, dağınıklık, topluluk ve mülkiyet durumları, tarım türüne, verimliliğe, hatta ülke üretimine, dış ticaretine etki etmektedir. Bu durumun, doğal yapı gibi (toprağın

türü, yapısı, derinliği, eğimi, yükseltisi, yönü, denize yakınlık ve uzaklığı, iklim faktörleri, coğrafi çevre vb.) değişmezlik özelliği yoktur. Bunlar, çalışmalar sonucunda daha olumlu şekle dönüştürülebilir.”¹⁵³ Çalışma alanımızda, tarım sektörü ile ilgili kamu kurum ve kuruluşlar ile özel sektör temsilcilerinden oluşan bir ortak çalışma grubuyla, tarımda verimliliği artırmak için bütünsel bir çalışma ivedilikle başlatılmalıdır.

4.3. Arazi Toplulaştırma ve Tesviyesi

Toprak reformunun belli başlı türlerinden birisi de arazi toplulaştırmasıdır. Toprakların yeniden dağıtımı anlamına gelen toplulaştırma çalışmalarını Tümertekin, kapsamı itibarıyla dar ve geniş olmak üzere iki şekilde ele almaktadır. *Dar anlamda toplulaştırma*, şahısların ya da çiftçi ailelerinin mülkiyetinde bulunan ve parçalanmış, çeşitli yerlere dağılmış tarlaların bir araya getirilerek düzenli şekiller halinde toplulaştırmasıdır. *Geniş anlamda ise*, toplulaştırmak için ele alınan alandan azami gelir sağlamak, tarımsal yapıyı geliştirmek ve çiftçi ailelerinin yaşama düzeyini yükseltmek için teknik, ekonomik ve toplumsal yönden gerekli önlemleri almaktır.¹⁵⁴

Toplulaştırma; köy, belde veya havza esas alınarak o yerin sınırları içerisindeki gerçek ve tüzel kişilere ait arazilerin teknik, ekonomik, sosyal ve hukuki yönleri incelenerek uygulanır.¹⁵⁵ Arazi toplulaştırma alanında toplulaştırma işleminden sonra toprak sahibine önceki arazisine eşit değerde arazi verilebilmesi için, mevcut parsellerinin belirli ölçütlere göre derecelendirme işlemlerinin yapılması gereklidir. Arazi derecelendirmesi, arazinin verim yeteneğini tahmin etme işlemi olup, genelde çeşitli arazi kullanım türlerinin gereksinimleriyle arazinin sahip olduğu niteliklerin kıyaslanması, diğer bir anlatımla arazinin toprak, topografya ve diğer özelliklerinin yorumlanmasına dayanan, belli değerlendirme biçimleri arasında karşılaştırma yapabilmek amacıyla gerçekleştirilen çalışmaları içermektedir.¹⁵⁶

Arazi toplulaştırma çalışmaları öncelikle sulamaya açılan alanlarda başlatılmıştır. Bu nedenle, Harran Ovası'nda yer alan Merkez ilçesinin 85 köyünde, Harran ilçesinin 61 köyünde ve Akçakale ilçesinin ise 18 köyünde olmak üzere toplam 164 köyde arazi toplulaştırma çalışmaları tamamlanmıştır. Ovada 91 köyde ise arazi toplulaştırma çalışmaları devam etmektedir. Arazi toplulaştırma çalışmaları

¹⁵³ M. Emiroğlu, 1974, A.g.e., s.156.

¹⁵⁴ E. Tümertekin-N. Özgüç, Ekonomik Coğrafya Küreselleşme ve Kalkınma, İstanbul, 1999, s.202.

¹⁵⁵ Tarım Reformu Genel Müdürlüğü, Toplulaştırma Teknik Talimatı, Ankara, 2003, s.11.

¹⁵⁶ K.S. Gündoğdu ve Arkadaşları, "Arazi Toplulaştırmasında Parsel Değer Sayılarının Coğrafi Bilgi Sistemi Kullanılarak Belirlenmesi", Bursa, 2004, s.137-148.

biten diğer bir alan ise Ceylanpınar ovasıdır.¹⁵⁷ Ceylanpınar ilçesinde tüm köyleri (43 köy) kapsayan arazi toplulaştırma çalışmaları tamamlanmıştır (Tablo 10). Bütün bu projelerden sonra, GAP İdaresi'nin 2002 Yılı Faaliyet Raporu¹⁵⁸'na göre, Harran Ovası'nda 108463 ha alanda ve Ceylanpınar'da 9000 ha alanda arazi toplulaştırma çalışmaları tamamlanmıştır (Harita 1). Harran Ovası'nda 57780 ha, Yaylak Ovası'nda 18500 ha ve Bozova ilçesinde 27160 ha'lık alanda arazi toplulaştırma işlemleri Tarım Reformu genel Müdürlüğü tarafından ihale edilmiş olup, çalışmalar devam etmektedir (Tablo 41).

Tablo 41: Şanlıurfa İlinde Arazi Toplulaştırma Çalışmaları Yapılan Köylerin İlçelere Dağılımı

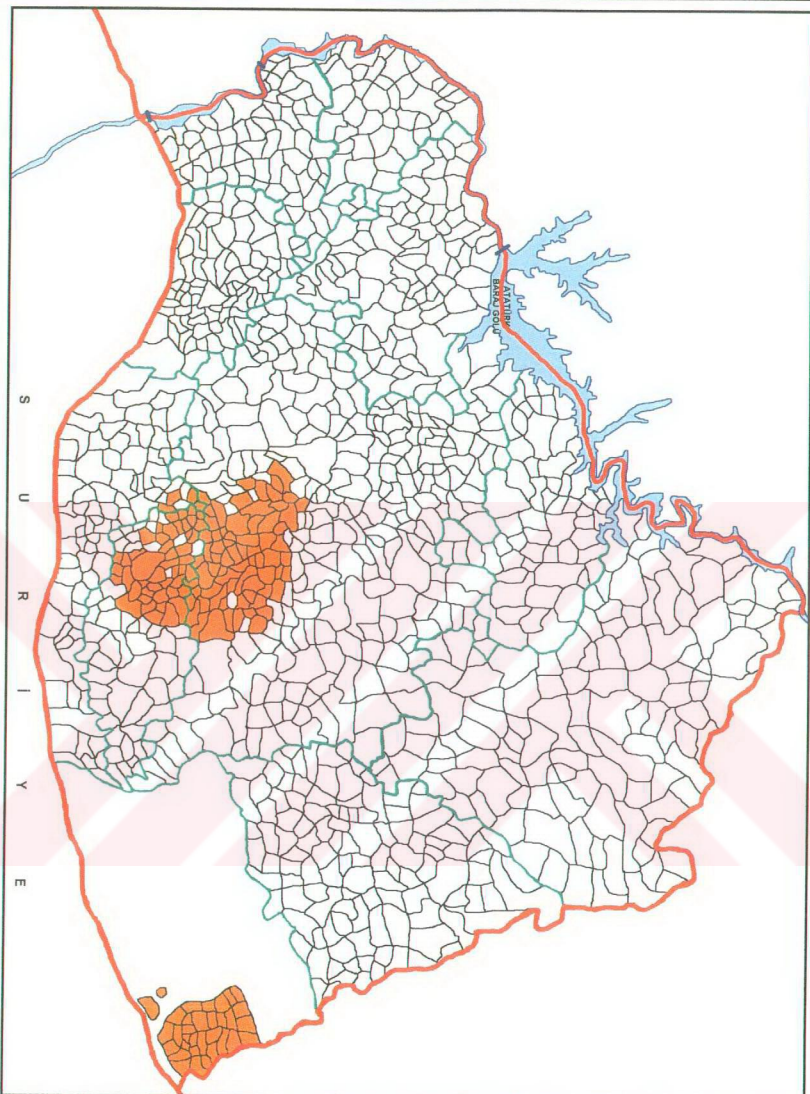
İlçeler	Merkez	Akçakale	Birecik	Bozova	C.Pınar	Halfeti	Harran	Hilvan	Siverek	Suruç	V.Şehir	Toplam
Arazi Toplulaştırılması Biten Köyler	85	18			43		61					207
Arazi Toplulaştırılması Programında Olan Köyler	32	47		40			12	5				136
Toplam Köy Sayısı	309	87	70	77	32	37	94	60	118	83	115	1078

Kaynak: Şanlıurfa Tarım Reformu Bölge Müdürlüğü, 2002 Yılı Envanteri.

Çalışma alanımızda arazi toplulaştırma ve tesviyesi çalışmaları, öncelikli olarak sulamaya açılan alanlarda yapılmakta ve sulamaların ilk dönemlerinde ciddi karışıklıklara neden olmaktadır. Dolayısıyla arazi düzenlenmesine yönelik bu tür çalışmaları, sulama faaliyetleri başlamadan önce tamamlanması, tarımsal verimlilik açısından önem arz etmektedir.

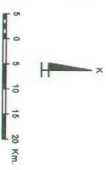
¹⁵⁷ Ceylanpınar ilçesinde arazi toplulaştırma çalışmalarının öncelikli olarak tamamlanmasının nedeni, yer altı sulamaları sonucunda büyük bir kısmının sulamaya geçmesidir.

¹⁵⁸ GAP-BKİ, 2002 Yılı Faaliyet Raporu, Ankara, 2003, s.13.

İŞARETLER

- Akarsular
- Baraj Gölü ve Akisi
- Köy Sınırı
- İlçe Sınırı
- İl ve Devlet Sınırı
- Kazi Topluştırılması Yapılan Köyler

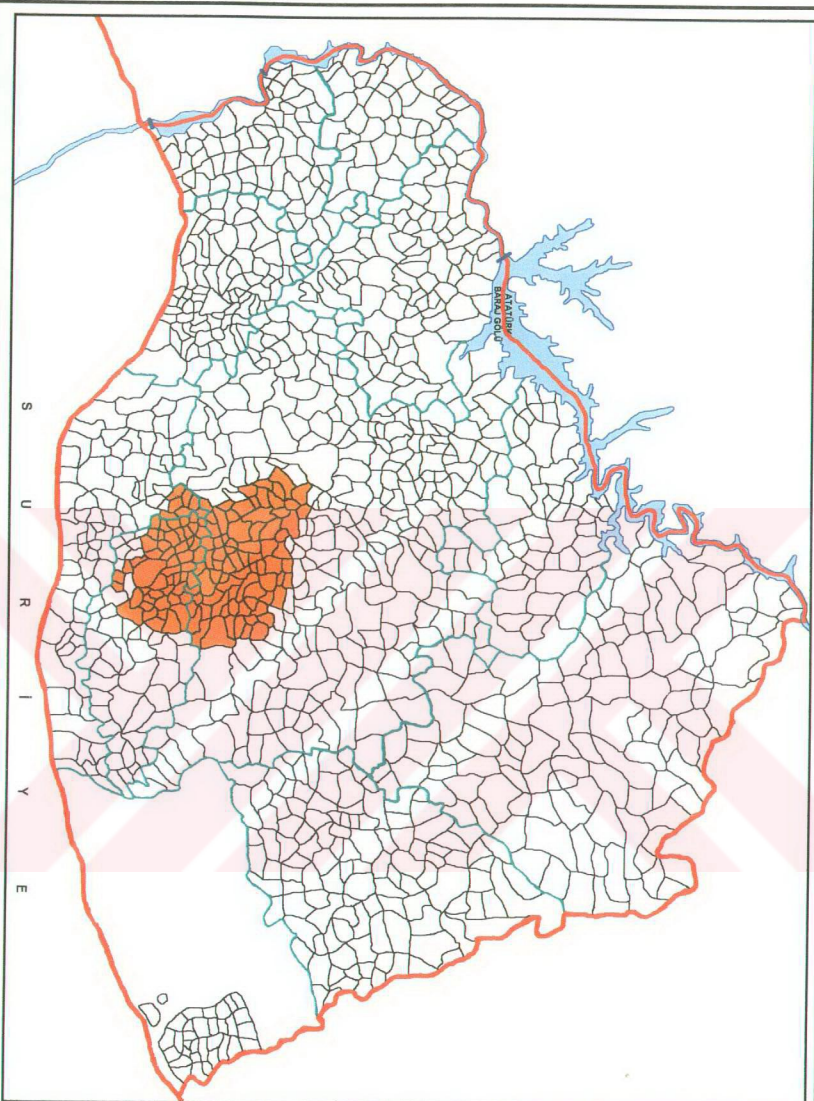
Verimlilik üzerinde önemli rol oynayan diğer önemli bir konu ise, en az arazi toplulaştırma çalışmaları kadar gerekli ve bir o kadar zorunlu olan arazi tesviyesidir. Bu durum özellikle eğimin az olduğu ovalarda daha da önem taşımaktadır. Harran ovasında toplam 126 köyde 60643 ha alanı kapsayan 8 arazi tesviyesi projesi planlanmış ve 2003 yılı itibariye bu projelerin 5'i tamamlanmış, 2'si devam etmekte ve 1'i ise halen planlama aşamasındadır (Tablo 42, Harita 17). Şanlıurfa ilindeki tarım alanlarında yer yer tuzlanmaya müsait alanların bulunması ve bunun yanında sulamalı tarım açısından bilinçsiz olan yöre çiftçilerinin tutumu da eklenince, sulamaya açılan/açılacak alanlarda arazi düzenlemesi çalışmaları daha da önem kazanmaktadır.

Tablo 42: Harran Ovası'nda Sulama ile Birlikte Arazi Düzenleme Çalışmalarına İlişkin Projeler

Proje Adı	Köy Sayısı	Hektar	Tarla İçi Yol	Tarla Geçidi (Adet)	Projenin Son Durumu
Şanlıurfa-Harran Ovası I. Kısım Arazi Tesviyesi	28	9863			Tamamlanmış
Şanlıurfa-Harran Ovası V. Kısım Arazi Tesviyesi ve Tarla İçi Yolları	20	10640	273	769	Tamamlanmış
Şanlıurfa-Harran Ovası III. Kısım Arazi Tesviyesi ve Tarla İçi Yolları	14	8391	244	631	Planlama
Şanlıurfa-Harran Ovası Sulaması Pilot Saha Arazi Tesviyesi		2350			Tamamlanmış
Şanlıurfa-Harran Ovası IV. Kısım Arazi Tesviyesi ve Tarla İçi yolları	23	10082	283	647	Tamamlanmış
Şanlıurfa-Harran Ovası II. Kısım Arazi Tesviyesi	11	5590			Tamamlanmış
Şanlıurfa-Harran Ovası VI. Kısım Arazi Tesviyesi ve Tarla İçi Yolları	15	6903	229	787	Devam(% 90)
Şanlıurfa-Harran Ovası VII. Kısım Arazi Tesviyesi ve Tarla İçi Yolları	15	6824	123	506	Devam(%50)
Toplam	126	60643			

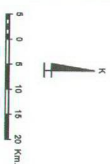
Kaynak: DSİ Gen Müd.

HARİTA 17: ŞANLIURFA İLİNDE ARAZI TESVİYESİ BİTEN KÖYLERİN DAĞILIŞI (2004)

İSARETLER

- Akarsular
- Baraj Gölü ve Akısı
- Köy Sınırı
- İlçe Sınırı
- İl ve Devlet Sınırı
- Arazi Tesviyesi Yapılan Köyler

Çalışma alanımızda toplulaştırma çalışmalarını zorunlu kılan en önemli temel faktör, DİE'nin çalışma alanımıza ilişkin saptadığı mevcut tarım işletmelerinin parçalılık durumudur. Bu çalışmaya göre, çalışma alanımızda 1 ile 5 parçaya sahip işletmelerin oranı % 85 olup, Türkiye ortalamasının (% 66) çok üzerinde, 6 arazi parçasına sahip işletmeler bakımında ise, Şanlıurfa ili (% 15) Türkiye ortalamasının (% 34) altında bir durum arz etmektedir (Tablo 43, Foto 27). İşletmelerin sahip olduğu parçalılık durumu, gerek Şanlıurfa ilinde gerekse Türkiye'de hem tarımsal verimliliği olumsuz anlamda etkilemekte hem de zaman ve ekonomik anlamda israfa neden olmaktadır. Bu tablo, çalışma alanımızda tarımsal arazinin parçalılık durumunun ortadan kaldırılması ve verimli tarımsal faaliyetlerinin bir an önce yürütülmesi için arazi toplulaştırma çalışmalarının büyük bir önem taşıdığını göstermektedir.

Tablo 43: Mevcut Tarım İşletmelerinin Parçalılık Durumu

İşletme Alanı (da)	Arazi Parça Sayısı		
	1-5	6-9	10 +
1-49	16722	850	509
50-99	17247	139	-
100-499	18145	3205	2103
500 +	3014	214	1060
Toplam	55129	5608	3672
Oran (%)	85	9	6
Türkiye Ortalaması (%)	66	19	15

Kaynak: TKB, Şanlıurfa Tarım Master Plan, s.107, 2002.

Foto 27: Hilvan ilçesinin Akören köyünde bir tarlanın miras yoluyla üçe bölünmesi durumunun görünüşü

4.4. Tarım Nüfusunun Nitelikleri

Şanlıurfa İlinin Tarımsal Yapısı'na ilişkin yapısal sorunlardan birisi de tarım nüfusunun nitelikleridir. Tarım nüfusunun nitelikleri başlığı altında genel olarak kırdan kente göç olgusu ile tarım nüfusunun cinsiyeti, yaşı, eğitim ve mesleki durumu ile köy bazında aritmetik ve tarımsal nüfus yoğunluğu vb. konular incelenecektir.

Yer yüzünde sınırları belli olan alanlarda veya yerlerde belirli zamanlarda yaşayan insan sayısı nüfus¹⁵⁹ olarak tanımlanmaktadır. Dünya üzerinde coğrafi bölgelerin farklı görünümüler kazanmasına sebep olan elemanların başında insan toplulukları gelmektedir. Her şeyden önce bir mekân ve ilişkiler bilimi olarak kabul edilmesi gereken coğrafyanın temelinde insan toplulukları ile doğal çevre arasındaki ilişkiler yatmaktadır. Nüfus coğrafyası, nüfus olaylarının nedenlerini, genel özelliklerini ve beklenen sonuçlarını, üzerinde yaşanılan mekan ile ilişkilerini açıklayarak inceler.¹⁶⁰ Bu da, sınırları belli olan bir mekan üzerinde yaşayan nüfus sayısının bilinmesinden çok, o nüfusun sahip olduğu özelliklerinin bilinmesinin daha büyük bir önem taşıdığı anlamına gelmektedir.¹⁶¹ Daha da önemlisi mekân boyutunda nüfusun sosyal ve ekonomik niteliklerinin bilinmesi, ülke yönetimindeki karar verici kişi ve kurumların daha sağlıklı politikalar oluşturmalarına imkan verir.

Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze değin dinamik bir konu olan nüfus, sürekli bir nicel ve nitel değişim içersindedir. Bu değişimin en belirgin özelliği ise, idari birimler ve kırdan kente doğru gerçekleşen göç olgusudur. Türkiye'de 1950'li yıllarda az gelişmiş illerden gelişmiş illere doğru başlayan göçler, 1960'lı yılların başında yurtdışına taşarak yoğunluğunu günümüze kadar sürdürmüştür. 1950'li yıllarda başlayan ekonomik ve sosyal kalkınmaya paralel olarak kırsal ve kentsel yörelerde başlayan yapısal değişim kıyın iticiliğini, kentin çekiciliğini hızlandırmış, nüfusun kentlere doğru yönelmesine neden olmuştur.¹⁶²

Türkiye'de olduğu gibi Şanlıurfa ilinde de, nüfusun kentlere doğru yönelmesinde çok sayıda faktör etkili olmaktadır. Bu faktörlerin başında ise, "kırsal kesimdeki yüksek doğurganlık, işgücü arzı ile birlikte gizli işsizliğin artmasına, toprağın parçalanarak üretimin ve verimin azalmasına yol açarak nüfusun kırdan kente göç etmesine gerekçe gösterilebilir. Ayrıca bu kesimde tarımsal gelirin ve toprak mülkiyetinin dengesiz dağılımı, tarımda makineleşme ile birlikte işgücü

¹⁵⁹ A. Özçağlar, 2000, A.g.e., s.82.

¹⁶⁰ E. Tümerekin, 1994, A.g.e., s.118.

¹⁶¹ E.M. Özgür, Türkiye Nüfus Coğrafyası, Ankara, 1998, s.59.

¹⁶² DİE, Türkiye'de Tarımsal Yapı ve İstihdam, Ankara, 1998, s.49.

talebinin nisbi olarak azalması ve sosyal altyapının yetersizliği kentlere göçü hızlandırmaktadır. Bu olgular yanında kentsel kesimlerde istihdam, eğitim, sağlık imkanlarının yüksekliği yanında, kültürel faaliyetlerin fazlalığının yarattığı cazibe de göçü artıran unsurlardır.”¹⁶³

Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze (1923-2004) değin, Şanlıurfa ili kırsalında kuraklık nedeniyle sürekli olarak, gerek il merkezine, gerekse il dışına göç hareketleri olmuştur. Ancak, yer yer sulamanın başlanması ile göç hareketleri yavaş yavaş azalmaktadır. İlde öngörülen alanda sulama projelerinin tamamlanmasıyla, tarımsal faaliyetlerin nüfusa ihtiyacı, Çukurova örneğinde olduğu gibi, çevre illerden gelmesi muhtemel mevsimlik işçilerle karşılanabilecektir.

Şanlıurfa ili, kır-kent nüfus oranları bakımından Türkiye'deki gelişimin paralelinde bir değişim göstermektedir. Çalışma alanımızdaki kırsal nüfus oranı, Cumhuriyetin kuruluşundan sonra, 1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımından 1955 yılına kadar % 70'in, 1980 dönemine kadar da % 50'inin üzerinde bir durum izlerken, 1985 yılında ilk defa kır nüfusu % 50'inin altına inerek % 49,5'e düşmüştür. Kır nüfusunun oransal düşüşü, 1990'dan sonra GAP çerçevesinde sulamaya açılan alanların artmasına rağmen durmamıştır (Tablo 44). Ancak, GAP'ın olumlu sonuçları nedeniyle, Tablo 44'te de görüldüğü gibi, çalışma alanımızda önemli derecede bir nüfus artışı gerçekleşmiştir. GAP Bölgesi'nde ve dolayısıyla Şanlıurfa ilinde nüfus artışını, Özgür, şöyle açıklamaktadır: "...Güneydoğu Anadolu'da doğum oranlarının yüksekliğinin yanında GAP'ın dışarıya göçü engelleyici olumlu etkileri, özellikle Şanlıurfa ilinde nüfusun artmasına neden olmuştur.”¹⁶⁴ Bu nüfus artışının bir sonucu olarak Şanlıurfa ilinin, 1927-1990 dönemleri arasında Türkiye nüfusu içindeki oranı % 2'nin altında iken, 2000 nüfus sayımında ise % 2'nin üzerine çıkarak % 2.11'e ulaşmıştır (Tablo 44).

¹⁶³ DİE, 1998, A.g.e., s.49.

¹⁶⁴ E.M. Özgür, "XXI. Yüzyılın Başında Türkiye Nüfusu", Ankara, 2003, s.47.

Tablo 44: Şanlıurfa İlinin Türkiye Nüfusunun İçindeki Oranı (1927-2000)

YIL	TÜRKİYE			ŞANLIURFA					
	Toplam	Kent (%)	Kır (%)	Toplam	Kent	(%)	Kır	(%)	Türkiye Nüfusu İçindeki Oranı (%)
1927	13648270	24.22	75.78	207487	58817	28,4	148670	71,6	1.52
1935	16158018	23.53	76.47	229614	64721	28,2	164893	71,8	1.42
1940	17820950	24.39	75.61	245398	72352	29,5	173046	70,5	1.37
1945	18790174	24.94	75.06	263855	73803	28,0	190052	72,0	1.40
1950	20947188	25.04	74.96	298394	81856	27,4	216538	72,6	1.42
1955	24064763	28.79	71.21	348199	102450	29,4	245749	70,6	1.44
1960	27754820	31.92	68.08	401919	123916	30,8	278003	69,2	1.44
1965	31391421	34.42	65.58	450798	150383	33,4	300415	66,6	1.43
1970	35605176	38.45	61.55	538131	205524	38,2	332607	61,8	1.51
1975	40347719	41.81	58.19	597277	264119	44,2	333158	55,8	1.48
1980	44736957	43.91	56.09	602736	282419	46,9	320317	53,1	1.34
1985	50664458	53.03	46.97	795034	401450	50,5	393584	49,5	1.56
1990	56473035	59.01	40.99	1001455	551614	55,1	449841	44,9	1.77
2000	67803927	64.90	35.10	1436956	842129	58,6	601293	41,4	2.11

Kaynak: DİE.

Kırdan kente göçün nedenlerinden birisi de özellikle çalışma alanımız açısından önemli bir boyutta olan topraksız veya az topraklı köylü oranının, işletme büyüklüğü, parsel ve mülkiyet durumu kısmında da belirtildiği gibi, yüksek olmasıdır. "İşlenen arazinin, veraset yoluyla küçük ve dağınık parsellerden oluşan işletmeler haline dönüşmesi ve verimlilikten uzaklaşması, tarımda kullanılan traktör ve tarımsal araç sayılarının kısa sürede artışı ve bunun tarım sektöründe dolayısıyla kır kesiminde iş gücü fazlalığı ve gizli işsizliğe yol açması gibi etmenlerin eklenmesiyle, köylü nüfusun, özellikle de topraksız ve az topraklı ailelerin kırlarda yaşamasını zorlaştırmıştır."¹⁶⁵ Başka bir ifade ile, kırsal kesimde, Topraksız kalan aileler kırsal bölgede geçimini sağlayacak işi bulamamaktadırlar. Mülkiyeti az olan aileler için, toprak tek başına geçimi sağlamaktan uzaktır. Toprağın olması halinde dahi çok sayıda insan aynı topraktan geçinmeye çalışınca gelir kimseye yetmemektedir.

¹⁶⁵ E.M. Özgür, Türkiye Coğrafyası, Ankara, 2000, s.144.

Nihayet ağırlıklı tahıl monokültürüne ya da hayvancılığa dayalı tarım senenin uzun dönemlerinde aileyi işsiz bırakmaktadır. Diğer bir deyişle toprak yeterli geçim kaynağı ve aileyi yıl boyunca istihdam eden bir kaynak niteliğinde değildir.¹⁶⁶

Şanlıurfa ilinde, genel olarak bir nüfus artışı olmakta, ancak bu nüfus artışı daha çok kasaba ve şehirler lehine gerçekleşmektedir. İlçeler bazında kırsal nüfusun artış durumuna bakıldığında, sulama alanlarının yoğun bir şekilde gerçekleştiği alanlarda (Harran Ovası, Ceylanpınar Ovası ve Siverek-Viranşehir Platosu) yer alan ilçelerde (Merkez, Harran, Akçakale, Viranşehir, Siverek ilçeleri) 1990 yılından sonra, GAP ile birlikte kırsal nüfus oranında bir artış eğilimi görülmektedir (Tablo 45). Bu durum, bize, GAP çerçevesinde sulamaya açılan tarımsal alanlarının artmasıyla birlikte, kırsal kesimde bir artış olmasa dahi, en azından kırdan kente göçün bloke edilebileceğini göstermektedir.

Tablo 45: Şanlıurfa İlinde İlçeler Bazında Kırsal Nüfus Miktarı ve Oranı (%)

İlçeler	Yıllar					
	1980		1990		2000	
Merkez	59020	18,43	95492	21,20	146909	24,60
Siverek	52558	16,41	70783	15,72	94635	15,85
V.Şehir	59408	18,55	42900	9,53	66336	11,11
Bozova	30793	9,61	40067	8,90	47980	8,03
Harran	-	0,00	27325	6,07	47768	8,00
Akçakale	27276	8,52	33339	7,40	45024	7,54
Suruç	31772	9,92	40297	8,95	36745	6,15
Birecik	20967	6,55	30467	6,77	34322	5,75
Halfeti	22594	7,05	31930	7,09	30859	5,17
C.Pınar	-	0,00	16317	3,62	24133	4,04
Hilvan	15929	4,97	21414	4,76	22428	3,76
Toplam	320317	100,00	450331	100,00	597139	100,00

Kaynak: DİE, Genel Nüfus Sayımı Sonuçları

Şanlıurfa ilinde, GAP Bölgesinde ve Türkiye’de 1980-2000 döneminde kırsal kesimde yıllık nüfus artış hızlarına bakıldığında, özellikle 1990-2000 döneminde Bölgede ve Türkiye’de genel olarak bir azalış eğilimi, Şanlıurfa kırsalında ise bir artış eğilimi görülmektedir (Tablo 46). Şanlıurfa ilinin kırsalındaki bu nüfus artışının temelinde, bu dönem içerisinde gerek kamu tarafından ve gerekse özel sektör tarafından açılan sulama alanlarının artmasına ve dolayısıyla kırsal kesimde iş olanaklarının artmasına bağlanabilir.

¹⁶⁶ GAP-BKİ, GAP Bölgesi Nüfus Hareketleri Araştırması, Ankara, 2001, s.12.

Tablo 46: Türkiye, GAP Bölgesi, Şanlıurfa İli Yıllık Nüfus Artış Hızları (%)

		Yıllar		
		1980	1990	2000
Türkiye	Kentsel	30,47	43,10	27,04
	Kırsal	13,29	-5,56	3,95
	Toplam	20,65	21,71	18,34
GAP	Kentsel	37,47	57,93	36,98
	Kırsal	7,60	11,95	6,83
	Toplam	20,97	36,22	24,71
Şanlıurfa İli	Kentsel	13,40	63,38	42,02
	Kırsal	-7,86	26,94	28,32
	Toplam	1,82	46,16	36,10

Kaynak: DİE

Bir yerleşmede özellikle göç ve ölüm gibi demografik olaylar cinsiyete göre farklı bir yapı göstermiyorsa kadın ve erkek nüfusun yaklaşık olarak aynı büyüklükte olması beklenmektedir. Aksi takdirde, cinsiyet oranlarının aynı büyüklükte olması beklenmemelidir. Bu bağlamda çalışma alanımız olan Şanlıurfa ilinde, 1927-1935 döneminde kadın nüfusun büyüklüğü erkek nüfusun büyüklüğünden fazla iken, erkek nüfusun kadın nüfusundan daha hızlı artması nedeniyle 1940-2000 döneminde erkek nüfusu kadın nüfusundan daha fazla artmıştır. 1940 döneminde düşük seviyede artış ve azalışlar gösteren cinsiyet oranı, en yüksek değerini 110 ile 1975 yılında almıştır. 2000 yılında Şanlıurfa ilinde her 100 kadın için 108 erkek bulunmaktadır.¹⁶⁷

Nüfusun yaş yapısının analizinde kullanılan yöntemlerden birisi de, nüfusun üç ana yaş gruplarına (0-14, 15-64 ve 65 + yaş grupları) dağılımı¹⁶⁸ çerçevesinden yapılmakta ve bu bağlamda ortaya çıkan üç ana yaş grubunun oranları çerçevesinde o toplumun sosyal yapısına ilişkin bir durum analizi yapılabilmektedir. Bu bağlamda Şanlıurfa ili, üç ana yaş gruba dağılımı bakımından Türkiye ortalamasına göre çok farklı bir durum arz etmektedir. 2000 yılı genel nüfus sayımı sonuçlarına göre 0-14 yaş grubundaki nüfusun toplam nüfus içindeki oranı Şanlıurfa ilinde % 44,8, GAP Bölgesinde % 41,2 ve Türkiye'de ise 1/3'ünden (% 29,9) daha azdır (Tablo 47). Bu durum, çalışma alanımızın gerek GAP bölgesine ve gerekse Türkiye ortalamasına göre daha genç bir nüfusa sahip olduğunu göstermektedir. Ancak, bu genç nüfus beraberinde çok ciddi sorunlar da getirmektedir.

¹⁶⁷ DİE, 2000 Genel Nüfus Sayımı Şanlıurfa İli, Ankara, 2001, s.28.

¹⁶⁸ E.M. Özgür, 2000, A.g.e., s.164.

Tablo 47: Türkiye, GAP, Şanlıurfa İli 2000 Yılı Üç Ana Yaş Grubuna Ait Oranları(%)

	Nüfusun Üç Ana Yaş Grubu İtibariyle Dağılımı (%)		
	0-14	15-64	65+
Türkiye	29,9	64,5	5,6
GAP	41,2	54,7	4,1
Şanlıurfa İli	44,8	51,7	3,5

Kaynaklar: DİE 2000 Genel Nüfus Sayımı Sonuçları

Yukarda da belirtildiği gibi, nüfusun üç ana yaş gruplarına dağılımının oransal durumuna bağlı olarak, Özgür, Türkiye'yi üç gruba ayırmaktadır. Bu çerçeveden incelendiğinde, Şanlıurfa ili, I. gruptaki illere girmektedir. Bu grubun özellikleri ise şunlardır; "15 yaşın altındakilerin oranının % 40'ı aştığı, buna karşılık 15-64 yaşlar arasındakilerin % 55'inin, 65 ve üzeri yaş kuşağının da % 4, hatta % 3'ün altında kaldığı gözlenir. Geri kalmışlık, kötü sosyal ve ekonomik unsurlar buralardaki yaş yapısında etkilidir. Türkiye'nin nüfusu açısından en sorunlu alanı burasıdır. Yüksek doğurganlıkla fazla çocuk, kısa ömür süresiyle az oranda yaşlı, normların altında kalan çalışma çağındaki ergin nüfus, bu grubun tipik özellikleridir."¹⁶⁹ Çalışma alanımızdaki nüfusun bu tipik özellikleri, kırsal kesimde daha da belirginleşmektedir.

Nitelikli bir nüfusun oluşmasında önemli rol oynayan parametrelerden birisi de nüfusun eğitim durumudur. "Nüfusun eğitim durumu, toplum kalkınmasının hızını belirleyici bir özellik olarak düşünülmesi gereken bir konudur. Kalkınma unsurları, ancak iyi eğitilmiş bir nüfus kitlesi sayesinde, ortaya çıkarılabilir, harekete geçirilebilir veya yönlendirilebilir. Onun içindir ki, nüfusun eğitim kalitesinin yüksek olması çok önemlidir. Her çağda toplumların gelişmişlik durumuyla bilgiye ve eğitime verilen değer arasında doğru orantı sezilmektedir."¹⁷⁰

Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından yapılan nüfus sayımlarında, eğitim düzeyi, 6 ve daha yukarı yaştaki nüfus için yapılmaktadır. Bu çerçeveden Şanlıurfa ilinde, 2000 yılı genel nüfus sayımı sonuçlarına göre okuma yazma bilenlerin oranı 68 olup, cinsiyet arasında önemli bir fark gözlenmektedir. Bu oran erkek nüfus için % 82 iken, kadın nüfus için % 52'dir. Şanlıurfa ilinde ilçe merkezinde okuma-yazma bilenlerin oranı % 77'dir. Okuma yazma oranı ilçe merkezlerine göre incelendiğinde, en yüksek oranın % 85 ile Halfeti ilçesi birinci sırada, % 80 ile Birecik ilçe merkezi

¹⁶⁹ E.M. Özgür, 2000, A.g.e., s.166.

¹⁷⁰ E.M. Özgür, 2000, A.g.e., s.168.

ise, ikinci sırada yer almaktadır. Böylece Birecik ve Halfeti ilçe merkezinde okuma yazma oranı % 80 ve üzerinde, diğer ilçe merkezlerinde ise % 67'nin üzerindedir. Köylerde okuma yazma oranı erkek nüfus için % 78, kadın nüfus için % 41'dir.¹⁷¹ Burada da görülmektedir ki, çalışma alanımızın kırsalında tarımla uğraşan kesimde kadınlarda okuma-yazma oranı oldukça düşük bir seviyede seyretmektedir.

Ayrıca, çalışma alanımızda, nüfusun eğitim açısından çağ gruplarına göre dağılımı incelendiğinde, ilköğretim (6-13) çağ grubuna göre gerek bölgenin ve gerekse Türkiye ortalamasının üzerindedir (Tablo 48).

Tablo 48: Türkiye, GAP, Şanlıurfa İli 2000 Yılı Nüfusun Eğitim Açısından Çağ Gruplarına Göre Dağılımı(%)

	Nüfusun Eğitim Açısından Çağ Gruplarına Göre Dağılımı (%)			
	3-5	6-13	14-16	17-20
Türkiye	5,9	15,9	6,2	8,2
GAP	8,5	20,8	10,8	9,9
Şanlıurfa İli	9,3	21,6	7,6	9,3

Kaynaklar: DİE 2000 Genel Nüfus Sayımı Sonuçları

Türkiye'de ekonomik sektörler arasında uzun süre başta gelen tarım özellikle yakın yıllarda diğer sektörler tarafından geçilmiştir. Buna ek olarak tarımın gelişme hızı da sektörler arasında en az olanıdır. Bugün faal nüfus açısından tarım en önemli faaliyet halindedir.¹⁷²

Bir alanda işe uygun nitelikli insan gücünün bulunması, sayısal olarak istihdamda ihtiyaç duyulan yeterli sayıda nüfusun bulunmasından daha önemlidir. Bu açıdan çalışma alanımız olan Şanlıurfa ili incelendiğinde bu durum ciddi bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. "Bölgede büyük potansiyel işgücü varlığına karşın, bölgede eğitim ve var olan işgücü istihdam olanakları sınırlıdır. Örneğin, sanayi için ucuz işgücü çekicidir ama, sanayicinin başarısı için işgücünün eğitilmiş olması gerekir; yoksa ne iş olsa yapmaya hazır bir işçi kitlesi sanayinin gelişmesini sağlayıcı bir faktör değildir. Bu işgücüne sanayiden gelen bir talep olmayınca da çalışma alanı yönünden tarım tek seçenek olarak kalmaktadır."¹⁷³

Şanlıurfa ilinde istihdam edilenlerin sayısında, 1980-2000 döneminde sürekli bir artış görülmektedir. Bu dönemde istihdam edilen nüfusun yıllık artış hızı % 3,5'dir. İstihdam edilen erkek nüfusun yıllık artış hızı %o 31,6, istihdam edilen kadın

¹⁷¹ DİE, 2001, A.g.e., s.80-81.

¹⁷² E. Tümerekin, "Türkiye Tarımında Yeni Gelişmeler" İstanbul, 1986-87, s.34.

¹⁷³ E. Gürcan ve Arkadaşları, 2002, A.g.e., s.99.

nüfusun yıllık artış hızı ise % 4'dür. 1980-2000 döneminde toplam istihdam içinde en yüksek paya sahip olan tarım sektöründe istihdam edilenlerin payı artış ve azalışlar göstermektedir. Tarım sektöründen sonra toplam istihdam içinden en yüksek paya sahip olan hizmet sektörünün payı aynı dönemde küçük bir artış göstermiştir. Sanayi sektöründe istihdam edilenlerin oranı ise bu dönemde önemli bir artış göstermemiştir. 1980-2000 döneminde, hizmet sektöründe istihdam edilen nüfus % 116,2 oranında, tarım ve sanayi sektöründe istihdam edilen nüfus ise sırasıyla % 106,6 ve % 91,5 oranında artmıştır.¹⁷⁴

Çalışma alanımızda, tarım sektöründe çalışanların başka gelir getirici herhangi bir meslekte çalışıp çalışmadıkları veya tarımda çalışanların hangi konumda olduklarını saptamak önemlidir. Nitekim, DİE tarafından yapılan bir çalışmada; Ülkemizde, tarımsal işletmelerde esas işi tarımsal faaliyet olup ikinci işi olmayan fertlerin oranı % 86,32, esas işi tarımsal faaliyet olup ikinci işi olan fertlerin oranı % 6,83'dür. Tarımsal işletmede esas işi tarımsal faaliyet olanların % 64,52'sinin ücretsiz aile işçisi olduğu, % 34,07'sinin kendi hesabına çalıştığı, % 0,71'inin işveren, % 0,65'inin yevmiyeli (arızı, mevsimlik, geçici) % 0,05'inin ücretli olduğu saptanmıştır.¹⁷⁵ Tarım sektöründe çalışanların, genel olarak çalışma yaşı durumuna bakıldığında, kentte çalışanlardan farklı bir durum sergilemektedirler. Kırsal yörelerde gençler (12-19 yaşındakiler) ve yaşlılar (50 yaşın üstündekiler) istihdama etkin biçimde katılma eğilimindedirler. Buna karşılık, kentlerde aynı yaş gruplarındaki kişiler çalışma yaşamı dışında kalmayı tercih etmektedirler.¹⁷⁶ 2001 Genel Tarım Sayım sonuçlarına göre tarımsal faaliyetlerde çalışanların yarısından (% 52,89) fazlasının 21 yaş ve üzeri erkeklerden, % 44,23'ü 12 yaş ve üzeri kadınlardan ve % 2,88'inin ise 9-12 yaş arası çocuklardan oluşmakta olduğu görülmektedir (Tablo 49). Burada, Türkiye'de diğer sektörlerin aksine tarım sektöründe çalışanların yaklaşık yarısının (% 47,11) oldukça küçük yaşlarda (9-20 yaş grubu) çalışmaya başlayan kadın ve çocuklardan oluştuğu anlaşılmaktadır (Foto 28).

Tablo 49: Tarımsal İşletmede Esas İş Tarımsal Faaliyet Olan Hanehalkı Fertleri

Tarımsal Faaliyetlerde Çalışanlar	%
Erkek (21 +)	52.89
Kadın (12 +)	44.23
Çocuk (9-12)	2.88
Toplam	100.00

Kaynak: DİE, 2001 GTS Sonuçları (Haber Bülteni, Sayı: 120, s.6, 2003).

¹⁷⁴ DİE, 2001, A.g.e., s.38..

¹⁷⁵ DİE, 2003, A.g.e., s.6.

¹⁷⁶ DİE, 1998, A.g.e., s.xxx.

Foto 28: Harran Ovası'nda çocuk yaşta pamuk toplayan bir tarım işçisi

Çalışma alanımızda yapılan gezi, gözlem ve incelemelerde, gerek ilçe içindeki köyler arasında ve ilçeler arasında, gerekse diğer illerden Şanlıurfa iline veya Şanlıurfa ilinden diğer illere olmak üzere bir mevsimlik işgücü göçleri olduğu gözlenmektedir. Bu mevsimlik işgücü göçleri, daha çok pamuk tarımının yapıldığı Mayıs-Ekim aylarını kapsayan dönemde gerçekleşmektedir. Mevsimlik işgücü göçleri; nitelikli ve nitelsiz tarım işçileri olmak üzere ikiye ayrılır. Bunlar sulama işlerinde, pamuk çapasında ve hasadında açık iş gücünü karşılayan deneyimli ve deneyimsiz büyük oranda kırsal kesimin insanları oluşturur. Bu grupların çalışma süreleri 1-6 ay arasında değişir.¹⁷⁷

Çalışma alanımız olan Şanlıurfa ilini, GAP Bölgesi ve Türkiye ile ortalama aritmetik, fizyolojik ve tarımsal nüfus yoğunlukları bakımından karşılaştırdığında şöyle bir durum ortaya çıkmaktadır: Şanlıurfa ili aritmetik (74) ve fizyolojik (124) nüfus yoğunluğunda olduğu gibi tarımsal (52) nüfus yoğunluğu bakımında da Türkiye değerlerine göre düşüktür. Çalışma alanımız, aritmetik, fizyolojik ve tarımsal nüfus yoğunluğu bakımından GAP Bölgesi ile karşılaştırıldığında ise, Türkiye'de olduğu gibi, aritmetik nüfus yoğunluğu düşük, ancak fizyolojik ve tarımsal nüfus yoğunluğu bakımında ise çok az da olsa fazladır (Tablo 50). Bu durumun ortaya çıkmasının temelinde Şanlıurfa ilinin çok geniş bir ekili-dikili alana sahip olması yatmaktadır. Başka bir ifade ile, Şanlıurfa ili hem yüzölçümü bakımından geniş bir

¹⁷⁷ E. Şen, "Türkiye'de Mevsimlik İş Gücü Göçleri Üzerine Düşünceler", İzmir, 1984, s.5.

alanı kaplamakta hem de yüzölçümü içerisinde tarımsal alanların oranı (% 64), GAP Bölgesi (% 43) ve Türkiye ortalamasının (% 36) çok üzerinde yer almaktadır.

Tablo 50: Şanlıurfa İlinde Aritmetik, Fizyolojik ve Tarımsal Nüfus Yoğunlukları

	Aritmetik Yoğunluk	Fizyolojik Yoğunluk	Tarımsal Yoğunluk
Şanlıurfa	74	124	52
GAP	86	120	45
Türkiye	88	246	86

Şanlıurfa ilinde köy bazında ortalama aritmetik (1990 ve 2000 yılı) ve tarımsal (1990 yılı)¹⁷⁸ nüfus yoğunlukları incelendiğinde, aynı format kullanılarak hazırlanan her üç haritada da yoğunluk dereceleri farklı olmak üzere genel olarak yoğunlukları itibariyle üç alan dikkat çekmektedir (Harita 18, 19).

Birincisi; İlçe merkezleri ve yakın çevresi,

İkincisi; Tarımsal faaliyetlerin yoğun olduğu ovalar ve plato yüzeyindeki tarımsal alanlar,

Üçüncüsü ise; Birinci derecede geçim kaynağı hayvancılık olan yerler.

Ancak, belirtilmelidir ki, çalışma konumuz açısından büyük önem arzeden köy bazında tarımsal nüfus yoğunluğu, 2000 yılına ait veriler elde edilemediğinden dolayı 1990 verileri kullanılmıştır. Bu dönemde Harran Ovası'nın (200506 ha) yaklaşık 1/3'ü (55000-60000 ha) sulanmakta idi. Bundan dolayıdır ki, söz konusu dönemde kırdan kente yoğun bir göç hareketi yaşanmakta idi. 2000 yılına gelindiğinde ise, Harran Ovası'nın hemen hemen tamamı sulamaya açılmış ve işçi ihtiyacı en fazla olan pamuk tarımı yoğun bir şekilde yapılmaktaydı. Bu nedenle, başta Harran Ovası olmak üzere sulamaya açılan alanlarda son yıllarda tarımsal nüfus miktarı artmamışsa dahi, ciddi bir nüfus kaybı da yaşanmamaktadır. Başka bir ifade ile, sulamaya açılan tarımsal alanlarda göç olgusu, kuru tarım koşullarının yoğun olduğu dönemlere nazaran bloke olmuş durumdadır.

Şanlıurfa ilinde, yukarıda da belirtildiği gibi, 1990 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre, ortalama tarımsal nüfus yoğunluğu km²'ye 52 kişi düşmektedir. Köy bazında hazırlanmış olduğumuz haritada da görüldüğü gibi, 11'i ilçe merkezi, 183'ü ise köy olmak üzere toplam 194 idari ünite, il ortalama tarımsal nüfus yoğunluğunun üzerinde kalmaktadır. Tarımsal nüfus yoğunluğu en fazla olan ilk 5 köy sırasıyla km²'ye 8650 kişi düşen Büyükgöl (Siverek), km²'ye 3755 kişi düşen Konurtepe (Siverek), km²'ye 910 kişi düşen Büyükmirdesi (Merkez), km²'ye 563 kişi

¹⁷⁸ 2000 Genel Nüfus Sayımında köy bazında tarımla uğraşan nüfus sonuçları bulunmadığından dolayı 1990 yılına ait veriler kullanılmıştır.

Konurtepe (Siverek), km²'ye 910 kişi düşen Büyükmirdesi (Merkez), km²'ye 563 kişi düşen Büyükyakıtlı (Siverek) ve km²'ye 560 kişi düşen Bürüncek (Siverek) yer almaktadır (Tablo 51, 52, Harita 18, 19). Burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta, söz konusu köylerin birinci derecede geçim kaynağının tarımsal faaliyetler değil, hayvancılık faaliyetleri oluşturmaktadır. Bu durumu, Tablo 51 net olarak ortaya koymaktadır. Söz konusu problemin temelinde, DİE'nin yaptığı nüfus sayımlarında, "tarım, hayvancılık, ormancılık, balıkçılık ve avcılık" işlerinden çalışanları aynı kategoride değerlendirmesi yatmaktadır. Tarımda çalışanlara ilişkin daha doğru bir şekilde mekan düzeyinden analizlerin yapılabilmesi için nüfus sayımlarında, her iş kolunda çalışanlar ayrı ayrı ele alınması gerekmektedir.

Harita 19'da da görüldüğü üzere, Şanlıurfa ilinin Karacadağ'ın güney ve güneybatı yamaçlarında, Siverek ilçesinin kuzeybatısında ve kuzeydoğusunda iki adacık halinde tarımsal nüfus yoğunluğu olduğu dikkat çekmektedir. Ancak, bu alanlardaki nüfus yoğunluğu, yukarıda da belirtildiği gibi, tarımsal faaliyetlerle uğraşanlardan değil, daha çok hayvancılık faaliyetleriyle uğraşanlardan kaynaklanmaktadır. Bu iki adacık dışında, çalışma alanımızdaki tarımsal nüfus yoğunluğu olan alanlar, çok büyük oranda tarımsal faaliyetlerle uğraşanlar nedeniyle ortaya çıkmaktadır.

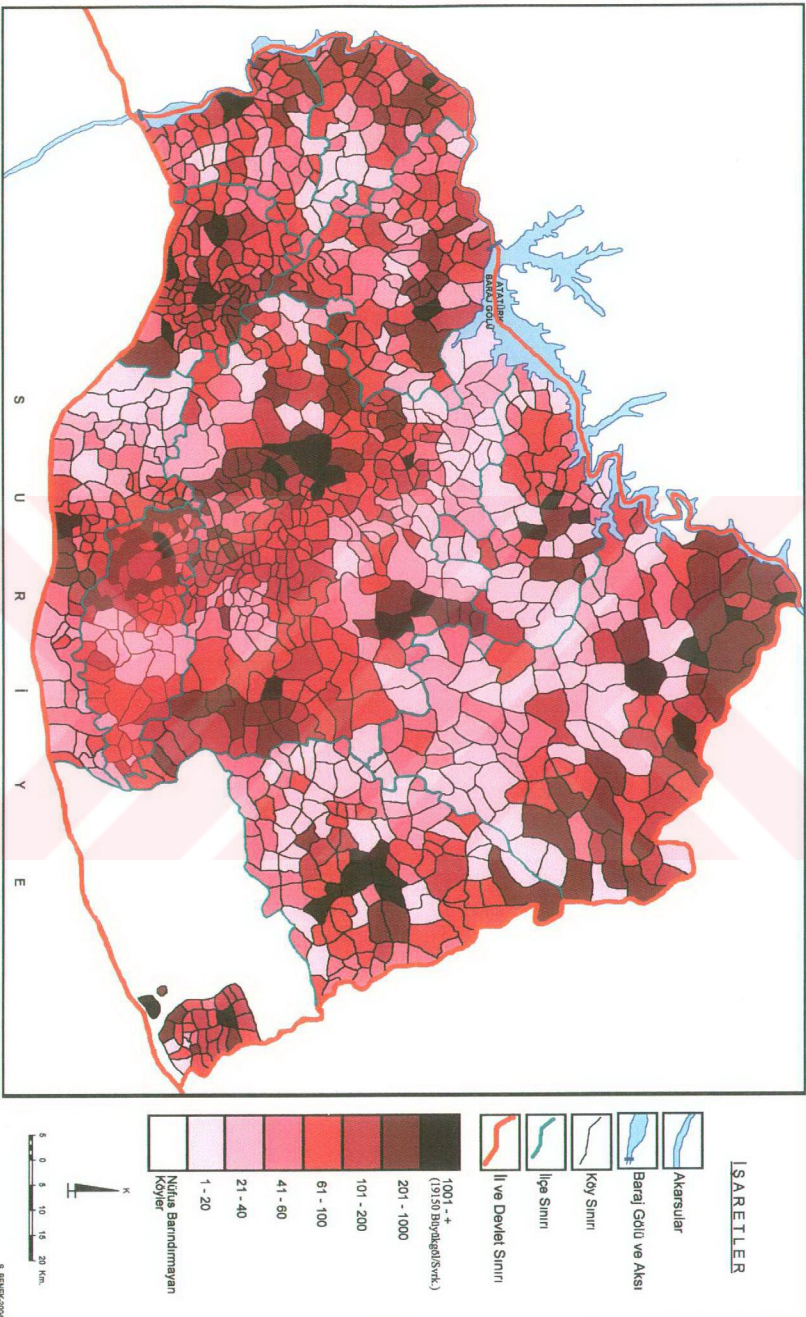
Tablo 51: Şanlıurfa İlinde Tarımsal Nüfus Yoğunlu En Fazla Olan İlk Beş Köyün Genel Arazi Bölünüşü (Dekar)

Köy Adı	Tarım Alanları	Otlak Alanları	Diğer	Toplam	Toplam Nüfusu	Tarımda Çalışan Nüfus	Tarımsal Nüfus Yoğunluğu (kişi/km ²)
Büyüköl	20	3500	2631	6151	352	173	8650
Konurtepe	230	28500	48615	77345	1237	751	3755
Büyükmirdesi	100	6000	550	6650	257	91	910
Büyükyakıtlı	300	2500	3986	6786	311	169	563
Bürüncek	490	2500	6758	7248	283	280	560

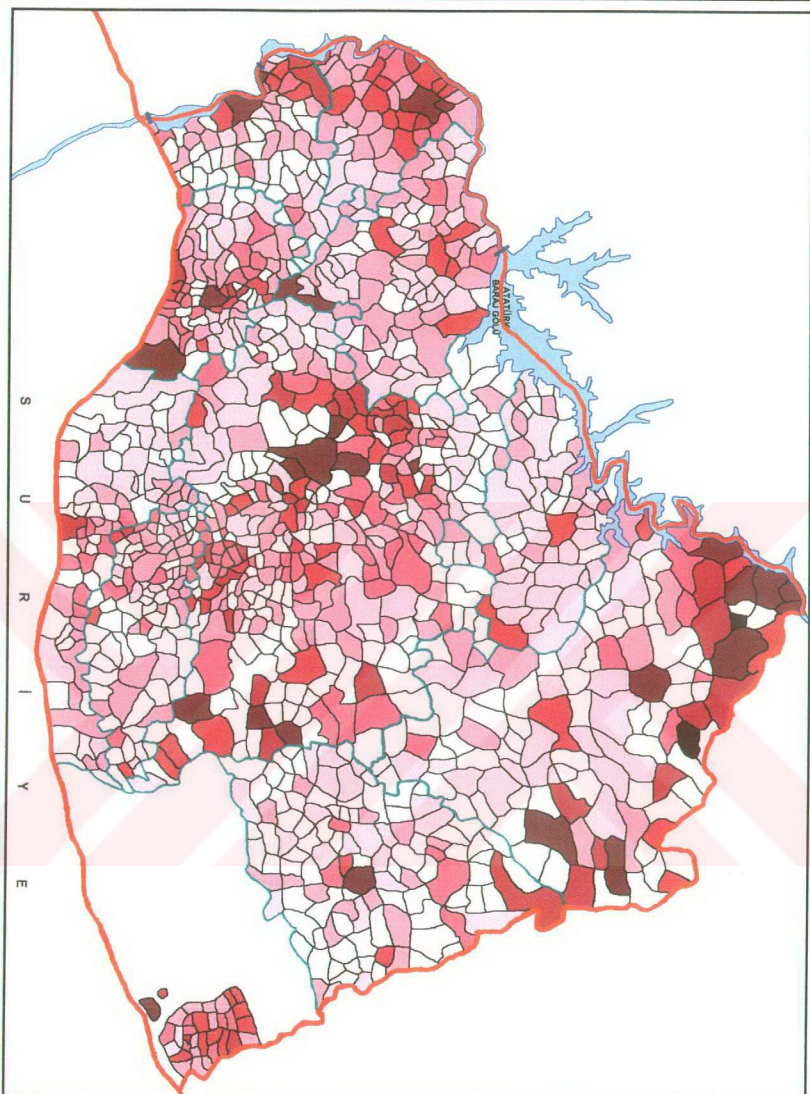
Tablo 52: Şanlıurfa İlinde Köy Bazında Tarımsal Nüfus Yoğunluğu (1990)

Köy Adı	İlçe Adı	Tarımsal Nüfus Yoğunluğu (km ² /kişi)	Köy Adı	İlçe Adı	Tarımsal Nüfus Yoğunluğu (kişi/km ²)
Büyükgöl	Siverek	8650	Uluhan	Merkez	174
Konurtepe	Siverek	3755	Gözeli	Halfeti	169
Büyükmirdesi	Merkez	910	Onbimisan	Suruç	167
Büyükyakırtlı	Siverek	563	Ertem	Siverek	165
Bürüncək	Siverek	560	Kurugöl	Halfeti	164
Gürakar	Siverek	527	Altıntepe	Merkez	157
İlçe Merkezi	C. Pınar	465	Hacıekber	Akçakale	156
Akziyaret	Merkez	461	İlçe Merkezi	Akçakale	154
Merkez İlçesi	Merkez	364	Dikme	Merkez	154
Narlıkaya	Siverek	357	Lülecı	Merkez	150
Kayalı	Siverek	322	Aşağıtaşyalak	C. Pınar	148
Yenice	Merkez	320	Uzunziyaret	Siverek	147
Yağmurıtu	Merkez	316	Mürşitpınar	Suruç	144
Kapıkaya	Siverek	312	Koçören	Merkez	135
İlçe Merkezi	Suruç	265	Yukarıdurmuş	C. Pınar	134
İlçe Merkezi	Siverek	259	Kırkpınar	Merkez	134
Karaköprü	Merkez	255	Umuroba	Merkez	132
İlçe Merkezi	Birecik	254	Boydere	Merkez	123
İlçe Merkezi	V. Şehir	247	Dağyanı	Merkez	120
İleri	Siverek	242	Ekili	Suruç	120
Köksüren	Merkez	236	Sağlık	Merkez	120
Aşağıoylur	Suruç	220	Otlukalan	Merkez	117
Ernebi	Merkez	217	Saygın	Suruç	117
Büyükhan	Bozova	215	Evrenpaşa	C. Pınar	116
Keskince	Birecik	210	Yeniköy	Merkez	115
Yukarıgöklü	Halfeti	210	Güvercin	Siverek	113
Dergili	Halfeti	209	Gölpınar	Merkez	112
Divan	Siverek	203	Yardımcı	Merkez	111
Karınca	V. Şehir	197	Korukenen	Merkez	110
Söylemez	Siverek	194	Kubacık	Merkez	108
Bucak	Siverek	193	Bayırözü	Siverek	106
Ayran	Birecik	192	Dorucak	Birecik	105
Hancığaz	Merkez	191	Hamurkesen	Merkez	105
Büyükalanlı	Merkez	185	Esemkulu	Merkez	104
Eğriçay	Siverek	180	Akdilek	Merkez	103
Dağbaşı	Siverek	177	Gögeç	Harran	101
Altaylı	Siverek	175			

HARİTA 18: ŞANLIURFA İLİNDE KÖY BAZINDA ARİTMETİK NÜFUS YOĞUNLUĞU (1990)

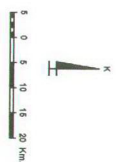
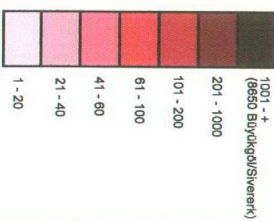

HARİTA 19: ŞANLIURFA İLİNDE KÖY BAZINDA TARIMSAL NÜFUS YOĞUNLUĞU (1990)

İSARETLER

- Akarsular
- Baraj Gölü ve Akısı
- Köy Sınırı
- İlçe Sınırı
- İl ve Devlet Sınırı

4.5.Sermaye Durumu

Çalışma alanımızda mevcut tarımsal yapının temel sorunlarından birisi de sermaye yetersizliği ve dengesiz dağılımı sorunudur. Şanlıurfa ilinin tarımsal yapısı ve sorunları bölümünde ortaya konulmaya çalışılan 11 alt başlık içerisinde sermayenin önemli bir sorun olarak yer işgal etmesi, beraberinde bir çok sorununun da çözüm adresi olarak sermayenin gösterilmesi bu konunun önemini ortaya koymaktadır. Şanlıurfa ilinde sermaye sorununu önemli kılan diğer önemli bir unsur ise, sermaye yetersizliği yanında var olan sermayenin dağılımında çok dengesiz bir durum arz etmesidir. Bu sermaye dağılımındaki dengesizliğin temelinde, büyük oranda çalışma alanımızdaki toprak mülkiyeti dağılımı bulunmaktadır. Tarımsal işletme büyüklüğü ve mülkiyet dağılımı konusunda da belirtildiği gibi, 8656 üretici aile topraksız, bir o kadar da az topraklı üretici bulunmaktadır. Bu durum, üreticilerin yaklaşık 1/3'ünün topraksız veya az topraklı üretici konumunda olduğunu ve bunun bir yansıması olarak da sermaye yetersizliği ve dengesiz dağılım olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Sermaye yetersizliği, tarımsal yapının bir çok konuda modernleşmemesine neden olmaktadır. Karlı, "Kooperatifçilik ve Diğer Örgütlenme Modellerine İlişkin Genel Çerçeve" adlı çalışmasında sermaye yetersizliği sonucunda tarımsal yapının yaşadığı sorunlara ilişkin şu saptamayı yapmaktadır: Ülkemizde tarım işletmelerinin çoğunun yeter büyüklükte olmaması ve sermaye birikimi sağlayamaması nedeni ile işletmelerde; gerekli yatırımlar yapılamamakta, tarımsal girdi kullanımı yaygınlaştırılamamakta ve modern tarım teknolojileri uygulanamamaktadır.¹⁷⁹

GAP İdaresi-TÜBİTAK tarafından yapılan bir araştırmaya göre, Şanlıurfa ilinde tarımla uğraşan üreticilerin % 43'ü kredi kullanmıştır. Kredi kaynaklarına bakıldığında, kullanılan kredinin % 32'sini Ziraat Bankası'ndan, % 7'si Tarım Kredi Kooperatiflerinden ve % 61'ini ise tüccar ve şahıslardan aldıkları belirtilmektedir.¹⁸⁰ Burada belirtilmelidir ki, tüccar ve şahıslardan alınan kredilerin kısa süreli ve faiz oranları da oldukça yüksektir. Bunların büyük bir kısmı tefeci konumundadır.

Sulamalı tarımla birlikte üreticiler zorunlu olarak daha fazla girdi kullanımına gitmekte ve dolayısıyla sermaye konusunda çok ciddi sorunlar yaşamaktadırlar. İşte sermaye sıkıntısı içerisinde olan bu üreticiler, söz konusu ekonomik sıkıntılarını gidermek için, yukarıda da belirtildiği gibi, çok büyük bir oranda (yaklaşık 2/3) tefecilere başvurmakta ve bu da yeni sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

¹⁷⁹ B. Karlı, "Kooperatifçilik ve Diğer Örgütlenme Modellerine İlişkin Genel Çerçeve" Ankara, 2001, s.12.

¹⁸⁰ A.R. Öztürkmen, "Şanlıurfa Tarımının Sorunları ve Çözüm Önerileri", Diyarbakır, 2003, s.158.

Çalışma alanımızda özellikle pamuk tarımının gelişmesi ve yaygınlaşması ile birlikte tefecilik oranı da artmıştır. Bu konuda elimizde net olarak herhangi bir istatistiki veri yoktur. Açığa para verme anlamına gelen tefecilik, özellikle kötü ürün yıllarında artmakta ve çiftçiyi çok güç durumda bırakmaktadır. Bunlar genelde köyden kente gelip yerleşen ve tarımla ilişkisi olan tüccarlardan meydana gelmektedir. Çalışma alanımızdaki pamuk üreticileri daha çok pamuğun yetiştirme devresi boyunca gerekli olan yatırım giderlerini karşılamak nedeni ile tefeciye baş vurmaktadır. Para isteme tarihi ile pamuk toplama mevsimi arasındaki zaman farkına göre değişmekle birlikte pamuk karşılığında çiftçiye para verilmektedir. Tefeci, bir önceki yılın fiyatına göre para öder. Sermaye kaynaklı bu temel sorunu gidermek ve dolayısıyla çiftçilerin tefecilere başvurmamaları için uygun ödeme imkanı sağlanarak devlet tarafından krediler sağlanmalıdır.¹⁸¹

Çalışma alanımızda sermaye sorununu çözmek veya en aza indirmek amacıyla, öncelikle kredi kullanımındaki bürokratik işlemler azaltılmalı ve tarımla uğraşıp da topraksız veya az topraklı olanlara da kredi imkânı sağlanmalıdır. Ayrıca, Tarımsal Kredi Kooperatiflerinin sayısı artırılmalı ve etkinleştirilmelidir.

4.6. Çiftçi Örgütlenmesi

Kırsal alanda yaşayan ve tarımsal üretim faaliyetinde bulunan üreticilerin; var olan üretim kaynaklarını daha etkin kullanabilmeleri, tarımsal girdileri uygun koşullarda temin edebilmeleri, modern tarım teknolojilerini uygulayabilmeleri, ürünlerini en iyi şekilde değerlendirerek pazarlayabilmeleri ve kamu hizmetlerinden daha etkin yararlanabilmeleri yeterince örgütlenmeleri ile mümkündür.¹⁸² Tarımda çiftçi örgütlenmesi, kurumsal olarak çiftçinin gelirini yükselten en önemli öğelerden birisidir. Çiftçi örgütlenmesi gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde tarım kesiminin bütünsel olarak gelişmesinde önemli bir rol oynar.

Tarım sektöründe, tarımsal yapı ile ilgili sorunları çözmeyi ve tarımı modernleştirmeyi amaç edinen kalkınma araçlarını, İnan, "teknolojik değişimler", "kurumsal reformlar" ve "üretici örgütlenmesi" olmak üzere üç grupta toplamaktadır. Tarım üreticilerinin örgütlenmesi durumu hem tarımsal pazarlama hizmetlerinin etkinleştirilmesini hem de kurumsal reformların ve teknolojik yeniliklerin uygulanmasını kolaylaştırmaktadır.¹⁸³ Bu nedenlerden dolayı çalışma alanımızın kırsal kesiminde gerek geleneksel tarım faaliyetlerinin etkin olması gerek toplumsal

¹⁸¹ S. Benek, GAP Projesi İçinde Harran Ovası'nda Pamuk Tarımı ve Sorunları, Şanlıurfa, 1997, s.80.

¹⁸² B. Karlı, 2001, A.g.e., s.12.

¹⁸³ H.İ. İnan, "GAP Bölgesi Tarımsal Kalkınmasında Kooperatifçilik", Diyarbakır, 2003, s.171.

yapının feodal ağırlıklı bir yapı arzemesi ve bunun sonucunda ortaya çıkan az ve topraksız tarımsal üreticilerin varlığı, tarım sektöründe örgütlenme ihtiyacını daha da zorunlu hale getirmektedir.

Tarım ve Köyişleri Bakanlığı ise, GAP Bölgesine yönelik hazırlamış olduğu "GAP Yöresinde Kooperatifler ve Birlikler III" adlı broşürde, Türkiye'deki mevcut çiftçi örgütlenmesine ilişkin olarak: "Avrupa'da çiftçi örgütleri; kooperatifler, üretici birlikleri ve ziraat odalarından oluşan üç boyutlu bir yapıya sahiptir. Kooperatifler, çiftçinin ekonomik kolunu, üretici birlikleri politika, yönlendirme ve lobi oluşturma kolunu, ziraat odaları ise hükümet ile çiftçi arasında köprü görevi yapan mesleki kolunu oluşturuyor. Bu üç boyutlu yapının Türkiye'de eksik olan ayağı ise üretici birlikleridir."¹⁸⁴ Türkiye'de tarım üreticilerinin örgütlenme durumuna ilişkin yapılan bu durum tespitinden sonra, Karlı, neden tarım üreticilerinin örgütlenmesi gerektiği konusu üzerinde durmaktadır. Tarım sektörü, kaynaklarının sınırlı olması, önemli ölçüde doğa koşullarına bağlı bulunması, piyasa koşullarına uyum sağlamada yeterince esnek olmaması, ürünlerin korunması, depolanmasının zor olması ve üretim-tüketim zincirinde üreticilerin yeterince etkili olmamaları gibi temel niteliklerinden ötürü, kuramsal açıdan üretici örgütlenmesini gerekli kılmaktadır.¹⁸⁵

Ekonomik gelişmelerin bir sonucu olarak ortaya tarım sektöründeki kooperatifleri, Dinler, şöyle tarif etmektedir: "Tarım devrimi ve endüstriyel devrimle birlikte yaşanan gelişmeler tarımcıları ferdiyetçiliğe itmiştir. Endüstriyel devrimin meyvelerinden yararlanan tarım sektörü hızla gelişmeye başladı. Ancak tarımsal işletmeler, her gün çeşidi artan tarım araç, gereç ve makinelerini satın almakta güçlüklerle karşılaşmaya başladılar. Tarım dışı sektörlerin aşırı örgütlenmesi karşısında çok güçsüz kaldıklarını gören tarımcılar, büyük işletme avantajını elde etmek için birleşmeleri lazım geldiğini anladılar. Bu şekilde kooperatifleşme hareketi başladı."¹⁸⁶ Türkiye genelinde olduğu gibi, çalışma alanımızdaki üretici örgütlerini de mesleki örgütler (Ziraat Odaları, Çiftçi Dernekleri), ekonomik örgütler (Tarım Kredi Kooperatifleri, Tarım Satış Kooperatifleri, Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri, Sulama Kooperatifleri ve Su Ürünleri Kooperatifleri) ve diğer tarımsal organizasyonlar (Sulama Birlikleri, Köylere Hizmet Götürme Birlikleri) olmak üzere üç grupta incelemek mümkündür.

Çalışma alanımızda 45'i ekonomik amaçlı kooperatif, 9'u mesleki örgüt ve 32'si de diğer organizasyonlar olmak üzere toplam 84 üretici örgütü bulunmaktadır

¹⁸⁴ Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, GAP Yöresinde Kooperatifler ve Birlikler III, Ankara, 2001, s.22.

¹⁸⁵ B. Karlı, 2001, A.g.e., s.32.

¹⁸⁶ Z. Dinler, 2000, A.g.e., s.9.

(Tablo 53). Şanlıurfa ilinin kırsalında kurulu olan tarımsal kalkınma amaçlı kooperatifler, daha çok kuzeydeki plato alanlarında, özellikle de Siverek-Viranşehir Platosu'nda bir dağılışı göstermektedirler (Harita 20). Siverek-Viranşehir Platosu'nda kurulan ve faaliyet gösteren söz konusu kooperatiflerin büyük bir kısmı, tarımsal faaliyetlere yönelik değil, hayvancılık faaliyetlerine yönelik faaliyet göstermektedirler. İlde tarım sektöründe kooperatifleşme düzeyi, hem kuru koşulların, hem de sulu koşulların hakim olduğu alanlarda oldukça düşüktür. Daha da önemlisi var olan kooperatifler de gerçek anlamda faaliyet göstermemektedir.

Bölge ve ülke genelinde üretici örgütlerin durumu ise, üretici örgütlerin sayısı GAP'ta 430'a ve Türkiye'de ise 12244'e çıkmaktadır. Şanlıurfa ilindeki üretici örgütlerinin GAP ve Türkiye içindeki payları incelendiğinde, GAP içindeki payı % 19,5, Türkiye'deki payı ise % 0,7'dir. Ancak, tarım üreticileri için büyük bir öneme sahip olan ekonomik amaçlı üretici örgütler değerlendirildiğinde ise, Şanlıurfa ilinin (44), GAP içindeki payı % 15,3'e (287) ve Türkiye'deki payı da % 0,4'e (11348) düşmektedir (Tablo 53). Oysaki, Şanlıurfa ili, Tablo 14'te de görüldüğü gibi, GAP Bölgesi'ndeki tarım alanlarının % 36,2'sını ve Türkiye'deki tarım alanlarının ise % 4,2'sını kapsamaktadır. Dolayısıyla tarım üreticilerinin ekonomik amaçlı üretici örgütleri konusunda gerek GAP'a ve gerekse Türkiye'ye göre daha fazla örgütlenmeleri gerekirken, aksi bir durum söz konusudur.

Çalışma alanımızdaki üretici örgütlerine ilişkin ortaya çıkan bu tablo, bize, gerek tarımsal üretici örgütleri toplamı bakımından gerekse ekonomik amaçlı üretici örgütleri bakımından hem GAP Bölgesi'ne göre hem de Türkiye'ye göre düşük bir seviyede kaldığını göstermektedir. Bu durum, "Bölgede, üreticilerin kendi sorunlarını birlikte çözücü ve haklarına sahip çıkıcı üretici örgütleri yeterli düzeyde örgütlenmemiş ve gelişme göstermemiştir. Mevcut olan üretici örgütleri de yeterince etkin çalışmamaktadırlar. GAP'ta istenilen üretim artışının sağlanabilmesi ve sulamada beklenen ekonomik faydanın elde edilebilmesi için; tarımsal girdilerin yeter miktarda ve uygun fiyatla temin edilmesinde, ileri tarım teknolojilerinin kullanılmasında ve yaygınlaştırılmasında, üretilen ürünlerin değerlendirilmesinde ve pazarlanmasında üretici örgütlerine önemli görevler düşmektedir. Bu da üretici örgütlerinin gelişmesi ile mümkündür."¹⁸⁷

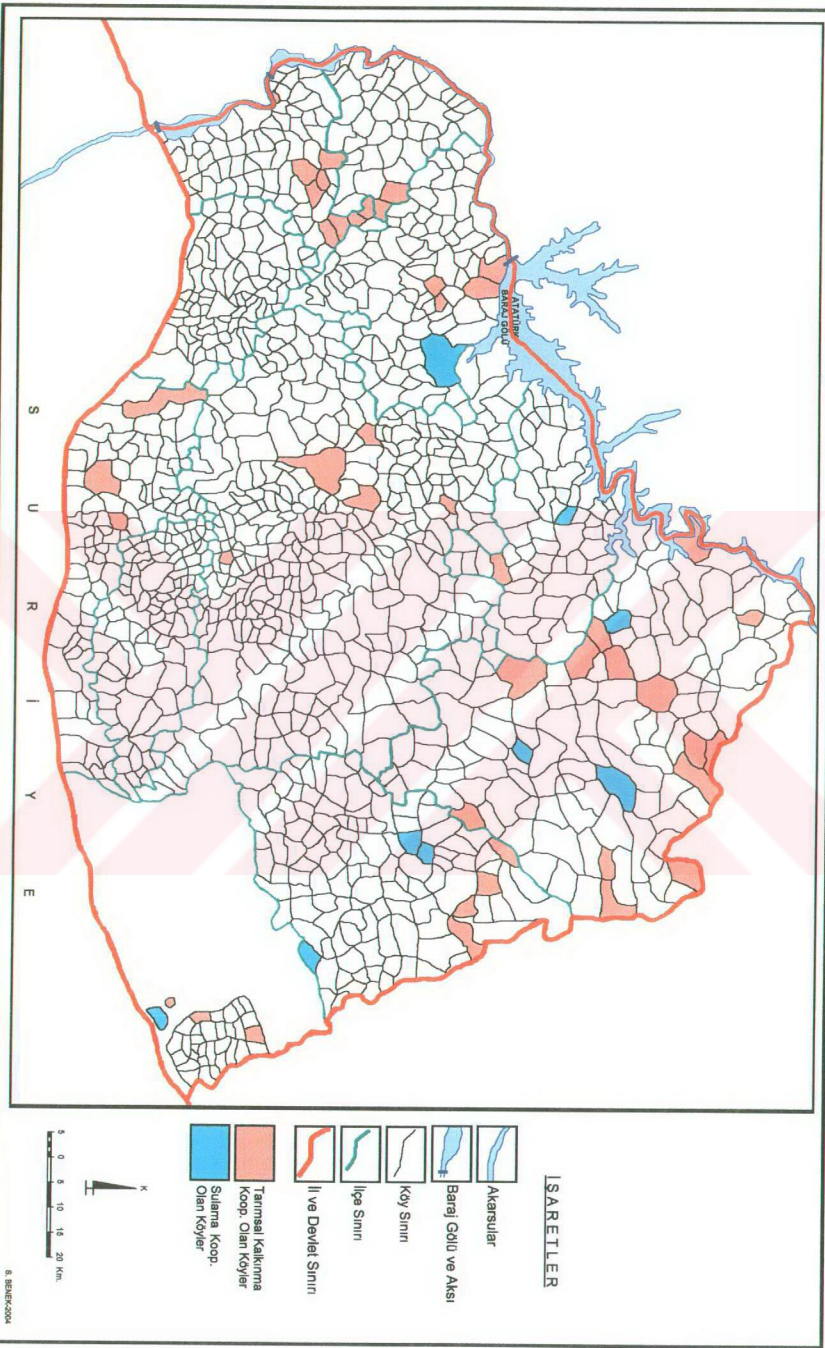
¹⁸⁷ B. Karlı, "GAP Bölgesi Tarımının Sosyo-Ekonomik Yapısı", Şanlıurfa, 2001, s.551.

Tablo 53: Şanlıurfa İlinde, GAP'ta ve Türkiye'de Üretici Örgütleri ve Üye Sayısı

Üretici Örgüt Adı	Şanlıurfa İli		GAP		Türkiye	Şanlıurfa ilinin GAP'taki Üretici Örgütleri İçindeki Payı (%)	Şanlıurfa ilinin Türkiye'deki Üretici Örgütleri İçindeki Payı (%)
	Örgüt Sayısı	Üye Sayısı	Örgüt Sayısı	Üye Sayısı	Örgüt Sayısı		
Ekonomik Amaçlı Üretici Örgüt Türü							
Tarım Kredi Koop.	22	39299	88	51809	2546	25	0.9
Tarımsal Kalkınma Koop.	9	415	137	11495	5822	5.8	0.1
Tarım Satış Koop.	6	9511	22	36139	330	27.3	1.8
Sulama Koop.	5	30	27	1152	2281	18.5	0.2
Su Ürünleri Koop.	3	100	13	319	369	23.0	0.8
Mesleki Örg.							
Ziraat Odası	8	40320	40	157653	528	20	1.5
Çiftçi Derneği	1	80	-	-	-	-	-
Diğer							
Sulama Birliği	21	-	30	-	-	70	-
Köylere Hiz. Götr. Birliği	11	-	73	-	368	15	3
Toplam	85	63752	430	258567	12244	19.5	0.7

Not: Şanlıurfa ili, GAP Bölgesi ve Türkiye'deki üretici örgütleri ile ilgili tüm veriler, kamu kurum ve kuruluşlarından ve diğer çalışmalardan derlenerek araştırıcı tarafından düzenlenmiştir.

HARİTA 20: ŞANLIURFA TARIMSAL AMAÇLI KOOPERATİFİ OLAN KÖYLERİN DAĞILIŞI (2004)

Modern tarım, kaynağa dayalı üretimden, teknolojiye dayalı üretime geçişi ifade eder. Buna karşılık; ülkemizde çiftçiler, sermaye ve teknoloji kullanımında güçlük çekmektedir. Oysa, bir işletmenin rasyonel olması için, toprak-kredi-makine unsurları arasında, optimal bir denge kurulmalıdır. Buna imkan veren en etkili kurumlar, kooperatiflerdir. Kooperatif; ekonomik amaçlar için, eşitlik temeli üzerinde kendi arzuları ile bir araya gelmiş kişilerin birliğidir.¹⁸⁸ Kooperatifler kredi, girdi alımı, pazarlama, arazi ve makinelerin ortak kullanımı gibi birden fazla alanda faaliyet gösteriyorsa çok amaçlı, tek alanda faaliyet gösteriyorsa da tek amaçlı kooperatif olarak tanımlanmaktadır. Kooperatifler, GAP için önemli bir misyona sahiptir. Çünkü GAP'ın başarısı bir yerde kırsal alandaki ekonomik örgütlenmeye bağlıdır.¹⁸⁹

Bu bağlamda çalışma alanımızda, tarımsal faaliyetlerin gelişmesinde önemli görevleri olan Tarım Kredi Kooperatifleri ile Tarım Satış Kooperatiflerinin ilçeler bazında örgütlenme durumlarını incelemek ayrı bir önem taşımaktadır. Tarım Kredi Kooperatiflerinin amacı; ortaklarının her türlü tarımsal girdi ihtiyaçlarını uygun fiyatla temin etmek ve dağıtmak, ortaklarına kısa, orta ve uzun vadeli tarımsal kredileri aynı ve nakdi olarak kullandırmaktır. Bu kapsamda çalışma alanımızda 22 Tarım Kredi Kooperatifi bulunmaktadır. Diğer tarafta, Şanlıurfa ilinde toplam Tarım Satış Kooperatifinin 3'ü Merkez ilçede, 1'er adet de Akçakale, Birecik ve Suruç ilçelerinde olmak üzere toplam 6'dır. Çalışma alanımızda 4'ü Siverek, 3'ü Akçakale, 1'er adet de Merkez ve Bozova ilçelerinde olmak üzere toplam 9 adet Tarımsal Kalkınma Kooperatifi bulunmaktadır. Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinin kuruluş amacına bakıldığında, çok amaçlı kooperatifler olup, daha çok ortaklarının girdi ihtiyaçlarını karşılayan ve ürünlerini değerlendirerek pazarlamasını sağlayan kooperatiflerdir. Tarım Satış Kooperatiflerinin kuruluş amacı, faaliyet konusuna giren tarım ürünlerini üreticilerden satın almak, işlemek, standart hale getirmek ve ambalajlayarak iç ve dış pazarlarda pazarlamak ve gerektiğinde üreticilerin tarımsal girdilerini karşılamaktır. Ayrıca, çalışma alanımızda 415 ortak sayısı ile 9 adet tarımsal kalkınma amaçlı kooperatif, 138 ortak sayısı ile de 7 sulama amaçlı kooperatif de mevcuttur (Tablo 54).

¹⁸⁸ Tarım ve Köyşleri Bakanlığı, GAP Yöresinde Kooperatifler-II, Ankara, 1999, s.15-16.

¹⁸⁹ İ.H. İnan, 2003, A.g.e., s.178 ve 185.

Tablo 54: Şanlıurfa İlinde Tarımsal Açından Önemli Olan Birlik veya Kooperatiflerin İlçelere Dağılışı

İlçe Adı	Tarımsal Kalkınma Koop.		Çukobirlik		Güneydoğu Birlik		GAP Birlik		Tarımsal Kredi Koop.	
	Koop. Sayısı	Koop. Ortak Sayısı	Koop. Sayısı	Koop. Ortak Sayısı	Koop. Sayısı	Koop. Ortak Sayısı	Koop. Sayısı	Koop. Ortak Sayısı	Koop. Sayısı	Koop. Ortak Sayısı
Merkez	1	50	1	3753	1	1402	1			
Akçakale	3	155	1	1269						
Birecik					1	629				
Bozova	1	20								
C.Pınar										
Halfeti										
Harran										
Hilvan										
Siverek	4	190								
Suruç			1	2458						
V.Şehir										
Toplam	9	415	3	7480	2	2031	1		22	-

Kaynak: Tarım İl Müdürlüğü

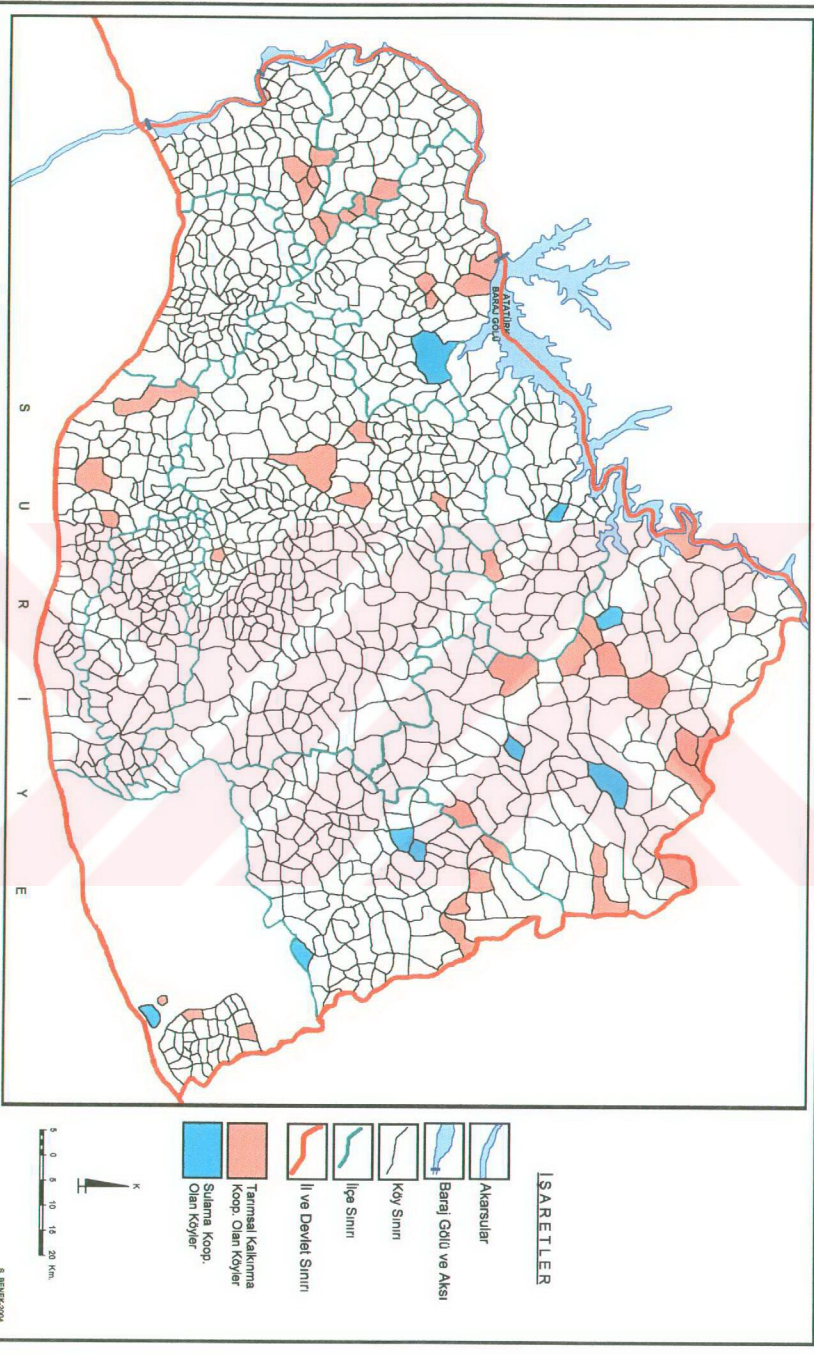
Çalışma alanımızdaki çiftçilerin büyük bir bölümünün örgütlenememesinin nedenlerinden birisi de, eğitim seviyesinin düşüklüğüdür. Bu nedenle kendilerine aktarılan bilgileri algılayamamakta, tarımı bilgi ve becerilerine göre yapmaktadırlar. Ayrıca, bir kısım çiftçiler (topraksız ve az köylüler) ise tarla sahibi olmadıklarından çiftliklerine geçici gözöyle bakmakta, teknik koşulları göz ardı etmektedirler.

Sulu tarım, bölge insanının sosyo-ekonomik ve kültürel yapısında önemli değişimlere yönlendirilerek, sürdürülebilir bir tarımsal kalkınmanın sağlanmasından büyük önem taşımaktadır. Bu konuda çiftçi katılımının önemi büyüktür. Etkili bir çiftçi katılımını harekete geçirmenin yolu ise, sosyal mühendislik çabalarıyla çiftçinin tabanda örgütlenmesinden geçmektedir.¹⁹⁰

Çalışma alanımızda üretici örgütlerden en aktif olan örgütlerden birisi de sulama birlikleridir. Sulama alanlarının artmasıyla birlikte, 2003 yılı itibarı ile, kamu tarafından sulamaya açılan yaklaşık 138.729 ha'lık alanda 21 adet sulama birliği

¹⁹⁰ İstanbul Sanayi Odası, Az Gelişmiş Bölgelerin Potansiyel Araştırma Toplantısı, İstanbul, 1996, s.8.

HARİTA 20: ŞANLIURFA TARIMSAL AMAÇLI KOOPERATİFİ OLAN KÖYLERİN DAĞILIŞI (2004)

Modern tarım, kaynağa dayalı üretimden, teknolojiye dayalı üretime geçişi ifade eder. Buna karşılık; ülkemizde çiftçiler, sermaye ve teknoloji kullanımında güçlük çekmektedir. Oysa, bir işletmenin rasyonel olması için, toprak-kredi-makine unsurları arasında, optimal bir denge kurulmalıdır. Buna imkan veren en etkili kurumlar, kooperatiflerdir. Kooperatif, ekonomik amaçlar için, eşitlik temeli üzerinde kendi arzuları ile bir araya gelmiş kişilerin birliğidir.¹⁸⁸ Kooperatifler kredi, girdi alımı, pazarlama, arazi ve makinelerin ortak kullanımı gibi birden fazla alanda faaliyet gösteriyorsa çok amaçlı, tek alanda faaliyet gösteriyorsa da tek amaçlı kooperatif olarak tanımlanmaktadır. Kooperatifler, GAP için önemli bir misyona sahiptir. Çünkü GAP'ın başarısı bir yerde kırsal alandaki ekonomik örgütlenmeye bağlıdır.¹⁸⁹

Bu bağlamda çalışma alanımızda, tarımsal faaliyetlerin gelişmesinde önemli görevleri olan Tarım Kredi Kooperatifleri ile Tarım Satış Kooperatiflerinin ilçeler bazında örgütlenme durumlarını incelemek ayrı bir önem taşımaktadır. Tarım Kredi Kooperatiflerinin amacı; ortaklarının her türlü tarımsal girdi ihtiyaçlarını uygun fiyatla temin etmek ve dağıtmak, ortaklarına kısa, orta ve uzun vadeli tarımsal kredileri aynı ve nakdi olarak kullanıdır. Bu kapsamda çalışma alanımızda 22 Tarım Kredi Kooperatifi bulunmaktadır. Diğer tarafta, Şanlıurfa ilinde toplam Tarım Satış Kooperatifinin 3'ü Merkez ilçede, 1'rer adet de Akçakale, Birecik ve Suruç ilçelerinde olmak üzere toplam 6'dır. Çalışma alanımızda 4'ü Siverek, 3'ü Akçakale, 1'er adet de Merkez ve Bozova ilçelerinde olmak üzere toplam 9 adet Tarımsal Kalkınma Kooperatifi bulunmaktadır. Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinin kuruluş amacına bakıldığında, çok amaçlı kooperatifler olup, daha çok ortaklarının girdi ihtiyaçlarını karşılayan ve ürünlerini değerlendirerek pazarlamasını sağlayan kooperatiflerdir. Tarım Satış Kooperatiflerinin kuruluş amacı, faaliyet konusuna giren tarım ürünlerini üreticilerden satın almak, işlemek, standart hale getirmek ve ambalajlayarak iç ve dış pazarlarda pazarlamak ve gerektiğinde üreticilerin tarımsal girdilerini karşılamaktır. Ayrıca, çalışma alanımızda 415 ortak sayısı ile 9 adet tarımsal kalkınma amaçlı kooperatif, 138 ortak sayısı ile de 7 sulama amaçlı kooperatif de mevcuttur (Tablo 54).

¹⁸⁸ Tarım ve Köyşleri Bakanlığı, GAP Yöresinde Kooperatifler-II, Ankara, 1999, s.15-16.

¹⁸⁹ İ.H. İnan, 2003, A.g.e., s.178 ve 185.

Tablo 54: Şanlıurfa İlinde Tarımsal Açından Önemli Olan Birlik veya Kooperatiflerin İlçelere Dağılışı

İlçe Adı	Tarımsal Kalkınma Koop.		Çukobirlik		Güneydoğu Birlik		GAP Birlik		Tarımsal Kredi Koop.	
	Koop. Sayısı	Koop. Ortak Sayısı	Koop. Sayısı	Koop. Ortak Sayısı	Koop. Sayısı	Koop. Ortak Sayısı	Koop. Sayısı	Koop. Ortak Sayısı	Koop. Sayısı	Koop. Ortak Sayısı
Merkez	1	50	1	3753	1	1402	1			
Akçakale	3	155	1	1269						
Birecik					1	629				
Bozova	1	20								
C.Pınar										
Halfeti										
Harran										
Hilvan										
Siverek	4	190								
Suruç			1	2458						
V.Şehir										
Toplam	9	415	3	7480	2	2031	1		22	-

Kaynak: Tarım İl Müdürlüğü

Çalışma alanımızdaki çiftçilerin büyük bir bölümünün örgütlenememesinin nedenlerinden birisi de, eğitim seviyesinin düşüklüğüdür. Bu nedenle kendilerine aktarılan bilgileri algılayamamakta, tarımı bilgi ve becerilerine göre yapmaktadırlar. Ayrıca, bir kısım çiftçiler (topraksız ve az köylüler) ise tarla sahibi olmadıklarından çiftliklerine geçici gözüyle bakmakta, teknik koşulları göz ardı etmektedirler.

Sulu tarım, bölge insanının sosyo-ekonomik ve kültürel yapısında önemli değişimlere yönlendirilerek, sürdürülebilir bir tarımsal kalkınmanın sağlanmasından büyük önem taşımaktadır. Bu konuda çiftçi katılımının önemi büyüktür. Etkili bir çiftçi katılımını harekete geçirmenin yolu ise, sosyal mühendislik çabalarıyla çiftçinin tabanda örgütlenmesinden geçmektedir.¹⁹⁰

Çalışma alanımızda üretici örgütlerden en aktif olan örgütlerden birisi de sulama birlikleridir. Sulama alanlarının artmasıyla birlikte, 2003 yılı itibarı ile, kamu tarafından sulamaya açılan yaklaşık 138.729 ha'lık alanda 21 adet sulama birliği

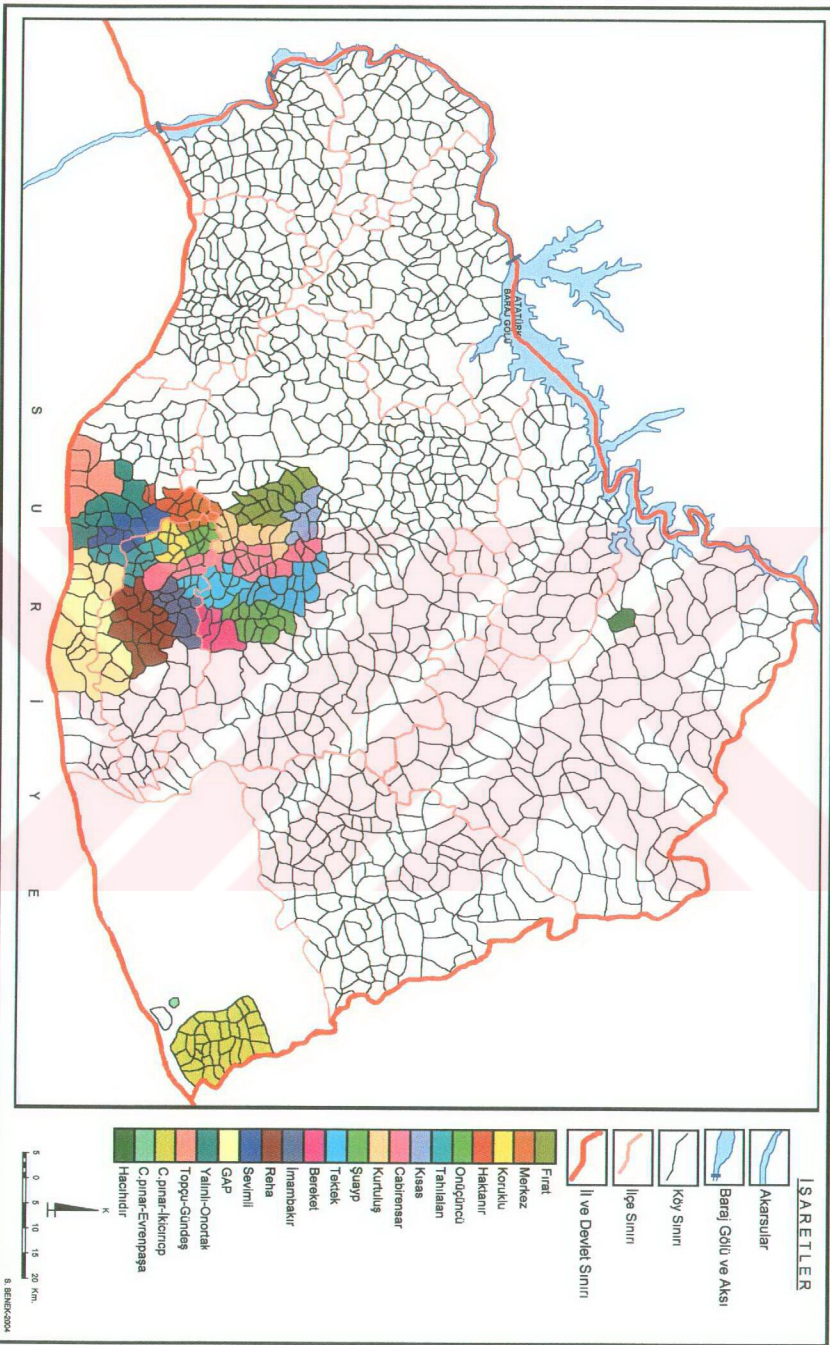
¹⁹⁰ İstanbul Sanayi Odası, Az Gelişmiş Bölgelerin Potansiyel Araştırma Toplantısı, İstanbul, 1996, s.8.

kurulmuştur (Tablo 55, Harita 21). Bu sulama birliklerine, sulama şebekesinin büyük yedek kanallar haricinde işletilmesi ve bakımı devredilmiştir. Bu bir anlamda çiftçinin örgütlenmesi ve kendi kendini yönetmesidir. Bir çiftçinin sulama birliklerine üye olabilmesi için sulama kapsamına giren alanlarda (köy ve mahalle) mülk sahibi olması gerekmektedir. Ancak, sahada yaptığımız gözlemlerde pamuk tarımı ile uğraşan bir kısım çiftçi, kiracı, ortakçı veya sucu konumunda olup, arazi sahibi olmadığından dolayı sulamada hassas davranmamaktadırlar. Bu duruma karşın, arazi sahiplerinin bir kısmı ise, şehirde yaşamasına rağmen birliğe üye olabilmekte ve hatta çoğu zaman birlik başkanı bile olabilmektedirler. Bu çarpık durumun giderilmesi veya en aza indirgenmesi için ilgili kurumlarca çalışmalar yapılmalıdır.

Tablo 55: DSİ XI. Bölge Müdürlüğü'ne Bağlı Sulama Birliklerinin İlçelere Dağılışı, Su Kaynağı ve Suladığı Alan (Ha)

Sulama Birliğinin adı	Bulunduğu İlçe	Kuruluş Tarihi	Su Kaynağı	Sulama Şekli	Köy ve Mahalle Sayısı	Sulama Alanı (Ha)
Fırat	Şanlıurfa	1995	Urfa Ana Kanalı	Cazibe	10	7784
Merkez	Koruklu	1995	Urfa Ana Kanalı	Cazibe	9	5688
Koruklu	Koruklu	1995	Urfa Ana Kanalı	Cazibe	11	5291
Haktanır	Koruklu	1995	Urfa Ana Kanalı	Cazibe	14	5698
Onüçüncü Yedek	Tozluca	1995	Urfa Ana Kanalı	Cazibe	5	3645
Tahılalan	Harran	1995	Urfa Ana Kanalı	Cazibe	14	6538
Kısaş	Kısaş	1995	Harran Ana Kanalı	Cazibe	9	4182
Cabirensar	Şanlıurfa	1998	Harran Ana Kanalı	Cazibe	29	11719
Kurtuluş	Şanlıurfa	1998	Harran Ana Kanalı	Cazibe	21	6633
Şuayb	Şanlıurfa	1997	Harran Ana Kanalı	Cazibe	18	8744
Tektek	Şanlıurfa	1997	Harran Ana Kanalı	Cazibe	40	15087
Bereket	Şanlıurfa	1999	Harran Ana Kanalı	Cazibe	9	4324
İmambakır	Harran	1999	Harran Ana Kanalı	Cazibe	18	7134
Reha	Harran	1999	Harran Ana Kanalı	Cazibe	25	10587
Hacıhıdır	Siverek	1997	Hacıhıdır Kanalı	Cazibe	1	2080
Sevimli-Elveren	Akçakale	1995	Akçakale Yer Altı Suyu	Cazibe	5	3740
GAP	Akçakale	2000	Akçakale Yer Altı Suyu	Cazibe	35	14040
Yalınlı-Onortak	Akçakale	1995	Akçakale Yer Altı Suyu	Cazibe	10	3900
Topçu-Gündeş	Akçakale	1995	Akçakale Yer Altı Suyu	Cazibe	3	2915
C.Pınar İkicirçip	C.Pınar	1995	C.Pınar Yer Altı Suyu	Yağmurlama	28	9000
Karababa	Bozova	1995		Cazibe		Devam
TOPLAM					314	138.729

Kaynak: DSİ Gen Müd.

Çalışma alanımızda çiftçilerin bilinç düzeyine bağlı olarak yaşanan diğer önemli bir sorun da “anız yakılması” durumudur (Foto 8). Modern tarım tekniğinde anızı yakmak son derece yanlış bir tekniktir. Çünkü anızın yakılması ile birlikte topraktaki organik maddeler de yakılarak yok olmaktadır. Daha çok kuru koşullarda ekimi yapılan buğday ve arpa tarlalardaki anız yakılmaktadır. Sahada yaptığımız gezi, gözlem ve görüşmelerde, anız yakılmasının temelinde, kolay, çabuk ve masrafsız bir şekilde tarlayı bir yıl önceki ekinin atığından temizlenerek sürülmesi yatmaktadır. Geçmiş dönemlerle kıyaslandığında anız yakılması oranı düşmüş olmakla beraber halen sorun devam etmektedir. Çalışma alanımızda, çiftçilerde bilinç düzeyi arttıkça anız yakılması oranı da düşmektedir. Bu durumda çiftçiler bilinçlendirilerek örgütlenmeleri gerekli zemini hazırlamak gerekmektedir.

Foto 29: Hilvan'ın Üçüzler köyünde bir tarlanın anız yakılması sırasında görünüşü

Sorunun toplumsal boyutu açısından bir önemli yanı da sulamaların yönetiminde üreticilerin katılımı ve örgütlenmeleridir. Çünkü, alt yapılar ne kadar mükemmel kurulursa kurulsun, etkili ve verimli kullanılmaları, toplumsal yarar sağlamaları, onları kullananların tutum ve davranışlarıyla doğru orantılıdır.¹⁹¹ Bunun yanında, çiftçilerin örgütlenmesi durumunda tarımsal girdi temininden ürünlerin işlenmesine ve pazarlamaya kadar bir çok alanda etkin rol üstlenebileceklerdir. Bu örgütlenme sayesinde bölgenin geleneksel tarım toplumundan modern tarım toplumuna geçişi de sağlanacaktır.

¹⁹¹ M. Gürbüz, 1993, A.g.e., s.108.

Ayrıca, tarım üreticilerinin bilgi, birikim ve örgütlü durumunun düzeyine bağlı olarak, tarımsal yapının sorunları artmakta ya da azalmaktadır. Çalışma alanımızdaki tarım üreticilerinin yeterli düzeyde bilgi ve birikime sahip olmaması nedeniyle, yanlış tarım yöntemleri kullanılmakta ve dolayısıyla toprak erozyonu, anız yakılması, aşırı sulama, tuzlanma gibi bir çok sorunu da beraberinde getirmektedir. Tarım üreticilerinin örgütlenme düzeyinin artmasıyla, bu tür sorunlar büyük ölçüde çözülecektir.

4.7. Makineleşme

Tarımsal mekanizasyon, bitkisel ve hayvansal üretimde insan ve hayvan gücü ile basit araçlar kullanılarak yapılan çeşitli tarımsal işlerin, motor gücüyle çalıştırılan modern makine ve aletlerle yapılması, bunların tasarımı, üretilmesi, bakım ve onarımları, etkin bir şekilde kullanılmaları ve pazarlamalarını kapsayan bir üretim teknolojisidir.¹⁹²

Tüm dünyada olduğu gibi, ülkemizde, bölgemizde ve araştırma sahamızda da nüfusun hızlı bir şekilde artmasına karşın, tarımsal kullanımlara açılabilcek alanların sonuna gelmiş durumdayız. Bu nedenle gerekli olan üretim artışı ancak var olan toprak kaynaklarının en verimli bir şekilde kullanılmasıyla mümkün olabilecektir.¹⁹³

GAP süreci ile birlikte çalışma alanımızda, makineleşme konusunda ciddi gelişmeler gözlenmesine rağmen halen yeterli düzeyde olduğu söylenemez. Tarımsal mekanizasyon düzeyinin yükseltilmesi için sulama projelerinin bir an önce tamamlanarak faaliyete geçmesi gerekmektedir. Çünkü sululu koşullarda yapılan tarımsal faaliyetler sonucunda üretim ve verim arttığından dolayı artı değer de artmaktadır. Bu da üreticilerin tarımda kullandıkları girdi düzeyini ve yatırım miktarını olumlu yönde etkilemektedir. KHGM tarafından 1981 yılında yapılan Köy Envanteri Etüdü çalışmasına göre Şanlıurfa ilinde her köye ortalama 5 traktör düşerken, 1997 yılında DİE tarafından yapılan Köy Envanteri çalışmasında ise her köye ortalama 10 traktör düşmektedir (Tablo 56). Bu durum, bize, çalışma alanımızda GAP süreci ile birlikte tarımsal mekanizasyon içerisinde önemli bir faktör olan traktör sayısında önemli bir artış olduğunu göstermektedir.

Çalışma alanımızda 1981 yılında, Viranşehir (8), Birecik (7), Hilvan (6) ve Siverek (6) ilçeleri ilde her köye düşen ortalama traktör sayısının (5), 1997 yılında

¹⁹² Ç.Ü. Ziraat Fakültesi, Çukurova I. Tarım Kongresi, Adana, 1991, s.329.

¹⁹³ S. Benek, 1997, A.g.c., s.39.

ise, Ceylanpınar (13), Birecik (13), Hilvan (13), Siverek (11) ve Bozova (11) ilçeleri ilde ortalama traktör sayısının (10) üzerinde bir durum sergilemektedir (Tablo 56). Ayrıca, 2003 yılı itibarıyla, Şanlıurfa ilinde faaliyet gösteren 57 Zirai Makine ve Aletleri Bayisinin % 47,4'ü Merkez ilçede bulunmaktadır (Tablo 57).

Tablo 56: Şanlıurfa İlinde İlçeler Bazında Traktör Sayısı ve Her Köye Düşen Ortalama Traktör Sayısı

İlçeler	1981*			1997**		
	Köy Sayısı	Traktör Sayısı	Her köye düşen traktör sayısı	Köy Sayısı	Traktör Sayısı	Her köye düşen traktör sayısı
Merkez	185	809	4	296	2795	9
Akçakale	117	331	3	83	768	9
Birecik	39	268	7	69	901	13
Bozova	77	293	4	77	821	11
Ceylanpınar				32	425	13
Halfeti	33	68	2	37	295	8
Harran			-	84	687	8
Hilvan	55	341	6	56	729	13
Siverek	65	399	6	111	1246	11
Suruç	73	244	3	80	512	6
Viranşehir	45	352	8	104	904	9
Toplam	689	3105	5	1029	10083	10

Kaynak: KHGM Köy Envanter Etüdü* - DİE 1997 Köy Envanteri**

Tablo 57: Şanlıurfa İlinde İlçeler Bazında Alet ve Makine Bayilerinin Dağılışı

İlçeler	Merkez	Akçakale	Birecik	Bozova	C.Pınar	Halfeti	Harran	Hilvan	Siverek	Suruç	V.Şehir	Toplam
Zira Alet ve Mak.	27	1	6	3	3	-	1	1	9	5	1	57

Kaynak: Tarım İl Müdürlüğü, 2003.

GAP İdaresi (1996 yılında) tarafından artan sulamalı tarım koşullarının oranına bağlı olarak GAP illerinde ihtiyaç duyulacak mekanizasyon düzeyi ile ilgili teknik bir analiz araştırması yapılmıştır. Bu teknik analiz araştırması sonucunda, Şanlıurfa ilinde sulamaya açılacak tarım miktarının değişkenine bağlı olarak toplam tarım alanlarının % 20'sinin sulamaya açılması durumunda 8819 traktör, 1204 kulaklı pulluk, 1725 kùltivatör, 3399 tarım arabası ve 962 çapa makinesine ihtiyaç duyulacağı tahmin edilmiştir. Bu bağlamda çalışma alanımızda sulamalı tarım

alanlarının oranının % 50'ye çıkması durumunda, 30931 traktöre, 12554 kulaklı pulluğa, 1542 k ltivat re, 3467 tarım arabasına ve 2565 çapa makinesine ihtiyaç duyulacaktır (Tablo 58). Burada en çok dikkat çeken nokta, çalışma alanımızda tarım alanlarının % 50'sinin sulamaya açılması durumunda, traktör sayısından 3,5 katlık bir artışla 8819 traktörden 30931 traktöre ihtiya ının olacağı senaryosudur. Çalışma alanımızda sulamalı tarım oranına bağlı olarak yapılan bu mekanizasyon teknik analizinden hareket edilerek, 2002 yılı itibariyle, tarım alanlarının (1.200.573 ha) kamu ve özel halk sulamaları olmak üzere yaklaşık % 30'u'ı sulamalı tarıma açılmıştır. Bu dönemde çalışma alanımızda söz konusu tarımsal araç-gereçlerinin sayısına bakıldığında, 12515 traktör, 8554 kulaklı pulluk, 9913 kültivatör, 9858 tarım arabası, 1847 çapa makinesi bulunmaktadır.¹⁹⁴ Sulu tarım alanlarının oranına bağlı olarak tarımsal araç-gereç ihtiyaç durumuna ilişkin oluşturulan bu senaryolar ile 2002 yılı itibariyle gerçekleşen sulama alanları ile araç-gereç sayısı bakımından karşılaştırıldığında, traktörde çok düşük bir seviyede makineleşme düzeyinin gerçekleşmekte olduğu, diğer tarımsal araç-gereçlerde ise beklentilerin de üzerinde bir hızla gerçekleşmekte olduğu görülmektedir.

Tablo 58: şanlıurfa İlinde Bazı Tarımsal Araç-Gereçlerde Sulu-Kuru Koşullarda İhtiyaç Durumuna İlişkin Senaryolar

Tarım Araç-Gereç İhtiyacı	% 80 Kuru % 20 Sulu	% 50 Kuru % 50 Sulu	% 30 Kuru % 70 Sulu
Traktör	8819	30931	39660
Kulaklı Pulluk	12042	12554	16303
Kültivatör	1725	1542	1822
Tarım Arabası	3399	3467	4373
�apa Makinesi	962	2565	2889

Kaynak: GAP-BKİ, GAP Bölgesinde Tarımsal Mekanizasyon Gereksinimleri Etüdü Projesi, s.85-94, 1996.

11 Nisan 1995 yılından itibaren tarımsal amaçlı su verilen Harran Ovası'nda sulamanın başlaması ile çiftçiler, daha çok kâr getiren, pamuk tarımına yönelmişlerdir. Sulama tarımı ile birlikte tarımsal mekanizasyonu da hızlı bir değişim içine girmiştir. Özellikle son bir kaç yıl içerisinde, çiftçinin gelir seviyesi yükseldikçe makineli tarıma geçiş süreci de hızla artmaktadır. Nitekim, bu konuda yapılan araştırmalar bu hızlı değişimi doğrulamaktadırlar.¹⁹⁵ Tarım işletmelerinde makineleşme düzeyi üzerine etkili olan birçok faktörden söz etmek mümkündür. İşletmelerin işledikleri arazinin toprak özellikleri, sulu ve kuru koşulları, yetiştirilen

¹⁹⁴ DİE, Tarımsal Yapı, Ankara, 2002, s.510..

¹⁹⁵ S. Benek, 1997, A.g.e., s.40.

ürün çeşidi ve ürün bileşimi, işletme büyüklüğü, uygulanan teknoloji ve daha bir çok faktör makineleşme düzeyini etkilemektedir.¹⁹⁶

GAP İdaresi (1996) tarafından Harran Ovası'nda 62 köyde sulama öncesi ve sonrasında bazı tarımsal araç-gereçlerde herhangi bir gelişmenin olup olmadığını saptamak için bir araştırma yapılmıştır. Bu araştırmanın sonuçlarına göre, şebeke sulamasından önce 389 adet traktör bulunurken sulamalardan sonra 169 adet daha traktör alınmış ve 62 köyde toplam traktör sayısı 558 adete çıkmıştır. Yine sulama öncesinde, araştırma alanında 439 pulluk, 291 römork, 328 kültivatör, 152 pamuk mibzeri ve 27 çapa makinesi bulunurken, sulamalardan sonra, pulluk sayısı 552'ye, römork sayısı 360'a, kültivatör sayısı 403'e, pamuk mibzeri 203'e, çapa makinesi 39'a çıkarılmıştır (Tablo 59). Sulamaya açılan 62 köydeki bazı tarımsal araç-gereçlerin artış oranları şöyledir: Traktörde % 50, pullukta % 26, römorkta % 24, kültivatörde % 23, pamuk mibzerinde % 34, çapa makinesinde % 45 civarındadır. Tablo 17'de dikkat çeken diğer bir husus da pamuk tarımı ile ilgili aletlerdeki artış oranının daha yüksek olmasıdır. Bu durum, bize, sulamalı tarım alanları artıkça makineleşme düzeyinin de artacağını ortaya koymaktadır.

¹⁹⁶ B. Karlı-Y. Çelik, GAP Alanındaki Tarım Kooperatifleri ve Diğer Örgütlerinin Bölge Kalkınmasındaki Etkinliği, Şanlıurfa, 2003, s.58.

Tablo 59: Sulamaya Açılan 62 Köydeki Alet-Ekipman Sayısı

Alet-Ekipman	Sulama Öncesi	Sulama Sonrası	Toplam
Traktör	389	169	558
Pulluk	439	113	552
Römork	291	69	360
Kültivatör	328	75	403
Buğday Mibzeri	215	27	242
Pamuk Mibzeri	152	51	203
Tapan	148	34	182
Diskora	86	7	93
Koble	49	3	52
Çapa Makinesi	27	12	39
Sırt Pülverizatörü	21	-	21
Speratör (Fıfır)	6	-	6
Holder	42	9	51
Tırmık	11	-	11
Kanal Bıçağı	6	1	7
Tava Makinesi	14	2	16
Dip Kazan	1	-	1
Rototiller	4	-	4
Çizel	1	-	1
Paçoz	20	-	20
Pnömotik Mibzer	-	3	3
Traktör Kabini	-	4	4

Kaynak: GAP İdaresi, 1996

Şanlıurfa ilinde, GAP süreci ile birlikte, 2002 yılı itibariye, tarımsal sulama amaçlı, 5564 derin kuyu pompası, 2359 elektrikli motopomp, 11 56 termik motopomp ve 526 santrifüj pompası olmak üzere 9605 adet pompa ve motopomp faaliyette bulunmaktadır (Tablo 60). Bu pompa ve motopomplar sayesinde, 2002 yılı itibariyle, yer altı sularında ve baraj göletlerinde olmak üzere toplam 141437 ha'lık alanda sulama gerçekleşmiştir (Tablo 25). Bu sulama sistemleri yörede "sulama tesisi" olarak anılmaktadır.

Tablo 60: Şanlıurfa İlinde Tarımsal Sulama Amaçlı Su Motorları Çeşidi ve Sayısı

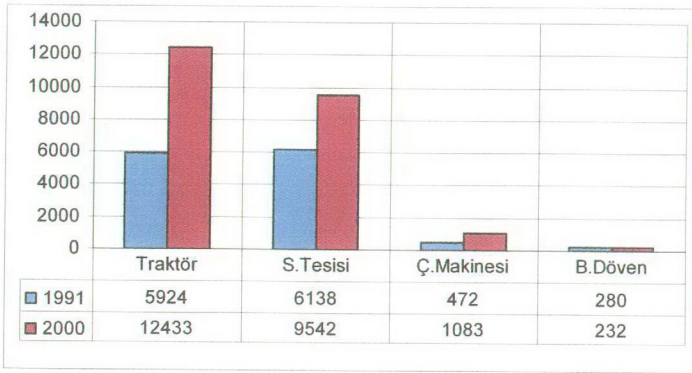
Sulama Tesisi Cinsi	Derin Kuyu Pompa	Motopomp (Elektrikli)	Motopomp (Termik)	Santrifüj Pompa	Toplam
Türkiye	93488	145023	197429	91402	527343
Şanlıurfa	5564	2359	1156	526	9605
Şanlıurfa ilinin Türkiye içerisindeki Payı (%)	6.0	1.6	0.6	0.6	1.8

Kaynak: Tarım İl Müdürlüğü, 2003.

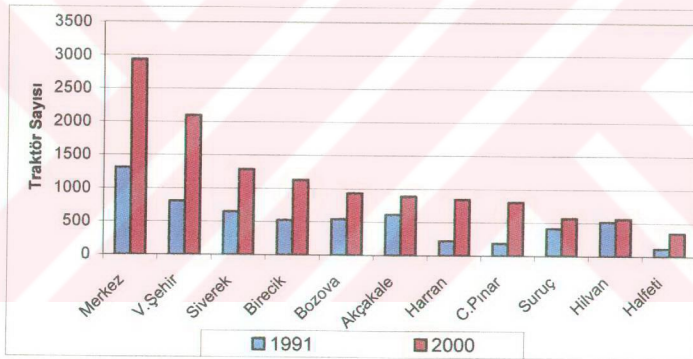
Ancak tüm bu gelişmelere rağmen "GAP alanındaki (ve dolayısıyla Şanlıurfa ilinde) mekanizasyon düzeyi Türkiye ortalamasının altındadır. 1998 yılı itibariyle ülkemizde ortalama 1000 hektar tarım alanına 32 traktör düşerken, GAP alanında 14 traktör düşmektedir. Diğer bir ölçütle karşılaştırma yaptığımızda Türkiye'de bir traktöre ortalama 31,09 hektar arazi düşerken, GAP alanında ise 71,86 hektar arazi düşmektedir."¹⁹⁷ 2002 yılında ise Türkiye'de bir traktöre 28,9 hektar arazi düşerken, GAP Bölgesi'nde 67,3 hektar ve Şanlıurfa ilinde ise 95,2 hektar arazi düşmektedir.

GAP süreci ile birlikte Şanlıurfa ilinde tarımda mekanizasyon düzeyi önemli bir gelişme göstermiştir. Ancak, bu gelişme düzeyi, yukarıda da belirtildiği gibi, modern tarım koşullarında olması gereken bir düzey değildir. Çünkü, çalışma alanımızda makineleşme düzeyi, halen Türkiye ortalamasının altında kalmaktadır. Burada dikkat çeken iki önemli nokta vardır. Birincisi, GAP ile birlikte Şanlıurfa ilinde ciddi anlamda bir makineleşme sürecinin yaşandığı, ikincisi ise, sulamada kullanılan tarımsal araç-gereçlerde artış oranının daha fazla olduğudur. Bu her iki maddenin en fazla gelişme gösterdiği ilçeleri, daha çok sulama alanları artan ilçeler oluşturmaktadır (Şekil 20, 21, 22, 23).

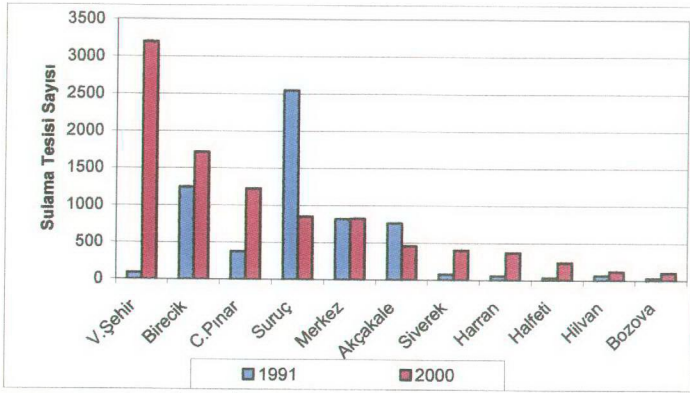
¹⁹⁷ B. Karlı, 2001, A.g.e., s.549.

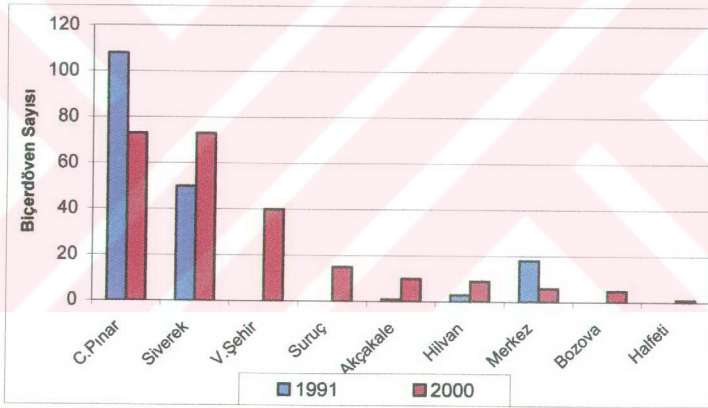
Şekil 20: İl Bazında Tarım İle İlgili Bazı Araç-Gereçlerin Gelişim Durumu (1991-2000)

Şekil 21: Şanlıurfa İlinde İlçeler Bazında Traktör Sayısındaki Gelişmeler (1991-2000)

Şekil 22: Şanlıurfa İlinde İlçeler Bazında Sulama Tesisi Sayısındaki Gelişmeler (1991-2000)

Şekil 23: Şanlıurfa İlinde İlçeler Bazında Biçer Döven Sayısındaki Gelişmeler (1991-2000)

4.8.Tohum Kullanımı

Tarımın yapısal sorunlarından birisi de yeterli miktarda ve kalitede tohum kullanılmaması durumudur. Bu konuda yapılan araştırmalarda, ekimde kullanılan tohumun kalitesinin üretilen ürünün verimi üzerinde, kalitesinde ve hatta pazarlamasında etkili olduğu saptanmıştır. Bu boyutu ile olaya bakıldığında,

çiftçilerin büyük bir çoğunluğu bilimsel metotlarla değil, yıllarca edindikleri geleneksel birikimleri doğrultusunda tohum kullanmaktadırlar.

Yapılan araştırmalara göre, tarımsal üretimde, gübreleme, sulama ve ilaçlama gibi yetiştiricilik tekniklerinin zamanında ve doğru uygulanmasının verime etkisi çok fazladır. Bunun yanında tarımsal üretimde sertifikalı tohumluk kullanımı; genetik vasfının sağladığı yararları ilave olarak bitki çeşidine göre değişmekle birlikte, kendine döllenlen buğday, arpa ve yem bitkilerinde % 20-25'e, hibritlerde ise % 100'e varan verim ve kalite artışı sağlamaktadır.¹⁹⁸

Tarım İl Müdürlüğü'nün verilerine göre, 2002 yılı itibarıyla Şanlıurfa ilinde satış amaçlı faaliyet gösteren 8 adet ruhsatlı tohum bayisi bulunmaktadır. İlde bir kamu kuruluşu olan Ceylanpınar TİGEM dışında tohum yetiştiriciliği yapan kişi ve kuruluş mevcut değildir. Yapılan hesaplara göre TİGEM'ce üretilen tohumluklar ilin ihtiyacını karşılamaktan uzaktır. Burada üretilen buğday, arpa, mercimek, pamuk ve fiğ tohumlukları, ilçe müdürlükleri tarafından üreticilere ulaştırılmaktadır. Sahada yaptığımız gözlem ve görüşmelerde çiftçilerin büyük bir kısmının sertifikalı tohum kullanmadıkları gözlenmiştir. Ancak, meyve dikimi için son zamanlarda çok sayıda fidan üretim işletmesi kurulmuştur. Bu fidan üretim işletmelerinde daha çok antepfıstığı, badem, üzüm asması, ceviz, erik, şeftali, kiraz, nar, incir vb. üretilmektedir. Sulama alanları artıkça fidan talebi artmakta ve böylece dikili tarım alanları da artmaktadır. Antepfıstığı, üzüm asması, incir ve badem meyvelerinin halen büyük bir kısmı kuru koşullarda üretilmekte, diğer meyvelerde ise daha çok sulı koşullarda üretimi tercih edilmektedir (Foto 30).

¹⁹⁸ TİGEM, TİGEM'de Üretilen Sertifikalı Tohumluklar, Ankara, 2003, s.1.

Foto 30: Şanlıurfa Merkez ilçesi Tülmen köyünde modern şartlarda meyve fidan üretimi yapan bir seradan görünüş

Tarım il Müdürlüğü'nün tahminlerine göre, Şanlıurfa ilinde, yaklaşık olarak 79000 ton buğday, 39150 ton arpa, 17030 ton kırmızı mercimek, 8966 ton pamuk çiğiti, 450 ton nohut, 206 ton susam ve 91 ton ikinci ürün olarak mısır kullanılmaktadır.¹⁹⁹

Çalışma alanımızda sulu tarım alanlarının artmasının paralelinde pamuk ekim alanları da artmaktadır. Bu bağlamda pamuk yetiştiriciliğinin önde gelen sorunlarından biri de şüphesiz yetişebilecek çeşitlerin yüksek verimli, teknolojik özellikleri yeterli ve hastalıklara dayanıklı olmalıdır. Daha önceleri Harran Ovası'nda geniş sahalarda ekilen ve teknolojik özellikleri yetersiz olan Aleppo-I (Halep) çeşidini Çukobirlik 1990 yılından itibaren almaya başlamıştır. Genellikle çiftçiler o güne kadar Aleppo-I çeşitlerine rağbet etmişler ve hiç bir kontrole tabi olmayan piyasadan buldukları tohumları ekerek pamuk yetiştiriciliğine devam etmişlerdir. Köy Hizmetleri Şanlıurfa Araştırma Enstitüsü'nün kuruluşundan günümüze kadar devam eden pamuk denemelerinden elde edilen bulgulara göre Sayar 314 ve Mc Nair çeşitlerinin başta Harran Ovası olmak üzere bölgede çok iyi uyum sağladığı görülmüştür.²⁰⁰

Ayrıca, önümüzdeki yıllarda sulu tarımın ve pamuk yetiştiricilerinin yaygınlaşmasıyla bazı hastalık ve zararlılar daha fazla yayılacak ve daha fazla zarara yol açabilecektir. Bunun için de bu konuda şimdiden önlem almak gerektiği düşüncesiyle daha önce yürütülen çalışmalarda verim ve teknolojik özellikler

¹⁹⁹ Tarım ve Köyşleri Bakanlığı, 2002, A.g.e., s.12.

²⁰⁰ GAP-BKİ, GAP Bölgesinde Sulu Koşullarda Bitkilerin Yetiştirme Teknikleri, Ankara, 1996, s.35.

yönünden üstün olan sayar 314 ve Mc Nair 235 çeşitleri, çiftçilere önerilmektedir. Ancak, bu iki tohum çeşidinin aşırı sulamada solgunluk hastalığına karşı hassas oldukları saptanmıştır. Bu durumda, Kahramanmaraş Tarla Bitkileri Üretim İstasyonu'nda solgunluk hastalığına karşı dayanıklı olduğu belirlenen ve yapılan çalışmalarda da Şanlıurfa iline iyi uyum gösteren Kahramanmaraş 92 ve Erşan 92 çeşitleri de çiftçilere önerilmektedir.²⁰¹

Çalışma alanımızda başta pamuk olmak üzere ekilen ürünlerin tohumu ile ilgili önemli bir nokta da, ekilecek tohumun nasıl elde edilmekte olduğudur. Bu konu üzerinde gerekli önlemlerin alınması ve belli kuruluşların bu konuda görevler üstlenmeleri gerekmektedir. Kaynağı belli olmayan karışık çığitlerin ekilmesiyle elde edilen ürünün kütlü kalitesinin iyi olmayacağı açıktır. Ayrıca bunların çimlenme ve çikış oranlarının ve verim durumlarının ne olacağı bilinmemektedir.

4.9.Gübreleme

Gübreleme, bitkisel üretimde amaçlanan verim ve kaliteye ulaşmak için içerisinde bir veya birkaç çeşit bitki besin maddesi bulunan, organik veya inorganik bileşiklerin, toprağa veya doğrudan doğruya bitkiye verilmesi şeklinde tarif edilmektedir.²⁰² Devamlı ziraat yapılan topraklarda elementer besin maddeleri bir yandan bitkilerin tüketimi, öte yandan sulama suyu ile yıkanması sonucu zamanla azalır. Ayrıca, Aerop bakterilerinin humusu parçalamaları da toprağın organik madde dengesinin bozulmasına ve azot bakımından fakirleşmesine sebep olur.²⁰³ Bu nedenle tarımda gübrelemenin zamanında ve yeterli miktarda kullanılması gereklidir.

Tarımsal faaliyetlerde suni gübre ile tarımsal ilaç kullanımında çok dikkatli davranmak gerekir. Çünkü bu iki kimyasal maddenin modern tarım yöntemlerinde kullanımı ile tarımsal ürünlere daha yüksek üretim ve verim artışı olduğu gibi, aşırı ve yanlış kullanımı sonucunda da toprağın verimden düşmesine ve hatta ürünlerin kalitesinin bozulmasına neden olabilmektedir. Çünkü gübre ve tarımsal ilaçlar, kimyasal maddeler veya kimyasal bileşikler içermektedir. Bu durumda, gübre ve tarımsal ilaç kullanımında mutlaka tarımsal faaliyete konu olan tarlanın toprak özelliklerini dikkate alarak zamanında, yeterli miktarda ve amaca uygun çeşidini kullanmak gerekmektedir. Ancak, çalışma alanımızdaki çiftçilerin bir kısmı, halen

²⁰¹ H. Ferhatoglu-M. Anlağan, GAP Bölgesinde Harran Ovası'nda ve Cırcıp Yağmurlama Sulama Alanında Yetiştirilebilecek Pamuk Çeşitleri-II, Ankara, 1996, s.22.

²⁰² S. Özer, Gübre ve Gübreleme, Şanlıurfa, 1999, s.1.

²⁰³ M. Aydemir, Pamuk Islahı, Yetiştirme Tekniği ve Lif Özellikleri, İzmir, 1982, s.260-261.

tarlaya ne kadar fazla gübre verilirse o kadar fazla ürün alacağını düşünmekte, bir kısmı ise, gübre fiyatlarının yüksek olmasından dolayı yetersiz gübre kullanmaktadır. Gübre kullanımı konusunda, çalışma alanımızla ilgili olarak gerek yapılan bilimsel çalışmalarda gerekse sahadaki gözlemlerimiz sonucunda temel sorunlar olarak kullanılan gübre miktarının düşük olması, gübrenin toprağın özelliklerine bakılmaksızın kullanılması, yetiştirilen bitkiye uygun gübre/gübrelere dikkat edilmemesi ve zamanında kullanılmaması gibi problemler öne çıkmaktadır. Çünkü asırlardır kuru tarım koşullarında tarımla uğraşan yöre çiftçiler için sulı koşullarda modern tarım yöntemleriyle bitki yetiştiriciliği yapmak oldukça zor ve zaman alan bir durumdur.

Suni gübre kullanımına gelince, Türkiye ortalaması olarak gübrelenen arazide 50 kg/da gübre tüketimine karşılık, bu miktar Harran Ovası için ortalama 18.7 kg/da olarak hesaplanmıştır. Yörede yetiştirilmekte olan ürün çeşitlerinde suni gübre kullanımı ise, hububatta 13.8 kg/da, pamukta 39.3 kg/da, mercimekte 10 kg/da olarak bulunmuş olup, ortalama gübre tüketim değerinin çok altında kalmaktadır.²⁰⁴ Bölgede gübre kullanımına ilişkin bu veriler, GAP öncesi döneme ait olup, suni gübre kullanımının düşük bir seviyede olduğunu göstermektedir. Ancak, GAP süreci ile birlikte tarım girdilerinde kısmen de olsa ekonomik durumun iyileşmesine bağlı olarak ciddi değişimler yaşanmaktadır. Bu dönem içerisinde, çalışma alanımızda gerek kullanılan gübre miktarı ve gerekse birim alanda kullanılan gübre miktarında artışlar olmuştur. Çalışma alanımızda 1987 yılında toplam 301128 ton kimyevi gübre kullanılırken, 2002 yılına gelindiğinde bu rakam % 71,2'lik bir artışla 423044 tona yükselmiştir (Tablo 61). Böylece genel olarak kullanılan gübre miktarının artışına bağlı olarak birim alanda kullanım düzeyi de artmıştır. Çalışma alanımızda, GAP öncesinde (1987 yılında) dekara 18.7 kg. kullanılırken, GAP süreci (2002 yılında) ile birlikte dekara atılan gübre miktarı artarak 35.5 kg/da'a ulaşmıştır (Tablo 62).

²⁰⁴ S. Aksoy ve Arkadaşları, "Tarımsal Ekonomik Yapı" Ankara, 1986, s.54.

Tablo 61: Şanlıurfa İlinde Gübre Kullanımının Gelişimi

Yıllar	Azotlu (% 21)		Fosforlu (% 16-18)		Ton
	Ton	%	Ton	%	
1987	161555	53,6	139573	46,4	301128
1990	146750	61,9	90393	38,1	237143
1995	122100	52,9	108836	47,1	230936
1997	136704	56,2	106447	43,8	243151
1999	301175	65,9	155952	34,1	457127
2002	282935	66,9	140046	33,1	423044

Kaynak: DİE.**Tablo 62: Birim Tarım Alanında Gübre Kullanımın Oransal Gelişimi**

Yıllar	Azotlu(kg/da)	Fosforlu (kg/da)	Toplam (kg/da)
1987	13,43	11,60	25,03
1990	12,19	7,51	19,70
1995	10,15	9,04	19,19
1997	11,36	8,84	20,20
1998	18,85	15,18	34,03
1999	25,03	12,96	37,99
2002	23,7	11,8	35,5

Kaynak: DİE

Şanlıurfa ilinde, 2002 yılı itibariyle, kullanılan suni gübre miktarı (423044 ton), Türkiye’de kullanılan gübrenin (8645641 ton) % 4,9’una, GAP Bölgesi’nde kullanılan gübrenin (1072954 ton) ise % 39,4’üne tekabül etmektedir (Tablo 63). Birim alanda kullanılan ortalama gübre miktarı değerlendirildiğinde, Şanlıurfa ili (35,5 kg/da), Türkiye ortalamasının (42,4 kg/da) altında, GAP Bölgesi’nin (32,6 kg/da) ise üstünde bir seviyededir (Tablo 64).

Tablo 63: Şanlıurfa İlinde GAP’ta ve Türkiye’de Kimyevi Gübre Kullanımı (2002)

Yerleşim Birimi	Azotlu (% 21)		Fosforlu (% 16-18)		Potaslı (48-52)		Toplam	
	Ton	%	Ton	%	Ton	%	Ton	%
Türkiye	5708835	66,0	2789670	32,3	141136	1,6	8645641	
GAP	727275	67,8	341000	31,8	1023	0,1	1072954	
Şanlıurfa	282935	66,9	140046	33,1	63	-	423044	
Şanlıurfa ilinin Türkiye içindeki Payı(%)	5,0	-	5,0	-	-	-	4,2	4,9
Şanlıurfa ilinin GAP içindeki Payı(%)	38,9	-	41,1	-	6,2	-	37,2	39,4

Kaynak: DİE, Tarımsal Yapı.

Tablo 64: Birim Tarım Alanına Gübre Kullanımı (2002)

Yerleşim Birimi	Azotlu (kg/da)	Fosforlu (kg/da)	Potashlı (kg/da)	Toplam (kg/da)
Türkiye	28,0	13,7	0,7	42,4
GAP	22,1	10,4	-	32,6
Şanlıurfa	23,7	11,8		35,5

Kaynak: DİE, Tarımsal Yapı, 2002.

Kimyasal gübre çeşitleri içerisinde özellikle nitrat ve sülfatlı gübrelerin kullanımında dikkatli davranılmaması durumunda, toprakta PH derecesinin yükselmesi durumu ortaya çıkmaktadır. PH derecesi yükselen topraklarda ise, alkalileşme artmaktadır. Böylece mevzi ölçeklerde toprak yapısı ile iklim özellikleri açısından çoraklaşmaya müsait olan yöre toprakları, yanlış arazi kullanımı sonucunda çoraklaşma tehlikesiyle karşı karşıyadır.

4.10.Tarımsal İlaç Kullanımı

Tarımsal üretimi ve verimi etkileyen bir diğer faktör ise, zamanında, uygun ve yeterli miktarda tarımsal ilaç kullanımıdır. Çalışma alanımızda, tarımsal ilaç kullanımında da, gübre kullanımında karşılaşılan problemlere benzer problemler yaşanmaktadır. Yöre çiftçileri, tarımsal bitkilerle ilgili olarak ortaya çıkan hastalıkların tanımlanması ve buna göre tarımsal ilaç çeşidinin kullanımı konusunda, uzmanlara başvurmadan, gelişigüzel kullanmaktadırlar. Sulamalı tarımla birlikte tarımsal hastalıkların sayısı ve etkisi de artmaktadır. Bu nedenle, yöre çiftçilerini sadece gübre ve tarımsal ilaç kullanımı konusunda teşvik etmek veya bilinçlendirmek yeterli değildir. Aynı zamanda bitkisel hastalıkların tespiti ve buna göre tarımsal ilacın seçimi, miktarı ve kullanım zamanı ile ilgili olarak da konunun uzmanlarına başvurulması gerektiği yönünde bilinçlendirilmeleri gerekmektedir.

Şanlıurfa ilinde tarımsal üretimde ilaç kullanımı iklim koşullarına, hastalık ve zararlılara, ürün desenine, tarımsal ilaç fiyatlarına ve çiftçinin alım gücüne bağlı olarak değişmektedir. Özellikle, ilaçların bileşimi ve etkili madde oranı ile iklim koşulları etkili olmaktadır. İlde en çok kullanılan ilaç grupları insektisit, fungisit, herbisit, akarisit ve yazlık ve kışlık yağlardır. Bütün bu ilaç gruplarının toplam ilaç kullanımındaki payları yıllar itibariyle dalgalanma göstermektedir. İlde 38 adet ilaç bayisi faaliyette olup, 2000 yılı itibariyle 180.753 kg. ilaç kullanılmıştır.²⁰⁵ Çalışma alanımızda, 2003 yılı itibariyle, Şanlıurfa Tarım İl Müdürlüğü'nün verilerine göre 35'i merkez ilçede olmak üzere toplam 85 zirai ilaç bayisi bulunmaktadır (Tablo 65).

²⁰⁵ Tarım ve Köyşleri Bakanlığı, 2002, A.g.e., s.173.

Tablo 65: Şanlıurfa İlinin Tarımında Halk Sağlığı ve Zirai Mücadele Bayilerinin İlçelere Dağılışı

BAYİİ TÜRÜ	İLÇELER										
	Merkez	Akçakale	Birecik	Bozova	C.Pınar	Halfeti	Harran	Hilvan	Şiverek	Suruç	V.Şehir
Halk Sağlığı	13			1	1		1	1	1		1
Zirai Mücadele	35	1	7	4	3	1	1	5	9	5	14
Toplam	48	1	7	5	4	1	2	6	10	5	15
											104

Kaynak: Tarım İl Müdürlüğü, 2003.

GAP çerçevesinde tarımsal sulama projeleri faaliyette geçtikçe daha geniş kuru tarım alanları sulamalı tarıma geçecektir. Böylece sulamalı tarım ile birlikte hem işlenen arazi miktarı artacak hem de üretim faaliyetleri yoğunluk kazanacaktır. Bu duruma bağlı olarak da, birim alanda daha fazla üretim yapmak için gübre ile meydana gelen hastalık ve zararlılarla mücadele etmek için de tarımsal ilaç kullanımı artacaktır. Eğer halen olduğu gibi kullanılması gerekenden az veya çok ya da yanlış kullanımı devam ederse, Çukurova ve Ege ovalarında yaşanan tarımsal kirlenme gibi ekolojik sorunlar, başta çalışma alanımız olmak üzere GAP Bölgesi'nde de yaşanabilecektir. Nitekim, sulamaya açılan alanlarının yaklaşık % 80'ini civarında pamuk tarımı yapılmaktadır. Pamuk tarımının yapıldığı alanlarda zararlı hastalıklar ve böcekler kolay bir şekilde türemektedir. Pamuk tarımının yapıldığı alanlarda bu zararlı hastalıklar hızla ortaya çıkmaktadır. Sulamalı tarımla birlikte ortaya çıkan bu tarımsal hastalık ve zararlılarla mücadelede kimyasal mücadele ile birlikte kültürel ve biyolojik mücadele yöntemleri de kullanılarak yaygınlaştırılmalıdır. Bu aşamada özellikle kültürel ve biyolojik mücadele yöntemleri geliştirilmelidir. Aksi takdirde topraklar ağır kimyasal kirlenmelere maruz kalacak ve dolayısıyla da ekolojik sorunlar ortaya çıkacaktır.

Çalışma alanımız ve yakın çevresinde yapılan bilimsel araştırmalar sonucunda, bölge topraklarının organik madde bakımından genelde fakir olduğunu ortaya koymaktadır. Buna bağlı olarak sulamalı tarımla birlikte yöre çiftçileri, üretimi ve verimi artırmak amacıyla yaygın bir şekilde kimyasal gübre kullanımı artacak ve bu aşırı gübre kullanımı sonucunda da ortaya çıkan hastalık ve zararlılarla mücadele etmek için de tarımsal ilaçlar kullanılacaktır. Bu aşırı kimyasal gübre ve tarımsal ilaç kullanımı ile tarımsal toprakların kirlenmesi potansiyeli ortaya çıkacaktır.

Tarımsal faaliyetlerde hastalık ve zararlılarla mücadelede kullanılabilecek iki temel yöntem vardır. Bunlardan birincisi kültürel ve biyolojik mücadele, diğeri ise organik tarımdır. Nitekim yapılan araştırmalar sonucunda, organik tarım yoğun tarım sonucu giderek artan çevre ve sağlık sorunlarının çözümünde etkin bir yöntem olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda, GAP Bölgesi toprakları kirlenmemiş, ekolojik tarım için büyük bir potansiyel arz etmektedir. Ekolojik tarımın çalışma alanımızda gelişebilmesi için kamu ve ilgili kuruluşlarca, yöre çiftçileri bilinçlendirilerek doğru yönlendirilmeli ve gerekli konularda ve özellikle yöntem ve ürün pazarlama kanalları konusunda destek verilmelidir. Aslında ekolojik tarımda iyi bir yöntem ve doğru bir pazarlama ağı kurulursa, yurt içinde en azında bu aşamada talep bulmasa dahi yurtdışında geniş bir müşteri potansiyelinin varlığı nedeniyle önemli talepler gelecektir.

4.11.Ulaşım ve Pazarlama

“Üretilen hammaddelerin, sanayi ürünlerinin ve hizmetlerin para kazanmak amacıyla kitlelere ulaştırılarak tanıtılması ve sunulması işine pazarlama; pazarlayan ürünlerin para veya mal karşılığı el değiştirmesine ticaret denilmektedir.”²⁰⁶ Çalışma alanımızdaki üreticiler, tarımsal ürünlerin pazarlamasında genel olarak iki temel sorunla karşı karşıyadırlar. Bunlardan birincisi; üreticinin örgütlü olmamasından dolayı üretilen tarımsal ürünlerinin piyasada değeri üzerinden satılamamasıdır. Çünkü müşteri konumundaki kesim daha bilinçli ve örgütlüdür. İkincisi ise; üreticileri, her yıl piyasa taleplerine göre üretilecek ürün deseni konusunda doğru yönlendirecek pratikte bir devlet politikası veya danışmanlık hizmeti verecek herhangi bir kurumun olmamasıdır. Bu da, her ürünün piyasasında yıldan yıla değişen bir arz-talep dengesinin ortaya çıkması ve bu istikrarsız durumdan dolayı tarımsal ürünlerin büyük bir kısmında fiyat konusunda zikzaklar yaşanmasıdır. Burada küresel ekonominin de ayrı bir etkisi bulunmaktadır.

Çalışma alanımızda ve çevresinde, pazarlamanın gelişebilmesi için üretici ve tüketici bir nüfus kitlesi mevcuttur. Ancak, özellikle üretici nüfus kitlesinin modern tarım konusunda eğitilmesi zorunlu bir durumdur. Yine de, bölgede ve dolayısıyla çalışma alanımızda, nicel olarak yeterli miktarda bir üretici ve tüketici nüfus; nitel olarak da şartları halen olgunlaşma aşamasında olan bir nüfus kitlesinde bahsetmek mümkündür. Diğer tarafta, tarımsal üretimde ulaşım ve pazarın ayrı bir önemi vardır. Özellikle üretim ticari amaçlara yönelikse, bu önem daha da artar. Çünkü üretimin

²⁰⁶ A. Özçağlar, 2000, A.g.e., s.161.

hangi türü olursa olsun, ticari amaçlara yönelik olarak geliştirilebilmesi için pazar ilişkilerinin kurulmuş olması şarttır. Bu da amaca uygun bir yol sistemi ile ulaştırma araçlarıyla sıkı bir bağlılık gösterir.²⁰⁷ Çalışma alanımızda ulaşım ve dolayısıyla pazarlama için büyük önem taşıyan üç önemli projeden bahsetmek mümkündür. Bu projelerden birincisi 2005 yılı içerisinde bitirilmesi öngörülen Gaziantep-Şanlıurfa Otopan Projesi, ikincisi Bu otopan ile bağlantılı olarak Şanlıurfa şehrinin 20 km. kuzeyindeki GAP Uluslararası Havaalanı Projesi, Üçüncüsü çalışma alanımızın güneyinde bulunan Akçakale Gümrük Kapısı Projesidir. Dikkat edilirse bu üç proje, çalışma alanımızda üretilecek tarımsal ürünlerinin bölgesel, ulusal ve uluslararası pazarlara ulaştırmak için en modern ulaşım hizmeti sunmak amacı taşımaktadır. Ayrıca, söz konusu projelerin tamamlanması durumunda, pazarlamanın temel problemlerinde olan ulaşım boyutu da büyük ölçüde çözülmüş olacaktır.

Çalışma alanımızda üretilen tarımsal ürünler genel olarak 4 şekilde pazarlanmaktadır. Bunları; devletin destekleme yoluyla üreticilerinin bazı ürünlerinin satın alması (TMO), tarım satış kooperatifleri (Çukobirlik gibi), özel sektör (tüccar) ve üreticinin kendisinin pazarlaması olarak sıralamak mümkündür. Tarımsal ürünlerin nasıl değerlendirildiği konusu (başka bir ifade ile pazarlama), çalışmamız açısından önemli olduğundan bu konu, VI. Bölümde Tarımsal Ürünlerin Değerlendirilmesi'nde daha detaylı anlatılacaktır.

²⁰⁷ H. Doğanay, Tarım Coğrafyası, Erzurum, 1985, s.46.

V. ŞANLIURFA İLİNDE YETİŞTİRİLEN TARIM ÜRÜNLERİ

Bir ekonomik faaliyet olan tarımın yeryüzünün farklı yerlerinde, değişiklik ya da benzerlikler göstermesinde doğal ve beşeri koşulların büyük etkisi vardır. Bir doğal bitki örtüsü iklim koşullarının uygun olduğu yerlerde gelişir. Ama tarımsal ürünler ise insanlar tarafından iklim bakımından asıl yetiştirme ortamının dışında değilse bile, en uygun olmadığı yerlerde de yetiştirilebilmektedir.²⁰⁸ Daha önceki bölümlerde, çalışma alanımızda tarımsal faaliyetleri etkileyen doğal ve beşeri faktörleri, etkiledikleri oranda anlatmaya çalıştık. Bu bilgiler ışığında ortaya çıkan mevcut duruma göre, Şanlıurfa ili, kuraklık faktörü giderildiği takdirde (GAP çerçevesinde bu faktör giderilmeye çalışılıyor) doğal koşullar bakımından çok sayıda tarım bitkisi yetiştiriciliği için uygun bir doğal ortam sunmaktadır. Ancak, GAP çerçevesinde sulamaya açılan alanlarda sulu koşullarda yetiştiriciliği yapılan tarım bitkilerinin yetiştirme yöntemleri konusunda ciddi sorunlar yaşanmaktadır. Yıllardır az da olsa sulu koşullarda tarımı yapılan pamukta dahi bu durumu gözlemek mümkündür. Bu da, sulu koşullarda yetiştirilen ve alternatif olarak yetiştirilebilecek tarım bitkileri hakkında çok düzenli bir şekilde üreticilerin eğitilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Bir yerde tarımsal ürünlerin yetiştiriciliği ve bu tarımsal ürünlerde istenilen seviyede verimin gerçekleşebilmesi için doğal ve beşeri faktörlerinin uygun olması gerekir. Onun için bu bölümde, Şanlıurfa ilinde yetiştirilen tarım ürünlerinin doğal istekleri (iklim, toprak, hidrografya vb.) ve çalışma alanımızın bu tarımsal ürünlerin doğal isteklerine uygun olup olmadığı incelenmiştir (Tablo 66). Tarımsal ürünler üzerindeki doğal faktörlerin etkisinin yanında beşeri faktörlerin de olumlu ve olumsuz etkilerini belirlemek ayrı bir önem taşımaktadır. Bu bağlamda, öncelikli olarak 2003 yılı itibarıyla halihazırda ekiliş (ha) alanı en çok olan ilk on tarım bitkisinin doğal ve beşeri koşullar açısından incelenmiş; dağılımları sebep-sonuç ilişkisi çerçevesinde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ancak, bu 10 tarımsal ürünü ele almadan önce, genel olarak Şanlıurfa Tarım İl Müdürlüğü İstatistik Şubesi'nin kayıtlarında geçen ekili-dikili tarımsal ürünlerin ekim alanına, üretimine ve verimine bir göz atmakta yarar vardır.

²⁰⁸ E. Tümertekin, 1984, A.g.e., s. 80-90.

Tablo 66: Şanlıurfa İlinde Yetiştirilen Bazı Bitkilerin Genel Ekolojik İstekleri

Bitki Adı	Vejetasyon Süresi (Gün)	Sıcaklık İsteği (°C)	Su İsteği (mm)	Nispi Nem Oranı (%)	Toprak İsteği	Tuza Dayanması
Buğday	Kışlık: 180-250 Yazlık: 100-130	10-25°C	450-650	60-65	-Drenajı yeterli -Derin profili -Killi-tınlı, kumlu-tınlı -pH: 6-8	Orta toleranslı
Arpa	Kışlık : 170-240 Yazlık: 100-120	10-25°C	450-500	70-80	-Havalandırması iyi -Organik maddesi % 5'den az olmayan -Tınlı Topraklar -pH: 6.5-8	Dayanaklı Toleranslı
Mercimek	155-220	10-24°C	400-600	50-60	-Hafif alkali, iyi havalandırılan kumlu, tınlı, kireçli topraklar -pH: 5.5-6.5	Az toleranslı
Nohut	180-200	20-30°C	400-500	21-41	-Hafif yapılı topraklar -pH: 6-9	Toleranslı
Pamuk	150-180	16-35°C	700-1300		-İyi drenajlı -Orta ve ağır tekstürlü -Alüvyonlu, killi, kumlu, süzek topraklar -pH: 5.5-8	Toleranslı
Susam	150-170	20-35°C	400-500		-Orta yapılı, ağır, kumlu-killi topraklar, Alüvyonlu topraklar -pH: 5.5-6	Duyarlı
Biber	65-80	18-27°C		60-65	-Derin, sus tutma kapasitesi iyi, geçirgen -Organik maddece zengin -tınlı ve tınlı-kumlu topraklar	
Domates	60-90	18-27°C			-Derin, besin maddelerince zengin, Su tutma kapasitesi yüksek topraklar, pH:5-5.7	
Karpuz	75-95	18-35°C			-Hafif toprakları sever -pH: 5-6.5	
Mısır	100-140	15-35°C	500-800	60-70	-Havalandırması ve drenajı iyi topraklar, Taban suyu derin ve göllenmeyen topraklar, pH:5-7	Orta duyarlı

Kaynak: GAP-BKİ, Şanlıurfa İli Tarımsal Ekosisteme Uygun Tarımsal Ürünler, 2003.

Buna göre, Şanlıurfa ilinde 2003 yılı itibarıyla 1.096.645 hektarlık alanda 42 tarım ürününün yetiştirildiği ve aynı dönem içerisinde bu ürünlerde 3.695.755 tonluk üretimin gerçekleştiği görülmektedir (Tablo 65). Ancak, sahada yaptığımız gezi, gözlem ve incelemelerde, tarımsal faaliyetler sonucunda veya doğada kendiliğinden yetişip de ürününden yararlanılan çok sayıda bitki mevcuttur. Burada önemli olan nokta, söz konusu bitkilerin ekonomik olup olmadığıdır. Doğada kendiliğinden yetişen bu bitkilerin başında meyan kökü, kekik, zehter, ısırgan otu ve tohumu, deve diken, hıra (hatmi), meryem otu, mazı, kayarpuzu ve şahtere gelmektedir.

Çalışma alanımızda gerek ekili ve gerekse dikili tarım alanları içinde en çok tarımı yapılan ürün % 32'lik (356750 ha) bir oranla buğdaydır. Buğdaydan sonra % 26'lık bir oranla arpa ikinci sırada, % 16'lık bir oranla pamuk üçüncü sırada, % 10,9'luk bir oranla kırmızı mercimek dördüncü sırada ve % 9'luk bir oranla da antepfıstığı beşinci sırada yer almaktadır (Tablo 67). Sulamaya açılan tarım alanları artıkça pamuk ekim alanları artmakta ve kuru şartlarda tarımı yapılan buğday, arpa ve mercimek gibi ürünlerde ise ekim alanları daralmaktadır. Bu beş tarımsal ürünün, 2003 yılı itibariyle, tarım alanları içerisindeki oranı % 92,3'dür (1.013.294 ha). Tarımsal ürünlerin ekim alanı en çok olan beş ürünün dördü (buğday, arpa, pamuk ve mercimek) ekili alanlarda; antepfıstığı ise dikili alanlarda yer almaktadır. Şanlıurfa ilinde ilk on tarım ürününü buğday, arpa, pamuk, antepfıstığı, mercimek, kimyon, üzüm, susam, nohut ve karpuz oluşturmaktadır. Yine mevcut tarımsal ürünler içerisinde pamuk sulu şartlarda, diğer ürünler ise ağırlıklı olarak kuru şartlarda üretilmektedir. Ancak, sulama imkanlarının olduğu alanlarda pamuk tarımı ile dönüşümlü olarak sulu şartlarda buğday ve arpa I. ürün, mısır, susam, nohut ve karpuz ise II. ürün olarak yetiştirilmektedir. Ayrıca, domates, biber, patlıcan, salatalık, erik, kiraz, şeftali, nane, maydanoz marul vb. tarımsal ürünler de sulu şartlarda tarımı yapılmaktadır. Böylece, GAP çerçevesinden yürütülen sulama projeleri tamamlandıkça sulu koşullarda yetiştirilen tarımsal ürünlerin lehine bir genişleme olacaktır.

Tablo 67: Şanlıurfa İlinde Yetiştirilen Tarımsal Ürünlerin Ekim Alanları, Verimi ve Üretimi (2003)

Ürün Adı	Ekim Alanı (Ha)	Tarım Alanı İçindeki Payı (%)	Üretim (Ton)	Verim (kg/ha)	Şanlıurfa İlinin GAP İleri İçindeki Üretim Sıralaması	Şanlıurfa İlinin Türkiye İçindeki Üretim Sıralaması
Buğday	356750	32,6	1210400	3393	1. Sırada	4. Sırada
Arpa	285355	26,0	780055	2733	1. Sırada	3. Sırada
Pamuk	175400	16,0	631500	3600	1. Sırada	1. Sırada
Mercimek	119750	10,9	156615	1308	1. Sırada	1. Sırada
A.Fıstığı	76039	6,9	14153	2	1. Sırada	1. Sırada
Kimyon	20657	1,9	12582	609	1. Sırada	2. Sırada
Üzüm	16077	1,5	80072	4980	3. Sırada	11. Sırada
Susam	10835	1,0	4291	396	1. Sırada	8. Sırada
Karpuz	8758	0,8	344840	39374	5. Sırada	32. Sırada
Nohut	8370	0,8	8343	997	6. Sırada	40. Sırada
Biber	4657	0,4	87565	18803		
Mısır	3965	0,4	32880			
Domates	3028	0,3	81506	26918		
Patlıcan	1648	0,2	53352	32380		
Kavun	1015	0,1	24200	23842		
Soğan	513		6742			
Hıyar	437		3031	6936		
Çeltik	350		1225	3500		
Yonca	340		12050	18676		
Fiğ	287		6031	21051		
Sarımsak	263		2140			
Erik	217		1340	26		
Acur	155		1733	11177		
Soya	150		300	2000		
T. Bamya	107		229	2132		
Nar	86		818	18		
Kayısı	77		217	12		
Ceviz	70		309	24		
Marul	59		919	15576		
Maydanoz	53		139	2623		
Nane	48		82	1708		
Burçak	45		18	400		
Şeftali	26		106	61		
Badem	20		107	7		
K. Turp	18		480	26667		
Dut	8		295	13		
Armut	7		26	16		
Elma	5		78	46		
Zeytin			266	6		
İncir			201	10		
Zerdali			567	11		
Toplam	1.095.638		3.695.679			

Kaynak: DIE – Şanlıurfa Tarım İl Müdürlüğü

Tarımsal ürünler, ekim dönemleri itibariyle kışlık ve yazlık olmak üzere iki dönemde yetiştirilmektedir. Kışlık tarımsal ürünlerinin ekim dönemi genel olarak kasım-haziran aylarını kapsayan 8 aylık, sadece yem bitkilerinin ekimi 5 aylık (kasım-mart arası) bir süreye tekabül etmektedir (Tablo 68). Kışlık tarımsal ürünler, daha uzun bir dönemi kapsamalarına rağmen, yazlık tarımsal ürünlere nazaran daha az insan gücüne ve daha fazla makine kullanımına gereksinim duymaktadırlar. Bunun yanında yazlık tarımsal ürünler, kışlık tarımsal ürünlerin aksine daha az makine kullanımına ve daha fazla insan gücüne ihtiyacı olmaktadır. Ancak hemen belirtilmelidir ki, her ürünün insan emeğine dayalı dönemleri vardır. Bu dönemler, bazı ürünlerde kısa (buğday, arpa vb.) bazı ürünlerde (pamuk gibi) ise çok uzundur. Kışlık ve yazlık tarımsal ürünlere harcanan makine ve insan gücü emeği değerlendirildiğinde; kışlık ürünlerin daha çok makine gücü ile, yazlık ürünlerin ise, durumuna göre insan-makine gücü ile yetiştirildiği görülmektedir (Tablo 69).

Tablo 68: Şanlıurfa İli ve Yakın Çevresinde Bazı Bitkilerin Ekim Dönemi

Bitki Adı	K	A	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E
Buğday												
Arpa												
Mercimek												
Nohut												
Yem Bitkileri												
Pamuk												
Susam												
Buğday												
Biber												
Domates												
Patlıcan												
Kavun												
Karpuz												
Soğan												
Fasulye												
Bamya												
Hıyar												
Ayçiçeği												
Mısır												
Soya												
Yerfıstığı												

Kaynak :GAP-BKI, Şanlıurfa İli Tarımsal Ekosisteme Uygun Tarımsal Ürünler, 2003.

Tablo 69: Şanlıurfa İlinde Belli Başlı Tarımsal Ürünlerin Tarım Takvimi

ÜRÜN ADI	A			Y			L			A			R		
	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos			
Buğday Arpa	Toprağın işlenerek ekime hazırlanması, tohum ilaçlanması, gübre ile birlikte ekimin yapılması						Fare mücadelesi ve üst gübreleme			Yabancı Otlarla müc.			Hasat		
Mercimek							Fare mücadelesi			Yabancı ot müc., Yeşilkurt müc.			Hasat		
A.Fıstığı	Aşıya hazırlık budaması, Hasat						toprak işleme,			Çukur açma, gübreleme, dikim			Çapa Aşı Hasat		
Bağ	Hasat	Toprak işleme, çiftlik gübrelemesi					Toprak işleme, gübreleme, Budama aşı, dikim				Asma ağustos böceği müc.				
Pamuk	Hasat							Toprak işleme ve ekim		Çapa, gübre, zararlılarla müc.		sulama, üst ve		Sulama	
Mısır	Hasat							Toprak gübreleme ekim		İşleme ve gübre		Çapa, sulama, üst		Hasat	
Susam	Hasat							Toprak işleme, gübreleme ve ekim		Çapa, sulama		Hasat			
Nohut								Toprak işleme, gübreleme, tohum ilaçlaması, ekim, yeşilkurt müc.			Yeşil kurt müc.		Hasat		
Kavun Karpuz	Hasat							Toprak işleme, ekim, çapa, has. ve zarar. müc.			Telli böcek müc., Kavun sineği müc. Hasat				

Kaynak: GAP-MOM (2000), Çiftçi El Kitabı, Şanlıurfa.

5.1.Şanlıurfa İlinde Yetiştirilen Belli Başlı Tarımsal Ürünler

5.1.1.Buğday

Çalışma alanımızda en çok ekilen tarımsal ürün olup, gerek ülkemiz ve gerekse dünya için önemli bir gıda hammaddesidir. Çünkü buğday günlük kalori ihtiyacının yüzde 20 kadarını ve dünya nüfusunun üçte birinin temel gidasını karşılamaktadır.²⁰⁹ Buğdayın tüketimi gelişmiş ülkelerde daha az olmasına karşın ülkemizde ve kişi başına gelir düzeyi düşük olan ülkelerde ekmeğe, dolayısıyla buğdaya dayalı beslenme olduğundan fazladır. Nitekim, Türkiye Ziraat Odaları Birliği (TZOB)²¹⁰ tarafından yayınlanan bir çalışmada, ülkemizde günlük kalori ihtiyacımızın % 60'ının buğdaydan karşılandığı belirtilmektedir.

²⁰⁹ E. Tümertekin-N. Özgüç, 1999, A.g.e., s.144.

²¹⁰ TZOB, Ziraî ve İktisadî Rapor, Ankara, 2000, s.76.

Şanlıurfa ilinin de içinde bulunduğu enlemlerde, sulama yapılmayan kurak bölgelere en iyi uyan mahsul buğdaydır. Gerçekten buğday, Türkiye'deki kurak bölgelerin hakim mahsulüdür. Bu bölgelerin başlıca geçim kaynağı, refahı ve serveti buğday ziraatına dayanmaktadır. Dolayısıyla buğday yetiştiriciliği, memleketimizin yağışı az olan kısımlarındaki halkın iktisadi hayatının mihveri, esas unsurudur.²¹¹ Buğday, sonbaharda yağış istediği gibi çimlenme ve yetişme devresi olan ilkbahar aylarında da yağışa ihtiyaç duymaktadır.²¹² Ancak, ilkbaharda özellikle de nisan ve mayıs aylarında yağışlar yetersiz olduğundan başta buğday olmak üzere arpa ve mercimek gibi kuru koşullarda yetiştirilen tarımsal ürünlerin verimi düşmektedir.

Buğday üretiminde toprağa atılan tohumun çimlendikten sonra olgunlaşınca kadar geçen sürede ortalama sıcaklığın 5°C'den aşağı düşmemesi gerekmektedir. Buğday, sıfırın altında -20°C'ye kadar düşen soğuklardan müteessir olmaktadır.²¹³ Tablo 5'te de görüldüğü gibi, buğday vejetasyon döneminde, Siverek-Viranşehir Platosu'nda Ocak (Siverek 3,1°C, Viranşehir 4,3°C) ve Şubat (Siverek 4,3°C) ayları dışında, aylık ortalama sıcaklık 5°C'nin altına inmemektedir (Tablo 70). Urfa-Bozova Platosu'ndan Karacadağ'a geçiş sahasında bulunan Siverek-Viranşehir Platosu'nda yükseltiye bağlı olarak aylık ortalama sıcaklık değerlerinde nispi bir düşüş yaşanmaktadır. Ancak, az ve sınırlı bir dönemde gerçekleşen bu aylık ortalama sıcaklık değeri, buğday tarımının yapılmasında sınırlayıcı bir faktör değildir.

Tablo 70: Şanlıurfa İli ve Yakın Çevresinde Buğday ve Arpa Vejetasyon Döneminde Aylık Ortalama Sıcaklık Değerleri

İstasyon	Buğday ve Arpa Vejetasyon Dönemi							Buğday ve Arpa Vejetasyon Döneminde Ort. Sıc.	Yıllık Ort. Sıc.
	K	A	O	Ş	M	N	M		
Birecik	18,4	11,8	5,3	6,9	11,1	15	15,7	12,0	18,3
Şanlıurfa	12,7	7,3	5,4	6,6	10,4	16	21,8	11,5	18,1
C.Pınar	11,8	7,0	5,4	7,0	10,9	16	22,4	11,5	18,0
Akçakale	11,9	6,8	5,4	7,0	11,1	16	22,3	11,5	17,9
Adıyaman	11,4	6,3	4,3	5,6	9,5	15	20,4	10,4	17,3
Viranşehir	11,9	6,2	4,3	6,4	10,4	15	21	10,7	17,3
Siverek	10,8	5,6	3,1	4,3	8,7	14	19,6	9,4	16,2
Mardin	10,6	5,1	3,2	3,6	7,4	14	19,8	9,1	16,0
Diyarbakır	9,5	3,9	1,5	3,4	8,1	14	19,2	8,5	15,7
Gaziantep	9,1	4,5	2,7	3,9	7,4	13	18,3	8,4	14,6

²¹¹ S. Göney, 1987, a.g.e., s.34.

²¹² A. Tanoğlu, Orta İklim Memleketlerinde Ziraat, İstanbul, 1942, s. 52.

²¹³ A. Tanoğlu, İktisadi Coğrafya, İstanbul, 1958, s.29.

Buğday yıllık yağışı 350-1150 mm olan iklim bölgelerinde yetişebilmektedir. Kaliteli ve bol ürün yıllık yağışı 500-600 mm olan yerlerde veya toprakta bu nemi sağlayacak sulamalarda alınabilmektedir.²¹⁴ Çalışma alanımızda kuru koşullarda buğday verimi üzerinde en çok rol oynayan faktör su durumu, yani yağıştır. Yıllık bir bitki olarak yetiştirilen buğdayın suya en çok ihtiyaç duyduğu dönem ilkbahar dönemidir. Bu dönemde düşen yağış miktarı, kuzeyden güneye doğru gidildikçe azalmaktadır. Buna ek olarak yağış miktarı, yıldan yıla değişkenlik göstermektedir. Bu nedenle buğday tarımı için ilkbahar mevsiminde ihtiyaç duyulan yağış miktarı, kuzeyde (Siverek-Viranşehir Platosu) kısmen yeterli koşullar oluştururken, güneyde (Harran, Suruç ve Ceylanpınar) ise yıllık yağış miktarı 400 mm.'nin altında olduğundan buğday tarımında istenilen verimin elde edilmesi için yeterli koşullar oluşturamamaktadır (Tablo 71). Böylece, güneydeki ovalarda (Harran, Suruç ve Ceylanpınar) kuru şartlarda vejetasyon dönemi aynı olan buğday, arpa ve mercimek tarımı yapılmamalıdır.

Aslında, buğday tarımı için yıllık yağış miktarından çok yağışın yıl içinde ve özellikle de yetişme devresi içindeki dağılışı son derece önemlidir. Buğday bitkisi için en önemli yetişme devresi olan ilbaharda bazı yıllarda az yağış düşmekte ve dolayısıyla ciddi bir kuraklık sorunu yaşanmaktadır. Kurak geçen bu yıllarda buğday üretim ve verimlerinde önemli azalmalar yaşanır. Nitekim, bu durumu, Şanlıurfa ilinde kuru koşullarda ekilen ürünlerin üretim ve verim tablolarına da açık bir şekilde yansımaktadır (Tablo 72). Kuru koşullarda tarım yapan çiftçiler, kurak geçen bu dönemlerde yağmur dualarına çıkmaktadırlar.

Vejetasyon dönemi içerisinde buğday bitkisinin en fazla suya ihtiyaç duyduğu dönem *sapa kalkma*, *başaklanma* ve *süt olum* dönemleridir. Genel olarak sapa kalkma mart sonu, başaklanma nisan başı ve süt olum (dane olum) ise mayıs ayının başlarına tekabül etmektedir. Bu aylarda aylık yağış ortalamalarına bakıldığında, mart ayından mayıs ayına doğru aylık yağış ortalamasında ciddi bir düşüş yaşanmakta ve özellikle de mayıs ayında Siverek (42 mm) ve Viranşehir (38 mm) ilçeleri dışındaki alanlarda aylık ortalama yağış miktarı 30 mm.'nin altına inmektedir (Tablo 71). Bu durumda, buğdayda istenilen verimi alabilmek için özellikle de güneydeki ovalar ile Birecik-Halfeti Platosu ve çevresi nisan-mayıs dönemlerinde mutlaka sulanmalıdır. Çalışma alanımızda buğday vejetasyonu üzerinde olumsuz bir faktör olarak yağışlar, sadece yağış miktarı bakımından yetersizliği ile değil, aynı zamanda yağışların yıldan yıla bir değişkenlik göstermesi bakımından da olumsuz

²¹⁴ GAP-BKİ, 1996, A.g.e., s.13.

bir etki yapmaktadır. Bu durum, bize, bir kez daha GAP çerçevesinde yapılması öngörülen sulama projelerinin bir an önce bitirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Tablo 71: Şanlıurfa ve Yakın Çevresinde Aylık Ortalama Yağış Miktarı (mm)

İstasyon	Buğday ve Arpa Vegetasyon Dönemi							Buğday ve Arpa Vegetasyon Döneminde Düşen Yağış Miktarı	Yıllık Yağış Miktarı
	K	A	O	Ş	M	N	M		
Adıyaman	79,1	140,3	154,1	114,0	106,7	78,0	47,8	720,0	766,5
Mardin	75,4	115,0	122,7	110,0	106,1	92,0	44,2	665,4	703,9
Gaziantep	62,0	94,8	101,6	81,6	76,5	54,0	30,2	500,7	549,9
Siverek	60,6	84,8	91,8	80,9	78,0	63,0	42,0	501,1	544,8
Viranşehir	45,5	86,5	92,5	76,6	82,2	63,0	38,0	484,3	509,4
Diyarbakır	54,3	70,0	74,4	67,1	67,7	71,0	41,9	446,4	488,4
Şanlıurfa	46,2	81,5	95,8	68,8	70,0	50,0	28,0	440,3	472,3
Birecik	35,4	68,9	63,7	54,6	55,9	39,0	20,1	337,6	366,1
C. Pınar	30,3	53,4	60,0	48,2	51,1	46,0	23,9	312,9	333,9
Akçakale	27,5	54,9	52,6	43,6	51,9	33,0	25,7	289,2	308,9

Şanlıurfa ili ve çevresi kurak ve yarı kurak bir iklime sahiptir. Bu tür iklimlerin görüldüğü alanlarda verimi ve üretimi için mutlaka kışlık buğdayın özellikle ilkbaharda sulanması gerekmektedir. O dönemde düşen yağışın durumuna bağlı olarak ortalama 2 ile 4 sulama suyu yeterli gelmektedir. Aksi takdirde hiçbir zaman yağışa bağlı olarak maksimum düzeyde üretim ve verim elde etmek mümkün değildir.

İklim faktöründen sonra buğday tarımını etkileyen diğer önemli bir faktör ise toprak çeşidi ve özellikleridir. Fiziksel yapı bakımından toprak, bitki için nem çekme, suyu tutma ve işlemeye elverişli olması bakımından etki yapmaktadır. Buğday derin, killi, tınlı-killi ve yeterli organik maddesi olan fosfor ve kireci bulunan topraklarda iyi bir gelişim gösterir.²¹⁵ Çalışma alanımızdaki topraklar genel olarak killi-tınlı ve kireç bakımından zengin topraklardır. Toprakta organik madde arttıkça, buğdayın verimi de artar. Ancak, Şanlıurfa ilindeki topraklar genel olarak organik madde bakımından fakirdir. Bu nedenle, uzmanlar, besin maddesi yönünden fakir topraklarda kaplıca çeşitleri, orta şartlarda ekmeklik çeşitleri, en iyi şartlarda da makarnalık çeşitleri ekmeyi önermektedirler. Gökkuş²¹⁶, bu durumu şöyle formüle etmektedir: Sırtta topaş, yamaca ekmeklik, tabana makarnalık buğday ekilmelidir. Şanlıurfa ilinde, tüm

²¹⁵ GAP-BKİ, 1996, A.g.e., s. 13.

²¹⁶ A. Gökkuş, Tarla Bitkileri, Erzurum, 1996, s.137.

ilçelerde buğday ekimi gerçekleşmekle birlikte, özellikle Siverek-Viranşehir Platosu ile Ceylanpınar Ovası'nda daha yoğun bir şekilde yapıldığı dikkat çekmektedir (Harita 22). Ekilen buğday çeşitleri bakımından dağılışı incelendiğinde, Siverek-Viranşehir Platosunda daha çok ekmeklik, Urfa-Bozova Platosu'nda ise daha çok makarnalık buğday ekimi tercih edildiği açık bir şekilde görülür (Harita 23, 24).

Sonbaharda toprak tava gelince önce 18-20 cm derinlikte pulluk, sonra 10-12 cm derinlikte diskaro, ardından da tırmık ve tapan çekilerek tohum yatağı hazırlanır. Sulu tarım yapılan tarlalarda, sulama döneminde kolayca sulamanın yapılabilmesi için mutlaka tesviye yapılmalıdır. Kullanılacak tohumluğun hastalık ve zararlılara karşı ilaçlanması yapıldıktan sonra, 15 Ekim-15 Kasım tarihleri arasında ekim yapılmaktadır (Tablo 68, 69). Ekim mibzerle yapılır. Mibzerin bulunmadığı veya tarla konumunun mibzerin kullanılmasına uygun olmadığı durumlarda serpmeye ekim yapılır. Serpmeye ekimde tohumların üstü kılavazör ile kapatılır. Buğday için en uygun ekim derinliği 4-5 cm'dir. Mibzerle ekimde dekara 17-20 kg tohum kullanılırken, serpmeye ekimde ise mibzerle ekime göre 2-3 kg daha fazla kullanılır.²¹⁷ Buğday ekiminde ve hasadında kuzey (Siverek-Viranşehir Platosu) ile güney (Harran, Suruç ve Ceylanpınar ovaları) arasında 10-15 günlük bir süre farkı vardır. Yani güneyde daha erken ekilir ve buna göre de daha erken hasat edilir. Bu nedenle, buğdayın hasadı haziran sonu-temmuz başında yapılır (Tablo 69).

Buğdayda dengeli bir gübreleme yapmak için gübre mutlaka toprak tahlilleri neticesine göre atılmalıdır. Yapılan araştırmalar sonucunda; Şanlıurfa ilinde buğdaya kuru koşullarda 6-8 kg/da N, 9 kg/da P_2O_5 , sulu koşullarda ise 16 kg/da N, 13 kg/da P_2O_5 karşılığı azotlu ve fosforlu gübre verilmesi önerilmektedir.²¹⁸ Azotlu gübrenin ilk yarısı ve fosforlu gübrenin tamamı ekimde, azotlu gübrenin ikinci yarısı ise kardeşlenme başlangıcında uygulanmalıdır. Azotlu gübre toprak yüzeyine, fosforlu gübre mibzerle banda verilmelidir. Buğday bitkisinin en fazla suya ihtiyaç duyduğu veya su tükettiği dönemleri, yukarıda da belirtildiği gibi, sapa kalkma, başaklanma ve süt olum dönemleridir. Bu nedenle, buğday, öncelikle başaklanma başlangıcı ve süt olumunda olmak üzere iki kez sulanmalıdır. Ancak suyun pahalı ve kıt olduğu yer ve durumlarda, sadece bir defa sulamaya olanak varsa, sulama başaklanma başlangıcında (nisan ayının başında) yapılmalıdır. Suyun bol olduğu ve kurak geçen mevsimlerde ise sapa kalkma, başaklanma ve süt olumunda olmak

²¹⁷GAP-BKİ, Çiftçi El Kitabı, Şanlıurfa, 2000, s.3-4.

²¹⁸GAP-BKİ, 1996, A.g.e., s.15-16.

üzere en az 3 defa sulanmalıdır. Yılın kuraklık durumuna ve buğday ekiminin yapıldığı yere (kuzey-güney) göre sulama sayısı imkanlar çerçevesinde artırılabilir.

Ancak, buğday tarımı, genellikle sulama imkanı olmayan kuru koşulların geçerli olduğu alanlarda yapılmaktadır. Bu alanlardan birisi ağırlıklı olarak kalkerli arazilerden oluşan Urfa-Bozova Platosu, diğeri ise bazaltik karakterli arazilerden oluşan Siverek-Viranşehir Platosu'dur. Urfa-Bozova Platosu'nda geniş bir alan kaplayan karstik topografyanın sık sık kesintilere uğrayan düzlüklerinde ekili ürünlerde buğday, arpa ve mercimek öne çıkar (Foto 31). Sahada yaptığımız gezi, gözlem ve görüşmelerde edindiğimiz bilgilere göre, sulamaya açılan alanlarda ilk yıllarda üst üste 3, hatta 4 defa pamuk tarımı yapılmaktadır. Böylece, tarla organik madde bakımından zayıf düşmekte, yabancı otlar, hastalık ve zararlılar türemektedir. Bu durumda, yöre çiftçileri pamuktan sonra münavebeli olarak buğday ekimini tercih etmektedirler. Sulu koşullarda pamuktan sonra genellikle buğday veya arpayı tercih etmelerinde etkili olan faktörlerden birisi de, yıllardır kuru koşullarda bu ürünlerin tarımı yapıldığından belli bir birikime sahip olmalarıdır.

Foto 31: Urfa-Bozova Platosu'nda otlak alanların içine sokulmuş bir buğday tarlasından görünüş

GAP İdaresinin yaptığı çalışmalara göre; Şanlıurfa ilinde kuru ve sulu koşullarda buğday, çeşitli kültür bitkileri ile münavebe yöntemi şeklinde yapılması önerilmektedir.²¹⁹

Kuru koşullarda;

Buğday-Nadas-Buğday

Buğday-Mercimek-Buğday

Buğday-Mercimek-Arpa

Sulu koşullarda;

Buğday-İkinci ürün²²⁰-Pamuk

Buğday-İkinci ürün-Sebze

Buğday-İkinci ürün-Yem bitkileri

Buğday-İkinci ürün-Pamuk-Arpa-İkinci ürün

Buğday-İkinci ürün-Mercimek-İkinci ürün.

Yine GAP İdaresi tarafından yapılan araştırmalar sonucunda, buğday türlerini genellikle kaplıca grubu, makarnalık grubu, ekmeklik grubu olmak üzere 3 gruba ayrılmaktadır. Kaplıca grubu altında yetiştirilen buğdaylar daha çok hayvan yemi, kısmen de bulgur olarak kullanılır. Çalışma alanımızda sulu ve kuru koşullarda ekimi önerilen buğday çeşitleri şunlardır:

Sulu koşullarda ekmeklik buğday çeşitlerinden Marmara-86, Shom-IV, Kop, Seri 82, Shom II ve Orso; Makarnalık çeşitlerden Shom I, Gediz-75, Korifla, Fırat 93, Omrabia, Dicle-74, Balcalı-85 ve Diyarbakır-81; Kuru koşullarda ise, ekmeklik çeşitlerinden Marmara-86, Shom-IV, Gönen, Çukurova-86, Kop; Makarnalık çeşitlerden Diyarbakır-81, Gediz-75, Dicle-74, Shom-I, Korifla, Balcalı-85 çeşitleri önerilmektedir.²²¹

Şanlıurfa ilinde kuru koşullarda buğday verimini etkileyen en önemli faktör, yukarıda da anlatıldığı gibi, yağış, yani sudur. Yıl içerisinde düşen yağışlarda özellikle de mart ve nisan aylarındaki yağışlar, o yılki buğday verimini müspet veya menfi yönde etkilemektedir. Verim üzerinde etkili olan diğer faktörler ise ekilen tohum çeşidi, gübreleme, tarımsal ilaçlama, bakım ve diğer kültürel işlemlerdir. Ayrıca, sulu koşullarda ekilen buğdayda sulama zamanı, adedi ve verilecek su miktarı da verim üzerinde etkili olmaktadır.

²¹⁹ GAP-BKİ, 1996, a.g.e., s.13.

²²⁰ İkinci ürün olarak yerfıstığı, mısır, susam, ayçiçeği, karpuz vb. ürünler ile yonca, fiğ ve korunga gibi yem bitkileri kastedilmektedir.

²²¹ <http://www.gap.gov.tr/Turkish/Tarim/Buğday-20.05.2004>.

Geçmişten günümüze çalışma alanımızda buğday tarımı incelendiğinde, buğday ekim alanı 1935 yılında 79006 ha iken, 2003 yılına gelindiğinde 4.5 kat artışla 356750 ha'a ulaşmıştır (Tablo 72). Buğday tarımı, genel olarak kuru koşullarda yapıldığında her yıl üst üste ekilmeyip, nadas veya diğer ürünlerle (arpa, mercimek, nohut, susam vb.) dönüşümlü bir şekilde yapılmaktadır. Bundan dolayıdır ki, buğday ekim alanları, yıldan yıla artış veya azalışlar göstermektedir.

Şanlıurfa ilinde, 1930'lu yıllarda buğday ekim alanı 70.000 ha civarında iken, 1960'lı yıllarda 300.000 ha'nın ve 1970'li yıllarda ise 400.000 ha'nın üzerine çıkmıştır (Tablo 72). Bu süreçte buğday ekim alanlarının artmasındaki temel faktör, 1950'li yıllarda Marshall Planı yardımları çerçevesinde gerçekleşen tarımda makineleşme olgusudur. 1970'li yıllarda ise bu makineleşme olgusunun yanında tarımda verimi artırıcı gübre kullanımı, tarımsal ilaçlama gibi birçok faktörün Türkiye'de olduğu gibi Şanlıurfa ilinde de yaygınlaşmaya başladığı görülmektedir. Böylece, traktör ve traktörle kullanılabilen diğer tarım araçları sayesinde (pulluk, kültivatör vb.), daha önce hayvan gücü ile sınırlı miktarda sürülebilen tarım alanları, çok kısa bir süre zarfında 7-8 katına kolayca çıkarılmıştır.

1981-1995 yıllarını kapsayan dönemde, daha önce (1980 yılında) buğday ekim alanı olan 480.580 ha'nın altına inerek yıldan yıla değişimle beraber, yaklaşık 90.000 ile 160.000 ha'lık bir alan daralması yaşanmıştır. Söz konusu dönemde, buğday ekim alanlarının daralmasına neden olan durum, ekonomik değeri daha yüksek olan sulı koşullarda pamuk, kuru koşullarda ise antepfıstığı gibi tarımsal ürünlerinin yaygınlaşmasıdır. Daha önce ağırlıklı olarak buğday ve arpa ekim alanları olarak değerlendirilen yaklaşık 30.000 ha'lık alan yeraltı sularının değerlendirilmesi ile birlikte sulamaya açılmış ve buralarda yaygın ürün olarak da pamuk tarımı yapılmaya başlanılmıştır. Yine bu döneme tekabül eden ve özellikle buğday ve arpa ekim alanlarının aleyhine olan bir diğer gelişme ise, antepfıstığı alanlarının genişlemesidir. 1980 yılında antepfıstığının ağaç sayısı yaklaşık 7,5 milyon (7.466.500 ağaç sayısı) iken, 1985'te 8.4 milyon, 1990'da 12.5 milyon ve 2002'de ise yaklaşık olarak 14.6 milyon ağaç sayısına ulaşmıştır (Tablo 96).

1996 yılından itibaren, 1970-1980 dönemlerinde olduğu gibi, buğday ekim alanları tekrar artarak 400.000 ha'nın üzerine çıkmıştır. 1999 yılında 435110 ha'lık ekim alanı ile buğday, 68 yılı (1935-2003) kapsayan dönemde, en fazla ekiminin yapıldığı yıl olmuş ve oransal olarak da ilde ekili alanların (1.003.060 ha) % 43,4'ünü işgal etmiştir. Yaptığımız araştırmalara göre, bu dönemde buğday ekim alanlarının

bu kadar fazla bir alan işgal etmesinin iki nedeni vardır. Birincisi, bir önceki yılda pamuk fiyatında görülen düşüştür. 1997 yılında pamuğun iyi bir fiyatla satılması ile, 1998 yılında özellikle de Harran Ovası'ndaki pamuk üreticilerinin büyük bir kısmı, pamuk ürünü üzerine daha yüksek fiyatlarla çok sayıda pikap, otomobil, traktör vb. araç-gereç satın almıştır. Kütlü pamuk, 1998 yılında beklentilerinin çok altında satılması, pamuk üreticilerini zora sokmuştur. Bu durum üzerine 1999 yılında sulu tarım alanlarının bir kısmında dahi, buğday ekimi tercih edilmiştir. İkincisi ise, bir önceki dönemde buğdayın fiyatında görülen artıştır. 2000 yılından itibaren sulamaya açılan alanların artması ve bu sefer de buğdayın çok düşük bir fiyatla değer bulması ile tekrar buğday ekim alanları daralmaya ve pamuk ekim alanları artmaya başlamıştır (Tablo 72).

Türkiye genelinde olduğu gibi, çalışma alanımızda da buğday verimi bir yıldan diğerine çok değişmektedir. Daha çok kuru koşullarda tarımı yapılan buğdayda verim, doğal imkanlar (iklim, toprak, hidrografiya) uygulanan tarım yöntemi, üretilen çeşit ve girdi kullanımının düzeyine bağlı olarak büyük değişikliklere uğrar. KHGM Şanlıurfa Araştırma Enstitüsü tarafından yapılan araştırmalara göre, kuru koşullarda buğdayda dekara ortalama verim 149 kg, sulu koşullarda ise dekara ortalama verim 365 kg'dır.²²² Böylece kuru-sulu şartlarda yapılan buğday tarımında dekar başına verim farkı 216 kg, başka bir ifade ile % 59,2'lik bir artış söz konusudur.

Çalışma alanımızda buğday tarımında verim durumu incelendiğinde, geçmişten günümüze hektara ortalama verim 1935 yılında 914 kg iken, 2003 yılına gelindiğinde 3.7 katlık bir artışla 3393 kg.'a ulaşmıştır. Dönemler itibarıyla verim artışı incelendiğinde, hektara, 1975 yılında 1000 kg'ın üzerine çıkılarak 1150 kg., 1998 yılında 2000 kg.'ın üzerine çıkılarak 2106 kg. ve 2003 yılında ise 3000 kg.'ın üzerine çıkılarak 3393 kg. düşmektedir. Verim artışında dikkat çeken diğer önemli bir nokta ise, 1935'ten 1996 dönemine kadar GAP Bölgesi'nin, 2001 dönemine kadar da Türkiye ortalamasının altında gerçekleşmiş olmasıdır. Bu dönemlerden sonra, Şanlıurfa ilinde buğdayda verim, hem GAP Bölgesi'nin hem de Türkiye ortalamasının üzerinde gerçekleşmiştir. Şanlıurfa ilinde birim alandaki ortalama verim artışı, GAP dönemine denk gelmesi dikkat çekicidir (Tablo 72).

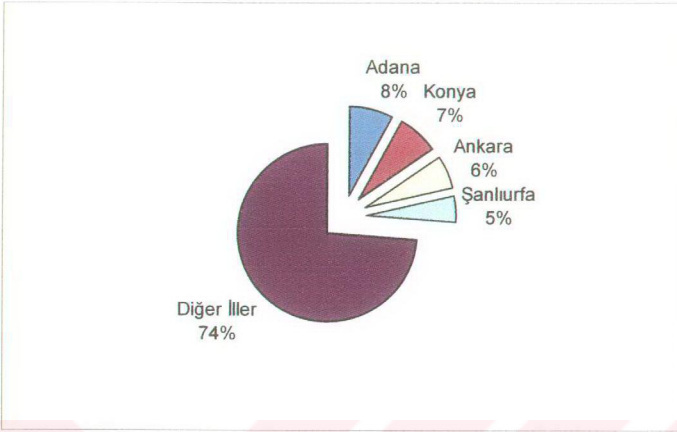
²²² GAP-BKİ, 1996, A.g.e., s.20.

Tablo 72: Şanlıurfa İlinde, GAP'ta ve Türkiye'de Buğdayın Ekim Alanı, Üretimi ve Verimi (1935-2003)

Yıllar	Şanlıurfa			GAP			Türkiye		
	Ekiliş (ha.)	Üretim (ton)	Verim (kg/ha)	Ekiliş (ha.)	Üretim (ton)	Verim (kg/ha)	Ekiliş (ha.)	Üretim (ton)	Verim (kg/ha)
1935	79006	72173	914	322973	245466	760	3429404	2521277	735
1945	107750	61271	569	265486	147486	556	3740060	2189318	585
1955	254470	223400	878	665353	548909	825	1561606	1478934	947
1965	374873	333092	889	852715	742764	871	7900000	8500000	1076
1970	401300	318394	793	944360	781678	828	8600000	10000000	1163
1975	439400	505310	1150	1194766	1656081	1386	9250000	14750000	1595
1980	445850	314210	705	1294178	1754850	1356	9020000	16500000	1829
1985	366991	438249	1194	1110941	1748777	1574	9350000	17000000	1818
1990	349172	535150	1533	1040440	1720360	1653	9450000	20000000	2116
1992	308848	385027	1247	1017063	1836179	1805	9600000	19300000	2010
1994	353539	601218	1701	1050642	1902148	1810	9800000	17500000	1786
1996	405948	787277	1939	1094998	2189935	2000	9350000	18500000	1979
1998	426063	879995	2106	1175179	2620438	2265	9400000	21000000	2256
1999	435110	757380	1740	1168657	1723885	1475	9380000	18000000	1941
2000	411119	441731	1639	940133	1482262	1577	9400000	21000000	2293
2001	370765	1080378	2914	1154713	3101001	2686	9350000	19000000	2077
2002	355134	917491	2584	1286804	2863113	2305	9300000	19500000	2101
2003	356750	1210400	3393	-	-	-	-	-	-

Kaynak : DİE. Tarımsal Yapı ve Üretim

Şanlıurfa ili, 2002 yılında buğday üretim miktarı bakımından GAP Bölgesi'nde birinci, Türkiye'de ise Adana (% 8), Konya (% 7) ve Ankara'dan (% 6) sonra % 5'lik bir oranla dördüncü sırada yer almaktadır (Şekil 23). Çalışma alanımızda, önümüzdeki yıllarda sulu alanların artmasıyla, buğday ekim alanları daracacaktır. Ancak, Adana ilinde olduğu gibi, ekim alanları daralmasına rağmen, diğer ürünlerle birlikte dönüşümlü olarak sulu koşullarda da ekilmesiyle birlikte verim ve dolayısıyla da üretim artacaktır. DİE'nin 2002 yılı verilerine göre, buğday ekim alanı itibarıyla Adana ili (285594 ha), Konya (715865 ha), Ankara (513977 ha), Yozgat (357198 ha), Şanlıurfa (355134 ha), Sivas (318103 ha) ve Çorum'un (290614 ha) ardından 7. sırada yer almasına rağmen, birim alanda verimin çok yüksek olmasıyla üretim bakımından birinci sırada yer almaktadır (Şekil 24). Söz konusu durumun ortaya çıkmasına neden olan temel faktör, sulamadır. GAP çerçevesinde sulama projelerinin tamamlanmasıyla, Şanlıurfa ilinde de benzer sonuçların ortaya çıkması kuvvetle muhtemeldir.

Şekil 24:Türkiye’de 2002 Yılında Buğday Üretimindeki İlk Dört İlin Oranları (%)

Kuru koşulların hakim olduğu her yerde buğday ekimi yaygın bir şekilde yapılmaktadır (Tablo 73). Bunun temelinde ise genel olarak buğday bitkisinin toprak ve iklim istekleri bakımından esnek olmasıdır. Bu durumda, çalışma alanımızda çiftçilerin buğday tarımının tercih sebebine bakıldığında, doğal koşullarla birlikte ekonomik değeri daha yüksek alternatif bir ürünün bulunup bulunmaması durumuna göre değişmektedir. GAP ile birlikte sulamaya açılan alanlarda, çiftçiler buğday tarımı yerine, daha ekonomik bir ürün olan pamuk tarımını tercih etmektedirler. Dolayısıyla sulamaya açılan tarım alanları arttıkça, kuru koşullarda yoğun bir şekilde tarımı yapılan ürünlerin (buğday, arpa, mercimek vb.) ekim alanları da daralacaktır. Buğday tarımının az tercih edildiği alanlardan birisi de, dikili alanların yoğun olduğu Birecik ve Halfeti ilçeleridir. Buralarda antepfıstığı tarımı ekonomik açıdan daha cazip olduğundan, yöre çiftçileri tarafından bu ürün daha çok tercih edilmektedir.

İlçeler bazında buğday ekim alanlarının dağılışına bakıldığında, 2001 yılı itibarıyla, en çok Ceylanpınar ilçesinde (54290 ha), en az ise Halfeti ilçesinde (3173 ha) ekimi gerçekleşmiştir. Buğdayda 11 ilçenin ortalama ekim alanı 33706 hektardır. Buna göre, Ceylanpınar, Akçakale, Siverek, Viranşehir ve Harran ilçeleri söz konusu ortalama ekim alanının üzerinde, Hilvan, Bozova, Suruç, Birecik ve Halfeti ilçeleri de altında kalmaktadır (Harita 22). Ancak, ilçeler bazında buğday üretim miktarı bakımından ilçe sıralaması, buğday üretim miktarı sıralaması ile çakışmamaktadır. Başka bir ifade ile, buğdayda verim (kg/ha) durumu, ilçeler bazında çok büyük

farklar oluşturmaktadır. Nitekim, 2001 yılında Viranşehir ilçesinde hektara 4137 kg verim elde edilirken, aynı dönemde Halfeti ilçesinde hektara sadece 1359 kg. verim elde edilmiştir. Bu iki ilçe arasındaki verim farkı 2778 kg olup, Viranşehir, Hilvan, Suruç ve Akçakale bu ortalama verim değerinin üzerinde kalmaktadır (Tablo 73). Verimdeki bu farkın temelinde iki nokta yatmaktadır. Birincisi, sulamaya açılan alanlarının fazla olması ve dolayısıyla söz konusu ilçelerde sulu koşullarda pamuk tarımı ile dönüşümlü olarak buğday ekiminin yapılmasıdır. İkincisi ise, kuzeydeki ilçelerin (Viranşehir, Siverek, Hilvan, Bozova), güneydeki ilçelere (Ceylanpınar, Harran, Akçakale, Suruç, Birecik) nazaran daha fazla yağış almalarıdır (Tablo 71).

İlde üretilen toplam buğday üretiminin (1080378 ton) 11 ilçeye bölünmesiyle elde edilen ortalama değer 98216 tondur. Halfeti, Birecik, Bozova ve Suruç ilçeleri ortalama buğday üretim değerinin altında, Viranşehir, Akçakale, Hilvan, Merkez, Ceylanpınar, Siverek ve Harran ilçeleri ise üstünde kalmaktadır. Buğday üretiminin en çok gerçekleştiği ilçelerden Viranşehir (176385 ton), Hilvan (132604 ton) ve Siverek (121238 ton), çalışma alanımızın kuzeyinde yer almaktadır. Buralarda buğday ekim alanlarının ve dolayısıyla üretiminin fazla olmasının temelinde, yukarıda da belirtildiği gibi, yükseltiye bağlı olarak, güneye göre yağış değerlerinin yüksek ve sıcaklık değerlerinin ise düşük olmasıdır. Bunun yanında buğday üretiminin Akçakale (168386 ton) ve Merkez ilçede (124475 ton) de fazla olmasından sulu koşullarda pamuk bitkisi ile dönüşümlü olarak buğday tarımının yapılmasından kaynaklanmaktadır (Tablo 73).

Tablo 73: Şanlıurfa İlinde İlçeler Bazında Buğday Ekim Alanı, Üretim ve Verim (2001)

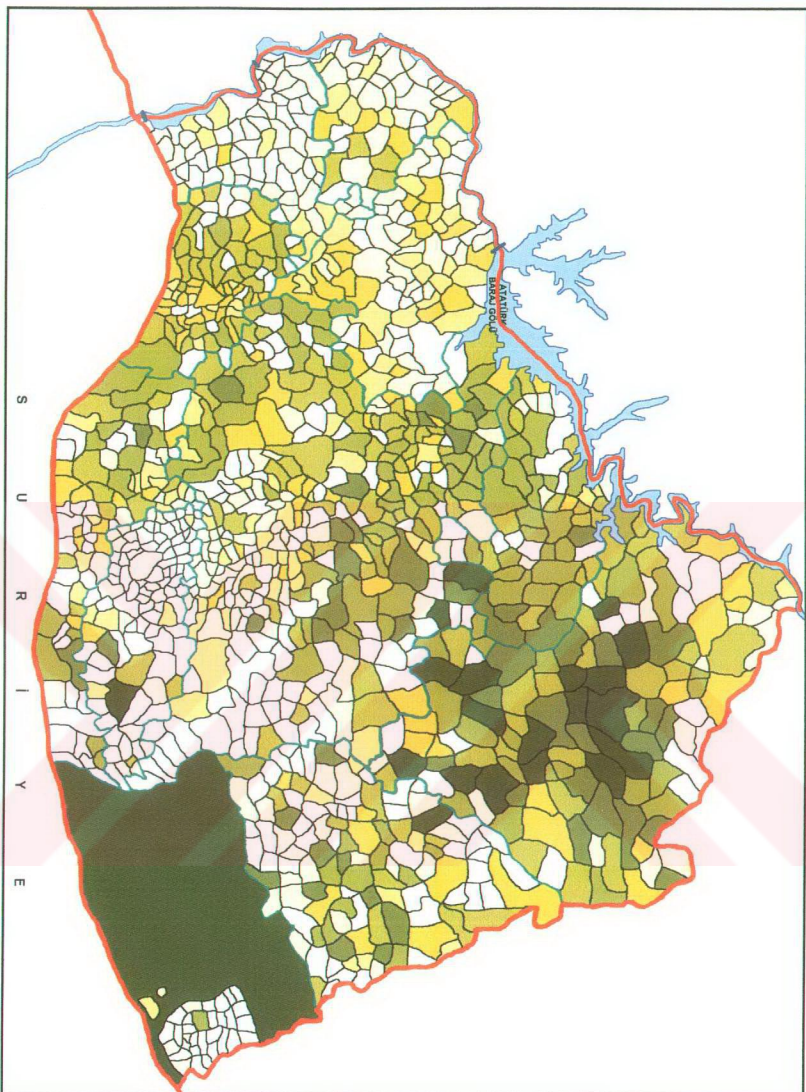
İlçeler	Ekim Alanı		Üretim		Verim (kg/ha.)
	Ha	%	Ton	%	
V.Şehir	42633	11,5	176385	16,3	4137
Akçakale	49573	13,4	168386	15,6	3397
Hilvan	34701	9,4	132604	12,3	3821
Merkez	49573	13,4	130499	12,1	2632
C.Pınar	54290	14,6	124475	11,5	2293
Siverek	49573	13,4	121238	11,2	2446
Harran	40650	11,0	98380	9,1	2420
Suruç	20821	5,5	70722	6,5	3397
Bozova	21812	5,8	46306	4,3	2123
Birecik	3966	1,1	7072	0,7	1783
Halfeti	3173	0,9	4311	0,4	1359
Toplam	370765	100,0	1080378	100,0	2914

Şanlıurfa ilinde köy bazında buğday ekim alanları incelendiğinde, 2003 yılı itibariye, toplam köylerin % 75'inde (815 köy) buğday tarımı gerçekleştirilmiştir. Bu 815 köyün ortalama ekim alanı miktarı 3351 dekadır. Bu ortalama değere göre, 261 köy ortalama ekim alanı değerinin üstünde, 554 köy ise altında kalmaktadır. Bunun yanında, Harita 22'de de görüldüğü gibi, koyu renkle gösterilen 20 köyün ekim alanı 20.000 dekar ve üzerindedir. Söz konusu köylerden en çok buğday ekim alanı bulunan 3 köyden ilki Harran ilçesine bağlı ve ilçenin doğusunda yer alan Gözcü (41506 da), diğer ikisi ise Siverek ilçesine bağlı Yoğunca (39257 da) ve Karakeçi (32196 da) köyleri oluşturmaktadır. Bu gruptaki diğer köylere gelince, Siverek ilçe sınırında yer alan Viranşehir ilçesine bağlı Eyüpnebi, yine Siverek sınırında Merkez ilçeye bağlı Kalınbayat ve Keçili köyleri ile Siverek ilçesine bağlı ve ilçe merkezinin güney ve güneydoğusunda yer alan Turna, Sabancı, Oyman, Çepni, Başbüyük, Çağdaş, Erkonağı, Keçikıran, Kavalık, Gözelek, Aşağıalınca, Bakmaç ve Ortanca'dır. Başka bir ifade ile, söz konusu alanlar Siverek-Viranşehir Platosu ve yakın çevresinde yer almaktadır. Ayrıca, koyu renkle gösterilen ve toplam buğday ekim alanı 480000 dekar olan diğer bir alan da Ceylanpınar TİGEM'dir (Tablo 74, Harita 22, 23, 24).

Tablo 74: Şanlıurfa İlinde Buğday Ekim Alanı 10.000 Dekar ve Üzerinde Olan Köyler ve Bağlı olduğu İlçeler (2003)

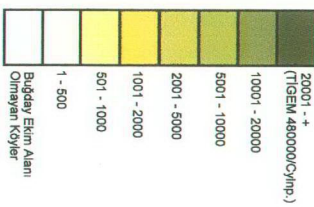
Köy Adı	Bağlı Olduğu İlçe	Ekim Alanı (da)	Köy Adı	Bağlı Olduğu İlçe	Ekim Alanı (da)
Gözcü	Harran	41.506	Üstüntaş	Siverek	13.140
Yoğunca	Siverek	39.257	Soydan	Siverek	13.004
Karakeçi	Siverek	32.196	İlhan	Merkez	12.947
Turna	Siverek	32.194	Yeşilalıç	Viranşehir	12.927
Sabancı	Siverek	31.871	Yığınak	Merkez	12.894
Oyman	Siverek	27.215	Ayaklı	Viranşehir	12.870
Çepni	Siverek	26.666	Karacadağ	Siverek	12.684
Başbük	Siverek	26.514	Kınalıtepe	Viranşehir	12.651
Çağdaş	Siverek	26.106	Boybeyi	Akçakale	12.598
Erkonağı	Siverek	25.975	Kabahaydar	Merkez	12.402
Eyüpnebi	Viranşehir	25.851	Örgütlü	Suruç	12.169
Keçikıran	Siverek	25.062	Kamışlı	Siverek	11.878
Kalınbayat	Merkez	24.846	Gönüllü	Viranşehir	11.750
Yücelen	Siverek	24.382	Osmanbey	Merkez	11.703
Keçili	Merkez	24.381	Karakoyun	Siverek	11.687
Kavalık	Siverek	24.062	Mağaracık	Merkez	11.462
Gözelek	Siverek	23.295	Göldere	Merkez	11.458
Aşağıalınca	Siverek	22.870	Kurbağalı	Siverek	11.432
Bakmaç	Siverek	22.400	Şekerli	Siverek	11.428
Ortanca	Siverek	20.350	Büyükördek	Merkez	11.417
Yaban	Viranşehir	18.756	Kırbalı	Viranşehir	11.391
Cinhisar	Siverek	18.050	Mantarlı	Hilvan	11.276
Batı	Siverek	17.795	Aşlıca	Siverek	11.093
Çatlı	Siverek	17.609	Altınbaşak	Viranşehir	10.987
Taşlı	Siverek	16.861	İrice	Merkez	10.748
Kuskunlu	Hilvan	16.771	Bakımlı	Viranşehir	10.693
Dağeteği	Merkez	16.678	Balkatan	Merkez	10.663
Bölükbaşı	Hilvan	16.583	Karpuzcu	Siverek	10.522
Çağa	Siverek	16.443	Mustafacık	Merkez	10.471
Avurtepe	Siverek	15.862	Karaali	Merkez	10.462
Konaç	Merkez	14.681	Büyüктаş	Akçakale	10.275
Darıcalı	Siverek	14.662	Koçak	Merkez	10.246
Gömüllü	Viranşehir	13.683	Ortaören	Merkez	10.100
Oğlakçı	Viranşehir	13.498	Faikköy	Hilvan	10.046
Karabahçe	Siverek	13.260	Altınlı	Siverek	10.009

HARİTA 22: ŞANLIURFA İLİNDE KÖY BAZINDA BUĞDAY EKİM ALANLARININ DAĞILIŞI (DEKAR)

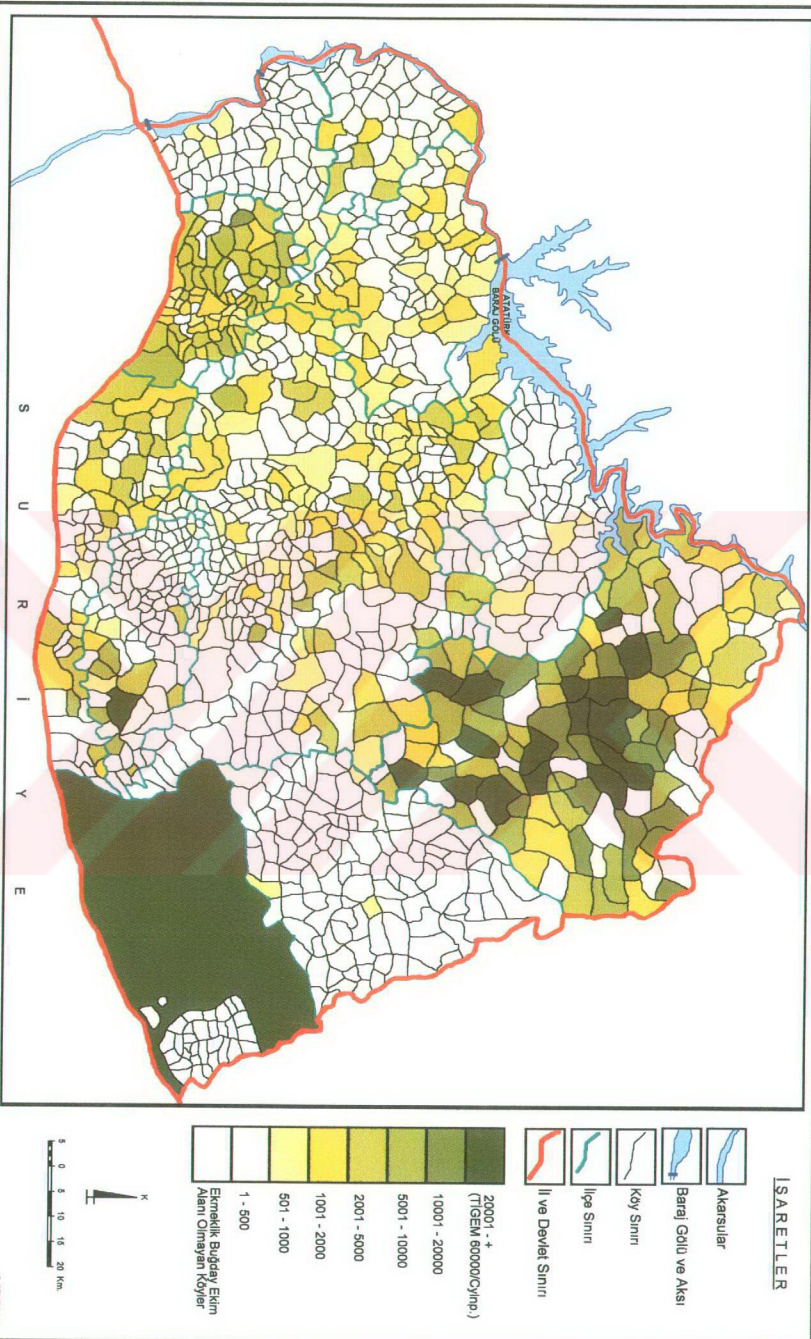

İSARETLER

- Akarsular
- Baraj Golu ve Aksı
- Köy Sınırı
- İlçe Sınırı
- İl ve Devlet Sınırı

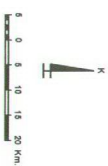
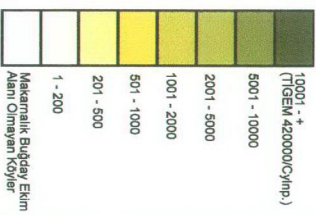

HARİTA 23: ŞANLIURFA İLİNDE KÖY BAZINDA EKMEKLİK BUĞDAY EKİM ALANLARININ DAĞILIŞI (DEKAR)

İSARETLER

- Akarsular
- Baraj Gölü ve Akısı
- Köy Sınırı
- İlçe Sınırı
- İl ve Devlet Sınırı

5.1.2.Arpa

Arpa, zengin ülkelerde bira ve viski yapımında ve hayvan yemi olarak kullanılırken, Asya'nın geri kalmış bazı kesimlerinde ve Etiyopya gibi açlık sıkıntısı olan yerlerde önemli bir gıda maddesidir.²²³ Çünkü arpanın dane yapısında % 9-13 ham protein, % 67 kadar da karbonhidrat bulunur.²²⁴ Şanlıurfa ilinde üretilen arpa, daha çok hayvan yemi olarak değerlendirilmektedir.

Arpa, fazla soğuk ve fazla sıcak olmayan, nispi nemi yüksek olan yerlerde iyi gelişir. Sıcaklığı 0°C nin altına düşmeyen ve 18-20°C'nin üzerine çıkmayan, nispi nemi % 70-80 olan yerler arpa için çok uygundur²²⁵ (Tablo 66). Başka bir ifade ile, arpa serin iklim tahılları içerisinde iklim istekleri en fazla olan bitkidir. Çimlenme minimum sıcaklığı 3-5°C, optimum çimlenme sıcaklığı ise, 20°C civarındadır.²²⁶ Arpa yıllık bir bitki olup, tahıllar içerisinde en çok kardeşlenenlerdendir. Olağan durumda 5-8 kardeş verir. Bitki boyu ortalama 35-100 cm kadardır. Başakları ortalama 8-15 cm boyunda olup 2, 4 ve 6 sıralıdır. Danenin ortalama % 10-13 kadarı kavuzdur. Arpa serin iklim tahılları içerisinde buğdaydan sonra en çok ekimi yapılır.²²⁷

Arpa daha çok hayvan yemi olarak kullanılır. Yem olarak değeri mısırın % 95'i kadardır. Yemlik arpalarda protein oranının fazla olması istenir. Kavuzun fazla olması besleyicilik değerini düşürür. Kullanıldığı önemli alanlardan biri de malt sanayidir. Bira üretimi için gerekli olan malt iki sıralı beyaz arpalardan elde edilmektedir. Biralık arpalarda protein oranının düşük olması gereklidir (% 9 -10.5). Çalışma alanımızda çok az alanda da olsa biralık arpa tarımı yapılmaktadır. Ancak, yemlik arpanın tarımı daha yaygındır. Bunun temelinde iki neden yatmaktadır. Birinci nedeni, kış mevsimi boyunca hayvanlar (küçükbaş, büyükbaş), karla kaplı günlerde tüm gün, diğer günlerde ise geceleyin ahırlarda beslenir ve yem olarak da arpa ile saman karıştırılarak verilmesidir. İkinci ise, arpanın harman zamanında veya sonbahar mevsiminde Doğu Anadolu Bölgesi'nde hayvancılıkla uğraşanların, çok miktarda ve yüksek fiyatlarda saman ile birlikte arpa alımını yapmalarıdır. Bu nedenlerden dolayı daha çok yemlik arpa olup, müşteri kitlesini de Şanlıurfa ilinde, çevre illerinde ve Doğu Anadolu Bölgesi'nde hayvancılıkla uğraşanlar oluşturmaktadır.

²²³ E. Tilmertekin-N. Özlüç, 1999, A.g.e., s.152.

²²⁴ <http://www.gap.gov.tr/Turkish/Tarim/Arpa-20.05.2004>.

²²⁵ GAP-BKİ, 1996, A.g.e., s.2-3.

²²⁶ E. Kün, Serin İklim Tahılları, Ankara, 1988.

²²⁷ <http://www.gap.gov.tr/Turkish/Tarim/Arpa-20.05.2004>.

Ülkemizde yetiştirilen arpaların çoğunu biralık, Şanlıurfa ilinde ise, yukarıda da açıklandığı gibi, yemlik arpalar oluşturmaktadır. Ancak, biralık arpa tarımı için elverişli bir ortam mevcuttur. Arpa tarımı, gerek bölgemizde ve gerekse ülkemizde tarımsal işlemlerin gereği gibi yapılması durumunda kalitesi yükselecek ve ihraç etme olanağı da artacaktır. Böylece, ülkemize döviz getiren tarımsal ürünlerinden birisi de arpa olacaktır.

Arpa için en uygun topraklar, organik maddece zengin, milli, havalanması ve nemliliği uygun, nötr reaksiyonlu (PH'ı 5 ile 8) topraklardır. Çalışma alanımızda buğday gibi arpa da kuru ve sulu koşullarda çeşitli kültür bitkileri ile münavebe şeklinde ekilmesi önerilmektedir.²²⁸

Kuru Koşullarda;

Arpa-Nadas-Arpa

Arpa-Mercimek-Buğday-Mercimek

Arpa-Nadas-Buğday-Nadas

Sulu Koşullarda;

Arpa-İkinci ürün-Pamuk

Arpa-İkinci ürün-Sebze

Arpa-İkinci ürün-Pamuk-Buğday-İkinci ürün

Arpa-İkinci ürün-Mercimek-İkinci ürün

Sulu koşullarda; biralık çeşit ve hatlardan; Clipper (480 kg/da), Er-Alam (506 kg/da), Arupo "S" (473.49 kg/da), Nefia (470.97kg/da), Legia (494.83kg/da), Gold Marker (553 kg/da), yemlik çeşit ve hatlardan; Yeşilköy (571.53kg/da), Beecher/Brigs L (590.95kg/da), Amp-Hc 1905 (548.70kg/da), H2 72 / Brigss (518.35kg/da), Manker (621.27 kg/da)'in bölge koşullarına uyum sağladığı tespit edilmiştir. Kuru koşullarda ise; Hamidiye 85, Şahin 91, Gem, Kaya gibi çeşitler tavsiye edilmektedir.²²⁹

Arpa bitkisi de buğday bitkisinin yetiştirme koşullarına benzerlik göstermektedir. Bu nedenledir ki, buğday ve arpa ürünlerinin tarımı aynı bölgelerde yapılmaktadır. Buğdayda olduğu gibi arpada da sonbaharda toprak tava gelince ön bitki hasadından sonra diskaro, ardında da tırmık ve tapan çekilerek tohum yatağı hazırlanır. Sulu tarım yapılan tarlalarda mutlaka tesviye yapılmalıdır.

Mibzerle ekimi yapılan arpanın ekim derinliği, çimlenme için yeter nem ve havalanmayı sağlayacak düzeyde ayarlanır. Genellikle kışlıklarda ekim derinliği 4 - 6

²²⁸GAP-BKİ, 1996, A.g.e., s.3.

²²⁹ <http://www.gap.gov.tr/Turkish/Tarim/Arpa-20.05.2004>.

cm, yazlık ekimlerde 3-4 cm olmalı ve m²'ye kışlık ekimlerde 300-350 tane, yazlık ekimlerde 350-400 tane tohum düşecek şekilde hesaplanmalıdır. Bu ise kuru koşullarda 14-16 kg/da, sulu koşullarda ise 12-14 kg/da tekabül etmektedir. Ekim kardeşlenmenin yüksek olduğu taban ve sulu arazilerde daha seyrek yapılabilir. Arpada gübreleme genelde buğday gibidir. Kuru koşullarda 5-6 kg/da N, 7-9 kg/da P₂O₅; sulu koşullarda ise 12-14 kg/da N, 10-12 kg/da P₂O₅ karşılığı azotlu ve fosforlu gübre uygulanmalıdır.²³⁰ Fosforlu gübrenin tamamı ekim esnasında mibzerle bantta, azotlu gübrenin yarısı ekimde, yarısı da kardeşlenme başlangıcında toprak yüzüne serpmek suretiyle verilmelidir.

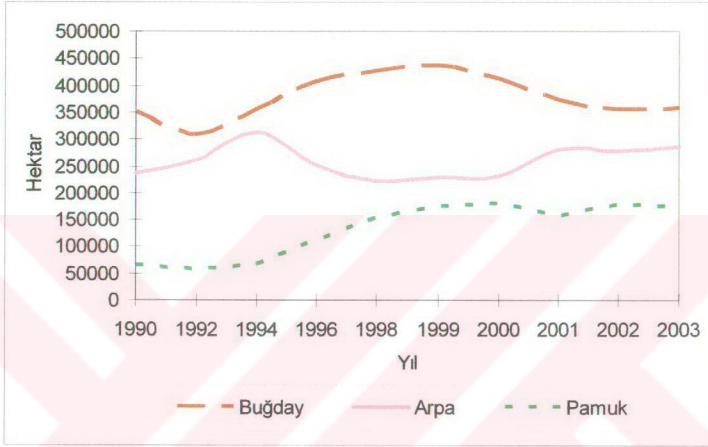
Arpanın su ihtiyacı buğday kadar olmamakla beraber, bol verim ve kaliteli ürün için yeterli miktarda toprak nemine ihtiyaç vardır. Arpada sulama yapılacaksa birinci su sapa kalkma ikinci su süt olumu devresinde olmak üzere iki su verilir. Tek su verilecek ise süt olum devresinde verilmelidir. Ekim dönemi buğday ile aynı, hasadı ise buğdaydan yaklaşık bir hafta önce biçilen arpa, çalışma alanımızda tarım ürünleri arasında özellikle de kuru koşullarda buğdaydan sonra tarımı en çok yapılan üründür (Tablo 66, 67). Ancak, buğday konusunda da belirtildiği gibi, sulamalı tarım alanları artıkça arpa ekim alanları da daralmaktadır. Köy bazında elde ettiğimiz arpa ekim alanlarına ilişkin hazırlanan harita 4'te de görüldüğü gibi, sulu koşulların yaygın olduğu ovaları terk etmiş olup, kuru koşullarının yaygın olduğu plato yüzeyinde bir dağılım göstermiştir. Bu durumda, arpa tarımı daha çok plato yüzeyindeki kalkerli arazilerde, buğday tarımı ise plato yüzeyindeki bazaltik arazilerde daha yaygın bir şekilde yapılmaktadır (Harita 22, 23, 24 ve 25).

Arpa tarımı, genel olarak Birecik-Halfeti, Urfa-Bozova ve Siverek-Viranşehir Platolarının kuzeyinde bir dağılışı göstermektedir (Tablo 76, Harita 25). Buralar, aynı zamanda kuru koşullarda tarımın yapıldığı alanlardır. Böylece çalışma alanımızda arpa ekim alanları plato yüzeyinde ve sulama imkanlarının olmadığı alanlarda, buğdaydan sonra en çok ekilen bir tarımsal ürün olarak belirlenmiştir.

Şanlıurfa ilinde, arpa ekim alanlarına ilişkin geçmişten günümüze kadar geçen süre içerisinde gelişme seyri incelendiğinde, 1935 yılında 48292 ha alanda ekimi yapılırken, günümüzde (2003) yaklaşık 6 katlık bir artışla 285355 ha ulaşmıştır (Tablo 75). Arpa ekim alanı, buğday ekim alanının paralelinde bir gelişim seyri içerisinde olmakla beraber, buğday ekim alanlarının arttığı dönemlerde arpa ekim alanları aynı kalmakta ya da çok az bir gelişim göstermektedir. Aksi takdirde, arpa ekim alanlarının çok arttığı dönemlerde ise buğday ekim alanları aynı kalmakta veya

²³⁰ GAP-BKİ, 1996, A.g.e., s.4.

çok az bir artış göstermektedir. Arpa ile buğday ekim alanları arasındaki gelişim durumuna ilişkin bu ters orantılı ilişki, en azından 1990-2000 yılları arasında, söz konusu tarımsal ürünlerin ekim alanları ile pamuk ekim alanları arasında da geçerli olduğu görülmektedir. Ancak, 2000-2003 yılları arasında buğday, arpa ve pamuk ekim alanlarında istikrarlı bir durum ortaya çıkmaktadır (Şekil 25).

Şekil 25: Şanlıurfa ilinde Buğday, Arpa ve Pamuk Ekim Alanlarındaki Değişmeler (1990-2003)

Arpa ekim alanlarının gelişim durumunu 1965 ve öncesi, 1966-1980, 1981-1994 ve 1995 ve sonrası olmak üzere 4 döneme ayırmak mümkündür. Arpa ekim alanları 1935'ten 1965'e kadar sürekli genişlemiştir. Bu dönemdeki arpa ekim alanlarının gelişim durumu, öncelikle makineleşme olgusunun bir yansıması olarak sürekli artmıştır. Arpa ekim alanı, daha çok Birecik-Halfeti, Urfa-Bozova ve Siverek-Viranşehir Platolarının kuzeyinde bir dağılışı göstermektedir (Tablo 75, Harita 25). Buralar aynı zamanda kuru koşullarda tarımın yapıldığı alanlardır. Böylece arpa ekimi plato yüzeyinde buğdaydan sonra en çok ekilen bir tarımsal ürün olduğu belirlenmiştir.

Arpa ekim alanlarındaki bu hızlı genişlemesinden sonra, gelen dönemde (1966-1980), yukarıda da açıklandığı üzere, buğday ekim alanlarının çok genişlemesine paralel olarak arpa ekim alanları bir duraklama dönemi yaşamıştır. Bu duraklama döneminden sonra, Tablo 75'te de görüldüğü gibi, tekrar buğday ekim

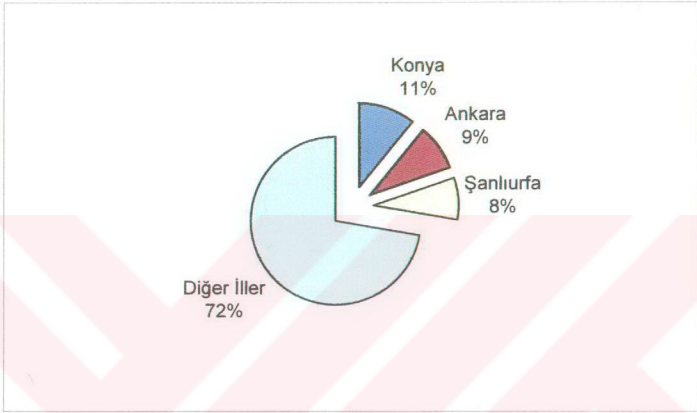
alanlarında görülen düşüşe bağlı olarak, arpa ekim alanları artarak 1994 yılında 300.000 ha'nın üzerine çıkarak 312954 ha'ya ulaşmıştır. Bu dönemde arpa ekim alanı, Şanlıurfa ilinde toplam ekili alanların % 31.2'nde gerçekleşmiştir. Ayrıca, 1994 yılında arpa ve buğday, Şanlıurfa ilinde, toplam ekili alanlarının 2/3'ünü (% 66.4) işgal etmiştir. Bu dönemden sonra gelen ve 9 yılı kapsayan dönem (1995-2002) içerisinde arpa ekim alanı 300.000 hektara ulaşamamıştır (Tablo 75). Bunun nedeni ise, sulamaya açılan alanlarda pamuk, kuru koşullarda ise buğday ekim alanlarının artması sonucunda arpa ekim alanları fazla bir gelişim kaydedememiştir.

Arpanın ekiliş alanlarının artmasının paralelinde üretim miktarında ve verimde de bir artış gerçekleşmiştir. 1965 yılında dekara ortalama verim 661 kg, 1980'de 1455 kg, 1990'da 1912 kg, 1998'de 2313 ve 2002'de ise 2733 kg olarak gerçekleşmiştir. Arpada verim artışı, Şanlıurfa ilinde, GAP'ta ve Türkiye'de genel olarak bir artış göstermekle beraber, ekiliş ve üretimde olduğu gibi, verimde de sürekli bir artış ve azalış göstermiştir. 2002 yılında hektara ortalama verim, Şanlıurfa ilinde 2733 kg., GAP'ta 2340 kg. ve Türkiye'de ise 2037 kg. olarak elde edilmiştir (Tablo 75).

Tablo 75: Şanlıurfa İlinde Arpa Ekim Alanı, Üretim ve Verimi (1935-2003)

Yıllar	Şanlıurfa			GAP			Türkiye		
	Ekiliş (ha.)	Üretim (ton)	Verim (kg/ha)	Ekiliş (ha.)	Üretim (ton)	Verim (kg/ha)	Ekiliş (ha.)	Üretim (ton)	Verim (kg/ha.)
1935	48297	24740	512	198816	119951	603	1724020	1371511	796
1945	69700	33400	479	218926	141315	645	1625410	934309	575
1955	97325	88414	908	280136	313213	1118	585523	548321	936
1965	125583	19842	661	359552	360125	1002	2770000	3300000	1191
1970	123100	15285	507	345060	325280	943	2590000	3250000	1255
1975	119300	32548	1391	363740	578220	1590	2600000	4500000	1731
1980	121550	32499	1455	339425	481856	1420	2800000	5300000	1893
1985	233080	44778	1687	587894	1103786	1878	3350000	6500000	1940
1990	237590	37980	1912	605108	1304213	2155	3350000	7300000	2179
1992	261037	30130	1833	681849	1393777	2044	3440000	6900000	2006
1994	312954	23157	1528	736041	1615362	2195	3500000	7000000	2000
1996	250171	21610	1690	650684	1349063	1997	3650000	8000000	2192
1998	221086	485335	2213	585863	1300365	2241	3750000	9000000	2446
1999	228800	346657	1515	578452	895998	1549	3650000	7700000	2145
2000	230365	232610	1356	608169	788086	1295	3629000	8000000	2274
2001	279949	790094	2822	702183	2034904	2897	3640000	7500000	2135
2002	279434	660535	2346	674736	1634367	2340	3600000	8300000	2307
2003	285355	780055	2733	-	-	-	-	-	-

Çalışma alanımız, 2002 yılında arpa üretim miktarı bakımından GAP Bölgesi'nde birinci, Türkiye'de ise Konya (% 11) ve Ankara'dan (% 7) sonra % 8'lik bir oranla üçüncü sırada yer almaktadır (Şekil 26). Önümüzdeki yıllarda sulu alanların artmasıyla, arpa ekim alanları daracacaktır. Ancak, verimin artmasıyla da üretim miktarında fazla bir düşüş yaşanmayacaktır.

Şekil 26: Türkiye'de 2002 Yılında Arpa Üretimindeki İlk Üç İlin Oranları (%)

Şanlıurfa ilinde, ilçelere göre ortalama arpa üretim miktarı 71827 tondur. Arpa üretimi bu ortalama değerin üzerinde olan ve aynı zamanda ilde ilk üç sırada yer alan ilçeler sırasıyla Siverek (161526 ton), Merkez (126923 ton) ve Viranşehir'dir (98762 ton). İlçeler bazındaki ortalama üretim değeri üzerinde olan diğer ilçeler ise Hilvan, Akçakale ve Suruç'tur. Bu ortalama arpa üretim değeri altında olan ilçelere gelince, birinci sırada en az üretimle Ceylanpınar (9692 ton), ikinci sırada Halfeti (11076 ton) ve üçüncü sırada ise Birecik (31567 ton) ilçesi gelmektedir (Tablo 76, Harita 25).

Tablo 76: Şanlıurfa İlinde İlçeler Bazında Arpa Ekim Alanı, Üretim ve Verim (2001)

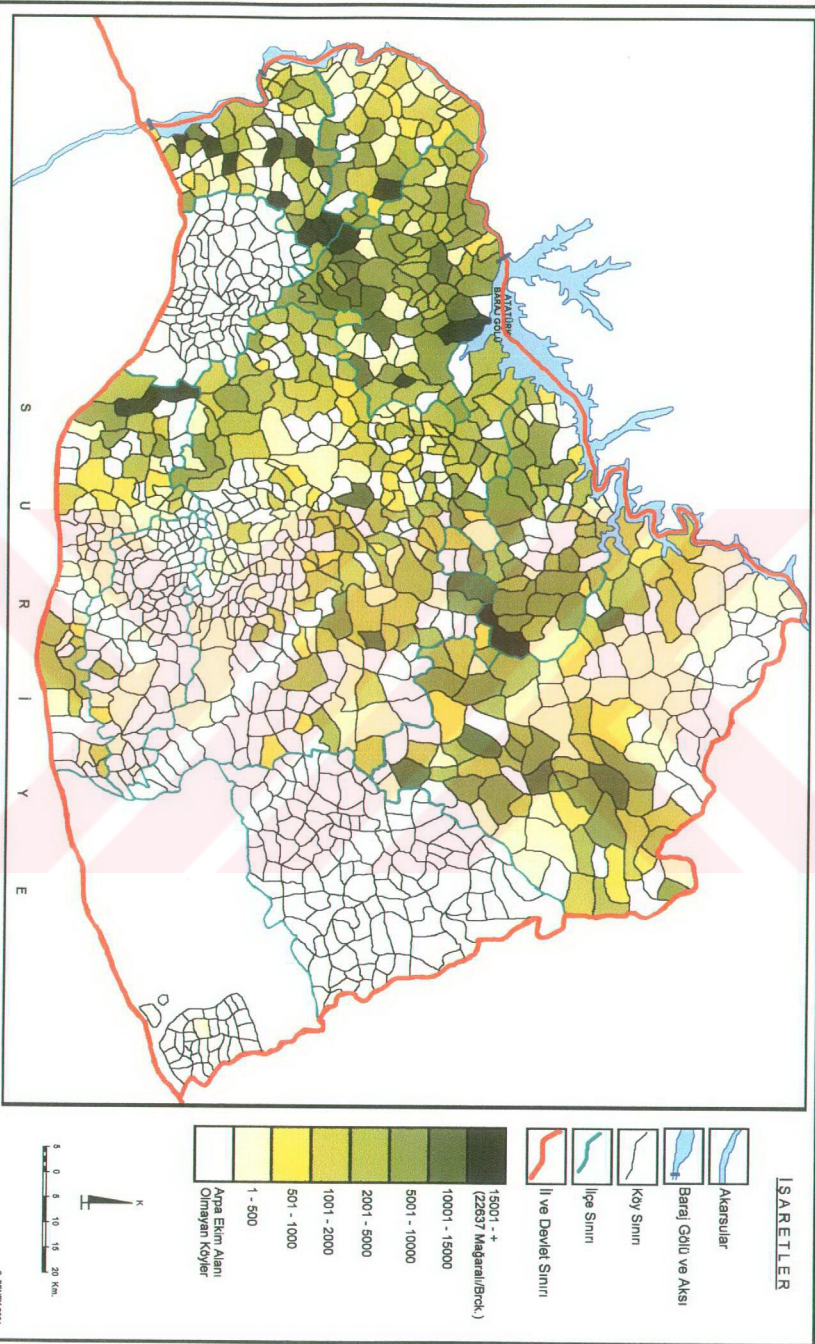
İlçeler	Ekim Alanı		Üretim		Verim (kg/ha.)
	Ha	%	Ton	%	
Siverek	53066	19,9	161526	20,4	3044
Merkez	48242	17,1	126913	16,1	2631
V.Şehir	28945	10,2	98762	12,4	3412
Hilvan	24121	8,5	92301	11,6	3827
Akçakale	25086	9,0	83994	10,5	3348
Suruç	24121	8,5	74994	9,5	3109
Bozova	33432	11,8	63964	8,1	1913
Harran	14473	5,2	35305	4,5	2439
Birecik	18332	6,5	31567	10,0	1722
Halfeti	2895	1,0	11076	1,3	3826
C.Pınar	7236	2,4	9692	1,2	1339
Toplam	279949	100,0	790094	100,0	2822

Şanlıurfa ilinde köy bazında arpa ekim alanlarına bakıldığında, 2003 yılı itibariyle, toplam köylerin % 69'unda (749 köy) arpa ekimi gerçekleşmiştir. Söz konusu köylerin ortalama ekim alanı miktarı 2623 dekadır. Bu ortalama değere göre, 260 köy ortalama ekim alanı değerinin üstünde, 489 köy ise altında kalmaktadır. Bunun yanında, koyu renkle gösterilen 37 köyün ekim alanı 10.000 dekar ve üzerindedir. Arpa ekim alanı en çok olan Mağaralı (22637 da), Ilgar (20497 da) ve Almaşar (18834 da) köyleri Birecik ilçesine bağlıdır. İlk ona giren diğer köyler ise sırasıyla Dışlık, Göktepe, Akpınar ve Kural Birecik ilçesine, Kesmetaş ve Bağlıca Bozova ilçesine ve Macunlu köyü de Halfeti ilçesine bağlıdır. Kuru koşullarda yetiştirilen buğday ve arpa, çalışma alanımızın daha çok kuzeyinde tarımı gerçekleştirilmektedir. Ancak, buğday daha çok Siverek-Viranşehir Platosunda, arpa ise daha çok Birecik-Halfeti Platosunda yoğunlaşmakta olduğu görülmektedir (Tablo 77, Harita 22, 25).

Tablo 77: Şanlıurfa İlinde Arpa Ekim Alanı 10.000 Dekar ve Üzerinde Olan Köyler ve Bağlı olduğu İlçeler (2003)

Köy Adı	Bağlı Olduğu İlçe	Ekim Alanı (da)	Köy Adı	Bağlı Olduğu İlçe	Ekim Alanı (da)
Mağaralı	Birecik	22.637	Tüten	Birecik	13.339
İlgar	Birecik	20.497	Akmağara	Bozova	13.201
Almaşar	Birecik	18.834	Aşağıoylum	Suruç	13.003
Dışlık	Birecik	18.627	Gerdek	Bozova	12.738
Göktepe	Birecik	18.312	Boybeyi	Akçakale	12.525
Kesmetaş	Bozova	17.804	Arikök	Bozova	12.369
Bağlıca	Bozova	17.056	Keçili	Merkez	11.621
Macunlu	Halfeti	16.495	Erkonağı	Siverek	11.574
Akpınar	Birecik	16.174	Taşan	Bozova	11.317
Kural	Birecik	15.946	Özveren	Birecik	11.302
Kocaali	Birecik	15.915	Bölükbaşı	Hilvan	11.299
Örgütlü	Suruç	15.773	Merkez	Bozova	11.207
Uğurtaş	Akçakale	15.581	Karakeçi	Siverek	10.749
Kuskunlu	Hilvn.	15.384	Çağdaş	Siverek	10.644
İkizköy	Bozova	15.172	Kılçık	Bozova	10.605
Arsıanlı	Birecik	15.169	Turna	Siverek	10.419
Kavalık	Siverek	14.723	Dağeteği	Merkez	10.162
Zivanlı	Bozova	14.102	Kalınbayat	Merkez	10.058
Akarçay	Birecik	13.806			

HARİTA 25: ŞANLIURFA İLİNDE KÖY BAZINDA ARPA EKİM ALANLARININ DAĞILIŞI (DEKAR)

5.1.3.Pamuk

Pamuk, 80-120 cm boyunda dik gövdeli, odun ve meyve dalları ayrı olan ve 180 cm'ye kadar kökü inen bir bitkidir. Çeşit özelliğine göre pamuk yaprakları, geniş ayalıdan, ince uzun, derin oymalı şekle kadar değişebilir. Uzun bir çiçeklenme ve hasat devresi olan çalısal bir görünüm arz eden pamuğun tarımı, tek yıllık bir bitki olarak yapılır. İnsanların giyim kuşamlarında kullandıkları kumaşların çoğu pamuk lifinden yapılmaktadır. Pamuk yalnız tekstil sanayine değil, çiğit adı verilen pamuk tohumlarının % 17-24 yağ ihtiva etmeleri nedeniyle, bitkisel yağ sanayine de ham madde sağlamaktadır.²³¹ Ayrıca, pamuk küspesi de hayvan yemi olarak kullanılmaktadır.

Bir memlekette pamuk yetiştiriciliğinin yapılabilmesi için öncelikle iklim koşullarının uygun olması gerekir. Yetiştirme süresinin uzunluğu, güneşlenme süresi, sıcaklık sınırları ve diğer iklim faktörleri pamuk bölgelerinin sınırını çizer.²³² Ancak, iklim faktörünün pamuğun istediği ideal şartlara sahip olması ile yüksek seviyeli pamuk tarımının yapılabilceği düşünülmemelidir. İklim faktörü ile birlikte toprak özelliklerinin bir uyum arz etmesi, gerekli ve yeterli düzeyde girdinin sağlanması pamuk tarımı için büyük bir önem taşımaktadır.

Pamuk sıcaklığı seven, 32° Güney ve 47° Kuzey enlemleri arasında kuru ve sulu şartlarda yetiştirilen bir bitkidir. Çalışma alanımız ise, matematik konumu itibariyle, 36° 40' ve 38° 02' kuzey enlemleri arasında yer almaktadır. Bu da, Şanlıurfa ilinin, pamuk bitkisi için elverişli enlem dereceleri arasında olduğunu göstermektedir. Söz konusu enlem dereceleri arasında kalan alanlarda pamuk bitkisinin doğal istekleri aşağıda verilmiştir.

Pamuk bitkisi, 120-200 güne kadar değişebilen büyüme devresinin "don"suz geçmesini ister. Ortalama sıcaklığın 15.5 °C'den aşağı olduğu yerlerde pamuk yetişmez. Pamuğun sıcaklık isteği gelişim devrelerine göre farklılık gösterir. Sıcaklığın artması pamukta su ihtiyacını da artırır. Büyüme devresinde yağış düşmezse, bitkinin su ihtiyacı sulama yapılarak karşılanır.²³³ Pamuk bitkisinin coğrafi dağılışını sadece sıcaklık belirlemez. Yağış ve havanın nemi, bilhassa kuru pamuk tarımı yapılan bölgelerde, sıcaklık kadar önemlidir. Ayrıca dağılışa toprak (süzek ve alüvyal topraklar) ve yeryüzü şekli (vadi tabanları ve sulama imakanı olan ovalar) de

²³¹ GAP-BKİ, 1996, A.g.e., s.34.

²³² Y. Karabulut, "Büyük Menderes Vadisi'nde Pamuk Tarımı ve Türkiye Ekonomisindeki Yeri", Ankara, 1971, s.342.

²³³ <http://www.gap.gov.tr/turkish/tarim/pamuk-20.05.2004>.

etki eder.²³⁴ Çalışma alanımız, doğal özellikler itibariye, pamuk tarımı için uygun bir doğal ortam arz etmektedir.

Pamuk tohumlarının çimlenebilmesi için 15 °C minimum, 34 °C optimum sıcaklık gereklidir. 32-36 °C'de en hızlı büyüme ve çiçeklenme gösterir.²³⁵ Pamuğun çiçeklenme, elma bağlanma ve olgunlaşma döneminde ideal sıcaklık 25 °C'nin üstünde olması gerekir. Çünkü çiçeklenme, pamuk elemanlarının olgunlaşması ve kozalarının açabilmesi için daha fazla sıcaklığa ihtiyacı vardır. Burada belirtilmelidir ki, pamuk bitkisi soğuktan çok sığağa daha dayanıklıdır. Bu bitkinin 37.5 °C gibi yüksek bir sıcaklıkta sadece gelişmesi durmaktadır.²³⁶ Sıcaklığın da yağışta olduğu gibi yıllık ortalamadan ziyade pamuğun yetiştirme devresindeki dağılışı önemlidir. Altı aylık bir gelişme devresinde pamuk bitkisi 15°C ile 25°C'lik aylık sıcaklık ortalamalarına ihtiyaç duyar.²³⁷ Bu durumda, çalışma alanımızda pamuk bitkisinin yetiştirilmesi için aylık ortalama sıcaklıklar uygun düşmektedir (Tablo 78).

Tablo 78: Şanlıurfa İlinde Pamuk Ekim Döneminde Sıcaklık (°C)

İstasyon Adı	Pamuk Yetiştirme Döneminde Ortalama Aylık Sıcaklıklar(°C)						Yetiştirme Dön. Ort. Sıc.	Yıllık Ort. Sıcaklık
	N	M	H	T	A	E		
Birecik	15,1	15,7	21,7	27,4	30,8	30,0	23,5	18,3
Şanlıurfa	15,8	21,8	27,8	31,5	31,0	26,7	25,8	18,1
C. pınar	15,9	22,4	28,6	31,9	30,9	25,6	25,6	18,0
Akçakale	16,1	22,3	28,1	31,1	30,1	25,7	25,8	17,9
Viranşehir	15,0	21,0	27,0	30,8	29,7	25,3	24,8	17,3
Siverek	13,8	19,6	25,7	30,1	29,7	25,1	24,0	16,2

Sonbahar ve kış yağışları, tarlaların güzün sürülüp ekime hazırlandığında yetiştirme devresi için gerekli olan nemin bir bölümünün toprakta "nem" olarak birikmesini sağlar. Genellikle nisan-mayıs aylarındaki ilkbahar yağışları çok önemlidir. Toprakta gerekli olan nemi biriktirecek yağış olmazsa tohumun çimlenmesi ve yeşerip büyümesi mümkün değildir. Yazların çisenti şeklindeki yağışları ise bitkinin gelişmesi ve koza olgunlaştırması yönünden çok yararlı olur.²³⁸ Pamuk bitkisinin yıllık yağış ihtiyacı yetiştirildiği yere ve cinse göre değişmekle birlikte

²³⁴ H. Kara, "Çukurova'da Pamuk" Ankara, 1975, s.161.

²³⁵ U. Dinç ve Arkadaşları, 1988, A.g.e., s.363.

²³⁶ H. Kara, "Türkiye'de Pamuk Üretim Alanları", Ankara, 1988, s.74.

²³⁷ Y. Karabulut, 1971, A.g.e., s.342.

²³⁸ H. Doğanay, Ziraat Coğrafyası, Erzurum, 1985, s.170.

ortalama 400-750 mm.'dir. Pamuk tarımında yağış miktarının yanında yağış rejimi de önemlidir. Çalışma alanımızda yer alan 3 meteoroloji istasyonun yağış rasatlarına bakıldığında, güneyden kuzeye Akçakale'de yıllık yağış miktarı 308,9 mm, Şanlıurfa'da yıllık yağış miktarı 472,3 mm. ve Siverek'te ise yıllık yağış miktarı 544,8 mm.'dir (Tablo 77). Yer şekillerinin uzanış yönüne ve yükseltiye bağlı olarak kuzeyden güneye doğru gidildikçe yağış miktarı düşmektedir. Bu durumda çalışma alanımızda yer alan istasyonların verilerine göre yıllık yağış miktarı yetersizdir. Burada asıl önemli olan nokta, pamuk tarımında yıllık yağış miktarından çok, yağışın yıl içinde aylara dağılışı önemlidir. Yani pamuk yetiştirme dönemindeki aylık yağış miktarları önem kazanmaktadır.

Bleney Criddle Yöntemi'ne göre, pamuk bitkisinin yetiştirme dönemi boyunca toplam 756.5 mm suya ihtiyacı vardır (Tablo 76). Bu dönemde çalışma alanımızda yer alan istasyonlara düşen toplam yağış miktarı güneyden kuzeye Akçakale'de 63.2 mm. (toplam yağışın % 22.5'i), Şanlıurfa'da 83.7 mm. (toplam yağışın % 17.7'si ve Siverek'te 118.0 mm. (% 21.7'si)'dir (Tablo 77). Pamuk bitkisinin 6 aylık yetiştirme döneminde, su ihtiyacı en fazla olan ay temmuz ayıdır. Bu ayda, hemen hemen hiç yağış düşmemektedir. Harran Ovası'nda, pamuk ekim dönemi olan nisan ayında bile, bazen yağış yetersiz kalmakta ve dolayısıyla kurak geçen bu dönemlerde pamuk ekimi için sulama gerekmektedir. Kuzey kesiminde (Siverek-Viranşehir Platosu) ise pamuk ekim döneminde sulamaya gerek olmadığı görülmektedir (Tablo 77). Bunun nedeni ise, kuzeyden güneye doğru gidildikçe yükseltinin azalması ve Suriye çöllerinin tesiri altına girmesidir.

Tablo 79: Bleney Criddle Yöntemine Göre Pamuk Bitkisinin Su Tüketimi

Aylar	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Toplam
Pamuk su tüketimi (mm)	42.7	78.5	170.6	237.9	160.6	66.2	756.5

Tablo 80: Çalışma Alanında Pamuk Ekim Döneminde Aylık Ortalamalar ve Yıllık Toplam Yağışa Oranı (mm)

İstasyon Adı	Pamuk Yetiştirme Döneminde Aylık Ort. Yağış Miktarları(mm)						Yetiştirme Dön. Düş. Yağış Miktarı		Yıllık Yağış Miktarı
	N	M	H	T	A	E	mm	%	
Siverek	63,1	42,0	8,2	0,7	0,9	2,6	118,0	21,7	544,8
Viranşehir	63,1	38,0	4,4	0,1	0,6	0,7	107,0	21,0	509,4
Şanlıurfa	50,4	28,0	3,1	0,5	0,7	1,0	83,7	17,7	472,3
Birecik	38,9	20,1	3,6	0,5	0,9	1,3	65,3	17,8	366,1
C. pınar	45,7	23,9	2,2	0,1	0,0	1,0	72,9	21,8	333,9
Akçakale	32,6	25,7	4,0	0,1	0,2	0,6	63,2	22,5	308,9

Su bilançosu grafiklerinde de görüldüğü gibi, pamuk bitkisinin genel olarak yetiştirme dönemi başında yağış yeterli gelmektedir. Ancak mayıs ayı sonunda başlayan ve giderek fazlalaşan kuraklık ekim ayına kadar sürmektedir. Özellikle haziran-ekim ayları arasında, büyük bir su açığı görülmektedir (Tablo 77, Şekil 4, 5 ve 6). Bu su açığı mutlak sulama ile giderilmelidir. Bu açıklamalara göre, Şanlıurfa ilinde yağış miktarı oldukça yetersiz gelmektedir. Yağış yetersizliği yanında yağışın çok büyük bir kısmı pamuk bitkisinin yetiştirme devresi dışındaki dönemlerde düşmektedir. Dolayısıyla büyük bir yaz kuraklığı yaşanmaktadır.

Pamuk bitkisi üzerinde etkili olan diğer önemli bir iklim özelliği ise rüzgardır. Rüzgarların pamuk için olumsuz olduğu kadar olumlu tesirleri de vardır. Pamuk bitkisinin rüzgara ihtiyacı vardır. Ancak, pamuk bitkisinin rüzgara olan talebi yetiştirme devrelerine göre değişmektedir.

Kuvvetli rüzgârlar; hasat zamanında estiklerinde bitki dallarının kırılmasına ve kozalarının düşmesine neden olduğundan büyük zararları vardır. Kuru rüzgârlar ise; buharlaşmayı arttırdıkları için, su kaybına sebep olduklarından gelişme zamanında estiklerinde tarak, çiçek ve koza silkmesine sebep olurlar. Soğuk rüzgârlar da gelişmeyi yavaşlattıkları için pamuğun gelişme devresinde estiklerinde olumsuz tesirleri olmaktadır. Bünyesinde nem taşıyan rüzgâr ise pamuğun büyüme devresinde estiğinde büyümeyi arttırdıkları için önemli rol oynarlar.²³⁹ Şanlıurfa ilinde

²³⁹ Y. Karabulut, 1971, A.g.e., s.343.

rüzgâr rejimi üzerinde karasal özellikler, topografya şartları ve çöl bölgelerine yakın olması gibi özellikler etkili olmaktadır. Basınç şartlarının mevsimden mevsime uğradığı değişikliklerin de, rüzgârın esme yönü üzerinde etkisi bulunmaktadır.

Çalışma alanımızın güneyindeki ovalarda (Harran, Suruç ve Ceylanpınar) pamuk bitkisinin yetiştirme dönemi boyunca birinin olumlu diğerinin ise olumsuz etkisi bulunan iki farklı karaktere sahip rüzgârlar görülmektedir. Kuzey, kuzeybatı ve batı istikametinde esen serin karakterli rüzgârlar pamuk bitkisi üzerinde olumlu etki yapmaktadır. Çünkü yaz mevsimi çok sıcak geçmektedir. Dolayısıyla bu yönden esen rüzgârlar serin karakterli olduğundan az da olsa, özellikle de ovalardaki (Harran, Suruç, Ceylanpınar) buharlaşma etkisini düşürmektedir (Şekil 4, 5 ve 6). Pamuk bitkisi üzerinde olumsuz etkisi olan rüzgârlar ise az esen güney ve güneybatı kökenli sıcak karakterli rüzgârlardır. Yaz mevsimi çok sıcak geçen ve bu rüzgârlar da estiğinde, sıcaklığı daha da artırmaktadırlar. Bu nedenle, ovada buharlaşma artmakta ve nem oranı düşmektedir. Böylece pamuk bitkisinin gelişmesi üzerinde olumsuz bir etki yapmaktadırlar.

Böylece, Siverek-Viraneşehir Platosu'nda, güneydeki ovaların aksine, pamuk yetiştirme döneminde kuzey, kuzeydoğu ve doğu sektörlü rüzgârlar hakimdir. Bu rüzgârlar Karacadağ'ın yüksek alanlarından estiği için serinletici bir karaktere sahiptir (Şekil 7 ve 8). Bundan dolayıdır ki, pamuk tarımı üzerinde rüzgârların etkisi nedeniyle, kuzeyi, güneye göre pamuk yetiştirme döneminde daha az suya ve dolayısıyla da sulama sayısına ihtiyaç duymaktadır.

Pamuk bitkisinin güneşe ihtiyacı oldukça fazladır. Bulutlu havalarda, pamuğun büyüme ve kozaya yatma gücü azalır. Büyüme pamuk bitkisinde geceleyin olmaktadır. Zira gündüzleri güneşlenme dolayısıyla havanın nispi nem oranı düşmekte ve büyümeyi sağlayacak derecede nispi nem bulunmamaktadır.²⁴⁰ Pamuk ekim alanlarında, pamuğun ihtiyacı olan güneş ışığı yeterli derecede bulunmaktadır. Hatta güneşlenme süresi fazladır. Şanlıurfa ve Siverek meteoroloji istasyonlarının rasatlarına göre güneşleme süresi yıl içerisinde en fazla haziran ve temmuz aylarında (Şanlıurfa'da 12,7 s/g ve 13,0 s/g, Siverek'te 12,3 s/g ve 12,5 s/g), en az ise Ocak ayında (Şanlıurfa'da 04,2 s/g ve Siverek'te 03,8 s/g) gerçekleşmektedir. Pamuk bitkisinin yetiştirme devresi boyunca aylık ortalama güneşlenme süresi güneyde ortalama 08,0 s/g ve kuzeyde ise ortalama 07,0 s/g altına hiç inmemektedir. Pamuğun yetiştirme dönemindeki ortalama güneşlenme

²⁴⁰Y. Karabulut, 1971, A.g.e., s.342.

süresine bakıldığında, Şanlıurfa ilinin güney kısmında ortalama 11,0 s/g, kuzey kısmında ise 10,0 s/g üzerinde gerçekleşmektedir (Tablo 78). Güneydeki ovalarda pamuk yetiştirme döneminde ortalama güneşlenme süresi ve dolayısıyla ortalama sıcaklık değerlerinin yüksek olmasından dolayı buralarda pamuk elyafı daha uzun olmaktadır.

Tablo 81: Şanlıurfa ve Siverek'te Aylık Ortalama Günlük Güneşlenme Sürelerinin Yıl İçindeki Durumu (Saat/Gün)

İstasyon	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Yıllık Ort.
Şanlıurfa	4,2	5,3	6,4	8,1	10,5	12,7	13,0	12,1	10,6	8,5	6,2	4,4	8,5
Siverek	3,8	4,6	5,8	7,1	9,4	12,3	12,5	11,9	10,4	7,5	5,8	4,2	8,0

Pamuk bitkisi için % 55-60'lık nem oranı uygundur. Nem oranının yüksek olması ve kovanın olgunlaşma döneminde havanın yağışlı geçmesi pamuk tarımını sınırlandıran önemli faktörlerdendir. Yıllık ortalama nem oranı Akçakale'de % 53, Şanlıurfa' da % 49, Siverek'te ise % 51'dir. Ancak, pamuk tarımı için yıllık ortalama nispi nemden çok, pamuğun yetiştirme dönemindeki ortalama nispi nem oranı önemlidir. İstasyonların verilerine göre, pamuk bitkisinin yetiştirme dönemindeki nispi nem oranları düşüktür. Bu altı aylık dönemde ortalama nispi nem oranı, güneyden kuzeye doğru Akçakale'de % 41, Şanlıurfa ve Siverek'te aynı oranla % 39'dur. Pamuk bitkisinin neme en çok ihtiyacı olan aylar haziran, temmuz ve ağustos aylarıdır. Bu aylara ait nispi nem oranı düşük olup, yaklaşık % 30-35 civarındadır (Tablo 79).

Tablo 82: Şanlıurfa İlinde Pamuk Ekim Döneminde Ortalama Nispi Nem Oranı (%)

İSTASYON	Pamuk Yetiştirme Döneminde Aylık Ortalama Nispi Nem Oranı (%)						Yetiştirme Döneminde Ort. Nispi Nem Oranı (%)	Yıllık Ort.
	N	M	H	T	A	E		
Gaziantep	63	54	45	41	42	46	49	60
Birecik	60	50	39	37	40	43	45	56
Diyarbakır	56	36	27	27	31	48	38	54
Ceylanpınar	62	49	36	34	36	38	43	54
Akçakale	59	46	34	35	38	36	41	53
Viranşehir	62	51	37	34	30	40	42	52
Mardin	57	46	33	30	32	36	39	52
Siverek	63	49	33	27	30	34	39	51
Şanlıurfa	55	44	31	28	30	33	37	49
Adıyaman	54	45	33	27	23	32	36	48

Kaynak: D.M.I.

Atatürk, Birecik ve Karkamış barajları, sulama kanalları ve sulanan tarım arazilerinden dolayı Şanlıurfa ilinde nispi nem ortalamasında bir artış görülmektedir. Bu bağlamda, Şanlıurfa'da 1992 yılında nispi nem ortalaması % 51.4 iken, bu değer 1996 da % 60.8 olmuştur. Atatürk Baraj gölü ve yakın çevresinin yarı kurak iklim tipinin ve bozulmuş özellikli step bitki örtüsünün kısmen de olsa barajın tamamlanması ile bir değişime girdiği gözlemlenmektedir. Böylece, çalışma alanımız ve yakın çevresinde, oransal olarak nemde nispi bir artış, sıcaklıkta ise nispi bir düşüş olduğu saptanmıştır.²⁴¹

Toprak isteği bakımından kanaatkâr bir görünüm arz eden pamuk süzek ve alüvyal topraklarda çok iyi yetişir de rutubet ve sıcaklığın elverişli olduğu PH'sı 6.5-7.5 olan orta dereceli (tuzsuz) topraklarda da yetişir²⁴² (Tablo 64). Pamuk, genellikle nemi rahatça koruyacak ölçüde killi ve hafif kumlu olan milli topraklarda daha iyi yetişir. Buna rağmen kum, kireç ve kil gibi karışım elemanlarının oranları yüksek, aşırı nemli ve "ağır topraklar" bu bitkinin tarımına uygun düşmez.²⁴³ Pamuk bitkisi, bataklık ve kalker topraklar dışında her türlü toprakta yetişir.²⁴⁴ Çalışma alanımızda bataklık alan bulunmazken; ancak ovanın güneyinde yani Suriye sınırına yakın yerlerde ve plato yüzeyinde kireç ve jips tabakalarına rastlanmaktadır.

Pamuk için en ideal topraklar; derin profilli alüvyal topraklardır. Güneydeki ovaların topraklarının kökeni alüvyal ve resüdyal topraklar oluşturur. Ova toprakları

²⁴¹ R. Yurt, "Atatürk Baraj Gölü'nün Yakın Çevresi İklim Etkileri", Şanlıurfa, 1997, s. 48.

²⁴² <http://www.gap.gov.tr/turkish/tarim/pamuk-20.05.2004>.

²⁴³ H. Doğanay, 1985, A.g.e., s.171.

²⁴⁴ H. Kara, 1975, A.g.e., s.163.

profil boyunca genellikle ağır bünyeli olup, geçirgenlikleri iyidir. Ancak, ovada problemli alanlar da mevcuttur. Bu alanlar, daha çok Harran-Akçakale ve Suriye sınırı civarında bulunmaktadır. Buralarda yapılan çalışmalar sonucunda, drenaj sorunları saptanmış olup, bunların en önemlileri yüksek taban suyu, tuzluluk, sodiklik ve kötü geçirgenlikle birlikte taşkın ve yüzey drenaj sorunlarıdır.²⁴⁵ 1960'lı yıllardan beri, buralarda yer altı suları ile yaklaşık 14.000 ha'lık alanda sulama yapılmaktadır. Yaygın ürün olarak pamuk tarımı yapılmaktadır. Ancak, yeterli derecede önlem alınmadığından bu alanın bir kısmında, şu anda çoraklaşma tehlikesi söz konusudur.

Pamuğun yetişmesi için, yağışların yetersiz olduğu tropikal ve ılıman kuşaklarda sulamaya özel bir önem verilir. Çünkü yapılan denemeler, gerekli olduğu halde sulanmayan tarlalarda birim alana verimin 3-4 kat düşük olduğunu göstermiştir.²⁴⁶ Bu nedenle, sulama ve sudan yararlanma entansif ziraatin en başta gelen şartlarıdır.²⁴⁷ Bu bağlamda GAP; Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ve dolayısıyla çalışma alanımızdaki toprak ve su kaynaklarına yönelik ileri teknoloji kullanılarak geliştirilmesi ve bunun sonucu olarak hızla artacak ekonomik ve sosyal faaliyetlerin sağlıklı ve düzenli olarak gelişiminin sağlanması amacıyla ortaya çıkmıştır.

Pamuktan arzulanan yüksek verimin alınması için, dengeli ve yeterli bir gübreleme şarttır. Yeterli gübrelemenin yanında gübrenin çeşidi ve miktarı da önemlidir. Ayrıca gübre, pamuk tarlasına atılmadan önce toprağa uygun olup olmadığını tespit etmek için toprak tahlili yapılmalıdır. Pamuk bitkisine atılacak gübrenin, eğer toprak tahlili yapılmamışsa, uzmanlarca tavsiye edilen miktar; azotlu gübre için dekara 13 kg. saf azottur. Azotlu gübrenin yarısı ekimde diğer yarısı da 1. sudan önce sıraya verilmelidir. Azot zamanında ve gereken dozlarda toprağa verilirse pamuğun verim ve kalitesini artırır. Üst gübre olarak amonyum nitrat (% 26) kullanılırsa dekara 27 kg, amonyum sülfat kullanılırsa 33 kg., üre kullanılırsa 15 kg. verilmelidir.²⁴⁸ Harran Ovası'nda pamuk için doğal optimum nokta dekara 7 kg. P_2O_5 olarak tespit edilmiştir. Fosforlu gübre pamuk verimini önemli ölçüde arttırmaktadır.²⁴⁹

²⁴⁵ DSİ, GAP Toprakları, Ankara, 1980, s.2.

²⁴⁶ H. Doğanay, 1985, A.g.e., s.172.

²⁴⁷ S.Göney, 1987, A.g.e., s.60.

²⁴⁸ GAP-BKİ, 1996, A.g.e., s.38.

²⁴⁹ S. Özer, Harran Ovası Koşullarında Pamukun Fosforlu Gübre İsteği, Şanlıurfa, 1992, s.15-19.

Yapılan çok sayıdaki toprak analizlerine, gübre deneme ve demonstrasyonlarına göre rasyonel bir gübreleme ile pamuk veriminde ortalama olarak % 40 dolaylarında artış sağlamak mümkündür.²⁵⁰ Çalışma alanımızdaki pamuk çiftçileri, gübre kullanmada, gerek miktarı gerek zamanı ve gerekse toprak analizleri hakkında uygulamalı bir şekilde yoğun bir eğitim programından geçirilmelidirler.

"Pamukta iyi bir çimlenmenin sağlanabilmesi için tohum yatağının iyi hazırlanması lazımdır. Bunun için de zamanında yapılan 25-30 cm. derin sürümle toprağın alt üst edilmesi sağlanır. Derin sürüm, derin köklü yabancı otların imhasını, bitki artıklarının gömülüp organik madde oluşturmasını; toprağın gözeneğinin ve su tutma kabiliyetinin artmasını, havalandırmasını; mikroorganizma faaliyetlerinin çoğalmasını ve müteakip toprak işlemlerinin yeterince yapılmasını sağlar."²⁵¹ Ancak, tarla hazırlığı yapılırken bir önceki yıl yetiştirilen ön bitki çeşidine göre değişik şekilde yapılır. Ön bitki çeşidi pamuk ise; tarladan pamuk toplandıktan sonra, sapların temizlenmesi gerekir. Pamuk ekilmiş bir tarla temizlendikten sonra pullukla sürülür. Şubat ayından sonra ikinci kez sürme işi yapılır. Bundan sonra toprak kültivatörle yumuşatılıp havalandırılır. Bu işlemi takiben tarlaya tapan çekilerek toprak bastırılır. Böylece tarla ekilecek duruma gelir. Eğer ön bitki çeşidi buğday veya benzeri ise; buğday hasadını takiben tarla, anız tavında iken derin sürülür. Sürüme geç kalınırsa toprak kurur, işleme zorlaşır ve tarla iri kesekli olur. Tohum ekimine kadar yapılan diğer uygulamalar, pamuğu takiben yapılan tarla hazırlığının aynısıdır (Foto 32).

²⁵⁰ İ. Akalan, 1992, A.g.e. , s.10.

²⁵¹ Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Pamuk Tarımı, Ankara, 1990, s.4.

Foto 32: Harran Ovası'nda üst üste pamuk ekimi yapılan bir tarlanın ekim öncesi görünümü

Pamuk tarımının yetiştirme devresinin çalışmalarını 5 kısma ayırarak incelemek mümkündür. Bunlar; ekim, çapa ve seyreltme, sulama ve gübreleme, yabancı böceklerle mücadele ve son olarak toplanmadır. Yapılan denemelere göre, Çukurova'da 20 Mart-20 Nisan, Antalya'da ve Ege depresyon ovalarında 15 Nisan-15 Mayıs tarihleri arasında en uygun olan ekim zamanıdır.²⁵² Çalışma alanımızda pamuk ekim tarihleri ise, Antalya ve Ege depresyonlarında olduğu gibi 15 Nisan-15 Mayıs tarihleri arasındadır (Tablo 80).

Tablo 83: Değişik bölgelerdeki Pamuk Sulama Suyu ve Su Tüketimi

Bölge	Sulama Suyu (mm)	Su Tüketimi (mm)	Sulama Sayısı
Harran Ovası	1113-1148	1190-1418	8-11
K.Maraş	667	847	7
Ege(Menemen)	455	692	5-6
Çukurova	670	888	5
Ege(Nazilli)	357	667	4
İğdır	369	586	3

Kaynak : Kültür Teknik Dergisi, 1996

İyi hazırlanmış normal tavlı bir toprakta sabah saat 08.00'de tohum yatağındaki toprak sıcaklığı 15°C'ye ulaşmış ve hava şartlarının 4-5 gün daha normal seyredeceği hava tahmin raporunda belirtiliyorsa ekim hemen yapılmalıdır.²⁵³ Çalışma alanımızda daha çok geleneksel tarım yöntemleri egemen olduğu için, 15 Nisandan sonra ekim yapılabilen hava şartları elveriyor ise ekim yapılır. Pamuk

²⁵² N. Madran, Pamuk ve Yetiştirilmesi, Ankara, 1969, s.107.

²⁵³ GAP-BKİ, 1996, A.g.e., s.37.

tarımı için 4-5 cm. derinlik en idealdir. Ancak, bazı pamuk üreticileri 5 cm.'den daha fazla derine ekim yapıyorlar. Bu da zaman zaman pamuk bitkisinin düzensiz bir şekilde çimlenmesine neden olmaktadır. Dekara 5-6 kg. tohum ekim için yeterlidir.

Tarlaya atılan fazla tohumun oluşturduğu bitki fazlalığının sıra üzerinde belli bir aralık verilecek şekilde azaltılması işine seyreltme denir. Seyreltme yaparken çeşit özelliği, toprak yapısı, iklim özellikleri, bakım ve yetiştirme tekniği dikkate alınarak hafif topraklarda bitkiler sık, ağır topraklarda daha seyrek bırakılır.²⁵⁴ Birinci çapa, bitki toprak yüzüne çıkıp 7-8 cm. boy atınca genel olarak elle yapılır (Foto 33). İkinci, üçüncü ve hatta dördüncü çapa bitkinin köklerine yakın kısımları elle, ara boşluklar ise makine gücü ile gerçekleştirilir. Seyreltme ikinci çapa yapılırken yerine getirilir. Pamuk bitkileri arasındaki mesafe, uzmanların tavsiye ettiği gibi 12-15 cm. arasındadır.

Foto 33: Harran Ovası'nda pamuk bitkisinin ilk çapa döneminden bir görünüş

Toprak dinlendirilirken verilen gübreler hesaba katılmazsa, sulama ve gübreleme işi beraber yürütülen bir çalışmadır. Üstelik bu çalışmaya böceklerle mücadeleyi de eklememiz gerekir. Çünkü sulama, gübreleme ve mücadele pamuk tarımında aynı zamanda yürütülen ve fazla titizlik isteyen çalışmalardır (Tablo 4). Zamansız verilen bir gübre, geç veya erken sulama, yetersiz veya geç mücadele pamuk verimine doğrudan doğruya etki yapar.²⁵⁵ Topraktaki rutubeti optimum bir seviyede tutmak için kurak geçen yaz devresinde pamuk bitkisini belirli aralıklarla sulamak gerekir.

²⁵⁴ Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, 1990, A.g.e., s.11.

²⁵⁵ H. Kara, 1975, A.g.e., s.176.

Bölgede olduğu gibi, çalışma alanımızda da, pamuğa ilk su, ekimden 35-40 gün sonra verilir. Pratikte bitkinin ne zaman sulanacağı konusunda toprak ve bitki gözlemlerine dayanan basit yöntemler vardır. Toprakla ilgili gözlemlerde, orta bünyeli topraklarda ele alınan toprağın dağılması ve yüzey toprağın toz haline gelmesi, ince bünyeli topraklarda ise, toprakta yer yer kabuk ve çatlakların oluşmaya başlaması, toprağın sertleşmesi sulama zamanının göstergesidir. Bitki ile ilgili gözlemlerde ise pamuk yapraklarında sabah saatlerinde görülen pörsüme, mavimsi-yeşil renk ve solgunluğun sulamaya başlamak için iyi bir göstergesidir.²⁵⁶

Türkiye’de pamuk tarımı yapılan bölgelerde sıcaklık değerleri ile yağış miktarı ve yağışın yıl içindeki dağılışları farklıdır. Sulama sayısını, iklim faktörü ile birlikte tarım tekniği ve ekim zamanı etkilemektedir. Bu bağlamda, Türkiye’de pamuk ekim alanlarında yapılan araştırmalara göre, sulama sayısı 3 ile 11 arasında değişmektedir. Çalışma alanımızın güneyinde yer alan Harran ovasında pamuk bitkisi için su tüketimi 1190-1418 mm. arasında olup 8 ile 11 sulama sayısı verilmesi en idealdir (Tablo 80). Bu duruma göre, Şanlıurfa ili, pamuk ekim döneminde sıcaklıkların yüksek olması ve yağışların ise çok yetersiz olması nedeniyle Türkiye’de en fazla su tüketimi olan alanların başında gelmektedir. Pamuk bitkisinin su tüketimi ve sulama sayısının en az olduğu yer ise Iğdır’ dır. Uzmanlar, çalışma alanımız için karık sulama yöntemini tavsiye etmektedirler. Ancak (imkanlar el veriyor ise) damla sulama yöntemi daha fazla su ve verim tasarrufu sağlamaktadır. Bu tasarruf oranı, karık sulamaya göre suda % 20-25, verimde ise % 30 civarında gerçekleşmektedir.

Mevsim başlarında ani ısı düşmesi pamukta hastalık oranının artmasına yol açar. Bu devrede görülen pamuk hastalıkları ve zararlıları şunlardır : Fide hastalığı, pamuk kök çürüklüğü, fusaim, verticillium, köşeli yaprak lekesi, elma çürüklüğü, pamuk pası, tırpan kurdu, yaprak biti, yaprak piresi, pamuk piresi, thrips, kırmızı örümcek, beyaz sinek, pembe kurt, yeşil kurt, ve pamuk yaprak kurdu²⁵⁷ olarak sıralanmaktadır. Yabani böceklerle mücadelede, her şeyden önce kültürel ve kimyasal mücadelede birlikte ve zamanında yapılarak tedbir alınmalıdır. Pamuk üreticileri özellikle solgunluk hastalığından şikayetçidirler. Ancak solgunluk hastalığı için kültürel önlemlerden biri olan münavebeli tarım sistemi de uygulanmamaktadırlar. Sulama faaliyetlerinin yeni başlaması nedeni ile nöbetleşe tarım (münavebeli) sistemi fazla yaygın değildir. Bu da pamuk bitkisinin hastalık ve

²⁵⁶ Ö. Çetin ve L. Bilgel, “Pamuk Sulamasının Genel İlkeleri ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Pamuk Sulaması”, Ankara, 1996/3, s.3.

²⁵⁷ GAP-BKİ, 1996, A.g.e., s.40-44.

zararlılarını arttırıcı nedenlerdir. Bu zararlılara karşı bitkinin ilaçlanması traktör yardımı ile veya uçakla yapılmalıdır. Şimdiden zararlı böceklerle karşı mücadele yapılmazsa, Çukurova'da olduğu gibi, sonradan önlem almak hem verimi düşürür hem de masraflı olur.

Pamuk hasadı genel olarak eylül ayının ortalarından itibaren başlar ve ekim ayının sonuna kadar devam eder. Eylül ayının sonunda pamuk kozalarının % 80-90'ı açılmış olur (Foto 34). Genellikle kozaların % 60'ı açıldığı zaman 1. el hasada girilmelidir (Foto 35). 2. el hasadı ekim ayı sonunda yapılır. Pamuk hasadı için, işçiler önceden ayarlanmalı ve belli bir plana göre toplama işi yapılmalıdır. Çünkü zamanında pamuk toplanmadığı takdirde sonbaharın erken yağışları, kütü pamuğun rengini bozar. Bu da pamuk kalitesinin ve dolayısıyla fiyatının düşmesine neden olur.

Foto 34: Harran Ovası'nda pamuk kozalarının açılmış halinden bir görünüş

Foto 35: Harran Ovası'nda Yardımcı köyünde 1. el hasattan sonra pamuk tarlasından bir görünüş

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde ve özellikle de çalışma alanımızda ortakçılık, yarıcılık, kiracılık gibi toprak sahibi olmayan kır nüfusunun mevcudiyeti²⁵⁸, pamuk hasadında işçi bulma sorununu kısmen hafifletmektedir. Ancak, GAP projesi kapsamında öngörüldüğü gibi, çalışma alanımızdaki sulama projelerinin tamamlanması durumunda, Çukurova'da olduğu gibi mevsimlik işçi hareketleri başlar ve bu dönemde işçi bulma sorunu ortaya çıkacaktır.

Çalışma alanımızda pamuk yetiştiriciliği, sulu koşullarda yapılmaktadır. Bu çalışmanın II. Bölümü olan "Cumhuriyet Döneminde Tarımın Gelişmesi" başlığı altında değinildiği gibi, 1957 yılında DSI tarafından ilki Harran Ovası'nda olmak üzere, Suruç ve Ceylanpınar ovalarında yer altı sularının değerlendirilmesiyle sulamaya açılan alanlarda pamuk ekim alanları bir gelişme seyri içine girmiştir. Böylece 1965'ten günümüze (2003 yılı) kadar geçen dönem içerisinde pamuk ekim alanı 1400 ha'lık bir alandan 175400 ha'lık bir alana çıkmış, başka bir ifade ile 39 yıllık bir dönemde 125.3 katlık bir artış göstermiştir. Pamuk ekim alanları, bu süre içerisinde 1980 yılı hariç, genel olarak sürekli bir artış eğilimi içinde olmuştur. Bu çerçeveden bakıldığında, pamuk ekim alanlarını 1975 ve öncesi, 1976-1990, 1991-1996, 1997 ve sonrası olmak üzere 4 döneme ayırmak mümkündür (Tablo 84).

Yer altı su kaynaklarının değerlendirilmesi sonucunda 1975 yılında 32430 ha'lık bir alanda pamuk ekiminin yapılmasına neden olmuştur (Tablo 84). Bu dönemin en çarpıcı özelliği, pamuk ekimi daha çok kamu tarafından sulamaya açılan alanlarda yapılmış olmasıdır.

1976-1990 döneminde pamuk ekim alanları yaklaşık 2 kat artarak 63.233 ha'lık bir alana ulaşmıştır (Tablo 84). Bu dönemde sulamaya açılan alanların artmasında kamu yatırımlarından çok, kamu tarafından başlatılan yer altı su kaynaklarından yararlanma durumundan etkilenen yöre çiftçilerinin, kendi imkanlarıyla sulama amaçlı kuyular açmasıyla gerçekleşmiştir. Böylece, önceleri devlet tarafından ve daha sonraları ise halkın kendi imkanları ile yer altı sularından yararlanmak amacı ile çok sayıda kuyular açılmıştır. Bu tür sulama çalışmaları Şanlıurfa'da ve özellikle Harran Ovası (Akçakale ilçesinde), Suruç Ovası ve Ceylanpınar Ovası'nda yaygın bir şekilde yapılmıştır. Bu dönemin sonunda Şanlıurfa ilinde pamuk ekim alanlarının dağılımında şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır: Daha önceki dönemde sadece güneydeki ovalarda (Harran, Suruç ve Ceylanpınar ovalarında) yer altı suyu ile sulama alanları mevcut iken, bu dönemde

²⁵⁸ M. Emiroğlu, "Coğrafi Bölgelere Göre Yerleşmelerin Yüzölçümü Parsel Sayısı ve Genişlikleri ile İlgili Bir Araştırma" Ankara, 1971, s.122-123.

buralara Siverek-Viranşehir Platosu'nda (Hilvan, Siverek ve Viranşehir ilçeleri) yer altı suyu ile sulamalı tarım alanları da eklenmiştir. Diğer önemli bir nokta ise Harran Ovası'nda daha geniş alanların sulamaya açılmış olduğu dikkat çekmektedir (Tablo 85).

Çalışma alanımızda pamuk ekim alanı ile ilgili olarak asıl sevindirici gelişme, yer atlı sularla birlikte 1990'dan sonra Atatürk Barajı'nda su seviyesinin yükselmesiyle başta Siverek olmak üzere Bozova ve Hilvan ilçelerinin baraj göletinin kenarındaki bazı köylerin, kendi imkanları ile sulama tesisleri (pompa ve motopomplar ile) kurarak sulamaya geçmesidir. Bu dönemde pamuk ekim alanları 1.7 katlık bir artışla 100.000 hektarı aşarak 109803 hektara ulaşmıştır (Tablo 84). Böylece yer altı suları ile Atatürk Baraj Göleti'nde kurulan pompa ve motopomplar ile Atatürk Barajı'ndan Şanlıurfa Tüneli ile 11 Nisan 1995 yılında Harran Ovası'na su verilmesi sonucunda sulama alanları ve dolayısıyla pamuk ekim alanları artmıştır (Harita 26, Foto 36).

Tablo 84: Şanlıurfa İlinde Pamuk Ekim Alanı, Üretimi ve Verimi (1945-2003)

Yıllar	Şanlıurfa			GAP			Türkiye		
	Ekiliş (ha)	Üretim (ton)	Verim (kg/ha)	Ekiliş (ha)	Üretim (ton)	Verim (kg/ha)	Ekiliş (ha)	Üretim (ton)	Verim (kg/ha)
1945	143	35	244	1210	243	200	231377	54379	235
1955	253	84	332	13397	6883	514	625000	157000	251
1965	1400	1389	992	27668	17001	614	1370000	852000	622
1970	7845	2978	380	28845	9167	318	527635	400000	758
1975	32430	18271	563	83190	46796	563	670000	480000	716
1980	12310	7387	592	42044	23480	558	670700	500000	744
1985	30688	24980	814	84950	61770	727	660000	518000	785
1990	63233	69290	1096	134016	137300	1025	641253	654600	1021
1992	56679	41000	723	130305	92072	707	637478	573706	900
1994	67329	71097	1056	157385	162738	1034	581491	628286	1080
1995	91920	105524	1148	188945	209252	1107	791407	837114	1129
1996	109893	126951	1155	240055	264123	1100	743775	784047	1054
1997	123393	152609	1237	265228	300808	1134	721723	831672	1152
1998	152659	186359	1221	307164	366129	1191	755661	870895	1152
1999	174934	179.800	1028	331895	371618	1120	719294	791298	1100
2000	179300	254602	1420	316819	426545	1346	654177	879940	1345
2001	157200	219414	1396	287376	401829	1398	684665	914404	1336
2002	177500	252330	1422	336700	470966	1399	721077	988120	1370
2003	175400	253200	1444						

Kaynak : DİE. Tarımsal Yapı ve Üretim

1997 ve sonrasında gerek kamu ve gerekse halk sulamaları artarak devam etmiş ve 2003 yılı itibariye pamuk ekim alanı 175.400 hektara ulaşmıştır (Tablo 84). Bu dönemde Viranşehir ve Hilvan ilçelerindeki pamuk ekim alanlarında dikkat çekici bir artış görülmektedir. Daha önceki dönemlerde bu ilçelerin Şanlıurfa ilinde pamuk tarımında ismi bile anılmazken, 1997 yılında Viranşehir'de 28.000 ha ve Hilvan'da

ise 15.000 ha'lık alanda pamuk ekimi gerçekleşmiştir. Ancak, bu dönemde, daha önce Suruç'ta yer altı su kaynaklarından yararlanılarak elde edilen su ile yapılan pamuk ekim alanlarında bir azalma görülmektedir. Nitekim, Suruç Ovası 1985'de Şanlıurfa pamuk ekim alanındaki payı % 12,9 (11500 ha) iken, bu oran 1997 % 2,2'ye (3500 ha) inmiştir (Tablo 85, Harita 26). Suruç Ovası'nda pamuk ekim alanları ve dolayısıyla sulu tarım alanlarının azalmasındaki temel faktör, daha öncede belirtildiği gibi, çok sayıda sulama amaçlı kuyunun kurumasıyla sonuçlanmasıdır. Bu durum üzerine pamuk tarımında belli bir birikim sahibi olan Suruç ilçesindeki pamuk çiftçileri, önce yakındaki Harran Ovası'na ardında da diğer ilçelere ve hatta bir kısmı da Mardin'in Kızıltepe ilçesine giderek pamuk tarımı ile uğraşmaya devam etmişlerdir. Böylece çalışmamızda pamuk tarımının yaygınlaşmasında Suruç ilçesindeki çiftçilerin önemli katkısını gözardı etmemek lazımdır.

Tablo 85: Şanlıurfa İlinde İlçeler Bazında Pamuk Ekim Alanları (Ha)

İlçeler	1985	1990	1997	2001	2003	
					Ha	%
Merk. ilçe	500	14300	26000	43000	53569	28,8
Viranşehir	250	600	28000	23000	34833	18,7
*Harran	-	-	13000	26000	33840	18,2
Akçakale	12500	29000	25000	27000	29403	15,8
Siverek	1020	2500	2600	15000	21908	11,8
Hilvan	550	2080	15000	7000	9224	5,0
C.Pınar	3617	1760	6268	10500	1596	0,9
Suruç	11500	11550	3500	3500	930	0,5
Birecik	1300	1874	2500	1000	361	0,2
Bozova	233	201	1500	1200	132	0,1
Halfeti	15	30	25	-	-	-
Toplam	31485	63895	123393	157200	185796	100,0

Kaynak: Tarım İl Müdürlüğü

*Harran İlçesinin 1985 ve 1990 yıllarına ait pamuk ile ilgili veriler Akçakale ilçesine ait verilere dahildir.

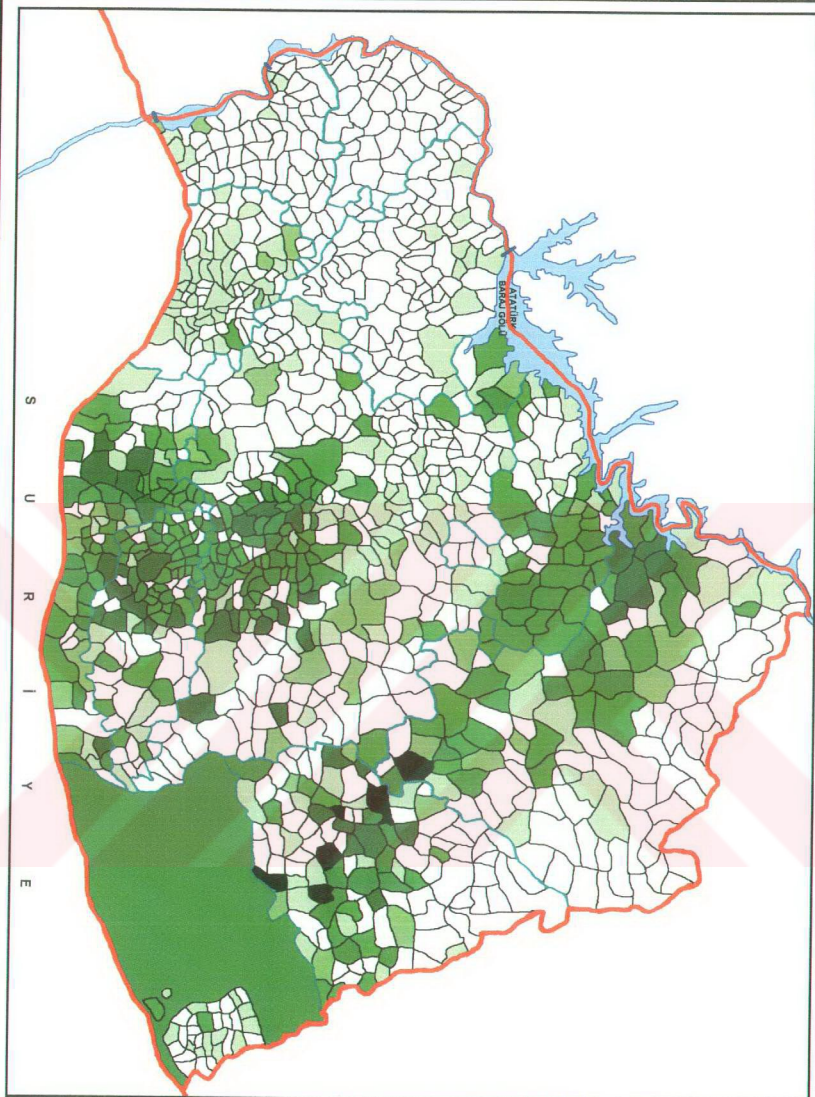
Çalışma alanımızda köy bazında pamuk ekim alanları incelendiğinde, 2003 yılı itibariye, toplam köylerin % 51'inde (556 köy) pamuk ekimi gerçekleşmiştir. Bu köylerin ortalama ekim alanı miktarı 3342 dekadır. Bu ortalama değere göre, 199

köy ortalama ekim alanı değerinin üstünde, 357 köy ise altında kalmaktadır. Ayrıca, belirtilmesi gereken diğer önemli bir nokta ise, Harita 'de de gösterildiği gibi, koyu renklerle gösterilen 47 köyde pamuk ekim alanı 10.000 dekar ve üzerindedir. En koyu renkle gösterilen ve ekim alanı 20.000 dekar ve üzerinde olan 6 köyün ikinci sırada yer alan 24557 dekar ekim alanı ile Turna köyü Siverek ilçesine, birinci sırada yer alan 29183 dekarlık alanla Yeşilaliç köyü ile Ayaklı (23864 ton), Elbeğendi (22341 ton), Kınalıtepe (21685 ton) ve Gömüllü (20396 ton) köyleri ise Viranşehir ilçesine bağlı köylerdir. En çok pamuk ekimi yapılan bu ilk gruptan sonraki ikinci grupta yer alan köyler Harran Ovası'nda yoğunlaşmaktadır. Burada anlaşılmaktadır ki, pamuk ekim alanları Siverek-Viranşehir Platosu'nda ve Harran Ovası olmak üzere iki alanda yoğunlaşmaktadır (Tablo 86, Harita 26, Foto 36).

Tablo 86: Şanlıurfa İlinde Pamuk Ekim Alanı 10.000 Dekar ve Üzerinde Olan Köyler ve Bağlı olduğu İlçeler (2003)

Köy Adı	Bağlı Olduğu İlçe	Ekim Alanı (da)	Köy Adı	Bağlı Olduğu İlçe	Ekim Alanı (da)
Yeşilaliç	Viranşehir	29183	Kırbalı	Viranşehir	12598
Turna	Siverek	24557	Eşkin	Viranşehir	12433
Ayaklı	Viranşehir	23864	Umuroba	Merkez	12392
Elbeğendi	Viranşehir	22341	Küplüce	Harran	12261
Kınalıtepe	Viranşehir	21685	Tanyeli	Viranşehir	12180
Gömüllü	Viranşehir	20396	Beyçeri	Siverek	11861
Halime	Merkez	19062	Yukanbeğdeş	Akçakale	11778
Güvenç	Akçakale	18546	İkiağız	Merkez	11637
İlçe Merkezi	Harran	17635	Uluagaç	Harran	11622
Milköy	Akçakale	17554	Çağbaşı	Harran	11435
Arslankuyusu	Harran	17129	Yağmurlu	Merkez	11398
Meydankapı	Harran	17066	Olgunlar	Merkez	11301
Karaali	Merkez	16117	İşildar	Viranşehir	11280
Büyükoba	Siverek	15866	Çaylarbaşı	Siverek	11228
Çanakçı	Merkez	15736	Oğlakçı	Viranşehir	11076
Çepkenli	Harran	15623	Şenocak	Merkez	10916
Gözeli	Viranşehir	15321	Yüceler	Viranşehir	10864
Kavalık	Siverek	14399	Kalemlı	Siverek	10370
Sultantepe	Merkez	14383	Beğrük	Viranşehir	10359
Pekmezli	Akçakale	13768	Yollarbaşı	Viranşehir	10283
Kısaş	Merkez	13505	Yamaçaltı	Merkez	10144
Gündaş	Akçakale	13255	Yukarıyakınıol	Harran	10139
Dorumali	Akçakale	13203	Turluk	Merkez	10068
Yukarıderen	Akçakale	13003			

HARİTA 26: ŞANLIURFA İLİNDE KÖY BAZINDA PAMUK EKİM ALANLARININ DAĞILIŞI (DEKAR)

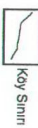
İSARETLER

Akarsular

Baraj/Gölü ve Aksı

Köy Sınırı

İlçe Sınırı

İl ve Devlet Sınırı

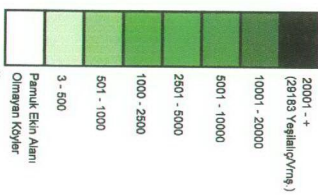
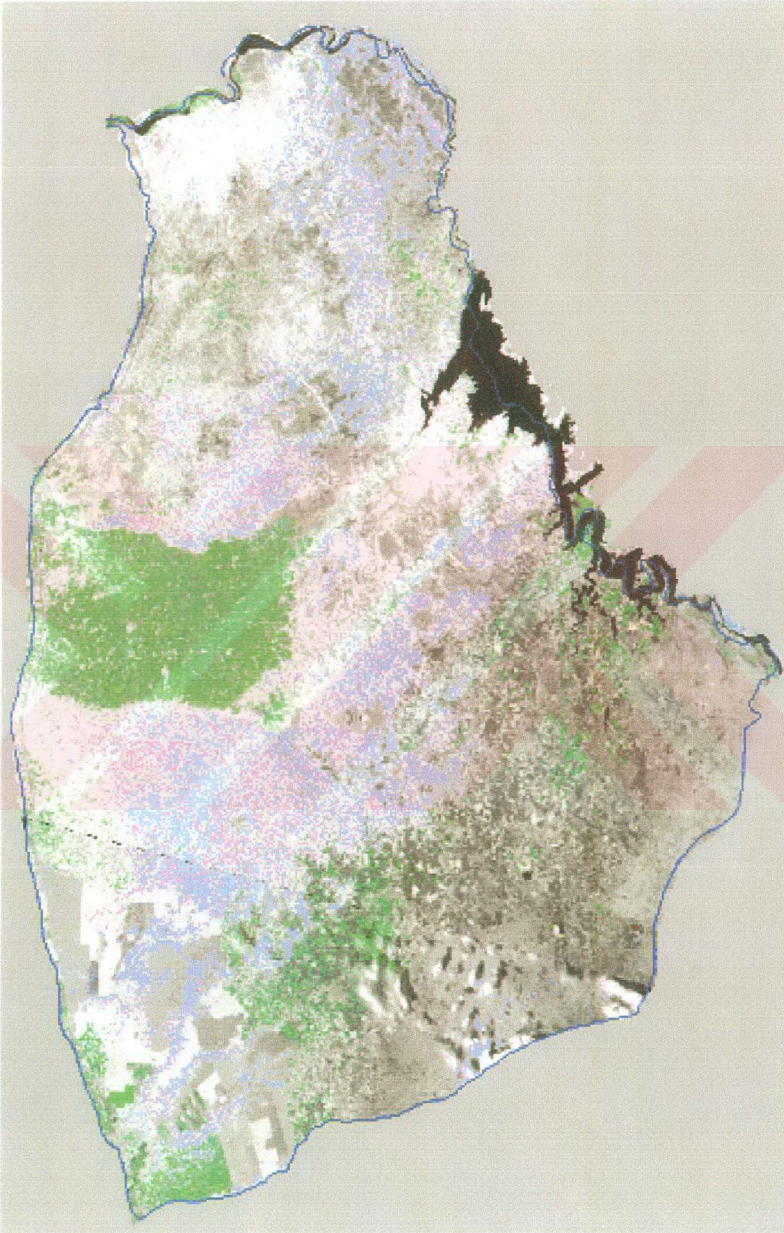

FOTO 36: UYDU GÖRÜNTÜSÜNDEN ŞANLIURFA İLİNDE PAMUK EKİM ALANLARININ DAĞILIŞI (2003)

Sulamaya açılan tarım alanları arttıkça, tahıl ürünlerinin üretim alanı daralmakta ve pamuk ekim alanı ve dolayısıyla da üretimi artmaktadır. Pamuk üretim miktarı GAP öncesinde (1981 yılında) 140 ton lif pamuk iken, GAP çerçevesinde sulama alanlarının artmasıyla birlikte, 1995 yılında 189487 ton, 2000 yılında 418257 ton ve 2002 yılında ise 470966 ton lif pamuk elde edilmiştir. 2002 yılında Şanlıurfa ili, GAP Bölgesi'nde üretilen lif pamuğun % 53,6'sını (252330 ton), Türkiye'deki lif pamuğun (988120 ton) ise % 25,5'ini karşılamıştır. Bu dönemde, GAP Bölgesi (470966 ton) ise Türkiye lif pamuk üretiminin % 47,7'sini sağlamıştır (Tablo 88). Bu iki olgu, GAP'ın bölge ve özellikle de Şanlıurfa ilinde tarımın gelişmesinde önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, bu göstergeler, GAP Master Plan'ında da öngörüldüğü gibi, GAP'ın ve özellikle Şanlıurfa ilinin Türkiye'nin "Tarım ve tarıma dayalı sanayinin ihracat üssü" olacağıının göstergesidir.

1980-2002 yılları arasında Şanlıurfa ilinin pamuk ekim alanı artışı hem GAP Bölgesi, hem de Türkiye ortalamasından fazla olmuştur. Bu dönemde, pamuk ekim alanındaki artış yaklaşık 14.4 kat, üretim miktarındaki artış ise yaklaşık 34.2 kat olmuştur. Bu artış, sırasıyla GAP Bölgesi'nde 8 ve 20,3 kat, Türkiye'de ise 1,1 ve 1,6 kat olarak gerçekleşmiştir. Bu durumda çalışma alanımız, hem pamuk ekim alanı hem de üretim miktarındaki payı gerek bölge ve gerekse ülkede giderek artış göstermiştir. Şanlıurfa ili 1980 yılında GAP Bölgesi'nde pamuk ekim alanındaki payı % 29,3 iken, 2002 yılında % 52,3'e yükselmiştir. Türkiye'deki payı ise % 1,8'den % 24,6'ya ulaşmıştır. Üretim miktarı Bölge'de % 31'den % 53,4'e ve ülkede ise % 1,5'ten % 25,2'ye yükselmiştir (Tablo 87, 88).

Başka bir ifade ile, Şanlıurfa ili, 2002 yılında pamuk üretim miktarı bakımından hem GAP Bölgesi'nde (% 53,4), hem de Türkiye'de (% 26) birinci sırada yer almaktadır (Şekil 26).

Tablo 87: Şanlıurfa İlinde, GAP'ta ve Türkiye'de Pamuk Ekim Alanlarının Gelişimi (Ha)

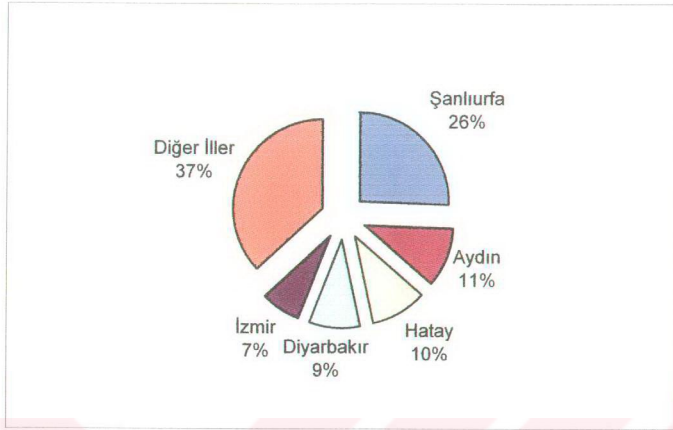
Yıllar	Şanlıurfa	GAP	Türkiye	Şanlıurfa İlinin Türkiye Ekim Alanındaki Payı (%)	Şanlıurfa İlinin GAP Ekim Alanındaki Payı (%)
1980	12.310	42.044	671.700	1,8	29,3
1985	30.688	84.950	660.000	4,6	36,1
1990	63.233	134.016	641.253	9,9	47,2
1995	91.920	204.232	756.694	12,1	48,6
1996	109.893	226.205	743.775	14,8	45,8
1997	123.393	265.228	721.723	17,1	46,5
1998	152.659	307.164	756.566	20,2	49,7
1999	174.934	331.895	719.294	24,3	52,7
2000	179.300	316.819	654.177	27,4	56,6
2001	157.200	287.376	684.665	23,0	54,7
2002	177.500	336.700	721.077	24,6	52,3

Kaynak: DİE.

Tablo 88: Şanlıurfa İlinde, GAP'ta ve Türkiye'de Lif Pamuk Üretimi (Ton)

Yıllar	Şanlıurfa	Bölge	Türkiye	Şanlıurfa İlinin Türkiye Üretimindeki Payı (%)	Şanlıurfa İlinin GAP Üretimindeki Payı (%)
1980	7.200	23.198	495.000	1,5	31,0
1985	24.680	61.028	518.000	4,8	40,4
1990	68.458	135.653	654.600	10,5	50,5
1995	105.524	227.880	851.487	32,6	46,3
1996	126.951	264.123	784.047	16,2	48,1
1997	152.609	300.808	831.672	18,3	50,7
1998	186.359	366.129	870.895	21,4	50,9
1999	179.800	328.280	791.298	22,7	54,8
2000	254.602	426.545	879.940	28,9	54,6
2001	219.414	401.829	914.404	24,0	54,6
2002	252.330	470.966	988.120	25,5	53,4

Kaynak: DİE.

Şekil 27: Türkiye’de 2002 Yılında Pamuk Üretimindeki İlk Beş İlin Oranları (%)

Bölgede, pamuk ekiliş alanlarının artışına bağlı olarak verimde de büyük bir gelişme kaydedilmiştir. Şanlıurfa ilinde 1980 yılında hektara ortalama verim 584 kg iken, aynı dönemde GAP’ta 551 kg ve Türkiye’de ise 736 kg olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde çalışma alanımızda hektara ortalama verimin, GAP’ın ve Türkiye’nin ortalamasının altında olduğu görülmektedir. Bu dönemden (1985’ten itibaren) sonra Şanlıurfa ilinde pamuk tarımında hektara ortalama verim, hem GAP’ın, hem de Türkiye’nin ortalamasının üzerinde gerçekleşmiştir (Tablo 89).

Tablo 89: Şanlıurfa İlinde, GAP’ta ve Türkiye’de Lif Pamuk Verimi (Kg/ha)

Yıllar	Şanlıurfa	Bölge	Türkiye
1980	584	551	736
1985	804	718	785
1990	1082	1012	1021
1995	1148	1115	1125
1996	1155	1167	1054
1997	1237	1134	1152
1998	1221	1192	1152
1999	1028	989	1229
2000	1420	1346	1345
2001	1396	1398	1336
2002	1422	1399	1370

Kaynak: DİE

5.1.4.Kırmızı Mercimek

İnsan beslenmesinde önemli bir yeri olan mercimek, taneli baklagillerden olup, çalışma alanımızda yaygın olarak yetiştirilen ekili-dikili tarımsal hammadde ürünleri içerisinde dördüncü sırada yer almaktadır. Kuru koşullarda buğday ve arpadan sonra tarım kültüründe önemli bir ürün olan mercimek, aynı zamanda ekiliş (ha) alanı itibariyle, Türkiye'de ekimi en çok Şanlıurfa ilinde gerçekleşmektedir.

Mercimek bitkisi, tek yıllık, çeşitlere ve çevre koşullarına bağlı olarak 15-75 cm arasında değişiklik gösteren yükseklikte, tek dallı bir gövdeye sahiptir. Mercimek sıcak, ılıman ve subtropikal bölgelerde yetiştirilmektedir. Yemeklik baklagiller içerisinde kuraklığa, soğuğa en dayanıklı olan bir bitkidir. Vegetasyon devresi iklim koşullarına bağlı olmakla beraber 6-7 ay sürmektedir. Şanlıurfa ili, sıcaklık koşulları bakımından mercimek için uygun bir alan arz etmektedir. Çünkü mercimek çimlenme döneminde 8-13°C arasında sıcaklık değerlerine sahip alanlarda iyi bir gelişim göstermektedir.²⁵⁹ Yaz sıcaklıkları erken başlayıp, çok kısa sürede artışlar göstermektedir. Yaz aylarında yok denecek kadar yağışın az olması ve sıcaklığın ise bir hayli fazla oluşu, ciddi bir kuraklık dönemi yaşatmaktadır. Bu nedenle mercimek, yazlık tarım ürünü değil, kışlık tarım ürünü olarak yetiştirilmektedir.

Mercimekte ortalama 600-700 mm'lik bir yağışla maksimum verim alınır. Ancak, mercimeğin vegetasyon döneminde çalışma alanımızda bu değerde bir yağış düşmemektedir (Tablo 71). Bu nedenle, kuru koşullarda istenilen miktarda ve seviyede üretim ve verim alınmamaktadır. Hatta ilkbahar aylarında yağış miktarının çok düşük bir seviyede gerçekleşmesi durumunda üretim ve verim daha da düşmektedir.

Mercimek kumrudan ağır killiye kadar olan çok değişik toprak tipleri üzerinde yetişmektedir. İyi verim için sıcak, iyi havalandırılan kumlu-tınlı kireçli topraklar önerilmektedir. Ancak mercimek ağır topraklarda ve hatta kuruyarak taşlanmış killi topraklarda da yetişebilmektedir. Mercimek, PH:5.5-6.5 olan hafif asit topraklarda iyi yetişir. Toprak PH sınırı 9'dan fazla olması halinde kök yumrularının oluşumu gecikir ve verim düşer.²⁶⁰

Vulkanik kökenli toprakları seven kırmızı mercimek, Türkiye'de Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde (özellikle de çalışma alanımızda) ve bu bölgeden diğer bölgelere geçiş alanlarında yetiştirilmektedir. Kırmızı mercimek, yeşil mercimeğe

²⁵⁹ GAP-BKİ, 1996, A.g.c., s.21.

²⁶⁰ <http://www.gap.gov.tr/turkish/tarim/mercimek-20.05.2004>.

göre sıcak ve kurak koşullara daha dayanıklıdır. Bu nedenle ülkemizde en fazla yetiştirildiği bölge Güneydoğu Anadolu Bölgesi, il olarak da Şanlıurfa ilidir.

Kuru tarım alanlarında yer yer münavebeli tarım sistemi uygulamasına rağmen, yakın zamanlara kadar genellikle tahıl-nadas şeklinde gerçekleşmekteydi. Ancak, son zamanlarda mercimeğin değerlendirilerek fiyatının yükselmesi ve mercimekten sonra ekilen buğday ve arpanın verimlerinde de herhangi bir azalmanın olmadığı görülünce ekim nöbetine mercimek girmiş ve nadas alanlarının büyük oranda azalmasına neden olmuştur. Yöre çiftçileri, kuru koşullarda tahıldan sonra tarlayı nadasa bırakmak yerine, mercimek ekmeyi tercih etmektedirler. Böylece hem mercimek geliri elde etmiş olunuyor, hem de tahıl-nadas sistemi kadar tahıl verimi elde edilmiş olunuyor.

KHGM Şanlıurfa Tarımsal Araştırma Enstitüsü tarafından bölge için 1983 yılında yerli popülasyondan seçilen yerli kırmızı mercimek çeşidinin veya 1987 yılında yabancı popülasyondan seçerek tescil ettirdiği Fırat-87 mercimek çeşidinin kullanılması önerilmektedir.²⁶¹

Mercimek yetiştiriciliğinde toprak işlemesi iki farklı yöntemle yapılır. Tahıl hasadına müteakip toprak gölge tavındayken 15-20 cm derinlikte ilk sürüm yapılarak, anız bozma işlemi yapılır ve sonbahara kadar beklenir. Mercimek ekilecek tarla, ilk yağmurlar düşüp toprak tava geldiğinde ve yabancı otlar çimlenmeye başladığında işlenir. İkileme kültivatörden sonra tapan veya gobledisk, ardında da tapan formülasyonlarından biri ile yapılarak mercimek için gerekli olan tohum yatağı hazırlanmış olur. İkinci yöntem ise; tahıl hasadından sonra anız bozma işlemi yapılmamışsa sonbahara kadar tarla hiç bir işlem yapılmadan bekletilir. Sonbaharın ilk yağmurları düşüp yabancı otlar çimlenmeye başladığında ve toprak tavda iken 15 - 20 cm derinlikte pullukla toprak işlemesi yapılır. Bunun arkasından kültivatör, daha sonra tapan veya gobledisk en son olarak da tapan kombinasyonlarından birisi ile ikinci bir toprak işlemesi yapılarak ekime hazır hale getirilir.²⁶²

Mercimeğin ekim zamanı iklim ve çevre koşullarına bağlı olarak değişmekle beraber, çalışma alanımızda genellikle ekim ayı ortalarından kasım ayı sonlarına kadardır (Tablo 66 ve 67). Ekimde tohumluk olarak yerli çeşit kullanılıyorsa, uzmanlar, 9 kg/da tohum kullanılmasını önermektedirler. Ekim derinliği toprağın her çeşidinde 4-5 cm olmalıdır.

²⁶¹ GAP-BKİ, 1996, A.g.e., s.22.

²⁶² GAP-BKİ, 1996, A.g.e., s.22-23.

Gübreleme durumuna gelince, çalışma alanımız için azotlu gübre olarak 2-3 kg/da Nitrat (N) olarak önerilmektedir. Azotlu gübrelerdeki durumun aksine mercimeğin fosforlu gübrelere olan gereksinimi oldukça fazladır. Bölgede araştırma kuruluşlarınca yapılan çalışmalar sonucunda ekonomik gübre seviyesi 10 kg/da Potasyum (P_2O_5) olarak tespit edilmiştir. Gübrelemede % 18 N ve % 46 P_2O_5 kapsayan diamonyum fosfat gübresinin kullanılması, mercimeğin yetiştiriciliği için gerekli olan her iki besin maddesini karşılama yönünden uygun olmaktadır.²⁶³ Ancak fosforlu gübrelerin tohumla karıştırılarak verilmesi tohumların çimlenme ve çıkışı üzerinde olumsuz etkisi bulunmaktadır. Olumsuz etkiyi önlemek yönünden gübrelerin tohum sıralarının yan ve biraz alt kısmına gelecek biçimde (bant halinde) verilmesi uygun olmaktadır.

Hasat zamanında danedeki nem oranının az olması istenir. En uygun zamanı bitkilerin sarardığı ancak tam olarak kurumadığı zamandır. Çalışma alanımızda hasat zamanı mayıs ayı ortasında başlayıp haziran ayının başına kadar devam eder. Hasatta gecikildiği takdirde meyveler dökülmekte ve ürün kayıpları olmaktadır. Yapılan araştırmalara göre²⁶⁴, bu şekilde oluşan ürün kayıpları % 50'ye kadar ulaşabilmektedir.

Çalışma alanımızda mercimek genellikle tırpan, çayır biçme makinesi, biçerdöver ve elle hasat edilir. Bu ilk üç yöntemle hasadın yapılabilmesi için tarlanın düz ve taşsız olması gerekir. Ancak, samanından daha fazla yararlanmak isteyen bazı çiftçiler elle biçmeyi tercih etmektedirler. Elle mercimek toplamanın hem zor hem de çok zaman almasına karşın, gerek saman miktarı bakımından gerekse mercimek taneleri bakımından hasat kayıpları azalmaktadır. Elle mercimek toplamanın bu olumlu sonuçları yanında, bir de elle toplandığında kökü ile birlikte çekilmekte ve dolayısıyla harman sırasında mercimek tanelerine toprağın karışması gibi bir de olumsuz sonucu doğmaktadır. Bu dört yöntemle hasat edilen mercimek, belirli mesafelerle küçük koniler halinde toplanır ve yaklaşık 10-15 günlük bir süreyle tarlada bırakılarak kurutulur. Daha sonra harman yerlerine taşınarak harman edilir, temizlenir, çuvallanır. Harman sırasında kurumuş mercimek sapından ortaya çıkan mercimek samanı hayvan yemi olarak kullanılmaktadır. Mercimek samanı, hayvan yetiştiriciliği için çok değerli bir yemdir. Bundan dolayıdır ki, genellikle mercimek samanının fiyatı, arpa fiyatının yarısı kadardır.

²⁶³ <http://www.gap.gov.tr/turkish/tarim/mercimek-20.05.2004>.

²⁶⁴ GAP-BKİ, 1996, A.g.e., s.27.

Çalışma alanımızda genel olarak kuru koşullarda dekara ortalama verim 120-150 kg, sulu koşullarda ise 200 kg olmaktadır.²⁶⁵ Ancak, kuru koşullarda verimin bu düzeyde olabilmesi için en azında ilkbahar yağışlarının yeterli düzeyde olması gerekmektedir. Aksi takdirde, verim düşmektedir.

Şanlıurfa ilinde, kuru koşullarda yetiştiriciliği yapılan diğer ürünler gibi (buğday, arpa, nohut vb.) mercimek de 1955 yılından günümüze kadar genel olarak ekim alanını genişleten ürünlerden birisidir. Mercimek ekim alanı 1955 yılında 27289 hektarlık alandan 2003 yılına gelindiğinde 4.4 katlık bir artışla 119750 hektara ulaşmıştır. Mercimek ekim alanlarının gelişim seyrini (1955-2003) incelendiğinde, 1980 ve öncesi, 1981-1990 ve 1991 ve sonrası olmak üzere üç döneme ayırmak mümkündür. Birinci dönem olan 1955-1980 döneminde, mercimek ekim alanı 1.3 kat, 1981-1990 döneminde 5.8 kat artarken, 1991-2003 döneminde ise 1990 yılı dikkate alındığında artış değil, yaklaşık olarak 92.000 hektarlık bir alan daralması yaşamıştır. Mercimek ekim alanlarının 1991'den sonra bir alan daralması yaşamasının temelinde sulu tarım alanlarının artması sonucunda pamuk ekim alanlarının yaygınlık kazanmasıdır (Tablo 90). Yine buna bağlı olarak pamuk ekilen alanlarda münavebeli ürün olarak, uzmanlar buğday, arpa ile birlikte mercimek ürününü de tavsiye etmelerine rağmen, yöre çiftçileri pamuk tarımı yerine münavebeli ürün olarak daha çok buğday veya arpayı tercih etmeleri, mercimek ekim alanlarının daralmasının bir diğer nedenidir.

Mercimekte üretim ve verim büyük oranda iklim koşullarının etkisi altında kalmaktadır. İlkbahar aylarında yağışların yetersiz olduğu dönemlerde üretim ve verim düşmekte, aksi takdirde ise üretim ve verim çok fark edilir bir şekilde artmaktadır. Örneğin 1975 yılında 20600 ha'lık alanda mercimek ekilmiş ve bu alanda 22689 ton üretim sağlanmıştır. Söz konusu dönemde dekara ortalama 1101 kg verim elde edilmiştir. 1980 yılında dekara ortalama verim 611 kg olarak elde edilmiştir. Birim alandaki bu verim farklılığı çok büyük oranda ilkbahar mevsimindeki (özellikle mart ve nisan) yağış miktarına bağlı olarak değişebilmektedir. 2002 yılında Şanlıurfa ilinde 142081 ton mercimek elde edilirken, GAP'ta 492812 ton, Türkiye'de ise 500000 ton elde edilmiştir. Bu dönemde Şanlıurfa ili, GAP'ta üretilen mercimeğin % 34,4'ünü, Türkiye'de üretilen mercimeğin de % 28,4'ünü sağlamıştır. Ancak, dekara ortalama verim bakımından Şanlıurfa ili, hem GAP'ın hem de Türkiye'nin gerisinde kalmaktadır (Tablo 90, Şekil 27).

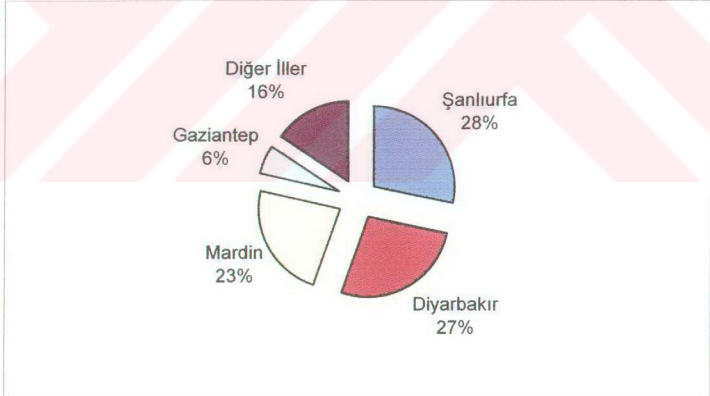
²⁶⁵ GAP-BKİ, 1996, A.g.e., s.27.

Ayrıca, DİE'nin 2002 yılı verilerine göre, Şanlıurfa ili, mercimek üretim miktarı bakımından hem GAP Bölgesi'nde (% 28,8), hem de Türkiye'de (% 26) birinci sırada yer almaktadır (Şekil 28).

Tablo 90: Şanlıurfa İlinde Mercimek Ekim Alanı, Üretimi ve Verimi (1955-2003)

Yıllar	Şanlıurfa			GAP			Türkiye		
	Ekiliş (ha.)	Üretim (ton)	Verim (kg/ha)	Ekiliş (ha.)	Üretim (ton)	Verim (kg/ha)	Ekiliş (ha.)	Üretim (ton)	Verim (kg/ha.)
1955	27289	28876	1058	44307	47661	1076	86000	77000	895
1965	24600	19870	808	52812	47760	904	100000	90000	900
1970	24200	25233	1043	61056	48845	800	108000	92000	852
1975	20600	22689	1101	66752	76503	1146	124500	135000	1084
1980	36280	22170	611	110353	112464	1019	191000	195000	1021
1985	145586	156474	1075	428358	464677	1085	597000	618000	1035
1990	212123	203567	960	623672	626428	1004	906000	846000	934
1992	161380	115724	717	510577	426980	836	745000	600000	805
1994	134367	125300	933	475490	505469	1063	646000	610000	944
1996	154183	1555325	1007	469458	514198	1096	620000	645000	1040
1998	149507	145004	970	435326	433767	1017	441000	440000	1018
1999	139997	90104	644	411948	292097	709	420000	300000	725
2000	131915	68226	586	382394	272593	713	390000	280000	754
2001	138223	149415	1081	392169	452963	1155	400000	460000	1150
2002	127282	142081	1118	412808	492812	1193	420000	500000	1195
2003	119750	156615	1308	-	-	-	-	-	-

Kaynak : DİE. Tarımsal Yapı ve Üretim

Şekil 28: Türkiye'de 2002 Yılında Kırmızı Mercimek Üretimindeki İlk Dört İlin Oranları (%)

Çalışma alanımızda 2003 yılı itibarıyla köy bazında mercimek ekim alanları dikkate alınarak hazırlanan yoğunluk haritasında mercimek ekim alanlarının dağılışına bakıldığında, üç alan dikkat çekmektedir (Tablo 91, 92, Harita 27):

Birincisi; Atatürk Barajı aksının kuzeyinden başlayarak doğuya doğru Hilvan ilçesinin tamamını içine aldıktan sonra hafif bir şekilde güneydoğuya ardından Siverek ilçesinin Siverek-Viraneşehir ilçe sınırının kuzeyinde kuzeydoğuya doğru uzanarak Karacadağ'ın eteklerine kadar devam eden bir "V" harfi şeklinde uzanan alan. Başka bir ifade ile, mercimek ekim alanlarının en yoğun olduğu alanların başında Siverek-Viraneşehir Platosu gelmektedir (Harita 27). Burası aynı zamanda kalkerli araziler ile bazaltik arazilerin hakim olduğu ve daha önemli yağış değerlerinin diğer alanlara nazaran biraz daha fazla olduğu alanlardır. Kırmızı mercimek en çok bazaltik topraklarda daha iyi gelişebilmektedir.

İkincisi; Ceylanpınar TİGEM'de kuru tarımın yaygın olduğu alanlarda bir yoğunluk göze çarpmaktadır (Harita 27).

Üçüncüsü ise; Birinci ve ikinci alan kadar yoğun olmasa da zorunlu olarak mercimek ekilen alan olarak göze çarpan Suruç Ovası'dır. Genel olarak sulamaya açılan alanlarda mercimek ekimi yapılmamaktadır. Eskiden beri yer altı suları ile geniş alanlarda sulamalı tarım yapılan Suruç Ovası'nda mercimek ekim alanları dikkat çekmektedir (Harita 27). Bunun nedeni ise, son yıllarda, daha önceki konularda da değinildiği gibi, bu kuyuların çok büyük bir kısmı kurumuştur. Kuru koşulların hakim olmaya başlamasıyla, mercimek ekim alanları da tekrar yerini almaya başlamıştır.

Tablo 91: Şanlıurfa İlinde İlçeler Bazında Mercimek Ekim Alanı, Üretimi ve Verimi (2001)

İlçeler	Ekiliş (ha.)	%	Üretim (ton)	%	Verim (kg/ha.)
Siverek	43745	31,6	35349	23,7	808
Hilvan	21339	15,4	29872	20,0	1400
V.Şehir	19205	13,9	21508	14,4	1120
C.Pınar	16004	11,6	22404	15,0	1400
Merkez	14937	10,8	18122	12,1	1213
Suruç	9069	6,6	13119	8,8	1447
Bozova	7414	5,4	2290	1,5	4020
Birecik	4268	3,1	4381	2,9	1026
Harran	1494	1,1	1673	1,1	1120
Halfeti	747	0,5	697	0,5	933
Akçakale	-	-	-	-	-
Toplam	138222	100,0	149415	100,0	1081

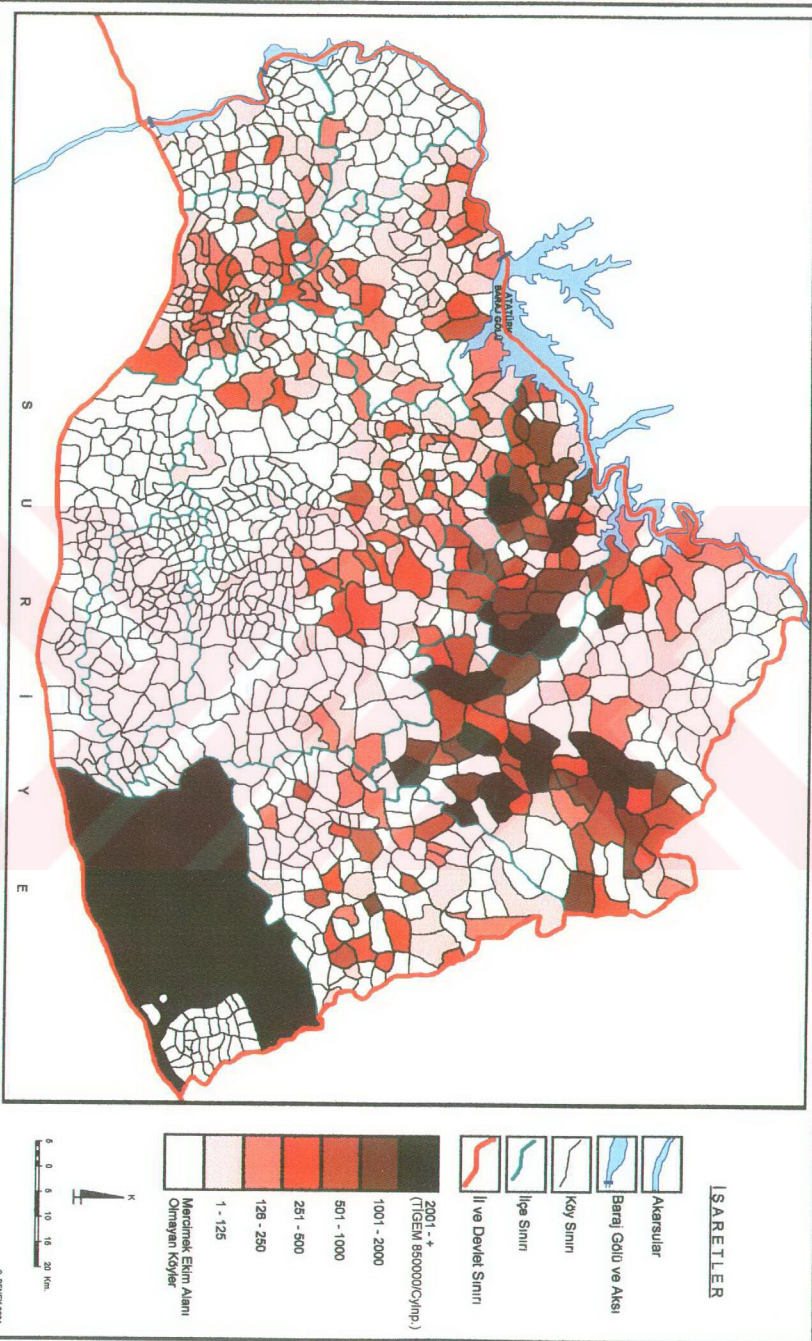
Şanlıurfa ilinde köy bazında mercimek ekim alanları incelendiğinde, 2003 yılı itibarıyla, toplam köylerin % 35'inde (380 köy) pamuk ekimi gerçekleşmiştir. Bu köylerin ortalama ekim alanı miktarı 470 dekadır. En koyu iki renkle gösterilen 47

köyde mercimek ekim alanı 1000 dekar ve üzerindedir. En koyu renkle gösterilen ve ekim alanı 2000 dekar ve üzerinde olan 20 köyün tamamı Hilvan ve Siverek ilçelerine bağlıdır. İlk beş köyden birincisi 5016 dekar ekim alanı ile Kuskunlu köyü Hilvan, diğer dördü ise sırasıyla Karakeçi (4889 dekar), Turna (4731 dekar), Keş (4559 dekar) ve Erkonağı (4373 dekar) Siverek ilçesine bağlıdır. Ayrıca, koyu renkle gösterilen ve 85000 dekarlık mercimek ekim alanı ile Ceylanpınar TİGEM dikkat çekmektedir (Tablo 92, Harita 27).

Tablo 92: Şanlıurfa İlinde Mercimek Ekim Alanı 10.000 Dekar ve Üzerinde Olan Köyler ve Bağlı olduğu İlçeler (2003)

Köy Adı	Bağlı Olduğu İlçe	Ekim Alanı (da)	Köy Adı	Bağlı Olduğu İlçe	Ekim Alanı (da)
Kuskunlu	Hilvan	5016	Aşağıkaracaören	Siverek	1752
Karakeçi	Siverek	4889	Kavalık	Hilvan	1692
Turna	Siverek	4731	Aşağıalınca	Siverek	1665
Keş	Siverek	4559	Savucak	Siverek	1652
Erkonağı	Siverek	4373	Buğur	Hilvan	1638
Bakmaç	Siverek	4224	Yuvacalı	Hilvan	1558
Kırbaşı	Hilvan	3266	Arınık	Hilvan	1527
Faikköy	Hilvan	3178	Aşağıkucak	Hilvan	1471
Çatlı	Siverek	3178	Aşağıkülünçe	Hilvan	1469
Kavalık	Siverek	3050	Aşağıkamış	Hilvan	1463
Arslanlı	Hilvan	2677	Alagün	Siverek	1461
Sabancı	Siverek	2516	Gölcük	Hilvan	1452
Keçikıran	Siverek	2492	Kırbalı	Viranşehir	1325
Başbük	Siverek	2353	Söğütlü	Hilvan	1318
Çağdaş	Siverek	2345	Kopuz	Hilvan	1309
Ortanca	Siverek	2289	Cinhisar	Siverek	1275
İlçe Merkezi	Hilvan	2279	Doğrular	Hilvan	1197
Kepirkucak	Hilvan	2122	Gülpınar	Siverek	1196
Bölükbaşı	Hilvan	2112	Karacadağ	Siverek	1147
Tanrıverdi	Siverek	2100	Güvercin	Siverek	1103
Taşlı	Siverek	1940	Söylemez	Siverek	1080
Mantarlı	Hilvan	1924	Oğlakçı	Viranşehir	1054
Oymaağaç	Hilvan	1837	Uluyazı	Hilvan	1027
Gelenek	Hilvan	1797			

HARİTA 27: ŞANLIURFA İLİNDE KÖY BAZINDA MERCİMEK EKİM ALANLARININ DAĞILIŞI (DEKAR)

5.1.5. Antepfıstığı

Anadolu, Dünya'da antepfıstığı kültürünün çok eskiden beri yapıldığı ülkelerden anavatanlarından biridir. Antepfıstığı kültüründe anaç olarak kullanılan yabancı pistacia türlerinin sayısı onbiri bulunmaktadır. Anadolu'da, özellikle Güneydoğu Anadolu bölgesinde, bu türlerden antepfıstığı (*pistacia vera*), buttum (*pitacia khinjuk*), melengiç (*pistacia terebinthus*) ve Atlantik sakızı (*pistacia atlantica*) ağaçlarına yabancı olarak yaygın bir şekilde rastlanmaktadır. Bu yabancı fıstık ağaçları ve bunların merkezleri, ya aşılansarak, ya da tohumlarından yetiştirilen çöğürler (fidan) dikilerek ülkemizde antepfıstığı kültürü yapılmaktadır.²⁶⁶

Dünyada antepfıstığı yetiştirildiği alanlara bakıldığında, Türkiye'nin de içinde yer aldığı Yakın Doğu, Orta Asya ve Kuzey Amerika başta gelmektedir. Ülke olarak da İran, ABD, Türkiye ve Suriye antepfıstığı tarımının en yaygın olduğu ülkelerdir. Bu ülkeler arasında, "Türkiye dünyadaki başlıca fıstık üreticisi ülkelerden biridir. Antepfıstığı pistacia cinsi içerisinde yer alan 11 türden, ekonomik olarak yetiştiriciliği yapılan tek tür olup, bu tür, ekolojik isteklerinden dolayı dünyada sınırlı bazı bölgelerde yetişebilmektedir. Antepfıstığı, Afganistan, Kuzey Hindistan, İran, Türkiye, Suriye ve diğer Yakın Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde yüzyıllardan beridir, yabancı veya yarı yabancı formda yetiştirilmektedir."²⁶⁷

Yetiştirme şekli; çelikleri köklendirilerek ya da çelikler çitlenbik (menengiç) ağaçlarına aşılansarak yetiştirilen antepfıstığı (Şamfıstığı da denilen) bitkisinin anayurdu Anadolu'dur.²⁶⁸ Günümüzde, Türkiye'de antepfıstığının ekonomik anlamda ekim alanları başta Şanlıurfa olmak üzere Gaziantep, Adıyaman ve Siirt illeri oluşturmaktadır.

Fıstık bitkisinin yetişebilmesi için bazı ekolojik koşulların yeterli olması gerekir. Fıstık, genel olarak dünyada kuzey ve güney yarım kürelerde 30°-45° enlemleri arasındaki alanlarda iklim koşullarının da uygun olması durumunda yetişebilmektedir. Türkiye'de fıstık tarım alanlarının dağılışına bakıldığında, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 500-800 metre yüksekliklerdeki iklim koşullarının uygun olduğu görülür. Nitekim çalışma alanımızdaki fıstık tarım alanları bu yükselti basamakları arasındaki alanlarda yapılmaktadır. İklim özellikleri içerisinde fıstık tarım alanlarını sınırlandıran temel faktör, sıcaklıktır. Fıstık, dinlenme döneminde oldukça düşük sıcaklık ve yaz aylarında, meyvelerin olgunlaşabilmesi için yüksek

²⁶⁶ E. Kalelioğlu, "Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Antepfıstığı Alanları", Ankara, 1990, s.137.

²⁶⁷ B.E. Ak, Değişik Pistacia Türlerine Ait Çiçek Tozlarının Antepfıstıklarında Meyve Tutumu ve Meyvelerin Kaliteleri Üzerine Etkileri, Adana, 1992, s.210.

²⁶⁸ H. Doğanay, 1995, A.g.e., s.206.

sıcaklık isteyen bir meyve türüdür. Fıstık, yaz döneminde, ortalama 25°C'lik bir sıcaklık ister. Bu sıcaklık isteği bakımında çalışma alanımız oldukça uygun koşullar oluşturmaktadır (Tablo 70).

Fıstık tarımı, çalışma alanımızda ve yakın çevresinde genellikle kuru koşullarda yapılmaktadır. Bu nedenle aşırı bir yağış isteği yoktur. Normal şartlarda fıstığın yıllık su ihtiyacı 672-760 mm. arasında olmasına rağmen, çalışma alanımızın hiçbir yerinde yıllık yağış miktarı bu değerleri bulmamaktadır. Hatta fıstık tarım alanlarının en yoğun olduğu yerlerden birisi olan Birecik'te yıllık yağış miktarı 400 mm. civarındadır (Tablo 71).

Fıstık bitkisinin en önemli özelliklerinden birisi de, toprak özellikleri bakımından fazla seçici olmamasıdır. Genel olarak ağır, killi taban toprakları hariç, hemen hemen her tür toprakta yetişebilmektedir. Ancak, fıstık tarımında istenilen miktarda üretim ve verimin sağlanabilmesi için hem toprak koşullarının hem iklim koşullarının hem de kültür koşullarının çok iyi olması gerekir. Derin, su tutmayan, kireç bakımından zengin tınlı topraklarda hoşlanan fıstık, PH 7,5-8,1 arasında olan toprakları tercih etmektedir.²⁶⁹ Çalışma alanımızda fıstık tarımı, hafif eğimli ve kireç bakımından zengin topraklara sahip olan Birecik, Halfeti, Şanlıurfa merkez ve Bozova ilçelerinde yaygın bir şekilde yapılmaktadır (Harita 26).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde önemli bir ekonomik getirisi olan antepfıstığı bahçeleri iki şekilde kurulmaktadır. Bunlardan birincisi bölgede doğal olarak yetişen yabancı fıstıkların aşılama şeklinde gerçekleşmektedir. Nitekim, çalışma alanımız içerisinde yer alan Tektek Platosu'nda yabancı fıstıklar, aşılama antepfıstığı bahçelerine dönüştürülmüştür. Günümüzde, söz konusu alanda yabancı fıstık alanları, ya insanlar tarafından tahrip edildiğinden ya da aşılama fıstık bahçelerine dönüştürüldüğünden, kalmamıştır. Fıstık bahçelerinin kurulma şeklinin ikincisi ise, ya tohum ekimi ya da çöğür açılarak fidan dikimi şeklinde gerçekleşmektedir. Bu tarz fıstık dikimi için, özel olarak kurulmuş seralarda fıstık fide dikimi yapılmakta ve daha sonra bu fideler fıstık dikmek isteyen yöre çiftçilerine satılmaktadır. Antepfıstığı tarım alanları 1960-70'li yıllardan sonra artmış olup, bu artış daha çok tohum ekimi veya çöğürde fide dikimi şeklinde gerçekleşmiştir.

Fıstık tarımı daha çok kuru tarım koşullarında yapılmaktadır. Kuru ve sululu koşullarda fıstık dikimi, uzmanlar tarafından şu şekilde önerilmektedir: "Sulu koşullarda dikim, genellikle 3x6 m aralıklarla yapılırken; kuru yağışın az, toprağın

²⁶⁹ GAP-BKİ, 1996, A.g.c., s.112.

verimsiz olduğu yerlerde 6x8 m diğer alanlarda ise 5x7 m aralıklarla dikim tavsiye edilen bir durumdur.²⁷⁰

Çalışma alanımız için önerilen antepfıstığı çeşitleri Halebi, Kırmızı, Uzun ve Ohadi'dir. Antepfıstığı dikimi tüplü fidanlarla yapılmalıdır. Uzmanlara göre, çöğürle dikim yapılırsa 11-12, tüplü fidanlarla yapılırsa 5-6 yılda verime yatar. En uygun dikim zamanı sonbahar mevsimidir. 60-70 cm. derinlikte ve 50-60 cm. genişlikte açılan kuyulara 2-3 kg. yanmış çiftlik gübresi çukurların diplerine konularak fıstık fide dikimi yapılmalıdır.²⁷¹

Antepfıstığı ağaçları, taban suyunun yüzeye yakın bulunduğu vadi tabanlarında ve ovalarda, kökleri çürüdüğünde yetişemez. Fıstık bu özelliği yüzünden bağa benzerlik gösterir. Fıstık ağaçlarının en çok sevdiği ve verimli olduğu yerler, tepelerin etekleri ve eğimi fazla bulunmayan hafif esintili güneye bakan yamaçlardır.²⁷² Nitekim, Şanlıurfa ilinde fıstık tarım alanları, kireç bakımından zengin ve organik maddelerce fakir olan genellikle hafif eğimli ve tepelik arazilerden oluşmaktadır. Başka bir ifade ile, Birecik-Halfeti Platosu (Birecik ve Halfeti ilçeleri) ile Urfa-Bozova Platosunda (Şanlıurfa merkez ve Bozova ilçeleri) çok sayıda fıstık bahçelerine rastlanılır (Foto 37, Harita 28). Ancak, fıstık bahçelerinde her zaman sadece fıstık ağaçları yoktur. Fıstık bahçelerinde bazen üzüm asmalarını, bazen de zeytin ağaçlarını içe içe görmek mümkündür. Ayrıca, bazen fıstık bahçelerinin kenarında -ki bağlık alanlarında da olduğu gibi- incir ağaçları gibi başka meyveler de yer alabilmektedir.

²⁷⁰ GAP-BKİ, GAP Yöresinde Bazı Bahçe Bitkileri Yetiştiriciliği, Ankara, 1998, s.51.

²⁷¹ GAP-BKİ, 2000, A.g.e., s.4.1.

²⁷²E. Kalelioğlu, 1990, A.g.e., s.138.

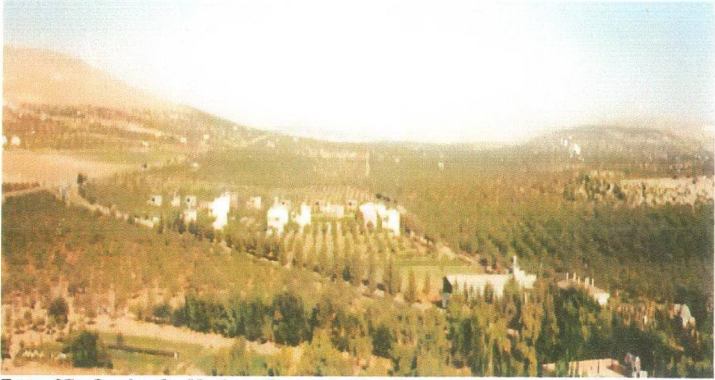

Foto 37: Şanlıurfa Merkez ilçeye bağlı Tümen köyünden fıstık bahçelerinin görünüşü

Fıstık ekonomik değeri yüksek olan bir ticari üründür. Genellikle kuruyemiş olarak alınıp satılan ve meyveleri yenen bu ürün, içermiş olduğu maddeler nedeniyle oldukça besleyicidir. Bu besleyici özelliğinden dolayı çok çeşitli gıda maddelerinde geniş bir kullanım alanına sahiptir. Bu bağlamda, ülkemizin fıstığın gen merkezi konumunda olması, yabancı fıstık ağaç alanlarının mevcudiyeti, yöre insanında fıstık tarımı kültürünün tam yeterli olmasa dahi oluşmuş olması ve bölgenin iklim ve toprak koşullarına iyice adapte olması, fıstık tarım alanlarının yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Fıstık tarımı için bu olumlu faktörlerin yanında fıstık bitkisinin, diğer tarım ürünlerinin yetiştirilmediği kıraç ve eğimli alanlarda yetiştirebilmesi durumu, bu bitki için önemli bir potansiyel alanı oluşturmaktadır. Bu atıl durumdaki arazilerin fıstık tarım alanlarına dönüştürülmesi, hem Şanlıurfa ili hem Güneydoğu Anadolu bölgesi hem de ülke ekonomisi için çok önemli bir ekonomik kazanç olacaktır.

Antepfıstığının verime yatabilmesi için öncelikle yapılması gereken en önemli aşamalarından birisi de aşılama ve budamadır. Aşılı fidanlardan dikimden 2-3 yıl sonra şekil budaması, aşısızlarda ise dikimden 3-4 yıl sonra aşılama yapılması gerekir. Yabancı bitkilerin aşılmasında ise aşı budaması sonbaharda başlar, mart sonuna kadar devam eder. Antepfıstığı bahçelerinde toprak işleme dönemi olarak, sonbaharda pullukla bir sürüm, nisanda ve mayısta kültivatörle birer sürüm yapıp ikinci sürümde tapan çekilir. haziran sonu temmuz başında gobledisk çekmek yabancı ot kontrolü açısından oldukça önemlidir. Gübresi ocak ve şubat aylarında verilen antepfıstığı, eğer sulama imkanı varsa haziran ayının başında olmak üzere 3-4 su verilir. Ancak, sulamada suyun bitki gövdesine değmemesine özen

gösterilmelidir. Çalışma alanımızda yapılan antepfıstığı tarımı, daha çok kuru tarım şartlarında yapılmaktadır.

Antepfıstığı tarımında fidan dikimi kadar, fıstık bahçelerini ekonomik bir değer taşıyabilmesi için tesis etmekte oldukça önemlidir. Fıstık bitkisi dişi ve erkeklerden oluştuğundan, dikimi sırasında bu özelliklere mutlaka dikkat edilmelidir. Ekonomik olarak istenilen düzeyde üretim ve verim alabilmek için kurulacak olan bahçelerde mutlaka 8-10 dişi ağaca karşılık 1 erkek ağaç bulundurulması gerekmektedir. Çünkü erkek çiçekler tozları tarafından döllenmeyen dişi çiçekler kuruyup dökülürler. İşte, fıstıklarda döllenme olmadan verim almak mümkün değildir. Bunun için uygun zamanda çiçek açan erkek fıstıkları olarak Uğur, Atlı, Kaşka ve Koç çeşitleri önerilmekte ve bu çeşitler, bölgede faaliyet gösteren tarımsal araştırma enstitülerince dağıtılmaktadır.

Ancak, burada dikkat edilmesi gereken diğer önemli özellik ise, mümkün olduğunca fıstık bitkilerinin boylarının aynı olmasıdır. Çünkü fıstıklarda tozlanma rüzgarla gerçekleşmektedir. Tozlanma ve döllenme için erkek ağaçtan savrulan çiçek tozları, dişi çiçeklere rüzgarla taşınmaktadır. Eğer arada yüksek boylu ağaçlar yer alırsa, bu ağaçların büyük taçları yüzünden çiçek tozu erkek ağaçtan dişi ağaçlara taşınamayacak ve bu ağaçlar meyve tutmayacaklardır. Çalışma alanımız ve yakın çevresinde, fıstık ağaçları arasında boş kalan geniş alanlara üzüm asması yetiştiriciliği önerilmektedir. Nitekim, fıstık ağaçları ile üzüm asmasının iç içe olduğu bahçe sayısı az değildir.

Çalışma alanımızda antepfıstığı tarımının yoğun bir şekilde yapıldığı alanlarda (Birecik, Halfeti, Şanlıurfa merkez ve Bozova) ortalama yağış 300-550 mm arasında olup, ortalama sıcaklık değerleri de yüksektir (Tablo 70, 71). Yağın düşük ve sıcaklıkların da yüksek olması nedeniyle ilkbahar döneminin sonundan itibaren kuraklık hissedilmeye başlar. Bu nedenle toprakta nemin korunması ve yabancı otlar tarafından paylaşılmaması için toprak mutlaka sistemli bir şekilde işlenmelidir. Bu açıdan toprak işlemesi fıstık yetiştiriciliğinde büyük bir önem taşımaktadır. Toprak işlemede zaman çok önemlidir. "Zemheri Sürümü" olarak adlandırılan, sonbaharda soklu pullukla derin bir sürüm yapılır. Bu sürüm yağmur sularının derine inmesini sağladığından önemli bir işlemdir. Antepfıstığı üreticileri tarafından yapılan bu sürüm, özellikle eğimli arazilerde, daha çok eğim yönünde yapılmakta, bu da arazi ve fıstık bitkisi için olumsuz bir durum yaratmaktadır. Eğer sürüm eğime dik yapılırsa, daha fazla miktarda suyun tutunmasına ve toprak kayıplarının azalmasına katkı sağlayacaktır. Antepfıstığı üreticileri, bu konuda bilinçlendirilmelidir.

Antepfıstığı tarımı için ikinci sürüm ise, nisan ve mayıs aylarında yapılan sürümlerdir. Kış yağışları ile yeşeren yabancı otları temizlemek için bu dönemde kültivatörle yüzeysel olarak ilk sürüm yapılır. Bu sürüm fıstık bahçelerini yabancı otlardan temizlediği gibi, toprak kapillaritesinin azalmasını da sağlar. Bu dönemde badem ağaçları çiçek açtıkları için, bu sürüme de yörede "Badem Sürümü" adı verilmektedir. Bu dönemde yapılan ikinci sürüm ise mayıs ayında kültivatörle yapılır ve ardından tapan çekilir. İlkbahar döneminde yapılan bu ikinci sürüm, sıcaklardan dolayı toprağın yarılmasını önleyerek su kaybının azaltılmasıdır. Bu sürümün diğer önemli bir faydası ise, hasat zamanı ürün tanelerinin kolay toplanabilmesine zemin oluşturmaktadır. Aşırı sıcaklardan dolayı su kaybını önlemek için temmuz ayında da fıstık bahçesinin bir kültivatörle sürülmesi ve ardından tapan çekilmesi yararlı olmaktadır. Fıstık tarımında toprağın işlenmesi, bitkinin daha iyi gelişmesine ve verimin artmasına neden olmaktadır.

Fıstık meyvelerinin olgunlaştığına dair bazı belirtiler vardır. Bu belirtilerin başında, dış kabuk renginin değişmesi, kırmızı kabuğun yumuşayarak sert kabuktan ayrılması ve katı kabuğun çıtlaması gelmektedir. Fıstık meyvesi hasat olgunluğundayken meyve iç ağırlığı ve ham yağ miktarı en yüksek düzeydedir. Bu nedenle ürün hasadı hızlı bir şekilde bir hafta içinde bitirilmelidir. Hasadı yapılan fıstık hammadde ürünleri, harman yerine getirilerek beton veya toprak zemin üzerine branda türü bir örtü serilerek güneşte kurutulmaya bırakılır.

Çalışma alanımızda, 1994 yılında meyve veren antepfıstığı ağaçlarının (7468700) % 36,2'si Birecik ilçesinde, % 23,6'sı ile Merkez ilçede ve % 18,6'sı da Halfeti ilçesinde yer almaktadır. Bu dönemde, söz konusu üç ilçenin toplam ilde meyve veren antepfıstığı ağaçlarının % 78,4'ünü ve üretiminin ise % 70,8'ini karşılamıştır. 2001 yılına gelindiğinde, Şanlıurfa ilinde meyve veren antepfıstığı ağaç sayısında 943030 ağaç artarak toplam 8411730 ağaca çıkmıştır. Bu dönemde, ilde meyve veren antepfıstığı ağaç sayısının % 34,6'sı Birecik ilçesinde, % 20,4'ü Merkez ilçede ve % 14,9'u aynı oranla da Halfeti ve Bozova ilçelerinde bulunmaktadır. Bu dört ilçe, 2001 yılında ilde toplam meyve veren ağaç sayılarının % 84,8'ini ve üretimin ise sadece % 63,5'ini karşılayabilmişlerdir. Bu durumda, antepfıstığı tarımı, daha çok Birecik-Halfeti ve Urfa-Bozova platolarından yaygın bir şekilde yapıldığı görülmektedir (Tablo 93, Harita 28).

İlçeler bazında meyve veren, vermeyen ağaç sayıları ve üretimi bakımında son yıllarda önemli gelişmeler yaşanmaktadır. Daha önceki dönemlerde Şanlıurfa ilinde antepfıstığı dikim alanları daha çok Birecik-Halfeti ve Urfa-Bozova platolarında

(Şanlıurfa Merkez, Birecik, Halfeti ve Bozova ilçelerinde) yaygın iken, son yıllarda Siverek-Viranşehir platosunda (Hilvan, Siverek ve Viranşehir ilçeleri) ve hatta güneydeki ovalarda da genişlemektedir (Harita 28). Bu durumda, çalışma alanımızda modern tarım etkinleştikçe antepfıstığı tarım alanları da artacağı yönünde bir eğilim görülmektedir.

Ayrıca, dikili tarım alanları içerisinde en çok tarımı yapılan ilk beş ürün ağaç sayısı itibariyle antepfıstığı, badem, ceviz, nar ve üzumdür. Ancak üretim miktarı itibariye bariz bir şekilde sıralama değişmektedir. Üretim miktarları itibariye ilk beş dikili tarımsal ürün sırasıyla üzüm, antepfıstığı, nar, ceviz ve bademdir (Tablo 94).

Tablo 93: Şanlıurfa İlinde İlçeler Bazında Antepfıstığı

İlçeler	1994				2001			
	Meyve Veren Ağaç Sayısı	Meyve Vermeyen Ağaç Sayısı	Üretim (Ton)	Dikim Alanı (ha)	Meyve Veren Ağaç Sayısı	Meyve Vermeyen Ağaç Sayısı	Üretim (Ton)	Dikim Alanı (ha)
Birecik	2700000	2750000	8450	25000	2910000	2615000	664	27202
Bozova	750000	1650000	240	10909	1250000	1650000	2000	13210
Halfeti	1390000	650000	278	12950	1250000	600000	1900	12000
Merkez	1760000	1047000	2640	15263	1716000	650800	1216	10810
Suruç	410000	240000	2420	3000	450000	150000	900	3600
C.Pınar	10100	8700	121	85	240010	98950	520	3285
Siverek	212500	154500	850	2018	225000	175000	675	2300
Akçakale	55000	188340	138	1622	145720	100430	291	1630
V.Şehir	100000	107000	688	1280	140000	79000	700	1295
Hilvan	69100	97400	207	1101	70000	41000	175	507
Harran	12000	16000	24	200	15000	13000	60	200
Toplam	7468700	6908940	16056	73428	8411730	6173180	9101	76039

Kaynak: DİE

Tablo 94: Şanlıurfa İlinde En Çok Dikimi Yapılan İlk Beş Meyvenin GAP ve Türkiye’de Ağaç Sayıları ve Üretimi (2002 Yılı)

Ürün Adı	Toplam Ağaç Sayısı (Adet)			Üretim Miktarı (Ton)		
	Şanlıurfa	Bölge	Türkiye	Şanlıurfa	Bölge	Türkiye
Antepfıstığı	14599420	21206789	42000000	12053	14403	35000
Nar	59450	1135579	3525000	819	13959	60000
Badem	24960	419195	4020000	108	3551	41000
Üzüm	19052	103224	530000	80072	451425	3500000
Ceviz	18895	259623	5880000	309	4477	120000

Kaynak: DİE, Tarımsal Yapı

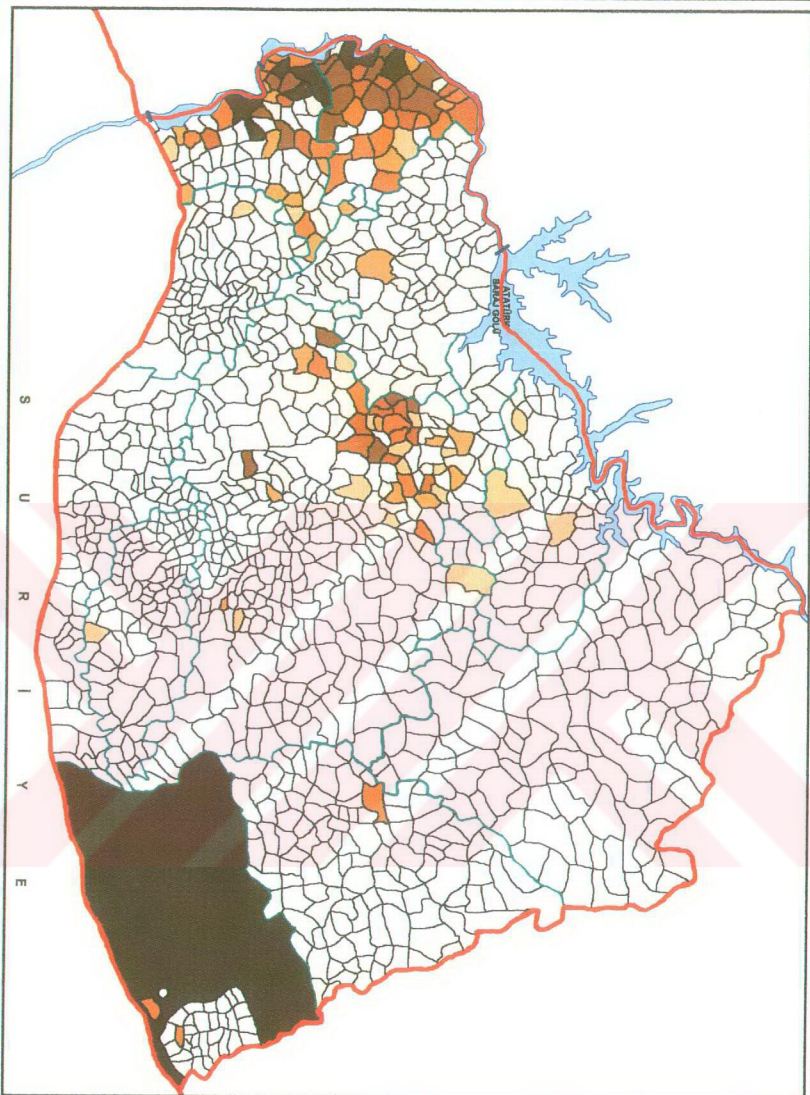
Çalışma alanımızda köy bazında fıstık tarım alanları incelendiğinde, 2003 yılı itibariyle, toplam köylerin % 20’sinde (214 köy) fıstık tarım alanları bulunmaktadır. Söz konusu köylerin ortalama fıstık tarım alanı 819 dekadır. Fıstık tarım alanları bulunan köylerin 53’ü ortalama değerin üstünde, 161’i ise altında kalmaktadır. Ayrıca, fıstık tarım alanları bulunan köylerden 44’ü 1000 dekar ve üzerinde, 27’si

2000 dekar ve üzerinde, 13'ü de 4000 dekar ve üzerinde bir tarım alanına sahiptir. Fıstık tarım alanları en fazla olan ilk beş köy ve bağlı olduğu ilçelere bakıldığında, sırasıyla Bağlarbaşı (12395 dekar), Çoğan 8855 dekar) ve Birecik ilçe merkezi (6963 dekar) Birecik ilçesine, Halfeti ilçe merkezi (6448 dekar) ve Saylakkaya (5559) da Halfeti ilçesine bağlı görülmektedir. Ayrıca, koyu renkle ortaya çıkan diğer önemli bir alan ise 38000 dekarlık fıstık tarım alanı ile Ceylanpınar TİGEM dikkat çekmektedir (Tablo 95, Harita 28).

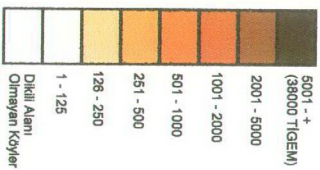
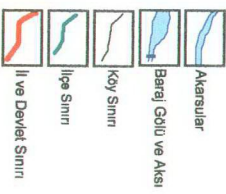
Tablo 95: Şanlıurfa İlinde Fıstık Dikim Alanı 500 Dekar ve Üzerinde Olan Köyler ve Bağlı olduğu İlçeler (2003)

Köy Adı	Bağlı Olduğu İlçe	Dikim Alanı (da)	Köy Adı	Bağlı Olduğu İlçe	Dikim Alanı (da)
Bağlarbaşı	Birecik	12392	Özmüş	Halfeti	2151
Çoğan	Birecik	8855	Yukarıgöklü	Halfeti	2149
İlçe Merkezi	Birecik	6963	Büyükhan	Merkez	2059
İlçe Merkezi	Halfeti	6448	Tülmen	Merkez	2020
Saylakkaya	Halfeti	5955	Kızlar	Merkez	2016
Ayran	Birecik	5295	Kırkpınar	Merkez	1995
Altınova	Birecik	5124	Karaotlak	Halfeti	1965
Çiftlikköy	Birecik	4973	Aşikköy	Merkez	1888
Ortayol	Halfeti	4869	Esemkulu	Merkez	1801
İnaplı	Birecik	4591	Maşuk	Merkez	1779
Yukarıkoşma	Merkez	4513	Çakallı	Halfeti	1775
Ömerli	Halfeti	4276	Mağaralı	Birecik	1649
Argıl	Halfeti	4011	Hamurkesen	Merkez	1566
Fıstıközü	Halfeti	3238	Yukarıkarabaş	Birecik	1545
Bulaklı	Halfeti	2945	Aşağıgöklü	Halfeti	1484
Uğurcuk	Birecik	2776	Kayalar	Halfeti	1372
Yeşilözen	Halfeti	2480	Argaç	Halfeti	1365
Bozyazı	Halfeti	2427	İsaören	Merkez	1172
Kavaklıca	Halfeti	2396	Durak	Halfeti	1168
Savaşan	Halfeti	2310	Yaylacık	Merkez	1040
Seldek	Halfeti	2186	Akpınar	Birecik	1004
Tüten	Birecik	2175	Büyükçömlekçi	Merkez	1001

HARİTA 28: ŞANLIURFA İLİNDE KÖY BAZINDA ANTEPİSTİĞİ ALANLARININ DAĞILIŞI (DEKAR)

İSARETLER

Şanlıurfa ili, antepfıstığı meyve yetiştiriciliğinde çok önemli bir yere sahiptir. Çünkü il, antepfıstığı tarımının en çok yapıldığı coğrafi bölge olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde hem ağaç sayısı bakımından hem de üretim miktarı bakımından birinci sırada yer almaktadır. Ayrıca, bölgede dikili tarım alanları içerisinde en fazla yer kaplayan ürün antepfıstığıdır. Böylece, çalışma alanımız, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, 2002 yılı itibarıyla, toplam ağaç sayısının % 42,1'ini, Türkiye'de ise % 34,8'ini karşılayarak hem bölgede hem de Türkiye'de antepfıstığı tarımında birinci sırada yer almaktadır (Tablo 96).

1965-2002 döneminde, antepfıstığı toplam ağaç sayısı bakımında; Şanlıurfa ilinde 7,3 kat, GAP Bölgesi'nde 3,4 kat ve ülkede ise 3,9 katlık bir artış gerçekleşmiştir (Tablo 96). Aynı dönemde, antepfıstığı üretiminde (ton) Şanlıurfa ilinde 12,1 kat, GAP Bölgesi'nde 2,1 kat ve Türkiye'de ise 4,3 katlık bir artış gerçekleştiği görülmektedir (Tablo 97).

Tablo 96: Şanlıurfa İlinde, GAP'ta ve Türkiye'de Antepfıstığı Ağaç Sayısı (Adet)

Yıllar	Şanlıurfa	Bölge	Türkiye	Şanlıurfa ilinin Türkiye'deki Oranı(%)	Şanlıurfa ilinin Bölgedeki Oranı(%)
1965	2.010.000	10.232.000	10.750.000	16,7	19,6
1970	6.253.663	16.366.376	18.123.000	34,5	38,2
1975	5.696.780	21.249.976	24.400.000	23,3	26,8
1980	7.466.500	23.825.603	28.150.000	26,5	31,3
1985	8.376.496	27.109.553	31.495.000	26,6	30,9
1990	12.453.910	32.728.851	37.418.000	33,3	38,1
1995	14.482.440	36.743.847	36.873.000	39,3	39,4
1996	14.845.660	37.859.681	36.873.000	40,3	39,2
1997	14.946.374	38.230.015	36.873.000	40,5	39,1
1998	14.878.812	37.346.281	36.873.000	40,4	39,8
1999	14.883.312	36.234.842	36.873.000	40,4	41,1
2000	14.574.910	35.788.155	42.320.000	34,4	41,1
2001	14.584.910	34.458.381	42.300.000	34,5	42,3
2002	14.599.420	35.018.741	42.000.000	34,7	41,6

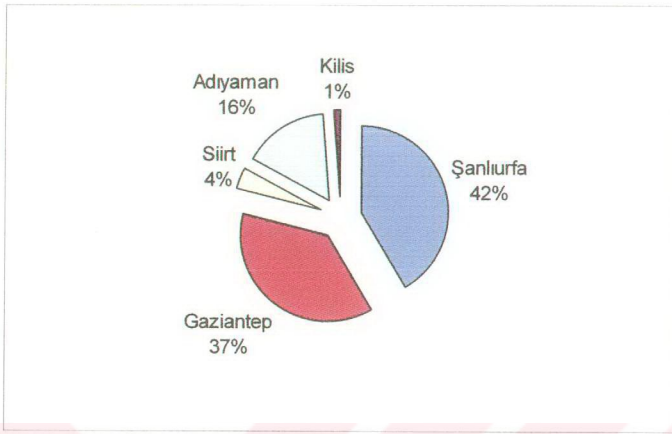
Kaynak: DİE.

Tablo 97: Şanlıurfa İlinde, GAP'ta ve Türkiye'de Antepfıstığı Üretim Miktarı (Ton)

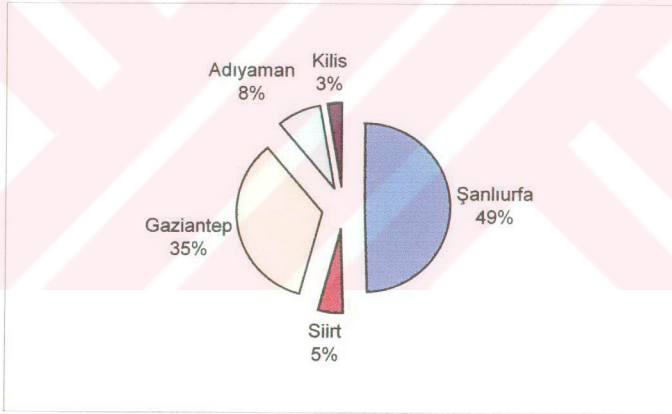
Yıllar	Şanlıurfa	Bölge	Türkiye	Şanlıurfa ilinin Türkiye'deki Oranı(%)	Şanlıurfa ilinin Bölgedeki Oranı(%)
1965	1000	6732	8170	12,2	14,9
1970	5762	12355	14200	40,6	46,6
1975	11653	25747	31000	37,6	42,3
1980	63	5 480	7500	0,8	1,1
1985	14 258	32 986	35000	40,7	43,2
1990	7 121	10 814	14000	50,9	65,8
1995	18 392	30 965	36000	51,1	59,4
1996	30 339	52 588	60000	50,6	57,7
1997	38 940	63 297	70000	55,6	61,5
1998	9 880	28 001	35000	28,2	35,3
1999	9 842	31 686	40000	24,6	31,1
2000	22915	65960	75000	30,6	30,6
2001	9101	23164	30000	33,3	30,3
2002	12053	24367	35000	34,4	49,5

Kaynak: DIE.

Şanlıurfa ili, GAP illeri içerisinde hem fıstık ağacı bakımından, hem de fıstık üretimi bakımından birinci sırada yer almaktadır. Çalışma alanımız, GAP Bölgesi'ndeki fıstık ağaç sayısının % 41,6'sını, Türkiye'deki toplam fıstık ağaç sayısının da % 34,7'sini karşılamaktadır. Fıstık üretimindeki payına bakıldığında, bölgede üretilen fıstığın 1/3'ünden (% 34,4) fazlasını, Türkiye'de üretilen fıstığın da yaklaşık yarısını (% 49,5) karşılamıştır. Fıstık tarımında Şanlıurfa ilinden sonra, bölgedeki ağaç sayısının % 37'sini, üretiminde % 35'ini Gaziantep ili karşılamıştır. Söz konusu iki il, bölgedeki ağaç sayısının % 79'unu, üretiminin de % 84'ünü karşılamaktadır (Şekil 29, 30). Ancak, hemen belirtilmelidir ki, antepfıstığı üretim miktarı yıldan yıla değişmektedir. Bunun temel nedeni, antepfıstığı ağacı bir yıl meyve tutmakta, ertesi yıl ise çok az ya da hiç tutmamasından kaynaklanmaktadır.

Şekil 29: GAP İlleri Arasında Fıstık Ağacının Oransal Dağılımı (%)

Şekil 30: GAP İllerine Fıstık Üretiminin Oransal Dağılımı (%)

5.1.6.Kimyon

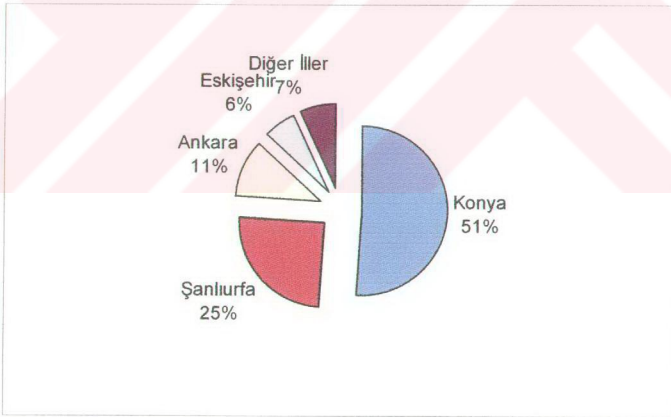
Kimyon, kokusundan faydalanılan bir baharat bitkisi olup, sucuk imalinde, ilaç ve boya sanayinde kullanılmaktadır. Kimyon bitkisi, 35-40 cm boyunda, mercimek bitkisi gibi dallanan ince ve uzun bir dal üzerinde küçük yapraklardan oluşan bir bitkidir.²⁷³

Türkiye'de kimyon tarımı daha çok İç Anadolu Bölgesi'nde yapılmaktadır. 2002 yılı itibarıyla, kimyon üretimi konusunda Konya 25530 tonla birinci sırada, Şanlıurfa 12582 tonla ikinci sırada, Ankara 5408 tonla üçüncü sırada, Eskişehir 3021 tonla dördüncü sırada sırada yer almaktadır (Tablo 98, Şekil 31).

Tablo 98: Türkiye'de Kimyon Ekim ve Üretimini En Çok Yapan İller (2003)

İl Adı	Ekim Alanı (Ha)	Üretim (Ton)	Verim (kg/ha)
Konya	21104	25539	1210
Şanlıurfa	12657	12582	994
Ankara	10795	5408	500
Eskişehir	5872	3021	514
Denizli	4019	2301	573

Kaynak: Tarımsal Yapı ve Üretim, 2002.

Şekil 31: Türkiye'de Kimyon Üretimini İllere Oransal Dağılımı (%)

²⁷³ M. Coşkun-M. Vural, GAP'ta Genel Tarl Tarımı, Şanlıurfa, 2004, s.144-150.
<http://www.tarim.gov.tr/arayuz/yetistircilik/kimyon.htm-17.03.2004>.

Şanlıurfa ilinin tarımına, Suruç ilçesindeki çiftçiler sayesinde girmiştir. Nitekim, çalışma alanımızda kimyon tarımı en çok Suruç Ovası'nda gerçekleşmektedir. Pamuk üretiminde olduğu gibi, kimyon üretiminde de Suruç ilçesindeki çiftçilerin çalışmaları sonucunda ilde, kuru koşullarda yaygınlaşacağı gözlenmektedir. Burada hemen belirtilmelidir ki, söz konusu çiftçileri böyle bir ürüne sevk etmelerinin temelinde bir çok sulama kuyusunun kuruması neden olmuştur

Böylece, çalışma alanımızda son 2-3 yıl içerisinde kuru koşullarda tarım alanları hızla artan tarımsal ürünlerden birisi de kimyondur. Kimyon, Şanlıurfa ilinde, 2003 yılı itibariyle, en çok tarımı yapılan ürünler içerisinde altıncı sırada yer almaktadır. Kimyonun kuru koşullarda yetiştiriciliğinin yapılabilmesi nedeniyle ekimi tercih edilmektedir. Kimyon, ilki, daha önce yer altı su kaynaklarından yararlanılarak geniş bir alanda sulamalı tarım yapılan, ancak kuyuların kurumasıyla tekrar kuru koşulların hakim olduğu Suruç Ovası'nda tarımı yapılmaya başlanılmıştır. Kısa bir süre içerisinde 20657 ha'lık bir alanla, ilde en çok yetiştirilen altıncı ürün olmuştur (Tablo 99).

Kimyon çok çeşitli topraklar üzerinde yetişmekle birlikte daha çok derin, humusça zengin taşlı topraklarda iyi bir gelişim gösterir. Hatta toprakta yeterince kirecin bulunması kimyon bitkisini olumlu yönden etkiler. Çalışma alanımızda kimyon, Suruç ovasında sulama imkanı olmayan alanlar ile Birecik-Halfeti platosu üzerindeki kuru tarımın yapıldığı alanlarda yapılmaktadır. Uzun süreli kuraklıklara dayanıklı olan kimyonun, kış soğuklarına karşı fazla hassasiyeti de yoktur.

Önümüzdeki yıllarda nasıl bir gelişim göstereceği tam olarak bilinmemekle birlikte, kuraklığa daha fazla dayanabilmesi nedeniyle daha güneydeki kuru koşullarda kendine bir yer bulabilir.

Tablo 99: Şanlıurfa İlinde GAP'ta ve Türkiye'de Kimyonun Ekim Alanı, Verimi ve Üretimi

Yıllar	Şanlıurfa			GAP			Türkiye		
	Ekiliş (ha.)	Üretim (ton)	Verim (kg/ha)	Ekiliş (ha.)	Üretim (ton)	Verim (kg/ha)	Ekiliş (ha.)	Üretim (ton)	Verim (kg/ha)
2002	12657	12582	994	13221	12877	974	60000	50000	833
2003	20657	12582	609						

Kaynak : DIE. Tarımsal Yapı ve Üretim

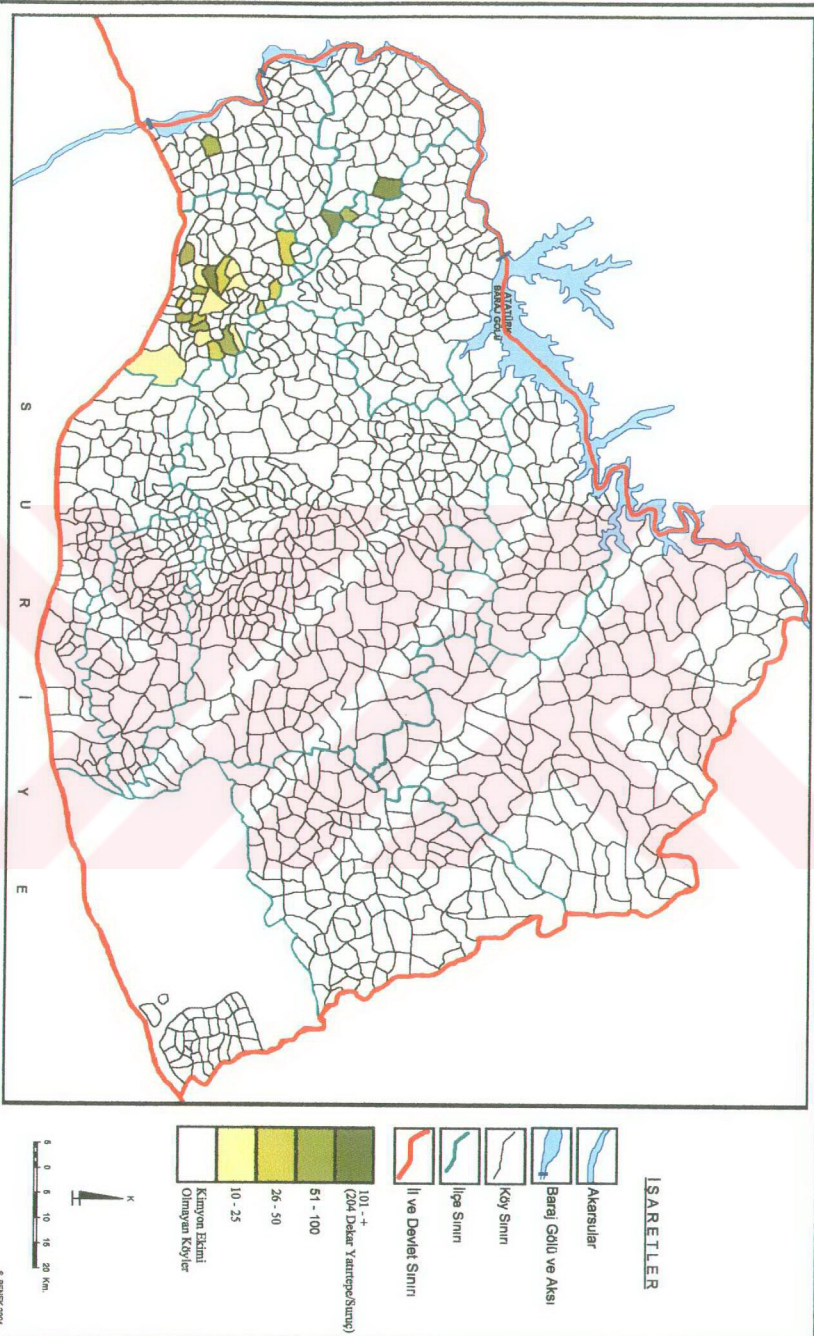
Şanlıurfa ilinde köy bazında kimyon tarım alanları incelendiğinde, 2003 yılı itibariyle, toplam köylerin sadece % 3'ünde (25 köy) kimyon tarımı gerçekleşmiştir. Bu köylerden 1'i Halfeti ilçesine, 2'si Birecik ilçesine ve geri kalan 22'si ise Suruç ilçesine bağlıdır. Söz konusu köylerin ortalama kimyon tarım alanı 49 dekadır.

Kimyon tarım alanları en fazla olan ilk beş köye bakıldığında, sırasıyla 204 dekarla Yatırtepe (Suruç) birinci sırada, 154 dekarla Macunlu (Halfeti) ikinci sırada, 112 dekarla Dışlık (Birecik) üçüncü sırada, 80 dekarla Günebakan (Suruç) dördüncü sırada ve 74 dekarla Küçükziyaret (Suruç) beşinci sırada yer almaktadır (Tablo 100, Harita 29). Bu aşamada kimyon üretiminin en önemli sorunu, bir çok tarımsal üründe olduğu gibi pazarlamadır. Pazarlama durumunun iyileştirilmesi halinde, önümüzdeki yıllarda, kuru koşullarda kimyon tarımının devam edeceği tahmin edilmektedir.

Tablo 100: Şanlıurfa İlinde Kimyon Ekim Alanı Olan Köyler ve Bağlı Olduğu İlçeler

Köy Adı	Köyün Bağlı Olduğu İlçe Adı	Ekim Alanı (Dekar)	Köy Adı	Köyün Bağlı Olduğu İlçe Adı	Ekim Alanı (Dekar)
Yatırtepe	Suruç	204	Yönlü	Suruç	32
Macunlu	Halfeti	154	Akören	Suruç	28
Dışlık	Birecik	112	Üveçli	Suruç	26
Günebakan	Suruç	80	Dumlukuyu	Suruç	19
Küçükziyaret	Suruç	74	Dinlence	Suruç	16
Büyükziyaret	Suruç	65	Aşağıoylum	Suruç	16
Yalınca	Suruç	63	Büyüksergen	Suruç	15
Mağaralı	Birecik	58	Hüyükyanı	Suruç	14
Oymaklı	Suruç	55	Bilge	Suruç	12
Kırmit	Suruç	38	Yıldız	Suruç	11
Tavşanköy	Suruç	37	Merkez ilçe	Suruç	11
Bostancılar	Suruç	35	Karaca	Suruç	10
Onbirisan	Suruç	33			

HARİTA 29: ŞANLIURFA İLİNDE KÖY BAZINDA KİMYON EKİM ALANLARININ DAĞILIŞI (DEKAR)

5.1.7.Üzüm

Dünya'da bağcılık tarımı için en elverişli iklim kuşağı üzerinde bulunan ülkemiz, aynı zamanda asmanın gen merkezi konumunda olduğu, bu bölgedeki eski uygarlıklardan biri olan Hititler zamanında üzüm asmasının yetiştirildiği ve bundan şarap üretildiği ifade edilmektedir.²⁷⁴ Bu bağlamda, bağcılık için doğal bir ortam arz eden çalışma alanımız, bağcılık tarım kültürü bakımından da son derece eski ve köklü bir geçmişe sahiptir.

Bir bölgede bağcılık yapabilmek için temmuz ayı sıcaklık ortalaması 18°C'den az olmamalıdır. Ortalama sıcaklık 9°C, sıcak aylar ortalaması 18,5°C ve en soğuk ayın sıcaklık ortalaması -4°C'den düşük olmaması gerekir.²⁷⁵ Buna göre, Güneydoğu Anadolu Bölgesi, bağcılık tarımı için elverişli bir doğal ortama sahip olduğu görülmektedir (Tablo 68). Bu özelliklerden dolayıdır ki, Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Türkiye'nin Ege ve Akdeniz bölgelerinden sonra en çok üzüm üreten bölgesidir.

"Bağcılıkta başarının temel şartı bağ kurulacak yörenin iklim ve toprak faktörleri ile asmanın çok iyi bir uyuma içinde olmasını temin etmektir. Bu nedenle bir yere bağ tesis ederken iklim, toprak, mevki-yön, anaç ve çeşit seçimi gibi unsurları iyice etüt etmek gereklidir."²⁷⁶

Asma, gelişme devresi oldukça uzun olan bir bitkidir. Günlük sıcaklık ortalaması 10°C yi bulunca gelişmeye başlar ve sonbaharda sıcaklık ortalaması bu derecenin altına düşünceye kadar gelişmesini sürdürür. Bağ kurulacak alanın yıllık aktif sıcaklık toplamının en az 1600°C derece olması gerekir. Rantabl bağcılık yapabilmek için, yıllık ortalama sıcaklık 9-21°C ve sıcak aylar ortalaması 17-20°C olmalıdır. Erken olgunlaşan çeşitlerde tam çiçeklenmeden olgunluğa kadar geçen sürede 1600-2000°C, geç olgunlaşanlarda ise 3000°C ya da daha fazla sıcaklık toplamına ihtiyaç duyulur.²⁷⁷ Asma bitkisinin bu ekolojik istekleri ile çalışma alanımızdaki meteoroloji istasyonlarında söz konusu veriler ile karşılaştırıldığında, bağcılık faaliyetleri için uygun bir ortam ortaya çıkmaktadır.

²⁷⁴ <http://www.gap.gov.tr/Turkish/Tarim/Üzüm-20.05.2004>.

²⁷⁵ M. Gürbüz, Kahramanmaraş Merkez İlçesi'nin Beşeri ve İktisadi Coğrafyası, basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1999, s.220.

²⁷⁶ GAP-BKİ, 1996, A.g.e., s.129.

²⁷⁷ <http://www.gap.gov.tr/Turkish/Tarim/Üzüm-20.05.2004>.

Asma bitkisinin en önemli özelliklerinden birisi de fazla yağış istemeyen ya da az yağışlı bölgelerde de yetişebilmesidir. Çünkü asmanın kökleri derinlere gittiği için diğer bitkilere oranla daha az yağış alan yerlerde de yetişebilir. Ancak, yıllık yağış miktarı yanında, yağışın aylara dağılışı, bağcılık veriminde çok etkili olabilmektedir. Kış aylarında ve ilkbahar başlangıcında düşen yağmurlar asma için çok yararlıdır. Nitekim, tablo 71'de de görüldüğü gibi, Şanlıurfa ilinde düşen yağışların büyük bir kısmı bu döneme tekabül etmektedir. Aksine, yaz mevsiminde yağışın düşmesi, mantar hastalıklarının artmasına neden olur. Rüzgarların bağlara çok etkisi vardır. Rüzgarlardan korunmuş yerler bağcılığa daha elverişlidir. Bütün iklim faktörleri açısından incelendiğinde çalışma alanımız bağın iklim isteklerinin istenen düzeyde olduğunu, ilkbahar ve sonbahar geç donlarının bölge bağcılığında bir sorun oluşturmadığı söylenebilir.

Asma bitkisi, fıstık bitkisi kadar toprak seçiminde toleranslı değildir. Çünkü asma kökleri derine giden bir bitkidir. Bu yüzden yumuşak dokulu topraklardan hoşlanan asma bitkisi, yazları kurak veya az yağışlı yerlerde en iyi geliştiğinden bağ toprağının derin ve su tutma kapasitesinin yüksek olması istenir.²⁷⁸ Toprak yapısı, köklerin gelişmesine müsait olduğundan, fakir topraklarda bile yetiştiriciliği yapılmaktadır. Yerli asmalar kendi kökleri üzerinde yetiştirildiğinde topraktaki kirece oldukça fazla tolerans gösterirler.

Çalışma alanımızda, su geçirir olmak şartıyla killi topraklar çok verimli ve bağcılığa elverişli topraklardır. Tınlı topraklar ise, kalite bağcılığı bakımından orta derecede, fakat kantite bağcılığı için besin maddelerince zengin topraklardır. Bunun yanında şaraplık kırmızı üzüm çeşitleri kalkerli topraklarda iyi bir gelişim gösterir.

GAP İdaresi'nce Şanlıurfa Koruklu Tarımsal Araştırma Enstitüsü'ne sulu şartlarda yüksek verimli sofralık ve şaraplık üzüm çeşitlerinin verim ve kalitesine etkisi araştırması yaptırılmıştır. Araştırma neticesinde; sofralık çeşitlerden, Perlette, Cardinal, M.Rein de Vigne, Panse Perecoce, hamburg misketi, Italia olup, şaraplık çeşitlerden ise Horoz Karası, Kabarcık, Carignane ve Öküzgözü çeşitleri, Şanlıurfa ili bağcılığında uygun bulunmuştur. Sulama yöntemi olarak da damla sulama tercih edildiği taktirde verim ve kalitede artış gözlenmiştir.²⁷⁹

Bağcılıkta verimi etkileyen önemli bir faktör de budamadır. Budama, bağcılık bakımından kritik bir aşamadır. Çünkü zamanında ve iyi bir şekilde budanmamış asmalarda ürün miktarı ve kalitesi düşmektedir. Budamada dikkat edilmesi gereken

²⁷⁸ GAP-BKİ, 1996, A.g.e., s.130.

²⁷⁹ GAP-BKİ, 1996, A.g.e., s.131.

diğer önemli bir nokta da, bağa konulacak çeşit türü ve sayısıdır. Bu nedenle bağa konulacak çeşit sayısının en az sayıda tutulması bir veya ikiyi geçmemesi tavsiye edilir

İşaretlenmiş yerlere iki kürek derinliğinde, bir kürek genişliğinde çukur açılır. Çukurların dip kısmına yamış çiftlik gübresi, ince toprakla karıştırılarak konmalıdır. Dikim için fidanda budama yapılır. Yan ve boğaz kökleri tamamıyla, dip kökler ise 10 cm üzerinden çepeçevre kesilir. Oluşmuş sürgünlerin en kuvvetlisi bırakılır. Budaması yapılan köklü çubuk veya aşılı köklü fidan, açılan çukurun tam ortasına konur, fidanın gövde kısmının en az 10-15 cm. toprak üzerinde kalacak şekilde açılan çukurlara, 10-15 cm kalınlığında toprak atıldıktan sonra fidan hava almayacak derecede sıkıştırılmalıdır. Daha sonra can suyu verilir ve fidanın yerini belli etmek için yanına bir herək dikilir. Dikim yapılırken kısır çeşitler (morfolojik erdişi, fizyolojik dişi) saf olarak dikilmemelidir. Çünkü bu çeşitlerin polen tozlarının dölleme yeteneği yoktur. Bunun için dikim planı sekiz omcaya bir babalık veya iki sıraya bir dölleyici dikmek suretiyle yapılmalıdır.²⁸⁰

Doğru, dengeli ve zamanında yapılan gübreleme bağcılıkta ürün miktarını ve kalitesini artırmakta ve bağların hastalık, zararlı, dona karşı dirençlerini de yükseltmektedir. Bu sebepten bağlarda iyi gelişmeyi sağlamak ve yeterli ürün alabilmek için topraktan kaldırılan besin maddelerini yeniden toprağa ilave etmek gereklidir. Ancak, sahada yaptığımız gezi, gözlem ve incelemelerde, bağcılık faaliyetlerinde hiç gübre kullanılmadığı saptanmıştır. Bunun yanında bağ tarım alanları, daha çok organik maddece fakir olan topraklarda tesis edilmektedir. Bu nedenle bağlar için çiftlik gübresinin önemi daha fazladır. Ancak, çiftlik gübresi asmanın tüm besin elementleri ihtiyacını karşılamayacağı için ticari gübreler de kullanılmalıdır.

Bağların sulanması konusu, özellikle yurdumuzda sulama sistemlerinin giderek yaygınlaşması nedeniyle önem kazanmaktadır. Asmanın büyüüp gelişmesi için topraktaki su miktarının daimi solma noktasının üstünde olması gerekir. Salkımlardaki taneler normal iriliklerini alamaz ve rengi donuklaşır, üzerlerinde güneş yanıkları artar. Böyle durumlara karşılaşıncı bağına suya ihtiyacı olduğu anlaşılmalıdır. Çalışma alanımızda gerek su kaynaklarının kıtlığı, gerek bağ alanlarının genellikle eğimli arazilerden oluşması gerekse halkın ön yargısı nedeniyle bağlarda sulama yapılmadığı görülmektedir. Ancak, yeni dikilen bağlarda yılda 2-3 defa sulama yapıldığı gözlenmiştir. Oysa Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde

²⁸⁰ GAP-BKİ, 1996, A.g.e., s.132.

ilkbaharın sonları ile yazın kurak geçtiği düşünülürse, bağların sulanmasının zorunlu olduğu anlaşılabacaktır. Bu nedenle özellikle haziran, temmuz ve ağustos aylarında 3-6 defa yağış durumuna göre sulama yapılması uygundur.²⁸¹

Kültür bitkileri içinde en fazla toprak işlemesi isteyen bitki asmadır. Yıllık yağış miktarı düşük, buna karşılık sıcaklık toplamı yüksek olan bölgede toprak işlemesine gereken önem verilmelidir. Sonbaharda yaprak dökümünden sonra, budamadan önce yapılacak toprak işleme yabancı otlarla savaşında ve kış yağmurlarının toprakta birikmesinde etkili olmaktadır. Daha sonra biri budamadan sonra, bir de ilkbahar geç donlarından sonra yapılacak bir toprak işleme toprağın havalanmasını ve suyun toprakta muhafazasını sağlamaktadır. Bu sırada çapa ile boğaz açma ve boğaz köklerinin temizliği de önemli bakım işlerindendir. Ayrıca tane bağlamadan sonra yapılacak toprak işlemesi ve çapa da yararlı olmaktadır. Bağlarda yabancı ot için ilkbahar ve yaz aylarında 2-4 çapa yeterli olmaktadır.

Bağ tarım alanları, geçmişten günümüze değin incelendiğinde, 1965-1980 yıllarını kapsayan ve bağ tarım alanlarının sürekli bir artış içerisinde olduğu birinci dönem; bu dönemin aksine bağ tarım alanlarının genel olarak sürekli bir azalış içerisinde olduğu ikinci dönem (1981-2002) şeklinde incelemek mümkündür. Şanlıurfa ilinde üzüm tarımının en fazla alan kapladığı dönem 74694 ha'lık alanla 1980 yılı olmasına rağmen, bu dönemde üretim 56674 ton gibi düşük bir seviyede gerçekleşmiştir. Bu dönemden 10 yıl önce 1970 yılında üzüm tarım alanları 1980 yılındaki üzüm tarım alanlarından yaklaşık 17.000 ha daha az olmasına rağmen, üretim miktarı 4 katlık bir farkla 228620 ton olarak gerçekleşmiştir. Bağ tarım alanlarında olduğu gibi, üzüm üretiminde de sürekli bir artış ve azalış söz konusudur (Tablo 101).

1965 yılında Şanlıurfa ili, GAP'taki bağ tarım alanlarının % 26'sini, üretiminin ise % 11,1'ini karşılamıştır. Aynı dönemde, Türkiye bağ ekim alanlarının % 7'sini, üretiminin de % 3,4'ünü sağlamıştır. 2002 yılına gelindiğinde söz konusu alanda bağ tarım alanları 56000 ha'dan 19052 ha'ya düşmüştür. Bu nedenle, 1965 yılında GAP'taki bağ tarım alanlarının % 26'sini karşılayan Şanlıurfa ili, 2002 yılında, sadece % 15,6'sını ve üretiminin ise % 15,1'ini karşılayabilmiştir. Ancak, bağ tarım alanlarına ilişkin en çok dikkat çeken nokta, hem Şanlıurfa ilinde hem GAP'ta hem de Türkiye'de ciddi oranda bir alan daralmasının yaşanmasıdır. Şanlıurfa ilindeki bağ tarım alanlarının daralmasının iki nedeni vardır: Birincisi, Atatürk, Birecik ve Karkamış baraj göletlerinde su seviyesinin yükselmesi sonucunda bir kısım bağ

²⁸¹ <http://www.gap.gov.tr/Turkish/Tarim/Üzüm-20.05.2004>.

tarım alanlarının suyun altında kalmasıdır. İkinci ise, sulama imkanına kavuşan bazı çiftçilerin, bağ alanlarını kaldırarak, yerine sulu koşullarda pamuk ekimini tercih etmeleridir. Yine bağcılık faaliyetlerinden görülen diğer önemli bir gelişme ise, genel olarak bağ tarım alanlarının azalmasına rağmen birim alanda alınan verim miktarının artmasıdır (Tablo 101).

Tablo 101: Şanlıurfa İlinde, GAP'ta ve Türkiye'de Bağ Alanları, Üzüm Verimi ve Üretimi (1965-2002)

Yıl	Şanlıurfa		GAP		Türkiye	
	Hektar (Ha)	Üretim (Ton)	Hektar (Ha)	Üretim (Ton)	Hektar (Ha)	Üretim (Ton)
1965	56000	113900	215200	1024830	800000	3350000
1970	57530	228620	237585	1153783	845000	3850000
1975	58523	85500	224935	1115433	790000	3247000
1980	74694	56670	236946	1048305	820000	3600000
1985	18972	58738	141032	698584	625000	3300000
1990	20137	43557	136357	7335592	580000	3500000
1992	26251	53716	146386	696941	576000	3450000
1994	25817	51598	144415	619407	567000	3450000
1996	23048	57290	139561	600964	560000	3700000
1998	20704	93823	133756	590626	541000	3600000
1999	20570	76775	192840	602844	535000	3400000
2000	20230	78218	106742	544461	535000	3600000
2001	18937	76293	150044	546516	525000	3250000
2002	19052	80072	122276	531497	530000	3500000

Kaynak : DİE. Tarımsal Yapı ve Üretim.

Çalışma alanımızda bağ alanlarının ilçelere dağılışı incelendiğinde, 1994 yılında % 47,6 ile Halfeti ilçesi birinci sırada, % 16,9 ile Şanlıurfa merkez ikinci sırada ve % 14,9 ile Bozova ilçesi üçüncü sırada yer almaktadır (Tablo 102, Harita 30). Bu üç ilçenin bağ alanlarının yaklaşık 4/5'ini (% 79,4) karşılamaktadır. 2001 yılına gelindiğinde, il bazında üzüm dikim alanlarının bir azalış gösterdiği dikkat çekerken, ilçeler bazında ise sıralamanın değişmemekle birlikte Halfeti ilçesinin il içindeki oranında ciddi bir azalış olmuştur. Halfeti ilçesinde bağ alanlarında görülen bu azalışın nedeni, Birecik Barajı göletinde su seviyesinin yükselmesiyle başta dikili alanlar olmak üzere bir kısım tarım alanının suyun altında kalmasıdır. Köy bazında bağ alanlarına ilişkin verilere dayanarak hazırlanan yoğunluk haritasında da görüldüğü gibi, Şanlıurfa ilinde bağ alanlarının çok büyük bir kısmı kalkerli arazilerin hakim olduğu Birecik-Halfeti ve Urfa-Bozova platolarında yapılmaktadır. Bu durumda, antepfıstığı ile bağ alanları bir paralellik arz etmektedir (Harita 28, 30). Bundan dolayıdır ki, yer yer fıstık bahçelerinde fıstık ile üzüm asmaları iç içe girmiş durumdadır (Foto 38).

Foto 38: Şanlıurfa Merkez ilçeye bağlı Kabahaydar köyünde fıstık ağaçlarıyla üzüm asmalarının bir arada bulunduğu fıstık bahçesi

Ayrıca, son zamanlarda çok sınırlı da olsa, modern bağcılık faaliyetleri uygulanarak bağ alanları ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birisi de Hilvan-Siverek kara yolunun güneyinde, Hilvan ilçesinin Aslanlı köyünde kurulmuş olan Hasan Çelebi Organik Tarım Çiftliği'dir (Foto 39).

Foto 39: Hilvan ilçesinin Aslanlı köyünde kurulmuş olan Hasan Çelebi Organik Tarım Çiftliği'nden modern yöntemlerle dikilmiş bağ alanlarından bir görünüş

Tablo 102: Şanlıurfa İlinde İlçeler Bazında Bağ Alanı (Ha), Üzüm Üretimi (Ton) ve Oranları (%)

İlçeler	1994				2001			
	Ekim Alanı (Ha)	%	Üretim (Ton)	%	Ekim Alanı (Ha)	%	Üretim (Ton)	%
Bozova	3840	14,9	13867	30,4	3850	20,3	34200	45,5
Merkez	4365	16,9	3188	7,0	4583	24,2	19800	26,4
Halfeti	12300	47,6	14000	30,7	6700	35,4	9000	12,0
C.Pınar	155	0,6	260	0,6	179	0,9	3975	5,3
Hilvan	2500	9,7	4500	9,9	2055	10,9	2800	3,7
Suruç	650	2,5	1600	3,5	550	2,9	2000	2,6
V.Şehir	375	1,5	753	1,7	375	2,0	1305	1,7
Akçakale	142	0,6	180	0,4	260	1,4	1100	1,5
Siverek	215	0,8	800	1,8	360	1,9	850	1,3
Harran	25	0,1	50	0,1	25	0,1	63	0,1
Birecik	1250	4,8	6400	14,0				
Toplam	25817	100,0	45598	100,0	18937	100,0	75093	100,0

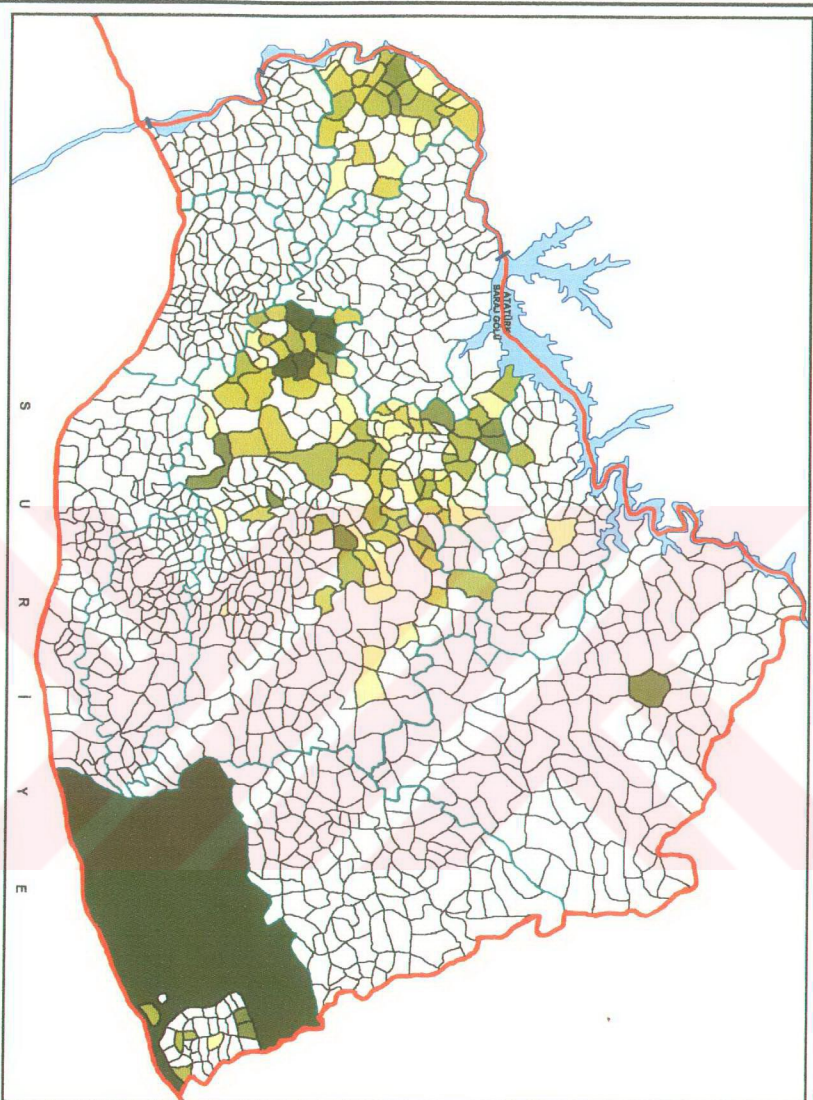
Kaynak: DİE

Şanlıurfa ilinde köy bazında bağ tarım alanları incelendiğinde, 2003 yılı itibariyle, toplam köylerin % 23'ünde (250 köy) bağ tarım alanları bulunmaktadır. Söz konusu köylerin ortalama bağ tarım alanı 325 dekadır. Bağ tarım alanları bulunan köylerin 77'si ortalama değer in üstünde, 173'ü ise altında kalmaktadır. Ayrıca, bağ tarım alanları bulunan köylerden 17'si 1000 dekar ve üzerindedir. Bağ tarım alanları en fazla olan ilk beş köy Merkez ilçeye bağlıdır. Bunlar; sırasıyla Yukarıkoşma (4530 dekar), Ergünköy (2800 dekar), Göbekli (2600 dekar), Överler (2100 dekar) ve Çıralıdır (2100 dekar). Ayrıca, koyu renkle ortaya çıkan diğer önemli bir alan ise 5000 dekarlık bağ tarım alanı ile Ceylanpınar TİGEM dikkat çekmektedir (Tablo 103, Harita 30). Çalışma alanımızda daha çok sofralık üzüm üretilmektedir.

Tablo 103: Şanlıurfa İlinde Bağ Dikim Alanı 500 Dekar ve Üzerinde Olan Köyler ve Bağlı olduğu İlçeler (2003)

Köy Adı	Bağlı Olduğu İlçe	Ekim Alanı (da)	Köy Adı	Bağlı Olduğu İlçe	Ekim Alanı (da)
Yukarıkoşma	Merkez	4530	Kepirli	Merkez	850
Ergünköy	Merkez	2800	Sarıseyh	Merkez	850
Göbekli	Merkez	2600	Aydın	C.Pınar	850
Överler	Merkez	2100	Diphisar	Merkez	814
Çıralı	Merkez	2100	Durak	Halfeti	785
Saylakkaya	Halfeti	1950	Büyükhan	Merkez	778
Ayanlar	Merkez	1650	Kengerli	Merkez	760
Osmanbey	Merkez	1550	Yığınak	Merkez	750
Millisaray	Merkez	1540	Argıl	Halfeti	729
Büyükdödek	Merkez	1500	Ömerli	Halfeti	727
Ortayol	Halfeti	1498	Yeşilözen	Halfeti	703
İlçe Merkezi	Siverek	1447	İlhan	Merkez	700
Yukarıçaykuyu	Merkez	1350	Sakça	Merkez	650
Düzova	C.Pınar	1150	Olukyanı	Merkez	650
Sarım	Merkez	1100	Arsıanlı	Hilvan	650
Yalçınkaya	C.Pınar	1050	Maşuk	Merkez	643
Gazibey	Merkez	1000	Aşıkköy	Merkez	633
Merkez İlçesi	Merkez	972	Savaşan	Halfeti	592
Hamurkesen	Merkez	911	Yüksektepe	C.Pınar	550
Yeniköy	C.Pınar	900	Ovacık	Hilvan	541
Karataş	Merkez	875	Kızlar	Merkez	536
Mağaracık	Merkez	860	Uzuncuk	Merkez	530
Yukarıgöklü	Halfeti	851	Kalınbayat	Merkez	530
Bölücek	Merkez	850	Ağılcık	Merkez	530
Hüyükü	Merkez	850			

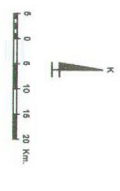
HARİTA 30: ŞANLIURFA İLİNDE KÖY BAZINDA BAĞ ALANLARININ DAĞILIŞI (DEKAR)

İSARETLER

- Akarsular
- Baraj Gölü ve Aksı
- Köy Sınırı
- İlçe Sınırı
- İl ve Devlet Sınırı

- 2001 - +
(TTCSEM 5000/Cyimp.)
- 1001 - 2000
- 501 - 1000
- 251 - 500
- 126 - 250
- 1 - 125
- Dikili Alanı
- Ölmeyen köyler

5.1.8.Susam

Susam, çalışma alanımızda yağlı tohumlu ürünler arasında en çok yetiştirilen bir üründür. Susam 30-125 cm uzunluğunda dik büyüyen bir bitkidir. Gövdeler uzunlamasına oluklu (karıklıdır) ve sık tüylüdür. Ülkemizde tarımı yapılan yağ bitkileri içerisinde önemli bir yeri olan susam, tohumlarında % 50-60 yağ içeren yazlık ve otsu bir bitkidir. Bileşiminde ayrıca % 25 protein bulunmaktadır. Besleyici özelliği ve lezzetinden dolayı insan besini olarak çok miktarda tüketilir.

Susam sıcaklığı çok seven bir yağ bitkisidir. Tropik, subtropik ve ılıman iklim kuşağının sıcak bölgelerinde yetiştirilen susam, 90-120 günde gelişme devresini tamamlar. Bu devre içinde aylık ısı ortalamasının 20°C'den aşağı düşmemesi ve tohumların çimlenmesi esnasında toprak sıcaklığının 15°C-20°C ve daha yukarı sıcaklarda olması gereklidir²⁸²(Tablo 70).

Susam toprak isteği bakımından fazla seçici değildir, her türlü toprak koşullarında yetiştirebilmektedir. Ancak, susam en iyi şekilde kumlu-killi alüvyal topraklarda yetişir. Orta derecede ağır, humuslu topraklarda iyi gelişmesine karşın fazla killi ve kireçli ağır toprakları sevmez. Yeni tarıma açılan fundalık arazilerde de susam, iyi gelişebilen bir bitkidir.²⁸³

Susam yetiştirme süresinin kısıtlılığı yönünden, hemen hemen her kültür bitkisi ile ekim nöbetine girebilir. Ayçiçeği, mısır, pamuk ve yerfıstığı ile karışık şekilde tarımı yapılabilir. Çapa bitkileri ve baklagillerden sonraki ekilişlerde verimli olup, aynı yere arka arkaya ekilebilir. Çalışma alanımızda, son yıllarda mercimek, buğday ve arpa hasadından sonra yaygın bir şekilde ikinci bir ürün olarak sulu koşullarda tarımı yapılmaktadır. Genel olarak pamuk-buğday -susam şeklinde üçlü münavebe, en çok yapılan münavebe şeklidir.

Birinci ürün susam tarımında tarlalar sonbahar mevsiminden itibaren sürülmeli ve ekim için hazırlanmalıdır. Susam tohumları çok küçük olduğundan, toprak kesekli bırakılmamalı ve iyice ufalanmalıdır. Tohumların küçüklüğü nedeni ile ekim derinliği de az olacaktır. İyi çimlenebilmesi ve bunların kuşlar tarafından toplanmaması için susam tohumları hafif bir yağmurdan sonra ekilmelidir. KHGM Şanlıurfa Tarım Araştırma Enstitüsünce GAP Bölgesinde Özberk-1982 çeşidi tavsiye edilmektedir.²⁸⁴

²⁸²GAP-BKİ, 1996, A.g.e., s.58-59.

²⁸³GAP-BKİ, 1996, A.g.e., s.59.

²⁸⁴S. Göney, Büyük Menderes Bölgesi, İstanbul, 1975, s.475.

İkinci ürün susam tarımından, ana ürün hasadından sonra genellikle toprakta yeteri kadar tav bulunmaz. Ekimden sonra tarladaki nemin hızla kaybolmasına neden olan anız, tav suyu verilmeden önce iyice temizlenmelidir. Bundan sonra toprağa gerekli tav suyu verilir. 5-7 gün sonra da tava gelen toprak pulluk derinliğinde sürülür. Keseklerin parçalanması için 1-2 kat diskaro çekilir, son diskaro altına gerekli gübre miktarı atıldıktan sonra, sürgü çekilerek toprak ekime hazırlanır. Susam tohumları küçük ve hafif olduğundan, dekara atılacak tohumluk miktarının ayarlanması çok önemlidir. Serpme ekimde dekara 800-1000 gr, mibzerle sıraya ekimde 400-600 gr tohum yeterlidir.

Susam tohumu; Çimlenme gücü yüksek olan susam, tohumu küçük olduğundan çıkış gücü zayıf bir üründür. Bu yüzden susam ekilecek toprağın çok iyi hazırlanması gereklidir. Ana ürün ekilişleri için toprak, sonbahar ve kış aylarında sürülür, daha sonra , ilkbaharda toprak tavında iken, ikileme yapılır. Diskaro çekildikten ve son diskaro altına gerekli görülen gübre miktarı atıldıktan sonra toprak tavının kaçmaması için tapan çekilerek toprak ekime hazırlanır.²⁸⁵

Mibzerle sıraya ekimde, sıra arası 60-70 cm, sıra üzeri 20-25 cm olmalıdır. Sıra üzeri mesafeler ekimden 20-30 gün sonra tekleme esnasında ayarlanır. Susam ekiminde en iyi sonuç mibzerle yapılan ekimden alınır. Susam ekim derinliği 1.5-2.5 cm olmalıdır.

Susamın gelişme süresinin kısalığı nedeni ile, gerekli görülen gübrenin tamamının ekimden önce son diskaro altına atılması zorunludur. Verilecek gübre miktarı; bölgenin iklim ve toprak koşullarında, ekilecek çeşide, tarımın sulu ve kuru olarak yapılmasına bağlıdır. İyi bir verim için dekara saf madde olarak 7 kg azot, 5 kg fosfor ve 5-10 kg potasyum verilmelidir. Gübre çeşitleri ve bir dekara verilecek miktar olarak aşağıdaki seçeneklerden biri kullanılmalıdır²⁸⁶,

% 21 Amonyum sülfat 35 kg

% 16 -18 Süper fosfat 25-30 kg

% 48-50 Potasyum sülfat 10-12 kg

Kompoze gübre (15-15-15) 30-35 kg

Susam su isteği aşırı olmayan bir bitkidir. Ancak yetiştirme sürecinde yapılacak düzenli sulamanın verimi arttıracığı bilinmektedir (Foto 40). Kıraç ve kışlak arazilerde ana ürün olarak susuz yetiştirilse de, ikinci ürün ekilişlerinde mutlaka sulama yapılmalıdır. 2. ürün ekilişinde, ekimden önce tarlada yeterli rutubeti

²⁸⁵ GAP-BKİ, 1996, A.g.e., s.59-60.

²⁸⁵ GAP-BKİ, 1996, A.g.e., s.59.

²⁸⁶ <http://www.gap.gov.tr/Turkish/Tarim/Susam-20.05.2004>.

sağlamak için tav suyu verilir. Olgunlaşma sürecince 1-3 defa sulama yapılabilir. Ancak sulamada çok dikkatli olmalı göllenme yapılmalıdır. Çalışma alanımızda, kuru koşullarda 1. ürün olarak Siverek-Viranşehir ve Urfa-Bozova platolarında tarımı yapılmaktadır. Susam ekim alanı ve üretimi bakımından Siverek ilçesi birinci sırada, Hilvan ikinci sırada ve Merkez ilçe ise üçüncü sırada yer almaktadır. Birim alanda alınan üretim ve dolayısıyla verim durumuna bakıldığında, Akçakale ilçesinde hektara 5385 kg elde edilmiştir (Tablo 104). Bunun temelinde, söz konusu ilçede susam tarımı daha çok sulu koşullarda, diğer ilçelerde ise daha çok kuru koşullarda yapılmasıdır.

Tablo 104: Şanlıurfa İlinde İlçeler Bazında Susam Ekim Alanı, Üretimi ve Verimi (2001)

İlçeler	Ekiliş (ha.)	Üretim (ton)	Verim (kg/ha.)
Siverek	15044	3750	249
Hilvan	1033	295	286
Merkez	566	203	359
Akçakale	13	70	5385
Bozova	1700	49	29
C.Pınar	5	3	600
Toplam	18361	4370	420

Bitkilerin yaprak ve kapsüllerinin sararması, yaprakların kısmen dökülmesi, çiçeklenmenin durması, alt kapsüller elle kırıldığı zaman tohum renklerinin beyaz tanelilerde koyu sarı, kahverengi tanelilerde açık kahverengiye dönüşmesi bitkinin söküme geldiğini gösterir. Söküm elle yapılır. Elle sökülen bitkiler gelişmelerini bir süre daha devam ettireceği için 10-25 bitki bir arada bağlanarak, tabanı düz ve temiz bir yerde, kök kısımları dışarı ve baş kısımları iç tarafa gelmek üzere baskıya alınır. Baskıdan çıkarılan demetler, beton veya düz bir zemin üzerinde, 8-10 demet bir arada olmak üzere, konulur ve tepe kısmından ip veya otlarla bağlanır. Daha sonra elde edilen tohumlar uygun harman makinelerinde vantilatör vasıtasıyla savrulurak temizlenir, çuvallanır.

Susamın normal şartlarda verimi 60-80 kg/da'dır. İyi tohumluk, yeterli gübre, sulama ve kültürel işlemler ise verimi oldukça yükseltir. Ancak, çalışma alanımızda, şimdiye kadar hep kuru koşullarda tarımı yapılmakta idi. Bu nedenle verim düşük olup, 20-30 kg/da'dır.

Şanlıurfa ilinde, susam ekim alanlarına ilişkin 39 yıllık (1965-2003) istatistik verilerine göre, genel olarak sürekli artış ve azalışlar göstermekle birlikte 1965'ten 1985'e kadarki dönemde 414 hektarlık bir alandan 97,6 kat bir artışla 40408 hektara

ulaşmıştır. Bu dönemden sonra susam ekim alanları sürekli daralarak 2003 yılına gelindiğinde yaklaşık 30.000 hektarlık bir azalış sonucunda 10835 hektara düşmüştür (Tablo 105). Ancak, susam, sulamalı tarımla birlikte önümüzdeki yıllarda ikinci ürün olarak mısırla birlikte önem kazanacaktır (Foto 40).

Foto 40: Birecik şehrinin güneyinde bulunan Mezra Vadi Tabanı Ovası'nda sulu koşullarda ekilmiş olan susam tarlasından bir görünüş

Tablo 105: Şanlıurfa İlinde Susam Ekim Alanı, Üretimi ve Verimi (1965-2003)

Yıllar	Susam		
	Ekiliş (ha.)	Üretim (ton)	Verim (kg/ha.)
1965	414	416	1005
1970	412	427	1036
1975	1215	787	648
1980	1515	403	266
1985	40408	13863	343
1990	39800	13708	344
1992	34417	8212	239
1994	35591	7861	221
1996	31660	7072	223
1998	35189	10428	296
2000	20537	5603	273
2001	18357	4370	238
2002	14380	4243	297
2003	10835	4291	396

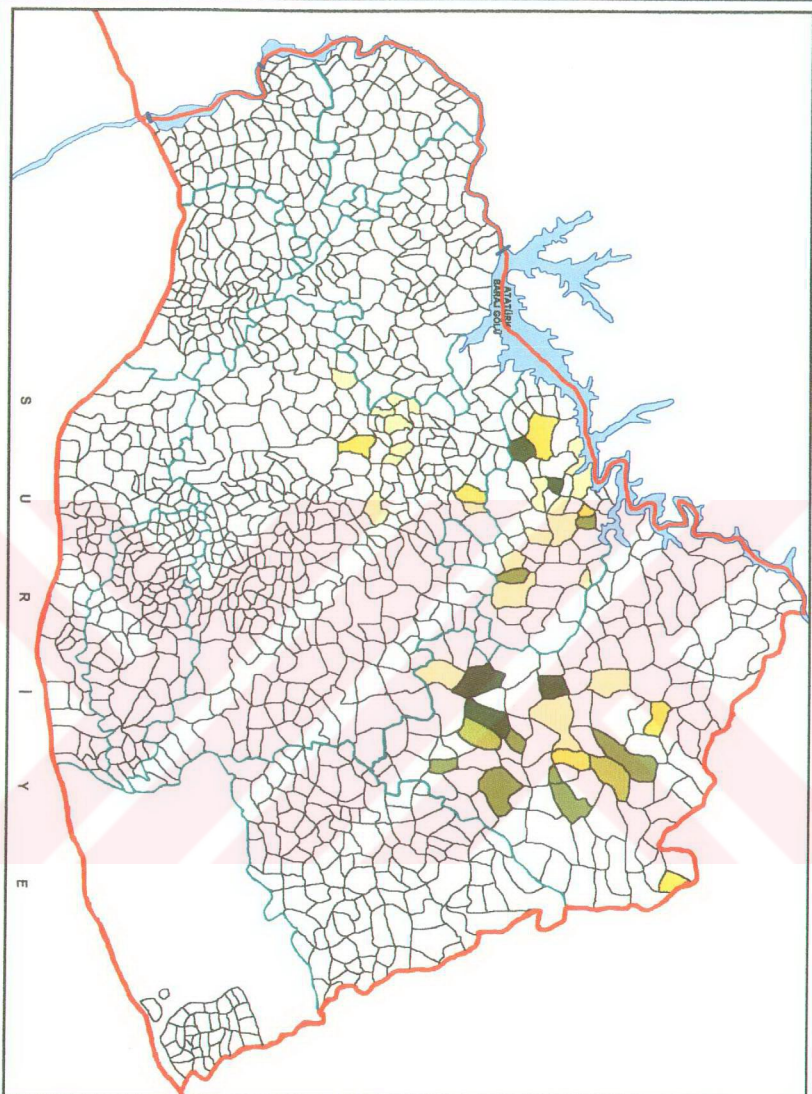
Kaynak : DIE. Tarımsal Yapı ve Üretim.

Şanlıurfa ilinde köy bazında susam tarım alanları incelendiğinde, 2003 yılı itibarıyla, toplam köylerin sadece % 4'ünde (41 köy) susam tarım alanları bulunmaktadır. Söz konusu köylerin ortalama susam tarım alanı 144 dekadır. Susam tarım alanları bulunan köylerin 14'ü ortalama değerin üstünde, 27'si ise altında kalmaktadır. Ayrıca, susam tarım alanları 1000 dekarı geçen köy bulunmamaktadır. Yine de susam tarım alanları en fazla olan ilk beş köyden birincisi Siverek ilçesine bağlı Büyükkazanlı (881 dekar), ikinci ve üçüncü Hilvan ilçesine bağlı Ovacık (539 dekar), Arıca (462 dekar), dördüncü ve beşinci Siverek ilçesine bağlı Alagün (420 dekar) ve Sabancı (352 dekar) köyleridir (Tablo 106, Harita 31).

Tablo 106: Şanlıurfa İlinde Susam Ekim Alanı Olan Köyler ve Bağlı olduğu İlçeler (2003)

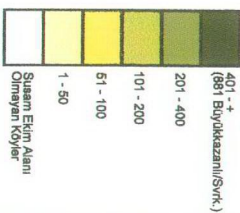
Köy Adı	Bağlı Olduğu İlçe	Ekim Alanı (da)	Köy Adı	Bağlı Olduğu İlçe	Ekim Alanı (da)
Büyükkazanlı	Siverek	881	Gelenek	Hilvan	52
Ovacık	Hilvan	539	Arınık	Hilvan	48
Arıca	Hilvan	462	Uluyazı	Hilvan	43
Alagün	Siverek	420	Yücelen	Siverek	42
Sabancı	Siverek	352	Sarışeyh	Merkez	40
Keş	Siverek	280	Tülmen	Merkez	38
Ortanca	Siverek	258	Esemkulu	Merkez	37
Keçikıran	Siverek	255	Malören	Hilvan	35
Çığıllı	Hilvan	251	Başbük	Siverek	35
Altınlı	Siverek	234	İlçe Merkezi	Hilvan	33
Bahçecik	Hilvan	225	Yaylacık	Merkez	33
Savucak	Siverek	212	Ustahasan	Hilvan	30
Uzunziyaret	Siverek	204	Korukezen	Merkez	29
Karakeçi	Siverek	171	Horzum	Merkez	29
Erkonağı	Siverek	110	Saluca	Hilvan	25
Karabahçe	Siverek	95	Yuvacalı	Hilvan	25
Karaburç	Hilvan	77	Atamer	Hilvan	24
Çavuşlu	Siverek	66	Gölgen	Merkez	13
Yedikuyu	Merkez	58	Şekerli	Siverek	10
Karpuzcu	Siverek	57	Büyükanlı	Merkez	6
Maşuk	Merkez	56			

HARİTA 31: ŞANLIURFA İLİNDE KÖY BAZINDA SUSAM EKİM ALANLARININ DAĞILIŞI (DEKAR)

İŞARETLER

- Akarsular
- Baraj Gölü ve Akısı
- Köy Sınırı
- İlçe Sınırı
- İl ve Devlet Sınırı

5.1.9.Karpuz

Çalışma alanımızda, karpuz ekim alanı itibariyle tarımsal ürünler içerisinde dokuzuncu, sebze ürünleri içerisinde ise birinci sırada yer almaktadır. Tatlı ve sulu bir ürün olan karpuz, gövdesi hafif tüylü olup toprak yüzeyinde 3-4 m kadar uzayabilir. Karpuzun kökleri vasıtasıyla ihtiyaç duydukları besin maddeleri topraktan alır. Karpuz tarımı, gerek dünyada ve gerekse ülkemizde kuru ve sulu şartlarda yaygın bir şekilde yapılmaktadır. Türkiye dünya karpuz üretiminin yaklaşık % 20'sini karşılamaktadır.

Sıcak ve ılık iklim bitkisi olan karpuz, soğuklardan çok etkilendiği için yetiştirme devresinde don tehlikesi olmamalıdır. Tohum ekiminde toprak sıcaklığı 12°C'nin üzerinde olmalıdır. Çalışma alanımızda I. ve II. ürün olarak ekimi yapılan karpuz bitkisinin yetiştirme dönemlerinde (nisan-eylül) 5, 10, 20 ve 50 cm. derinlikteki toprak sıcaklığı ortalamaları 14°C'nin altına inmemektedir (Tablo 107).

Tablo 107: Şanlıurfa İlinde Ortalama Toprak Sıcaklık Değerleri

İstasyon Adı	Karpuz Yetiştirme Dönemi							Yetiştirme Döneminde Ort. Top. Sıc.	Yıllık Ort. Top. Sıc.
	Cm	N	M	H	T	A	E		
Şanlıurfa	5	18,1	25	32,3	37,0	35,9	30,4	29,8	20,5
	10	17,4	23,4	29,8	33,9	33,8	29,3	27,9	19,5
	20	17,4	23,6	29,1	32,8	32,5	28,5	27,3	19,5
	50	15,7	20,8	26,0	29,7	30,5	28,1	25,1	19,3
Siverek	5	16,6	24	31,7	37	36,5	31,0	29,5	19,6
	10	15,8	22,4	28,9	33,5	33,9	29,7	27,4	18,7
	20	15,4	21,4	27,3	31,4	32,2	29,0	26,1	18,4
	50	14,4	19,6	24,5	28,9	30,1	28,1	25,0	18,4
Viranşehir	5	16,4	22,1	27	30	29,3	25,1	24,3	17,4
	10	15,9	21,5	25,9	28,8	28,4	24,7	24,2	17,4
	20	15,4	19,7	23,6	26,3	26,1	23,2	22,4	16,8
Ceylanpınar	5	18,3	25,3	31,8	35,7	34,9	29,6	29,3	20,1
	10	18,1	24,5	31,3	33,9	33,6	29,0	28,4	19,8
	20	17,4	23,5	28,8	31,9	31,9	28,2	27,0	19,3
	50	16,8	21,7	26,4	29,5	30,1	27,9	25,4	19,7

Karpuz yıllık ürün olarak ekimi yapıldığında 20 nisan-5 mayıs tarihleri, II. Ürün olarak ekildiğinde ise haziran ayı sonlarına doğru tarla birinci ürün olan buğday, arpa veya mercimek atığından temizlendikten sonra toprak işlenerek yapılır (Tablo 108). Sulamalı tarım alanlarının artmasıyla birlikte II. Ürün olarak önem kazanmaya başlayan karpuz, özellikle mercimek ürününden sonra tercih edilmektedir.

Karpuz yetiştirmek için derin, geçirgen, su tutma kapasitesi yüksek kumlu-tınlı veya tınlı kumlu topraklar uygundur. Bunun yanında ağır killi topraklar ve hafif topraklarda iyi bir gübreleme ile karpuz yetiştirilebilir.²⁸⁷ Bunun içindir ki, karpuz, çalışma alanımızda hemen hemen her yerde yetiştirilmekle birlikte, en çok Viranşehir (İl üretiminin % 32,7'sını), Ceylanpınar (% 27,3) ve Bozova (% 26) ilçelerinde tarımı yapılmaktadır (Tablo 108).

Tablo 108: Şanlıurfa İlinde İlçeler Bazında Karpuz Üretim (Ton) Miktarı

İlçeler	1994		2001	
	Üretim (Ton)	%	Üretim (Ton)	%
V.Şehir	54557	34,0	120000	32,7
C.Pınar	27229	16,7	100000	27,3
Bozova	39232	24,4	95770	26,0
Hilvan	13887	8,7	27250	7,4
Merkez	7241	4,5	8750	2,4
Halfeti	7092	4,4	6650	1,8
Akçakale	1984	1,2	5850	1,6
Siverek	2083	1,3	2231	0,6
Birecik	397	0,2	810	0,2
Suruç	6944	4,3	80	-
Harran	60	-		
Toplam	160706	100,0	367391	100,0

Çalışma alanımız için GAP-BKİ tarafından 1987-1992 yılları arasında Şanlıurfa-Koruklu Tarımsal Araştırma istasyonunda yapılmış olan denemeler sonucunda yerli tohum olarak Urfa Yerli, Halep Karası, HZ. No. 2, yabancı olarak da sertifikalı Şugar Baby ve Crimson Sweet çeşitleri tavsiye edilmektedir.²⁸⁸

Şanlıurfa ilinde karpuz ekimi ya karpuz çekirdekleri 5-6 cm derinlikte örtü altına girecek şekilde mibzerle ya da daha önce seralarda plastik torbalardan yetiştirilen fidelerin dikimi ile gerçekleşir. Kuru şartlarda da yetiştirilen karpuz, veriminin yüksek olabilmesi için mutlaka sulanmalıdır. Ancak, sulu şartlarda yetiştirilen karpuzun tadı kuru koşullarda yetiştirilen karpuzun tadı kadar güzel olmamaktadır. Onun için verimi düşük olmasına rağmen kuru şartlarda yetiştirilen karpuz talepe daha fazladır. Buna karşın sulu koşullarda yetiştirilen karpuz, kuru koşullarda yetiştirilen karpuzdan daha dayanıklıdır.

Çalışma alanımızda son üç yıl içerisinde karpuz üretim miktarı 300.000 tonun üzerinde gerçekleşmektedir. 2002 yılında Şanlıurfa ilinde üretilen karpuz miktarı (344858 ton), GAP Bölgesi'nde üretilen miktarın (832496 ton) % 41,4'ünü,

²⁸⁷ GAP-BKİ, 1996, A.g.e., s.95.

²⁸⁸ <http://www.gap.gov.tr/Turkish/Tarim/Karpuz-20.05.2004>.

Türkiye'deki üretilen miktarın (4575000 ton) ise % 7,5'ini karşılamıştır (Tablo 109). Sahada yaptığımız gezi, gözlem ve incelemelerde, karpuz tarımı, önümüzdeki yıllarda daha da yaygınlaşacaktır. Daha önce yıllık bir bitki olarak ekilen karpuz, sulamalı tarımla birlikte yıllık bir bitkiden çok İl. ürün olarak tercih edilmektedir (Foto 41). Burada yapılması gereken en önemli konu, kullanılacak tohum ve yetiştirme tekniği bakımından çiftçilerin bilinçlendirilmesidir.

Tablo 109: Şanlıurfa İlinde Karpuz Üretimi (1928-2003)

Yıllar	Karpuz Üretimi (Ton)		
	Şanlıurfa	GAP	Türkiye
1970	46060	158256	2100040
1975	42132	306267	2600000
1980	32210	504457	3000000
1985	53860	443999	3442087
1990	73339	459318	3300000
1992	90970	472958	3680000
1994	160706	609011	3650000
1996	171245	765103	3900000
1998	273994	797210	3930000
2000	273071	771943	3940000
2001	367391	938344	4020000
2002	344858	832496	4575000

Kaynak : DİE. Tarımsal Yapı ve Üretim.

Foto 41: Hilvan ilçesinin Saluca köyünde buğday harmanından sonra İl. ürün olarak sulu koşullarda ekilen karpuz tarlasından bir görünüş

Çalışma alanımızda köy bazında karpuz tarım alanları incelendiğinde, 2003 yılı itibarıyla, toplam köylerin sadece % 2'sinde (20 köy) karpuz tarımı gerçekleştirilmiştir. Söz konusu köylerin ortalama karpuz tarım alanı 75 dekadır. Karpuz tarım alanları

bulunan köylerin 6'sı ortalama değerin üstünde, 14'ü ise altında kalmaktadır. Ayrıca, karpuz tarım alanları 100 dekar ve üzerinde olan köy sayısı 5'dir. Bunlar; Ustahasın (402 dekar), Malören (103 dekar) ve Arınık (100 dekar) Hilvan ilçesine bağlı, Yoğunca (400 dekar) Siverek ilçesine ve Güçlü (101 dekar) Merkez ilçesine bağlıdır (Tablo 110).

Tablo 110: Şanlıurfa İlinde Karpuz Ekim Alanı Olan Köyler ve Bağlı Olduğu İlçeler

Köy Adı	Köyün Bağlı Olduğu İlçe Adı	Ekim Alanı (Dekar)	Köy Adı	Köyün Bağlı Olduğu İlçe Adı	Ekim Alanı (Dekar)
Ustahasın	Hilvan	402	Korgun	Hilvan	25
Yoğunca	Siverek	400	Çakallı	Halfeti	24
Malören	Hilvan	103	Karaburç	Hilvan	23
Güçlü	Merkez	101	Atamer	Hilvan	22
Arınık	Hilvan	100	Kızılburç	Merkez	15
Hanmağara	Hilvan	78	Yukarıgöklü	Halfeti	11
Bahçecik	Hilvan	60	Büyüksalkım	Merkez	7
Uluyazı	Hilvan	44	Argıl	Halfeti	6
Saylakkaya	Halfeti	31	Saluca	Hilvan	4
Faikköy	Hilvan	30	Arca	Hilvan	3

5.1.10. Nohut

Şanlıurfa ilinde ekili-dikili ürünler içerisinde işgal ettiği alan itibarıyla onuncu, baklagiller içerisinde de mercimekten sonra en çok ekilen ikinci ürün nohuttur. Nohut, genellikle plato yüzeylerinde veya hafif eğimli alanlarda tahıl ürünleri ile nöbetleşe olarak yetiştirilmektedir.

Çalışma alanımızda iklim şartları, nohut tarımı için elverişli olmasına rağmen ciddi bir rağbet görmemektedir. İlkbaharda ekimi yapılan nohut bitkisi için, tarla hazırlığı ekilecek arazinin derinlik durumunun yanında, ekimin kuru ve sululu şartlara göre tarla, derin veya yüzeysel bir şekilde sonbaharda sürülür. Sonbahardaki sürüm, genellikle toprakta su kaybını önlemek için yapılır. İlkbaharda tarla yabancı otlardan temizlenmek için bir veya iki defa sürülerek ekime hazırlanır.

İlkbaharın son donlarından 5-10 gün önce ekimi yapılan nohut bitkisinin olgunlaşma süresi 95-150 gündür. Bu ekim dönemi de mart ayı sonu-nisan ayı başına tekabül etmektedir (Tablo 78 ve 80). Çalışma alanımız için önerilen nohut

tohumu çeşitleri ILC 482 ve Damla'dır.²⁸⁹ Nohut ekiminde kullanılan tohumun 3-4 yılda bir sertifikalı olması önerilmektedir.

Derinliği 5-6 cm olarak önerilen nohut ekiminde tohumun arazinin durumuna göre değişmekle beraber dekara 6-10 kg. atılması uygun düşmektedir. Tohum için sıra arası genellikle 25-30 cm önerilmektedir. Ekimi sırasında azotlu ve fosforlu gübrenin kullanılması önerilirken, dekara 22 kg DAP uygun düşmektedir. Hasat olgunluğuna gelen nohut hasat edilir. Hasat elle yolunarak veya orakla biçilerek yapılır. Çalima alanımızda samanından yararlanmak için ürünün daha çok elle hasat edilmesi tercih edilmektedir. Nohut sapından elde edilen nohut samanı, özellikle büyükbaş hayvanlar için önemli bir kışlık yemi olarak kullanılmaktadır.

Şanlıurfa ilinde, diğer tarımsal ürünlerde olduğu gibi, nohut ekim alanında da genel olarak artış ve azalışlar olmakla beraber 39 yılı (1965-2003) kapsayan döneme ait istatistik verilere göre, en yüksek ekim alanına 1990 yılında 17120 hektar ile ulaşılmıştır. Bu dönem dışında nohut ekim alanları 10.000 hektarın üzerine çıkamamıştır. Son 13 yıl dikkate alındığında, 1998 ve 2000 yılları hariç 8000 ha civarında bir ekim alanı kaplamakta olduğu görülmektedir (Tablo 111).

Tablo 111: Şanlıurfa İlinde Nohut Ekim Alanı, Üretimi ve Verimi (1965-2003)

Yıllar	Şanlıurfa			GAP			TÜRKİYE		
	Ekiliş (ha)	Üretim (ton)	Verim (kg/ha)	Ekiliş (ha)	Üretim (ton)	Verim (kg/ha)	Ekiliş (ha)	Üretim (ton)	Verim (kg/ha)
1965	2082	2082	1078	9137	9557	1046	85000	89000	1047
1970	2608	2608	1035	10326	9027	874	100000	109000	1090
1975	2020	2020	1305	10399	13143	1264	140000	172000	1229
1980	2078	2078	620	16285	18376	1128	240000	275000	1146
1985	2699	2699	881	62610	69848	1116	399000	400000	1003
1990	17120	17120	1114	136238	142962	1049	890000	860000	966
1992	8780	8780	899	128562	140384	1092	856000	770000	900
1994	9352	9352	906	110815	107688	972	760000	650000	855
1996	8025	8025	958	104597	113289	1083	780000	732000	938
1998	6612	6612	949	81389	71917	883	625000	560000	906
2000	3585	3585	620	75800	69934	923	636000	548000	881
2001	8601	8601	1257	85795	113469	1323	645000	535000	838
2002	8137	8137	1005	75575	90562	1198	660000	650000	991
2003	8370	8370	997						

Kaynak : DİE. Tarımsal Yapı ve Üretim.

Çalışma alanımızda, Ceylanpınar TİGEM dışında, nohut tarımının tamamı platonun yüzeyinde tahıl tarımı ile nöbetleşe bir şekilde yapılmaktadır. Sahadaki incelemelerde nohutun daha çok kuru koşullarda ve hafif eğimli alanlarda yapılmakta olduğu gözlenmiştir. Bu durumda, nohut ekim alanlarının daha çok

²⁸⁹ GAP-BKİ, 2000, A.g.e., s.1.9.

sulamalı tarımın yaygınlaşmadığı plato yüzeyindeki alanlarda olduğu görülmektedir. Başka bir ifade ile, nohut tarımı, çalışma alanımızın kuzeybatı ve kuzeyinde yer alan Siverek, Hilvan, Bozova ve Halfeti ilçelerinde yoğunlaşmaktadır (Tablo 112, Harita 32). Bu alan, nohut bitkisi için iklim ve toprak özellikleri bakımından uygun bir ortam oluşturmaya rağmen, bu bitkinin yaygınlık kazanmamasının temelinde fazlaca işgücü istemesi ve fazla kar getiren bir ürün olmaması yatmaktadır.

Tablo 112: Şanlıurfa İlinde İlçeler Bazında Nohut Ekim Alanı, Üretimi ve Verimi (2001)

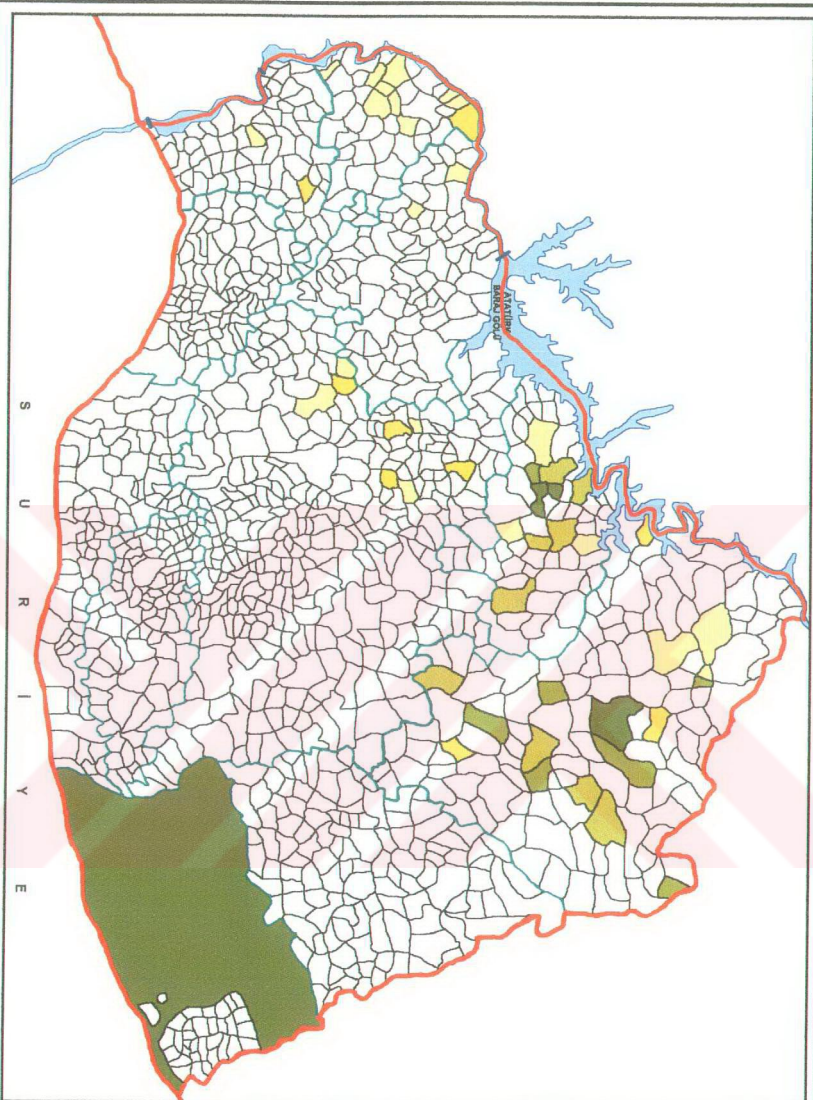
İlçeler	Ekiliş (ha.)	Üretim (ton)	Verim (kg/ha.)
Siverek	5022	4262	849
Suruç	1205	120	100
Merkez	1004	602	600
Birecik	402	481	1197
Halfeti	321	193	601
V.Şehir	100	120	1200
Bozova	45	18	400
Toplam	8099	5796	

Şanlıurfa ilinde köy bazında nohut tarım alanları incelendiğinde, 2003 yılı itibariyle, toplam köylerin sadece % 5'inde (53 köy) nohut tarımı gerçekleşmiştir. Söz konusu köylerin ortalama nohut tarım alanı 122 dekarıdır. Nohut tarım alanları bulunan köylerin 16'sı ortalama değerin üstünde, 37'si ise altında kalmaktadır. Ayrıca, nohut tarım alanları 100 dekar ve üzerinde olan köy sayısı 19'dur. İlde 2003 yılında en çok nohut tarımı yapılan ilk beş köy sırasıyla 919 dekarla Yoğunca (Siverek), 480 dekarla Arıca (Hilvan), 431 dekarla Malören (Hilvan), 393 dekarla Keçikıran (Siverek) ve 390 dekarla Çat (Hilvan) gelmektedir (Tablo 113, Harita 32).

Tablo 113: Şanlıurfa Nohut Ekim Alanı Olan Köyler ve Bağlı Olduğu İlçeler

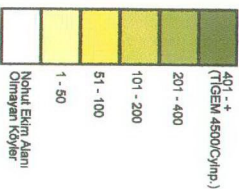
Köy Adı	Köyün Bağlı Olduğu İlçe Adı	Ekim Alanı (Dekar)	Köy Adı	Köyün Bağlı Olduğu İlçe Adı	Ekim Alanı (Dekar)
Yoğunca	Siverek	919	Büyükalanlı	Merkez	51
Anıca	Hilvan	480	Karpuzcu	Siverek	50
Malören	Hilvan	431	Kayalar	Halfeti	48
Keçikıran	Siverek	393	İncirli	Bozova	47
Çat	Hilvan	390	Faikköy	Hilvan	45
Güvercin	Siverek	378	Küçükalanlı	Merkez	42
Karabahçe	Siverek	362	Sırataşlar	Halfeti	36
Karakeçi	Siverek	267	Kocaali	Birecik	36
Büyükkazanlı	Siverek	249	Durak	Halfeti	35
Çağdaş	Siverek	241	Argıl	Halfeti	32
Bakmaç	Siverek	182	Seldek	Halfeti	26
Uluyazı	Hilvan	165	Ertem	Siverek	26
Oymaağaç	Hilvan	161	Kuşluca	Merkez	22
Yuvacalı	Hilvan	141	Gelenek	Hilvan	21
Başbük	Siverek	135	Aşağıkarnış	Hilvan	20
İlçe Merkezi	Hilvan	127	Ürnlü	Bozova	20
Avurtepe	Siverek	110	Saylakkaya	Halfeti	19
Cinhisar	Siverek	106	Çoğan	Birecik	18
Arınık	Hilvan	100	Akçahisar	Merkez	12
Alagün	Siverek	90	Üstüntaş	Siverek	12
Çakallı	Halfeti	82	Ortayol	Halfeti	12
Ekenek	Birecik	68	Örcünlü	Merkez	6
Gölpınar	Merkez	66	Aşağıgöklü	Halfeti	6
Azıklı	Siverek	60	Bulaklı	Halfeti	5
Bölücek	Merkez	58	Onar	Siverek	1
Korukezen	Merkez	53			

HARİTA 32: ŞANLIURFA İLİNDE KÖY BAZINDA NOHUZ EKİM ALANLARININ DAĞILIŞI (DEKAR)

İSARETLER

- Akarsular
- Baraj Gölü ve Akısı
- Köy Sınırı
- İlçe Sınırı
- İl ve Devlet Sınırı

5.2. Diğer Tarımsal Ürünler

Şanlıurfa ilinde en çok tarımı yapılan ilk on tarımsal üründen sonraki beş tarımsal ürün olarak, biber, mısır, domates, patlıcan ve kavun gelmektedir. 2003 yılı itibariyle, 4657 ha'lık alanla biber 11. sırada, 3965 ha'lık alanla mısır 12. sırada, 3028 ha'lık alanla domates 13. sırada, 1648 ha'lık alanla patlıcan 14. sırada ve 1015 ha'lık alanla kavun da 15. sırada yer almaktadır (Tablo 67, 114). Bu ürünlerde, 2002 yılı itibariyle Şanlıurfa ilinin GAP'taki üretim içerisindeki oranı biberde % 38,4, mısırdaki % 28,3, domatesteki % 29,4, patlıcandaki % 34 ve kavunda ise % 8,6'dır. Kısacası, kavun dışındaki bu dört ürünün GAP içerisindeki payı yaklaşık 1/3 civarındadır. Şanlıurfa ilinin söz konusu beş üründe Türkiye üretimi içerisindeki payları domates (% 8,6), patlıcan (% 5,6) ve biberde (% 5) % 5 ve üzerinde iken, mısır (% 0,5) ve kavunda (% 0,1) ise oldukça düşük olup, % 1'in altındadır (Tablo 114). Söz konusu tarımsal ürünler, sulamaya açılan alanlar arttıkça, özellikle biber, domates, mısır ve patlıcanda ekim alanı ve dolayısıyla üretimi de artacaktır. Bu nedenle, bu ürünler hakkında kısaca bilgi vermek yararlı olacaktır.

Tablo 114: Bazı Tarımsal ürünlerin Şanlıurfa İlinde, GAP Bölgesi'nde ve Türkiye'de Üretimi (2002)

Ürün Adı	Üretim (Ton)			Şanlıurfa ilinin GAP içerisindeki Payı (%)	Şanlıurfa ilinin Türkiye içerisindeki Payı (%)
	Şanlıurfa	GAP	Türkiye		
Biber	88448	230559	1760000	38,4	5,0
Domates	81676	278127	9450000	29,4	8,6
Patlıcan	53402	157175	955000	34,0	5,6
Kavun	24200	280045	1820000	8,6	0,1
Mısır	10740	37897	2100000	28,3	0,5

Kaynak: DIE, Tarımsal Yapı

Anavatanı Peru olan domates, günümüzde ucuz ve bol vitaminli (A, B2, C, K) olduğundan, dünyanın bir çok ülkesinde tarımı yapılmaktadır. Turfanda ve yazlık olmak üzere iki şekilde tarımı yapıldığında yılın her döneminde yaş bir sebze olarak tüketilmektedir. Bunun yanında yazlık domates, salça ve turşu yapımında değerlendirilmektedir.

Toprak seçiminde oldukça esnek olan domates, derin, geçirgen, su tutma kabiliyeti iyi, humus ve besin maddelerince zengin tınlı topraklarda iyi bir gelişim gösterir. Ilık ve sıcak iklimleri seven domates, yetişme döneminde don olaylarının olmaması, sıcaklık değerleri bakımından -2,-3°C'nin düzeyine inilmemesi ve iyi bir gelişim gösterebilmesi için ortalama sıcaklığın 27°C'nin civarında olması

gerekmektedir.²⁹⁰ Çalışma alanımızda, iklim ve toprak özellikleri, domates tarımı için engelleyici bir unsur oluşturmamaktadır. Bu nedenle, domates tarımı için sulama imkanı olan Harran ve Ceylanpınar Ovalarında, Siverek-Viranşehir Platosu'nda (özellikle Siverek ilçesinde) ve Fırat nehrinin vadi tabanındaki ovalarda (Mezra ve Altınova) uygun bir doğal ortam sunmaktadır. 2001 yılında, domates üretiminin büyük bir kısmı (% 61,1) tamamıyla sulamaya açılan Harran Ovası'nda(Merkez ve Akçakale ilçeleri), daha az bir kısmı (% 20,6) da sulama imkanlarının sınırlı olduğu Siverek-Viranşehir platosu'nda (Siverek, Hilvan ilçelerinde) gerçekleşmiştir (Tablo 115). Sulanan alanların artmasıyla birlikte domates üretimi de artacaktır (Foto 42).

Foto 42: Şanlıurfa Merkez ilçeye bağlı Tümçen köyünde modern yöntemlerle ekilen bir domates tarlasından görünüş

Şanlıurfa ili ve yakın çevresinde yaş veya kuru olarak en çok tüketilen önemli sebzelerden birisi de, yörede "isot" olarak adlandırılan biberdir. Biber, genelde taze olarak ve salça halinde, yemeklerde, turşu ve toz (yörede pul biber olarak anılır) şeklinde kullanılmaktadır. Acı biber üretimi yapılr ve yöre halkı için gerçekten ayrı ve özel bir yeri vardır. Onun içindir ki, çalışma alanımızda sulu tarım alanlarının artmasıyla birlikte, biber tarım alanları genişlemekte ve ticari amaçlı bir ürün olarak önem kazanmaktadır.

Ayrıca, biberin içeriğinde bulunan "capsisin" maddesinin oranına göre oluşan acılık, iştahı artırıcı vasfı ile birlikte sindirim sistemine bir çeşit dezenfekte edici madde olarak da ayrı bir önem taşımaktadır.

²⁹⁰ GAP-BKİ, 1996,A.g.e., s.79.

Biber, çalışma alanımızda ilkbaharda don tehlikesi kalktıktan sonra ekimi yapılır. Ekim dönemi boyunca sıcaklık değerlerinin -2, -3°C'nin altına inmemek koşuluyla genel olarak 15°C ile 32°C arasındaki sıcaklıklar uygun düşmektedir. Biber, derin, geçirgen, su tutma kabiliyeti olan, besin ve organik maddece zengin tınlı topraklarda iyi bir gelişim gösterir.²⁹¹

Yukarıda da belirtildiği gibi, biber tarımı, sulama imkanı olan her yerde yapılmaktadır. Diğer tarımsal ürünlerde olduğu gibi, ilde ve ilçeler bazında biber üretimi yıldan yıla bir değişkenlik göstermektedir. 2001 yılında biber, en çok Ceylanpınar ilçesinde (% 60,5), Merkez ilçede (% 17,5) ve Akçakale ilçesinde (% 8,2) üretilmiştir (Tablo 115). Önümüzdeki yıllarda Şanlıurfa biberinin Türkiye'de bir pazar bulabileceği tahmin edilmektedir.

Tablo 115: Şanlıurfa İlinde İlçeler Bazında Domates, Biber, Patlıcan, Kavun ve Mısır Üretimi (Ton) Miktarları (2001)

İlçeler	Domates	Biber	Patlıcan	Kavun	Mısır
Merkez	47788	14920	41000	8750	1514
Akçakale	17510	6987	11700	1800	-
Hilvan	10000	1000	3000	2100	-
Siverek	10000	2600	3800	2231	-
Birecik	8023	6000	7505	450	-
C.Pınar	7500	51500	-	-	-
Bozova	3640	750	700	3000	-
V.Şehir	2010	1050	3000	250	-
Suruç	409	240	315	-	-
Halfeti	-	73	250	6650	-
Harran	-	-	-	-	630
Toplam	106880	85120	71270	25231	2144

Kaynak: DİE, Tarımsal Yapı

Sulamayla birlikte, çalışma alanımızda tarımı yaygınlaşmaya başlayan diğer bir tarımsal ürün ise mısırdır. Mısır tipik bir sıcak iklim tahılıdır. Minimum çimlenme sıcaklığı 9-10 °C olup, optimum çimlenme sıcaklığı 18 °C'nin üstündedir. 15 °C'nin altındaki sıcaklıklar ilk büyümeyi yavaşlattığından verimde belirgin düşüşlere yol açar. Şanlıurfa için hesaplanan 244 günlük yetiştirme süresi gerek birinci ve gerekse ikinci ürün mısır tarımına elverişli ise de, bu ilimizde 32°C nin üzerindeki sıcaklık birinci ürün mısırın gelişmesini olumsuz etkilemektedir. Çünkü mısır için çiçeklenme ve tane doldurma, optimum büyüme ve gelişme döneminde uygun sıcaklık 24-30 °C arasında değişmektedir.²⁹² Çalışma alanımızda mısırın, haziran ayında kısmen,

²⁹¹ L. Karakuş, Harran Ovası'nda Biber ve Patlıcan Tarımı, Şanlıurfa, 1999, s.1.

²⁹² GAP-BAKİ, 1996, A.g.e., 29.

temmuz ve ağustos aylarında ise tamamen aylık ortalama sıcaklık değerleri 32°C'nin üzerinde gerçekleşmektedir. Bu yüksek sıcaklık değerleri nedeniyle mısır, ortalama sıcaklık değerlerinin düştüğü geceleri gelişmesini sürdürmektedir.

Mısır bitkisinin toprak seçiciliği fazla değildir. Uygun ve zamanında işlenen ve gerekli besin maddeleri verilen değişik tip topraklarda mısır, başarı ile yetiştirilebilir. Mısır bitkisi, en iyi gelişmeyi ve en yüksek verimi, organik madde alınabilir ve besin maddelerince zengin drenajı ve havalanması iyi olan derin, sıcak, tınlı topraklarda gösterir. Aşırı asit ve aşırı alkali olmayan topraklarda yetiştirilebilen mısır bitkisi için hafif asit topraklar en uygun topraklardır.²⁹³ Çalışma alanımızda mısırın tarımı, en çok sulama imkanı ve toprak derinliği fazla olan Harran Ovası'nda yapılmaktadır (Tablo 116, Foto 43).

Tablo 116: Şanlıurfa İlinde İlçeler Bazında Mısır Ekim Alanı, Üretimi ve Verimi (2001)

Ova Adı	İlçe Adı	Ekim Alanı (Ha)	Üretim (Ton)	Verim (da/kg)
Harran Ovası	Merkez	324	1514	4673
	Harran	155	630	4065
Toplam		479	2144	8742

Foto 43: Harran Ovası'nda sulu koşullarda il. ürün olarak ekilen bir mısır tarlasından bir görünüş

²⁹³ GAP-BAKİ, 1996, A.g.e, 30.

Çalışma alanımızda mısır, sulama imkanı olan alanlarda tahıllar ve baklagillerden sonra ikinci ürün olarak ekimi yapılmaktadır. KHGM Şanlıurfa Araştırma Enstitüsü'nce ikinci ürün olarak mısırın diğer ürünlerle nöbetleşe ekimi şu şekilde önerilmektedir.²⁹⁴

buğday - mısır - pamuk,

buğday - mısır - mercimek,

mercimek - mısır - buğday.

Çalışma alanımızda, geçmişten günümüze mısır ekim alanları incelendiğinde, sulu koşullarda tarımı yapıldığından, sulama alanlarının arttığı, 1990'lı yıllardan itibaren yaygınlaşmaya başladığı görülmektedir. 1965'ten 1996 yılına kadar mısır ekim alanları 1000 hektarın altında iken, 1996 yılında 1000 hektarın üzerine çıkılarak 1963 hektara ulaşmıştır. Bu dönemden sonra, çalışma alanımızda ekim alanında artış gösteren mısır, son iki yılda (2002, 2003) da 3000 hektar üzerine çıkılarak 4000 hektara yaklaşmıştır (Tablo 117). Çalışma alanımızda mısır ekim alanlarının giderek bir artış göstermesinin nedenlerinden biri sulamalı tarım alanlarının artması, diğeri ise, mısır tarımına yabancı olan yöre çiftçilerinin yavaş yavaş da olsa mısır tarımına yönelik ilgilerinin artmasıdır. Şanlıurfa ilinde, GAP çerçevesinde sulama projeleri tamamlandıkça, özellikle ikinci ürün olarak mısır ekim alanları da artacaktır.

Tablo 117: Şanlıurfa İlinde Mısır Ekim Alanı, Üretimi ve Verimi (1928-2003)

Yıllar	Mısır		
	Ekiliş (ha)	Üretim (ton)	Verim (kg/ha.)
1990	3	5	1667
1992	16	27	1688
1994	129	624	4837
1996	1963	7677	3911
1998	1652	9115	5518
2000	2028	8431	4157
2001	1445	2441	3802
2002	3336	10740	3219
2003	3965	32880	8293

Kaynak : DİE. Tarımsal Yapı ve Üretim.

²⁹⁴ <http://www.gap.gov.tr/Turkish/Tarim/Pathican-20.05.2004>.

Çalışma alanımızda özellikle yaş iken en çok tüketilen tarımsal ürünlerden birisi de patlıcandır. Çeşitli yemeklerde kullanılan patlıcan, hem evlerin mutfağında, hem de çalışma alanımız ve yakın çevresindeki lokantaların vazgeçilmez bir tarımsal ürünüdür.

Toprak konusunda hassas olan patlıcan, daha çok derin, yumuşak, geçirgen, organik ve besin maddelerince tınlı topraklarda iyi gelişir. Ancak, ahır gübresi kullanılmak üzere kumlu topraklar üzerinde de tarımı yapılır. İklim açısından incelendiğinde, patlıcan sulama imkanları olmak koşuluyla daha çok sıcak iklimi sever. Yetiştirme dönemi boyunca sıcaklığın -1 , -2°C 'ye düşmemesi gerekir. Aksi takdirde gelişemez ve ölür. Yetiştirme döneminde genel olarak $15-35^{\circ}\text{C}$ arasında bir sıcaklık ister. Çalışma alanımızda, yazlık ürün olarak ekilmekte ve yağmurlar yetersiz olduğundan, sulama imkanları olan alanlarda tarımı yapılmaktadır.

Son zamanlarda değişik patlıcan çeşitleri elde edilmiştir. Ancak bugüne kadar bölgemizde denemeye alınan ve iyi sonuç veren T.374, Adana T., Birecik, Pala ve yerli çeşitlerdir. En iyi verim Topan 374 çeşidinden alınmıştır: (11.222 ton/da), Adana Topağı: (7.236 ton/da), Birecik: (6.194 ton/da), Pala: (5.361 ton/da).²⁹⁵

Şanlıurfa ilinde, 2001 yılında patlıcan üretiminin % 73,9'u Harran Ovası'nda (Merkez, Akçakale ilçeleri), % 10'u ise Fırat nehri vadi tabanındaki ovalarda (Mezra ve Altınova) gerçekleşmektedir (Tablo 115).

Kavun, genellikle pH'sı 6-8 arasında, su tutma kapasitesi yüksek ve drenajı iyi olan toprakları severken, ağır killi ve asitli toprakları da fazla sevmez. Buna ek olarak kavun, daha çok güneşli, sıcak ve kuru bir havada ve nemi iyi olan topraklarda iyi bir gelişim gösterir. Ancak, çalışma alanımızda kavunun daha çok kuru koşullarda tarımı tercih edilmektedir. Çalışma alanımızda, bu ürünün çok fazla rağbet görmemesinin temel nedenlerinden birisi de, sıcaklardan çok etkilenip kısa bir süre içerisinde bozulmasıdır. Kavun tarımında iyi bir verim alınabilmesi için ürünün mutlaka sulanması gerekmektedir. Eğer sulama yapılamıyorsa, çalışma alanımızın güneyindeki sıcak ovalarda tarımı yapılmamalıdır.

Yetiştirilecek kavun çeşidinin hastalıklara dayanıklı, depolanma ve nakliyat mukavemetinin iyi, verimin yüksek olması gerekir. Bunun için çalışma alanımızda Urfa Yerli, Polidor ve Galia çeşitleri önerilmektedir.²⁹⁶

²⁹⁵ <http://www.gap.gov.tr/Turkish/Tarim/Patlican-20.05.2004>.

²⁹⁶ GAP-BKİ, 2000, A.g.e., s.2.9.

2001 yılında üretilen kavunun % 34,7'si Merkez ilçede, % 26,4'ü Halfeti ilçesinde ve % 12'si ise Bozova ilçesinde gerçekleşmiştir. Kavun üretimi, biber, domates, patlıcan ve mısırın aksine, daha çok plato yüzeyinde ve kuru koşullarda gerçekleşmektedir (Tablo 115).

Ayrıca, Şanlıurfa ilinde belirli tarım alanları, özellikle bazı tarımsal ürünlerin yetiştiriciliği için doğal koşullar açısından uygun bir ortam sunmaktadır. Siverek-Viranşehir Platosu'nda (özellikle Siverek ilçesinde) Nar ve pirinç; Birecik-Halfeti Platosu'nda (Fırat nehrinin vadi tabanındaki tarımsal alanlarda) patlıcan, trabzon hurması, ananas; Birecik-Halfeti ve Urfa-Bozova platolarında (kuru koşullarda) antepfıstığı, badem ve incir için doğal birer ortam niteliğindedir.

Nitekim, çalışma alanımızda 1999-2000 yıllarında sertifikalı organik tarım üretimi yapmak üzere 3 çiftlik kurulmuştur. Bunlar; Şanlıurfa merkez ilçede Selim Uludağ Organik Tarım Çiftliği, Hilvan ilçesinde Hasan Çelebi Organik Meyve Bahçesi Çiftliği ve Siverek İlçesinde ise Roza Ekolojik Tarım Çiftliği'dir.

Selim Uludağ Organik Tarım Çiftliği

2000 yılında Şanlıurfa merkez ilçeye 20 km. mesafede ve yaklaşık 2500 dekar alan üzerinde kurulan Uludağ Organik Tarım Çiftliğinde, 220 dekar antepfıstığı (3000 adet), 200 dekar bağ (7500 adet), 255 da mercimek, 287 da buğday, 637 da arpa, 58 da domates, 50 da biber, 5 da taze fasulye, 20 da patlıcan ve 191 dekarda ise diğer sebze üretimi yapılmıştır. Ayrıca, çiftlikte 480 m²'lik yüksek tüneli bir sera da bulunmaktadır.

Hasan Çelebi Organik Meyve Bahçesi

2000 yılından bu yana organik usullerle üretim yapılan bahçede, toplam 2380 dekar alan üzerinde meyvecilik yapılmaktadır. Bu alan üzerinde 2519 erik, 4164 badem, 2604 elma, 1388 kiraz, 1619 nektarin, 1834 vişne, 1116 zeytin, 10000 nar, 20000 bağ ve 7530 ağaç/adet ise kayısıdır.

Roza Ekolojik Tarım

1999 yılından beri organik tarımla uğraşan firma, Siverek'in batısında yer alan Ergen, Divan, Narlıkaya köylerinde mevcut narların organik tarım usullerine göre yetiştirme çalışmaları yapılmaktadır. Bu üç köyde yaklaşık 30.000 adet nar kökü, sertifikalı bitki haline getirilmiştir. Ayrıca, bu alanda nar ekşisi ve üzüm suyu üretimi planlayan firmanın çalışmaları devam etmektedir.

5.3.Şanlıurfa İlinde Seracılık (Örtü Altı) Faaliyetleri

Seracılık, tarımsal üretim için iklim koşulları bakımından uygun olan veya olmayan alanlarda, yatırım yapılarak bitkilerin ekolojik isteklerine cevap verecek şekilde iklim özelliklerini kontrol etmek faaliyeti olarak tanımlanabilir. Şanlıurfa ilinde seracılık faaliyetleri, 1993 yılında bir tesadüf sonucu, Harran Ovası'nın kuzeydoğusunda Şanlıurfa merkez ilçeye 45 km mesafede bulunan Karaali köyünde, bir jeotermal kaynağın bulunmasıyla başlamıştır. Burada bir köylü, tarlasını sulamak için sondaj vurmasıyla jeotermal kaynağa rastlanmıştır. Bu durumda, Şanlıurfa Valiliği, jeotermal kaynak alanını kamulaştırarak İl Özel İdare bünyesinde kaplıca ve seracılık amacıyla tesisler kurmuştur. İl Özel İdaresine bağlı bu seralarda, ilki 1997 yılında nisan-mayıs-haziran aylarında salatalık üretilmiştir. Bu dönemde dekada 22 ton üretim elde edilmiştir.

Şanlıurfa Valiliği, yörede seracılık faaliyetlerini yaygınlaştırmak amacıyla 1999 yılında söz konusu seraları özel sektöre 10 yılına kiraya vererek, devretmiştir. Biri 9.5, üçü de 1'er dekar olmak üzere toplam 12.5 dekarlık sera alanı Doğu Holding tarafından kiralanmıştır. Bu seralarda önce (1997-1999) salatalık, domates ve biber üretilmiş; daha sonra (2000-2001) bunlara ilaveten süs bitkilerinin üretimine geçilmiştir. Üretilen süs çiçeklerinin çelikleri Hollanda'dan getirilerek, bu seralarda köklendirildikten sonra yurtiçinde ve dışında satılmaktadır. Yurtdışı pazar alanı başta Almanya olmak üzere Avrupa ülkeleri ile Ortadoğu ülkeleridir.

Asıl önemli gelişme, Karaali'de kurulan ikinci seracılık girişimidir. Bu sera, İl Özel İdaresi, Dönüş Holding ve Fransa Tarım Bakanlığı işbirliği ile 46 dekar alan üzerinde tek parça olarak kurulmuştur. Büyüklük bakımından söz konusu seranın, Türkiye'nin en büyüğü, dünyanın da dördüncüsü olduğu, yetkililer tarafından ifade edilmektedir. Bu modern seraya müteakiben özel şahısların girişiyle, Karaali'de 3 sera daha kurulmuştur. Özel sektörün ilgi odağı haline gelen Karaali'de 2003 yılı itibariye 2 holding ve üçü de şahıs olmak üzere toplam 5 sera kurulmuştur. Karaali'de mevcut olan bu 5 seranın toplam kapalı alanı 104 dekadır (Tablo 118). Sahada yaptığımız gezi, gözlem ve incelemelerde, bu modern seralar dışında çok az da olsa, ilkel yöntemlerle faaliyet gösteren seralara da rastlanılmıştır (Foto 44, 45). Şanlıurfa ilinin seracılık bakımından uygun bir alan olması nedeniyle, önümüzdeki yıllarda seracılık faaliyetlerinin gelişeceği yönünde bir eğilim vardır.

Tablo 118: Karaali'de Kurulan Sera Sayısı, Kapladığı Alan ve Faaliyet Durumu

Girişimcinin Hukuki Yapısı	Sera Alanı(Dekar)	Faaliyet Aşaması
Holding (Doğuş)	12,5	İşletmede
Holding (Dönüş)	49,5	İşletmede
Şahıs	25	İşletmede
Şahıs	8,5	İnşa Halinde
Şahıs	8,5	İnşa Halinde
Toplam	104	-

Kaynak: Güneydoğu Anadolu Bölgesi Termal Su Kaynakları Seracılık ve Turizmde Değerlendirilmesi, Şanlıurfa, 2002.

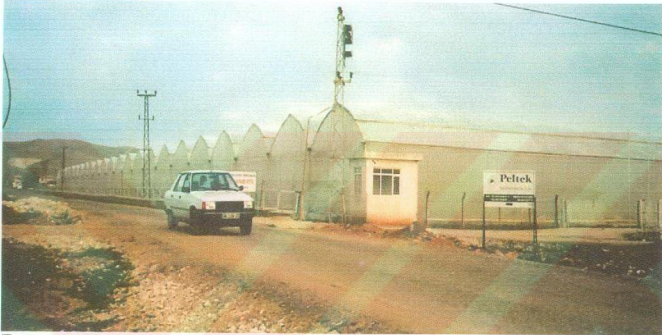

Foto 44: Karaali köyünde faaliyet gösteren, modern bir seradan görünüş

Foto 45: Harran Ovası'ndan faaliyet gösteren ilkel yöntemlerle kurulan bir seradan görünüş

5.4.GAP İle, Şanlıurfa İlinin Tarımsal Yapısında Meydana Gelen Değişimler ve Yeniden Oluşan Ürün Deseni

GAP, insani gelişmeyi merkez alan bir kalkınma projesidir. Proje, bölge halkı için tercihlerini ve ekonomik potansiyellerini eksiksiz biçimde hayata geçirme olanakları oluşturmayı amaçlamaktadır. Uygulandığı bölge ile Türkiye'nin daha gelişmiş bölgeleri arasındaki farkı ortadan kaldırmayı ve eşitlikçi bir gelişmeye katkıda bulunmayı hedefleyen GAP'ta, sosyal araştırmalar ve bunlara dayalı uygulamalar da bunun en önemli bileşenleridir. Başka bir ifadeyle GAP; toprak, su ve insan kaynaklarını geliştirerek topyekün sosyo-ekonomik kalkınmaya yönelik entegre ve sürdürülebilir insani gelişme ilkesine dayalı bir girişimdir.²⁹⁷ Buradan da anlaşılmaktadır ki, GAP, öncelikle bölgenin tarım sektörünü harekete geçirerek ekonomik gelişmeyi başlatmaktadır. Böylece, GAP alanındaki tarımsal ürünlerde beklenen üretim artışının değerlendirilmesinde gerek tarıma dayalı sanayi gerekse tarım dışı sanayi yatırımlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Tarıma dayalı sanayilerin kurulması ve gelişmesi; tarım ürünlerini talep etmesi, istihdamın artırılması, katma değer yaratması ve diğer sanayilerin gelişmesine öncülük etmesi açısından bölgeler arası gelişmişlik farkının giderilmesinde etkin rol oynayacaktır.²⁹⁸

GAP'ın tamamlanmasıyla 1.7 milyon hektar arazinin sulanması öngörülmektedir. Şanlıurfa ilinde tarım alanları 1.200.573 hektardır. GAP su kaynakları geliştirme programı çerçevesinde yapılan araştırmalara göre, söz konusu tarım alanlarından 836.000 (% 69,6) hektarı sulamaya elverişli olduğu saptanmıştır. Ancak, GAP'ın sulama projeleri çerçevesinde, Şanlıurfa ilinde sulanması öngörülen alan ise 545561 hektardır. Sulama projelerinin tamamlanması ile, büyük oranda kuru tarım yöntemleri yerine sulu tarım yöntemleri tercih edilecektir. Bu da, tarımsal yapının bir değişim ve dönüşüm sürecini yaşamakta olduğu anlamına gelmektedir. Bu bağlamda, Şanlıurfa ilinin tarımında meydana gelen/gelecek değişimleri şöyle özetlemek mümkündür:

- Sulu tarıma geçilmesiyle, öncelikle tarımsal faaliyetler iklim koşullarının etkisinden büyük oranda kurtulmuş olacaktır (Çalışma alanımıza hakim olan iklim tipinin görüldüğü alanlarda, tarımsal faaliyetler üzerinde bir taraftan yüksek sıcaklıkların, diğer taraftan yetersiz yağışlar nedeniyle yaz döneminde yaşanan kuraklığın ciddi boyutlarda olumsuz etkisi bulunmaktadır).

²⁹⁷ GAP-BKİ, 1999, A.g.e., s.17-18.

- Sulu koşullarda, bölgenin doğal ortamına adapte olabilecek hem yeni ürün çeşitleri ekilecek, hem de birim alanda üretim ve verim artacaktır. Bu da bölge halkının sosyo-ekonomik düzeyinin yükselmesine neden olacaktır. Diğer taraftan kuru koşullarda yılda bir ürün alınırken, sulu koşullarda yılda 2, hatta 3 ürün alınabilecektir. Bütün bunlar, daha gelişmiş yöntemlerin uygulandığı bir tarım, daha fazla istihdam ve daha yüksek gelir anlamına gelmektedir.
- Birim alanda daha fazla üretim ve verim elde etmek için girdi kullanımı (özellikle kimyasal gübre ve tarımsal ilaçlar) artacaktır. Burada, girdi kullanımında dikkat edilmesi gereken temel nokta, salt bir amaç olarak daha fazla kâr yerine, kârla birlikte sürdürülebilir bir tarım sistemini geliştirerek, yerleştirmek olmalıdır. Birim alanda daha fazla üretim yapmak için fazlasıyla kimyasal gübre ve tarımsal ilaçlar kullanılmasıyla, Çukurova'da toprakların ekolojik dengesinin bozulduğu bilinmektedir. Benzer bir durumun GAP'ta da yaşanmaması için, şimdiden çok yoğun bir şekilde bölge çiftçileri bilgilendirilmeli ve gerekli önlemler alınmalıdır.
- Sulama imkanlarının artmasıyla, modern tarımsal faaliyetlerinden birisi olan seracılık faaliyetleri, yoğun bir şekilde yapılarak il bazında yaygınlaşacaktır. Seracılık faaliyetleri, çok yoğun bir emek ve yatırımla birim alanda çok daha fazla üretim ve verim elde etmeyi amaçlayan bir tarımsal faaliyettir. Bu da doğal olarak daha fazla gelir getirecektir.
- Çalışma alanımızda, tarımsal üretimin artmasına bağılı olarak tarıma dayalı sanayi ve ham tarımsal ürünlerin ihracatı büyük bir önem kazanacaktır. Tarıma dayalı sanayinin gelişmesi yeni istihdam alanlarının ortaya çıkmasına neden olacaktır. Böylece, tarımsal üretimin artışına bağılı olarak tarım ve tarıma dayalı ihracat artacaktır. Bunun yanında, dolaylı olarak diğer sanayi dalları ve hizmet sektörü de olumlu etkilenecek gelişecektir.
- İlk zamanlarda olduğu gibi, bugün de üreticiler daha fazla girdi kullandıklarından sermayeye olan ihtiyaçları artmaktadır. Temel sorun olarak görülen sermaye durumunu gidermek için, öncelikle, tarım satış kooperatifleri ile birliklerin sayıları artırılmalı ve kurumsallaşması için zemin oluşturulmalıdır. Bunun yanında, kamu bankaları kredi kullanımı konusunda bürokratik engelleri azaltılmalıdır. Ayrıca, sadece toprak sahiplerine değil,

²⁹⁸ B. Karlı, "GAP Alanındaki Tarıma Dayalı Sanayi İşletmelerinin Gelişimi, Sorunları ve Çözüm Yolları", Şanlıurfa, 2002, s.1.

tarımsal üretim yapan az topraklı ve topraksız üreticilere de kredi imkanı sağlanmalıdır. Çünkü başta Şanlıurfa ili olmak üzere GAP Bölgesi'nde az veya topraksız üretici sayısı azımsanmayacak bir orandadır.

- Bütün bunlar, Şanlıurfa ili tarımının, GAP ile ekstansif (ilkel) tarımdan entansif (modern) tarıma geçmekte olduğunu göstermektedir. Bu bilgiler ışığında, bugün ve yakın gelecekte tarımsal hammadde ürünlerinin en büyük sorunlarından birisinin de uygun fiyatlarda pazarlanabilme durumunun olacağı görülmektedir. Nitekim, bu aşamada, en çok tarımı yapılan ve Türkiye'nin tüketimini karşılayamayan pamuk üretiminde dahi, pazarlama sorunu ciddi bir boyutta devam etmektedir.

Bu nedenlerle, sulu koşullarla birlikte bölgede ve çalışma alanımızda yeniden oluşan yeni ürün deseninin zorunlu olarak planlamasını yapma gereği ortaya çıkmaktadır. Bugün (2004), tamamıyla sulamaya açılan Harran Ovası'nda sulama öncesinde mevcut ürün deseninin ekiliş oranları ile sulamayla birlikte öngörülen ve gerçekleşen tarımsal ürünlerinin ekiliş alanları incelendiğinde, planlama hedeflerinin tutturulamadığı görülmektedir. Örneğin, Harran Ovası'nda sulamadan önce pamuk ekiliş oranı % 21 iken, sulama ile birlikte % 45,2 öngörülmüştür. Ancak, Harran Ovası'nda pamuk ekilişinde gerçekleşen oran % 76'dır (Tablo 119). Burada belirtmelidir ki, pamuk tarımı için öngörülen ekiliş oranına kısa bir süre içerisinde ulaşmak oldukça güçtür. Çünkü sulu tarıma pamukla başlamış ve deneyim kazanmış olan yöre üreticilerin, kısa bir sürede pamuktan vazgeçmesi mümkün gözüküyor. Aslında, yöre çiftçilerinden bunu kısa vadede beklemek de doğru değildir. Nitekim, Çukurova'da uygulanan Aşağı Seyhan Projesi²⁹⁹nde de ürün deseni planlamasında pamuk ekiliş oranı için öngörülenin üzerinde çok zaman geçtikten sonra bir gerçekleşme olmuştur. Söz konusu alanda, planlanan pamuk tarımı için öngörülen ekiliş oranının gerçekleşme yönünde bir düşüşün yaşanması için üzerinden 30 yıl geçmiştir.

Diğer taraftan yem bitkilerinde ve dikili tarımsal ürünlerde ekiliş oranı % 8 civarında öngörülmesine rağmen, tarımı hiç gerçekleşmemiştir (Tablo 120). Burada dikkat çeken asıl önemli sorun, söz konusu ürün deseni planlanması merkezi bir yaklaşımla hazırlanmış olmasıdır. Durumu böyle olunca, doğal olarak sulama olanaklarının artmasıyla, bölgedeki çiftçilerin nasıl bir tepki vereceği konusunun fazla dikkate alınmamış olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle, tarımsal ürün desenine

²⁹⁹ TOBB, 1993, A.g.e., s.86.

ilişkin planlamaların, yerel unsurları da katarak hazırlanması gerekmektedir. Aksi takdirde planda öngörülenin gerçekleşmesi mümkün olmayacaktır.

Tablo 119: Harran Ovası'nda ve GAP'ta Sulama Sonrasında Öngörülen Ürün Deseni

Ürün Adı	Harran Ovası'nda			Sulu Koşullarda 2010 Yılında GAP'ta Tarımsal Ürün Deseni Öngörüsü
	Sulama Öncesi	Öngörülen	Gerçekleşen	
Buğday	49,0	20,0	23,5	20,8
Arpa	20,0	3,2	2,5	15,4
Pamuk	21,0	45,2	76,0	10,1
Mercimek	8,0	8,0	-	1,3
Sebze	2,0	9,1	3,5	4,2
Mısır (II. Ürün)	-	9,1	2,6	5,1
Yem Bitkileri	-	5,1	-	3,4
Meyve	-	8,3	-	11,2

Kaynak: Şanlıurfa Tarım Master Planı, 2003.

Bütün bunlardan sonra, gerek istatistiki verilerden gerekse sahada yaptığımız gezi, gözlem ve incelemelerde, bugüne kadar Şanlıurfa ilinde sulamaya açılan alanlarda, başka bir ifade ile, sulamanın başlaması ile pamuk, mısır, domates, biber, hıyar, patlıcan, kavun, karpuz, kimyon, antepfıstığı, erik kayısı, dut, ceviz, badem, nar ve üzüm gibi tarımsal ürünlerin değişik oranlarda önem kazandığı ve kazanmaya devam edeceği gözlenmiştir.

VI. TARIMSAL ÜRÜNLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölümde, tarımsal faaliyetler sonucunda elde edilen ürünlerin nasıl, nerelerde ve ne amaçla değerlendirildiği; bu değerlendirme sürecinde kullanılan araç ve yöntemler incelenmiştir. Tarımsal faaliyetler, "geçim tarımı" ve "ticari tarım"³⁰⁰ olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Şanlıurfa ilinde, son zamanlarda özellikle de GAP süreci (1991'den sonra) ile birlikte sulamaya açılan tarım alanlarının artmasıyla ticari amaçlı tarım daha da yaygınlaşmıştır.

Sulu ve kuru koşullarda yapılan tarımsal faaliyetler sonucunda elde edilen tarımsal üretimin aile ihtiyacından arta kalan kısmı, pazarlaması söz konusu olmaktadır. Başka bir ifade ile, tarımsal işletmelerde aile ihtiyacından arta kalan ürün miktarını değerlendirme şekli, bu işletmelerin sahibi veya işleten üreticilerin örgütlü olmaması nedeniyle, yıldan yıla değişmektedir. Tarım üreticilerinin örgütlü olmamasının bir sonucu olarak, ürün pazarlamasında kurumsal değil, durumsal bir olgu hakimdir. Bu nedenle, tarım sektöründe ürünlerin, piyasada hakkettiği değerde veya üzerinde müşteri bulması, en az üretim aşaması kadar önem taşımaktadır. Onun için, bu bölümde detaylı bir şekilde, tarım ürünlerinin aile tüketiminde, ticaretle ve imalat sanayisinde değerlendirilme durumu ele alınmıştır.

Sahada yaptığımız gezi, gözlem ve incelemelerde, belli başlı tarımsal bitkiler dışında, çok sayıda ürünün yetiştirilmesine rağmen, ticari amaçlı üretimin istenilen düzeyde olmadığı belirlenmiştir. Geçim amaçlı tarımı yapılan bazı ürünler (özellikle sebze ve meyveler), daha çok, aile ihtiyacını karşılamak üzere tarlanın ya da bahçenin belirli yerlerinde ve sınırlı sayıda veya miktarda ekilmekte veya dikilmektedir. Bu durum, en azından, istenildiği takdirde çok sayıda ticari amaçlı alternatif tarımsal ürünün ekilebileceğini göstermektedir. Ancak, gerek Şanlıurfa ilinde, gerekse GAP Bölgesi'nde sosyal yapının geçirmekte olduğu değişim ve dönüşüm süreci, tarım üreticilerini, artık, ticari amaçlı bir tarıma sevk etmektedir. Çünkü bölgede çok büyük tüketici merkezlerinin (Gaziantep, Şanlıurfa, Diyarbakır, Adıyaman ve Mardin gibi) olması, ekonomik olarak ekilebilir alternatif bitki tarımının yapılmasını gerektirmektedir. Bu büyük tüketici merkezlerinin yanında, bölgenin coğrafi konumu itibarıyla, başta Ortadoğu ülkeleri olmak üzere geniş bir yurtdışı pazarının da bulunması ticari amaçlı modern bir tarımın gelişmesini ekonomik olarak da cazip hale getirmektedir. Ancak, bu aşamada, tarım üreticilerinin en çok ihtiyacı olan konu, eğitilmesi ve doğru yönlendirilmesidir. GAP İdaresi, bölge üreticileri

³⁰⁰ E. Tümtürtekin, 1984, A.g.e., s.80-85.

tarafından elde edilen tarımsal ürünlerin pazarlamasına ilişkin yapılan bir çalışmada³⁰¹, tarımsal üretimin üç önemli pazarlama kanalı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu pazarlama kanallarının;

1-GAP Bölgesi'nden Türkiye'nin diğer bölgelerine,

2-GAP Bölgesi'nin kendi içinde,

3-Türkiye'nin diğer bölgelerinden GAP Bölgesi'ne şeklinde olacağı öngörülmektedir.

Ancak, bu şekilde gelişen pazarlama kanalları görüldüğü gibi kolay ve sade değil, aksine çok karmaşık bir yapı arz etmektedir. Sulu tarımla birlikte en çok tarımı yapılan pamukta bile, çok ciddi pazarlama sorunları yaşanmaktadır. Kaldı ki, tekstil sanayisinde pamuk hammaddesine olan talep açısından düşünüldüğünde, 2003 yılı itibarıyla yaklaşık 300 bin ton lif pamuk açığı olmuştur. Bu açık, ithalat yoluyla giderilmiştir.

Şanlıurfa ilinde üretilen tarımsal ürünlerin kurumsal olarak pazarlama durumu incelendiğinde, pazarlamanın görevlerini yerine getirecek organizasyon yapılarının olmaması, tarıma dayalı sanayinin yetersiz olması, tarımsal ürünlerde katma değer kaybına neden olmaktadır. Bu da, tarımsal ürünlerde ciddi bir fiyat istikrarsızlığına ve dolayısıyla üreticilerin mağdur olmasına sebep olmaktadır.

Modern toplumlarda ürünlerin toplama merkezlerinde toplanmaları (kooperatifler), işlenmeleri ve tüketici merkezlerine dağıtımı, pazarlamanın başlıca üç ana hizmetini teşkil etmektedir. Bu bağlamda Şanlıurfa'da şu anki mevcut kooperatif ve özel organizasyonlar bu hizmetleri tam anlamıyla yerine getirememektedir.³⁰² Bunun temelinde ise, tarım üreticilerinin bilinçli olmaması ve dolayısıyla örgütlenmemiş olması yatmaktadır.

Tarım üreticilerinin örgütlü olmasını zorunlu kılan diğer önemli bir durum ise, DPT tarafından hazırlanan Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, ürün fiyatlarına devlet müdahaleleri yerine üretimin piyasa koşullarında talebe uygun olarak yönlendirilmesi, atıl stokların önlenmesi ve üretici gelir düzeyinin korunması ve istikrarın esas olması politikasının benimsendiğinin belirtilmesidir.³⁰³ Burada da görüldüğü gibi, kamunun artık tarım sektöründe yatırım değil, daha çok yönlendirici bir misyon üstlenmek istediği ortaya çıkmaktadır. Ancak, gelişmişlik ortalamasına göre geri kalmış olan GAP bölgesi ve dolayısıyla çalışma alanımız açısından son birkaç yılı değerlendirdiğimizde, tarımsal ürünlerin pazarlanması konusunda,

³⁰¹ GAP-BKİ, 1992, A.g.e., s.31.

³⁰² Tarım ve Köyşleri Bakanlığı, 2003, A.g.e., s.230.

³⁰³ DPT, 2000, A.g.e., s.23.

kamunun, uygulamaya yönelik somut bir politikasının olmadığıdır. Kamunun GAP'ta tarımsal ürünlerin pazarlamasına yönelik izlediği politika, genel olarak tarım sektörüne yönelik benimsediği politikanın bir yansımasıdır. Bu duruma ek olarak, tarım sektörüne yönelik uluslar arası örgütler (Uluslar arası Para Fonu (IMF), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Dünya Bankası vb.) ile Avrupa Birliği'nin (AB), Türkiye'deki talepleri de dikkate alındığında, tarım sektörünün bugün içinde bulunduğu durumdan kurtulmasının en etkin çözüm yolu, tarım üreticilerinin örgütlenmesidir.

Bütün boyutlarıyla değerlendirildiğinde, Şanlıurfa ilinde, tarıma dayalı sanayinin gelişebilmesi için uygun bir ortamın var olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü, tarım ürünlerine dayalı hammaddenin bol olması, hammadde sağlanması sırasında ulaşım masraflarından tasarruf düşüncesi, coğrafi yakınlık nedeniyle yeni ve yakın pazarlara açılma olanakları sanayi yatırımlarını bölgeye çekmeye ve daha da önemlisi, bölge insanını sanayici kimliğine bürünmesine yol açabilecek durumdadır. Belki başlangıçta daha çok tarım ürünlerini işleyen (gıda ve tekstil alanında yoğunlaşan) bir sanayi yapısı, daha sonra diğer sanayi dalları için de önsel ve gerisel bağıllık oranlarına dayalı olarak itici bir güç oluşturacaktır.³⁰⁴

Çiftçiler tarafından üretilen tarımsal hammaddelerin maliyeti üzerinde değer bulabilmesi için, yukarıda da belirtildiği gibi, öncelikle tarım üreticilerinin örgütlenmesi gerekmektedir. Örgütlenme, tarımı modernleştiren araçlardan birisidir. Çiftçilerin örgütlenmesi ile tarımsal hammaddelerin pazarlama hizmetlerinin etkinleştirilmesi, üreticilerin girdi ve kredi temininde karşılaştıkları sorunların çözümünü kolaylaştırdığı gibi, teknolojik yeniliklerin uygulamasına da yardımcı olur. Çiftçilerin örgütlenme gerekçesini ve zorunluluğunu, İnan, şöyle ifade etmektedir. "Tarım kesiminde üreticiler piyasaya mal arz ederken veya piyasadan üretim için girdi veya kredi talep ederken, son derece örgütlü bir ticaret ve sanayi kesimi ile karşı karşıyadırlar."³⁰⁵

Tarım üreticilerinin pazarlama konusunda örgütlenmeleri, özellikle bu aşamada pazar koşullarına uygun bir ürün deseninin ortaya çıkmasına neden olacaktır. Serbest piyasada talebi olan ürünler üretildikçe, üreticilerin refah düzeyi yükselecektir. Bu da üreticilerin bilinç düzeyinin yükselmesine ve tarımda uygun şartlarda girdi kullanımına yansımacaktır.

³⁰⁴ E. Gürçan ve Arkadaşları, 2002, A.g.e., s.99.

³⁰⁵ İ. H. İnan, GAP Bölgesi Tarımsal Kalkınmasında Kooperatifçilik, Diyarbakır, 2003, s.171.

Çalışma alanımız ve konumuz için büyük bir önem arz eden pazar fonksiyonunun gelişebilmesi, bazı fiziki ve beşeri faktörlere bağlıdır. Bunlar şöyle sıralanabilir:

- Satın alma gücü yüksek bir nüfusun varlığı,
- Üretici bir nüfus kitlesinin varlığı,
- Üretici ve tüketici merkezler arasında bir yol sistemin mevcut olması,
- Ulaştırmada amaca uygun taşıtların kullanılması.³⁰⁶

Tarımsal ürünlerin değerlendirilebilmesi için ulaşımdan sonra pazarlama ağının gelişerek kurumsallaşması gerekmektedir. Bu kurumsallaşma durumunu hızlandıracak temel kurumların başında ise, en azından belli başlı ürünlerde kooperatifleşme hareketi gelmektedir. Bu konuda, Şanlıurfa ilinde, çok büyük bir tarımsal hammadde üretim merkezi olmasına rağmen, kooperatif sayısı sınırlı ve var olanlar ise aktif konumda değildir.

Bu konuda bir çalışma yapan Güneş ve arkadaşları, GAP bölgesi ve dolayısıyla çalışma alanımız için şöyle bir model önermektedirler: "Bölgede tüm ürünler için tek bir pazarlama kuruluşu ve modeli meydana getirme yerine halen çeşitli ürünlerin pazarlamasını düzenlemekle görevli kamu ve kooperatif kuruluşlarının bu görevlerini etkili şekilde yapma şartları hazırlanmalıdır. Pazarlama kuruluşu mevcut olmayan alanlarda öncülük yapacak kamu pazarlama kuruluşları ve kooperatifler kurulmalıdır. Pazarlama hizmetlerinin her birinin yapılışının teknik ve ekonomik esasları üretici ve pazarlayıcıya ulaştırılmalıdır."³⁰⁷

Ancak, GAP çerçevesinde yaklaşık 15 yıldır çalışmalar yapılmasına rağmen, uygulamada, yani tarım üreticileri bağlamında uygun bir ürün deseni hayata geçirilememiştir. Gürcan ve arkadaşları, bu konuda şu saptamayı yapmaktadırlar: Çok sayıda araştırmaya karşın uygun üretim belirlenebilmiş değildir. Değişen yurtiçi ve dünya pazar koşulları bunu daha da güçleştirmektedir. Örneğin yapılan anket çalışmaları sırasında görülmüştür ki, Şanlıurfa'da arazileri sulamaya yeni açılmış olan çiftçiler, 1997 yılında yeni yeni üretmeye başladıkları pamuğun çok uygun pazar koşulları ile satılması sayesinde ekonomik durumlarını düzeltmiş, hatta bir kısmı kredi alarak traktör almış veya traktörünü yenilemiştir. 1998-1999 üretim yıllarında pamuk fiyatlarının bir önceki yılın çok altına düşmesinden dolayı kredi borçlarını ödeyemedikleri için traktörlerini satma durumunda kalmışlardır. Üretim deseninin yapılacak planlara değil de, piyasa taleplerine göre ortaya çıkması halinde

³⁰⁶ H. Doğanay, 1985, A.g.e., s.48-49.

³⁰⁷ T. Güneş ve Arkadaşları, "Tarımsal Girdiler", Ankara, 1986, s.152-564.

Ürünlerin fiyat ve pazar riski en önemli yönlendirici unsur olmaya devam edecektir. Bu durumda tek yıllık bitkilerde bir yıl üretim patlaması, diğer yıl ise çok az üretim olacaktır.³⁰⁸ Şanlıurfa ilindeki mevcut ürün desenine ve pazarlama durumuna ilişkin yapılan bu saptama, gerek tarımsal ürünlerdeki dönemler itibariyle, fiyatları, gerekse sahada yaptığımız gezi, gözlem ve incelemelerde, üreticilerden edindiğimiz bilgiler doğrultusunda bu durumu doğrulanmaktadır.

Tarımsal ürünlerin değerlendirme alanlarına girmeden önce, son 5 yılı kapsayan dönemde (1999-2003) belli başlı tarımsal ürünlerde elde edilen üretim miktarlarını (ton) ortaya koymakta fayda vardır. Bu dönem içerisinde iklim şartlarına, sulama durumuna ve piyasa taleplerine göre tarımsal ürünlerin ekim alanlarının miktarı değişmektedir. Bu değişkenlere bağlı olarak yıldan yıla üretim miktarı da değişmektedir. 1999-2000 yıllarında 2-2.2 milyon ton, son üç yılda (2001-2002 ve 2003) ise 2.6-3.7 milyon ton arasında üretim gerçekleşmiştir (Tablo 120). Şanlıurfa ilinde, tablo 45'te adı geçmeyen ancak, az da olsa üretimi yapılan diğer tarımsal ürünlerde elde edilen üretim miktarları da eklenince, değişkenlik şartlarına bağlı olarak her yıl yaklaşık 3-4 milyon ton arasında bir üretim gerçekleşmektedir.

Şanlıurfa ilinde, 2003 yılında gerçekleşen tarımsal üretim miktarının (3551351 ton) % 34,1'ini (1210400 ton) buğday, % 22'sini arpa, % 17,8'ini kütü pamuk, % 9,7'sini karpuz ve % 4,4'ünü ise mercimek karşılamıştır. Bu tarımsal ürünlerin ilk üçü (buğday, arpa ve pamuk), toplam tarımsal üretimin içindeki oranı % 73,4, ilk beşi (buğday, arpa, pamuk, mercimek ve biber) ise toplam üretimin içindeki oranı ise % 88'dir (Tablo 120). Burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta, GAP çerçevesinde yapılması öngörülen sulama projeleri tamamlandıkça, hem yetiştirilecek tarımsal bitkilerin çeşidi, hem tarımsal bitkilerin kaplayacağı ekim alanı değişecektir. Bu iki duruma bağlı olarak tarımsal ürünlerin üretim miktarları da değişecektir. Bu değişimin yoğun olarak yaşanacağı illerin başında da, sahip olduğu tarımsal potansiyeli itibariyle Şanlıurfa ili gelmektedir.

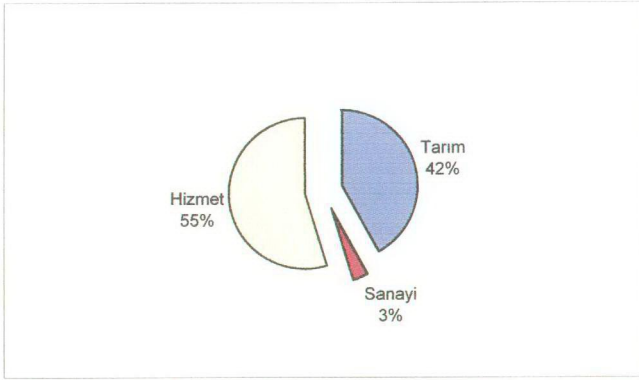
³⁰⁸E. Gürçan ve Arkadaşları, 2002, A.g.e., s.100.

Tablo 120: Şanlıurfa İlinde Bazı Dönemler İtibariye Belli Başlı Tarımsal Ürünlerin Üretim Miktarları (Ton)

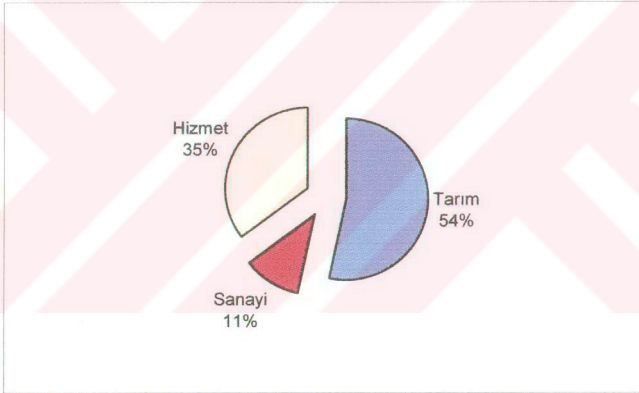
Sıralama	Ürün Adı	1999	2000	2001	2002	2003
1	Buğday	757380	502564	1283214	917491	1210400
2	Arpa	344600	234737	856000	660535	780055
4	Karpuz	74391	273070	367371	344858	344840
3	Pamuk	598519	661950	566775	252330	631500
5	Mercimek	90104	68226	150055	142081	156615
6	Biber	955	40499	85128	88440	87565
7	Domates	16200	101160	106750	81676	81506
8	Üzüm	76775	78217	76292	80072	80072
9	Patlıcan	470	78197	71265	53402	53352
11	Kavun	5309	30880	15680	24200	24200
13	Kimyon				12582	12582
12	Antepfıstığı	9842	26734	12851	12053	14153
10	Mısır	35094	40621	22556	10140	32880
15	Nohut	4328	2221	11380	8137	8343
17	Susam	5828	5663	4304	4243	4291
18	Hıyar	140	4490	3653	3769	3031
20	Erik	1401	1357	1320	1341	1340
16	Soğan	10	6917	6940	1163	6742
19	T.Sarımsak	15	2670	1040	1140	2140
22	Nar	961	868	851	819	818
21	Çeltik			1000	687	1225
26	Kayısı	707	439	514	347	217
23	Ceviz	551	302	310	309	309
24	Dut	286	2636	271	295	295
25	Zeytin			228	267	266
27	Maydanoz	147	320	212	139	139
28	Badem	61	41	59	108	107
29	Şeftali	69	70	72	107	106
30	Fasulye	30	116	100	95	95
31	Elma	32	40	73	80	78
32	Armut	22	24	25	26	26
33	Ayva	3	5	6	4	6
34	Kiraz	4	4	5	4	4
35	Vişne	3	3	2	3	3
Toplam		2033836	2175116	3656401	2656277	3551351

Kaynak: Şanlıurfa Tarım İl Müdürlüğü, 2003.

Şanlıurfa ilinde GSYİH içinde tarım sektörü 13 yıllık (1987-2000) dönemde yaklaşık % 11'lik bir artışla % 41,8'den % 53,1'e yükselmiştir. 1987 yılı fiyatlarıyla, 2000 yılında toplam 1.250.401 TL olarak gerçekleşen GSYİH içinde tarım sektörü 664.288 TL (% 53,1) ile en yüksek değere sahip sektör olmuştur. Önümüzdeki dönemlerde sulu tarım alanları arttıkça, tarım sektörünün GSYİH içindeki payı, en azından belli bir süreye kadar GAP Bölgesi'nin ve Türkiye'nin aksine artacaktır (Şekil 32, 33).

Şekil 32: Şanlıurfa İlinde 1987 Yılı Fiyatlarıyla GSYİH'lerinin Sektörel Oluşumu Oranları (1987)

Şekil 33: Şanlıurfa İlinde 1987 Fiyatlarıyla GSYİH'lerinin Sektörel Oluşumu Oranları (2000)

Şanlıurfa ilinde, 2002 yılında, tarımsal ürünlerin üretim miktarlarına (ton) bağlı olarak elde edilen bitkisel üretimin ekonomik pazarlama değeri oranları incelendiğinde, % 39,3 ile pamuk birinci sırada, % 17,8 ile buğday ikinci sırada, % 8,1 ile karpuz üçüncü sırada, % 7,7 ile mercimek dördüncü sırada ve % 6,4 ile de arpa beşinci sırada yer almaktadır. Böylece, pamuk ekili tarım alanlarının (1.083.506 ha) % 16,4'ünü (175500 ha), ekili-dikili tarım alanlarının (1.200.573 ha) ise % 14,8'ini kaplamasına karşın, ekonomik pazarlama değeri bakımında il içindeki payı

% 39,3'tür. Buna karşın kuru koşullarda en çok tarımı yapılan buğday, ekili alanların % 37,9'unu (411119 ha) ekonomik değer bakımından ise sadece % 17,8'ini karşılayabilmiştir (Tablo 121). Ancak, şu da belirtilmelidir ki, mevcut tarımsal ürünler içerisinde girdisi en fazla olan tarımsal ürün pamuk olmasına rağmen, kâr marjı en fazla olan ürün yine pamuktur. Burada dikkat çeken diğer önemli bir konu da, ekiliş (ha) alanı itibarıyla, Şanlıurfa ilinde en çok yetiştirilen ilk 10 tarımsal ürün içerisinde yer almamasına rağmen, ekonomik pazarlama değeri bakımında 8., 9. ve 10. sıralarda biber, domates ve patlıcan ürünlerinin yer almasıdır. Sulama alanlarının artmasıyla söz konusu tarımsal ürünlerin ekim alanları, dolayısıyla üretim miktarları da artacaktır.

Tablo 121: Şanlıurfa İlinde 2002 Yılında Bazı Tarımsal Ürünlerinin Tarım Sektörü (GSYİH) İçindeki Ekonomik ve Pazarlama Değeri ve Yüzdeleri (1987 fiyatlarıyla, milyon TL)

Sıralama	Ürün Adı	Üretim Miktarı (Ton)	Fiyat (TL/Kg)	Toplam Değeri (Milyon TL)	Pazarlama Değeri (Milyon TL)	Pazarlama Değeri İçindeki Payı (%)
1	Pamuk	639475	530491	339235732	320950926	39,3
2	Buğday	917491	248174	227697411	145475876	17,8
3	Karpuz	344858	225947	77919631	66262854	8,1
4	Mercimek	142081	619698	88047312	62980242	7,7
5	Arpa	660535	162524	107352790	51980221	6,4
6	Üzüm	80072	691981	55408303	42880485	5,3
7	A.Fıstığı	12053	3133942	37773403	34940398	4,3
8	Biber	88440	815008	37714451	31284209	3,8
9	Domates	81676	295531	24137790	19534713	2,4
10	Patlıcan	53402	309105	16506825	14190918	1,7
11	Kavun	24200	343916	8322767	6483436	0,8
12	Susam	4243	1200000	5091600	4428165	0,5
13	Nohut	8175	655122	5355622	4067595	0,5
14	Mısır	10740	379000	4070460	2285156	0,3
15	T. Soğan	5580	494384	2758663	2078101	0,3
16	K.Sarımsak	1000	1242361	1242361	953015	0,1
Diğerleri		3116		8145027	5962242	0,7
Toplam		3077137		1046780148	816738552	100,0

Kaynak: DIE, Tarımsal Yapı, 2002.

Şanlıurfa ilinde üretilen tarımsal ürünler genel olarak 4 şekilde pazarlanmaktadır:

- Devletin destekleme yoluyla üreticilerinin bazı ürünlerini (Buğday, arpa, mercimek, mısır vb.) Toprak Mahsul Ofisi (TMO) kanalıyla satın alması,
 - Bazı ürünlere (pamuk, fıstık, mercimek vb.) yönelik olarak kurulan tarım satış kooperatiflerinin (Çukobirlik, GAP Birlik gibi) üye üreticilerinin ürünlerini satın alması,
 - Tüccarlar kanalıyla özel sektör tarafından ürünlerin satın alınması,
 - Üreticinin ürettiği ürünü bizzat kendisinin pazarlamasını yaparak satması.
- Söz konusu tarımsal hammaddelerin değerlendirilmesi durumuna

bakıldığında ise:

- Bir kısmı işlenmek üzere il veya il dışında kurulu olan imalat sanayisine pazarlanması,
- Bir kısmı ise, üretici ailede işlenerek tüketilmekte ve arta kalanı ise satılmaktadır.

Nitekim, yapılan bir çalışmada, bitkisel üretimin pazarlama kanalları ve olanakları incelenmiştir. Buna göre, buğday ve arpa ürünlerindeki pazarlamada TMO'nin payı % 42, tüccar ve fabrikaların payı ise % 58; mercimekte tüccar ve fabrikaların pazarlama payı % 99; pamuğun pazarlamasında Çukobirlik'in pazarlama payı % 30, tüccar ve fabrikaların payı da % 70, diğer ürünlerde ise pazarlamanın tamamen tüccar ve komisyoncuların elinde olduğu tespit edilmiştir.³⁰⁹ Ancak, bu pazarlama kanalları içerisinde, yukarıda da açıklandığı gibi, üretici ailenin "ev imalatı" payı görülmemektedir. Çalışma alnımızda ev imalatına en güzel örnek toz (pul) biber örnek verilebilir. Evlerde üretilen pul biber piyasada satılmakta ve fabrikasyon pul biberden daha yüksek fiyatla talep bulmaktadır.

Çiftçiler tarafından elde edilen tarımsal ürünlerin değerlendirilmesi süreçlerine bakıldığında, üretim, pazarlama ve taşıma, işleme ve değerlendirme, satış ve dağıtım, toptancılık ve/veya perakendecilik ve tüketim olmak üzere toplam altı temel süreçten oluşmaktadır. Bu tüketici kitlenin içerisinde tarım üreticileri de yer almaktadır. Başka bir ifade ile, çiftçinin ürettiği bazı tarımsal hammaddeler, işlenerek mamul haline getirildikten sonra tüketilmek üzere tekrar çiftçilere dönmektedir.

Bütün bu bilgilerden sonra, tarımsal hammadde ürünlerinin pazarlama kanalları ve değerlendirme şekillerini ayrı ayrı incelemekte yarar vardır:

6.1.Toprak Mahsulleri Ofisi

Devlet, cumhuriyetin ilk yıllarında tarımı geliştirmek amacıyla üreticilerin ürettiği başta buğday ve arpa olmak üzere tahıl ve bazı baklagil ürünlerin alımını gerçekleştirmek için 1937 yılında Toprak Mahsulleri Ofisi'ni (TMO) kurmuştur. Kuruluş amacı tahıl ve diğer bazı baklagil ürünlerin iç piyasada fiyatlarının üreticiler için normal seviyede tutmak, tüketiciler aleyhine bir artış göstermesini önlemek ve bu ürünlerin pazarlamasını örgütlemektir. Ayrıca, kuruluş amaçları arasında iç tüketimi takviye etmek için ithalat yapmak veya üretim fazlasını ihracat etmek de vardır. Günümüzde giderek önemi azalsa da halen alımlara devam eden bu kuruluşun Şanlıurfa merkez ilçesinde Şanlıurfa TMO Şube Müdürlüğü ve bu şubeye bağlı 5'i Şanlıurfa ilinin sınırları içinde (Akçakale, Hilvan, Siverek, Mürşitpınar (Suruç) ve Viranşehir), üçü de dışında (Adıyaman, Kahta ve Besni) olmak üzere toplam 8 ajans bulunmaktadır (Foto 46). Ayrıca, Bozova ve Ceylanpınar ilçe merkezlerinde ise tesisli ekipleri bulunmaktadır. TMO, Türkiye genelinde buğday (makarnalık ve ekmeklik), arpa, mısır, çeltik, yulaf, çavdar ve nohut ürünlerinin alımına devam etmektedir. Çalışma alanımızda ise daha çok buğday, arpa ve çok sınırlı da olsa mısır alımı yapmaktadır. Alımı yapılan bu tarımsal ürünler, daha sonra genel müdürlük kanalıyla ya yurt dışına ya da özel sektöre satılmaktadır. Ayrıca, Şanlıurfa TMO Şube Müdürlüğü'ne bağlı merkez ilçede bir Mısır Kurutma Tesisi de bulunmaktadır. Yaş olarak alınan mısır, bu tesiste kurutulduktan sonra piyasaya satılmaktadır.

Foto 46: Şanlıurfa Merkez ilçede tahıl alımı yapan Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) Şanlıurfa Şube Müdürlüğü

³⁰⁹ Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, 2002, A.g.e., s.155.

Şanlıurfa ilinde, buğday, arpa ve mısır alımını yapan ve aktif olarak halen çalışan TMO'nun 8 şubesinde son 10 yıl (1994-2003) içindeki alım miktarları (ton) incelendiğinde, her üç üründe de yıldan yıla çok yüksek farklarla alım oranlarının gerçekleştiği görülmektedir. Örneğin 1994 yılında Şanlıurfa ilinde üretilen 601218 ton buğdaydan sadece 37 tonu TMO tarafından alımı gerçekleştirilmiştir. Buğday alımının en çok gerçekleştiği dönem ise 1998 yılıdır ki, bu dönemde Şanlıurfa ilinde üretilen buğdayın (879995 ton) sadece % 14,5'inin (127775 ton) alımı yapılabilmektedir. Bu dönem içerisinde 1998 ve 1999 buğday üretim yılları dışında, ilde üretilen buğdayın TMO tarafından alım oranı hiçbir zaman % 10'un üzerine çıkamamıştır (Tablo 122).

TMO, arpada da, buğday alımına benzer oranlar düzeyinde alımlar gerçekleştirmiştir. Şanlıurfa ilinde 2000 yılında 232610 ton arpa üretilmesine rağmen, bu dönemde TMO tarafından arpa alımı hiç yapılmamıştır. 2001 yılında ise, ilde üretilen arpanın (790094 ton) % 23,2'sinin (183373 ton) alımı gerçekleştirilmiştir. Mısırdaki de benzer bir durum yaşanmaktadır (Tablo 122).

Son yıllarda özelleştirme kapsamında adı geçen kamu kuruluşlarından birisi de TMO'dur. Bu durumu doğrulayan gelişmelerden biri, bazı şubelerinin kapatılması, diğeri ise, söz konusu kurumun işlevsizleştirileceği veya özelleştirileceğine ilişkin DPT'nin tarım sektörüne ilişkin politikaları oluşturma noktasında, artık kamunun "yönlendirici" olacağı yönündeki açıklamaları gösterilebilir.³¹⁰

³¹⁰ DPT, 2000, A.g.e., s.23.

Tablo 122: Şanlıurfa İlinde TMO Tarafından Alımı Yapılan Buğday, Arpa ve Mısırın İlçeler Bazında Dönemler İtibariye Miktarı(Ton)

Yıl	Ürün Adı	Şubeler							TMO Tarafından Alımı Yapılan Miktarın Oranı (%)	İlde Üretilen Ürünün Miktarı (Ton)
		Şanlıurfa	Akçakale	Bozova	C.Pınar	Hilvan	M.pınar (Suruç)	Siverek		
1994	Buğday			10	-		27		-	601218
	Arpa	34630	17272	17590	20057		13885		23044	637974
	Mısır									624
1995	Buğday	41		-	-		-		-	524529
	Arpa	187	311	142	-		-		-	445756
	Mısır	101			-		-		-	2401
1996	Buğday	22312	3697	1393	6002		4458		16873	707277
	Arpa	79	743	-	-				-	491315
	Mısır	12	-	-	-				-	7677
1997	Buğday	9406	9409	4289	14086		5925		13118	617547
	Arpa	21903	9371	6422	1868		7073		10479	344452
	Mısır	6946	-	-	-		-		-	6595
1998	Buğday	33609	17017	10764	24390		18283		23712	879995
	Arpa	23402	8872	10148	9884		8551		13685	485335
	Mısır	6102	-	-	-		-		-	9115
1999	Buğday	15264	8949	11426	8919		13712		21303	757380
	Arpa	36	-	355	-		-		-	344600
	Mısır	2866	-	-	-		-		-	9130
2000	Buğday	23	-	-	2689		-	30	4925	441731
	Arpa	-	-	-	-		-	-	-	232610
	Mısır	69	-	-	-		-	-	-	8431
2001	Buğday	487	-	-	8609	1570	-	2702	-	1080378
	Arpa	36118	15761	21049	19175	23353	26172	23267	18478	790094
	Mısır	165	-	-	-	-	-	-	-	2441
2002	Buğday	259	-	-	1796	13	-	-	-	917491
	Arpa	6052	3136	3750	403	2754	646	2236	3753	660535
	Mısır	1373	-	-	-	-	-	-	-	10740
2003	Buğday	10994	70	-	4909	-	-	2789	10927	1210400
	Arpa	-	-	-	-	-	-	-	-	780055
	Mısır	2452	-	-	-	-	-	-	-	32880

Kaynak: Şanlıurfa TMO Şube Müdürlüğü, 2004.

6.2.Buğday Pazarları

Şanlıurfa ilinde, tarımsal hammadde ürünlerini piyasada uygun fiyatlarda değerlendirmek üzere 1995 yılında yörede "Zahireciler Pazarı" veya "Buğday Pazarı" olarak adlandırılan "Buğday Borsası" kurulmuştur. Başta hububat ürünlerinin alım-satımını gerçekleştirmek üzere, Merkez ilçede Buğday Pazarı ve İmam Keskin, Viranşehir, Siverek ve Birecik ilçe merkezlerinde ise birer tane olmak üzere toplam 5 adet buğday pazarı faaliyet göstermektedir. Bu buğday pazarlarında başta buğday olmak üzere arpa, mercimek, pamuk, susam, nohut ve mısır alım-satımı gerçekleştirilmektedir. Söz konusu buğday pazarları arasında merkezi bir konuma sahip, Şanlıurfa merkez ilçede bulunan 273 dükkan ile "Sınırlı, Sorumlu Büyük Buğday Pazarı İşyeri Yapı Kooperatifi" adıyla kurulan Buğday Borsası gelmektedir (Foto 47). Burada hemen belirtilmelidir ki, bu pazarlarda alınan veya satılan ürünler sadece Şanlıurfa ilinde üretilen tarımsal ürünler değil, diğer illerde de üretilen

tarımsal ürünler işlem görmektedir. Söz konusu buğday pazarlarında tam olarak işlem gören tarımsal hammadde ürünlerinin miktarlarına ilişkin elimizde herhangi bir istatistiki veri bulunmamaktadır. Bu pazarlarda ürün bazında veya toplamında işlem hacmini almak için söz konusu pazarların yönetimine baş vurmamıza rağmen, herhangi olumlu bir sonuç alamadık. Ancak, ilde üretilen tarımsal üretimin (buğday, arpa, mercimek, nohut, susam, mısır vb.) % 60-70'i civarında buğday pazarlarında işlem görmekte olduğu tahmin edilmektedir (Foto 47).

Foto 47: Şanlıurfa Merkez ilçede bulunan buğday pazarında bir görünüş

Diğer taraftan çok büyük bir kısmı yaş olarak tüketilen tarımsal ürünlerinin (domates, biber, patlıcan, hıyar, karpuz, kavun, nane, maydanoz, marul vb.), büyük bir kısmı Hal Pazarı'nda işlem görmektedir (Foto 48). Geçmiş dönemlerde yaz döneminde yaş olarak tüketilen bu tarımsal ürünlerin bir kısmı Çukurova'dan getirilmekte idi. Ancak, günümüzde sadece yaz döneminde değil, aynı zamanda kış döneminde de hal pazarı ve mahalle pazarlarında satılan bu tarımsal ürünlerin bir kısmı Şanlıurfa ilinde üretilmektedir. Önümüzdeki yıllarda seracılık faaliyetlerinin artmasıyla turfandacılık faaliyetleri de gelişecektir. Böylece, sadece il tüketimi için bir tarımsal üretim değil, aynı zamanda diğer bölgelere ve hatta ülkelere ihracat amaçlı bir üretim gerçekleşecektir. Bu nedenle, sulama amaçlı projelerin bir an önce tamamlanarak il tarımının, il, bölge ve ülke ekonomisine katkı sağlamasına zemin oluşturulmalıdır.

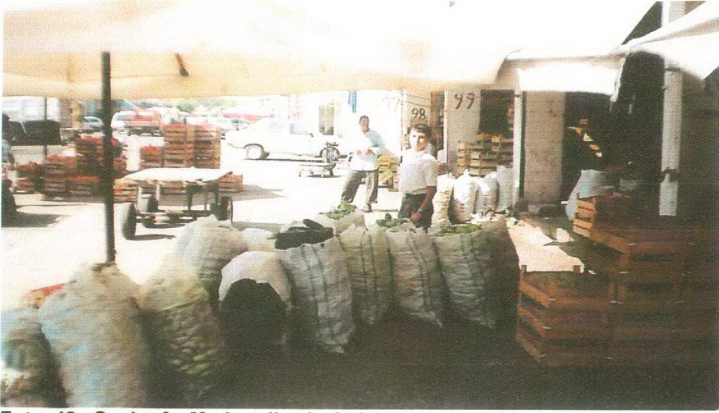

Foto 48: Şanlıurfa Merkez ilçede bulunan meyve-sebze hal pazarından bir görünüş

6.3.Tüccar

Şanlıurfa ilinde, çiftçiler tarafından üretilen tarımsal ürünlerin nasıl değerlendirildiğinden çok, kimlere satıldığı sorusu daha büyük bir önem ifade etmektedir. Çünkü çiftçilerin büyük maliyetlerle ve zahmetlerle ürettiği ürünün pazarlama kanalına bakıldığında, tüccar en önemli aracı grubu oluşturmaktadır. Küçük ve orta gelirli çiftçilerce elde edilen tarımsal ürünlerin pazarlamasının ilk kademelerinde yoğun faaliyette bulunan tüccarlar tarafından satın alınmaktadır. Bazı tüccarlar, bu anlamda, ürün alım işlemini öyle kurumsalaştırmışlardır ki, finans desteğe ihtiyacı olan bazı küçük ve orta üreticilere önceden avans vermek suretiyle gerçekleştirmektedirler. Bu da ürünlerin piyasanın altındaki bir fiyatla üreticiden alınmasına neden olmaktadır. Örneğin hasat edilen kütü pamuğun yaklaşık % 65'i tüccara, % 20'si Çukobirlik'e ve % 15'i ise özel çırçır fabrikalarına satılmaktadır.

Şanlıurfa ilinde 2001 yılında ihraç edilen ürünlerin % 42,9'u tarıma dayalı ürünler oluşturmaktadır. Tarımsal ürünlerin % 87,4'ü pamuk hammadmesine dayalı olarak işlenen elyaf, preseli ve iplik ürünleri oluştururken, % 12,6'sini da buğday ve mercimek hammadmesine dayalı ürünler oluşturmaktadır. İhracatta söz konusu olan ülkelerin başında Tunus, S.Arabistan, Kuveyt, İran, Suriye, Irak, Romanya ve Birleşik Arap Emirlikleri gelmektedir (Tablo 123). Buradan da anlaşılmaktadır ki, Şanlıurfa ilinin ihracat hedefinde, coğrafi konumu itibarıyla Ortadoğu ülkeleri önemli bir yer tutmaktadır. Sadece imalat sanayi ürünleri için değil, tarımsal hammadde ürünleri için de Ortadoğu ülkeleri önemli bir pazar alanıdır. Çünkü Ortadoğu

ülkelerinin büyük bir kısmı, geçimini tarımdan sağlamaktan uzaktır. En büyük gelir kaynağını petrol ve petrol ürünleri oluşturmaktadır.³¹¹

Tablo 123: Şanlıurfa İlinde 2001 Yılında Yurtdışına İhraç Edilen Ürünlerin Ülkelere ve Sektörlere Dağılımı

Ürün Adı		İhraç Edilen Ülke veya Ülkeler	Kg	Değeri (Dolar)	%
Tarımsal Ürünler	İplik	Tunus	23350	44780	
	Elyaf	İran	15214	34233,3	
	Preseli Pamuk	S.Arabistan, Gürcistan	29990	20780,1	
	Mercimek Samanı	Kuveyt	87939	8700	
	Bulgur	S.Arabistan	25072	500	
Tarımsal Ürünlerin Toplamı		-	181565	108993,3	42,9
Diğeri		S.Arabistan, Romanya, Suriye, B.A.E., Irak, Tunus	-	144394	47,1
Toplam				253787,3	100,0

Kaynak : Şanlıurfa Ticaret ve Sanayi Odası, 2002.

Pazarlamaya konu olan diğer önemli tarımsal ürünlerden biri antepfıstığı, diğeri ise üzumdür. Antepfıstığının besin değeri oldukça yüksek olduğundan ve dünyada da az üretildiğinden talebi sürekli olan bir üründür. Üretilen antepfıstığının bir kısmı yaş iken çerez olarak tüketilirken, diğer kısmı ise fıstık tesislerinde işlenerek, gıda sektörünün değişik alanlarında kullanılmaktadır.

Üzüm, sofralık tüketim dışında kurutmalık, şaraplık, şıralık ve konservelik olarak da tüketilebildiğinden yılın her ayı beslenmede kullanılmaktadır. Ayrıca, üzüm yaprağı da gıda sanayisinde kullanılmaktadır. Şanlıurfa ilinde üzüm, daha çok sofralık ve şıralık olarak tüketilmektedir. Bir kısım üzüm de şarap üretiminde kullanılmak üzere Merkez ilçede kurulu bulunan Suma fabrikasına satılmaktadır.

6.4.Şanlıurfa İlinde Tarıma Dayalı Sanayi

Sanayi faaliyetlerini, Tümertekin, tarihsel gelişimlerini ve bugünkü tiplerine göre, "ev ya da ilkel sanayi", "atölye sanayi" ve "modern sanayi" olmak üzere üçe ayırmaktadır.³¹² Ancak, çalışma alanımız ve konumuz itibarıyla imalat sanayinde hammadde olarak değerlendirilen tarımsal hammadde ürünleri "tarıma dayalı sanayi" ve "ev imalatı" olmak üzere iki başlık altında incelenecektir.

³¹¹ M. Elibüyük, "Orta Doğu'nun Coğrafya Bakımından Adı, Yeri, Önemi", Elazığ, 2003, s.151-154.

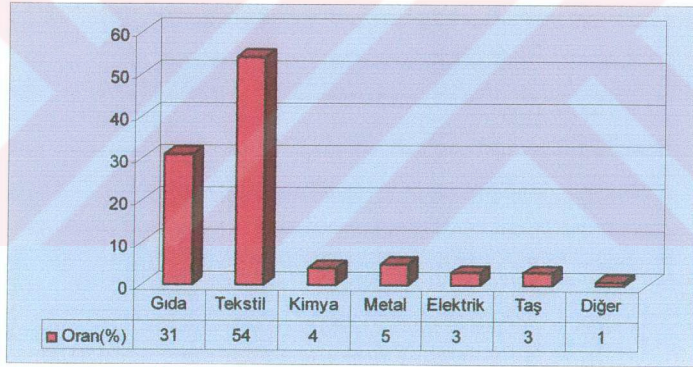
³¹² E. Tümertekin-N. Özgüç, 1999, A.g.e., s.2-17-244.

GAP Bölgesi'nde imalat sanayi içerisinde en fazla gelişmiş olan sektörler incelendiğinde, tarıma dayalı tekstil (% 54) ve gıda (% 31) sektörleri ilk iki sırayı almaktadır. Böylece, Şanlıurfa ilinde mevcut sanayi kuruluşları içerisinde tarıma dayalı imalat sanayinin oranı % 85'dir (Tablo 124, Şekil 34). Bu durum, Şanlıurfa ilinin zengin tarımsal potansiyelini ortaya koymaktadır.

Tablo 124: Şanlıurfa İlinde İmalat Sanayinin Sektörlere Dağılımı ve Oranı (%)

Sektör	İşletme Sayısı	%
Tekstil Örmek ve Konfeksiyon San.	124	54.0
Gıda, İçki ve Tütün San.	72	31.0
Metal ve Metal Eşya San.	12	5.0
Kimya Ürünler ve Plastik San.	10	4.0
Elektrikli Makine Cihazları Alet ve Malz. San.	6	2.5
Taş ve Toprağa Dayalı San.	6	2.5
Diğer	2	1.0
Toplam	231	100.0

Kaynak: Şanlıurfa Ticaret ve Sanayi Odası, 2003.

Şekil 34: Şanlıurfa İlinde İmalat Sanayinin Sektörlere Dağılımı

Tekstil sanayi alt sektörlerinin GAP Bölgesi'nde dağılışı incelendiğinde; çirçirleme sanayi kuruluşlarının yaklaşık 2/3'ü (% 60,9) Şanlıurfa'da, % 21,9'u ise Diyarbakır'da yer almaktadır. GAP Bölgesi'ndeki toplam imalat sanayi sektörleri arasında payı % 39,8, tekstil sanayi sektörleri arasındaki payı ise % 41,5 olan Gaziantep'in çirçirleme sanayi kuruluşları arasındaki payı % 1,3 gibi çok düşük bir oranda kalmaktadır (Tablo 126). Bu oranın düşük olmasının temelinde, çirçirlemenin

hammaddesi olan pamuğun bölgedeki üretimi içinde payının çok düşük olmasıdır. Ancak, Gaziantep'in tekstil sanayi sektörlerinden iplikteki payı % 67,4'e, dokumadaki payı ise % 80,6'ya kadar çıkmaktadır. GAP bölgesinde tekstil sanayi alt sektörleri olan çirçirilmada Şanlıurfa ve Diyarbakır; iplikte Gaziantep, Adıyaman ve Şanlıurfa; dokumada Gaziantep; hazır giyimde ise Gaziantep, Adıyaman ve Diyarbakır illeri ilk sıralarda yer almakta olduğu görülmektedir (Tablo 125, Foto 49). Bu durum, Gaziantep'te sanayinin geliştiğini göstermektedir. Bu göstergelerin önemli başka bir sonucu ise, çirçirilama sanayi tesislerinin illere dağılışı yoğunluğu, pamuk üretiminin miktarına bağlı olarak bir dağılışı sergilemekte olduğudur.

Tablo 125: GAP Bölgesi'nde Tekstil Sanayi Alt Sektörlerinin Dağılışı

Sektörler	Gaziantep	Şanlıurfa	Diyarbakır	Adıyaman	Mardin	Batman	Kilis	Siirt	Şırnak	TOPLAM
Çirçirilmama	2	92	33	8	7	8			2	152
%	1,3	60,5	21,7	5,3	4,6	5,3			1,3	35,0
İplik	62	13	4	14						93
%	66,7	14,0	4,3	15,0						21,4
Dokuma	83	2	6	6	4	1	3	1		124
%	66,9	1,6	4,8	4,8	3,2	0,8	2,4	0,8		25,6
Hazır Giyim	35	9	14	20	1	3	1			83
%	42,1	10,8	16,9	24,0	1,2	3,6	1,2			19,1
TOPLAM	182	116	57	48	12	12	4	1	2	434
%	41,9	26,7	13,1	11,1	2,8	2,8	0,9	0,2	0,5	100,0

Kaynak: Sanayi ve Ticaret İl Müdürlükleri, 2001

Foto 49: Şanlıurfa-Akçakale yolu üzerinde faaliyet gösteren bir çirçir fabrikasından görünüş

Şanlıurfa Ticaret ve Sanayi Odası'nın verilerine göre, 2003 yılı itibarıyla, hammaddesi buğday ve mercimek olan mevcut sanayi kuruluşlarının yaklaşık yıllık teorik kapasiteleri oldukça yüksek olup, 1.210.072 tondur (Tablo 126). Aynı dönemde, üretilen buğday ve mercimek üretim miktarına çok yakındır. Ancak, söz konusu gıda sanayisinde kapasite kullanım oranları (KKO) belli olmamakla birlikte, üretilen buğday ve mercimeğin yaklaşık % 40-50'si imalat sanayisinde değerlendirilebilmektedir. GAP İdaresinin yaptığı bir çalışmada, çalışma alanımızda üretilen pamuğun % 48'i, Şanlıurfa ilinde çıkarılmaktadır.³¹³ Diğer pamuk miktarı ise, kütlü pamuk olarak il dışına çıkmaktadır.

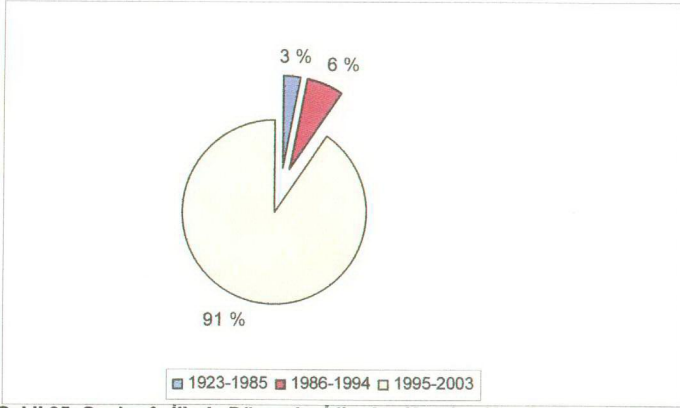
Üretilen tarımsal hammaddelere bağlı olarak GAP süreci ile birlikte çok sayıda sanayi kuruluşu kurulmuştur. Nitekim, mevcut sanayi kuruluşlarının % 91'i 1995'ten sonra kurulmuş olduğu görülmektedir (Şekil 35). Bu da GAP'ın Şanlıurfa ili için bir kez daha önemini ortaya koymaktadır.

Tablo 126: Şanlıurfa İlinde Gıda İmalat Sanayisi İçerisinde Direk veya Dolaylı Hammaddesi Tarımsal Ürünler Olan Sanayi Kuruluşları

Tarımsal Hammaddesi Ürün Adı	Üretilen Ürünler	Kuruluş Sayısı	Teorik Kapasiteleri	Birimi
Buğday ve Mercimek	Un, Bulgur, Kepek ve Mercimek	25	1.210.072	Ton/Yıl
Biber (İsot)	Pul Biber	3	284	Ton/Yıl
Pamuk Çiğit, Ayçiçek	Ham Pamuk Yağı, Küşpe, Rafine Yağ	20	749762	Ton/Yıl
Arpa	Hayvan Yemi	3	84960	Ton/Yıl
Buğday, Mısır, Fıstık, Üzüm, Susam vb. bitkiler	Muhtelif Gıda(Pekmez, reçel, lokum, helva, tahin, meyve özü, küp şeker vb.)	6	17209	Ton/Yıl
Pamuk	Lif pamuk, çiğit	103	584245	Ton/Yıl
Lif Pamuk	İplik ve Dokuma	14	15341169	Kg./Yıl
Dokunmuş Kumaş	Hazır Giyim ve Ev Tekstili	7	7542144	Adet/Yıl
Bitki ve Hayvan	Hazır Yemek	6	3096875	Adet/Yıl
Üzüm	Suma	1	3405000	Lt./Yıl

Kaynak: Şanlıurfa Ticaret ve Sanayi Odası, 2003.

³¹³ GAP-BKİ, Sanayileşme Stratejisi, Ankara, 1997, s.28.

Şekil 35: Şanlıurfa İlinde Dönemler İtibariye Kurulan Kuruluşların Dağılımı

Ev İmalatı

Şanlıurfa ilinde, imalat sanayisi dışında, üretilen bir kısım tarımsal ürün (biber, domates, patlıcan, buğday, mercimek) kırsal kesimde yaşayan üretici aileler ile şehirde oturan bazı aileler tarafından evlerinde değerlendirilmektedir. Burada asıl amaç, genellikle ailenin yıllık tüketimini karşılamaktır. Ancak son zamanlarda evlerde imal edilen bazı ürünlere (pul biber, domates, patlıcan vb) piyasada talebin olması nedeniyle arta kalan miktar ticarete söz konusu olmaktadır. Bu aileler, tarımsal hammaddeyi hal pazarından alarak, evlerinin damlarında ve apartmanlarının üstünde veya balkonlarında işleyerek kuru biber, biber salçası, domates salçası vb. ürünler elde etmektedirler. Evlerdeki bu imalat işlemleri tamamen ev kadınları tarafından gerçekleştirilmektedir. Böylece, ev kadınları da hem daha fazla para vermeyerek aile ihtiyacını karşılarken, hem bu ürünün bir kısmı satılarak aile bütçesine katkı sağlamış oluyor. Bazı ürünlerde ev imalatı yapan aileler, çalışma alanımızdaki biber, domates ve patlıcan üreticileri için önemli bir müşteri kitlesini oluşturmaktadır. Bir kültürel alışkanlık olarak söz konusu ürünler, Şanlıurfa ili olmak üzere GAP Bölgesi'nde çok fazla miktarlarda tüketilmektedir. Yörede "isot" veya "urfa biberi" olarak adlandırılan kuru biberin gerek Şanlıurfa ilinde, gerekse Türkiye'de ayrı bir müşteri kitlesi bulunmaktadır (Foto 50, 51). Ayrıca, isot, yöre halkı tarafından Türkiye'nin diğer yörelerine "hediye" biber olarak gönderilir.

Foto 50: Şanlıurfa ilinde evlerde imal edilen domates salçasının güneşte kurutulma aşamasından bir görünüş

Foto 51: Evlerde imal edilen Urfa Isotu'nun (Biber) hal pazarında müşteriye sunuluş şekli

GAP'ın temel amacı kuru toprakların suya kavuşturulması ile tarımsal üretimi ve çeşitliliği artırmak ve bölgenin sahip olduğu kaynakları bölge insanının katkılarıyla geliştirmek ve sürdürülebilirliğini sağlamaktır. Tarımsal üretimin artmasıyla birlikte tarıma dayalı sanayi gelişecek, ekonomi canlanarak bölge halkına yeni istihdam alanları açılacak ve böylece bölgeden dışarıya olan göç önlenecek, bölge halkının

gelir ve refah düzeyi yükselerek diğer bölgelerle arasındaki gelişmişlik farkı azalacaktır. Proje kendisinden beklenen katkıları göstermeye başlamış ve Atatürk Barajı'ndan 1995 yılında sulama suyunun Harran Ovası'na gelmesiyle birlikte Şanlıurfa ilinde bitkisel yağ sanayinde, çırçır fabrikalarında, ticaret, bankacılık ve inşaat sektörlerinde önemli gelişmeler görülmüştür. Nitekim 1996 yılından sonraki 5 yıl içinde Şanlıurfa ilinde kurulan çok sayıda sanayi kuruluşu yanında, 14 banka şubesi ve 8 döviz bürosu açılmıştır. Benzer gelişmeler diğer yatırım alanlarında da görülmektedir.³¹⁴

Çalışma alanımızda elde edilen tarımsal ürünlerinin yeterince değer bulması ve değerlendirilebilmesi için öncelikle üreticilerin örgütlenmesi gerekir. Buna müteakiben tarım ve tarıma dayalı sanayi teşvik edilmeli ve gerekli kolaylıklar sağlanmalıdır. Böylece, üretilen tarımsal hammaddeler uygun şartlarda talep bulacaktır.

³¹⁴O. Erkan, "GAP Bölgesinde Yapılan Tarımsal Araştırmalar, Gereklerinin Duyulan Yeni Araştırma Konuları ve Eylem Planının Oluşturulması", Şanlıurfa, 2003, s.1.

VII.TARIMSAL PLANLAMAYA İLİŞKİN ÖNERİLER

Planlama kavramına, uzmanlık alanına ve planlama amacına göre farklı yaklaşmakta ve dolayısıyla planlama farklı tanımlanmaktadır. Planlama, salt bir uzmanlık alanın tekelinde değildir. Bu bağlamda planlama, herhangi bir konuda öngörülen bir planlama projesinin amacına göre, ağırlık dereceleri farklı olan uzmanlık alanlarının katkı sağlamalarıyla gerçekleşen disiplinler arası bir çalışmadır. Söz konusu projenin amacına bağlı olarak çok veya az uzmanlık alanlarına ihtiyaç duyulabilir. Bu da, bir uzmanlık alanının herhangi bir planlama projesinde ağırlığı çok, bir başka projede ise ağırlığı az olabilir. Dolayısıyla, bir uzmanlık alanı olarak coğrafyacı yaklaşımıyla Şanlıurfa ilinde tarımsal planlama değil, tarımsal planlamaya ilişkin coğrafi bir perspektifte öneriler ortaya konulmaya çalışılacaktır. Tarımsal planlamaya ilişkin önerilere girmeden önce, genel olarak planlamada coğrafyanın önemini ve planlamaya yönelik nasıl bir yöntemin izlenilmesi gerektiği konusunda kuramsal çerçeveye oluşturmak, konumuz açısından büyük bir önem arz etmektedir.

Günümüzde, Türkiye’de genel olarak coğrafya biliminde planlamaya ilişkin uygulamalar çok azdır. Ancak, söz konusu alana yönelik çok sayıda ve farklı açılardan coğrafyacı görüş belirtmekte, planlamada coğrafya biliminin önemine vurgu yapılmaktadır. Nitekim, bu konuda Mutluer, batı ülkelerinde planlamada coğrafyanın özel bir yerinin olduğunu belirttiği halde, geline nokta Türkiye’de coğrafya biliminin gerekliliğinin bile tartışılır hale geldiğini³¹⁵ ifade etmektedir.

Planlama ile ilgisi olan bilimlerin başında mühendislik, istatistik, ekonomi ve coğrafya³¹⁶ gelmektedir. Planlamada coğrafyacı ve coğrafya biliminin önemini, Erer, coğrafyacıyı fiziki ve beşeri bilimlerin organizatörü, coğrafyayı da bir korelasyon ve değerlendirme bilimi olarak tanımlamaktadır.³¹⁷ Bu konuya daha kapsamlı yaklaşan Özçağlar ise, “insanların yaşadıkları mekanları ve yürüttükleri faaliyetleri birlikte ele alarak, çok yönlü bir biçimde inceleyen ve elde ettiği sonuçlara göre bu mekanlardan en iyi şekilde nasıl yararlanabileceğini ortaya koyabildiğinden coğrafyanın, bir anlamda, planlama bilimi durumunda”³¹⁸ olduğunu ifade etmektedir.

Planlama, mekanın maksada en uygun şekilde düzenlemesi olarak tarif edilmektedir. Mekândan, doğal ve beşeri bünye ve imkanlarına en uygun ve en

³¹⁵ M. Mutluer, K. Ölgün, “Türkiye’de Coğrafya’nın Güncel Sorunları ve Yeni Eğilimler”, Ankara, 2002, s.413-427.

³¹⁶ T. Taneri, Bölge Planlama, İstanbul, 1986, s.3.

³¹⁷ S. Erer, “Coğrafi Yöntemlerde Yeni Eğilimler ve Coğrafyanın Sınırları”, İstanbul, 1974-1977, s.187.

³¹⁸ A. Özçağlar, “Araştırmacı Coğrafyacı Kimliği, Mesleki Unvan Kullanımı ve İstihdam Sorunları”, Ankara, 2002, s.79.

verimli şekilde istifade etme yollarını gösteren bilime Uygulamalı Coğrafya; coğrafi ortam hamurunu teşkil eden unsurların ne gibi imkan ve mahzurlar arz ettiğini göstermekten başka, bundan ne yapılabileceğinin, yani mekanın ne gibi işlerde ve nasıl en verimli şekilde değerlendirilebileceğinin ortaya konması ve aynı zamanda, müşahade edilen mahzurların ne gibi tedbirlerle bertaraf edebileceğinin izah eden bilime de Sistematik ve Uygulamalı Bölgesel Coğrafya denir.³¹⁹

"Yer yüzünün bütününde veya bir kısmındaki doğal ve beşeri kaynakların tümünü, kalkınmanın temel aracı sayarak, bunlardan verimli bir şekilde nasıl yararlanabileceğini tespit etmek ve uygulamaya geçirmek amacıyla yapılan yönlendirici coğrafi çalışmaların bütünü "coğrafi planlama"³²⁰ olarak tanımlanmaktadır. Başka bir açıdan yaklaşan Başbüyük ise, Türkiye'nin genel fiziki, beşeri ve ekonomik coğrafya şartlarına bakıldığında, kalkınmanın en temel boyutunun ortam analizi ve planlama olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle, öncelikli olarak makro ve mikro düzeyde coğrafi değişkenlerin tespit edilerek potansiyelin belirlenmesi gerekliliğine"³²¹ işaret etmektedir.

Sınırları belli olan bir alanda arazi kullanılışı planlamasını yapabilmek için, öncelikle o alanın halihazır araziden faydalanma durumunu ve değer bakımından sınıflandırılması gerekmektedir.³²² Planlamada, söz konusu tarımsal üretim alanları ise, mutlaka dikkat edilmesi gereken en önemli özelliklerden birisi, bu alanları ekili ve dikili alanlara ve hatta tarımı yapılacak ürünlere göre kullanım alanlara ayrılmasında ilgili ürünlerin iç ve dış piyasada talep bulup bulmaması durumunu göz önünde bulundurulmalıdır. Bu nedenle, bu tarımsal hammadde üretim alanlarını ürün desenine göre saptanırken, ayrıca alternatif bir ürün deseni de belirlenmelidir. İzbirak, planlamayı, topraktan, yerleşilmiş olan yerden en iyi şekilde faydalanmak, en yüksek verimi elde etmek için yapılan düzenli işler, çalışmalar³²³ olarak tanımlamaktadır. Tarımsal üretim alanlarının planlamasına neden olan bir çok faktör vardır. Türkiye tarımının, kaynakların en etkin ve verimli kullanılmasını, toplumun yeterince ve dengeli beslenmesini, sanayinin ihtiyaç duyduğu nitelik ve nicelikte ürün elde edilmesini, dönemsel dalgalanmaların en aza indirilmesini, bu doğrultuda ürün portföyünün çeşitlenmesini, dış satımın çeşitlenip gelişmesini ve sektörün ekonomiye katkısının maksimize edilmesini sağlayacak, sürekli ama dinamik bir

³¹⁹ S. Erinç, "Tatbiki Coğrafya ve Planlama", İstanbul, 1963, s. 15-32.

³²⁰ A. Özçağlar, 2000, A.g.e., s.176.

³²¹ A. Başbüyük, "Coğrafi Açıdan Türkiye'de Kırsal Kalkınma", Erzurum, 2004, s.59.

³²² S. Gözçenç, "Arazinin Kullanılması ve Değerlendirilmesinin coğrafi Yönden Tetkiki", İstanbul, 1974-1977, s.172.

³²³ R. İzbirak, 1986, A.g.e., s.266..

üretim planlaması ya da yönlendirmesine, kesin ihtiyaç vardır.³²⁴ Bu yönüyle bakıldığında, gelişmekte olan bir il olarak Şanlıurfa'daki tarım üreticilerinin örgütlenmemiş olması, üretim planlamasının önemini daha da artırmaktadır.

Tarımsal üretim planlamasında temel amaç, ulusal sanayinin girdi ve artan nüfusun gıda ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde ve elverişli fiyatlarla tarımsal ürün üretmektir.³²⁵ Tarımsal üretim ve gelişme, ülkemizdeki bölgeler arasında olduğu gibi çalışma alanımızda ilçeler ve morfolojik birimler bazında da mekansal olarak farklılıklar göstermektedir. İllerin veya ilçelerin coğrafi yapısı, iklim özellikleri, gelişmiş pazarlara yakınlığı, tarımsal üretimde modernizasyon gibi özellikleri bu farklılıkların başlıca nedenleri arasında yer almaktadır.³²⁶ İşte, bu özelliklerin tamamı veya bir kısmından dolayı ortaya çıkan mekanlar üzerindeki gelişmişlik durumu, buna ek olarak hızlı nüfus artışından ve dolayısıyla tarımsal ürünlere olan talebin artmasıyla özellikle tarımsal mekanların planlanması bir zorunluluk haline gelmektedir.

Nitekim, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, tarımsal faaliyetleri yerel mekan boyutunda potansiyelin belirlenerek planlanabilmesi için, "İl Master Planları" hazırlamıştır. Söz konusu çalışmada, tarım master planının amacı; "tarımsal kaynakların belirlenmesi (torak, su, ekoloji, işgücü ve teknik bilgi düzeyi), kısıtların ortaya konulması (üretim tekniği, örgütlenme yatırım gereksinimi, işgücü ve pazarlama problemleri), tarımsal kaynak ve potansiyelin değerlendirilerek tarımda verimliliğin ve çiftçi gelirlerinin artırılması, ürün arzında sürekliliğin sağlanması; tarımın çevre, sanayi, turizm gibi diğer sektörlerle ilişkilerinin belirlenmesi, doğal kaynakların ve çevrenin korunması"³²⁷ olarak ifade edilmektedir.

Planlama gerek tek bir hedefe varmada, gerekse birkaç hedef arasında denge sağlamada başarıya götürecek biçimde tasarlanmış bir dizi operasyonlar³²⁸ şeklinde tanımlanmaktadır. Başka bir ifade ile, planlama, geleceğin önceden kestirilmesi, ortaya çıkabilecek olası gelişmeleri denetleme ve rasyonel biçime getirme yolunda hazırlanan strateji ve politikaların bütünü³²⁹ olarak tarif edilmektedir. Günümüzde, planlamanın, gerek ülkemizde ve gerekse dünyada coğrafi mekanlar arasındaki gelişme farklılıklarını gidermede en etkin araçlardan biri

³²⁴ M. Gürbüz, 1993, A.g.e., s.46.

³²⁵ İ. H. İnan, 2003, A.g.e., s.171.

³²⁶ DPT, İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, Ankara, 2003, s.28.

³²⁷ Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, 2003, A.g.e., s.10.

³²⁸ E. Tümtekin, 1984, A.g.e., s.11.

³²⁹ Türkiye Kalkınma Bankası, Kalkınmada Bölgesel Farklılıklar, Büyüme Kutupları ve GAP (Tespitler ve Çözüm Önerileri), Ankara, 2002, s.31.

olduğu kabul görmektedir. Nitekim, çalışma alanımızı da kapsayan GAP'ın, ortaya çıkışının en kuvvetli amaçlarından birisi de budur.

Planlamada konu, tarımsal faaliyetler ve üretim olunca, ürünlerin coğrafi dağılışı ve dolayısıyla "mekan" boyutu öne çıkıyor. "Mekansal planlamanın, faaliyetlerin mekansal dağılımının ve altyapının gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama imkanlarını yok etmeden ve doğal eko sistemlerde geri dönülmez ya da tamir edilemez olumsuzluklara meydan vermeden yapılması gereken bir karar verme ve uygulama süreci olması gerekir. Amaç, bu çerçevede kişilerin refah düzeylerinin sürekli olarak yükselmesini sağlayacak sosyo-ekonomik faaliyet dağılımının mekanda organizasyonunu belirlemektir."³³⁰ Bu açıdan bakıldığında, coğrafyaya büyük görevler düşmektedir. Çünkü, "coğrafya, insanla doğal ortamı etkileşimleriyle dağılışı, karşılaştırma ve nedensellik ilkelerine uygun olarak araştıran ve sonuçlarını sentez halinde veren bilimler topluluğu" şeklinde tanımlanmaktadır.³³¹ Nitekim, GAP Bölge'sinin kalkınmasında çok sektörlü bir kalkınma programı benimsenmiş olmasına rağmen, öncelikle mekan boyutunda bir gelişme seyrinin gerçekleşmesi öngörülmüştür. Master Planda, "Kırık Gelişme Aksı"³³² olarak tanımlanan Gaziantep-Şanlıurfa-Diyarbakır aksı, esas gelişme eksenini olarak öngörülmüştür.

Şanlıurfa ilinde ve dolayısıyla GAP Bölgesi'nde "sürdürülebilir insani gelişme" felsefesiyle proje/projeler hazırlanmakta ve uygulanmaktadır. Bu tür Bölgesel planların belki de en önemli özelliği, makro ölçekte hazırlanan ulusal ekonomik planlar ile yerel ölçekteki planları bir arada değerlendiren, bir anlamda, sentezleyen içerikte olmasıdır.

Bu bağlamda, "planlama sadece bir desen olmayıp, karşılaşılan ya da ilerde ortaya çıkabilecek problemlere çözüm yolları üretmek için, bilimsel bir araştırma tekniği ile varılan sonuçların değerlendirilmesi ve uygulama olanaklarının önerilmesidir."³³³ Bu yaklaşımla, çalışma alanımızda tarımsal üretim alanlarının gerçek anlamda planlamasının yapılabilmesi için disiplinler arası bir perspektifle çok geniş ve detaylı incelemeler yapılması gerekmektedir. Bu da, geniş bir zaman dilimine ve yüklü bir bütçeye ihtiyaç vardır.

Ancak, bütün bu bilgilerden sonra, tarım sektörü, kendine has bazı özellikleri nedeniyle, yapılacak bir üretim planlamasında bazı zorluklarla karşı karşıyadır.

³³⁰ www.gap.gov.tr/gapta_mekansal_planlama-20.05.2004.

³³¹ M. Elibüyük, Matematik Coğrafya, Ankara, 2000, s.31.

³³² GAP-BKİ, , Bölge Kalkınma Planı Ana Rapor, Ankara, 2002, s.6.

³³³ T. Tanerî, 1986, A.g.e., s.5.

Çünkü ülkemizde tarım sektörü, halen büyük oranda doğa koşullarına bağlıdır. Buna bağlı olarak risk ve belirsizlik fazladır. Tarım sektöründe, mevcut risk ve belirsizlikler yanında, paranın geri dönüşüm hızının düşük ve sermaye birikiminin yetersiz olması ve buna bağlı olarak yatırımların az olması sektörde desteklemeleri ve teşvikleri gerektirmektedir.³³⁴ Bu ve benzeri nedenlerden dolayı, ulusal ve uluslar arası pazarlarda tarımsal ürünlerinin arz-talep dengesi dikkate alınarak ürün desenini ve tarımsal üretim alanlarının planlanmasını zorunlu hale getirmektedir. Böylesi bir yaklaşımın en önemli sonucu kırsal kalkınma olgusunun gerçekleşmesine zemin hazırlayacak olmasıdır. "Kırsal üretimde ürün, yörenin coğrafi özelliklerine göre belirlenmeli, kalite artırımına gidilmeli ve pazarlama sorunu göz önünde bulundurularak daha fazla talep duyulan ürünler özendirilmelidir."³³⁵

"Küresel rekabetin yarattığı baskı ortamı; hem ekonomik bir analiz birimi olarak "mekan"ın, hem de yeni bir ekonomik aktör olarak "yerel birimler"in önemini artırmaktadır. Diğer taraftan, yerel girişimcilik, yerel kaynaklar, bilgi ve beceriler stoku ve diğer yerel potansiyellere de bağımlı olarak belirli sektörlerde uzmanlaşma becerisi gösterebilen yöreler, dünya ekonomisi içerisinde karşılaştırmalı bir üstünlük ve beraberinde rekabet avantajı elde edebilmektedir."³³⁶

Nitekim, Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP), ortaya çıkışı ve günümüze değin, değişen ülke ve dünya şartlarına göre gerek yöntem ve gerekse hedefler açısından sürekli geliştirilerek şekillendirilmektedir. Ancak, belirtilmelidir ki, yapılan çalışmalar sonucunda GAP projesinin şekillendirilmesinde konu ile ilgili tüm uzmanlık alanlarına baş vurulmadığı anlaşılmaktadır. Söz konusu projenin şekillenme sürecinde, en aktif olarak görev alması gereken uzmanlık alanlarından birisi de Coğrafya Bilimi olması gerektiği halde, dahil edilmemiştir. Bu bağlamda, GAP projesinin tarihsel gelişiminde izlenen stratejinin açıklanması, çalışma alanımız ve konumuz açısından yararlı olacaktır. Tarihsel gelişimi itibarıyla incelendiğinde, bu projeyi genel anlamda üç aşamaya ayırmak mümkündür:

Birinci Aşama; GAP'ın ilk çıkışının temel amacı, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin *su ve toprak* kaynaklarını harekete geçirerek, bölgenin ve dolayısıyla bölge insanının refah düzeyini artırmak.

İkinci Aşama; birinci aşamadaki temel amaç ile çalışmalara başlanmış ancak, bu çalışmalar sonucunda (1989 yılında) yapılan analiz ve değerlendirmelerde planlamanın sektörler itibarıyla yapılması gerektiği ve bu temelde Master Plan'a şekil

³³⁴ DPT, 2000, A.g.e., s.2.

³³⁵ A.Başbüyük, 2004, A.g.e., s.59.

³³⁶ DPT, İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, Ankara, 2004, s.10.

verilerek sonuçlandırılmıştır. Bu düşünce doğrultusunda şekillenen GAP Master Plan'ı çok sektörlü bir bölgesel kalkınma entegre projesi niteliğine dönüşmüştür. Ancak, sektörel nitelikli kalkınma planlarına mekan boyutunun kazandırılabilmesi için, sektörler arasındaki ilişkilerin mekan içinde izlenmesi gerekir.³³⁷

Üçüncü Aşama ise; 1990'lı yılların ikinci yarısında görülen ekonomik krizler ve dünyada meydana gelen gelişmelere bağlı olarak GAP Master Planı'nın yeni ihtiyaçlara göre revize edilmesi gerektiği düşünülmüş ve bu çerçeveden hareketle 4 Haziran 1998'de Bakanlar Kurulu'nun aldığı karar doğrultusunda yeniden şekillendirilmiştir. Bu bağlamda, yapılan revizyon çalışmaları sonucunda 2000 yılında hazırlanan GAP Master Planı, değişen koşullar, yeni ihtiyaçlar ve kalkınma değerleri ışığında irdelenerek, planlama çalışmalarının *Katılımcı Planlama* ilkesi ile hazırlanması benimsenmiştir. Bu yeni sürecin en belirgin özelliği ise, *sürdürülebilir insani gelişme yaklaşımı*'dır. Bu yaklaşımla; kamu kaynak ve potansiyelinin, halk katılımının, insani gelişme değerlerinin hareketlenmesi ve etkinleştirilmesi amaçlanmıştır.

GAP'ın en önemli amaçlarından birisi de öncelikle tarım sektörünü harekete geçirmektir. Tarım, özellikle çalışma alanımızda, kırsal mekanın en önemli ekonomik unsurlarından birisidir. "Kırsal mekan ise; yoğun olmayan arazi kullanılışıyla tarım ve orman alanları, rekreasyon alanları, çok küçük orandaki yerleşim alanları ve şehirlerdekilere oranla düşük bir nüfus yoğunluğuyla karakterize olur."³³⁸ Buraya kadar irdelemeye çalıştığımız konular, tarımsal yapı ve bu tarımsal yapının planlanması gerektiği düşüncesidir. Kırsal kesime yönelik bu planlama düşüncesinin temelinde ve hedefinde *kırsal kalkınma* düşüncesi yatmaktadır.

GAP'ın planlanmasında büyümeye dayalı bir kalkınma stratejisi benimsenmiştir. Bu stratejide ağırlık ihracata yönelik üretimin artırılmasıdır. GAP Master Plan'da, bölge için öngörülen bu kalkınma senaryosunun temel hedefi, *Bölgenin Tarıma Dayalı Bir İhracat Bölgesine* çevrilmesidir. GAP kapsamına giren iller arasında tarımsal potansiyeli en yüksek olan Şanlıurfa ilinin tarımsal hammadde üretim alanlarını, verimlilik durumuna ve dolayısıyla ürün desenine göre planlaması gerekmektedir. Burada öncelikle, tarımsal hammadde üretim alanlarının amacına uygun kullanılmasına özen gösterilip, ardından bölgesel, ulusal ve uluslar arası piyasalarda tarımsal hammadde ürünlerinin arz-talep dengesini saptayarak bir ürün deseni belirlenmesi büyük bir önem arz etmektedir. Böylesi bir çalışma, tarım

³³⁷Z. Dinler, Bölgesel İktisat, Bursa, 1998, s. 83..

³³⁸E. Tümtürkin-N. Özgüç, 1999, A.g.e., s.127.

sektörünün gelişmesine zemin hazırlayarak kırsal kalkınma olgusunun harekete geçirilmesini sağlayacaktır.

Hemen bütün ekonomik faaliyetlerin, türüne göre payı değişen ölçüde doğal coğrafya koşulları ve ekonomik-toplumsal özelliklerle ilişkileri vardır. Doğal coğrafyanın tarımsal faaliyetler üzerindeki etkisi daha belirgindir. Ekonomik coğrafya çalışmalarında bu ilişkilere mekansal özelliği açıklanmaya çalışılan olayı etkilediği oranda ele almak daha isabetli olur.³³⁹ Bütün bu bilgilerden sonra, coğrafi bir perspektiften tarımsal planlamaya ilişkin öneriler ortaya koyabilmek için şu 4 önemli madde mutlaka dikkate alınmalıdır.

Birincisi; halihazırda tarım alanı olarak kullanılan arazilerin arazi kabiliyet kapasitesine göre amacına uygun bir şekilde kullanılıp kullanılmadığını saptamak,

İkincisi; tarım alanı olarak belirlenen alanlarda iklim, toprak ve hidrografya gibi doğal özellikler ile beşeri faktörler bakımından uygun ürün desenini belirlemek,

Üçüncüsü; söz konusu planlaması düşünülen tarımsal üretim alanında tarım ile uğraşan çiftçi/üreticilerin ürün desenindeki bitki yetiştiriciliği hakkında yeterli düzeyde bilgi birikimine sahip olup olmadığını saptamak,

Dördüncüsü ise; planlama alanında optimum şartlarda üretilmesi öngörülen tarımsal ürünlerin piyasada yeterli derecede talebi olabilecek ürünleri önceliklendirmek.

7.1.Tarım Alanlarının Amacına Uygun Kullanılması

Şanlıurfa ilinde tarım toprakları amaç dışı kullanımı iki şekilde gerçekleşmektedir. Birincisi sürüme elverişli olmayan VI. ve VII. sınıf otlak alanların işlenerek veya sürülerek, tarımsal kullanıma açılmasıdır. İkincisi ise, tarıma uygun olan özellikle I. ve II. sınıf arazilerinin yerleşim ve sanayi alanı olarak kullanılarak, tarım dışı bırakılmasıdır.

Otlak alanı olup da, tarımsal kullanıma elverişli olmadığı halde sürülerek tarıma açılan arazi miktarı 112828 ha'dır. Plato yüzeyindeki düz alanlardan tepelik alanlara ve güneydeki ovalardan tepelik alanlara geçişlerde, geniş otlak alanları sürülerek tarıma açılmıştır. Bu durum, arazilerin amaç dışı kullanıldığı gibi, toprak erozyonunun gelişmesine de zemin hazırlamaktadır. Çünkü, Şanlıurfa ilinde 501332 ha'lık alanı "orta ve şiddetli derecede" toprak erozyonunun gerçekleşmesine uygundur. Toprak erozyonuna davetiye çıkaran diğer önemli bir durum ise, söz konusu eğimli alanlarda tarla sürümü eğime dik değil, eğim yönünde yapılmaktadır. Böylece

³³⁹ E. Tümtectekin-N. Özgüç, 1999, A.g.e.,s.168.

buralarda toprak erozyonunun yaşanabilmesi için yöre çiftçileri de katkı sağlamış olmaktadır. Sahada yaptığımız gözlem ve incelemelerde, tarıma açılmış olan eğimli otlak alanları ekili tarım alanları olarak değerlendirilmektedir. Buralarda daha çok buğday, arpa, mercimek, susam, nohut, kavun, karpuz gibi ürünler yetiştirilmektedir. Bu alanlardan normal şartlarda verim alabilmek için nisan-mayıs aylarında alana, mutlaka yeterli miktarda yağışın düşmesi gerekir. Aksi takdirde, verim çok düşük olur. Bölgede yağışların yetersiz, sıcaklıkların yüksek ve söz konusu alanlardaki toprak derinliğinin de az olması nedeniyle, bu alanlar sık sık nadasa bırakılmaktadır (Foto 52).

Foto 52: Şanlıurfa-Gaziantep karayolu kenarında tarıma açılmış olan tepelik alanlardan bir görünüş

Amaç dışı kullanılan bu otlak alanlarında fıstık, üzüm asmaı, incir ve badem gibi meyve ağaçları dikilerek dikili alanlara dönüştürülmeli ve sürüm de eğim yönünde değil, izohipslere paralel eğime dik bir şekilde gerçekleştirilmelidir. Çünkü bu alanlar, fıstık tarımı için potansiyel bir alan oluşturmaktadır. Fıstık ağaçlarının en çok sevdiği ve verimli olduğu yerler, tepelerin etekleri ve eğimi fazla bulunmayan hafif esintili güneşe bakan yamaçlardır. Bunun yanında verimsiz, kireçli, taşlı alanlarda, hatta kayalık yerlerde dahi derinlere kadar dik kökler salarak, gıda bulup yetişirler az çok meyve de verirler. Bunun için Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, "Eğer bir yerde hiçbir şey yetiştiremiyorsan, antepfıstığı yetişir" deymi kullanılır.³⁴⁰

³⁴⁰E. Kalelioğlu, 1990, A.g.e., s.137-148.

Şanlıurfa ilinde, amaç dışı kullanılan diğer bir arazi türü de, tarıma uygun arazilerin bir kısmının, yerleşim ve sanayi alanı olarak kullanılmasıdır. Sahada yaptığımız gezi, gözlem ve incelemelerde, özellikle şehir merkezlerinin bulunduğu alanlarda tarıma elverişli alanlar, tarım dışı bırakılarak yerleşim alanı olarak değerlendirilmektedir. Bu durumun en yaygın örneğini Şanlıurfa merkez ilçede görmek mümkündür. Şanlıurfa merkez ilçesinin güney ve doğusunda (Harran Ovası'nın kuzeyi), Şanlıurfa-Akçakale karayolu boyunca, verimli I. ve II. sınıf araziler, yerleşim ve sanayi alanı olarak kullanılarak, tarım dışı bırakılmıştır (Foto 53). Diğer taraftan kuzeydeki fıstık tarım alanları, yerleşim alanına açılmasıdır (Foto 54). Bu tarım alanlarının büyük bir kısmı, üstelik GAP çerçevesinde sulama imkanına sahip tarım alanlarından oluşmaktadır.

Foto 53: Harran Ovası'nın kuzeyinde sulu tarım alanları üzerine yayılan Şanlıurfa şehri

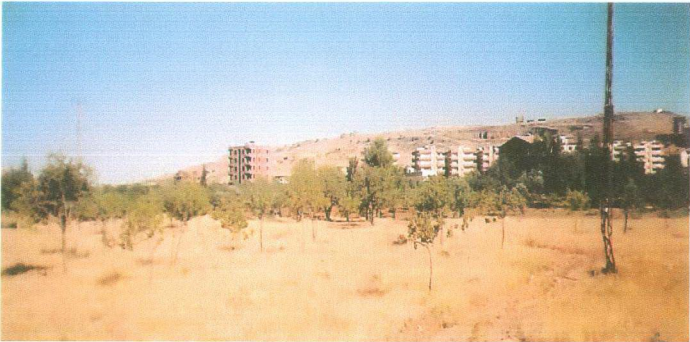

Foto 54: Şanlıurfa şehrinin kuzeyinde Karaköprü mevkiinde fıstık tarım alanlarında inşaatı devam apartmanlarından kuzeybatıdan bir görünüşü

Tarım alanlarının yerleşim ve sanayi alanı olarak kullanılmaması için başta belediyeler olmak üzere ilgili kurumlar önlem almalıdır. Genel olarak Şanlıurfa-Akçakale karayolu ve Şanlıurfa-Mardin karayolu çevresinde münferit olarak sanayi kuruluşları dağınık bir şekilde bulunmaktadır. Şanlıurfa-Gaziantep karayolu üzerinde Şanlıurfa I. ve II. Organize Sanayi Bölgeleri ile Evren Küçük Sanatlar Sitesi yer almaktadır. Dolayısıyla şehir içindeki münferit sanayi kuruluşları bu bölgeye yerleştirilmelidir. Yerleşim alanı olarak kuzeydoğuda, kuzey ve kuzeybatıda geniş bir alan kaplayan, başka bir ifade ile, Şanlıurfa-Mardin ve Şanlıurfa-Diyarbakır karayolu çevresindeki tepelik alanlar, yerleşim alanı için daha uygun düşmektedir. Bu alan içinde yerleşim alanı için en uygun olan ve geniş bir alan kaplayan kuzeybatıdaki Direkli Vadisi ve çevresidir. Ancak, bu geniş alan halihazırda askeri alan olarak kullanılmaktadır. Bu askeri alanın güneybatısında ve kuzeydoğusunda şehir yayılmış durumdadır. Bu nedenle askeri tesislerin şehir dışına taşınarak, söz konusu alanın yerleşim alanı olarak kullanılması hem tarım açısından hem de şehrin estetiği açısından büyük bir önem arz etmektedir. Böylece, Şanlıurfa şehrinin güney ve kuzeydoğusundaki sulu tarım alanları ile kuzeydeki fıstık tarım alanları yerleşim ve sanayi alanı olarak kullanılması engellenmiş olur.

7.2.Şanlıurfa İlinde Uygun Ürün Deseni ve Ekolojik Tarım Alanları

GAP İdaresi'nin "Şanlıurfa İli Ekosistemine Uygun Tarımsal Ürünler" çalışmasında, çok sayıda tarımsal ürünün yetiştiriciliği için doğal bir ortam olduğunu ifade edilmektedir. Daha da önemlisi, yetiştiriciliği yapılan mevcut tarımsal ürünlerin bir kısmının organik tarım şeklinde de yapılabileceği belirlenmiştir. Ancak, bu aşamada modern anlamda organik tarımın yapılabilmesi için üretimden tüketime kadar geçen süreç/süreçleri iyileştirerek, planlanması gerekmektedir. Ulusal ve uluslar arası piyasa şartlarını da dikkate alarak, belki de bu çerçevede bir ürün deseni planlaması yapmak daha uygun olacaktır.

Ekolojik tarım³⁴¹; konvansiyonel (yoğun) tarıma alternatif olarak kabul gören bir üretim şekli olup, sağlıklı gıdalar üretmek, doğanın dengesini bozmamak amacıyla bitkisel üretimin uygun ekolojilerde, kültürel tedbirler, biyolojik mücadele ve doğal gübrelenmeler yoluyla gerçekleştirilmesini öngören, üretimde sadece miktar artışını değil, aynı zamanda ürün kalitesinin de yükseltilmesini amaçlayan alternatif bir üretim şekli³⁴² olarak tanımlanabilir.

³⁴¹ Ekolojik Tarım; biyolojik veya organik tarım olarak da adlandırılmaktadır.

³⁴² M.H. Aydın, "Ekolojik Tarım ve GAP Bölgesinin Potansiyeli", Diyarbakır, 2003, s.217.

Türkiye’de Güneydoğu Anadolu Bölgesi ekolojik tarım için uygun bir tarım alanı olarak görülmektedir. Bunun temelinde uygun ekolojisi, kirlenmemiş toprakları ve bitki çeşitliliği zenginliği gelmektedir. Bunun yanında GAP ile birlikte sulama imkanlarının da artması, ekolojik tarımın gelişmesine zemin hazırlayacaktır. Bölge içerisinde bu şartlara en çok sahip il ise Şanlıurfa’dır.

GAP-Gidem’in yaptığı bir çalışmada, Şanlıurfa ilinde dört önemli ekolojik tarım alanı olduğu belirlenmiştir.³⁴³ Bunlar: Karacadağ alanı, Türkiye-Suriye sınırındaki mayınlı alan, Halfeti ve Birecik çevresi ve su boylarıdır.

“Dünyada artık tarım ve kırsal alanla ilgili ulusal politikalarından daha çok, birlikleri içine alan bölgesel ve hatta global politikalar ön plana çıkmaya başlamıştır. Türkiye de özellikle Avrupa Birliği kriterleri kapsamında, birliğin yapılanma ile ilgili stratejilerini uygulama sürecine girmiş durumdadır. Bu tür gelişimler, gelecekte hükümetlerin çoğu siyasi içerikli plan ve yatırımları yerine, uluslar arası sözleşmelerle belirlenen hedeflerin ön plana geçmesine olanak sağlayacaktır.”³⁴⁴

Bu duruma verilebilecek en güzel örnek, Türkiye’de ekolojik tarımın gelişimi ile ilgilidir. Türkiye’de ekolojik tarımın başlaması yakın tarihlerde olup, daha çok başta Avrupa Birliği (AB) olmak üzere gelişmiş ülkelerin talebi üzerine gerçekleşmiştir. Bu durumda, Güneydoğu Anadolu Bölgesi önemli bir ekolojik tarım alanı olarak kendini markalaştırabilir. Böylece ürettiği ürünlere piyasa fiyatlarının üzerinde gerek yerel, gerekse uluslar arası alanda kolaylıkla bir pazarlama imkanı bulabilecektir. Ayrıca, AB Aralık 2004’te Türkiye’ye müzakere tarihi vermesi durumunda, başta Şanlıurfa ili olmak üzere bölgede geliştirilecek ekolojik tarım büyük bir önem kazanacaktır.

Çalışma alanımız ve çevresindeki illerde önemli bir ekolojik tarım alanı olmasına rağmen, bu potansiyel harekete geçirilmemiş olup, harekete geçirilecek herhangi somut bir adım da atılmamıştır. Aydın’a göre³⁴⁵, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde, yöre çiftçileri sınırlı da olsa bazı ürünlerin ekolojik tarım şartlarına göre yapıldığını belirtmektedir. Ekolojik yöntemlerle üretim potansiyeli bulunan tarımsal ürünler şunlardır: Fıstık, nohut, mercimek, pamuk, susam, çeltik, buğday, mısır, soya fasulyesi, ayçiçeği, domates, biber, patlıcan, kavun, karpuz, hıyar, taze fasulye, havuç, bezelye, kayısı, kiraz, ceviz, badem ve ıstırtık. Ekolojik yöntemlerle

³⁴³ GAP-BKİ, GAP’ta Organik Tarım, Şanlıurfa, 2003, s.2.

³⁴⁴ A. Başbüyük, 2004, A.g.e., s.54.

³⁴⁵ M.H. Aydın, 2003, A.g.e., s.219.

Üretim potansiyeli bulunan bu tarımsal ürünlerin tamamı, çalışma alanımızda yetiştirilmektedir.

şanlıurfa ilinin kuzeyinde yer alan Siverek-Viranşehir Platosu'nda (Siverek ve Viranşehir ilçeleri) tarıma elverişli geniş alanların olmasına rağmen, halen bu alanların büyük bir kısmı siyah taşlarla örtülüdür. Tarımın yapılabileceği bu alanlardan, taşlar temizlenerek tarıma açılabilir. Bu alanlar içerisinde sulama imkanı olan vadi tabanlarında, yörede "Karacadağ Pirinci" olarak adlandırılan pirinç yetiştirilmektedir. Ancak pirinç tarımı giderek yerini pamuk tarımına bırakarak önemini kaybetmektedir. Bazaltik topraklarla örtülü olan bu alanlar başta eltik tarımı olmak üzere domates, biber, patlıcan ve hıyar gibi tarımsal ürünler için doğal bir ortam niteliğindedir. Bu yönde bir planlama yapılmalı çiftçiler bilinçlendirilerek gerekli destekler verilmelidir.

Ekolojik tarım için potansiyeli önemli olan diğer bir alan da fıstık, bağ, az da olsa incir ve badem tarımının yoğun olduğu Birecik, Halfeti, Bozova, şanlıurfa Merkez ve Hilvan ilçelerinde kireç bakımından zengin ve hafif eğimli alanlar oluşturmaktadır. Bu alanlarda adacıklar halinde dizilen bu dikili tarım alanları, ekolojik bir tarım niteliğindedir. Çünkü bazı fıstık tarlaları hariç, genel olarak kimyasal maddeler kullanılmamaktadır. Bu nedenle, söz konusu tarımsal ürünler ekolojik tarım yöntemlerin ölçülerinde verim ve kalite yönünde organik gübre takviyesi, budama vb. iyileştirmeler yapılarak "ekolojik ürün" olarak sertifikalandırılabilir. Ayrıca, Tektek Platosu'nda yabani fıstık alanları mevcuttur. Bu yabani fıstık alanları bitkiler aşılanarak tarıma kazandırılmıştır. Fıstık tarım alanları yapılacak özel çalışmalarla genişletilebilir. Doğal ortam koşulları bakımından geniş bir potansiyel alan kaplayan dikili tarım alanları, konu ile ilgili kamu kurum/kuruluşları, STK, Birlikler, Dernekler ve uzmanlardan oluşan bir çalışma grubu ile belirlenmeli ve veriminin artırılması için gerekli önlemler alınmalıdır.

Türkiye-Suriye sınırının uzunluğu olan 600 km.'nin 223 km.'si şanlıurfa ilinin gney sınırını oluşturmaktadır. Bu sınır boyunca çok geniş ve verimli tarım alanları mayınlarla döşenmiş olduğundan boş kalmaktadır. Çünkü bu sınır, tarımsal faaliyetler için büyük bir önem arz eden Harran, Suruç ve Ceylanpınar ovalarından geçmektedir. Ayrıca, toprak ve iklim koşulları bakımından elverişli şartlara sahip olan mayınlı araziler, aynı zamanda uzun bir süredir tarım yapılmadığından, özellikle ekolojik tarım için değerlendirilebilir.

7.3.Üretici Örgütlenmesinin Tarımsal Ürün Deseninın Planlamasına Etkisi

Bir planın başarılı olabilmesi için öncelikle yapılması gereken önemli bir nokta, plandan etkilenecek kesimlerin söz konusu planla ilişkili olarak eğilimlerini saptayarak, katılmalarını sağlamak gerekir. Böylece plan, merkezi bir planlama yerine, yerel unsurları da katarak *sürdürülebilir katılımcı bir planlama* süreci ile ortaya çıkmış olacaktır. Bu yöntemle hazırlanıp uygulandığında, plandan etkilenecek olan kesim/kesimlerin plana sahip çıkması sağlanır ve başarı oranı artırılır.

Daha öncede belirttiği gibi, GAP Bölgesi'nde sulu koşullarda tarımsal ürün deseni planlaması yerel unsurlardan yoksun, merkezi bir planlama ile hazırlanmıştır. Onun içindir ki, Harran Ovası'nın tamamı sulamaya açılmış olmasına rağmen, en azından bu aşamada, öngörülen ile gerçekleşen arasında çok büyük oranlarda farklar bulunmaktadır. Bu fark, yöre çiftçilerinin bilgi, beceri ve birikimleri dikkate alınmaksızın hazırlanmış olmasından kaynaklanmaktadır. Buna ek olarak, tarımsal ürün planlamasında ulusal ve uluslar arası ürünler bazında arz-talep dengesi de dikkate alınmalıdır. Ancak, bu gelişmeler, yöredeki tarımla ilgili teknik eleman-çiftçi arasında iyi bir iletişim sağlanarak aktarılmalıdır. Aksi takdirde, günümüzde olduğu gibi, tarımsal ürünlerin arz-talep dengesizliği nedeniyle ürün fiyatlarında istikrarsız durumlar yaşanmaya devam edecektir.

7.4.Piyasa Şartlarına Uygun Üretim Planlaması

Tarım faaliyetlerini bir yandan sanayinin (sanayide hammadde), öte yandan şehirleşmenin (esas olarak gıda ve giyim sanayi için hammadde) gelişmesine paralel olarak küreselleşme ile birlikte yeni alanlara yayıldığı, üretilen türlerin çoğaldığı, değiştiği bilinmektedir. Küresel pazarların ortaya çıkması, belirli ürünlere yönelmiş tarım alanlarını ortaya çıkarırken, sayıları gittikçe artan tarımsal ürünlerde küresel birliklerin oluşmasına da yol açmıştır. Söz konusu küresel ya da uluslar arası birliklerin temel kuruluş amaçlarına bakıldığında, tarımsal ürün pazarlaması başta gelmektedir. Bu da, tarım kesiminin sadece ulusal ölçekte değil, aynı zamanda uluslar arası ölçekte de örgütlenmesi yönünde, bu aşamada tatminkar olmasa da, kurumsallaşma sürecine girdiğini göstermektedir.³⁴⁶

Küreselleşme sürecinde gelinen noktada, üretilen herhangi bir tarımsal ürünün "olmazsa olmaz"ı olan üç temel parametre dikkate alınmalıdır. Tarımsal üretim planlamasında kullanılacak bu temel parametreler şunlardır: Söz konusu

³⁴⁶ E. Tümmertekin-Ö. Özgüç, 1999, A.g.e., s.179.

alanın coğrafi özelliklerine uygun ürün deseni saptamak, rekabet koşullarını dikkate alarak kaliteli ürün üretmek ve en önemlisi pazarlama sorununu göz önünde bulundurarak daha fazla talep duyulan ürünleri belirleyip, önceliklendirmektir. Uzman kurum ve kuruluşlarca yapılacak olan bu saptamalar, teknik elemanlar kanalıyla üreticilere aktararak, doğru bir şekilde yönlendirilmelidir.

Önümüzdeki yıllarda sulama alanlarının artmasıyla, başta çalışma alanımız olmak üzere, GAP Bölgesi'nde ciddi bir tarımsal üretim patlaması olacaktır. Buna paralel olarak tamamlanması öngörülen ulaşım alt yapının (Otoban, GAP Uluslararası Havaalanı ve Akçakale Gümrük Kapısı) tamamlanarak faaliyete geçirilmesi durumunda, yukarıda da belirtildiği gibi, pazarlama sorunu tarım kesiminde gündemin en ağırlıklı maddesi olacaktır. Bu durumda, üreticilerin örgütlenmesine paralel olarak uzman kurum ve kuruluşlarca bölgenin hedef kitlesi olan bölgesel, ulusal ve uluslar arası pazarlar izlenmeli, gelişmeler doğru okunarak raporlar hazırlanmalı ve bu bilgiler anlaşılır bir şekilde bölge üreticilerine aktararak hayata geçirilmelidir. Böylesi bir sistemin oluşturulması, Avrupa Birliği (AB) üyelik sürecine de bir ön hazırlık olacaktır.

VIII.SONUÇ VE ÖNERİLER

Şanlıurfa ili, coğrafi bölge ayırımında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Fırat Bölümü'nde yer almaktadır. Kapladığı alan itibarıyla, bölgenin en geniş yüzölçümüne sahip olan Şanlıurfa ili, 36° 40' ve 38° 02' kuzey enlemleri ile 37° 50' ve 40° 12' doğu boylamları arasında bulunmaktadır. Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) merkezi konumunda olan çalışma alanımız, idari sınırları genel olarak doğal bir sınır niteliğinde olup, batı ve kuzeybatısında (Fırat Nehri) Gaziantep ve Adıyaman, kuzey ve kuzeydoğusunda (Karacadağ su bölümü çizgisi) Diyarbakır, doğusunda (Büyükdere suyu) Mardin illeri ve güneyinde ise, 223 km uzunluğunda Türkiye-Suriye devlet sınırı ile çevrilidir.

Şanlıurfa ili, tarımsal üretim alanları bakımından genel olarak beş farklı üniteden oluşmaktadır. Batı ve kuzeybatıda yer alan, ağırlıklı olarak kalkerli arazilerden oluşan "Birecik-Halfeti Platosu" ile "Urfa-Bozova Platosu", kuzey ve kuzeybatıda yer alan, bazaltik arazilerden oluşan "Siverek-Viranşehir Platosu", güneyde alüvyonlu arazilerden oluşan "Ceylanpınar, Harran ve Suruç Ovaları", batıda ise, Fırat vadi tabanındaki "Mezra ve Altınova"dır. Ayrıca, Şanlıurfa ili, ova, plato ve dağ ve tepelik alanlar olmak üzere üç ana morfolojik birimden oluşmaktadır. Morfolojik birimlerin oransal dağılımına bakıldığında; il yüz ölçümünün % 61,7'sini "plato yüzeyi", % 22'sini "dağ ve tepelik alanlar" ve % 16,3'ünü de "ovalar" oluşturmaktadır. Bu üç ana morfolojik birim üzerinde dağınık bir yerleşim şekli gösteren Şanlıurfa ili, idari bakımdan merkez ilçe ile birlikte 11 ilçe ve bu ilçelere bağlı 1078 köy idari ünitesinden oluşmaktadır. İlin nüfusu, 2000 Genel Nüfus Sayımı Sonuçlarına göre, 839.817 şehir ve 597.139 kır olmak üzere toplam 1.436.956'dır.

Şanlıurfa ili ve çevresi, tarımsal faaliyetleri hayati önemde etkileyen kuraklık şiddetine ve iklim tipine ilişkin olarak, Erinç'in formülüne göre, "kurak ve yarı kurak", De Martonne göre, "yarı kurak (step)" ve Thornthwaite göre de "yarı kurak, mezotermal (orta sıcaklıkta), su noksanı yaz mevsiminde ve çok kuvvetli olan, kontinental şartlara yakın iklim tipi"ne girmektedir. Kurak ve yarı kurak iklimin bir sonucu olarak bitki örtüsü de steptir.

Şanlıurfa'nın gerçek mevsim sürelerine bakıldığında, ilkbahar mevsiminin 2 aydan daha az 52 gün (15 Mart - 5 Mayıs), yaz mevsiminin 5.5 aya yakın 164 gün (6 Mayıs -16 Ekim), sonbahar mevsiminin 1.5 aydan az 41 gün (17 Ekim - 26 Kasım) ve kış mevsiminin ise 3.5 aydan fazla 109 günlük (27 Kasım - 14 Mart) bir süreye tekabül ettiği görülmektedir. Şanlıurfa'da bu gerçek mevsim sürelerinde düşen yağış

oranlarına bakıldığında, kış mevsiminde yağışın 2/3'ü (% 64'ü), ilkbahar mevsiminde yaklaşık 1/5'i (% 19'u), sonbahar mevsiminde % 10'u ve yaz mevsiminde ise % 7'si düşmektedir. Gerçek mevsimlere göre, düşen yağış miktarı açısından değerlendirildiğinde, yaz mevsiminde yetiştirilen mevsimlik ürünler için süre bakımından büyük bir avantaj, ancak bu süre içerisinde sıcaklıkların yüksek oluşu ve düşen yağış miktarının da çok az olmasına bağlı olarak kuraklık sorunu, bir dezavantaj olarak ortaya çıkmaktadır.

Tarihin başladığı ilkçağlardan günümüze değin, matematik ve özel coğrafi konumu nedeniyle, Şanlıurfa ili, Doğu ile Batı kültürleri arasında bir köprü görevini yapmıştır. Tarihte bir çok medeniyetin gelişip yaşamasına zemin hazırlamıştır. Bu tarih yolculuğunda, bir idari alan olarak Şanlıurfa ili ve bir yerleşim birimi olarak da Şanlıurfa şehri, oynadığı önemli rolünden dolayı, günümüzde, "Peygamberler şehri", "Müze Şehir" ve "Tarih ve Tarım Şehri" gibi unvanlarla anılmaktadır.

GAP öncesinde (1923-1990) Şanlıurfa ili, Türkiye'nin gelişmişlik ortalamasına göre, gelir düzeyi düşük; çağdaş yaşam koşullarının çok gerisinde seyreden gelenekçi toplumsal bir yapıya sahipti. Ekonomik yapısı dışa kapalı ve geleneksel tarıma dayalı bir toplum yapısı görünümündeydi. Bu nedenle de gelişme sürecinde ihtiyaç duyulan iç dinamizmden yoksundu. GAP olgusunun ortaya çıkmasıyla, özellikle 1990'lı yıllarda, Şanlıurfa ilinde gerek sosyal, gerekse ekonomik alanda değişimler başlamış ve bu değişim süreci devam etmektedir. Tarımsal alanda görülen değişme ve gelişmelerinin yansımaları, diğer sektörlerde de gözlenmektedir. GAP öncesinde, çalışma alanımızda yapılan tarımsal faaliyetlerinin en büyük problemlerinden birisi de kuraklık ve kuraklığa bağlı diğer sorunlar teşkil etmekte idi. Bu nedenle GAP, Şanlıurfa ili için bir dönüm noktasıdır.

GAP olgusu ile birlikte Şanlıurfa ilinin tarımsal yapısında meydana gelen en önemli özelliklerden birisi de, tarımda verimlilik üzerinde etkili olan sulamaya açılan alanların miktarındaki gelişmelerdir. Bu anlamda, GAP döneminde çalışma alanımızda sulamaya açılan alanın, bugün istenilen düzeyde olmamasına rağmen, önceki dönemlerle kıyaslanamayacak derecede bir gelişme içerisinde olduğu belirlenmiştir. GAP Tarım Master Planı'nda bölgenin tarım ve tarıma dayalı sanayi ile kalkınması öngörülmüş olmasına rağmen, 2002 yılı itibariyle, GAP toplamında tamamlanma oranı % 50 iken, tarım sektörüne yönelik yürütülen projelerin tamamlanma oranı sadece % 18'dir. Bu durum, GAP çerçevesinde tarım alanındaki projelerin gerçekleştirme oranının düşük olmasından dolayı, çalışma alanımızda ve

dolayısıyla GAP bölgesinde tarımın temel yapısal sorunlarının giderilerek, tarımın modernleşmesini geciktirmektedir.

Şanlıurfa ilinde genel arazi bölünüşünde tarım alanlarının payı % 64.1, otlak alanlarının payı % 12.5, koruluk alanlarının payı % 0.8 ve tarım dışı alanlarının payı ise % 22,6'dır. Tarım alanlarının içerisinde 1.083.506 (% 90,2) ha "ekili", 117.067 ha ise "dikili" alan olarak kullanılmaktadır. 2003 yılı itibariyle, tarım alanlarının % 25,7'si (308730 ha) sulu, % 74,3'ü (891.843 ha) ise kuru tarım alanı olarak değerlendirilmektedir. Sulanan tarım alanları içerisinde ekili alanların % 28,4'ünde (307.481 ha) sulu tarım yapılırken, dikili alanların ise sadece % 1,1'inde (1249 ha) sulu tarım yapılmakta olduğu saptanmıştır. GAP su kaynakları geliştirme programı çerçevesinde sulama amaçlı 10 proje ve bu projelerin sonucunda ise 545561 ha'lık alanın sulanması öngörülmektedir. Sulamada kullanılan baraj suyunun kalitesi C_2S_1 olup sulama suyu olarak idealdir.

Ekili tarım alanlarının ilçeler bazında dağılışına bakıldığında, en yüksek oranla (% 99,6) Harran ilçesi birinci sırada, en düşük oranla (% 41,1) Halfeti ilçesi son sırada yer almaktadır. Başka bir ifade ile, Şanlıurfa ilinde, ekili alanlar, dikili alanların yoğun olduğu Birecik, Halfeti ve Bozova ilçeleri dışındaki ilçelerde yoğunlaşmakta ve hatta bu ilçelerde (Harran, Akçakale, Ceylanpınar, Suruç, Merkez, Hilvan ve Viranşehir) % 90'nın üzerine çıkmaktadır. Hilvan ve Viranşehir ilçeleri dışında kalan diğer ilçeler, Harran, Suruç ve Ceylanpınar ovalarının bulunduğu alanlarda yer almaktadır. Bu da, ekili tarım alanlarının daha çok ovalarda yoğunlaşmakta olduğunu göstermektedir.

Şanlıurfa ili, mevcut tarım potansiyeli itibariyle zengin ve elverişli bir durum arz etmektedir. Ancak, modern tarım açısından ele alındığında, bu zengin tarım potansiyelinin yeterince değerlendirilmemesinin bir sonucu olarak, çok ciddi temel yapısal sorunların bulunduğu dikkat çekmektedir. Bu temel sorunların başında sulama, sermaye, kredi kullanımı, çiftçi örgütlenmesi, makineleşme, kaliteli tohumluk kullanımı, gübre ve tarımsal ilaç kullanımı, pazarlama ve kalifiye insan gücü konularındaki yetersizlikler ve mülkiyet sorunu gelmektedir.

Şanlıurfa ilinde tarımsal yapının en önemli sorunlarından birisi de topraksız köylü varlığıdır. 1981 yılında topraksız çiftçi aile sayısı % 42,3 (31146 aile) iken, 1997 yılında topraksız çiftçi aile sayısında ciddi bir azalma yaşanarak % 17'ye (8656 aile) inmiştir. Şanlıurfa ilinde 2188 topraklı çiftçi aile, 5431 ise topraksız çiftçi aile olmak üzere toplam 7619 çiftçi aile kiracılık veya ortakçılık işletme tipi ile, tarımla uğraşmaktadır ki, bu çiftçi aile sayısı, toplam çiftçi aile sayısının (50974 çiftçi aile) %

15'ine tekabül etmektedir. Bu tarımsal işletme tipi ile, bir taraftan az veya topraksız çiftçi ailelerin tarımla geçimlerini sağlama imkanını verirken, diğer taraftan toprak açısından bakıldığında, çeşitli olumsuzlukları ortaya çıkarmaktadır. Bu tip işletmelerde ortakçı veya kiracı konumundaki çiftçi ailelerin toprağa ilişkin ileriye dönük yatırımlara girişmediği; yanlış ve yoğun kullanımdan dolayı belli bir süre sonra toprağın verimsizleşmesine neden olabildiği tespit edilmiştir.

İşletmelerin sahip olduğu parçalılık durumu, gerek Şanlıurfa ilinde gerekse Türkiye'de hem tarımsal verimliliği olumsuz anlamda etkilemekte hem de zaman ve ekonomik anlamda israfa neden olmaktadır. Böylece Şanlıurfa ilinde, tarımsal arazinin parçalılık durumunun ortadan kaldırılması ve verimli tarımsal faaliyetlerin bir an önce yürütülmesi için arazi toplulaştırma çalışmalarının büyük bir önem taşıdığını göstermektedir.

Cumhuriyet dönemi boyunca Şanlıurfa ili kırsalında kuraklık nedeniyle sürekli olarak, gerek il merkezine, gerekse il dışına göç hareketleri olmuştur. Ancak, yer yer sulamanın başlanması ile göç hareketleri yavaş yavaş azalmıştır. İlde öngörülen alanda sulama projelerinin tamamlanmasıyla, tarımsal faaliyetlerin nüfusa ihtiyacı, Çukurova örneğinde olduğu gibi, çevre illerden gelmesi muhtemel mevsimlik işçilerle karşılanacaktır.

Şanlıurfa ilinde, genel olarak bir nüfus artışı olmakta, ancak bu nüfus artışı daha çok kasaba ve şehirler lehine gerçekleşmektedir. İlçeler bazında kırsal nüfusun artış durumuna bakıldığında, sulama alanlarının yoğun bir şekilde gerçekleştiği alanlarda (Harran Ovası, Ceylanpınar Ovası ve Siverek-Viranşehir Platosu) yer alan ilçelerde (Merkez, Harran, Akçakale, Viranşehir, Siverek ilçeleri) 1990 yılından sonra, GAP ile birlikte kırsal nüfus oranında bir artış eğilimi görülmektedir. Bu durum, GAP çerçevesinde sulamaya açılan tarımsal alanlarının artmasıyla birlikte, kırsal kesimde bir artış olmasa dahi, en azından kırdan kente göçün bloke edilebileceğini göstermektedir.

Çalışma alanımızda mevcut tarımsal yapının temel sorunlarından birisi de sermaye yetersizliği ve dengesiz dağılımı sorunudur. Şanlıurfa ilinde tarımsal işletmelerde sermaye, önemli bir sorun olarak yer işgal etmesi, beraberinde bir çok sorununun da çözüm adresi olarak sermayenin gösterilmesi bu konunun önemini ortaya koymaktadır. Şanlıurfa ilinde sermaye sorununu önemli kılan diğer önemli bir unsur ise, sermaye yetersizliği yanında var olan sermayenin dağılımında çok dengesiz bir durum arz etmesidir. Bu sermaye dağılımındaki dengesizliğin temelinde, büyük oranda Şanlıurfa ilindeki toprak mülkiyeti dağılımı bulunmaktadır.

Tarımsal işletme büyüklüğü ve mülkiyet dağılımı konusunda da belirtildiği gibi, 8656 üretici aile topraksız, bir o kadar da az topraklı üretici bulunmaktadır. Bu durum, üreticilerin yaklaşık 1/3'ünün topraksız veya az topraklı üretici konumunda olduğunu ve bunun bir yansıması olarak da sermaye yetersizliği ve dengesiz dağılım olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Tarım üreticilerinin örgütlenmesi durumu hem tarımsal pazarlama hizmetlerinin etkinleştirilmesini, hem de kurumsal reformların ve teknolojik yeniliklerin uygulanmasını kolaylaştırmaktadır. Bu nedenlerden dolayı Şanlıurfa ilinin kırsal kesiminde gerek geleneksel tarım faaliyetlerinin etkin olması, gerekse toplumsal yapının feodal ağırlıklı bir yapı arz etmesi ve bunun sonucunda ortaya çıkan az ve topraksız tarımsal üreticilerin varlığı, tarım sektöründe örgütlenme ihtiyacını daha da zorunlu hale getirmektedir.

Çalışma alanımızda 44'ü ekonomik amaçlı kooperatif, 9'u mesleki örgüt ve 31'i de diğer organizasyonlar olmak üzere toplam 84 üretici örgütü bulunmaktadır. Üretici örgütlerin sayısı GAP'ta 430'a ve Türkiye'de ise 12244'e çıkmaktadır. Şanlıurfa ilindeki üretici örgütlerin GAP içindeki payı % 19.5, Türkiye'deki payı ise % 0,7'dir. Oysaki, Şanlıurfa ili, GAP Bölgesi'ndeki tarım alanlarının % 36,2'sini ve Türkiye'deki tarım alanlarının ise % 4,2'sini kapsamaktadır. Dolayısıyla tarım üreticilerinin ekonomik amaçlı üretici örgütleri konusunda gerek GAP'a ve gerekse Türkiye'ye göre daha fazla örgütlenmeleri gerekirken, aksi bir durum söz konusudur.

Mekanizasyon düzeyi ile tarımsal üretimde birim alanda kullanılan gübre miktarı durumu, modern tarımın önemli parametrelerindendir. Şanlıurfa ilinde, mekanizasyon düzeyi Türkiye ortalamasının altındadır. 2002 yılında Türkiye'de bir traktöre 28,9 hektar arazi düşerken, GAP Bölgesi'nde 67,3 hektar ve Şanlıurfa ilinde ise 95,2 hektar arazi düşmektedir. Birim alanda kullanılan ortalama gübre miktarı bakımından Şanlıurfa ili (35,5 kg/da), Türkiye ortalamasının (42,4 kg/da) altında, GAP Bölgesi'nin (32,6 kg/da) ise üstünde bir seviyededir.

Şanlıurfa ilinde 2003 yılı itibariyle 1.096.645 hektarlık alanda 3.695.755 tonluk üretim gerçekleşmiştir. İlde en çok tarımı yapılan ürün % 32'lik (356750 ha) bir oranla buğdaydır. Buğdaydan sonra % 26'lık bir oranla arpa ikinci sırada, % 16'lık bir oranla pamuk üçüncü sırada, % 10,9'luk bir oranla kırmızı mercimek dördüncü sırada ve % 9'luk bir oranla da antepfıstığı beşinci sırada yer almaktadır. Bu beş tarımsal ürünün, 2003 yılı itibariyle, toplam ekili ve dikili tarım alanları içerisindeki oranı % 92,3'tür (1.013.294 ha). Ekili ve dikili ürünlerde ekim alanı en

çok olan beş ürünün dördü, ekili (buğday, arpa, pamuk ve mercimek) biri ise dikili (antepfıstığı) tarımsal ürünlerden oluşmaktadır.

Mevcut ekili ve dikili tarımsal ürünler içerisinde pamuk sulu şartlarda, diğer ürünler ise ağırlıklı olarak kuru şartlarda üretilmektedir. Ancak, sulama imkanlarının olduğu alanlarda pamuk tarımı ile dönüşümlü olarak sulu şartlarda buğday ve arpa I. ürün, mısır, susam, nohut ve karpuz ise II. ürün olarak yetiştirilmektedir. Ayrıca, domates, biber, patlıcan, salatalık, erik, kiraz, şeftali, nane, maydanoz marul gibi tarımsal ürünler de sulu şartlarda tarımı yapılmaktadır. Böylece, GAP çerçevesinden yürütülen sulama projeleri tamamlandıkça, sulu koşullarda yetiştirilen tarımsal ürünlerin lehine bir genişleme olacaktır.

Sulamaya açılan tarım alanları arttıkça, tahıl ürünlerinin üretim alanı daralmakta ve pamuk ekim alanı ve dolayısıyla da üretimi artmaktadır. Pamuk üretim miktarı GAP öncesinde (1981 yılında) 1940 ton lif pamuk iken, GAP çerçevesinde sulama alanlarının artmasıyla birlikte, 1995 yılında 189487 ton, 2000 yılında 418257 ton ve 2002 yılında ise 470966 ton lif pamuk elde edilmiştir. Şanlıurfa ili, 2002 yılında, GAP Bölgesi'nde üretilen lif pamuğun % 53,6'sını (252330 ton), Türkiye'deki lif pamuğun (988120 ton) ise % 25,5'ini karşılamıştır. Bu dönemde, GAP Bölgesi (470966 ton) ise Türkiye lif pamuk üretiminin % 47,7'sini sağlamıştır. Bu iki olgu, GAP'ın bölge ve özellikle de Şanlıurfa ilinde tarımın gelişmesinde önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, bu göstergeler, GAP Master Plan'ında da öngörüldüğü gibi, GAP'ın ve özellikle Şanlıurfa ilinin Türkiye'nin "Tarım ve tarıma dayalı sanayinin ihracat üssü" olacağının göstergesidir.

İlçeler bazında meyve veren, vermeyen ağaç sayıları ve üretimi bakımında son yıllarda önemli gelişmeler yaşanmaktadır. Daha önceki dönemlerde Şanlıurfa ilinde antepfıstığı tarım alanları daha çok Birecik-Halfeti ve Urfa-Bozova platolarında (Şanlıurfa Merkez, Birecik, Halfeti ve Bozova ilçelerinde) yaygın iken, son yıllarda Siverek-Viranşehir platosunda (Hilvan, Siverek ve Viranşehir ilçeleri) ve hatta güneydeki ovalarda da dikim alanları genişlemektedir. Bu durumda, çalışma alanımızda modern tarım etkinleştikçe, antepfıstığı tarım alanları da artacağı yönünde bir eğilim görülmektedir.

Çalışma alanımızda son üç yıl içerisinde karpuz üretim miktarı 300.000 tonun üzerinde gerçekleşmektedir. 2002 yılında Şanlıurfa ilinde üretilen karpuz miktarı (344858 ton), GAP Bölgesi'nde üretilen miktarın (832496 ton) % 41,4'ünü, Türkiye'de üretilen miktarın (4575000 ton) ise % 7,5'ini karşılamıştır. Karpuz tarımı, önümüzdeki yıllarda daha da yaygınlaşacaktır. Daha önce yıllık bir bitki olarak ekilen

karpuz, sulamalı tarımla birlikte, yıllık bir bitkiden çok II.ürün olarak tercih edilmektedir. Burada üzerinde durulması gereken konu, kullanılacak tohum ve yetiştirme tekniği bakımından çiftçiler bilinçlendirilmelidir.

Şanlıurfa ilinde en çok tarımı yapılan ilk on tarımsal üründen sonraki beş tarımsal ürün olarak biber, mısır, domates, patlıcan ve kavun gelmektedir. 2002 yılı itibariyle Şanlıurfa ilinin GAP'taki üretim içerisindeki oranı biberde % 38,4, mısırdan % 28,3, domateste % 29,4, patlıcanda % 34 ve kavunda ise % 8,6'dır. Şanlıurfa ilinin söz konusu beş üründe Türkiye üretimi içerisindeki payları domates (% 8,6), patlıcan (% 5,6) ve biberde (% 5) % 5 ve üzerindedir. Söz konusu tarımsal ürünler, sulamaya açılan alanlar artıkça, özellikle biber, domates, mısır ve patlıcanda ekim alanı ve dolayısıyla üretimi de artacaktır.

Şanlıurfa ilinde sulamaya açılan alanlarda, başka bir ifade ile, sulamanın başlaması ile pamuk, mısır, domates, biber, hıyar, patlıcan, kavun, karpuz, kimyon, antepfıstığı, erik kayısı, dut, ceviz, badem, nar ve üzüm gibi tarımsal ürünlerin değişik oranlarda önem kazandığı ve kazanmaya devam edeceği gözlenmiştir.

Ayrıca, Şanlıurfa ilinde belirli tarım alanları, özellikle bazı tarımsal ürünlerinin yetiştiriciliği için doğal koşullar açısından uygun bir ortam sunmaktadır: Siverek-Viranşehir Platosu'nda (özellikle Siverek ilçesinde) Nar ve piring; Birecik-Halfeti Platosu'nda (Fırat nehrinin vadi tabanındaki tarımsal alanlarda) patlıcan, trabzon hurması, ananas; Birecik-Halfeti ve Urfa-Bozova platolarında (kuru koşullarda) antepfıstığı, badem ve incir için doğal birer ortam niteliğindedir.

Tarımsal üretimin en önemli aşamalarından birisi de tarımsal ürünlerin pazarlanması aşamasıdır. Şanlıurfa ilinde, söz konusu aşamanın sorunlu olmasının temelinde tarım üreticilerinin örgütlü olmamasıdır. Bunun bir sonucu olarak da, tarımsal ürünlerin pazarlama aşamasında kurumsal değil, durumsal olmasına neden olmaktadır. Bu da, pazarlamanın görevlerini yerine getirecek organizasyon yapılarının olmaması, tarıma dayalı sanayinin yetersiz olması, tarımsal ürünlerde katma değer kaybına neden olmaktadır. Dolayısıyla, tarımsal ürünlerde ciddi bir fiyat istikrarsızlığına ve dolayısıyla üreticilerin mağdur olmasına sebep olmaktadır. Modern toplumlarda ürünlerin toplama merkezlerinde toplanmaları (kooperatifler), işlenmeleri ve tüketici merkezlerine dağıtımı, pazarlamanın başlıca üç ana hizmetini teşkil etmektedir. Bu bağlamda Şanlıurfa'da şu anki mevcut kooperatif ve özel organizasyonlar bu hizmetleri tam anlamıyla yerine getirememektedir. Bunun temelinde ise, gerek çalışma alanımızda, gerekse bölgede toplumun bilinç düzeyinin düşük ve dolayısıyla örgütlenmemiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Şanlıurfa ilinde, tarıma dayalı sanayinin gelişebilmesi için uygun bir ortamın var olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü, tarım ürünlerine dayalı hammaddenin bol olması, hammadde sağlanması sırasında ulaşım masraflarından tasarruf düşüncesi, coğrafi yakınlık nedeniyle yeni ve yakın pazarlara açılma olanakları sanayi yatırımlarını bölgeye çekmeye ve daha da önemlisi, bölge insanını sanayici kimliğine bürünmesine yol açabilecek durumdadır. Belki başlangıçta daha çok tarım ürünlerini işleyen (gıda ve tekstil alanında yoğunlaşan) bir sanayi yapısı, daha sonra diğer sanayi dalları için de önsel ve gerisel bağıllık oranlarına dayalı olarak itici bir güç oluşturacaktır. Mevcut sanayi kuruluşlarının % 91'i 1995'ten sonra kurulmuş olduğu görülmektedir. Bu da GAP'ın Şanlıurfa ili için bir kez daha önemini ortaya koymaktadır.

Şanlıurfa ilinde, 2003 yılında gerçekleşen tarımsal üretim miktarının (3551351 ton) % 34,1'ini (1210400 ton) buğday, % 22'sini arpa, % 17,8'ini kütülü pamuk, % 9,7'sini karpuz ve % 4,4'ünü ise mercimek karşılamıştır. Bu tarımsal ürünlerin ilk üçü (buğday, arpa ve pamuk), toplam tarımsal üretimin içindeki oranı % 73,4'tür. İlk beş tarımsal ürünün (buğday, arpa, pamuk, mercimek ve biber) toplam üretimin içindeki oranı ise % 88'dir. Şanlıurfa ilinde, 2002 yılında, tarımsal ürünlerin üretim miktarlarına (ton) bağlı olarak elde edilen bitkisel üretimin ekonomik pazarlama değeri oranları incelendiğinde, % 39,3 ile pamuk birinci sırada, % 17,8 ile buğday ikinci sırada, % 8,1 ile karpuz üçüncü sırada, % 7,7 ile mercimek dördüncü sırada ve % 6,4 ile de arpa beşinci sırada yer almaktadır. Böylece, çalışma alanımızda pamuk ekili tarım alanlarının (1.083.506 ha) % 16,4'ünü (175500 ha), ekili-dikili tarım alanlarının (1.200.573 ha) ise % 14,8'ini kaplamasına karşın, ekonomik pazarlama değeri bakımında il içindeki payı % 39,3'tür. Buna karşın kuru koşullarda en çok tarımı yapılan buğday, ekili alanlarının % 37,9'unu (411119 ha) ekonomik değer bakımında ise sadece % 17,8'ini karşılayabilmiştir.

Türkiye'de, Güneydoğu Anadolu Bölgesi ekolojik tarım için potansiyel açısından uygun bir tarım alanı olarak görülmektedir. Bunun temelinde uygun ekolojisi, kirlenmemiş toprakları ve bitki çeşitliliği zenginliği gelmektedir. Bunun yanında GAP ile birlikte sulama imkanlarının da artması, ekolojik tarımın gelişmesine zemin hazırlayacaktır. Bölge içerisinde bu şartlara en çok sahip il ise, Şanlıurfa ilidir. Bu çerçevede yapılan çalışmalar sonucunda dört önemli ekolojik tarım alanı belirlenmiştir. Bunlar: Karacadağ eteklerindeki tarım alanları, Türkiye-Suriye sınırındaki mayınlı alan, Halfeti-Birecik Platosu, ve Fırat vadi tabanındaki tarım alanlarıdır.

Çalışma alanımız ve çevresindeki illerde önemli bir ekolojik tarım alanı olmasına rağmen, bu potansiyel harekete geçirilmemiş veya harekete geçirilecek herhangi somut bir adım atılmış değildir. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde, yöre çiftçileri sınırlı da olsa bazı ürünlerin ekolojik tarım şartlarına göre yapıldığını belirtmektedir. Ekolojik yöntemlerle üretim potansiyeli bulunan tarımsal ürünler şunlardır: Fıstık, nohut, mercimek, pamuk, susam, çeltik, buğday, mısır, soya fasulyesi, ayçiçeği, domates, biber, patlıcan, kavun, karpuz, hıyar, taze fasulye, havuç, bezelye, kayısı, kiraz, ceviz, badem ve eriktir. Ekolojik yöntemlerle üretim potansiyeli bulunan bu tarımsal ürünlerin tamamı, çalışma alanımızda yetiştirilmektedir.

GAP Bölgesi'nde sulu koşullarda hazırlanan tarımsal ürün deseni planlaması yerel unsurlardan yoksun, merkezi bir planlama ile hazırlanmıştır. Onun içindir ki, Harran Ovası'nın tamamı sulamaya açılmış olmasına rağmen, en azından bu aşamada, öngörülen ile gerçekleşen arasında çok büyük oranlarda farklar bulunmaktadır. Bu fark, yöre çiftçilerinin bilgi, beceri ve birikimleri dikkate alınmaksızın hazırlanmış olmasından kaynaklanmaktadır. Buna ek olarak, tarımsal ürün planlamasında ulusal ve uluslar arası ürünler bazında arz-talep dengesini de dikkate alarak hazırlanmalıdır. Ancak, bu gelişmeler, yöredeki tarımla ilgili teknik eleman-çiftçi arasında iyi bir iletişim sağlanarak aktarılmalıdır. Aksi takdirde, günümüzde olduğu gibi, tarımsal ürünlerin arz-talep dengesizliği nedeniyle ürün fiyatlarında istikrarsız durumlar yaşanmaya devam edecektir.

Bütün bu sonuçlardan hareketle, Şanlıurfa ilinde mevcut tarımsal yapının kısa vadeli temel sorunlarının giderilmesi için, ilgili kurumlarca acilen alınması gereken tedbir ve faaliyetleri kısaca şöyle sıralamak mümkündür:

Tarım arazilerinin amaç dışı kullanılmasını engellenmelidir. Şanlıurfa ilinde, özellikle tarımsal hammadde üretim alanları yerleşim alanı ve sanayi kuruluşları tarafından işgal edilmektedir. Bu işgale son vermek için başta belediyeler olmak üzere ilgili kurumlar acilen önlem almalıdır.

GAP su kaynakları geliştirme programı çerçevesinde sulama projelerini sadece belirli bir alanda (Harran Ovası 151420 ha) değil, ilin tüm tarımsal potansiyelini (Siverek-Hilvan Pompaj Sulaması 188778 ha, Suruç Ovası Sulaması 94814 ha, Bozova Pompaj Sulaması 36699 ha) harekete geçirecek şekilde dağılışı göstermesine özenle dikkat edilmesi gerekir.

Yöre çiftçilerinin bir kısmı, sulama amaçlı yer altı su ve baraj göletlerinde yararlanmak için sulama tesisi kurmuştur. Ancak, bu sulama tesislerinin en büyük

sorunu, sulama döneminde yetersiz voltaj ve elektrik kesintileridir. Bu sorun, ilde 15 yıldır var olmasına ve çoğu zaman da yöre çiftçilerinin eylemlerine neden olmasına rağmen, sorunun çözümü yönünden herhangi somut bir adım atılmış değildir. Sahada yaptığımız gezi, gözlem ve görüşmelerde, söz konusu sorunun giderilmesi için; bazı yerlerde mevcut iletim hatlarının revize edilerek güçlendirilmesi ve bazı yerlerde ise yeni iletim hatlarının kurulmasıdır.

Yöre çiftçileri, eğitim programlarından geçirilerek örgütlenmeleri sağlanmalıdır. Söz konusu eğitim programları sonucunda tarım üreticileri kooperatifleşerek, kurumsallaşmalıdır. Bu, aynı zamanda, yerel, ulusal ve uluslar arası pazarlardaki gelişmeleri doğru okuyarak, tarımsal üretimin planlı hale getirilmesini sağlayacaktır.

Pazarlama sorununu göz önünde bulundurarak daha fazla talep duyulan ürünleri belirleyip, önceliklendirmek gerekir. Bu da, uzman kurum ve kuruluşlarca yapılacak analizler sonucunda, teknik elemanlar kanalıyla, anlaşılır bir şekilde üreticilere aktararak, doğru bir şekilde yönlendirilmelidir. Böylesi bir yaklaşım, rekabet koşullarının arttığı bir dönemde, tarım sektörünün kurumsallaşmasını hızlandıracaktır.

Şanlıurfa ili, coğrafi konumu nedeniyle, üretilen tarımsal ürünlerle Ortadoğu'da bir üretim alanı olma özelliğine sahiptir. Ancak, bunun gerçekleşebilmesi için, öncelikle, çalışmaları devam eden veya gündemde olan Gaziantep-Şanlıurfa Otobanı, GAP Uluslararası Hava Limanı, Akçakale Gümrük Kapısı ve Akçakale Sınır Ticareti Merkezi projelerinin tamamlanarak hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bunların yanında, Devlet bölge çiftçilerini pamukla birlikte Ortadoğu'da pazarlayacak yeni ürünlere yöneltmeli ve ihracat imkanlarını sağlamalıdır.

ÖZET

Şanlıurfa ili, coğrafi bölge ayırımında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Fırat Bölümü'nde yer almaktadır. İdari sınırları genel olarak doğal bir sınır niteliğinde olan Şanlıurfa ili, batı ve kuzeybatısında (Fırat Nehri) Gaziantep ve Adıyaman, kuzey ve kuzeydoğusunda (Karacadağ su bölümü çizgisi) Diyarbakır, doğusunda (Büyükdere suyu) Mardin illeri ve güneyinde ise, 223 km uzunluğunda Türkiye-Suriye devlet sınırı ile çevrilidir.

Şanlıurfa ilinde genel arazi bölünüşünde tarım alanlarının payı % 64.1, otlak alanların payı % 12.5, koruluk alanların payı % 0.8 ve tarım dışı alanların payı ise % 22,6'dır. Tarım alanlarının içerisinde 1.083.506 (% 90,2) ha "ekili", 117.067 ha ise "dikili" alan olarak kullanılmaktadır. 2003 yılı itibariyle, tarım alanlarının % 25,7'si (308730 ha) sulı, % 74,3'ü (891.843 ha) ise kuru tarım alanı olarak değerlendirilmektedir. Çalışma alanımız, mevcut tarım potansiyeli itibariyle zengin ve elverişli bir durum arz etmektedir. Ancak, modern tarım açısından ele alındığında, bu zengin tarım potansiyelinin yeterince değerlendirilmemesinin bir sonucu olarak, çok ciddi temel yapısal sorunlarının bulunduğu dikkat çekmektedir. Bu temel sorunların başında sulama, sermaye, kredi kullanımı, çiftçi örgütlenmesi, makineleşme, kaliteli tohumluk kullanımı, gübre ve tarımsal ilaç kullanımı, pazarlama ve kalifiye insan gücü konularındaki yetersizlikler ve mülkiyet sorunu gelmektedir.

Şanlıurfa ilinde 2003 yılı itibariyle 1.096.645 hektarlık alanda 3.695.755 tonluk üretim gerçekleşmiştir. İlde en çok tarımı yapılan ürün % 32'lik (356750 ha) bir oranla buğdaydır. Buğdaydan sonra % 26'lık bir oranla arpa ikinci sırada, % 16'lık bir oranla pamuk üçüncü sırada, % 10,9'luk bir oranla kırmızı mercimek dördüncü sırada ve % 9'luk bir oranla da antepfıstığı beşinci sırada yer almaktadır. İlde sulamaya açılan alanlarda, başka bir ifade ile, sulamanın başlaması ile pamuk, mısır, domates, biber, hıyar, patlıcan, kavun, karpuz, antepfıstığı, erik, kayısı, dut, ceviz, badem, nar ve üzüm gibi tarımsal ürünlerin değişik oranlarda önem kazandığı ve kazanmaya devam edeceği gözlenmiştir.

SUMMARY

The Province of Şanlıurfa, regarding the geographical descriptions of regions, takes place in the Euphrates Part of the Southeast Anatolia Region. The province of Şanlıurfa are representing the natural borders, is surrounded by (Euphrates River) Gaziantep and Adıyaman in the west and northwest, by Diyarbakır (Karacadağ line of water division) in the north and northeast, by Province of Mardin (Büyükdere suyu) in the east and by 223 km. long Syria-Yurkey state border in the south.

The arable lands have a 64.1 % of share in the general division of lands in the Province of Şanlıurfa, 12.5 % of share for meadow lands, a 0.8 % for the grove lands and a 22.6 % for the uncultivated lands. 1.083.506 hektar (90.2 %) of land is used "cultivated" land and 117.067 hektar of land is used as "planted" land in respect to the arable lands. By the year 2003, 25.7 % (308730 ha) of the agricultural lands are used as irrigable lands and 74.3 % (891.843 ha) as dry lands of agriculture. Our field of study presents a wealthy and a suitable condition in terms of existing potentials of agriculture. However, as it is taken on the side of modern agriculture, cause these wealthy potentials of agriculture havnot yet been sufficiently taken into consideration, it is considered that there are very serious basic structural problems of it. At first, we can say the problems of irrigation, finance, use of credits, organizing farmers, mechanization, use of quality seeds, use of fertilizers and agricultural chemicals, the inadequacies in the matters of marketing and qualified human resources and the problem of ownership.

By the year 2003, 3.695.755 tons of production was realized in 1.096.645 ha of land in the Province of Şanlıurfa. The most cultivated product in the province is wheat with a share of 32 % (356.750 ha of land) in proportion to others. After wheat, yeast comes the second with a share of 26 %, cotton is the third with a 16 % of share, fifth place with 9 %. Among the areas which are open to irrigation in other word, by the beginning of irrigation it is observed that the production of such agricultural products as cotton, corn, tomatoes, pepper, cucumber, eggplant, melon, watermelon, pistachio, plum, apricot, mulberry, nut, almond, pomegranate and grapes have gained importance in different proportion and also will have an so.

BİBLİYOGRAFYA

AÇMA, B., (1997) "Küreselleşme ve Bölgeselleşme Sürecinde GAP Projesi", Şanlıurfa, Kültür Bakanlığı Yay. No: 1903, Tanıtma Eseri Dizisi No: 73, Ankara.

AÇMA, B., (2002), "Urfa'nın Genel Ekonomik Yapısı ve GAP", Uygarlıklar Kapısı Urfa, Yapı Kredi Yayınları No: 1732, İstanbul.

AKALAN, İ., (1990), "GAP Alanı Topraklarının Bazı Sorunları", Bilim Teknik Dergisi, Cilt: 23, Sayı: 270, Ankara.

AKALAN, İ., (1992), "Türkiye'nin Toprak Kaynakları, Bunların Sorunları ve Çözüm Yolları", Türkiye Coğ. Dergisi, Sayı:1, Ankara.

AKBIYIK, A., (1995), Sanayileşen Şanlıurfa, Şanlıurfa OSB Müd. No: 1, Şanlıurfa.

AKSOY, S. ve Arkadaşları, (1986), "Tarımsal Ekonomik Yapı", GAP Tarımsal Kalkınma Sempozyumu, Ankara.

AKSOY, A., (1991), Bölgesel Kalkınma Sorunu Açısından Güneydoğu Anadolu Projesi Üzerine Bir İnceleme: Şanlıurfa Örneği, M.Ü Sos. Bil. Enst., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

AKBULUT, R., (1997), Güneydoğu Anadolu Projesi'nin Yörenin Kalkınmasındaki Başlıca Etkileri, İ.Ü Sosyal Bil. Enst. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

ALBAYRAK, Y., (2000), Antik Çağda Edessa, A.Ü. Sos. Bil. Enst. Basılmamış Yüksek Lisans, Ankara.

ALPAN, Ü.H., (1992), Urfa Bölgesinin Gelişim Trendinin GAP Açısından Değerlendirilmesi, İ.Ü. Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

ALTINOK, İ., (1991), Gaziantep'te Sanayi Faaliyetleri, İst. Üniv. Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

ARDEL, A., (1961), "Güneydoğu Anadolu'da Coğrafi Müşahedeler", Türk. Coğ. Derg. Yıl:17, Sayı: 21, Ankara.

ARDOS, M., (1985), Türkiye Ovalarının Jeomorfolojisi, Cilt: 2, İst. Üniv. Yay. No: 3321, İst. Üniv. Edb. Fak. Yay. No: 3215, İstanbul.

ARDOS, M., (1992), Türkiye Kuaterner Jeomorfolojisi, İst. Üni. Edb. Fak. Yayınları No: 3737, İstanbul.

ATALAY, D.A. ve Arkadaşları, (1997), "GAP'ın Tarımsal Yapı Üzerine Etkileri", GAP'ın Ekolojiye ve Tarıma Etkileri, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, No: 125, Ankara.

ATALAY, İ., (1990), "GAP Alanının Doğal Görünümü", GAP Bilim Ekibi Teknik Yazılar, Ankara.

ATALAY, İ., (1982), Türkiye Jeomorfolojisine Giriş, İkinci Baskı, Ege Üniv. Ed. Fak. Yay. No: 9, İzmir.

ATALAY, İ., (1989), Toprak Coğrafyası, Ege Üniv. Edb. Fak. Yayınları No:8, İzmir.

ATALAY, İ., (1989), Türkiye Coğrafyası, Ege Üniv. Basımevi, Bornova-İzmir.

ATALAY, İ., (1999), Genel Beşeri ve Ekonomik Coğrafya, 2. Baskı, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir.

ATALAY, İ., (2000), Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği, Ege Üniv. Basımevi, İzmir.

AYDEMİR, M., (1982), Pamuk Islahı, Yetiştirme Tekniği ve Lif Özellikleri, Nazilli bölge Pamuk Arş. Ens. Yay. No:33, Hür Efe Matbaası, İzmir

AKSOY, S. ve Arkadaşları, (1986), "Tarımsal Ekonomik Yapı" GAP Tarımsal Kalkınma Sempozyumu, Ankara.

AK, B.E., (1992), Değişik Pistacia Türlerine Ait Çiçek Tozlarının Antepfıstıklarında Meyve Tutumu ve Meyvelerin Kaliteleri Üzerine Etkileri, Adana.

AYDIN, M.H., (2003), "Ekolojik Tarım ve GAP Bölgesinin Potansiyeli", III. GAP ve Sanayi Kongresi, 18-19 Ekim 2003, Diyarbakır.

BABAGİRAY, Z., (1996), "GAP Alanındaki Muhtemel Torak Reformu ve Öneriler", Yük. Ziraat Müh. Derg. Sayı: 296, Ankara.

BAŞOL, K., (1993), Türkiye Ekonomisi, Anadolu matbaası, İzmir.

BAŞIBÜYÜK, A., (2004), "Coğrafi Açından Türkiye'de Kırsal Kalkınma", Doğu Coğrafya Dergisi, Sayı: 12, Erzurum.

BEKŞİOĞLU, Ş.- ÖZEL, N., (2002), Güneydoğu Anadolu Bölgesi Termal Su Kaynaklarının Seracılık ve Termal Turizmde Değerlendirilmesi, ÇESAV Yay. No: 1, Şanlıurfa.

BENEK, S., (1997), GAP Projesi İçinde Harran Ovası'nın Sulanması ve Pamuk Tarımı ve Sorunları, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniv. Sos. Bil. Enst., Şanlıurfa.

BENEK, S., (2003), "GAP Bölgesi'nde Tekstil Sanayinin Dağılışı ve Bölge Açısından Önemi" III. GAP ve Sanayi Kongresi, 18-19 Ekim 2003, Diyarbakır.

COŞKUN, M ve VURAL M., (2004), GAP'ta Genel Tarla Tarımı, İkinci Baskı, İmaj Ofset, Şanlıurfa.

ÇETİN, Ö. - BİLGEL, L., (1996/3), "Pamuk Sulamasının Genel İlkeleri ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Pamuk Sulaması", Kültür Teknik Derneği Dergisi, Ankara.

ÇİÇEK, İ., (1996), "Thorntwaite Metoduna Göre Türkiye'de İklim Tipleri", Coğ. Arş. Derg. Sayı:12, Ankara.

ÇOLAK, Ö.F. - KILIÇ, C., (2001), Yeni Sanayileşen Bölgelerde Kadın İşgücü Arzı: Şanlıurfa Örneği, Türkiye İşverenler Sendikaları Konfederasyonu, Ankara.

COŞKUN, M. ve Arkadaşları, (2000), Pamuk Yetiştiriciliğinde Gübreleme, Genel Yayın No: 1, Çiftçi Yayın No: 2, Şanlıurfa.

CİHANGİR, C. - BOYRAZ, D., (2003), "Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Arazi Varlığı, Tarım Topraklarının Konumu ve Yörede Çevre Düzeni Planı ve Toprak Amenajmanı Projelerinin Önemi", III. GAP ve Sanayi Kongresi, Diyarbakır.

CENGİZ, Ş., (1990), "GAP Yöresinde Tarım Sektöründe Oluşacak İşgücü Talebine İlişkin Beklentiler", GAP Yöresinde Gelecekteki Vasıflı İşgücü Sorunu ve Çözüm Önerileri Sempozyumu, Şanlıurfa.

DAĞDEVİREN, İ. - FERHATOĞLU, H., (1987), Şanlıurfa Yöresinde Pamuk ve Domatesin Üretim Girdileri ve Maliyetleri, KHGM Şanlıurfa Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü Yayınları, Genel Yayın No: 29, Rapor Serisi No: 20, Şanlıurfa.

DEMİR, A., (1963), Türkiye İşçularından Faydalanma, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fak. Yayınları Sayı: 151-133, Ankara.

DİE, Genel Nüfus Sayımı Sonuçları (1927-2000), Ankara.

- DİE, Tarımsal Yapı (1935-2002), Ankara.**
- DİE, (1981), Şanlıurfa Köy Envanter Etüdü, Ankara.**
- DİE, (1998), Türkiye’de Tarımsal Yapı ve İstihdam, Yayın No: 2210, Ankara.**
- DİE, (2003), Ekonomik ve Sosyal Göstergeler Şanlıurfa, Ankara.**
- DİE, (2002), 1997 Köy Envanteri Şanlıurfa, Ankara**
- DİE, (2003), 2000 Genel Nüfus Sayımı, Ankara.**
- DİE, (2003), 2001 Genel Tarım Sayımı Tarımsal İşletmeler (Hanehalkı)Anketi Sonuçları, Haber Bülteni, Sayı: B.02.1.DİE.0.10.00.06. 906-120, Ankara.**
- DİE, (2004), 2001 Genel Tarım Sayımı Köy Genel Bilgileri, Ankara.**
- DİNÇ, U. ve Arkadaşları, (1988), Güneydoğu Anadolu Bölgesi Toprakları I. Harran Ovası, Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu Tarım ve Ormancılık Araştırma Grubu, Gündümlü Araştırma Projesi Kesin Raporu, Proje no:TOAG-534, Ankara.**
- DİNÇ, U. - Arkadaşları, (1995), Türkiye Toprakları, Çuk. Üniv. Zir. Fak. Gen. Yay. No: 51, Ders Kitapları, Yay. No. 12, Adana.**
- DİNLER, Z., (2000), Tarım Ekonomisi, 5. Basım, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa.**
- DİNLER, Z., (1998), Bölgesel İktisat, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa.**
- DİZDAR, M.Y., (2003), Türkiye’nin Toprak Kaynakları, TMMOB, Teknik Yayınları Dizisi No: 2, Ankara.**
- DOĞANAY, F., (1994), Sosyal ve Kültürel Dönüşme Sürecinde Harran Ovası ve GAP Uygulaması, DPT, Ankara.**
- DOĞANAY, H., (1987), Ziraat Coğrafyası, Atatürk Üniv. Fen Edb. Fak. Coğ. Böl. Ders Notları No: 23, Erzurum.**
- DOĞANAY, H., (1994), Türkiye Ekonomik Coğrafyası, Öz Eğitim Yayınları No:6, Erzurum.**
- DOĞANAY, H., (1995), Türkiye Ekonomik Coğrafyası”, Öz Eğitim Yayın Evi, 2. Baskı, İstanbul.**
- DÖNMEZ, Y., (1985), Bitki Coğrafyası, İ.Ü. Yay. No. 33,19, Coğ. Enst. Yay. No: 3213, İstanbul.**

DÖNMEZ, Y., (1990), Umumi Klimatoloji ve İklim Çalışmaları, İst. Üniv. Yayın no:3648 Fakülte yayın No:3248, İstanbul.

DMİ, (1990), GAP Proje Sahasının Meteorolojik Etüdü, Ankara

DPT, (2000), Tarımsal Politikalar ve Yapısal Düzenlemeler, VIII.BYKP ÖİK, Ankara.

DPT, (2000), Uzun Vadeli Gelişmenin (2001-2003) ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planının (2001-2005) Temel Amaçları ve Stratejileri, Ankara.

DPT, (2003), Ön Ulusal Kalkınma Planı (2004-2006), Ankara

DPT, (2003), İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması, Yay. No: 2671, Ankara.

DPT, (2004), İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Ankara.

DSİ, (1968), Urfa-Harran Ovası Planlama Arazi Tashifi Raporu, cilt-II, Ankara

DSİ, (1970), Suruç Ovası Hidrojeolojik Etüt Raporu, Ankara.

DSİ, (1972), Harran Ovası Hidrolojik Etüdü, Ankara

DSİ, (1980), GAP Toprakları, S.IV.2, Ankara.

DSİ, (1987), Akçakale Grabeni'nin Yapısal Stratigrafik Özellikleri ve Petrol Potansiyeli, Türkiye 7. Petrol Kongresi, Ankara.

DİZDAR, M. Y., (2003), Türkiye'nin Toprak Kaynakları, TMMOB Teknik Yayınları Dizisi No: 2, Ankara.

ELİBÜYÜK, M., (1990), Matematik Coğrafya, Ekol Yayınevi, Ankara.

ELİBÜYÜK, M., (2003), "Ortadoğu'nun Coğrafya Bakımından Adı, Yeri, Önemi", F.Ü. Orta Doğu Araştırmaları Merkezi, Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, Cilt: 1, Sayı:1, Elazığ.

ELMASTAŞ, N. ve Arkadaşları, (1998), "Şanlıurfa ve Yakın Çevresinde Kuraklık Sorunu", GAP II. Mühendislik Kongresi (21-23 Mayıs 1998), Şanlıurfa.

EMİROĞLU, M., (1971), "Coğrafi Bölgelere Göre Yerleşmelerin Yüzölçümü Parsel sayı ve Genişlikleri ile ilgili Bir Araştırma", Coğ. Arş. Derg., Sayı:3-4, Ankara.

GARANTİ BANKASI, (1999), Suyla Yeniden Doğan Kent Şanlıurfa, (Ed: Şaziye KARLIKLI), Garanti Leasing Yayınları, Bizim Eller –II, Creative Yayıncılık, İstanbul.

GÖK, A., (1990), Siverek'te Nüfus ve Yerleşme, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, F.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

GÖKKUŞ, A., (1996), Tarla Bitkileri, Atatürk Üniv. Ziraat Fak. Yay. No: 188, Erzurum.

GÖNEY, S., (1975), Büyük Menderes Bölgesi, İst. Üniv. Yay., No:1895, İstanbul.

GÖNEY, S., 1986, Sıcak Bölgelerde Ziraat Hayatı, İstanbul Üniv. Edb. Fak. Yay. No:2732, Coğ. Ens. Yay. No:116, İstanbul.

GÖNEY, S., (1987), Türkiye Ziraatinin Genel Esasları, İst. Üniv. Yay. No: 2600, İstanbul.

GÖZDE, E., (1996), Yararlanma Bakımından Türkiye Topraklarının Bölünüşü ve Zamanla Gösterdiği Değişmeler, Ege Coğ. Derg. Sayı:8, İzmir.

GÖZENÇ, S., (1973), Bolu Depresyonu ve Yakın Çevresinde Araziden Yararlanma, İ.Ü. Coğ. Ents. Yay. No: 108, İstanbul.

GÖZENÇ, S., (1973), "Bolu Depresyonunda, Büyüksu Çevresinde Topraktan Faydalanma", İst. Üniv. Coğrafya Ens. Derg. Sayı: 18-19, İstanbul

GÖZENÇ, S., (1974-1977), "Arazinin Kullanılması ve Değerlendirilmesinin coğrafi Yönden Tetkiki", İst. Üniv. Coğrafya Ens. Derg. Sayı: 20-21, İstanbul

GÖZENÇ, S., (1978), Küçük Menderes Havzasında Arazinin Kullanılış ve Sınıflandırılması", İst. Üniv. Yay. No: 2396, Coğrafya Ens. Yay. No: 94, İstanbul.

GÖZENÇ, S., (1980), "Arazi Kullanma "Land-Use" Haritalarında Standardizasyon Türkiye İçin Bir Öneri" İ.Ü. Coğ. Ents. Derg. Sayı: 23, İstanbul.

GÜLCAN E. ve Arkadaşları, (2002), Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Tarım Teknolojilerindeki Değişimin Üretici Davranışlarına ve Bunun Çevreye Olası Etkileri, ÇESAV, Ankara

GÜLER, S.E., (1999/1), "Fransız Seyyah Oliver'in Türkiye Seyahatnamesinde Birecik ve Şanlıurfa", Edessa Kültür Dergisi, Sayı: 5, İstanbul.

GÜN, A.S., (1996), Türkiye’de Uygulanan Toprak Toplulaştırma Yöntemlerinin Karşılaştırılması –İzmir Ve Şanlıurfa Örneği- AÜ. Fen Bil. Enst. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

GÜNAYDIN, G., (2001), Türkiye Kırsal Yerleşme Düzenine Yönelik Planlama Yaklaşımları, TMMOB, Tarım Politikaları Yayın Dizisi : 1, Ankara.

GÜNDOĞDU, K.S. ve Arkadaşları (2003), “Arazi Toplulaştırmasında Parsel Değer Sayılarının Coğrafi Bilgi Sistemi Kullanılarak Belirlenmesi”, Uld.Üniv. Ziraat Fak. Dergisi, Sayı: 17, Bursa.

GÜNEŞ, T. ve Arkadaşları, (1986), “Tarımsal Girdiler”, GAP Tarımsal Kalkınma Sempozyumu, Ankara

GÜNEY, E., (1990), “Dicle Irmağında Kelek Taşımacılığı”, Coğrafya Araştırmaları, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Coğ. Bilim ve Uyg. Kolu Yay., Cilt: 1, Sayı: 2, Ankara.

GÜRBÜZ, M., (1993), Türkiye Tarımı (Yapı, Gelişim, Sorunlar ve Çözümler Raporu), TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, Ankara

GÜRBÜZ, M., (1999), Kahramanmaraş Merkez İlçesi’nin Beşeri ve İktisadi Coğrafyası, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara,

GÜRGEN, G., (2002), Güneydoğu Anadolu Bölgesinin İklimi, D.Ü. Ziya Gökalp Eğitim Fak. Yay. No: 12, Diyarbakır.

HAYIRLI, H., (2004), “Urfa’da Ticaret ve Sanayi (1923-2003), Şanlıurfa Ticaret ve Sanayi Odası Dergisi, Sayı: 14, Şanlıurfa.

İLHAN, A.İ. - UTKU, M., (2000), Güneydoğu Anadolu Projesi Bitki Su Tüketimi ve Bitki Su Gereksinimi, DMI Yay. No: 2000/05, Ankara.

İLHAN, M.M., (2001), “Urfa and Its Environs In 1560s”, Archivum Ottomanicum, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

İLKHAN, A., (1995), Harran Ovası Koşullarında Bazı Pamuk Çeşitlerinin Solgunluk Hastalıklarına Karşı Duyarlılıklarının Saptanması, Harran Üniv. Fen Bil. Ens. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa

İNAN, İ.H., (2003), “GAP Bölgesi Tarımsal Kalkınmasında Kooperatifçilik”, III. GAP ve Sanayi Kongresi, 18-19 Ekim 2003, Diyarbakır.

- IRMAK, S. - GÜNDOĞAN R.,** (1998), Şanlıurfa İlinin Toprak Kaynakları ve Toprakların Amaç Dışı Kullanımı, GAP II. Mühendislik Kongresi, Şanlıurfa
- İTO,** (1996), Az Gelişmiş Bölgelerin Potansiyel Araştırma Toplantısı, İstanbul.
- İZBIRAK, R.,** (1969), Sular Coğrafyası, Doğu Matbaacılık, Ankara.
- İZBIRAK, R.,** (1984), Türkiye, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- İZBIRAK, R.,** (1986), Coğrafya Terimler Sözlüğü, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- KALELİOĞLU, E.,** (1966), Gaziantep Platosu ve Çevresinin İklimi, Coğ. Arş. Derg. Sayı:1, Ankara
- KALELİOĞLU, E.,** (1971), Gaziantep Yöresinin Fiziki Coğrafyası, Coğ. Arş.Derg. sayı:3-4, Ankara.
- KALELİOĞLU, E.,** (1989), Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Tarımsal Yapısı, Coğrafya Araştırmaları, Coğrafya Bilim ve Uygulama Kolu, Cilt.1, sayı:1, Ankara
- KALELİOĞLU, E.,** (1990), "Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Antepfıstığı Alanları", Coğrafya Araştırmaları, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Coğ. Bilim ve Uyg. Kolu Yay., Cilt: 1, Sayı: 2, Ankara.
- KARA, H.,** (1975), "Çukurova'da Pamuk" Coğ. Arş. Derg. Sayı:7, Ankara
- KARA, H.,** (1988), "Türkiye'de Pamuk Üretim Alanları", Ankara Üniv. Dil Tarih ve Coğ. Fak. 1988'den ayrı Basım, Ankara.
- KARA, H.,** (1990), Çukurova'da Endüstri, Türk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Coğ. Bilim ve Uyg. Kolu, cilt.1, sayı:2, Ankara.
- KARAATA, H.,** (1991), Urfa-Harran Ovası Sulama Rehberi, Köy Hiz. Gen. Müd. Şanlıurfa Araştırma Ens. Müd. Yay. No.10, Şanlıurfa.
- KARABULUT, Y.,** (1971), Büyük Menderes Vadisinde Pamuk Tarımı ve Türkiye Ekonomisindeki Yeri Coğ. Arş. Derg. Sayı:3-4, Ankara.
- KARAKUŞ, L.,** (1999), Harran Ovası'nda Biber ve Patlıcan Tarımı, KHGM Şanlıurfa Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, Gen. Yay. No: 114, Çiftçi Ya. No: Ç-8, Şanlıurfa.
- KALAÇ, M.,** (1998), "Tarım Topraklarının Kullanımı ve Korunması", Tarım ve Mühendislik , No: 57, Ankara.

- KAPAKLI, K.**, (1995), İşte Urfa, Güneydoğu Yayıncılık No: 2, Şanlıurfa.
- KARLI, B.**, (2001), "GAP Bölgesi Tarımının Sosyo-ekonomik Yapısı", GAP II. Tarım Kongresi (24-26 Ekim 2001), Şanlıurfa.
- KARLI, B.**, (2001), "Kooperatifçilik ve Diğer Örgütlenme Modellerine İlişkin Genel Çerçeve", GAP Bölgesi Kırsal Kalkınmasında Kooperatifçilik ve Diğer Örgütlenme Modelleri (Atölye Çalışması 26-27 Aralık 2001), GAPBKİ-Türkiye Koop., Ankara.
- KARLI, B.**, (2002), "GAP Alanındaki Tarıma Dayalı Sanayi İşletmelerinin Gelişimi, Sorunları ve Çözüm Yolları", Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Şanlıurfa.
- KARLI, B. - ÇELİK, Y.**, (2003), GAP Alanındaki Tarım Kooperatifleri ve Diğer Örgütlerinin Bölge Kalkınmasındaki Etkinliği, Şanlıurfa.
- KAZGAN, G.**, (1964), "Doğu-Güneydoğu Anadolu'nun Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Araştırma, İ.Ü. İktisat Fakültesi Dergisi, Sayı: 24, İstanbul.
- KHGM**, (1995), Şanlıurfa İli Arazi Varlığı, İl Rapor No: 63, Ankara.
- KOLARS, J.**, (1971), "Tarımda Değişim Sistemleri", Türkiye Coğrafi ve Sosyal Araştırmalar, İ.Ü. Edb. Fak. Coğ. Enst. Yayını, İstanbul.
- KÜRKÇÜOĞLU, C.**, (2000), Harran Yolların Buluştuğu Kent, Şanlıurfa Valiliği Kültür Yayınları, Muroi Matbacılık, Ankara.
- KÜRKÇÜOĞLU, C.**, (2002), "Şanlıurfa Mimari Eserlerine Genel Bir Bakış", Şanlıurfa Uygarlığın Doğduğu Şehir, ŞURKAV Yayınları No: 27, s.67, Ankara.
- LERNER, G.**, (1995), Die Entstehung Des Patriarchats, Frankfurt-New York,
- LLOYD, S.**, (2000), Türkiye'nin Tarihi, (çev: Ender VERİNOĞLU)13. Basım, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Ankara
- MADRAN, N.**, (1969), Pamuk ve Yetiştirilmesi, Ayyıldız A.Ş., Ankara.
- MCCARTY, H.H. - LINDBERG, J.B.**, (1966), Economic geography, New Jersey.
- MUTLUER, M.**, (1999), "Türkiye'de Bölgesel Dengesizlikler ve Bölge Planlama Çalışmaları", Ege Üniv. Edb. Fak. Coğ. Böl. Yay. Sayı: 10, İzmir.
- MULUER, M. ve ÖLGEN, K.**, (2002), "Türkiye'de Coğrafya'nın Güncel Sorunları ve Yeni Eğilimler", Coğrafya Kurultayı (09-12 Temmuz 2002), Bildiriler Kitapçığı, Ankara.

MÜLAYİM, Z. G., (1976), Toprak Reformu ve Kooperatifleşme, Tekin Yayınevi, Ankara.

TUNCEL, M., (1997), "Urfa'nın Tarihi Coğrafyasının Son Halkası: Cumhuriyet Dönemi", Uygarlıklar Kapısı Urfa, Yapı Kredi Yayınları No: 1732, İstanbul.

OAKES, H., (1958), Türkiye Toprakları, Ege Üniv. Mat, İzmir.

OCAKLI, H., (1989), "GAP'ta Yönetim Birimi Uygulamaları", GAP'ta Tarım-Tarıma Dayalı Endüstriler ve Finansmanı Sempozyumu (4-5 Ekim 1989), Şanlıurfa.

ORHONLU, C., (1984), Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar (Derleyen: S. ÖZBARAN), E.Ü. Edb. Fak. Yay. No: 31, İzmir.

ÖNAL, M., (2000), "Belkıs (Zeugma) Antik Kentinde Fırat Nehri Konulu Mozaikler", GAP Dergisi, GAP-BKİ, Ankara.

ÖNEN, O., (1996), Şanlıurfa Uygun Yatırım Alanları Araştırması, Türkiye Kalkınma Bankası, Ankara.

ÖZBEBEK, M., (1969), Urfa'da Nüfus Hareketleri, Basılmamış Lisans Tezi, A.Ü.D.T.C.F., Ankara.

ÖZDEMİR, M., (2001), "Tarım Arazilerinin Korunması, Yanlış ve Amaç Dışı Kullanımı", Toprak Muhafaza ve Sulamam Politikaları Sempozyumu (3-31 Ocak 2001), Ankara

ÖZÇAĞLAR, A., (1988), "Türkiye'de Tarım Alanlarının Coğrafi Dağılışı ve Doğal Çevreyle İlişkisi", Ankara Üniv. D.T.C.F., Coğ. Arş. Derg., Sayı:11, Ankara.

ÖZÇAĞLAR, A., (1988), "Kazova'da Zirai Faaliyetlerinin Gelişimi", A.Ü.D.T.C.F. Dergisi, Cilt: XXXII, Sayı: 1-2, Ankara.

ÖZÇAĞLAR, A., (1994), "Çarşamba Ovası ve Yakın Çevresinde Araziden Faydalanma", A.Ü. Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uyg. Merk. Derg., Sayı: 3, Ankara.

ÖZÇAĞLAR, A., (1995), "Türkiye'de Küçükbaş ve Büyükbaş Hayvanların Coğrafi Dağılışı", A.Ü. Türkiye Coğrafyası Arş. Ve Uyg. Merk. Derg. Sayı: 4, Ankara.

ÖZÇAĞLAR, A., (1995), "Zile'nin Kuruluşu Gelişmesi ve Bugünkü Fonksiyonel Özellikleri", Türkiye Coğrafyası Dergisi, Sayı: 3, Ankara.

ÖZÇAĞLAR, A., (1996), "Türkiye'nin İdari Coğrafyası Bakımından Köy, Bucak, İlçe, İl ve Belde Kavramları Üzerine Düşünceler", Ankara Üniv. D.T.C.F. Coğrafya Araştırmaları Dergisi, Sayı: 12, Ankara.

ÖZÇAĞLAR, A., (1997), Türkiye'de Belediye Örgütlü Yerleşmeler (Kasabalar-Şehirler), Ekol Yayınevi, Ankara.

ÖZÇAĞLAR, A., (2002), "Araştırmacı Coğrafyacı Kimliği, Mesleki Unvan Kullanımı ve İstihdam Sorunları", Coğrafya Kurultayı (09-12 Temmuz 2002), Bildiriler Kitapçığı, Ankara.

ÖZER, S., (1992), Harran Ovası Koşullarında Pamuğun Fosforlu Gübre İsteği, Köy. Hiz. Gen. Müd. Şanlıurfa Arş. Ens. Müd. Gen. Yay. No:71, Şanlıurfa.

ÖZER, S., (1999), Gübre ve Gübreleme, KHGM Şanlıurfa Arş. Enst. Müd., Genel Yay. No: 117, Çiftçi Yay. No: 10, Şanlıurfa.

ÖZEY, R., (1997), Türkiye'nin Sınırışan Suları ve Sorunları, Doğu Coğ.Derg. Sayı:2, Erzurum.

ÖZGÜÇ, N., (1984), Beşeri Coğrafya'da Veri Toplama ve Değerlendirme Yöntemleri, İkinci Baskı, İ.Ü. Edb. Fak. Yay. No: 2511, İstanbul.

ÖZGÜR, E.M., (1989), "Bağıvar Köyünde (Diyarbakır) Ekonomik Faaliyetler", Ankara Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Coğrafya Bilimi ve Uyg. Kolu, Cilt: 1, Sayı: 1, Ankara.

ÖZGÜR, E.M., (1992), Türkiye'de Faal Nüfusun Ekonomik Faaliyet Kollarına Dağılımı", Türkiye Coğrafyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı : 1, Ankara.

ÖZGÜR, E.M., (1996), İl ve İlçe Merkezlerinin Faal Nüfusunun ekonomik Faaliyet Kollarına Dağılımı Bakımından Sınıflandırılması, Ankara Üniv. Türkiye Coğ. Arş. Ve Uyg. Merk. Derg. Sayı:5, Ankara.

ÖZGÜR, E.M., (1998), Türkiye Nüfus Coğrafyası, GMC Basın- Yayın Ltd. Şti., Ankara.

ÖZGÜR, E. M., (2000), Türkiye Coğrafyası, Hilmi Usta Matbaacılık, Ankara.

ÖZGÜR, E. M., (2003), "XXI. Yüzyılın Başında Türkiye Nüfusu", A.Ü.Türkiye Coğrafyası Arş ve Uyg. Merk Dergisi, Cilt: 1, Sayı:1, Ankara.

Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, (2001), GAP Yöresinde Tarım Ürünleri Teknolojisi I, Ankara.

Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, (2001), GAP Yöresinde Tarımsal Mekanizasyon I, Ankara.

Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, (2001), GAP Yöresinde Bahçe Bitkileri Yetiştiriciliği II, Ankara.

Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, (2001), GAP Yöresinde Sulama Sistemleri I, Ankara.

Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, (2001), Türkiye Sulama Raporu, Ankara

Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, (2002), Şanlıurfa Tarım Master Planı, Şanlıurfa

Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, 1990, Pamuk Tarımı, Ankara

TRGM, (2003), Toplulaştırma Teknik Talimatı, Ankara.

TOBB, (1989), GAP ve Özel Sektör, Ankara.

TOBB, (1993), Güneydoğu Anadolu Projesi, ÖIKR, Ankara.

TOBB, (1997), Şanlıurfa Ekonomik Yapısı ve Uygun Yatırım Alanları, Ankara.

TUROĞLU, H., (2000), Coğrafi Bilgi Sistemlerinin Temel Esasları, Acar Matbaacılık, İstanbul.

TUNÇDİLEK, N., (1985), Türkiye'de Relief Şekilleri ve Arazi Kullanımı, İst. Üniv. Yay. No: 3279, İ.Ü. Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Yayınları No: 3, İstanbul.

TUNÇDİLEK, N., (1969), Türkiye Eğim Haritası Raporu, İstanbul.

TUNÇDİLEK, N., (1985), Türkiye'de Relief Şekilleri ve Arazi Kullanımı, İst. Üniv. Deniz Bilimleri Enst. Yay. No: 3, İst. Üniv. Yayınları no: 3279, İstanbul.

TÜMERTEKİN, E., (1973), "Yerleşme Plânlaması", İ.Ü. Coğrafya Enst. Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 18-19, İstanbul.

TÜMERTEKİN E., (1984), Ekonomik Coğrafya, İst. Üniv. Ed. Fak. Basımevi, İstanbul.

TÜMEKTEKİN, E., (1986-87), Türkiye Tarımında yeni gelişmeler, Coğ. Derg. İstanbul Üniv. Edb. Fak. Yay. Sayı:2, İstanbul

TÜMERTEKİN, E., (1986-89), Türkiye' de İç Göçler Üzerine, İstanbul Üniv. Coğrafya Enst. Derg. Sayı:22, İstanbul

TÜMERTEKİN, E., (1994), Ekonomik Coğrafyası, İstanbul Üniv. Edb. Fak. Yayınları No:2926, İstanbul

TÜMERTEKİN, E.-ÖZGÜÇ, N., (1998), Beşeri Coğrafya (İnsan-Kültür-Mekan), Çantay Kitabevi, İstanbul.

TÜMERTEKİN, E., ÖZGÜÇ N., (1999), Ekonomik Coğrafya Küreselleşme ve Kalkınma, Çantay Kitabevi, İstanbul.

TÜRKİYE KALKINMA BANKASI, (2002), Kalkınmada Bölgesel Farklılıklar Büyüme Kutuplar ve GAP (Tespitler ve Çözüm Önerileri), Ankara

TÜRKOĞLU, A., (1958), İktisadi Coğrafya, Sermet Matbaası, İstanbul

TÜSİAD, (2001), Coğrafya, Yayın No: TÜSİAD-T/2001/06-302, Ankara.

TZOB, (1999-2000), Zirai ve İktisadi Rapor, Ankara

YAŞAR O., (2003), Türkiye'de Tarıma Dayalı Sanayiler, Çantay Kitabevi, İstanbul.

YAVUZ, F-EREM, T., (2003), "Küreselleşme Sürecinde Türkiye Tarım Politikalarına Genel Bir Bakış" , GAP III. Tarım Kongresi (02-03 Ekim 2003), Şanlıurfa.

YAVUZER, G.B. ve Arkadaşları, (2003), "GAP Bölgesi'nde Çayır-Mera Alanlarının Bugünkü Durumu, Sorunları ve Çözüm Önerileri" III. GAP ve Sanayi Kongresi, Diyarbakır.

YAZGAN, T., (1977), Güneydoğu Anadolu Bölgesi Gelişme Planı I ve II, Emsa A.Ş., İstanbul.

YENMEZ, N., (2003), Güneydoğu Anadolu Projesi'nde Orta Fırat Bölümü'nün Ziraat Coğrafyası, İst. Üniv. Sos. Bil. Enst. Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.

YILDIRAK N., ve Arkadaşları, (1995), "Tarımsal Nüfus ve Yapısal Dönüşüm" TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası IV. Teknik Kongresi (9-13 Ocak 1995), T.C. Ziraat Bankası Yayınları No: 26, Ankara.

HARİTALAR

HGK, (1972), 1/100.000 Ölçekli Topografya Haritası, L 39, L 40, L 41, L 42, M 39, M 40, M 41, M 42, M 43, M 44, N 39, N 40, N 41, N 42, N 43, N 44, O 39, O 40, O 41, O 42, O 43 ve O 44 paftaları, Ankara.

HGK, (1972), 1/250.000 Ölçekli Topografya Haritası, NJ 37-6, NJ 37-7, NJ 27-10, NJ 37-11, NJ 37-14 ve NJ 37-15 Paftaları, Ankara.

M.TA., (1975), 1/500.000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritası, Diyarbakır Paftası, Ankara.

M.TA., (1975), 1/500.000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritası, Hatay Paftası, Ankara

KHGM, (1995), 1/100.000 Ölçekli Şanlıurfa İli Toprak Haritası, Ankara.

TRBM, (1990), 1/25.000 Ölçekli Harran Ovası Arazi kullanım Haritası, Şanlıurfa.

KHGM, 1/284.000 Ölçekli Şanlıurfa İl Kullanım Haritası, Ankara